3

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

3. CİLT

BAKARA SÛRESİ 74-123

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Doç. Dr. Süleyman NAROL (Bakara Sûresi 74-123. Âyetlerin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut KAYA - Dr. Öğretim Üyesi Ceyda GÜRMAN

TASHİH
Sefanur ÇELİKTAŞ - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6757-02-8 (3.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

CEMÂZİYELÂHİR - 1445 / ARALIK - 2023
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86
Web: www.bekakitap.com Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 74. AYETİN TEFSİRİ] 23

1. {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı" 23

a. {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ} "Sonra kalpleriniz yine katılaştı" 23

b. {مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Bunun ardından" 24

2. {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} "Taş gibi hatta daha katı oldu" 26

a. {فَهِيَ} "O Zamiri" 27

b. Ayetin Mânası 27

c. {أَوْ} "Edatı" 27

d. {قَسْوَةً} Kelimesinin Kıraati 30

3. {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ} "Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır" 31

a. {الْأَنْهَارُ} "ırmaklar" 31

b. التَّفَجُّرُ kelimesi 31

4. {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} "Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar" 32

a. {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ} "Taş vardır ki yarılır da" 32

b. {فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} "İçinden sular çıkar" 32

5. {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} "Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer" 32

6. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir" 39

[BAKARA SÛRESİ 75. ÂYETİN TEFSİRİ] 39

1. {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} "Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?" 39

a. {أَفَتَطْمَعُونَ} "Umuyor musunuz?" 40

b. {أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} "size inanacaklarını mı (umuyorsunuz)?" 40

2. {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} "Oysa içlerinden birtakımı" 41

3. {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} "(Oysa içlerinden birtakımı), Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi." 42

a. {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} "Allah'ın kelâmını dinlerlerdi." 47
b. {ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ} "Sonra onu tahrif ederlerdi." 47
c. {يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} "İyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi." 48
[BAKARA SÛRESİ 76. ÂYETİN TEFSİRİ] 48
1. {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} "Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler" 48
2. {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} "Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?'" 51
a. {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ} "Birbirleriyle baş başa kaldıklarında" 51
b. {قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} "Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyor musunuz?" 51
c. الْفَتْحُ Kelimesi 59
3. {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} "Akıl erdiremiyor musunuz?" 61
[BAKARA SÛRESİ 77. ÂYETİN TEFSİRİ] 62
1. {أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ} "Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da" 62
[BAKARA SÛRESİ 78. ÂYETİN TEFSİRİ] 64
1. {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} "Bunların bir de ümmî takımı vardır" 64
2. {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} "Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır" 67
a. {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} "Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler." 67
b. {إِلَّا أَمَانِيَّ} "Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır" 70
c. Kıraat 76
3. {وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} "Onlar sadece zanda bulunurlar" 77
[BAKARA SÛRESİ 79. ÂYETİN TEFSİRİ] 80
1. {فَوَيْلٌ} "Vay o kimselere..." 80
2. {لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} "Elleriyle Kitab'ı yazan, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır' diyenler" 83
3. {فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ} "Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!"" 89
a. الْكَسْبُ Kelimesi 91

[BAKARA SÛRESİ 80. ÂYETİN TEFSİRİ] 91

1. {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} "Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'" 91

a. {وَقَالُوا} "Bir de dediler ki" 91

b. {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ} "Bize ateş asla dokunmayacaktır." 92

c. {إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} "Sayılı birkaç günden başka" 92

d. Sayılı Günlerin Müddeti 92

e. Kırk Gün Görüşü İle İlgili Rivayetler 92

f. Yedi Gün Görüşü İle İlgili Rivayetler 100

g. Nüzûl Sebebi 100

2. {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "Sen onlara de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'" 102

[BAKARA SÛRESİ 81. ÂYETİN TEFSİRİ] 106

1. {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} "Evet, kim bir kötülük işlerse" 106

a. {بَلَى} "Belâ: Evet" 107

b. {سَيِّئَةً} "Seyyie: kötülük" 107

2. {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler" 112

3. {فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır" 118

a. {أَصْحَابُ النَّارِ} "Cehennemlikler" 118

b. {هُمْ فِيهَا} "Onlar orada" 119

c. {خَالِدُونَ} "Ebedî kalacaklardır" 119

[BAKARA SÛRESİ 82. ÂYETİN TEFSİRİ] 120

1. {وَالَّذِينَ آمَنُوا} "İman eden" 120

2. {وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} "ve salih amel işleyen" 120

3. {أُولَئِكَ} "işte onlar" 120

4. {أَصْحَابُ الْجَنَّةِ} "cennetliklerdir" 120

5. {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Onlar orada ebedî kalacaklardır" 121

[BAKARA SÛRESİ 83. ÂYETİN TEFSİRİ] 122

1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} "Hani, biz İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz.' diye söz almıştık" 123

a. اَلْمِيثَاقُ Kelimesi 123

b. Kıraat 123
2. {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} "Anne babaya iyilik edeceksiniz" 126
a. الْإِحْسَانُ Kelimesi 127
3. {وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ} "Yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz" 129
a. {وَذِي الْقُرْبَى} "Yakınlara" 129
b. {الْقُرْبَى} "Yakınlar" 129
c. {وَالْيَتَامَى} "Yetimler" 129
d. {وَالْمَسَاكِينِ} "Yoksullar" 130
4. {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} "Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz" 130
a. Kıraat 130
b. الْحَسَنُ Kelimesinin Kıraatı 132
c. {حَسَنًا} ve {حُسْنًا} Kelimelerinin Aralarındaki Anlam Farkı 132
5. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} "Namazı kılacaksınız" 136
6. {وَآتُوا الزَّكَاةَ} "Zekâtı vereceksiniz" 137
7. {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ} "Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz" 138
[BAKARA SÛRESİ 84. ÂYETİN TEFSİRİ] 141
1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} "Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık" 141
a. سَفْكُ الدَّمِ İfadesi 141
2. {ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} "Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz" 144
3. {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} "Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz" 145
[BAKARA SÛRESİ 85. ÂYETİN TEFSİRİ] 148
1. {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} "Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; onları yurtlarından çıkaran (kimselersiniz)" 148
a. {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ} "Ama siz öyle kimselersiniz ki." 148
b. Bu Âyetle Kimin Kastedildiği 151
c. الْعُدْوَانُ Kelimesi 156
d. {تَظَاهَرُونَ} Kelimesinin Kıraati 156
2. {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} "Size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?" 157

a. {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} "Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz" 157
b. {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تَفْدُوهُمْ} "Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz." Sözünün Kıraatı 162
c. {وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ} "Size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran" 164
3. {فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} "Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir" 165
a. Allah'ın Kendilerini İşledikleri Günahları Nedeniyle Cezalandırdığı Atalarının Zelil Olmaları 166
4. {وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ} "Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar" 167
5. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir". 167
a. Kıraat 167
[BAKARA SÛRESİ 86. ÂYETİN TEFSİRİ] 169
1. {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez" 169
a. {أُولَئِكَ} "Onlar" 169
b. {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Onlara yardım da edilmez" 170
[BAKARA SÛRESİ 87. ÂYETİN TEFSİRİ] 171
1. {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik." 171
a. {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} "Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik" 171
b. {وَقَفَّيْنَا} "Art arda gönderdik" 172
c. {مِنْ بَعْدِهِ} "Ondan sonra" 172
d. {بِالرُّسُلِ} "peygamberler" 172
e. {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} "Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik" 173
f. {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik" 174
g. {وَأَيَّدْنَاهُ} "Onu destekledik" 174
h. {بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Onu Ruhu'l-Kudüs ile" 175
i. Cebrâil (as) Olduğu Görüşü 175
j. Rûh (as) Olduğu Görüşü 177
k. İsa (as) Olduğu Görüşü 178

2. {أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ} "Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?" 181
a. {أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ} "Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip..." 182
b. {أَفَكُلَّمَا} "...dikçe" 182
[BAKARA SÛRESİ 88. ÂYETİN TEFSİRİ] 183
1. {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler." 183
a. Kıraat 183
2. {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ} "Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir" 190
a. "Lânet" 191
b. {بَلْ} "Bel: Öyle değil" 191
3. {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} "Bu yüzden pek az iman ederler" 192
a. ما'nın Anlamı 194
[BAKARA SÛRESİ 89. ÂYETİN TEFSİRİ] 195
1. {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} "Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince..." 196
2. {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} "Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler." 197
a. Nüzûl Sebebi 198
b. "{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} 'Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince...' Sözünün Cevabı 207
c. {كَفَرُوا بِهِ} 'Onu inkâr ettiler.' Sözündeki İki Şartın Cevabı 208
3. {فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ} "Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun" 209
[BAKARA SÛRESİ 90. ÂYETİN TEFSİRİ] 209
1. {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا} "Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!" 210
a. {بِئْسَمَا} "Ne kötüdür!" 210
b. {بِئْسَمَا} İle Birlikte Kullanılan مَا'nın Anlamı 210
c. {اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} "Karşılığında nefislerini sattıkları şey" 213
d. {بَغْيًا} "Kıskançlık(ları) sebebiyle" 215

2. {أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ} "Allah, kullarından dilediğine lütfuyla indirdi diye" 218
a. Âyetin Kimler Hakkında İndiği 220
3. {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} "Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar" 220
4. {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ} "İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır" 225
a. {مُهِينٌ} "Alçaltıcı" 225
[BAKARA SÛRESİ 91. ÂYETİN TEFSİRİ] 226
1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız' dediler" 226
a. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} "Onlara denilince" 226
b. {آمِنُوا} "İman edin" 226
c. {بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} "Allah'ın indirdiğine" 226
d. {قَالُوا نُؤْمِنُ} "Biz inanırız" 227
e. {بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} "Sadece bize indirilene" 227
2. {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} "Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler" 227
a. {وَيَكْفُرُونَ} "İnkâr ederler" 227
b. {بِمَا وَرَاءَهُ} "Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı)" 227
3. {وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} "Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir Kitap'tır" 229
a. {وَهُوَ الْحَقُّ} "Hâlbuki o, haktır" 229
b. {مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} "Ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden" 229
4. {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "De ki: 'Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'" 230
a. {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ} "De ki: 'Niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'" 230
b. {مِنْ قَبْلُ} "Daha önce" 235
c. {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Eğer inanan kimseler idiyseniz" 235
[BAKARA SÛRESİ 92. ÂYETİN TEFSİRİ] 236
1. {وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ} "Andolsun, Musa size açık mucizeler getirmişti" .. 236
2. {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} "Arkasından sizler buzağıyı ilah edinmiştiniz" 236
a. {مِنْ بَعْدِهِ} "Onun arkasından" Sözündeki Hâ Zamiri 237
3. {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} "sizler nefislerinize zulmederek" 237
[BAKARA SÛRESİ 93. ÂYETİN TEFSİRİ] 238

1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا} "Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, 'Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin' demiştik" 238
a. {وَاسْمَعُوا} "Kulak verin" 238
2. {قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا} "Onlar, (daha sonra inkâra yönelerek) 'Dinledik, karşı geldik' demişlerdi" 239
3. {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ} "İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti" 240
4. {قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!" 244
a. {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Eğer inanan kimselerseniz!" 245
[BAKARA SÛRESİ 94. ÂYETİN TEFSİRİ] 245
1. {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!'" 246
a. Allah Teâlâ'nın Peygamber'e (sav) Yahudileri Ölümü Temenni Etmeye Çağırmasını Emretmesinin Sebebinin Ne Olduğu ve Hangi Şekilde Temenni Etmelerinin Emredildiği 250
b. {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ} "De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet)…'" 254
c. {الدَّارُ الْآخِرَةُ} "Âhiret yurdu (cennet)…'" 254
d. {خَالِصَةً} "Yalnız" 254
e. {مِنْ دُونِ النَّاسِ} "Diğer insanlar için değil de" 255
f. {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ} "Haydi ölümü temenni edin." 256
[BAKARA SÛRESİ 95. ÂYETİN TEFSİRİ] 257
1. {وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا} "Ölümü hiçbir zaman temenni edemezler" 257
2. {بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} "Elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden" 259
3. {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} "Allah o zalimleri hakkıyla bilendir" 261
a. Yahudilerin Zulmü 261
b. الظُّلْمُ Kelimesi 261
[BAKARA SÛRESİ 96. ÂYETİN TEFSİRİ] 261
1. {وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} "Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün" 261
2. {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} "Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile" 263
a. Mecûsîler Olduğu Görüşü 264

b. Yeniden Dirilişi İnkâr Eden Müşrikler Olduğu Görüşü 265
3. {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} "Onların her biri bin yıl yaşamak ister" 266
4. {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} "Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir" 268
a. {هُوَ} "O" Zamiri 269
b. {أَنْ يُعَمَّرَ} "Uzun yaşamak" 269
c. İ'râbı 269
5. {وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ} "Allah, onların bütün işlediklerini görür" 273
a. {بَصِيرٌ} "Görür/gören" 274
[BAKARA SÛRESİ 97. ÂYETİN TEFSİRİ] 274
1. {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} "De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; senin kalbine indirmiştir'" 274
a. Nüzûl Sebebi 275
b. جِبْرِيلُ Kelimesinin Kıraatı 296
c. جَبْرُ - مِيكُ - إِيلُ Kelimeleri 297
2. {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} "(Kur'ân'ı) önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirmiştir" 302
3. {وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ} "(Kur'ân'ı) müminlere bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak (senin kalbine indirmiştir)" 303
a. {وَهُدًى} "Bir hidâyet rehberi" 304
b. {وَبُشْرَى} "Müjde" 304
[BAKARA SÛRESİ 98. ÂYETİN TEFSİRİ] 305
1. {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} "Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır" 305
a. Nüzûl Sebebi 306
b. {وَرُسُلِهِ} "Peygamberleri" 308
c. {فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} "Bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır" 309
[BAKARA SÛRESİ 99. ÂYETİN TEFSİRİ] 310
1. {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} "Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik" 310
2. {وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ} "Bunları ancak fasıklar inkâr eder" 312
[BAKARA SÛRESİ 100. ÂYETİN TEFSİRİ] 313
1. {أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا} "Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa" 313
a. Vâvın Hükmü 313
b. الْعَهْدُ "Ahd" 315
c. Nüzûl Sebebi 315

d. النَّبْذُ Kelimesi 316
2. {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} "İçlerinden birtakımı o antlaşmayı bozdu" 317
a. Kıraat 318
b. {نَبَذَهُ} "O antlaşmayı bozdu" 318
c. الْفَرِيقُ Kelimesi 318
d. {فَرِيقٌ مِنْهُمْ} "İçlerinden birtakımı" 318
3. {بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} "Zaten onların çoğu iman etmez" 319
[BAKARA SÛRESİ 101. ÂYETİN TEFSİRİ] 319
1. {وَلَمَّا جَاءَهُمْ} "Onlara gelince" 320
2. {رَسُولٌ} "Peygamber" 320
3. {مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} "Ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı" 320
a. {لِمَا مَعَهُمْ} "Ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı)..." 320
4. {نَبَذَ فَرِيقٌ} "Bir grup attı" 321
5. {مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} "Kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı" 321
6. {كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} "Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına" 321
a. {كِتَابَ اللَّهِ} "Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı)" 321
b. {وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} "Sırtlarının arkalarına" 321
7. {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} "Sanki bilmiyorlarmış gibi" 322
[BAKARA SÛRESİ 102. ÂYETİN TEFSİRİ] 324
1. {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler" 324
a. Bu Sözle Kimin Kastedildiği 325
b. Nüzûl Sebebi 330
c. {وَاتَّبَعُوا} "Ardına düştüler." 333
d. {مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} "Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları" 334
e. {تَتْلُوا} "Uydurdular" 334
f. التِّلَاوَةُ Kelimesi 338
g. {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında" 338
2. {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} "Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi; fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler" 339
a. Nüzûl Sebebi 341
b. Sihir Sadece Süleyman (as) Zamanında mıydı? 352

c. Allah Musa'nın (as) ve Nûh'un (as) Zamanında Yahudilerin Şeytanların Uydurdukları Saçmalıklara Tâbi Olduklarını Bildirmeden Onların Süleyman'ın (as) Hükümranlığı Hakkında Şeytanların Uydurdukları Saçmalıklara Tâbi Olduğunu Nasıl Haber Verdi? 353

3. {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} "(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)" 353

a. {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} "İki meleğe ilham edilen (sihr)i..." Sözündeki {مَا}'nın Tefsiri 354

b. {بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} "(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut'a." Sözünün Mânasının Önce Getirilmesi 355

c. Allah'ın Sihri İndirmesi Veyahut Allah'ın Meleklerinin İnsanlara Onu Öğretmesi Caiz midir? 359

d. Harut ve Marut Melek midir, İnsan mıdır? 364

e. Allah'ın Meleklerinin Kişi ile Karısının Arasını Ayıracak Sihri Öğretmeleri Nasıl Caiz olur? 365

f. {بِبَابِلَ} "Babil'deki" 382

g. Sihrin Mânası 383

4. {وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} "Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı" 390

5. {فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ} "Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı" 394

a. {مِنْهُمَا} "Onlardan" 395

b. {يُفَرِّقُونَ} "Ayıracaklar" 395

c. {الْمَرْءِ} "Kişi" 396

d. {زَوْجِهِ} "Karı" 396

e. Sihirbaz Kişi İle Karısının Arasını Nasıl Ayırır? 397

6. {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ} "Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi" 399

a. {بِإِذْنِ} "İzniyle" 399

7. {وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ} "(Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı" 401

a. {وَيَتَعَلَّمُونَ} "Öğreniyorlardı" 401

8. {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı" 401

a. {لَمَنِ اشْتَرَاهُ} "Onu satın alan" 404

b. {مَنْ} "O Kimse" 404

c. {مَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ} "Âhirette bir nasibi olmadığını..." 405
d. {خَلاقٍ} "Halak" 405
9. {وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!" 409
a. {شَرَوْا} "Şerav" 409
b. Onlar, Karşılığında Nefislerini Sattıkları Sihrin Ne Kötü Olduğunu Bilmedikleri Halde Nasıl Olur da Sihri Öğrenenin Âhirette Bir Nasibinin Olmadığını Bilebilirler? 409
[BAKARA SÛRESİ 103. ÂYETİN TEFSİRİ] 413
1. {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!" 413
a. {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا} "Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı" 413
b. {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Keşke bilselerdi!" 414
c. {لَمَثُوبَةٌ} "Sevap kendileri için" 414
d. İ'râbı 414
[BAKARA SÛRESİ 104. ÂYETİN TEFSİRİ] 417
1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} "Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin" 417
a. {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} "'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin" 417
b. Allah Teâlâ'nın Müminlere {رَاعِنَا} "Râ'inâ (bizi gözet)." Demelerini Yasaklamasının Sebebi 419
2. {وَقُولُوا انْظُرْنَا} "'Unzurnâ (bize bak)' deyin" 431
3. {وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "(Ey iman edenler) Dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır" 434
a. {وَاسْمَعُوا} "(Ey iman edenler) Dinleyin." 434
b. {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Kâfirler için acıklı bir azap vardır" 435
[BAKARA SÛRESİ 105. ÂYETİN TEFSİRİ] 436
1. {مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ} "Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler" 436
a. {مَا يَوَدُّ} "İstemezler" 436
b. {مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ} "Kitap ehlinden ve Allah'a ortak koşanlar" 436
c. {أَنْ يُنَزَّلَ} "Gelmesini" 437
d. {مِنْ خَيْرٍ} "Bir iyilik" 437
e. Âyetin Tefsiri 437

2. {وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ} "Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir" 438
a. {يَخْتَصُّ} "Tahsis eder." 438
3. {وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} "Allah, büyük lütuf sahibidir" 438
[BAKARA SÛRESİ 106. ÂYETİN TEFSİRİ] 439
1. {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} "Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak" 439
2. {أَوْ نُنْسِهَا} "ya da onu unutturursak" 442
a. Kırâat 443
3. {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} "Yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz" 455
4. {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?" 460
a. {قَدِيرٌ} "gücü hakkıyla yeter" 460
[BAKARA SÛRESİ 107. ÂYETİN TEFSİRİ] 461
1. {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ} "Bilmez misin ki Allah'ındır" 461
2. {لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır" 465
3. {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} "Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır" 466
a. {وَلِيٍّ} "Veli: dost" 466
b. {نَصِيرٍ} "Nasîr: yardımcı" 467
4. {مِنْ دُونِ اللَّهِ} "Allah'tan başka" 467
[BAKARA SÛRESİ 108. ÂYETİN TEFSİRİ] 468
1. {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} "Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?" 468
a. Bu Ayetin Kendisi Nedeniyle İndiği Şeyin Ne Olduğu Konusu 468
b. Nüzûl Sebebi 468
c. {أَمْ} "Yoksa" Edatı 473
2. {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ} "Her kim imanı küfre değişirse" 477
a. {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ} "Her kim değişirse" 477
b. {الْكُفْرَ} "küfre" 477
c. {بِالْإِيمَانِ} "imanı" 477
3. {فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} "O artık doğru yoldan sapmış olur" 479
a. {فَقَدْ ضَلَّ} "O artık sapmış olur" 479
b. {سَوَاءَ السَّبِيلِ} "doğru yoldan" 480

[BAKARA SÛRESİ 109. ÂYETİN TEFSİRİ] 482
1. {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا} "Kitap ehlinden birçoğu, sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler" 482
a. Ayette Bahsedilen Kişi 483
b. Nüzûl Sebebi 484
c. {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} "Kitap ehlinden birçoğu... isterler" 486
2. {حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} "içlerindeki kıskançlıktan ötürü" 486
a. {حَسَدًا} "kıskançlıktan ötürü" 486
b. {مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} "içlerindeki" 487
3. {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} "hak kendilerine belirdikten sonra" 488
4. {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} "Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün" 490
a. {فَاعْفُوا} "Siz şimdilik affedin" 490
b. Nesh 491
5. {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir" 494
[BAKARA SÛRESİ 110. ÂYETİN TEFSİRİ] 495
1. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ} "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz" 495
a. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin" 495
b. {وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ} "Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz" 496
2. {إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} "Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızı görür" 497
a. {بَصِيرٌ} "Besîr: görür" 498
[BAKARA SÛRESİ 111. ÂYETİN TEFSİRİ] 498
1. {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} "Bir de (Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek' dediler. Bu, onların kuruntuları!" 498
a. {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ} "...cennete girmeyecek' dediler" 498
b. {إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} "Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası" 500
c. Kıraat 500
d. {تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} "Bu, onların kuruntuları!" 501
2. {قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin'" 502

a. {بُرْهَانَكُمْ} "Burhân" 502
[BAKARA SÛRESİ 112. ÂYETİN TEFSİRİ] 504
1. {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ} "Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..." 504
a. {بَلَى} "Hayır, öyle değil!" 505
b. {مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} "Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..." 505
c. {وَهُوَ مُحْسِنٌ} "iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak" 507
2. {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir" 508
a. {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ} "Onun mükâfatı Rabbinin katındadır" 508
b. {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} "Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir" 508
c. {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onlar üzülmeyeceklerdir" 508
[BAKARA SÛRESİ 113. ÂYETİN TEFSİRİ] 509
1. {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} "Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler" 509
a. Nüzûl Sebebi 510
b. Yahudiler Veya Hıristiyanlar Allah Teâlâ, Resûlullah'ı (sav) Bir Din Üzere Gönderdikten Sonra Bu İki Fırkadan Diğerine Bu Sözü Söyleyen, Bu Konudaki Sözüyle Zaten Bâtıl Bir Söz Söylemiş Olmaz mı? 512
2. {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ} "Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar" 514
3. {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} "(Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti" 515
a. {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} "(Kitab'ı) bilmeyenler de demişti" 515
4. {فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ} "Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir" 518
a. {الْقِيَامَةِ} "Kıyamet" 518
[BAKARA SÛRESİ 114. ÂYETİN TEFSİRİ] 519
1. {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?" 519
a. {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ} "Allah'ın mescitlerinde... yasak eden... kim daha zalimdir?" 519
b. {وَمَنْ أَظْلَمُ} "Kim daha zalimdir?" 520
c. {مَسَاجِدَ} "Mescitleri" 520

d. {أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} "Orada O'nun adının anılmasını..." 520
e. {وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} "Onların yıkılması için çalışan" 521
f. Kastedilen Kimseler, Bu Mescitler Hangileridir? 521
2. {أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} "Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler" 527
3. {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ} "Bunlar için dünyada rezillik, âhirette de büyük bir azap vardır" 529
a. {لَهُمْ} "Bunlar için" 529
b. {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} "Bunlar için dünyada rezillik vardır." 530
[BAKARA SÛRESİ 115. ÂYETİN TEFSİRİ] 531
1. {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} "Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır." 531
a. {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} "Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır." 531
b. {الْمَشْرِقُ} "Doğu" 532
c. {وَالْمَغْرِبُ} "Batı" 532
d. Allah Sadece Tek Bir Doğunun ve Tek Bir Batının Sahibi midir de {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} 'Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır.' Denildi? 532
e. Bütün Yaratıklar Allah'ın Yaratıkları Olduğu Halde Bu Âyette Neden Özellikle Doğular ve Batılar Zikredilmiştir? 532
f. Kur'ân'da İlk Neshedilen Âyet: Nüzûl Sebebi 533
g. Bu Âyet Nâsih midir Yoksa Mensûh mudur? Yoksa Ne Nâsih ve Ne de Mensûh mudur? 544
h. {فَأَيْنَمَا} "Nereye" 547
i. {تُوَلُّوا} "dönerseniz" 547
j. {فَثَمَّ} "işte oradadır" 548
k. {فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} "Allah'ın yüzü işte oradadır." 548
l. Bu Âyetin Kendinden Önceki Âyetle Olan Münasebeti Nedir?" 549
2. {إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} "Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir" 549
a. {وَاسِعٌ} "Vâsi': lütfu geniş olandır." 549
b. {عَلِيمٌ} "Alîm: hakkıyla bilendir." 550
[BAKARA SÛRESİ 116. ÂYETİN TEFSİRİ] 550
1. {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "'Allah, çocuk edindi' dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır" 550
a. {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا} "'Allah, çocuk edindi' dediler." 550

2. {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} "Hepsi O'na boyun eğmiştir" 551
a. الْقُنُوتُ Kelimesi 554
[BAKARA SÛRESİ 117. ÂYETİN TEFSİRİ] 555
1. {بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır" 555
2. {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} "Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir" 558
a. {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا} "Bir işe hükmetti mi..." 558
b. {فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} "Ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir" 560
[BAKARA SÛRESİ 118. ÂYETİN TEFSİRİ] 567
1. {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} "Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler" 567
a. Bu Sözle Kastedilenler 567
b. Nüzûl Sebebi 568
c. {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} "Bilmeyenler derler." 571
d. {لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} "Allah bizimle konuşsa!" 571
e. {آيَةٌ} "Âyet" 572
2. {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} "Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti" 572
a. Kimselerin Kastedildiği 573
3. {تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ} "Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor" 575
a. {تَشَابَهَتْ} Sözünün Kıraati 576
4. {قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} "Biz âyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık" 577
[BAKARA SÛRESİ 119. ÂYETİN TEFSİRİ] 578
1. {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا} "Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik" 578
2. {وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} "Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin" 578
a. Kıraat 578
b. Nüzûl Sebebi 579
c. {أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} "cehennemlikler" 583
[BAKARA SÛRESİ 120. ÂYETİN TEFSİRİ] 583
1. {وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى} "Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: 'Allah'ın yolu asıl doğru yoldur'" 584

2. {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} "Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, Allah'tan sana ne bir dost ne bir yardımcı vardır" 585
a. {وَلَا نَصِيرٍ} "Ne bir yardımcı vardır." 586
[BAKARA SÛRESİ 121. ÂYETİN TEFSİRİ] 586
1. {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler" 586
a. Kimlerin Kastedildiği 587
2. {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} "Onu gereği gibi okurlar" 589
a. {حَقَّ تِلَاوَتِهِ} "Onu gereği gibi bir okuyuşla (okurlar)." 598
3. {أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ} "İşte bunlar ona inanırlar" 599
a. {أُولَئِكَ} "İşte bunlar..." 600
b. {يُؤْمِنُونَ بِهِ} "Ona inanırlar" 600
4. {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} "Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir" 601
a. {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ} "Onu inkâr edenlere gelince." 601
[BAKARA SÛRESİ 122. ÂYETİN TEFSİRİ] 602
1. {يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün tuttuğumu hatırlayın" 602
[BAKARA SÛRESİ 123. ÂYETİN TEFSİRİ] 603
1. {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının" 604

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 74. AYETİN TEFSİRİ]

﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir." (Bakara 2/74)

1. {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı"

Allah Teâlâ'nın {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı*" sözünün tefsiri:

a. {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ} "Sonra kalpleriniz yine katılaştı"

Allah Teâlâ bu sözüyle İsrâiloğulları'nın kâfirlerini kastediyor. Onlar -anlatıldığına göre- öldürülenin erkek kardeşinin çocuklarıdır. Allah onlara şöyle dedi: Sonra kalpleriniz yine katılaştı yani katılaştı, kabalaştı ve sertleşti.

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:[1]

وَقَدْ قَسَوْتُ وَقَسَا لِدَاتِي

(İhtiyarlayınca) Bedenim kuruyup sertleşti
Akranlarım ve arkadaşlarım da benim gibi bedenleri kuruyup sertleşti
(Ben ihtiyarladım akranlarım ve arkadaşlarım da ihtiyarladı)

Şöyle denilir: قَسَا - وَعَسَا - وَعَتَا fiillerinin hepsi aynı mânada olup bir şey kuruyup kabalaştığında ve sertleştiğinde bu kelimelerle ifade edilir. Yine bu mânada قَسَا قَلْبُهُ "kalbi katılaştı" denilir. Kelimenin şimdiki zaman ve masdar/isim kullanımları da يَقْسُو قَسْوًا وَقَسْوَةً وَقَسَاوَةً وَقَسَاءً şeklinde ifade edilir.

b. {مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Bunun ardından"

Allah Teâlâ {مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} sözüyle şunu kastetmektedir: Onların kendisi hakkında tartıştıkları ve onu öldürme suçunu birbirlerine attıkları, maktulünü diriltip katilini ve öldürülmesine sebep olan şeyi onlara bildirdikten sonra (kalpleriniz yine katılaştı). Daha önce bu konuda gelen rivayetler ve haberlerle açıkladığımız ve şanı yüce olan Allah'ın hakikatle bâtılı ayırıp ortaya çıkardığı gibi. Allah'ın bu âyette açıkladığı kalplerinin katılaşması -bize bildirildiğine göre- O'nun dirilttiği bu ölüyü kendilerinin öldürmüş olmaları, maktulün kendi katillerinin İsrâiloğulları olduğunu haber verip ikinci defa ölmesinden sonra bu suçu inkâr etmeleri sebebiyledir. **[2/129]**

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٣١٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا ضُرِبَ الْمَقْتُولُ بِبَعْضِهَا، يَعْنِي بِبَعْضِ الْبَقَرَةِ، جَلَسَ حَيًّا، فَقِيلَ لَهُ: مَنْ قَتَلَكَ؟ فَقَالَ: بَنُو أَخِي قَتَلُونِي. ثُمَّ قُبِضَ، فَقَالَ بَنُو أَخِيهِ حِينَ قُبِضَ: وَاللَّهِ مَا قَتَلْنَاهُ. فَكَذَّبُوا بِالْحَقِّ بَعْدَ إِذْ رَأَوْهُ، فَقَالَ اللَّهُ: {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} يَعْنِي بَنِي أَخِي الشَّيْخِ {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً}»

1 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/158; Türkî, 2/129.

1314. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Maktule ineğin bir kısmıyla yani bir parçasıyla vurulunca dirilip oturdu. Ona,

'Seni kim öldürdü?' denildi. O da;

'Erkek kardeşimin oğulları beni öldürdüler' dedi. Sonra tekrar ruhu alındı. Bunun üzerine yeğenleri o ölünce,

'Vallahi onu biz öldürmedik' dediler ve gerçeği gördükleri halde onu yalanladılar. Bunun üzerine Allah onlara şöyle buyurdu:

{ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ}

'Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı.'

Yani ihtiyar adamın kardeşinin çocuklarına;

{فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً}

'taş gibi hatta daha katı oldu'(denildi)."

[١٣١٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} يَقُولُ: مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاهُمُ اللَّهُ مِنْ إِحْيَاءِ الْمَوْتَى، وَبَعْدَ مَا أَرَاهُمْ مِنْ أَمْرِ الْقَتِيلِ مَا أَرَاهُمْ، فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً.»

1315. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle Saîd'den naklettiğine göre Katâde {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} *"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı"*[2] âyeti hakkında şöyle dedi: "Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini ve öldürülen kişinin katili ile ilgili şeyi onlara gösterdikten sonra (gerçeği kabul etmemeleri nedeniyle) onların kalpleri taş gibi katılaştı hatta daha da katı oldu."

2 Bakara 2/74.

[١/١٣١٥][3] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ}: مِنْ بَعْدِ هَذِهِ الْآيَةِ، {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً}.

1315/1. Hasan b. Yahya'nın bize, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ} *'Sonra kalpleriniz katılaştı.'*[4] Onlar bu mucizeyi gördükten sonra...{فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *'O (Kalpleriniz), taş gibi hatta daha katı oldu.'*[5] buyurmuştur."

[٢/١٣١٥][6] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ فِي قَوْلِهِ: {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً}.

1315/2. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebu'l-Âliye, Allah'ın {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *'Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi hatta daha katı oldu'*[7] âyeti hakkında şöyle demiştir:...[8]

2. {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} "Taş gibi hatta daha katı oldu"

Allah Teâlâ'nın {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} "*Taş gibi hatta daha katı oldu*" sözünün tefsiri:

---

3 Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında yer almadığından oradaki rivayetlerin sıralamasının değişmemesi için bu şekilde numaralandırılmıştır. Ayrıca bu rivayet Türkî'nin م ve ت nüshalarında da mevcut değildir. Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/146; Türkî, 2/130.

4 Bakara 2/74.

5 Bakara 2/74.

6 Bu rivayet yukarıdaki rivayette olduğu gibi bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında yer almadığından oradaki rivayetlerin sıralamasının değişmemesi için bu şekilde numaralandırılmıştır. Krş. Türkî, 2/130.

7 Bakara 2/74.

8 Bu rivayetle ilgili râvinin ne dediği zikredilmemiştir. Taberî bu rivayeti İsrâiloğullarının Allah'ın mucize ile ineğin bir parçasının vurulması sonucu konuşturduğu ölünün kendi katilini haber vermesi neticesinde gerçeği inkâr etmeye devam etmeleri üzerine onların durumunu haber verdiğini söyleyenlerle birlikte zikrettiğinden râvinin bu görüşü söylemiş olması muhtemeldir.

a. {فَهِيَ} "O Zamiri"

Allah {فَهِيَ} sözüyle "kalpleriniz" demek istemiştir.

b. Ayetin Mânası

(Bu âyette) şöyle diyor: Sonra kalpleriniz Allah'a karşı yapmanız gereken itaat etme ve boyun eğme konusunda katılaştı -gerçeği gördükten sonra onu ayırt ettiniz ve onu tanıdınız- ve kalpleriniz taşlar gibi hatta sertlik, kabalık ve şiddette taştan daha sert oldu -yani onların kalpleri[9] -Allah'ın onlar üzerindeki hakkı gereği yapmaları gereken itaat etme ve teslim olma hususlarında- taşlardan daha katı oldu.

c. {أَوْ} "Edatı"

Eğer birisi sorsa ve dese ki: "أَوْ edatı Araplar tarafından ancak 'şüphe' anlamında kullanıldığı halde ve şanı yüce olan Allah'ın bildirdiği şeyde şüphe olması caiz olmadığı halde Allah'ın {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *'O (Kalpleriniz), taş gibi hatta daha katı oldu.'*[10] sözünün anlamı nedir?" Ona şöyle cevap verilir:

Bu kullanım senin zannettiğin gibi şanı yüce olan Allah'ın bildirdiği şeylerde şüphe olduğu anlamında değildir. Ancak bu âyet onların katılaşmış kalplerinin -Allah'ın kullarından, O'nun büyük âyetlerini gördükleri halde hakkı yalanlayanların katılaşmış kalplerin sahipleri- taşlar gibi sert hatta daha da sert olduğunu yanlarındakilere ve onların durumlarını bilenlere Allah'tan bildiren bir haberdir. **[2/130]**

1- Arap dilbilimcilerinden bir grup bu konuda bazı görüşler ileri sürdü. Onlardan bazıları şöyle dedi: "Şanı yüce olan Allah {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *'O (Kalpleriniz), taş gibi hatta daha katı oldu.'*[11] sözü ve bunun dışında أَوْ edatının geçtiği âyetlerde {وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ} *'Biz onu yüz bin, hatta daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.'*[12] sözü ve yine şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ} *'O halde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!'*[13] sözünde olduğu

9 Bu ifade A. M. Şâkir tarafından bağlama uygun olarak قُلُوبَهُمْ şeklinde olduğu ifade edildiğinden çeviri de ona göre yapılmıştır. Bk. Şâkir, 2/235.

10 Bakara 2/74.

11 Bakara 2/74.

12 Sâffât 37/147.

13 Sebe' 34/24.

gibi [âyette ifade edilen şey] hangi şekilde olursa olsun onu bildiğini ifade etmek istemiştir."

2- Yine dilbilimciler şöyle demiştir: "Bu kullanımın bir benzeri şunu söyleyen tarafından ortaya konulmuştur: أَكَلْتُ بُسْرَةً أَوْ رَطْبَةً 'Ham veya taze bir hurma yedim' bu sözü söyleyen hangisini yediğini bilmektedir. Ancak muhataptan gizlemiştir."

Tıpkı Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin şu söylediğinde olduğu gibi:[14]

أُحِبُّ مُحَمَّدًا حُبًّا شَدِيدًا ... وَعَبَّاسًا وَحَمْزَةَ وَالْوَصِيًّا

فَإِنْ يَكُ حُبُّهُمْ رُشْدًا أُصِبْهُ ... وَلَسْتُ بِمُخْطِئٍ إِنْ كَانَ غَيًّا

Muhammed'i çok seviyorum Abbas'ı da Hamza'yı da ve Ali'yi de
Eğer onları sevmek doğruluksa amacıma ulaşmış oluyorum
Eğer bu bir suçsa ben hatalı değilim

3- Yine Arap dilbilimcileri şöyle dediler: "Kuşkusuz Ebü'l-Esved ed-Düelî sevmelerini doğruluk olarak ifade ettiği kişilerin sevmesinden şüphe etmemektedir. Ancak o, muhatabından bunu gizlemiştir.

Yine Ebü'l-Esved ed-Düelî'den bu beyitleri söylediğinde ona;

'Şüphe mi ettin?' denildiği onun da,

'Hayır vallahi!' diye cevap verdiği de nakledilir. Sonra da Allah Teâlâ'nın {وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ} *'O halde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!'*[15] sözünden misal verdiği ve,

'Bunu haber verenin hidayette mi dalâlette mi olduğundan şüphe eden kimse gibi mi!?' dediği de nakledilir."

4- Arap dilbilimcilerinden bazıları da şöyle demiştir: "Bu, şöyle diyenin sözü gibidir: مَا أَطْعَمْتُكَ إِلَّا حُلْوًا أَوْ حَامِضًا 'Ben sana tatlı veya ekşi bir şey yedirdim.' Hâlbuki o, kendisine her ikisini de birlikte yedirmiştir." **[2/131]**

5- Yine Arap dilbilimcileri şöyle demiştir: "Bunu söyleyen arkadaşına tatlı veya ekşi yiyeceğin her ikisini de yedirdiğinden şüphe etmemektedir.

---

14 Ebü'l-Esved ed-Düelî, *Dîvânu Ebü'l-Esved*, 32-33; Türkî, 2/131.

15 Sebe' 34/24.

Ancak o arkadaşına yedirdiği şeylerin bu ikisinden başka bir şey olmadığını bildirmek istemiştir.

6- Yine dilbilimciler şöyle demişleridir: Allah'ın {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *'O (Kalpleriniz), taş gibi hatta daha katı oldu.'*[16] sözü de böyledir. Bu sözün anlamı şudur: Onların kalpleri bu iki örneğin birinin dışında değildir; ya katılıkta taşlar gibi olur ya da onlardan daha katı olur. Bu tefsire göre âyetin anlamı şöyledir: O kalplerin bazıları taşlar gibi katıdır. Bazıları ise taşlardan daha da katıdır."

7- Dilbilimcilerden bazıları da {أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *"hatta daha katı oldu."*[17] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onun mânası وَأَشَدُّ قَسْوَةً 've daha da katı' şeklindedir. Tıpkı Allah'ın {وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا} *'Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme.'*[18] sözünde olduğu gibi. Burada da وَكَفُورًا *'ve hiçbir nanköre'* mânasındadır.

Cerîr b. Atıyye'nin şu sözünde olduğu gibi:[19]

نَالَ الْخِلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدَرًا ... كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدَرِ

O halifeliğe nail oldu ve onun için bir kaderdi
Tıpkı Musa'nın, Rabbinin huzuruna gelişinin kader olduğu gibi

Yani halifeliğe nail oldu ve bu onun için bir kaderdi.

Nâbiğa'nın dediği gibi:[20]

قَالَتْ أَلَا لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامُ لَنَا ... إِلَى حَمَامَتِنَا أَوْ نِصْفُهُ فَقَدِ

(Mahallenin keskin gözlü Yemame kuşu gibi olan (Zerkâü'l-Yemame) kızı (suya doğru hızla süzülen) güvercine baktı ve) dedi ki:

Tek dileğim şu güvercin ve yarısı bizim
güvercinimize katılıp da bizim olsa yeter

Burada وَنِصْفُهُ demek istemektedir (yani "أَوْ" edatını "وَ" anlamında kullanmıştır).

---

16 Bakara 2/74.
17 Bakara 2/74.
18 İnsân 76/24.
19 Bu beyit 1/335'te geçmiştir.
20 Nâbiğa, *Dîvânu Nâbiğa*, 16; Türkî, 2/132.

8- Diğer dilciler şöyle demiştir: "Âyetteki أَوْ edatı بَلْ 'bilakis, hatta' anlamında kullanılmıştır. Bu durumda onlara göre âyetin tefsiri (onların kalpleri) taş gibi hatta daha da katı oldu şeklindedir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın hatta daha fazla anlamındaki[21] şu sözünde olduğu gibi:

{وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ}

'Biz onu yüz bin, hatta daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.'"[22]

9- Diğer bazı dilciler ise şöyle demiştir: "Bunun anlamı: Size göre (âyete muhatap olanlar) onların kalpleri taş gibi hatta daha da katıdır." **[2/132]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Naklettiğimiz bu görüşlerin her birinin Arapların kullanımında bir anlamı ve bir çıkış noktası vardır. Ancak şu var ki bu konuda söylenenler arasında benim en çok beğendiğim ilk söylediğim görüştür. Daha sonra da bu görüşlerden kalplerin katılıkta farklı şekillerde ya taş[23] gibi ya da daha katı olduğunu söyleyen görüştür. Kalplerin ya tıpkı taş gibi ya da daha katı olduğu şeklindeki tefsire göre anlam böyledir yani kalpler katılıkta çeşitli şekillerdedir. Çünkü أَوْ edatı ile "vav" birbirlerinin yerine kullanılmaktadır hatta bu kullanım (çok yaygın olduğu için) أَوْ ile "vav"ın anlamlarının karışmasına sebep olmaktadır -bu yerlerin bazılarında her ikisinin anlamının da birbirine yakın olması nedeniyle- أَوْ'in aslı iki şeyden birinin mânasını kastetmek için gelmesidir. Böylece onun asıl anlamında kullanılması -buna imkân bulan için-[24] bana göre onu aslından ve bilinen anlamından çıkarmaktan daha güzeldir.

d. {قَسْوَةً} Kelimesinin Kıraati

{أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *"hatta daha katı oldu."*[25] sözündeki قَسْوَةً kelimesinin merfû (ötreli) okunuşuna gelince bu iki şekide olur:

---

21 Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/72.

22 Sâffât 37/147.

23 Burada Türkî nüshasında geçen مِنْ yerine A. M. Şâkir'in إِمَّا gelmesinin daha doğru olduğu yönündeki tercihi esas alınarak çeviri yapılmıştır. Krş. Şâkir, 2/237.

24 A. M. Şâkir, Türkî baskısında مَنْ وَجَدَ إِلَى ذَلِكَ سَبِيلًا şeklinde ifade edilen bu ibarenin yanlış olduğunu, doğrusunun مَا وَجَدْنَا إِلَى ذَلِكَ سَبِيلًا şeklinde olduğunu söyler. Bu durumda "bu anlamda kullanma imkânı bulduğumuz" şeklinde çevirmek gerekir. Krş. Şâkir, 2/237.

25 Bakara 2/74.

1- Birincisi: {كَالْحِجَارَةِ} sözündeki "kaf"ın mânasına atıf olmasıdır. Çünkü "kaf"ın mânası merfûdur. Bu durumda anlamı مِثْلُ mânasında şu şekilde olur: O kalpler taş gibidir ya da taştan daha katıdır.

2- Diğer bir vecih de şöyledir: قَسْوَةٌ kelimesinin هِيَ'nin tekrarı mânasında olmasıdır. Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: O kalpler taş gibidir veya onlar taştan daha katıdırlar.

3. {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ} "Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır"

Allah Teâlâ'nın {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ} *"Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ} *"Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır."* sözüyle şunu kastetmektedir: Taşlar içinde öyle taşlar vardır ki ondan nehir olup akan sular fışkırır.

a. {الْأَنْهَارُ} "ırmaklar"

Allah âyette {الْأَنْهَارِ} *"ırmaklar"* kelimesini zikrederek suyu söylemeye gerek görmedi. مَا lafzını getirerek ondan bahsetti. **[2/133]**

b. التَّفَجُّرُ kelimesi

التَّفَجُّرُ kelimesi التَّفَعُّلُ vezninde "suyun fışkırması" anlamındadır. Su kaynağından çıkıp döküldüğü zaman التَّفَجُّرُ kelimesi kullanılır. Su, kan veya irin vb. bulunduğu yerden yukarı doğru akarak çıkan her şeye انْفَجَرَ denilir.

Ömer b. Lece'in şu sözünde olduğu gibi:[26]

وَلَمَّا أَنْ قُرِنْتُ إِلَى جَرِيرٍ ... أَبَى ذُو بَطْنِهِ إِلَّا انْفِجَارَا

Cerîr'e yaklaştığımda o, ancak bağırsaklarındaki ifrazatı fışkırtıp sel gibi akarcasına boşaltıyordu[27] [Cerîr'e yalnızca yaklaştığımda bile korkudan altına ediyordu]

---

26 İbn Sellâm el-Cumâhî, *Tabakâtü Fuhûlü'ş-Şu'arâ*, 1/432; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Egânî*, 8/72; Türkî, 2/134.

27 Ömer b. Lece' bu sözü Velid b. Abdülmelik'in emriyle Ebubekir b. Hazm kendilerini yakalayıp ikisini birbirine bağladığında kaktüs/diken üzerine oturtup

Burada انْفِجَارٌ "(karnındakilerin) çıkması ve akması" anlamındadır.

4. {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} "Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar"

Allah Teâlâ'nın {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} *"Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ} "Taş vardır ki yarılır da"

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: Taşlardan bir taş vardır ki yarılır. Onun yarılması ise çatlayıp ayrılmasıdır. Bu kelime يَتَشَقَّقُ şeklindedir. Ancak "tâ" harfi "şîn" harfinde idğam edilmiştir ve şeddeli bir "şîn"e dönüşmüştür.

b. {فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} "İçinden sular çıkar"

Allah, {فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} *"içinden sular çıkar"* sözünde şöyle der: Ondan su çıkar ve kaynayan bir pınar ve akan bir nehir olur. **[2/134]**

5. {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} "Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer"

Allah Teâlâ'nın {وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} *"Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: Şüphesiz ki taşlardan Allah korkusundan ve saygısından dağın tepesinden yere ve dağın eteklerine (yerinden koparak) düşenler vardır -yani aşağı inen-. Biz اَلْهُبُوط kelimesinin anlamını daha önce delilleriyle birlikte açıkladığımızdan tekrardan kaçınmak için burada yer vermiyoruz.[28]

Âyette geçen lam harfleri (لَمَا ifadelerindeki) haberi tekid etmek için getirilmiştir.

---

onları etrafa ilan ederken et-Teymî, Cerîr'i hicvetmek için bu beyti söylüyordu. Burada kastı, kendisinden nefret ettiği bu kişi yanına yaklaştığında bile kendisinin korkusundan karnındaki ifrazatı dışarı fışkırtıp akıtmasıdır. Burada "ذُو بَطْنِه" ifadesini kendisini anmaktan nefret ettiği için onun yerine kinaye olarak kullanmıştır. Şâkir 2/238; Abdülhamîd, 1/538.

28 اَلْهُبُوط kelimesinin izahı için bk. Türkî, 1/571.

Şanı yüce olan Allah taşları vasfettiği bu özellikleriyle birlikte -kalplerinin katılaşmasından haber verdiği İsrâiloğullarının kalplerine taşları misal getirdikten sonra o taşlardan bazılarının içinden ırmaklar fışkırdığını, bazılarının su ile yarıldığını, bazılarının ise Allah korkusundan (yerinden koparak) düştüğünü anlattı- onların kendi katında mazeretlerini kabul ettiğini ancak kalplerinin katılığından haber verdiği İsrâiloğullarının mazeretini kabul etmediğini açıkladı. Çünkü onlar Allah, kendilerini tarif ettiği özellikleri olan peygamberleri yalanlamak, âyetlerini birtakım delilleri/mucizeleri ve ibretleri onlara gösterdikten sonra inkâr etmeleri (gibi kötülükleri yapmaları) ve şanı yüce olan Allah kendilerine hayret verici delilleri ve kanıtları gözleriyle gördükleri halde yine onlara sağlam bir akıl ve taşa toprağa vermediği canlarını güvende kılma gibi nimetleri verdiği halde (Allah'a itaat etmediler). Üstelik bütün bu nimetler kendisine verilmediği halde o taşlardan bazısı ırmaklar fışkırtır, bazısı su ile yarılır, bazısı da Allah korkusundan (yerinden koparak) düşer. Şanı yüce olan Allah böylece taşların hakka davet edildiğinde onların kalplerinden daha yumuşak olduğunu haber vermiştir. Tıpkı şu rivayette olduğu gibi:

[١٣١٦] كَمَا حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ.

1316. Bize İbn Humeyd'in, Seleme tarikiyle İbn İshak'tan naklettiği bu rivayette olduğu gibi.[29]

Müfessirler de bu âyetin tefsiri hakkında bizim söylediğimizin benzerini söylemişlerdir. **[2/135]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٣١٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ

29 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/536; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/81; Taberî, İbn İshak ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; İbn Ebî Hâtim, 1/147, Selem ve İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan naklederek. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/162; Türkî, 2/135.

الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} قَالَ: كُلُّ حَجَرٍ يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْمَاءُ أَوْ يَتَشَقَّقُ عَنْ مَاءٍ، أَوْ يَتَرَدَّى مِنْ رَأْسِ جَبَلٍ، فَهُوَ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، نَزَلَ بِذَلِكَ الْقُرْآنُ.»

1317. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} *"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer."*[30] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kendisinden pınar kaynayan, su fışkıran ve bir dağın tepesinden aşağı yuvarlanan bütün taşlar, bunu Allah korkusundan yapmıştır. Kur'ân da bunu bildirmektedir."

[١٣١٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

1318. Müsennâ bana, Ebu Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١٣١٩] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} ثُمَّ عَذَرَ الْحِجَارَةَ وَلَمْ يَعْذُرْ شَقِيَّ ابْنِ آدَمَ، فَقَالَ: {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ}»

1319. Bişr b. Muâz bana, Yezîd (b. Zürey'), Saîd (b. Ebî 'Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde {فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً} *"Taş gibi, hatta daha katı oldu."* âyeti hakkında şöyle demiştir: "Taş, mazeret beyân etti de Âdemoğlunun günahkârları mazeret beyân edip (tevbe etmedi) Allah da şöyle dedi: {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} *'Taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer.'*[31]"

30 Bakara 2/74.
31 Bakara 2/74.

[١٣٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ.

1320. Hasan b. Yahya bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٣٢١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «ثُمَّ عَذَرَ اللَّهُ الْحِجَارَةَ قَالَ: {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ}»

1321. Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Sonunda Allah taşların mazeretini kabul etti ve şöyle dedi: {وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ} *'Taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer.'*[32]" **[2/136]**

[١٣٢٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثنا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَنَّهُ قَالَ فِيهَا: «كُلُّ حَجَرٍ انْفَجَرَ مِنْهُ مَاءٌ أَوْ تَشَقَّقَ عَنْ مَاءٍ أَوْ تَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ، فَمِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ نَزَلَ بِهِ الْقُرْآنُ.»

1322. Kâsım'ın bize, Hüseyin tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, âyet hakkında şöyle demiştir: "Kendisinden su fışkıran ya da sudan dolayı yarılan veya dağdan düşen her taş Allah korkusundan böyle yapmaktadır. Kur'ân da bunu bildirmektedir."

Yine nahiv âlimleri Allah korkusundan düşen taşların düşmesinin anlamı hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Nahiv âlimlerinden bazıları şöyle demiştir: "Taşlardan Allah korkusuyla düşenin bu düşmesi, onların gölgelerinin (Allah'a boyun eğerek) sağa ve sola dönmesidir."[33]

---

32 Bakara 2/74.

33 Bu görüşte olanlar Nahl sûresi 16/48. âyete işarette bulunmaktadırlar. Söz konusu âyet şöyledir:

2- Bazıları da şöyle demektedir: "Bu dağ, Rabbi kendisine tecelli ettiğinde yerle bir olan dağdır."[34]

3- Diğer nahivciler de şöyle dedi: "Onların bu düşmesi şanı yüce olan Allah'ın bazı taşlara bilgi ve anlama yeteneği vermesi onların da bu sayede Allah'a itaati idrak etmeleri ve O'na itaat etmeleridir."

[١٣٢٤] [١٣٢٣][35] كَالَّذِي «رُوِيَ عَنِ الْجِذْعِ الَّذِي كَانَ يَسْتَنِدُ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَطَبَ فَلَمَّا تَحَوَّلَ عَنْهُ حَنّ.»

1323-1324. Tıpkı Hz. Peygamber'in hutbe okuyacağında kendisine dayandığı hurma kütüğü hakkında rivayet edildiği gibi. Hz. Peygamber onu değiştirdiğinde (yerine iki basamaklı minber yapıldığı zaman)[36] inlemişti.[37]

[١٣٢٥] وَكَالَّذِي رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ حَجَرًا كَانَ يُسَلِّمُ عَلَيَّ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِنِّي لَأَعْرِفُهُ الْآنَ.»

{أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِلهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ} *"Allah'ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah'a secde ederek ve tevazu ile boyun eğerek sağa ve sola dönmektedir."* Türkî, 2/137.

34 Burada A'râf sûresi 7/143. âyetteki durum ifade edilmektedir. Söz konusu âyet şöyledir: { فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا } *"...Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi..."* Türkî, 2/137.

35 Rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında [1323] sıra numarası atlanmıştır. Biz de sıralamayı bozmamak için Şâkir baskısındaki sıralamayı esas alarak devam ettik. Krş. Şâkir, 2/241.

36 "Önceleri bir hurma kütüğüne yaslanarak konuşan Hz. Peygamber için hicretin 7 (628) veya 8. yılında ılgın ağacından iki basamak ve bir oturma yerinden (mak'ad) ibaret bir minber yapılmıştı. Yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki bu minberin oturma yerinin ön taraf köşelerinde muhtemelen uçları topuzlu iki dikme bulunuyordu." bk. Nebi Bozkurt, "Minber", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/minber#1 (29.05.2021).

37 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/117, 187 (14206, 14282); Buhârî, *Sahîh*, (3584) (Câbir hadisi). Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/679; Türkî, 2/137. Hurma kütüğünün inlemesi olayı mütevatir ve sahih bir rivayettir. İnanmak isteyen bir kimse için sıhhatinde şüphe söz konusu değildir. Bu hadis sahabe topluluğundan farklı tariklerle kesinlik ifade eder bir bilgi olarak nakledilmiştir. Şâkir, 2/241.

1325. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: *"Câhiliyye döneminde bir taş bana selam veriyordu. Şu anda ben onu biliyorum."*[38]

4- Diğerleri ise şöyle demiştir: "Bilakis Allah Teâlâ'nın {يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} *'Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer.'*[39] sözü tıpkı {جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ} *'yıkılmak isteyen (yıkılmaya yüz tutmuş) bir duvar'*[40] âyetindeki gibi istiaredir. Çünkü taşların iradesi yoktur." Yine bu görüştekiler şöyle dediler: "Bu âyetle sanki taşın Allah'ın emrinin azameti karşısında O'na olan korkusundan O'na boyun eğmesi nedeniyle korkuyormuş ve yuvarlanıyormuş gibi görünmesi kastedilmektedir. **[2/137]**

Tıpkı Zeyd el-Hayl'in dediği gibi:[41]

بِجَمْعٍ تَضِلُّ الْبُلْقُ فِي حَجَرَاتِهِ ... تَرَى الْأُكْمَ فِيهَا سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ

Öyle kalabalık bir orduyla (geldi ki) alaca atlar etraflarında kayboluyordu
Sert kayalıklı yüksek tepelerin ise toynakları altında saygıyla eğildiğini görürsün[42]

Yine Süveyd b. Ebî Kâhil'in düşmanını anlatırken onun zelil olduğunu kastettiği şu beytinde olduğu gibi:[43]

سَاجِدَ الْمَنْخَرِ لَا يَرْفَعُهُ ... خَاشِعَ الطَّرْفِ أَصَمَّ الْمُسْتَمَعَ

Burnunu yere eğdi (onun gururunu kırdı) utancından başını eğdi ve gözünü yerden ayıramadı (hiçbir şeyi görmüyordu) ve sanki söyleyeni duymayan sağır gibiydi (Ayakta ve yaşıyor ancak ölü gibi hareket etmiyor ve cevap da vermiyordu)[44]

---

38 Tayâlisî, *Müsned*, (818); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/89 (nşr. el-Meymene); Müslim, *Sahîh*, (2277); *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/694; Türkî, 2/137.

39 Bakara 2/74.

40 Kehf 18/77.

41 Söz konusu beyit Türkî, 1/715'te geçmiştir. Zeyd el-Hayl et-Tâî muhadram şâirlerden olup Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber onun adını Zeyd "el-Hayr" olarak değiştirmiştir. Abdülhamîd, 1/550.

42 Şâir bu sözleri Ebû Münkif'in kalabalık ordusunu betimleyerek Benî Âmir'e hitap ederken söylemiştir. Bk. Abdülhamîd, 1/550.

43 Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyât*, 201; İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, 295; Türkî, 2/138.

44 Şâir burada düşmanını anlatıyor ve onun hiçbir şey görmeyen ve duymayan ölü gibi olduğunu ve ölülerden sayılan bir diri olduğunu ifade etmektedir. Abdülhamîd, 1/551.

Yine Cerîr b. Atıyye'nin şu sözünde olduğu gibi:[45]

لَمَّا أَتَى خَبَرُ الرَّسُولِ تَضَعْضَعَتْ ... سُورُ الْمَدِينَةِ وَالْجِبَالُ الْخُشَّعُ

Zübeyr'in (şehadet) haberi gelince Medine surları ve
Allah'tan korkan dağlar alçalarak boyun eğdi

5- Diğerleri ise şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın {يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ} *'Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer.'*"[46] sözünün mânası şudur: Yani kendisi dışındakileri onların yaratıcısı olduğunu ispat eden delilleriyle kendisinden korkmaya zorlar. Tıpkı asaleti ve mahareti ile insanları kendisine rağbet ettiren deveye نَاقَةٌ تَاجِرَةٌ "tüccar deve" denilmesi ve yine Cerîr b. Atıyye'nin şu sözünde olduğu gibi:[47]

وَأَعْوَرُ مِنْ نَبْهَانَ أَمَّا نَهَارُهُ ... فَأَعْمَى وَأَمَّا لَيْلُهُ فَبَصِيرُ

Nebhânlı tek gözlü ancak gündüzü âmâ, gecesi görendir[48]

Cerîr burada gece ve gündüzün vasıflarını Nebhânlı arkadaşını hicvederken her ikisinin özelliklerine sahip olması nedeniyle onun vasıfları kılmıştır. (Yani iyilikleri görmediği ve iyilere yardım etmediği, kötülükleri görmezden geldiği ve kötülere yardım ettiğini ifade etmek istemektedir.)

Bu görüşler her ne kadar âyetin muhtemel tefsirine uzak mânalar olmasa da müfessirlerin, ümmetin selef âlimlerinden naklettikleri âyete dair tefsirleri bunun hilafınadır. Bu nedenle âyetin tefsirini bu mânalardan birisine döndürmeyi caiz görmüyoruz.

---

45 Beyit daha önce Türkî 1/623'te geçmiştir. Oradaki rivayet خَبَرُ الزُّبَيْرِ şeklindedir. Aynı şekilde Cerîr'in *Divânı*'nda da bu şekilde geçmektedir. Türkî, 2/138.

46 Bakara 2/74.

47 Söz konusu beyit daha önce Türkî, 1/598'de geçmiştir.

48 Bu beyit Cerîr ile A'ver en-Nebhânî arasında geçen hicivde söylenmiştir. A'ver, Cerîr'i hicvetmiş, Cerîr de onu hicvetmiş ve ona galip gelmiştir. Cerîr, A'ver en-Nebhânî'yi hicvederek onu Allah'ın insanlara verdiği gündüz çalışma gece de dinlenme fıtratına muhalif davranmakla itham etmiş onun gündüzden ve ondaki hayırlardan âmâ geceyi ve ondaki kötülükleri ise gören olduğunu söylemiştir. Böylece yaptıkları hırsızlık, zina vb. insanın örtmesi ve gizlemesi gereken kötülüklerde onların yardımcısı olur, demek istemiştir. Abdülhamîd, 1/551.

Daha önce geçtiği üzere biz الْخَشْيَةُ kelimesinin anlamına yer vermiş ve onun "endişe etmek ve korkmak" anlamında olduğunu delilleriyle birlikte açıklamıştık. Burada yeniden tekrar etmeyi uygun bulmuyoruz. **[2/138]**

6. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir"

Allah Teâlâ'nın {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir."* âyetinin tefsiri:

Allah Teâlâ {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir."* sözüyle şunu kastetmektedir: Allah yaptığınız pis işlerden ve çirkin eylemlerden habersiz değildir. -Ey O'nun âyetlerini yalanlayanlar ve Resûlü Muhammed'in (sav) peygamberliğini inkâr eden İsrâiloğulları ve Yahudi hahamlardan ona bâtıl sözler isnad edenler- Ancak O, bunları sizin aleyhinize saymaktadır; bu yaptıklarınızın karşılığını kıyamet günü verecek veya dünyada bunlar nedeniyle sizi cezalandıracaktır.

Bir şeyden gaflet etmenin aslı, onu hata ya da unutma sebebiyle terk etmektir. Şanı yüce olan Allah onların pis işlerinden gafil olmadığını ve onları unutmadığını bilakis bunları sayıp kayda geçirdiğini onlara bildirmiştir.

[BAKARA SÛRESİ 75. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

***"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."* (Bakara 2/75)**

1. {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} "Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"

Allah Teâlâ'nın {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} *"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"* sözünün tefsiri:

a. {أَفَتَطْمَعُونَ} "Umuyor musunuz?"

Şanı yüce olan Allah {أَفَتَطْمَعُونَ} *"umuyor musunuz?"* sözüyle şunu kastetmektedir: Ey Muhammedin ashabı![49]

Diyor ki: {أَفَتَطْمَعُونَ} yani ey Muhammed'e (sav) iman edenler ve onun Allah'tan getirdiğini tasdik edenler topluluğu! İsrâiloğulları Yahudilerinin size inanacağını mı umuyorsunuz?

b. {أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} "size inanacaklarını mı (umuyorsunuz)?"

Allah Teâlâ {أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} *"size inanacaklarını mı (umuyorsunuz)"* sözüyle "Muhammed'in (sav) Rabbiniz katından size getirdiği şey hakkında sizi tasdik edeceklerini (mi umuyorsunuz)" anlamını kastetmektedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٢٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} يَعْنِي أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ، يَقُولُ: أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنَ لَكُمُ الْيَهُودُ؟»

1326. Bana Ammâr b. Hasan'dan nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet edildiğine göre er-Rebî' {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} *"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"*[50] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah Hz. Muhammed'in (sav) ashabını kastetmektedir." {أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} *"size inanacaklarını mı (umuyorsunuz)?"*[51] sözünde ise şöyle diyor: "Siz Yahudilerin size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"[52] **[2/139]**

[١٣٢٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} الْآيَةُ، قَالَ: هُمُ الْيَهُودُ.»

---

49 Bu ifade Türkî'nin م nüshasında ve Şâkir baskısında يَا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ şeklinde olup bağlama daha uygun olduğundan tercih edilmiş ve çeviri buna göre yapılmıştır. Türkî, 2/139; Şâkir, 2/244.

50 Bakara 2/75.

51 Bakara 2/75.

52 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/148, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/139.

1327. Bişr bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} *"Size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"*[53] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar Yahudilerdir."[54]

2. {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} "Oysa içlerinden birtakımı"

Allah Teâlâ'nın {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"Oysa içlerinden birtakımı"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: الْفَرِيقُ kelimesinin anlamına gelince bu kelime lafzında tekili olmayan الطَّائِفَةُ kelimesi gibi çoğuldur. Mastar olan التَّفَرُّقُ kelimesinden فَعِيلٌ vezninden türemiştir. التَّحَزُّبُ mastarından türeyen ve topluluğu isimlendirmede kullanılan الْحِزْبُ kelimesi ve benzeri kelimeler gibi topluluğu isimlendirmede kullanılır.

A'şâ Benî Sa'lebe'nin şu sözü de böyledir:[55]

أَجَدُّوا فَلَمَّا خِفْتُ أَنْ يَتَفَرَّقُوا ... فَرِيقَيْنِ مِنْهُمْ مُصْعِدٌ وَمُصَوِّبُ

Onlar yolculuklarında hızla yürümeye başladılar da
iki gruba ayrılmalarından korktuğumda

Kimisi (Necid ve Hicaz'a) tırmanıyor kimisi de (Irak
ve Şam'a) aşağıya doğru eğilip gidiyordu[56]

Allah {مِنْهُمْ} *"içlerinden"* sözüyle İsrâiloğullarından bazılarını kastetmektedir. Ancak Allah, Musa döneminde yaşayan ve ondan sonra gelen İsrâiloğullarını Allah'ın Muhammed'in (sav) ashabına kendileri hakkında {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ} *"Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"*[57] dediği Yahudilerden kıldı. Çünkü onlar bunların babaları ve ataları idi. Bu nedenle bunları da onlardan kıldı. Çünkü onlar bunların aşiretleri, çocukları ve atalarıydı. Nasıl ki bugün bir kimse birisinden bahsetse ve bu kişi bahsedenin yolundan gitmiş ve hayat tarzına göre yaşamışsa ve onun kavminden ve aşiretinden ise bu konuşan kişi "Falan bizdendi" der ve bununla onun tarikatini ve mezhebini benimseyenlerden

---

53 Bakara 2/75.
54 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/81; Türkî, 2/139.
55 A'şâ, *Dîvânü'l-A'şâ*, s. 201; Türkî, 2/140.
56 Bk. Abdülhamîd, 1/553 (3. dipnot).
57 Bakara 2/75.

olduğunu veya onun kavminden ve aşiretinden olduğunu kastederse... Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"Oysa içlerinden birtakımı"*[58] sözü de böyledir.

3. {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} "(Oysa içlerinden birtakımı), Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."

Allah Teâlâ'nın {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"(Oysa içlerinden birtakımı), Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."* âyetinin tefsiri:

Müfessirler Allah'ın {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"(Oysa içlerinden birtakımı), Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."* sözünün tefsirinde ihtilâf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şu rivayetlerdeki görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٣٢٨] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبَى نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} فَالَّذِينَ يُحَرِّفُونَهُ وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَهُ: هُمُ الْعُلَمَاءُ مِنْهُمْ.»

1328. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid{أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."*[59] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onu (kitabı) tahrif edenler ve gizleyenlerdir. Onlar da İsrâiloğullarının âlimleridir."[60] **[2/140]**

---

58 Bakara 2/75.

59 Bakara 2/75.

60 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/148, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/81, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/141.

[١٣٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ.

1329. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletti.

[١٣٣٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ} قَالَ: هِيَ التَّوْرَاةُ حَرَّفُوهَا.»

1330. Musa (b. Harun) bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ} *"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu tahrif ederlerdi."*[61] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onların tahrif ettiği Tevrat'tır."[62]

[١٣٣١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ} قَالَ: التَّوْرَاةُ الَّتِي أَنْزَلَهَا عَلَيْهِمْ يُحَرِّفُونَهَا، يَجْعَلُونَ الْحَلَالَ فِيهَا حَرَامًا وَالْحَرَامَ فِيهَا حَلَالًا، وَالْحَقَّ فِيهَا بَاطِلًا وَالْبَاطِلَ فِيهَا حَقًّا، إِذَا جَاءَهُمُ الْمُحِقُّ بِرِشْوَةٍ أَخْرَجُوا لَهُ كِتَابَ اللَّهِ، وَإِذَا جَاءَهُمُ الْمُبْطِلُ بِرِشْوَةٍ أَخْرَجُوا لَهُ ذَلِكَ الْكِتَابَ فَهُوَ فِيهِ مُحِقٌّ، وَإِنْ جَاءَ أَحَدٌ يَسْأَلُهُمْ شَيْئًا لَيْسَ فِيهِ حَقٌّ وَلَا رِشْوَةٌ وَلَا شَيْءٌ أَمَرُوهُ بِالْحَقِّ، فَقَالَ لَهُمْ: {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ}»

1331. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd Allah'ın {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ} *"Allah'ın kelâmını dinler, sonra onu tahrif ederlerdi."*[63] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kendilerine indirdiği Tevrat'ı tahrif ediyorlardı. Ondaki helâlleri haram, haramları da helâl kılıyorlar, yine ondaki hakkı bâtıl, bâtılı da hakka dönüştürüyorlardı.

---

61 Bakara 2/75.
62 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/149, Ebû Zür'a ve Amr tarikiyle; Türkî, 2/141.
63 Bakara 2/75.

Kendilerine hak sahibi birisi bir rüşvet verdiği zaman ona Allah'ın kitabını çıkarıp gösteriyorlar, haksız olan kişi de kendilerine bir rüşvet verdiği zaman yine Allah'ın kitabını çıkarıp ona göre kendisinin haklı olduğunu (kitaptan) gösteriyorlardı. Bir kişi kendilerinden hakkı olmayan bir şey istediğinde rüşvet ya da bir şey vermediği zaman ona hakkı emrediyorlardı. Bu nedenle Allah onlara; {اَتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ} *'Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?'*[64] demiştir."[65]

2- Diğerleri şu rivayetlerde gelen görüşü benimsemişlerdir:

[١٣٣٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} فَكَانُوا يَسْمَعُونَ مِنْ ذَلِكَ كَمَا يَسْمَعُ أَهْلُ النُّبُوَّةِ، ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ.»

1332. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde, Ebû Ca'fer'in babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' Allah'ın {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."*[66] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar (Allah'ın kelâmını) Peygamber'e inananların işittiği gibi işitiyorlar iyice anladıktan sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı."[67] **[2/141]**

[١٣٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} الْآيَةَ، قَالَ: لَيْسَ قَوْلُهُ: {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} يَسْمَعُونَ التَّوْرَاةَ. كُلُّهُمْ قَدْ سَمِعَهَا؛ وَلَكِنَّهُمُ الَّذِينَ سَأَلُوا مُوسَى رُؤْيَةَ رَبِّهِمْ، فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ فِيهَا.»

1333. İbn Humeyd'in bize, Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshak, Allah'ın {وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} *"Oysa içlerinden birtakımı,*

64 Bakara 2/44.
65 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/165, İbn Vehb tarikiyle; Türkî, 2/141.
66 Bakara 2/75.
67 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/148, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî; 2/142.

Allah'ın kelâmını dinlerlerdi."[68] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} *"Allah'ın kelâmını dinlerlerdi."*[69] sözü onların Tevrat'ı işittikleri anlamında değildir. Onların hepsi Tevrat'ı işitmiştir; ancak onlar Musa'dan (as) Rablerini görmeyi istemişler ve bunun üzerine de hemen orada onları yıldırım çarpmıştı."[70]

[١٣٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «بَلَغَنِي عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّهُمْ قَالُوا لِمُوسَى: يَا مُوسَى قَدْ حِيلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ رُؤْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَسْمِعْنَا كَلَامَهُ حِينَ يُكَلِّمُكَ. فَطَلَبَ ذَلِكَ مُوسَى إِلَى رَبِّهِ، فَقَالَ: نَعَمْ، فَمُرْهُمْ فَلْيَتَطَهَّرُوا وَلِيُطَهِّرُوا ثِيَابَهُمْ وَيَصُومُوا. فَفَعَلُوا، ثُمَّ خَرَجَ بِهِمْ حَتَّى أَتَى الطُّورَ، فَلَمَّا غَشِيَهُمُ الْغَمَامُ أَمَرَهُمْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَوَقَعُوا سُجُودًا، وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ فَسَمِعُوا كَلَامَهُ يَأْمُرُهُمْ وَيَنْهَاهُمْ، حَتَّى عَقَلُوا مَا سَمِعُوا، ثُمَّ انْصَرَفَ بِهِمْ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَلَمَّا جَاءُوهُمْ حَرَّفَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ مَا أَمَرَهُمْ بِهِ، وَقَالُوا حِينَ قَالَ مُوسَى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَكُمْ بِكَذَا وَكَذَا، قَالَ ذَلِكَ الْفَرِيقُ الَّذِي ذَكَرَهُمُ اللَّهُ: إِنَّمَا قَالَ كَذَا وَكَذَا خِلَافًا لِمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُمْ. فَهُمُ الَّذِينَ عَنَى اللَّهُ لِرَسُولِهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1334. İbn Humeyd'in bize, Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. İshak şöyle demiştir: "Bana ilim ehlinden bazılarının aktardığına göre onlar Musa'ya şöyle dediler:

'Ey Musa bizimle Allah Azze ve Celle'yi görme arasına engel konuldu öyleyse seninle konuşurken bize O'nun kelâmını işittir.'

Musa, bu isteği Rabbinden talep etti. Bunun üzerine Allah şöyle dedi:

'Evet, onlara git ve temizlenmelerini ve elbiselerini de temizleyip oruç tutmalarını söyle!'

Onlar bunu yaptılar sonra onlarla birlikte çıktı ve Tûr'a kadar geldi. Bulut onları kaplayınca Musa (as) onlara emretti; onlar secdeye kapandılar ve Rabbi onunla konuştu; O'nun kendilerine emrettiği ve yasakladığı

68 Bakara 2/75.
69 Bakara 2/75.
70 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/148, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Muhammed, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve İbn Abbas tarikiyle; Türkî, 2/142.

şeyleri içeren kelâmını işittiler; ta ki bu işittiklerini iyice anladılar. Sonra Musa (as) onlarla birlikte İsrâiloğullarına gitmek üzere oradan ayrıldı. Onların yanlarına vardıklarında içlerinden bir grup, Musa (as) İsrâiloğullarına 'Allah size şunları şunları emrediyor' dediği esnada Allah'ın kendilerine emrettiği şeyi tahrif ettiler. Bu grup Allah'ın kendilerine bildirdiği şeyi 'Allah şöyle şöyle dedi.' diyerek Allah'ın kendilerine söylediği şeyin tersini söylediler. İşte bunlar Allah'ın Resûlü Muhammed'e (sav) bildirdiği kimselerdir."[71] **[2/142]**

Aktardığım bu iki görüşten Kur'ân'ın zahirinin delâlet ettiği şeye en uygun olanı Rebî' b. Enes'in söylediği ve yine İbn İshak'ın bazı ilim ehlinden naklettiği ve şanı yüce olan Allah'ın bu âyette geçen kimselerden kastının İsrâiloğullarından Musa'nın O'ndan işittiği gibi kendi kelâmını işiten, ardından da onu işitip iyice bildikten ve anladıktan sonra tahrif edenler olduğunu söyleyen görüştür. Çünkü şanı yüce olan Allah, tahrifin onlardan bir grup tarafından yapıldığını bildirmişti; onlar Allah Azze ve Celle'nin sözünü işitiyorlardı. Allah'a karşı büyük iftiralar atmaları nedeniyle Allah'ın (bu iftiralardan berî olarak) ululuğunu ortaya koymak ve şanı yüce olan Allah'tan mümin kullarına bir haber verme olarak gelen bu âyet, müminlerin onların nesillerinin bakiyesi olan bu Yahudilerin Muhammed'in (sav) kendilerine getirdiği hak, nur ve hidâyet olana (Kur'ân'a) inanacakları noktasında umutlarını sona erdirmiş ve onlara şöyle demiştir:

Bu Yahudilerin, siz onlara gözleriyle görmedikleri ve şahit olmadıkları gayba dair haberleri bildirirken -Allah Azze ve Celle'den aldığınız birtakım haberleri bildiriyordunuz- üstelik onların bazıları Allah'ın kelâmını, birtakım emir ve nehiylerini bizzat O'ndan işitiyor ve sonra da onu değiştirip tahrif ediyor ve ardından da inkâr ediyorken sizi tasdik etmesini nasıl umuyorsunuz? İşte aranızdaki onların neslinin kalıntıları olan bunlar, Allah'tan kendilerine ulaştırdığınız şeyleri, üstelik onları Allah'tan işitmemişken, sadece sizden işiten ve ataları da Allah'ın kelâmını doğrudan şanı yüce olan Allah'tan işitip sonra da iyice anlayıp bildikten sonra tahrif etmek kastıyla bilerek değiştiren kimseler olanlar inkâr etmeye en yatkın olanlardır ve kitaplarında yer alan Peygamberiniz Muhammed'in vasıflarını bile bile tahrif etmeye, değiştirmeye ve inkâr edip yalanlamaya en yakın olan bunlardır.

---

71 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/148, Seleme tarikiyle ثُمَّ انْصَرَفَ بِهِمْ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ ifadesine kadar; İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/164, İbn İshak tarikiyle uzun haliyle; Türkî, 2/142.

a. {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} "Allah'ın kelâmını dinlerlerdi."

Eğer {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} *"Allah'ın kelâmını dinlerlerdi."*[72] sözünün tefsiri; "Tevrat'ı işitenler" şeklinde olduğunu ileri sürenlerin dediği gibi olsaydı o zaman mâna anlaşılır olacağından {يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ} *"Allah'ın kelâmını dinlerlerdi."*[73] sözüne gerek olmazdı. Çünkü onu İsrâiloğullarından (Allah'ın kelâmını) tahrif edenler de etmeyenler de işitmiştir. Bu durumda onlardan tahrif edenlerin onların bazılarından olmasının ve bunun da Allah'ın kelâmını işitmeleri sebebiyle olmasının -eğer âyetin tefsiri görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin dediği gibi olsaydı- o zaman bir anlamı olmazdı.

b. {ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ} "Sonra onu tahrif ederlerdi."

Eğer bir kimse bu görüşün (tahrif edilenin Tevrat olduğu görüşünün) âyetteki {يُحَرِّفُونَهُ} *"Onu tahrif ederlerdi."*[74] ifadesine uygun olduğu düşüncesinde olursa bu konudaki doğru mânayı ihmal etmiştir. Çünkü eğer doğru mâna bu şekilde olsaydı o zaman şöyle denilmesi gerekirdi: أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يُحَرِّفُونَ كَلَامَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ "Bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi." Ancak şanı yüce olan Allah Yahudilerden belli kimselerin resûller ve nebîler dışında kimseye verilmeyen Allah Teâlâ'nın kelâmını doğrudan işitme imkânının kendilerine verildiğini haber verdi. Sonra da onların bu işittiklerini değiştirdiklerini ve tahrif ettiklerini bildirdi. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah, kitabında kendilerinden bahsettiği bu grubu ayrıcalıklı kıldığı yönleriyle ve onları tanımladığı özellikleriyle açıkladı. **[2/143]**

Allah {ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ} *"Sonra onu tahrif ederlerdi."*[75] sözüyle şunu kastetmektedir: Sonra onlar Allah'ın kelâmının mânasını ve tefsirini değiştiriyorlar ve yerine başka şeyler söylüyorlardı. Bu kelimenin aslı; bir şeyin kendi yönünden ayrılmasıdır. Bu da onun kendi yönünden başka bir şeye yönelmesi/sapmasıdır. Allah'ın şu sözü de böyledir: {يُحَرِّفُونَهُ} *"onu tahrif ederlerdi."*[76] yani onu kendi yönünden ve anlamından başkasının mânası olan bir mânaya saptırıyorlardı. Böylece şanı yüce olan Allah onların bu yaptıklarını, bilerek

---

72 Bakara 2/75.
73 Bakara 2/75.
74 Bakara 2/75.
75 Bakara 2/75.
76 Bakara 2/75.

tahrif ettikleri bir tefsire göre yaptıklarını ve âyetin mânasının onların tahrif ettikleri şeyin aksi olduğunu haber verdi ve şöyle dedi:

c. {يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} "İyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi."

{يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ} *"İyice anladıktan sonra, onu tahrif ederlerdi."*[77]

Yani onun ne anlama geldiğini iyice bildikten sonra {وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"ve onlar bile bile..."*[78] yani onlar yaptıkları bu tahrif işinde düzmece şeyler söyleyenler ve yalan uyduranlar olduklarını biliyorlardı.

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'ın onların (kendisine) iftiralar atmaya cüret ettiklerini ve peygamberi Musa'ya (as) düşmanca tavır takındıklarını onların bakıyesi olan Yahudilerin -Allah'a karşı düşmanca tavır takınmaları ve Peygamberi Muhammed'e (sav) karşı haddi aşmaları ve kıskanmaları bakımından- Musa (as) zamanındaki ataları gibi olduğunu haber vermektedir.

[BAKARA SÛRESİ 76. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyor- sunuz? (Bu kadarcık şeye) akıl erdiremiyor musunuz?'" (Bakara 2/76)

1. {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} "Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler"

Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler."* sözünün tefsiri:

---

77 Bakara 2/75.
78 Bakara 2/75.

Allah'ın {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler."* sözüne gelince bu, şanı yüce olan Allah'ın Muhammed'in (sav) ashabından onların (Yahudilerin) kendilerine inanmalarından ümit kesenleri haber vermesidir –İsrâiloğulları Yahudilerinden Allah'ın kelâmını dinleyen sonra da onu iyice anladıktan sonra bile bile tahrif eden bir gruptan-. Onlar Allah'a ve Resûlü Muhammed'e (sav) iman eden müminlerle karşılaştıklarında şöyle derlerdi: "İman ettik." Bunun anlamı şudur: Onlarla karşılaştıklarında Allah'ı ve O'nun elçisi Muhammed'i (sav) ve Allah katından getirdiğini tasdik ediyorlar ve "Biz iman ettik." diyorlardı. Yani Muhammed'i (sav) ve sizin kendisiyle tasdik ettiğiniz şeyi biz de tasdik ediyor ve bunu ikrar ediyoruz. Şanı yüce olan Allah onların münafıkların ahlakıyla ahlaklandıklarını ve onların metotlarını takip ettiklerini bildirmektedir. **[2/144]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٣٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} وَذَلِكَ أَنَّ نَفَرًا مِنَ الْيَهُودِ كَانُوا إِذَا لَقُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم }قَالُوا: آمَنَّا{، {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا: أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ}»

1335. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babasından, o amcasından, o babasından, o da babası tarikiyle dedesinden rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir:

{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ}

"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda... diye mi Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?'"[79]

79 Bakara 2/76.

Âyetin anlamı şudur: Yahudilerden bir grup Muhammed (sav) ile karşılaştıklarında {قَالُوا آمَنَّا} *''İman ettik' diyorlar/demişler'*; {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللهُ عَلَيْكُمْ} *'birbirleriyle baş başa kaldıklarında da 'Rabbinizin huzurunda ... diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?' diyorlardı/demişlerdi."*

[١٣٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} يَعْنِي الْمُنَافِقِينَ مِنَ الْيَهُودِ كَانُوا إِذَا لَقُوا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا آمَنَّا.»

1336. Bize Ebû Kureyb'in, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler."*[80] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani Yahudilerden münafıklar Muhammed'in (sav) ashabı ile karşılaştıklarında 'iman ettik' diyorlardı."[81]

İbn Abbas'tan bu âyetin tefsiri hakkında başka bir görüş daha gelmiştir o da şudur:

[١٣٣٧] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} أَيْ بِصَاحِبِكُمْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنَّهُ إِلَيْكُمْ خَاصَّةً.»

1337. Bize İbn Humeyd'in, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler."*[82]âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani 'Arkadaşınız Resûlullah'a (sav) iman ettik (müminlerle karşılaştıklarında) lakin o yalnız size gönderildi' diyorlardı."[83] **[2/145]**

---

80 Bakara 2/76.
81 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/165, Dahhâk tarikiyle; Türkî, 2/145.
82 Bakara 2/76.
83 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/165, İbn İshak tarikiyle; Türkî, 2/145.

[١٣٣٨] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} الْآيَةُ، قَالَ: هَؤُلَاءِ نَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ آمَنُوا ثُمَّ نَافَقُوا.»

1338. Bize Musa'nın, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler."*[84] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Yahudilerden 'iman ettik' deyip sonra da döneklik eden kimselerdir."[85]

2. {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} "Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?'"

Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} *"Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyor- sunuz?"* âyetinin tefsiri:

a. {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ} "Birbirleriyle baş başa kaldıklarında"

Allah {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ} *"Birbirleriyle baş başa kaldıklarında"* sözüyle şunu kastediyor: Yani -Allah'ın özelliklerini tarif ettiği- bu Yahudilerden bazıları birbirleriyle baş başa kalıp diğer insanların olmadığı tenha bir yerde bulunduklarında demektir. Burası onlardan başka kimsenin olmadığı yerdir.

b. {قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} "Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyor musunuz?"

(Burada) {قَالُوا} *'derler ki'* yani birbirlerine; {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *'Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyor musunuz?"*

Bundan başka müfessirler Allah'ın {بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini"* sözünün tefsirinde ihtilâf ettiler:

---

84 Bakara 2/76.

85 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/149, Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/145.

1- Onlardan bazıları şu rivayetteki görüşü ileri sürdü:

[١٣٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} يَعْنِي بِمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ بِهِ، فَيَقُولُ الْآخَرُونَ: إِنَّمَا نَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَنَضْحَكُ.»

1339. Bize Ebû Kureyb'in, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?"*[86] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani;

'Allah'ın size emrettiğini (mi onlara söylüyorsunuz?' diyordu) diğerleri de şöyle cevap veriyordu:

'Biz onlarla alay ediyor ve gülüyoruz.'"

2- Diğer müfessirler de şu rivayetlerdeki görüşü benimsemiştir:

[١٣٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} أَيْ بِصَاحِبِكُمْ رَسُولِ اللَّهِ، وَلَكِنَّهُ إِلَيْكُمْ خَاصَّةً، وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا: لَا تُحَدِّثُوا الْعَرَبَ بِهَذَا فَإِنَّكُمْ قَدْ كُنْتُمْ تَسْتَفْتِحُونَ بِهِ عَلَيْهِمْ، فَكَانَ مِنْهُمْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} أَيْ تُقِرُّونَ بِأَنَّهُ نَبِيٌّ، وَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُ قَدْ أُخِذَ لَهُ الْمِيثَاقُ عَلَيْكُمْ بِاتِّبَاعِهِ، وَهُوَ يُخْبِرُهُمْ أَنَّهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي كُنَّا نَنْتَظِرُ وَنَجِدُهُ فِي كِتَابِنَا؟ اجْحَدُوهُ وَلَا تُقِرُّوا لَهُمْ بِهِ. يَقُولُ اللَّهُ: {أَوَ لَايَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ}»

1340. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle İkrime veya Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn

86 Bakara 2/76.

Abbas {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *'Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik.' derler."*[87] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Arkadaşınız Resûlullah'a (onların yanındayken) 'İman ettik, ancak o yalnız size (peygamber olarak) gönderildi.' diyorlardı. Bunun üzerine Allah şu âyetini indirdi:

{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ}

'Onlar iman edenlerle karşılaşınca, 'İman ettik' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?'[88]

Yani onun peygamber olduğunu kabul ediyorsunuz ve sizin kendisine uyacağınıza dair sizden sağlam söz alındığını da biliyorsunuz. Yine o onlara kendi kitabımızda bildirilen ve geleceğini beklediğimiz Peygamber (sav) olduğunu haber veriyor(ken) (Allah'ın Tevrat'ta size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz öyle mi?') Onu inkâr edin ve onun peygamber olduğunu kabul ettiğinizi onlara söylemeyin. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

{اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ}

"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da."[89] **[2/146]**

[١٣٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} أَيْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فِي كِتَابِكُمْ مِنْ نَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1341. Müsennâ'nın bana, Adem, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini mi onlara söylüyorsunuz?"*[90] âyeti hakkında şöyle demiştir:

87 Bakara 2/76.
88 Bakara 2/76.
89 Bakara 2/77.
90 Bakara 2/76.

"Yani Allah'ın size kitabınızda Muhammed'in (sav) özellikleri hakkında indirdiği şeyleri (mi onlara söylüyorsunuz?)"[91]

[١٣٤٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} أَيْ بِمَا مَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فِي كِتَابِكُمْ مِنْ نَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِكَ احْتَجُّوا بِهِ عَلَيْكُمْ {أَفَلَا تَعْقِلُونَ}»

1342. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?"*[92] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani Allah'ın size kitabınızda Muhammed'in (sav) özellikleri hakkında lütfettiği şeyleri (mi onlara söylüyorsunuz?) Eğer siz böyle yaparsanız bu söylediklerinizi aleyhinize delil olarak kullanırlar. {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} *'Siz hiç düşünmez misiniz?'*[93] dediler."[94]

[١٣٤٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} لِيَحْتَجُّوا بِهِ عَلَيْكُمْ.»

1343. Hasan b. Yahyâ'nın bana, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?"*[95] sözü hakkında şöyle demiştir: "Aleyhinize delil olarak kullansınlar diye mi? (Allah'ın size kitabınızda bildirdiği şeyleri onlara söylüyorsunuz)"[96]

[١٣٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، قَالَ: قَالَ قَتَادَةُ: «{أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} يَعْنِي بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنْ أَمْرِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَعْتِهِ.»

1344. Müsennâ'nın bana, Âdem tarikiyle Ebû Ca'fer'den rivayet ettiğine göre Katâde {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Allah'ın (Tevrat'ta) size*

---

91 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/150, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/147.
92 Bakara 2/76.
93 Bakara 2/76.
94 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/81, Abd b. Humeyd tarikiyle; Türkî, 2/147.
95 Bakara 2/76.
96 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50; Türkî, 2/147.

bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?"[97] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani Allah'ın, size kitabınızda Muhammed'in (sav) peygamber olarak göndermesi ve özellikleri hakkında indirdiği şeyleri (mi onlara söylüyorsunuz)?"

3- Diğer bazıları da şu rivayetlerdeki görüşü benimsemiştir:

[١٣٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} قَالَ: قَوْلُ يَهُودِ بَنِي قُرَيْظَةَ حِينَ سَبَّهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَنَّهُمْ إِخْوَةُ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ، قَالُوا: مَنْ حَدَّثَكَ؟ هَذَا حِينَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ عَلِيًّا فَآذَوْا مُحَمَّدًا، فَقَالَ: «يَا إِخْوَةَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ.»

1345. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini (onlara söylüyorsunuz?)'*[98] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Bu sözler) Benî Kurayza Yahudilerinin Nebî (sav) onlara beddua edip;

'Maymunların ve domuzların kardeşleri!' dediği zaman onların kendisine;

'Bunu sana kim söyledi?' dedikleri sözleridir.

Hz. Peygamber'in bu sözü, Hz. Ali'yi onlara gönderip de kendisine eziyet ettikleri zaman onlara;

'Ey maymunların ve domuzların kardeşleri!' dediği sözdür."[99] **[2/147]**

[١٣٤٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ؛ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: هَذَا حِينَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. وَآذَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «اخْسَئُوا يَا إِخْوَةَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ.»

---

97 Bakara 2/76.

98 Bakara 2/76.

99 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 207; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/150; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/81; Türkî, 2/148.

1346. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. Ancak ilave olarak şunu söylemiştir: "Bu söz Hz. Peygamber'in, Ali b. Ebî Tâlib'i onlara gönderdiğinde Peygamber'e (sav) eziyet ettiklerinde onlara;

'Defolun ey maymunların ve domuzların kardeşleri!' dediği sözdür."

[١٣٤٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَزَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ، {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} قَالَ: قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ قُرَيْظَةَ تَحْتَ حُصُونِهِمْ، فَقَالَ: «يَا إِخْوَانَ الْقِرَدَةِ وَيَا إِخْوَانَ الْخَنَازِيرِ وَيَا عَبَدَةَ الطَّاغُوتِ» فَقَالُوا: مَنْ أَخْبَرَ هَذَا مُحَمَّدًا؟ مَا خَرَجَ هَذَا إِلَّا مِنْكُمْ {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} بِمَا حَكَمَ اللَّهُ لِلْفَتْحِ لِيَكُونَ لَهُمْ حُجَّةٌ عَلَيْكُمْ؛ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: هَذَا حِينَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ عَلِيًّا فَآذَوْا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1347. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *"Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini mi onlara söylüyorsunuz?"*[100] sözü hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) Kurayza günü onların kalelerinin (surlarının) alt tarafında iken ayağa kalktı ve şöyle dedi:

'Ey maymunların, domuzların ve tâğûta tapanların kardeşleri!' Bunun üzerine onlar;

'Bunu Muhammed'e kim söyledi? Bu, sizden başkasından çıkmamıştır!' dediler. {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *'Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?'*[101] Yani Allah'ın, aleyhinize delil olması için size söylemenizi emrettiği şeyleri."

İbn Cüreyc, Mücâhid'den naklen şöyle dedi: "Bu söz Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi onlara gönderdiğinde kendisine eziyet ettiklerinde söylediği sözdür."[102]

---

100 Bakara 2/76.
101 Bakara 2/76.
102 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/166, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 2/148.

4- Diğer bazıları da şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[١٣٤٨] حَدَّثَنِي مُوسَى: قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} مِنَ الْعَذَابِ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ؟ هَؤُلَاءِ نَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ آمَنُوا ثُمَّ نَافَقُوا، فَكَانُوا يُحَدِّثُونَ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْعَرَبِ بِمَا عُذِّبُوا بِهِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنَ الْعَذَابِ لِيَقُولُوا نَحْنُ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْكُمْ، وَأَكْرَمُ عَلَى اللَّهِ مِنْكُمْ؟»

1348. Bana Musa, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} "*'Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?' derler."*[103] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani (kitabında) size bildirdiği azabı aleyhinize delil olarak kullansınlar diye (mi onlara söylüyorsunuz)? Bunlar Yahudilerden iman edip sonra münafıklık eden kimselerdir. Arap müminlere, azap edilmelerine neden olan şeyi söylüyorlar sonra da birbirlerine;

'Allah'ın bildirdiği azabı size 'Biz Allah'a sizden daha sevimliyiz ve Allah yanında sizden daha değerliyiz' demeleri için mi söylüyorsunuz?' diyorlardı."[104] **[2/148]**

5- Diğer bazıları ise şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[١٣٤٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} قَالَ: كَانُوا إِذَا سُئِلُوا عَنِ الشَّيْءِ قَالُوا: أَمَا تَعْلَمُونَ فِي التَّوْرَاةِ كَذَا وَكَذَا؟ قَالُوا: بَلَى. قَالَ: وَهُمْ يَهُودٌ، فَيَقُولُ لَهُمْ رُؤَسَاؤُهُمُ الَّذِينَ يَرْجِعُونَ إِلَيْهِمْ: مَا لَكُمْ تُخْبِرُونَهُمْ بِالَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ؟ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَدْخُلَنَّ عَلَيْنَا قَصَبَةَ الْمَدِينَةِ إِلَّا مُؤْمِنٌ» فَقَالَ رُؤَسَاؤُهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ: اذْهَبُوا فَقُولُوا آمَنَّا، وَاكْفُرُوا إِذَا رَجَعْتُمْ. قَالَ: فَكَانُوا يَأْتُونَ الْمَدِينَةَ بِالْبَكَرِ

103 Bakara 2/76.

104 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/150, Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/145.

وَيَرْجِعُونَ إِلَيْهِمْ بَعْدَ الْعَصْرِ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} وَكَانُوا يَقُولُونَ إِذَا دَخَلُوا الْمَدِينَةَ: نَحْنُ مُسْلِمُونَ، لِيَعْلَمُوا خَبَرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمْرَهُ؛ وَإِذَا رَجَعُوا، رَجَعُوا إِلَى الْكُفْرِ. فَلَمَّا أَخْبَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِمْ، قَطَعَ ذَلِكَ عَنْهُمْ فَلَمْ يَكُونُوا يَدْخُلُونَ. وَكَانَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُؤْمِنُونَ، فَيَقُولُونَ لَهُمْ: أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ لَكُمْ كَذَا وَكَذَا؟ فَيَقُولُونَ: بَلَى. فَإِذَا رَجَعُوا إِلَى قَوْمِهِمْ {قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} الْآيَةُ.

1349. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} *"Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: 'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?'"*[105] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar kendilerine bir şey hakkında sorulduğunda;

'Tevrat'tan şunları şunları öğrenmiyor musunuz?' diyorlardı. Diğerleri de;

'Evet' diye cevap veriyordu.

Onlar Yahudilerdir. Liderleri onların yanına vardığında şöyle dedi:

'Size ne oluyor da Allah'ın size indirdiği şeyi onlara haber veriyorsunuz böylece onlar bunu Allah katında sizin aleyhinize delil olarak kullanıyor. Siz akletmiyor musunuz?'

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

'Medine'nin merkezi/ortası[106] *(Kurayzalıları kastediyor) mümin olmadıkça asla huzurumuza girmesin.'*

Bunun üzerine küfür ve nifak ehli olan liderleri onlara şöyle dedi:

'Gidin ve 'Biz iman ettik' deyin. Döndüğünüzde de inkâr edin.'

Onlar sabahleyin Medine'ye geliyorlar ve ikindi vakti de yaşadıkları yere geri dönüyorlardı ve İbn Zeyd, Allah'ın {وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ

105 Bakara 2/76.
106 Bk. Şâkir, 2/253.

{الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} *'Kitap ehlinden bir grup, 'Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler' dedi.'*[107] âyetini okudu. Onlar Peygamber'in bu emrini bildikler için Medine'ye girdiklerinde 'Biz Müslümanız' diyorlardı. Kendi yurtlarına döndüklerinde de küfre geri dönüyorlardı. Allah, Peygamber'e (sav) onların bu yaptıklarını bildirip Peygamber de (sav) onlara böyle yapmalarını yasaklayınca onlar Medine'ye giremiyorlardı. Resûlullah'ın beraberindeki müminler onların mümin olduklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle de şöyle diyorlardı:

'Allah sizin hakkınızda şöyle şöyle demedi mi?' Onlar da;

'Evet' diye cevap veriyorlardı. Kendi kabilelerine döndüklerinde ise;

{قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} *'Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?' demişlerdi.'"*[108]

c. الْفَتْحُ Kelimesi

Arapların kullanımında الْفَتْحُ kelimesinin aslı "yardım/zafer, hüküm verme ve hükmetme"dir. Bu anlamda şöyle denilir: اللَّهُمَّ افْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَ فُلَانٍ "Allah'ım! Falan kimse ile benim aramda hüküm ver." **[2/149]**

Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:[109]

أَلَا أَبْلِغْ بَنِي عُصْمٍ رَسُولًا ... بِأَنِّي عَنْ فُتَاحَتِكُمْ غَنِيُّ

Benî Usm'a haber götürecek yok mudur?
Aranızdaki düşmanlıklar konusunda hüküm vermekten
(size hakem olmaktan) uzak olduğum haberini

---

107 Âl-i İmrân 3/72.

108 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/166; Türkî, 2/149.

109 Bu beyit rivayetinde farklılıklarla birlikte Es'ar b. el-Ca'fî, Muhammed b. Hamrân ve A'şâ'ya nispet edilir. Bk. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, 2/4; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, 2/281; Türkî, 2/149.

Kadıya الْفَتَّاحُ denilir. Allah'ın şu sözü bu anlamdadır:

{رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ}

"Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın."[110]

الْفَتْحُ kelimesinin mânası, bizim anlattığımız şekilde olunca Allah Teâlâ'nın {قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?' demişlerdi."*[111] sözünün anlamı açıkça anlaşılır olmuştur. Bu mâna da şudur: Allah'ın size kendisiyle emrettiği ve hakkınızda hüküm verdiği şeyleri onlara söylüyor musunuz? Şanı yüce olan Allah'ın onlara emrettiği şeyler Muhammed'e (sav) iman edeceklerine dair onlardan aldığı sağlam söz ve Tevrat'ta yer alan birtakım hükümler, onlar hakkında verdiği hüküm ise onlardan bazılarını maymuna dönüştürmesidir. Bunun dışında Allah'ın onlar hakkındaki emirleri ve hükümleri, bunların hepsi ve bunun dışındaki diğerleri (emir ve hükümleri)[112] aynı zamanda Resûlullah (sav) ve ona inanan müminler için Tevrat'ın hükümlerini kabul eden Yahudilerden yalancıların aleyhine delildir.

Âyetin anlamı bu yaptığımız izaha göre olursa bana göre âyetin tefsiri hakkında söylenen en uygun görüş, âyetin mânasının; "Siz Allah'ın, Muhammed'in (sav) kavmine Peygamber olarak gönderileceğini bildirmesini insanlara söylüyor musunuz?" şeklinde olduğunu söyleyen kimsenin görüşüdür. Çünkü şanı yüce olan Allah bu âyetin başında onların Peygamber'e (sav) ve ashabına "Biz Muhammed'e indirilene iman ettik." dediklerini haber vermiştir.

Diğerine göre bu görüşün evla olmasının sebebi kendisiyle habere benzer bir şekilde âyete başlanılması nedeniyledir.

Âyetin mânasına ilişkin (tercih edilen) mâna bu şekilde olunca o zaman onların kendi aralarında Allah'ın Resûlü'ne ve ashabına karşı

110 A'râf 7/89.

111 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/166; Türkî, 2/149.

112 Parantez içindeki ifade Şâkir tarafından mânanın doğru olması için eklenmiş bir ifadedir. Biz de çeviride bu ifadeye parantez içinde yer vermeyi uygun bulduk. Şâkir, 2/255.

"Muhammed'e (sav) ve onun getirdiğine" inandık demeleri (sonra da kendi aralarında inanmadıklarını söylemeleri) sebebiyle bu şekilde davrananları kınamaları gerekir. Onların bu sözleri bunu (Hz. Muhammed'in peygamberliğini) kendi kitaplarında bulmaları ve Resûlullah'ın (sav) ashabına bildirmeleridir. Onların kınanmaları ise kendi aralarında kaldıklarında Müslümanlara Rableri katında kendi aleyhlerine delil olacak bir şeyi söylemeleri nedeniyledir. Bunun anlamı şudur: Onlar kendi kitaplarında Muhammed'in (sav) özelliklerinin var olduğunu onlara bildiriyorlar sonra da onu yalanlıyorlardı. Allah'ın Müslümanlar hakkında Yahudilere bildirdiği ve onlarla ilgili emrettiği şey kitaplarında var olan, gönderildiği zaman Muhammed'e (sav) inanmaları hususudur. Ancak onlar o Peygamber olarak gönderilince onun peygamberliğini(n hak olduğunu) bile bile onu inkâr ettiler. **[2/150]**

3. {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} "Akıl erdiremiyor musunuz?"

Allah'ın {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} *"Akıl erdiremiyor musunuz?"* sözüne gelince: Bu, şanı yüce olan Allah'ın, Resûlullah'ın (sav) ashabına Allah'ın kendilerine bildirdiği şeyi söylemeleri sebebiyle kardeşlerini kınayan ve kendilerine;

"Ey topluluk düşünemiyor musunuz ve Muhammed'in (sav) ashabına onun peygamber olarak gönderileceği hakkında kitabınızdakileri bildirdiğinizde onların Rableri katında bunu sizin aleyhinize delil olarak kullanacağını akletmiyor musunuz?!" diyen Yahudiler hakkında bir haber vermesidir. Yani, böyle yapmayın, bu konuda birbirinize söylediğinizi onlara söylemeyin ve birbirinize haber verdiğinizi onlara haber vermeyin. Şanı yüce olan Allah ise bu hususta şöyle demiştir:

{أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ}

"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da."[113]

113 Bakara 2/77.

[BAKARA SÛRESİ 77. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾

"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da." (Bakara 2/77)

1. {أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ} "Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da"

Allah Teâlâ'nın {أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ} *"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastediyor: Yahudilerden kendi dinlerinden olan kardeşlerini kınayanlar, onların Müslümanlarla karşılaştıklarında "İman ettik." demeleri ve yine müminlere kitaplarında yer alan Resûlullah'ın özelliklerini ve peygamber olarak gönderileceği bilgisini haber vermeleri sebebiyle bu haberi verenlere {أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?"*[114] diyenler, Allah'ın onların sırlarını ve yalnız kaldıklarında bunu müminlerden gizlediklerini (bildiğinin farkında değiller mi?) -Yine onların (inandık dedikleri şeyleri) inkâr ettiklerini ve müminlere ve Allah'ın Resûlü'ne onun peygamberliğini kabul ettiklerini açıktan söyleyerek "inandık" demeleri üzerine (içlerinden bazılarının) onları kınamalarını, yine birbirlerini Allah'ın müminlere onların aleyhine olarak bildirdiği ve kitaplarında yer alan müminlerin lehine onların aleyhine hükmettiği Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinin hak oluşu, birtakım özellikleri ve Peygamber olarak gönderileceğini bildirmekten men etmelerini-[115] ve Muhammed'e (sav) ve onun ashabı olan müminlerle karşılaştıkları zaman "Muhammed'in (sav) getirdiğine iman ettik" diye açıktan söylemelerinin

114 Bakara 2/76.

115 Şâkir bu kısmı ara cümle olarak tercih etmiş ve imlayı da buna göre yapmıştır. Biz de bu tercihi esas alarak ilgili paragrafı tercüme ettik. Krş. Şâkir, 2/256.

bir nifak ve Allah'a, Peygamber'e ve müminlere karşı bir tuzak ve aldatmaca olduğunu Allah'ın bildiğini bilmiyorlar mı? **[2/151]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٥٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ} مِنْ كُفْرِهِمْ وَتَكْذِيبِهِمْ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ {وَمَا يُعْلِنُونَ} إِذَا لَقُوا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا آمَنَّا لِيُرْضُوهُمْ بِذَلِكَ.»

1350. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ} *"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir."*[116] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onların Muhammed'i (sav) birbirleriyle baş başa kaldıkları zaman inkâr ettiklerini ve yalanladıklarını {وَمَا يُعْلِنُونَ} *"açığa vurduklarını da bilir."*[117] yani Muhammed'in (sav) ashabıyla karşılaştıklarında onları, böyle davranarak, hoşnut etmek için 'iman ettik' diye açıktan söylediklerini (Allah'ın bildiğini bilmiyorlar mı?)"[118]

[١٣٥١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ} يَعْنِي مَا أَسَرُّوا مِنْ كُفْرِهِمْ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وتَكْذِيبِهِمْ بِهِ، وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ {وَمَا يُعْلِنُونَ} يَعْنِي مَا أَعْلَنُوا حِينَ قَالُوا لِلْمُؤْمِنِينَ آمَنَّا.»

1351. Müsennâ'nın bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den naklettiğine göre Ebü'l-Âliye {أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ} *"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da."*[119] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani kendi kitaplarında yazılı olduğu halde Muhammed'i (sav) inkâr ettiklerini ve onu yalanladıklarını

116 Bakara 2/77.
117 Bakara 2/77.
118 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/151; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/81, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/152.
119 Bakara 2/77.

gizlemelerini (Allah biliyor) {وَمَا يُعْلِنُونَ} *'açığa vurduklarını da.'*[120] yani müminlerle karşılaştıklarında alenen 'iman ettik' diye açıktan söyledikleri şeyi (Allah biliyor)."[121]

[BAKARA SÛRESİ 78. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾

"Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar." (Bakara 2/78)

1. {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} "Bunların bir de ümmî takımı vardır"

Şanı yüce olan Allah {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır"* sözüyle şunu kastediyor: Allah'ın bu âyetlerde kıssalarını anlattığı bu Yahudilerin (ümmî takımı vardır). Allah, Resûlullah'ın ashabını, onların inanacakları konusunda ümitsizliğe sevk etti ve onlara şöyle dedi: Onlar sizinle karşılaştıklarında "iman ettik" diyorlar. {اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra onu tahrif ederlerdi."* **[2/152]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٥٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} يَعْنِي مِنَ الْيَهُودِ.»

1352. Müsennâ'nın bize, Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} *'Bunların bir de ümmî takımı vardır.'*[122] yani Yahudilerden olanların.'"[123]

---

120 Bakara 2/77.
121 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/151, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/152.
122 Bakara 2/78.
123 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/153.

[١٣٥٣] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1353. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer'in babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını aktardığı rivayet edilmiştir.

[١٣٥٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} قَالَ: أُنَاسٌ مِنْ يَهُودَ.»

1354. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır."*[124] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bunlar) Yahudilerden bazı insanlardır."

Ebû Ca'fer et-Taberî, Allah'ın ümmîlerle şunları kastettiğini söylemiştir: Bunlar okuma yazma bilmeyen kimselerdir. Peygamber'in (sav) şu sözü de böyledir: *"Biz ümmî bir topluluğuz. Yazı yazmayı da hesabı da bilmeyiz."*[125]

Bu anlamda رَجُلٌ أُمِّيٌّ denildiğinde bu "ümmî olduğu apaçık olan" demektir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٥٥/١٣٥٦][126] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} قَالَ: مِنْهُمْ مَنْ لَا يُحْسِنُ أَنْ يَكْتُبَ.»

1355/1356. Bana Müsennâ'nın, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Süfyân tarikiyle Mansûr'dan rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı*

---

124 Bakara 2/78.

125 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/43, (5017); Buhârî, *Sahîh*, (1913); Müslim, *Sahîh*, (15/1080); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2319); Türkî, 2/153.

126 Rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Ahmed Muhammed Şâkir nüshası rivayetlere numara verirken 1355 numarasını atlamıştır. Aktardığımız diğer rivayetlerin numaralarının uyumlu olarak devam etmesi için biz de bu sırayı takip etmeyi uygun bulduk.

(Tevrat'ı) bilmezler."[127] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlardan yazma bilmeyenlerdir."[128]

[١٣٥٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} قَالَ: أُمِّيُّونَ لَا يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِنَ الْيَهُودِ.»

1357. Bana Yûnus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır."*[129] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerden ümmîler, kitabı okuyamazlar." **[2/153]**

İbn Abbas'tan buna aykırı bir görüş daha nakledilir. O da şudur:

[١٣٥٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} قَالَ: الْأُمِّيُّونَ قَوْمٌ لَمْ يُصَدِّقُوا رَسُولًا أَرْسَلَهُ اللَّهُ، وَلَا كِتَابًا أَنْزَلَهُ اللَّهُ، فَكَتَبُوا كِتَابًا بِأَيْدِيهِمْ، ثُمَّ قَالُوا لِقَوْمٍ سِفْلَةٍ جُهَّالٍ: {هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ}. وَقَالَ: قَدْ أَخْبَرَ أَنَّهُمْ يَكْتُبُونَ بِأَيْدِيهِمْ، ثُمَّ سَمَّاهُمْ أُمِّيِّينَ لِجُحُودِهِمْ كُتُبَ اللَّهِ وَرُسُلَهِ.»

1358. Bize Ebû Kureyb'in, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır."*[130] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ümmîler Allah'ın gönderdiği bir peygamberi ve indirdiği bir kitabı tasdik etmeyen sonra da kendi elleriyle bir kitap yazıp avam ve cahil kimselere {هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *'Bu Allah katındandır.'*[131] diyenlerdir. Allah'ın bildirdiğine göre onlar

127 Bakara 2/78.

128 Metinde geçen لَا يُحْسِنُ أَنْ يَكْتُبَ ifadesi "yazma becerisi iyi olmayan" anlamında değil "yazma becerisi olmayan" anlamındadır. Ayrıca Ahmed Muhammed Şâkir bu rivayeti yanlış olarak "yazma becerisi iyi olmayan" şeklinde anlayarak ve buna dayanarak Hz. Peygamber'in yazma bildiği ancak ileri seviyede olmadığını söyleyerek Hudeybiye Antlaşması'na dair bir rivayeti de delil olarak ileri sürdüklerini söyler. Şâkir bu görüşü ileri sürenleri ve delil kabul ettikleri rivayeti eleştirerek buna itiraz eder. Bk. Şâkir, 2/258. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, Süfyân tarikiyle; Türkî, 2/153.

129 Bakara 2/78.

130 Bakara 2/78.

131 Bakara 2/79.

elleriyle yazıyorlardı (okuma yazma biliyorlardı) sonradan Allah onları, Allah'ın kitaplarını ve peygamberlerini inkâr etmeleri sebebiyle 'ümmîler' olarak isimlendirmiştir."[132]

Bu tefsir Arapların aralarında yaygın olarak bildikleri mânaya aykırı bir tefsirdir. Çünkü "ümmî" Araplara göre "(yazı) yazamayan kimsedir."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bana göre ümmîye ümmî denilmesinin nedeni şudur: Ümmîyi anasına nispet ederek ümmî denilmesi (annesinden doğduğu gibi kalması nedeniyle) onun yazmayı bilmiyor olmasındandır. Çünkü okuma-yazma, kadınlara göre erkekler arasında daha yaygındır. Bu nedenle yazma bilmeyen ve yazıya dökemeyen erkekler yazmayı bilmemesi bakımından babasına değil de annesine nispet edilmiştir. Peygamber'den (sav) naklettiğimiz onun şu sözü; *"Biz ümmî bir topluluğuz yazmayı da hesabı da bilmeyiz."* ve Allah Teâlâ'nın {هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ} *"O, ümmîlere, içlerinden bir peygamber gönderendir."*[133] sözünde olduğu gibi.

"Ümmî" kelimesinin anlamı Arapların kullanımında bizim açıkladığımız gibi olunca âyetin tefsirine en uygun olan İbrahim en-Nehaî'nin {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır."*[134] sözü hakkında söylediği "yazma yeteneği olmayan/yazma bilmeyen" şeklindeki tefsirdir.

2. {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} "Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır"

Allah Teâlâ'nın {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır"* sözünün tefsiri:

a. {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} "Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler."

Allah Teâlâ {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler."* sözüyle şunu kastetmektedir: Allah'ın kitabında (Tevrat'ta) indirdiği şeyleri bilmezler ve Allah'ın kendilerine emanet ettiği sınırlarını, hükümlerini ve farzlarını idrak etmezler, tıpkı hayvanların durumu gibi.

---

132 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82, Taberî'ye nispetle. İbn Kesîr, *Tefsîr*'de (1/167) bu rivayetin senedinin İbn Abbas'tan gelmesinin doğruluğu hakkında şüphe olduğunu söylemiştir. Türkî, 2/154.

133 Cum'a 62/2.

134 Bakara 2/78.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٥٩] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ، {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} إِنَّمَا هُمْ أَمْثَالُ الْبَهَائِمِ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا.»

1359. Hasan b. Yahyâ'nın bana, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. (Onların bütün bildikleri) bir sürü kuruntulardır."*[135] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar tıpkı hayvanlar misali hiçbir şey bilmiyorlardı."[136] **[2/154]**

[١٣٦٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلِهِ: {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} يَقُولُ: لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَ[137] لَا يَدْرُونَ مَا فِيهِ.»

1360. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler."*[138] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kitabı bilmiyorlar ve onda olan hiçbir şeyi anlamıyorlardı."[139]

[١٣٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} لَا يَدْرُونَ مَا فِيهِ.»

1361. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *'Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler.'*[140] sözü 'Onda olan şeyleri anlamıyorlardı' mânasındadır."[141]

---

135 Bakara 2/78.

136 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50; Türkî, 2/154.

137 لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَ, Bu ifade Türkî'nin م nüshasında mevcut olup burada da yer verilmiştir. Türkî, 2/155.

138 Bakara 2/78.

139 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152; Türkî, 2/155.

140 Bakara 2/78.

141 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/155.

[١٣٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} قَالَ: لَا يَدْرُونَ بِمَا فِيهِ.»

1362. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler."*[142] sözünün "Onda olanları (emir ve yasakları) anlamıyorlardı" mânasında olduğunu söylemiştir."[143]

[١٣٦٣] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا، لَا يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ لَيْسَتْ تُسْتَظْهَرُ إِنَّمَا تُقْرَأُ هَكَذَا، فَإِذَا لَمْ يَكْتُبْ أَحَدُهُمْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَقْرَأَ.»

1363. Bize Yunus'un,[144] İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *'Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler.'*[145] Yani ondan hiçbir şeyi anlamıyorlardı ve Tevrat'ı hiç okumuyorlardı. Tevrat, ezberlenen değil sadece okunan bir kitaptır. Onlardan hiçbiri yazma bilmeyince (elbette) okumaya da gücü yetmez."[146]

[١٣٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ، {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} قَالَ: لَا يَعْرِفُونَ الْكِتَابَ الَّذِي أَنْزَلَهُ اللَّهُ.»

---

142 Bakara 2/78.

143 Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/81'de İbn İshak'a nispet etmiştir. Türkî, 2/155.

144 Bu râvi, yazma nüshalarda Bişr olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/155. Şâkir senedin bu şekliyle yanlış olduğunu, doğrusunun diğer pek çok yerde ve 1357 numaralı rivayette de geçtiği üzere "Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd" şeklinde olduğunu söylemiştir. Şâkir, 2/260.

145 Bakara 2/78.

146 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/156.

1364. Bize Ebû Kureyb'in, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler."*[147] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın indirdiği kitabı bilmiyorlardı." **[2/155]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Burada kitapla Tevrat'ı kastetmiştir. Bundan dolayı da "kitap" kelimesinin başına elif-lâm getirilmiştir. Çünkü bununla bizzat bilinen bir kitabın kendisi kastedilmiştir. Âyetin mânası da şöyledir: Onlardan yazma bilmeyen ve sizin onlara indirildiğini bildiğiniz kitapta olanı (kendilerine bildirileni) anlamayan bir grup vardır -onlar bu kitabı sahipleniyorlar ve Allah'ın bu kitapta açıkladığı hükümlerini, farzlarını ve kanunlarını kabul ettiklerini ileri sürüyorlardı-.

b. {إِلَّا أَمَانِيَّ} "Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır"

Müfessirler {إِلَّا أَمَانِيَّ} *"bildikleri bir sürü kuruntulardır"* âyetinin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şu rivayetlerde gelen görüşü benimsemişlerdir:

[١٣٦٥] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{إِلَّا أَمَانِيَّ} يَقُولُ: إِلَّا قَوْلًا يَقُولُونَهُ بِأَفْوَاهِهِمْ كَذِبًا.»

1365. Bize Ebû Kureyb'in, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {إِلَّا أَمَانِيَّ} *"bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[148] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ağızlarıyla söyledikleri ancak yalan bir sözdür."[149]

[١٣٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} إِلَّا كَذِبًا.»

1366. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ}

147 Bakara 2/78.
148 Bakara 2/78.
149 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/156.

{إِلَّا أَمَانِيَّ *'Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bildikleri bir sürü kuruntulardır.'*[150] (sözündeki إِلَّا أَمَانِيَّ ifadesi) 'ancak yalan söylerler' anlamındadır."[151]

[١٣٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

1367. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

2- Bazıları da şu rivayetlerde gelen görüşü benimsemişlerdir:

[١٣٦٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{إِلَّا أَمَانِيَّ} يَقُولُ: يَتَمَنَّوْنَ عَلَى اللَّهِ مَا لَيْسَ لَهُمْ.»

1368. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[152] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kendileri için olmayacak şeyleri Allah'tan dilerler, arzu ederler."[153] **[2/156]**

[١٣٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{إِلَّا أَمَانِيَّ} يَقُولُ: يَتَمَنَّوْنَ عَلَى اللَّهِ الْبَاطِلَ وَمَا لَيْسَ لَهُمْ.»

1369. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[154] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'tan bâtılı ve kendileri için olmayacak şeyleri isterler."[155]

[١٣٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} يَقُولُ: إِلَّا أَحَادِيثَ.»

---

150 Bakara 2/78.

151 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 207-208; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82; Türkî, 2/156.

152 Bakara 2/78.

153 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152; Türkî, 2/156.

154 Bakara 2/78.

155 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50; Türkî, 2/157.

1370. Bana Müsennâ'nın, Ebû Salih tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[156] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Tevrat'tan bildikleri) Ancak birtakım sözlerdir."[157]

[١٣٧١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} قَالَ: أُنَاسٌ مِنْ يَهُودَ لَمْ يَكُونُوا يَعْلَمُونَ مِنَ الْكِتَابِ شَيْئًا، وَكَانُوا يَتَكَلَّمُونَ بِالظَّنِّ بِغَيْرِ مَا فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَيَقُولُونَ هُوَ مِنَ الْكِتَابِ، أَمَانِيَّ يَتَمَنَّوْنَهَا.»

1371. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. (Onların bütün bildikleri) bir sürü kuruntulardır."* sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerden birtakım insanlar Tevrat'tan hiçbir şey bilmiyorlardı. Onlar Allah'ın kitabında olanlar hakkında zan ile konuşuyorlar ve uydurdukları kuruntular için 'Bu, Allah'ın kitabındandır' diyorlardı."[158]

[١٣٧٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{إِلَّا أَمَانِيَّ} يَتَمَنَّوْنَ عَلَى اللَّهِ مَا لَيْسَ لَهُمْ.»

1372. Bize Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[159] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kendileri için olmayacak şeyleri Allah'tan dilerler."[160]

[١٣٧٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا أَمَانِيَّ} قَالَ: تَمَنَّوْا فَقَالُوا: نَحْنُ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ. وَلَيْسُوا مِنْهُمْ.»

---

156 Bakara 2/78.

157 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, babası ve Ebû Salih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82; Türkî, 2/156.

158 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/156.

159 Bakara 2/78.

160 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/157.

1373. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[161] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'tan dilediler ve şöyle dediler: 'Biz Ehl-i Kitap'tanız, onlardan değil."

{إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[162] sözünün tefsiri hakkında rivayet ettiğimiz bu görüşlerden gerçeğe ve doğruya en yakın olan ve İbn Abbas'ın -Dahhâk'ın ondan naklettiği- ve Mücâhid'in söylediği görüştür. Bu görüşe göre ümmîler; Allah'ın âyette kendilerini -bu âyette olduğu gibi- "Allah'ın Musa'ya (as) indirdiği kitaptan hiçbir şeyi anlamayan ancak alabildiğine yalan söyleyen, bâtıl şeyleri yalan ve iftira ile uyduranlar" diye tarif ettiği kimselerdir. **[2/157]**

التَّمَنِّي kelimesi âyette geçtiği bu yerde "yalanı (söylemeyi) huy edinmek, onu amansızca söylemek ve uydurmak" demektir. Bir şeyi uydurup yalan söylediğinde تَمَنَّيْتُ كَذَا denilmesi bu anlamdadır. Yine Osman b. Affân'dan (ra) nakledilen şu rivayet de bu anlamdadır: "مَا تَغَنَّيْتُ وَلَا تَمَنَّيْتُ"[163] O, ما تَمَنَّيْتُ sözüyle şunu kastetmektedir: (İslâm'a girdiğimden bu yana)[164] Bâtıl şeyler uydurmadım, yalan ve iftira da türetmedim.[165]

{إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Bildikleri bir sürü kuruntulardır."*[166] sözünün tefsiri hakkında diğer görüşler içerisinde tercihe şayan olanın bizim söylediğimiz olduğunun doğruluğuna, şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} *"Onlar sadece zanda bulunurlar."*[167] sözü delildir. Şanı yüce olan Allah onların kuruntuladıkları yalanların, kesin bilgiye değil onların zannına dayandığını bildirmiştir. Çünkü eğer bunun mânası "Onlar kitabı okuyorlar يَتْلُونَهُ" olsaydı o zaman zannedenler olmazlardı. Yine eğer bu sözün anlamı "onlar o kitabı çok istiyorlardı يَشْتَهُونَهُ" olsaydı bu şekilde olurdu (zannedenler

---

161 Bakara 2/78.

162 Bakara 2/78.

163 Bu ifade Türkî'nin م ve ت۲ nüshalarında تَغَنَّيْتُ, ت۱ ve ت۳ nüshalarında ise تَعَنَّيْتُ şeklinde geçmekte olup Türkî, doğrusunun yukarıda yer verdiğimiz şekilde "büyüklenmek ve haddi aşmak" anlamında عَتَا - يَعْتُو - عُتُوًّا و عُتِيًّا olduğunu ifade eder. Bu durumda da onun bu sözünün anlamı "Ben ne büyüklenerek haddi aştım ne de bâtıl şeyler uydurdum." şeklinde olur. Türkî, 2/158.

164 Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/6.

165 Hz. Osman'ın bu sözlerinin yer aldığı konuşmasının tamamını, Taberî, *Târîh*'inde 5/130'da nakletmiştir. Detaylar için bk. Şâkir, 2/262.

166 Bakara 2/78.

167 Bakara 2/78.

olmazlardı). Çünkü onu okuyan, üzerinde düşündüğünde onu anlar. Bu durumda da bir kitabı tilâvet eden üzerinde düşünmese bile onu okumuştur. Üzerinde düşünmeyi terk ettiğinde ona: "O tilavet ettiği bu kitabı zannetmektedir (onu kesin bilmemektedir)." denilmeyi hak etmez. Ancak şu da var ki o, bizzat okuduğu şey hakkında şüphe etmiş olmakta ve onun hak mı bâtıl mı olduğunu tam bilmemektedir. Peygamberimiz Muhammed'in (sav) döneminde Tevrat'ı okuyan Yahudiler -bize bildirildiğine göre- Tevrat'ın Allah katından olduğundan şüphe etmemişlerdir. "Bir şeyi çok arzulayan" mânasındaki الْمُتَمَنِّي kelimesi de bu şekilde olup şöyle denilmesi caiz değildir: هُوَ ظَانٌّ فِي تَمَنِّيهِ "O çok arzu ettiği şeyde zan üzere hareket edendir." Çünkü bir şeyi temmeni edenin bu arzu ve isteği (temenni ettiği şey) bizzat var olduğundadır. O nedenle de "O, bildiği şeyde şüphe edendir" denilmesi caiz değildir. Çünkü ilim ve şüphe birbirine aykırı iki farklı mâna olup biri diğerini nefyeder ve bir yerde[168] ikisinin bir arada bulunması caiz değildir. Bir şeyi arzu edenin arzu ettiği bu şey onun arzu ettiği anda mevcut olup "o arzu ettiği şeyi zannediyor (varlığından şüphe duyuyor)" denilmez. **[2/158]**

Ancak şöyle denilir: {لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ} *"Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır."* الْأَمَانِيُّ "kuruntular" kitap türünden değildir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şöyle dediği gibi: {مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ} *"O hususta (Hz. İsa'nın durumu hakkında) hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar."*[169] Zan, ilimden ayrıdır. Tıpkı Allah'ın şu âyetlerde buyurduğu gibi:

{وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى}

"O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. (Yaptığı iyiliği) ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar)."[170]

Yine şâirin şu sözünde olduğu gibi:[171]

---

168 Bu ifade Türkî'nin م nüshasında ve Şâkir baskısında yer alan حَيِّزٌ ifadesi esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Türkî, 2/158; Şâkir, 2/263.

169 Nisâ 4/157.

170 Leyl 92/19-20.

171 Bu Şâir Amr b. el-Eyhem et-Tağlibî en-Nasrânî'dir. Bk. Ebû Temmâm, *el-Vahşiyyât*, 42; Merzübânî, *Mu'cemü'ş-Şu'arâ*, 70; er-Râcukûtî, *Simtu'l-Leâli'*, 184; Türkî, 2/159; Bu şâirin isminin Umeyr olduğu söylendiği gibi onun A'şâ Tağlib olduğu da söylenmiştir. Ahtal'dan rivayet edildiğine göre o, ölmek

لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَ قَيْسٍ عِتَابٌ ... غَيْرَ طَعْنِ الْكُلَى وَضَرْبِ الرِّقَابِ

Benimle Kays arasında konuşacak ve kınayacak bir şey kalmadı
Ancak böbrekleri delip parçalama ve boynu vurma (savaş) vardır[172]

Yine Nâbiğa Benî Zübyân'ın şu sözünde olduğu gibi:[173]

حَلَفْتُ يَمِينًا غَيْرَ ذِي مَثْنَوِيَّةٍ ... وَلَا عِلْمَ إِلَّا حُسْنَ ظَنٍّ بِصَاحِبِ

İstisnasız bir yemin ettim arkadaşım hakkında
Hüsn-i zandan başka da bilgim yoktur

Bu söylediklerimizin benzerini saymakla kitap uzar gider.[174]

إِلَّا edatı (bir ifadenin başına) getirildiğinde ondan sonra gelen ifade önceki ifadenin anlamının ve vasıflarının dışına çıkar. Eğer her birinin cinsi ve türü diğerinden farklı olursa bu (istisna) Arap dilbilimciler tarafından إِلَّا edatından sonra gelen ifadenin ondan önce gelen ifadenin anlamından uzak olması nedeniyle istisnâî munkatı' olarak isimlendirilir. Ancak bu kural إِلَّا yerine لَكِنْ edatını getirmenin uygun olduğu yerlerde bu şekilde olur ve işte o zaman ikincinin anlamının birinciden farklı olduğu bilinir. Dikkat edersen sen {وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ} dediğinde sonra da لَكِنْ edatını إِلَّا yerine koymak isteyip إِلَّا'yı kaldırdığında sözün doğru olduğunu, anlamının da إِلَّا olduğu zamanki gibi olduğunu görürsün. Çünkü وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ لَكِنْ أَمَانِيَّ dediğinde bu "Onlar ancak bâtıl şeyler uyduruyorlar" demektir. Allah'ın {مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ} *"O hususta (Hz. İsa'nın durumu hakkında) hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar.* [175] sözü de böyledir.

üzereyken kendisine "Kavmini kime bırakıyorsun?" denildiğinde "İki Umeyr'e" demiştir. O bu sözüyle Umeyr b. Eşyem ve Umeyr b. el-Ethem'i kastetmiştir. Şâkir, 2/263.

172 Hz. Ali, Muaviye'ye bir mektup göndermişti. Muaviye cevaben bu beyti yazmıştır. Hz. Ali de cevaben şöyle demiştir: {إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ} *"Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."* (Kasas 28/56) Ahmed Zeki Safvet, *Cemheratü Resâili'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyye* (el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.s), 1/409.

173 Bk. Nâbiga, *Dîvânu Nâbiga*, s. 55; Türkî, 2/159.

174 Konuyla ilgili bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/363-366; Şâkir, 2/264.

175 Nisâ 4/157.

لَكِنِ اتِّبَاعَ الظَّنِّ Yani "Ancak onlar zanna tâbi olurlar" mânasındadır. Bu tür sözlerin hepsi açıkladığımız gibidir. **[2/159]**

c. Kıraat

1- Bazı kıraat âlimlerinin[176] إِلَّا أَمَانِيَ şeklinde "yâ" harfini şeddesiz okudukları rivayet edilir. Bu şekilde şeddesiz okuyanlar الْمِفْتَاحُ kelimesini مَفَاتِحُ şeklinde ve الْقُرْقُورُ[177] kelimesini قَرَاقِرَ şeklinde cemî' (çoğul) yaptıkları gibi çoğul yapmışlardır. Kelimedeki çoğul yâ'sı hazfedilince kelimenin aslından olan yâ şeddesiz okunmuştur. Yani الْأَمَانِيَ kelimesini kastediyorum. Tıpkı الْأُثْفِيَّةُ"[178] kelimesini أَثَافِي şeklinde çoğul yaptıkları ve Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şu sözünde olduğu gibi:[179]

أَثَافِيَّ سُفْعًا فِي مُعَرَّسِ مِرْجَلِ ... وَنُؤْيًا كَجِذْمِ الْحَوْضِ لَمْ يَتَثَلَّمِ

Muarres'te (Kervanın konakladığı yerde) tencerenin
konulduğu kararmış kızıla çalan ocak taşları etrafında

Tıpkı havuzun etrafını çeviren tümsekler gibi çadır yere
yapışmış (yüksekliği gitmiş) ve etrafında bir engel (vardır)

2- {أَمَانِيَّ} kelimesini yâ'sını şeddeleyerek okuyana gelince o - الْمِفْتَاحُ - الْقُرْقُورُ- قَرَاقِيرُ, مَفَاتِيحُ ve الزُّنْبُورُ - زَنَابِيرُ kelimelerini çoğul yapanlar gibi bu kelimeyi de çoğul yapmıştır. فَعَالِيلَ kalıbında gelen bu kelimelerin yâ'ları ve lâm'ları birleştirilmiş ve iki yâ harfi olmuştur. Daha sonra da biri diğerinde idğam edilmiş ve her ikisi de şeddeli bir yâ'ya dönüşmüştür. **[2/160]**

Bana göre {أَمَانِيَّ} kelimesini bir kimseye kendisinden başka okumanın caiz olmadığı kıraate gelince bu {أَمَانِيَّ} kelimesinin yâ'sını şeddeli okumaktır. Çünkü seleften gelen kıraatlerde geçtiği üzere bu kelimenin yâ'sını şeddeleyerek okuyanlar bunun bir kıraat olduğunda -kurrâ arasında

---

176 Bunlar on kıraat imamından Ebû Ca'fer'in kıraatini okuyan âlimlerdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 2/164; Türkî, 2/160.

177 الْقُرْقُورُ kelimesi, "uzun veya büyük gemi" anlamlarına gelmektedir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* ق ر ر; Türkî, 2/160.

178 Ateşin üzerine tencere ya da başka bir şeyi koymak için konulan üçtaş, üçsaç ayağı/üçayak. Bk. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga,* thk. Muhammed Ivad (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 15/108; Cevherî, *Tâcü'l-luga,* 2293/2 ,ث ف ي.

179 Züheyr, *Şerhu Dîvâni Züheyr,* s. 7; Türkî, 2/160.

bunun yaygın ve sıhhati kabul edilmiş bir okuyuş olması- ve yine hakkında hüccet bulunan kıraati şeddesiz okuyanların kıraatinin de şâz olduğunda icmâ etmişlerdir. Bu nedenle {أَمَانِيَّ} kelimesinin yâ'sını şeddesiz okuyanın bu okuyuşunun yanlış olduğuna onun şeddeli okunuşunda icmâ olması delil olarak yeterlidir.[180]

3. {وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} "Onlar sadece zanda bulunurlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} *"Onlar sadece zanda bulunurlar."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَإِنْ هُمْ} sözüyle "Onlar değil/yapmıyor وَمَا هُمْ" anlamını kastetmektedir. Şanı yüce olan Allah'ın tıpkı şu âyette buyurduğu gibi:

{قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ}

"Peygamberleri, onlara dedi ki: 'Biz ancak sizin gibi birer insanız.'"[181]

Peygamber (sav) bu sözüyle şunu kastetmiştir: Biz ancak sizin gibi birer insanız. Allah Teâlâ'nın {إِلَّا يَظُنُّونَ} *"Sadece zanda bulunurlar."* sözünün anlamı şudur: Onlar (Tevrat'tan) ancak şüphe duyuyorlar; onun hakikatini ve sıhhatini bilmiyorlar. Burada geçen zan "şüphe" demektir.

Bu izahlardan sonra âyetin mânası şöyledir: Onlardan yazmayı bilmeyen, bir şeyi yazıya geçiremeyen, Allah'ın kitabını bilmeyen ve onda olanı anlamayan ancak Allah hakkında bâtıl sözler ve yalanlar uyduran, bu uydurduğu bâtıl ve yalanlarda haklı olduğunu zannedenler vardır. Şanı yüce olan Allah onların bu uydurdukları şeylerde hakkı savunanlar mı yoksa bâtılı savunanlar mı oldukları konusunda zan üzere bulunduklarını bildirmiştir. Çünkü onlar liderlerinden ve hahamlarından birtakım emirler işitiyorlar ve Allah'ın kitabından olmadığı halde bu emirlerin Allah'ın kitabından olduğunu sanıyorlardı. Böylece şanı yüce olan Allah onları; Muhammed'e (sav) bizzat Allah'ın katından geldiğini kesin olarak bildikleri şeyi tasdik etmeyi bırakıp önde gelen büyüklerinin, reislerinin ve hahamlarının kendilerine bildirdiklerinin ve gerçekliğinden şüphe duydukları şeylerin peşine düşenler olarak vasıfladı. Bunu da Allah'a, Resûlü'ne karşı

180 Bu kıraat daha önce geçtiği üzere yâ'yı şeddesiz olarak okuyan Ebû Ca'fer el-Medenî'nin kıraati olup mütevâtir bir kıraattir. Türkî, 2/161.

181 İbrâhîm 14/11.

inat ve Allah'ın emirlerine muhalefet olarak ve şanı yüce olan Allah'ın kendilerine süre vermesine karşı büyüklenerek yapıyorlardı. **[2/161]**

Selef âlimlerinden bazı müfessirler bizim {وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} *"Onlar sadece zanda bulunurlar."* sözünün tefsiri hakkında söylediklerimizin bir benzerini söylemişlerdir.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٣٧٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} إِلَّا يَكْذِبُونَ.»

1374. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} *"Onlar sadece zanda bulunurlar."*[182] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar ancak yalan söylüyorlar."[183]

[١٣٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1375. Bana Müsennâ Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٣٧٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1376. Bize Kâsım, Hüseyin,[184] Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٣٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} أَيْ لَا يَعْلَمُونَ وَلَا يَدْرُونَ مَا فِيهِ، وَهُمْ يَجْحَدُونَ نُبُوَّتَكَ بِالظَّنِّ.»

182 Bakara 2/78.

183 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 208; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/82, Abd b. Humeyd tarikiyle; Türkî, 2/162.

184 Bazı yazma ve matbu nüshalarda bu isim düşmüştür. Türkî, 2/162.

1377. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} *'Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.'*[185] Yani onlar kitabı (Tevrat'ı) bilmezler ve onda olanları (Allah'ın emir ve yasaklarını) anlamazlar ve senin peygamberliğini de zanda bulunarak inkâr ederler."[186]

[١٣٧٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} قَالَ: يَظُنُّونَ الظُّنُونَ بِغَيْرِ الْحَقِّ.»

1378. Bize Bişr'in, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ} *"Onlar sadece zanda bulunurlar."*[187] sözü hakkında şöyle demiştir: "Haksız yere her türlü zanda bulunuyorlardı."[188] **[2/162]**

[١٣٧٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «يَظُنُّونَ الظُّنُونَ بِغَيْرِ الْحَقِّ.»

1379. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Onlar haksız yere her türlü zanda bulunmuşlardır."[189]

[١٣٨٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1380. Ammâr'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını naklettiği rivayet edilmiştir.[190]

---

185 Bakara 2/78.

186 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/538; İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/167; Türkî, 2/162.

187 Bakara 2/78.

188 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152; Türkî, 2/163.

189 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/163.

190 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/152, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/163.

[BAKARA SÛRESİ 79. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾

"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır' derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!" **(Bakara 2/79)**

1. {فَوَيْلٌ} "Vay o kimselere..."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَوَيْلٌ} *"Vay o kimselere..."* sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah Teâlâ'nın {فَوَيْلٌ} *"Vay o kimselere..."* sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[١٣٨١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَوَيْلٌ لَهُمْ} يَقُولُ: فَالْعَذَابُ عَلَيْهِمْ».

1381. Bize Ebû Kureyb'in, Osman b. Saîd, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَوَيْلٌ لَهُمْ} *"Vay o kimselere..."*[191] sözü hakkında şöyle demiştir: "Azap onların üzerine olsun!"

2- Diğer bazıları şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[١٣٨٢] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زِيَادِ بْنِ فَيَّاضٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عِيَاضٍ، يَقُولُ: «الْوَيْلُ: مَا يَسِيلُ مِنْ صَدِيدٍ فِي أَصْلِ جَهَنَّمَ.»

1382. Bize İbn Beşşâr'ın, İbn Mehdî, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Ziyâd b. Feyyâz şöyle demiştir: "Ebû İyaz'ı şöyle derken işittim: 'Veyl: Cehennemin dibinde (içinden) irin akan şeydir (nehir/dere/vadi vb.).'"[192]

---

191 Bakara 2/79.

192 Rivayette geçen Süfyân, Süfyân es-Sevrî'dir. Ziyâd b. Feyyâz el-Huzâî ise sika bir râvi olup h. 129'da vefat etmiştir. Râvi, İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'inde

[١٣٨٣] حَدَّثَنَا مُشَرَّفُ بْنُ أَبَانَ الْخَطَّابُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ فَيَّاضٍ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَوَيْلٌ} قَالَ: صِهْرِيجٌ فِي أَصْلِ جَهَنَّمَ يَسِيلُ فِيهِ صَدِيدُهُمْ.»

1383. Bize Müşerref b. Ebân el-Hattâb'ın, Vekî', Süfyân, Ziyâd b. Feyyâz tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû İyâz {فَوَيْلٌ} "*Vay...*"[193] sözü hakkında şöyle demiştir: "Cehennemin dibindekilerin irinlerinin içine aktığı (ve toplandığı) depo/sarnıçtır."[194] **[2/163]**

[١٣٨٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَبِي الزَّرْقَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ زِيَادِ بْنِ فَيَّاضٍ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ، قَالَ: «الْوَيْلُ وَادٍ مِنْ صَدِيدٍ فِي جَهَنَّمَ.»

1384. Bize Ali b. Sehl b. er-Remlî'nin, Zeyd b. Ebî Zerkâ, Süfyân, Ziyâ b. Feyyâz tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû İyâz şöyle demiştir: "Veyl, cehennemde irin akan bir vadidir."[195]

[١٣٨٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: «{وَيْلٌ} مَا يَسِيلُ مِنْ صَدِيدٍ فِي أَصْلِ جَهَنَّمَ.»

1385. Bize İbn Humeyd, Mihrân tarikiyle rivayet ettiğine göre Şekîk şöyle demiştir: "Veyl, cehennemin dibinde akan irinlerdir."

---

geçmektedir. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/2/334; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/542. Ebû Ayyâd ise Amr b. el-Esved el-Ansî olup tâbiûndan ve sika bir râvidir. Şam'ın âbid ve zahidlerindendir. İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'inde geçmektedir. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(3)/221. Şâkir, 2/267. Rivayet için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/153, İbn Mehdî tarikiyle; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s. 333, Türkî, 2/163.

193 Bakara 2/79.

194 Müşerref b. Ebân olan râvi, bazı yazma ve matbu nüshalarda Bişr b. Ebân olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/163. Bişr b. Ebân el-Hattâb'ın, Taberî'nin hocası olduğunu söyleyen Şâkir, biyografisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığını dile getirir. Şâkir, 2/267. Rivayet için bk. İbn Receb, *et-Tahfîf mine'n-Nâr* s. 188. Türkî, 2/164.

195 Ali b. Sehl er-Remlî, Taberî'nin hocası olup sika bir râvidir. H. 261'de vefat etmiştir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(3)189. Zeyd b. Ebi'z-Zerkâ el-Mevsılî ise yine sika bir râvi olup H. 194'te vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/575; Şâkir, 2/268.

3- Diğer bazıları şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[١٣٨٦] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحٍ الْقُشَيْرِي، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ كِنَانَةَ الْعَدَوِيِّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ: «الْوَيْلُ جَبَلٌ فِي النَّارِ.»

1386. Bana Müsennâ'nın, İbrahim b. Abdüsselâm b. Salih el-Kuşeyrî,[196] Ali b. Cerîr, Hammâd b. Seleme, Abdülhamîd b. Ca'fer, Kinâne el-Adevî tarikiyle Osman b. Affân'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle demiştir: *"Veyl, ateşten bir dağdır."*[197]

[١٣٨٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ دَرَّاجٍ، عَنْ أَبِي الْهَيْثَمِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَيْلٌ وَادٍ فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ خَرِيفًا قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ إِلَى قَعْرِهِ.»

1387. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Amr b. Hâris, Derrâc, Ebü'l-Heysem, Ebî Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Veyl, cehennemde kâfirlerin içine düştüğü bir vadi olup onun dibine ulaşıncaya kadar kırk sonbahar/yıl geçer."[198]

---

196 Halebî baskısında et-Tüsterî olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/164.

197 Halebî baskısında Hammâd b. Seleme ile Abdülhamîd b. Ca'fer tek râvi olarak kaydedilmiştir. Türkî, 2/164. İleride gelen 1395 numaralı rivayetten hareketle Şâkir, nâsih ya da nâşir tarafından hatalı kaydedildiğini düşündüğü حَمَّاد بْن سَلَمَةَ عنْ عَبْد الْحَمِيد بْن جَعْفَر بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ şeklindeki yazımın doğrusunun olduğunu ifade etmektedir. Senedde yer alan Abdülhamîd b. Ca'fer ise el-Ensârî el-Evsî el-Medenî sika bir râvidir. Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd ve diğerleri onu tevsik etmişlerdir. H. 153'te vefat etmiştir. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(1)/10. Kinâne el-Adevî ise Künâfe b. Nu'aym olup tâbiûndan sika bir râvidir. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/236; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(2)/169. Şâkir, 2/268. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/168'de Taberî'ye nisbet ederek nakletmiş ve hadisin garib olduğunu söylemiştir. Türkî, 2/164. Garib hadis: "Senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı bire düşen hadis." Salahattin Polat, "Garîb", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/garib--hadis (12.06.2021).

198 Hadisin senedi sahihtir. Amr b. el-Hâris b. Yakub el-Ensârî el-Mısrî sika, işini ciddi yapan, hafız bir râvidir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7(2)/203;

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {فَوَيْلٌ} *"Vay..."*[199] sözünün tefsiri hakkında görüşlerine yer verdiklerimden gelen rivayetlere göre âyetin tefsiri şöyledir: (Veyl) Allah'ın kendi elleriyle bâtıl şeyler uydurup yazan sonra da "Bu Allah katındandır." diyen Yahudilere azabıdır -cehennemin en alt tabakasında yer alan cehennemliklerin irinlerini içme (azabıdır)-. **[2/164]**

2. {لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} "Elleriyle Kitab'ı yazan, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır' diyenler"

Şanı yüce olan Allah'ın {لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} *"Elleriyle Kitab'ı yazan, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır' diyenler"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle, Allah'ın kitabını tahrif eden ve Allah'ın peygamberi Musa'ya (as) indirdiği şeylere muhalif olarak kendi uydurdukları tevilleri içeren bir kitap yazan sonra da bunu hiçbir şey bilmeyen Tevrat'tan ve Allah'ın kitaplarından da bîhaber olan cahillere, dünyalık, basit ve değersiz şeyler karşılığında satan İsrâiloğulları Yahudilerini kastetmektedir. Bu nedenle şanı yüce olan Allah şöyle demiştir:

{فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}

"Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!"

İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 3(1)/1225. Derrâc ise İbn Sem'ân Ebû Semh el-Mısrî el-Kâs olup hakkında ihtilaf olmakla birlikte sika bir râvidir; Ebü'l-Heysem ise Süleyman b. Amr el-Atvârî el-Mısrî olup Ebû Saîd el-Hudrî'nin yetimidir. Tâbiûndan olup sikadır. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(2)/28-29; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/131-32. Hadisin sıhhati hakkında farklı görüşler vardır. Bk. Şâkir, 2/269. Hadisin sıhhati konusunda Türkî senedinin zayıf olduğu bilgisini nakleder. Rivayetin geçtiği kaynaklar için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/153; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 334; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/240; Tirmizî, *Sünen*, (2576, 3164). İlgili izahlar için bk. Türkî, 2/164.

199 Bakara 2/79.

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٨٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} قَالَ: كَانَ نَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ كَتَبُوا كِتَابًا مِنْ عِنْدِهِمْ يَبِيعُونَهُ مِنَ الْعَرَبِ، وَيُحَدِّثُونَهُمْ أَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَأْخُذُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا.»

1388. Musa'nın bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} *"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır' derler."*[200] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerden bir topluluk kendileri nezdinde bir kitap yazarak bunu Araplara satıyorlar ve bu yaptıklarına karşılık onlardan az bir ücret almak için bu yazdıklarının Allah katından olduğunu söylüyorlardı."[201] **[2/165]**

[١٣٨٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْأُمِّيُّونَ قَوْمٌ لَمْ يُصَدِّقُوا رَسُولًا أَرْسَلَهُ اللَّهُ، وَلَا كِتَابًا أَنْزَلَهُ اللَّهُ، فَكَتَبُوا كِتَابًا بِأَيْدِيهِمْ، ثُمَّ قَالُوا لِقَوْمٍ سِفْلَةٍ جُهَّالٍ: {هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} قَالَ: عَرَضًا مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا.»

1389. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Ümmiyyûn, Allah'ın gönderdiği hiçbir peygamberi ve indirdiği hiçbir kitabı tasdik etmeyen, ardından kendi elleriyle bir kitap yazıp sonra da avam ve cahil kimselere {هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} *'Onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır.'* diyen kimselerdir."[202] İbn Abbas âyet(te geçen ثَمَنًا قَلِيلًا *'az bir karşılık'* ifadesi) hakkında şöyle der: "Geçici dünya malından bir mal."[203]

---

200 Bakara 2/79.

201 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/153, Amr tarikiyle; Türkî, 2/166.

202 Bakara 2/79.

203 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/167, Taberî'den naklederek; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/72, 73, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/166.

[١٣٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} قَالَ: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ عَرَفُوا أَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ يُحَرِّفُونَهُ.»

1390. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *"O kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da 'Bu, Allah'ın katındandır' derler."*[204] sözü hakkında şöyle der: "Bunlar onun (Tevrat'ın) Allah katından olduğunu bilen (ve buna rağmen) onu tahrif edenlerdir."[205]

[١٣٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ.

1391. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti. Sadece يُحَرِّفُونَهُ tahrif ederlerdi yerine ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ sonra tahrif ederlerdi, dedi.

[١٣٩٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ} الْآيَةَ، وَهُمُ الْيَهُودُ.»

1392. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd tarikiyle Katâde'den rivayet ettiğine göre o, {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ} *"O kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar."*[206] âyetinde kastedilenlerin Yahudiler olduğunu söylemiştir.[207] **[2/166]**

[١٣٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ}

---

204 Bakara 2/79.

205 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/889 (3734), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/46, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve Firyâbî'ye nispetle; Türkî, 2/166.

206 Bakara 2/79.

207 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/168; Türkî, 2/166.

قَالَ: كَانَ نَاسٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَتَبُوا كِتَابًا بِأَيْدِيهِمْ لِيَتَأَكَّلُوا النَّاسَ، فَقَالُوا: هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ.»

1393. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da 'Bu, Allah'ın katındandır' derler."*[208] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İsrâiloğullarından birtakım insanlar, insanlardan geçinmek (onların mallarını zahmetsizce yemek) için kendi elleriyle bir kitap yazdılar ve Allah katından olmadığı halde 'Bu Allah katındandır' dediler."[209]

[١٣٩٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «قَوْلُهُ: {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} قَالَ: عَمَدُوا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِمْ مِنْ نَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَحَرَّفُوهُ عَنْ مَوَاضِعِهِ يَبْتَغُونَ بِذَلِكَ عَرَضًا مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا، فَقَالَ اللَّهُ: {فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}»

1394. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah Teâlâ'nın {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} *"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır' derler."*[210] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kitaplarında indirdiği Muhammed'in (sav) özelliklerini bildiren âyetlere yönelip dünyanın geçici malını elde etmek için onları bulunduğu yerlerden tahrif ettiler. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu:

208 Bakara 2/79.

209 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50, 51; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/154, 155 (808), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/83, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/166.

210 Bakara 2/79.

{فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}

'Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!'[211]"[212]

[١٣٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ السَّلَامِ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ كِنَانَةَ الْعَدَوِيِّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}» الْوَيْلُ: جَبَلٌ فِي النَّارِ وَهُوَ الَّذِي أُنْزِلَ فِي الْيَهُودِ لِأَنَّهُمْ حَرَّفُوا التَّوْرَاةَ، وَزَادُوا فِيهَا مَا يُحِبُّونَ، وَمَحَوْا مِنْهَا مَا يَكْرَهُونَ، وَمَحَوُا اسْمَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ التَّوْرَاةِ، فَلِذَلِكَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَرَفَعَ بَعْضَ التَّوْرَاةِ فَقَالَ: {فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}

1395. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, İbrahim b. Abdüsselâm, Ali b. Cerîr, Hammâd b. Seleme, Abdülhamîd b. Ca'fer, Kinâne el-Adevî tarikiyle Osman b. Affân'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

{فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}

'Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!'[213]

Bu sözdeki veyl; cehennemde bir dağdır. Bu âyet Yahudiler hakkında indirilmiştir. Çünkü onlar Tevrat'ı beğendikleri şeyleri ekleyerek istemediklerini de sildikleri ve içindeki Muhammed'in (sav) adını çıkarıp tahrif ettikleri için Allah onlara gazap etmiş ve Tevrat'ın bir kısmını (katına geri) kaldırmış ve şöyle buyurmuştur:

---

211 Bakara 2/79.
212 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/155 (811), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/167.
213 Bakara 2/79.

{فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ}

'Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!'" **[2/167]**

[١٣٩٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: «{وَيْلٌ} وَادٍ فِي جَهَنَّمَ لَوْ سُيِّرَتْ فِيهِ الْجِبَالُ لَانْمَاعَتْ مِنْ شِدَّةِ حَرِّهِ.»

1396. Bana Yunus, İbn Vehb, Saîd b. Ebî Eyyûb, Muhammed b. Aclân, Zeyd b. Eslem tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Yesâr şöyle demiştir: "Veyl, cehennemde bir vadidir. Eğer dağlar onda yürütülseydi; ateşinin şiddetinden yağ gibi erirdi."[214]

Bir kimse bize;

"{فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ} *'Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!'*[215] âyetinin anlamı nedir? El dışında bir şeyle mi yazıyorlardı da bu âyetle kendilerine seslenilenler şanı yüce olan Allah'ın kıssalarını anlattığı ve kitabı elleriyle yazdıklarını bildirdiği bu kavim (İsrâiloğulları) hakkında kendilerine (bunların yaptıkları hakkında) bir bilgi verilmeye ihtiyaç duysunlar?" derse ona şöyle cevap verilir:

Âdemoğlunun yazı yazması her ne kadar el ile olsa da yazma işi, bazen onu yazan ve yazısını resmedip kâğıda dökmeyi üstlenen dışında birisine izafe edilir ve şöyle denilir: "Falan kimse filana bu şekilde yazdı." Her ne kadar o yazılanı eliyle yazmayı üstlenen, yazıyı yazandan başkası olsa da yazan kişi onu yazdığında, yazma işi kendisine izafe edilen kimsenin emriyle bunu yapmıştır. Böylece şanı yüce olan Rabbimiz {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ} *"Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!"*[216] sözüyle mümin kullarına, Yahudi din adamlarının Allah hakkında yalan olduğunu bile bile kasten kendi elleriyle yazdıkları, Allah hakkında yalan ve iftira olan şeyleri okuduklarını bildirdi. Sonra da bu okuduklarını Allah

214 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 332 (*Zevâidü Nu'aym b. Hammâd*); İbn Ebi'd-Dünyâ, *Sıfatü'n-Nâr*, s. 32; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/153 (800); Beyhakî, *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, Saîd b. Ebû Eyyûb tarikiyle; Türkî, 2/168.

215 Bakara 2/79.

216 Bakara 2/79.

hakkında yalan söyleyerek ve O'na iftira atarak Allah'a nispet ediyorlar ve bunların şanı yüce olan Allah'ın kitabında yer aldığını ileri sürüyorlardı da Allah onları(n bu saçmalıklarını) reddederek şöyle buyurdu:

{يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ}

"Kitabı (Tevrat'ı) elleriyle yazıyorlar."[217] **[2/168]**

Yani onların aralarından bazı cahilleri bu yazma işini, âlimlerinin ve din adamlarının emriyle üstlendiler. Bu da "Falan kişi bizzat kendisi bu şekilde bana sattı veya falan bizzat kendisi böyle satın aldı." diyen birisinin sözünün bir benzeridir. Bu sözlerde "kendisi" anlamına gelen النَّفْس ve الْعَيْن ifadelerinin söylenmesiyle bunları duyan kimseden bunları satan veya satın alanın bu işinde kendisine anlatılanın dışında özellikleri olduğu konusundaki şüphe nefyetmek istenir ve bu kendisi hakkında bilgi verilen şeyde eylemin gerçekliğinin olmasını gerektirir. Allah'ın {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ} *"Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!"*[218] sözü de böyledir. (Yani bu sözü işitenler "bizzat elleriye yazdılar" ifadesi nedeniyle onun gerçekliği konusunda bir şüpheye düşmezler.)

3. {فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ} "Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ} *"Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ} *"Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!"* sözünde şunu kastediyor: (Veyl) Yani cehennemin en aşağısında yer alan ve cehennemliklerin irinlerinin içinden aktığı vadidir. Allah bu sözüyle (veyl) şunu kastediyor: (Bu vadi) İsrâiloğulları Yahudilerinden tahrif edildiğini açıkladığımız kitabı (Tevrat'ı) elleriyle yazan sonra da "Bu Allah katındandır." diyenler içindir.

Allah Teâlâ {مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ} *"ellerinin yazdıklarından ötürü"* sözünde şöyle der: Bu kitabı elleriyle yazanlar (*"Vay onların haline!"*) ve yine aynı

---

217 Bakara 2/79.
218 Bakara 2/79.

şekilde {وَوَيْلٌ لَهُمْ} *"Vay onların haline!"* {مِمَّا يَكْسِبُونَ} *"kazandıklarından dolayı"* yani yaptıkları hatalar nedeniyle ve işledikleri günahlardan ve Allah'ın indirdiğinin aksine elleriyle yazdıkları sonra da içlerinden onun Allah'ın kitabından olduğunu söyleyerek kendilerine bunları sattıkları kimselerden elde ettikleri karşılığını yemeleri nedeniyle (vay onların haline!).

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٣٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ} يَعْنِي مِنَ الْخَطِيئَةِ.»

1397. Müsennâ'nın bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ} *"Vay kazandıklarından dolayı onların haline!"*[219] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani işledikleri günahlar nedeniyle."[220] **[2/169]**

[١٣٩٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَوَيْلٌ لَهُمْ} يَقُولُ: فَالْعَذَابُ عَلَيْهِمْ قَالَ: يَقُولُ مِنَ الَّذِي كَتَبُوا بِأَيْدِيهِمْ مِنْ ذَلِكَ الْكَذِبِ {وَوَيْلٌ لَهُمْ مَا يَكْسِبُونَ} يَقُولُ: مِمَّا يَأْكُلُونَ بِهِ مِنَ السِّفْلَةِ وَغَيْرِهِمْ.»

1398. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَوَيْلٌ لَهُمْ} *"Vay onların haline!"*[221] sözü hakkında şöyle demiştir: "Azap onların üzerine olsun. (Allah bu sözü) Elleriyle bu yalanı yazanlara söylüyor. Yine {وَوَيْلٌ لَهُمْ مَا يَكْسِبُونَ} *"Vay kazandıklarından dolayı onların haline"*[222] sözünü (İsrâiloğulları içinde bu işi yapanlara) avam kesiminden ve diğer insanlardan alarak yedikleri şeylerden dolayı söylüyor."[223]

---

219 Bakara 2/79.
220 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/155 (812) Âdem tarikiyle; Türkî, 2/170.
221 Bakara 2/79.
222 Bakara 2/79.
223 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/169, Dahhâk ve İbn Abbas'tan naklederek. Rivayet daha önce muhtasar olarak 2/163'te geçti. Türkî, 2/170.

a. الْكَسْبُ Kelimesi

الْكَسْبُ kelimesinin aslı "amel"dir (bir şeyi yapmaktır). Bir işi yapan, onu doğrudan kendi gayreti ve çabasıyla yaptığı için yapılan her bir işi gerçekleştiren, bu yaptığını kesbedendir.

Tıpkı Lebîd b. Rebîa'nın söylediği gibi:

لِمُعَفَّرٍ قَهْدٍ تَنَازَعَ شَلْوَهُ ... غُبْسٌ كَوَاسِبُ لَا يُمَنُّ طَعَامُهَا

Siyaha çalan boz renkli kurtlar, zarif ve beyaz renkli vahşi inek yavrusunu avlamış ve toza bulamış halde
onun leşini parçalarken birbirleriyle çatışırlar
Yiyeceklerini (avlarını) kendileri kazanırlar (avlarlar), hiç kimse onlara yiyeceklerini veriyorum diye minnet edemez[224]

[BAKARA SÛRESİ 80. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.' Sen onlara de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'" **(Bakara 2/80)**

1. {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} "Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"* sözünün tefsiri:

a. {وَقَالُوا} "Bir de dediler ki"

Şanı yüce olan Allah {وَقَالُوا} *"Bir de dediler ki"* sözüyle Yahudileri kastetmektedir.

---

224 Bk. Lebîd, *Şerhu Dîvâni Lebîd*, s. 308; Türkî, 2/170. Ayrıca beytin izahı ile ilgili detay için bk. Şâkir, 2/274 (1. dipnot).

b. {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ} "Bize ateş asla dokunmayacaktır."

(Onlar bu sözünün devamında) şöyle diyor: {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ} "*'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*" Ateş bizim bedenimize asla değmeyecek ve sınırlı bir zaman hariç biz oraya asla girmeyeceğiz. **[2/170]**

c. {إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} "Sayılı birkaç günden başka"

Her ne kadar Kur'ân'da [bu günlerlerle ilgili] sayı açıklanmasa da {مَعْدُودَةً} "*sayılı*" denmiştir. Çünkü şanı yüce olan Allah onların ateşte bekletilecekleri günlerin sayısını bildikleri halde onlar hakkında bununla {مَعْدُودَةً} bilgi verdi. Bu nedenle de bu günlerin sayısını zikretmedi ve açıkladığımız üzere {مَعْدُودَةً} diye isimlendirdi.

d. Sayılı Günlerin Müddeti

Ayrıca müfessirler Allah'ın âyette kendilerinin ({لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ} "*Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.*") dediklerini haber verdiği bu sözü söyleyen Yahudilerin işaret ettikleri bu sayılı günlerin süresi hakkında ihtilaf ettiler:

e. Kırk Gün Görüşü İle İlgili Rivayetler

1- Bazıları şu rivayetlerdeki görüşü ileri sürdüler:

[١٣٩٩] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} قَالُوا هِيَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا لأَمْرٍ عُذِّبُوا فِيهِ ثُمَّ لاَ يُصِيبُنَا بَعْدَهَا عَذَابٌ.

1399. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} "*Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*"[225] âyeti hakkında şöyle demiştir: "[Yahudiler şöyle demişlerdir: 'Buzağıya taptığımız için Allah'ın bizi cezalandıracağı ve kendisinde azap edileceğimiz günler; kırk gündür. Bu azaptan sonra bize bir azap gelmeyecektir.'"

225 Bakara 2/80.

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً}[226] قَالَ ذَلِكَ أَعْدَاءُ اللَّهِ الْيَهُودُ، قَالُوا: لَنْ يُدْخِلَنَا اللَّهُ النَّارَ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ الْأَيَّامَ الَّتِي أَصَبْنَا فِيهَا الْعِجْلَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا[227]، فَإِذَا انْقَضَتْ عَنَّا تِلْكَ الْأَيَّامُ، انْقَطَعَ عَنَّا الْعَذَابُ وَالْقَسَمُ.»

Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' kanalıyla Saîd b. Arûbe kanalıyla rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"*[228] âyeti hakkında şöyle demiştir:] "Bu sözü Allah düşmanı olan Yahudiler söylemişlerdir. Onlar demişlerdir ki: 'Allah ateşe bizi asla sokmayacak ancak (buzağıya taptığımız için Allah'ın bizi cezalandıracağına dair yaptığı) yeminin keffareti olan günler -ki bunlar bizim buzağıya taptığımız süre olan kırk gün- olup oraya atılacağız. Bu kırk gün dolduğunda azap ve yemin(in keffareti) bizim için bitecektir."

[١٤٠٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} قَالُوا: أَيَّامًا مَعْدُودَةً بِمَا أَصَبْنَا فِي الْعِجْلِ.»

1400. Hasan b. Yahyâ'nın bana, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bize ateş, sayılı*

---

226 Köşeli parantez içerisinde verdiğimiz Türkî baskısında 1399 numaralı rivayetin son cümlesi ve devamında Bişr'in Muâz'dan nakledilen bir başka rivayetin senedini içeren bu kısım Şâkir baskısında ve Türkî'nin م nüshasında yer almamaktadır. Parantez dışındaki diğer kısım ise حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: « {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} قَالَ ذَلِكَ أَعْدَاءُ اللَّهِ الْيَهُودُ، قَالُوا: لَنْ يُدْخِلَنَا اللَّهُ النَّارَ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ الْأَيَّامَ الَّتِي أَصَبْنَا فِيهَا الْعِجْلَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، فَإِذَا انْقَضَتْ عَنَّا تِلْكَ الْأَيَّامُ، انْقَطَعَ عَنَّا الْعَذَابُ وَالْقَسَمُ şeklinde tek rivayet olarak yer almaktadır. Biz de tercümede bu rivayeti esas aldık. Ayrıca sıralamayı Şâkir baskısına uygun olarak devam ettirebilmek için diğer rivayete numara vermedik. Krş. Türkî, 2/171; Şâkir, 2/275-276.

227 Bu kelime Türkî'nin tercümede esas aldığımız nüshasında لَيْلَةً şeklinde geçmektedir. Ancak biz Türkî'nin م nüshasında ve Şâkir baskısında geçen يَوْمًا kelimesinin bağlama daha uygun olduğunu düşünerek bu kelimeyi tercih ettik. Krş. Türkî, 2/171; Şâkir, 2/275.

228 Bakara 2/80.

birkaç günden başka asla dokunmayacaktır."[229] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar dediler ki: 'Buzağıya tapmamız nedeniyle hak ettiğimiz (ateş) bize sayılı günlerde (dokunur).'" **[2/171]**

[١٤٠١] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} قَالَ: قَالَتِ الْيَهُودُ: إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلَنَا النَّارَ فَنَمْكُثُ فِيهَا أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، حَتَّى إِذَا أَكَلَتِ النَّارُ خَطَايَانَا وَاسْتَنْقَتْنَا، نَادَى مُنَادٍ: أَخْرِجُوا كُلَّ مَخْتُونٍ مِنْ وَلَدِ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَلِذَلِكَ أَمَرَنَا أَنْ نَخْتَتِنَ. قَالُوا: فَلَا يَدَعُونَ مِنَّا فِي النَّارِ أَحَدًا إِلَّا أَخْرَجُوهُ.»

1401. Musa'nın bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"*[230] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle dediler: 'Allah bizi ateşe sokar ve biz onda kırk gün kalırız. Ta ki ateş bizim günahlarımızı yakar ve biz günahlarımızdan temizleniriz. Ardından bir tellal şöyle nida eder: 'İsrâiloğullarının tüm sünnetli çocuklarını çıkarın.' Bundan dolayı bize sünnet olmamız emredilmiştir. Onlar derler ki: 'Bizden hiç kimseyi ateşte bırakmayın; hepsini çıkarın.'"

[١٤٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «قَالَتِ الْيَهُودُ: إِنَّ رَبَّنَا عَتَبَ عَلَيْنَا فِي أَمْرِنَا، فَأَقْسَمَ لَيُعَذِّبَنَا أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، ثُمَّ يُخْرِجَنَا. فَأَكْذَبَهُمُ اللَّهُ.»

1402. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle dediler: 'Rabbimiz buzağıya tapmamız nedeniyle bizi kınadı ve bize kırk gece azap edeceğine sonra da bizi (ateşten) çıkaracağına dair yemin etti.' Ancak Allah onları (bu âyetle) yalanladı."[231]

---

229 Bakara 2/80.

230 Bakara 2/80.

231 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/107 (818) Âdem tarikiyle. Rivayetin tamamı 2/176-177'de gelecektir. Türkî, 2/172.

[١٤٠٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «قَالَتِ الْيَهُودُ: لَنْ نَدْخُلَ النَّارَ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ، عَدَدَ الْأَيَّامِ الَّتِي عَبَدْنَا فِيهَا الْعِجْلَ.»

1403. Müsennâ'nın bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Yahudiler dediler ki: 'Biz (Allah'ın bizi cezalandıracağına dair ettiği) yeminin keffareti olan buzağıya taptığımız günlerin sayısı (kırk gün) dışında ateşe asla girmeyeceğiz.'"

[١٤٠٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: «{لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} الْآيَةُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ذُكِرَ أَنَّ الْيَهُودَ وَجَدُوا فِي التَّوْرَاةِ مَكْتُوبًا: إِنَّ مَا بَيْنَ طَرَفَيْ جَهَنَّمَ مَسِيرَةَ أَرْبَعِينَ سَنَةً إِلَى أَنْ يَنْتَهُوا إِلَى شَجَرَةِ الزَّقُّومِ نَابِتَةً فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ. وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: إِنَّ الْجَحِيمَ سَقَرُ، وَفِيهِ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ، فَزَعَمَ أَعْدَاءُ اللَّهِ أَنَّهُ إِذَا خَلَا الْعَدَدُ الَّذِي وَجَدُوا فِي كِتَابِهِمْ أَيَّامًا مَعْدُودَةً. وَإِنَّمَا يَعْنِي بِذَلِكَ الْمَسِيرَ الَّذِي يَنْتَهِي إِلَى أَصْلِ الْجَحِيمِ، فَقَالُوا: إِذَا خَلَا الْعَدَدُ انْتَهَى الْأَجَلُ فَلَا عَذَابَ وَتَذْهَبُ جَهَنَّمُ وَتَهْلِكُ؛ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} يَعْنُونَ بِذَلِكَ الْأَجَلَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَمَّا اقْتَحَمُوا مِنْ بَابِ جَهَنَّمَ سَارُوا فِي الْعَذَابِ، حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى شَجَرَةِ الزَّقُّومِ آخِرَ يَوْمٍ مِنَ الْأَيَّامِ الْمَعْدُودَةِ، [وَهِيَ الْأَرْبَعُونَ سَنَةً فَلَمَّا أَكَلُوا مِنْ شَجَرَةِ الزَّقُّومِ وملَئُوا مِنْهَا الْبُطُونَ آخِرَ يَوْمٍ مِنَ الْأَيَّامِ الْمَعْدُودَةِ][232] قَالَ لَهُمْ خُزَّانُ سَقَرَ: زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ لَنْ تَمَسَّكُمُ النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً، فَقَدْ خَلَا الْعَدَدُ وَأَنْتُمْ فِي الْأَبَدِ. فَأُخِذَ بِهِمْ فِي الصَّعُودِ فِي جَهَنَّمَ يُرْهَقُونَ.»

1404. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babasından, o amcasından, o babasından, o da babası tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o, {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır."*[233] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerin Tevrat'ta şöyle yazılı buldukları nakledilmiştir: 'Cehennemin, dibinde biten Zakkum ağacında son bulan, iki ucu arası kırk yıl yürüme mesafesidir.' **[2/172]**

---

232 Parantez içerisindeki bu kısım Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında yer almamaktadır. Türkî, 2/173.

233 Bakara 2/80.

İbn Abbas şöyle diyordu: "Bu, cehennem içinde Zakkum ağacı bulunan sekardır (adındaki bölümüdür). Allah düşmanları kendi kitaplarında sayı tamamlandığında sona ereceğini ileri sürdükleri bu sayılı günlerin sekar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar bu zamanla cehennemin dibinde sona eren mesafeyi kastetmişler ve şöyle demişlerdir: (Onlara göre) 'Kırk gün tamamlandığında süre sona erer; artık azap yoktur cehennem de yok olur.' İşte bu, Allah'ın {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*[234] âyetinde ifade ettiği durumdur. Onlar bu sayılı günlerle süreyi kastediyorlardı."

İbn Abbas şöyle demiştir: "Onlar cehennemin kapısından içeri atıldıklarında azapta ilerlerler, ta ki sayılı günlerin en son gününde Zakkum ağacına kadar giderler. Bu kırk yıllık bir süredir. Bu sayılı günlerin son gününde Zakkum ağacından yiyip karınlarını onunla doldurunca sekarın bekçileri onlara şöyle der: 'Sayılı günler dışında azabın size dokunmayacağını ve (kırk günlük/yıllık) bu süre tamamlandığında artık ebedî olarak cehenneme girmeyeceğinizi iddia ettiniz.' Ardından onları yakalayıp cehennemde sarp bir yokuşa atarlar ve onlar orada (cehennem azabı ile) kuşatılırlar."[235]

[١٤٠٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} إِلَّا أَرْبَعِينَ لَيْلَةً.»

1405. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babasından, o amcasından, o babasından, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *'Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*[236] sözünde ki sayılı günler (ateşin kendilerine dokunacağı) kırk gecedir."[237]

---

234 Bakara 2/80.

235 İbn Receb, *et-Tahvîf mine'n-Nâr*, s. 81, Avfî, İbn Abbas ve Taberî tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/156 (817); Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 17, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/84, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/172.

236 Bakara 2/80.

237 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/169; Türkî, 2/173.

[١٤٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: خَاصَمَتِ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: لَنْ نَدْخُلَ النَّارَ إِلَّا أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، وَسَيَخْلُفُنَا فِيهَا قَوْمٌ آخَرُونَ. يَعْنُونَ مُحَمَّدًا وَأَصْحَابَهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ عَلَى رُءُوسِهِمْ: «بَلْ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ لَا يَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَحَدٌ.» فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً}

1406. Bana Müsennâ'nın, İshak, Hafs b. Ömer tarikiyle Hakem b. Ebân'dan rivayet ettiğine göre İkrime şöyle demiştir: "Yahudiler Peygamber (sav) ile tartıştılar ve dediler ki:

'Biz cehenneme kırk gün dışında girmeyeceğiz. Bizden sonra da arkamızdan diğer topluluklar oraya girecekler.'

Bununla Muhammed'i (sav) ve ashabını kastediyorlardı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onların liderlerine eliyle işaret ederek şöyle dedi:

'Bilakis siz orada ebedî kalacaksınız ve bizden sizin ardınızdan hiç kimse oraya girmeyecek.' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *'Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*[238] âyetini indirdi."[239] **[2/173]**

[١٤٠٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: اجْتَمَعَتْ يَهُودُ يَوْمًا تُخَاصِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} وَسَمُّوا أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَخْلُفُنَا أَوْ يَلْحَقُنَا فِيهَا أُنَاسٌ؛ فَأَشَارُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ مُخَلَّدُونَ لَا نَلْحَقُكُمْ وَلَا نَخْلُفُكُمْ فِيهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَبَدًا.»

238 Bakara 2/80.

239 Rivayetin senedi zayıf ve mürseldir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/156 (815) Hafs tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/84, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/174.

1407. Kâsım (b. Hasan) bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Hakem b. Ebân'dan rivayet ettiğine göre İkrime şöyle dedi: "Yahudiler bir gün Peygamber'le (sav) tartışmak için toplandılar ve dediler ki:

{لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً}

'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'[240]

Bu sayılı günlerin de kırk gün olduğunu söylediler. 'Sonra bazı insanlar bizim peşimizden gelir veya orada bize katılır.' Ardından Nebî'ye (sav) ve ashabını işaret ettiler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle dedi:

'Yalan söylüyorsunuz. Siz orada ebedî kalacaksınız. Allah'ın izniyle biz asla ne size katılacağız ne de ardınızdan sizin yerinize oraya gireceğiz.'"[241]

[١٤٠٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «فِي قَوْلِهِ: {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} قَالَ: قَالَتِ الْيَهُودُ: لَا نُعَذَّبُ فِي النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا أَرْبَعِينَ يَوْمًا مِقْدَارَ مَا عَبَدْنَا الْعِجْلَ.»

1408. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, Ali b. Ma'bed, Ebû Muâviye, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır."*[242] sözü hakkında şöyle dedi: "Yahudiler dediler ki:

'Biz kıyamet günü cehennemde buzağıya taptığımız gün sayısı olan kırk gün dışında azap edilmeyiz.'"

[١٤٠٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُمْ: «أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ وَبِالتَّوْرَاةِ الَّتِي أَنْزَلَهَا اللَّهُ عَلَى مُوسَى يَوْمَ طُورِ سَيْنَاءَ، مَنْ أَهْلُ النَّارِ الَّذِينَ أَنْزَلَهُمُ اللَّهُ فِي التَّوْرَاةِ؟» قَالُوا: إِنَّ رَبَّهُمْ غَضِبَ عَلَيْهِمْ غَضْبَةً، فَنَمْكُثُ فِي النَّارِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، ثُمَّ نَخْرُجُ فَتَخْلُفُونَنَا فِيهَا. فَقَالَ

240 Bakara 2/80.

241 1406 ve 1407 numaralı rivayetler iki farklı senedle nakledilmiş tek bir hadistir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/84, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle. Bu hadis mürsel olup hüccet olarak alınmaz. Şâkir, 2/277.

242 Bakara 2/80.

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَذَبْتُمْ وَاللَّهِ، لَا نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا» فَنَزَلَ الْقُرْآنُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَكْذِيبًا لَهُمْ: {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} إِلَى قَوْلِهِ: {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}.»

1409. Yunus'un bana, İbn Vehb tarikiyle, İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Bana babamın (Zeyd b. Eslem) Resûlullah'tan (sav) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber onlara (Yahudilere) şöyle demiştir:

'Allah için ve Allah'ın Musa'ya Tûr-i Sînâ'da indirdiği Tevrat hakkı için size soruyorum: Yüce Allah'ın Tevrat'ta bildirdiği cehenemlikler kimlerdir?' Yahudiler:

'Allah (Tûr dağında) bizlere gazaplandığı için cehennemde kırk gece kalacağız, sonra oradan çıkacağız ve siz gireceksiniz.' cevabını verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (sav);

'Yalan söylediniz. Biz sizin yerinize oraya hiçbir zaman geçmeyeceğiz.' buyurdu. Bunun üzerine, Resûlullah'ın (sav) bu sözünü tasdik eden ve Yahudilerin yalan söylediğini belirten şu âyetler indi:

{وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهٗٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيٓـَٔتُهٗ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.' Sen onlara de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? [-Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir.][243] *Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[244] **[2/174]**

---

243 Bakara 80 ve 81. âyetlerin meâllerine dair parantez içinde verdiğimiz bu kısım metinde lafız olarak geçmemekte ancak râvi tarafından işaret edilmektedir. Bu nedenle parantez içerisinde aktarmayı uygun bulduk.

244 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/84, Taberî'ye isnadla. Türkî, 2/174. Bu hadis de aynı şekilde yukarıdaki iki hadis gibi mürseldir. Şâkir, 2/277.

f. Yedi Gün Görüşü İle İlgili Rivayetler

2- Diğer müfessirler de bu konuda şöyle demişlerdir:

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

g. Nüzûl Sebebi

[١٤١٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَتْ يَهُودُ يَقُولُونَ: إِنَّمَا مُدَّةُ الدُّنْيَا سَبْعَةُ آلَافِ سَنَةٍ، وَإِنَّمَا يُعَذِّبُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِكُلِّ أَلْفِ سَنَةٍ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا يَوْمًا وَاحِدًا مِنْ أَيَّامِ الْآخِرَةِ، وَإِنَّهَا سَبْعَةُ أَيَّامٍ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمْ: {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً}»

1410. Bana Ebû Kureyb'in, Yunus b. Bükeyr, İbn İshak, Zeyd b. Sâbit'in mevlâsı Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle diyorlardı:

'Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. İnsanlara kıyamet günü dünyanın her bin yılına karşılık âhiret yılıyla bir gün olarak azap edilir ve bu toplam yedi gündür.'

Bunun üzerine Allah onların bu konudaki sözleri nedeniyle {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *'Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*[245] âyetini indirdi.'"

[١٤١١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَيَهُودُ تَقُولُ: إِنَّمَا مُدَّةُ الدُّنْيَا سَبْعَةُ آلَافِ سَنَةٍ، وَإِنَّمَا يُعَذَّبُ النَّاسُ فِي النَّارِ بِكُلِّ أَلْفِ سَنَةٍ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا يَوْمًا وَاحِدًا فِي النَّارِ مِنْ أَيَّامِ الْآخِرَةِ، فَإِنَّمَا هِيَ سَبْعَةُ أَيَّامٍ ثُمَّ يَنْقَطِعُ الْعَذَابُ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمْ {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} الْآيَةُ»

245 Bakara 2/80.

1411. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Yahudiler şöyle diyorlardı:

'Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. İnsanlara kıyamet günü dünyanın her bin yılına karşılık âhiret yılıyla bir gün olarak azap edilir ve bu toplam yedi gündür. Sonra azap sona erer.'

Ardından onların bu konudaki sözleri nedeniyle şanı yüce olan Allah {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *'Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'*[246] âyetini indirdi."[247]

[١٤١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} قَالَ: كَانَتْ تَقُولُ: إِنَّمَا الدُّنْيَا سَبْعَةُ آلَافِ سَنَةٍ، وَإِنَّمَا نُعَذَّبُ مَكَانَ كُلِّ أَلْفِ سَنَةٍ يَوْمًا.»

1412. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"*[248] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz her bin yıla karşılık olarak bir gün azap ediliriz." **[2/175]**

[١٤١٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ: إِنَّمَا الدُّنْيَا، وَسَائِرُ الْحَدِيثِ مِثْلُهُ.

1413. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti ancak o (ilave olarak) şunu da söylemiştir: "Yahudiler şöyle diyorlardı:

'Muhakkak ki dünya…'"

---

246 Bakara 2/80.

247 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/58; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/155 (813) Seleme tarikiyle; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 17, İbn İshak'tan Saîd'i zikretmeksizin; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, (11160); İbn Humeyd, Seleme, İbn İshak, Seyf b. Süleyman, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'tan; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/84, Abd b. Humeyd'e nispetle. Sened, ileri derecede zayıftır. Türkî, 2/175.

248 Bakara 2/80.

Hadisin devamı yukarıdaki hadisle aynıdır.[249]

[١٤١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ: «{وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} مِنَ الدَّهْرِ، وَسَمُّوا عِدَّةَ سَبْعَةِ آلَافِ سَنَةٍ، مِنْ كُلِّ أَلْفِ سَنَةٍ يَوْمًا؛ يَهُودُ تَقُولُه.»

1414. Kâsım (b. Hasan) bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"*[250] sözünde şöyle demiştir: "Zamanın bir kısmı(nda ancak bize azap ateş dokunur).' Onlar (dünyanın ömrünü) yedi bin yıl olarak ifade ettiler. Her bir bin yıla karşılık bir gün (azap edilir). Bu sözü Yahudiler söylüyordu."

2. {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "Sen onlara de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Sen onlara de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"* sözünün tefsiri:

Yahudiler, tefsirinde açıkladığımız üzere Allah'ın {وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.'"*[251] âyetinde ifade ettiği sözlerini söylediklerinde şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle dedi: Ey Muhammed! Yahudi topluluğuna şöyle de: {أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} *"Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız?"* da cehennem ateşi bize sayılı günler dışında dokunmayacaktır diyorsunuz. Allah vaadinden asla dönmez. Allah '{قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} *"De ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız?'"*[252] sözüyle

249 Rivayette zikredilmeyip işaret etmekle yetinilen kısım "Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz her bin yıla karşılık olarak bir gün azap ediliriz." şeklindedir.

250 Bakara 2/80.

251 Bakara 2/80.

252 Bakara 2/80.

şunu kastediyor: Bunu Allah'tan size verilmiş bir söz olarak mı aldınız? Allah sözünden caymaz vaadini ve sözünü değiştirmez. Yoksa Allah'a karşı bâtıl olan bir şeyi cahillik ederek ve ona karşı (bu sözünüzü söylemeye) cüret ederek mi söylüyorsunuz?

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٤١٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} أَيْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ بِذَلِكَ أَنَّهُ كَمَا تَقُولُونَ.»

1415. Bize Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "{قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} *'De ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız?"*[253] Yani dediğiniz gibi bu azabın size sayılı günlerde dokunacağına dair Allah'tan bir söz mü aldınız?"

[١٤١٦][254] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1416. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٤١٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «قَالَتِ الْيَهُودُ: لَنْ نَدْخُلَ النَّارَ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ عِدَّةَ الْأَيَّامِ الَّتِي عَبَدْنَا فِيهَا الْعِجْلَ. فَقَالَ اللَّهُ: {أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} بِهَذَا الَّذِي تَقُولُونَهُ، أَلَكُمْ بِهَذَا حُجَّةٌ وَبُرْهَانٌ {فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ} فَهَاتُوا حُجَّتَكُمْ وَبُرْهَانَكُمْ {أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ}»

---

253 Bakara 2/80.

254 Bu rivayet tercümede esas alınan Türkî baskısında yukarıdaki 1415 numaralı rivayetle birlikte isnadı da zikredilerek iki farklı senedle tek rivayet şeklinde verilmiştir. Biz ise rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısını dikkate alarak her iki rivayeti de ayrı aktardık. Krş. Türkî, 2/176; Şâkir, 2/279. Her iki rivayet için bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 208; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (819); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/176.

1417. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Katâde'den şöyle rivayet etmiştir: "Yahudiler şöyle demiştir: 'Biz cehenneme (buzağıya taptığımız için Allah'ın bizi cezalandıracağına dair yaptığı) yeminin keffâreti olan günler dışında ki bunlar bizim buzağıya taptığımız günlerdir- asla girmeyeceğiz.' Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: 'Yoksa siz bu söylediğiniz şey konusunda {أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} *'Allah'tan söz mü aldınız?'*[255] Bu konuda bir deliliniz ve açık bir kanıtınız var mı? Eğer böyle ise, {فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ} *'Allah verdiği sözden asla dönmez.'*[256] Haydi delilinizi ve apaçık kanıtınızı getirin. {أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *'Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'*"[257] **[1/176]**

[١٤١٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا قَالَتِ الْيَهُودُ مَا قَالَتْ، قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ لِمُحَمَّدٍ: {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} يَقُولُ: أَدَّخَرْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا؟ يَقُولُ: أَقُلْتُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَمْ تُشْرِكُوا، وَلَمْ تَكْفُرُوا بِهِ؟ فَإِنْ كُنْتُمْ قُلْتُمُوهَا فَارْجُوا بِهَا، وَإِنْ كُنْتُمْ لَمْ تَقُولُوهَا فَلِمَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ؟ يَقُولُ: لَوْ كُنْتُمْ قُلْتُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَلَمْ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، ثُمَّ مُتُّمْ عَلَى ذَلِكَ لَكَانَ لَكُمْ ذُخْرًا عِنْدِي، وَلَمْ أُخْلِفْ وَعْدِي لَكُمْ أَنِّي أُجَازِيكُمْ بِهَا.»

1418. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğiine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Yahudiler âyette bu söylediklerini (*'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır'*) söyleyince şanı yüce olan Allah, Muhammed'e (sav) {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} *'De ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız?'"*[258] buyurdu. Burada 'Allah'tan söz mü aldınız?' demektedir. Yine siz 'Lâilâheillallâh diyerek O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacağız ve O'nu inkâr etmeyeceğiz dediniz mi?' Eğer bunu demişseniz sözünüzü yerine getirin. Yok, eğer bunu demediyseniz niçin Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylüyorsunuz? Yine Allah bu âyette şöyle buyuruyor: 'Siz 'lâilâheillallâh'

255 Bakara 2/80.
256 Bakara 2/80.
257 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (818), Âdem tarikiyle. Daha önce bu rivayet kısaca geçmişti. Türkî, 2/177.
258 Bakara 2/80.

dediyseniz ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmadıysanız, sonra da bu hal üzere ölürseniz bu benim katımda kayda değer bir şey olarak saklanmaktadır ve sizi mükâfatlandıracağıma dair verdiğim sözden caymadım.'"[259]

[١٤١٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا قَالَتِ الْيَهُودُ مَا قَالَتْ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ} وَقَالَ فِي مَكَانٍ آخَرَ: {وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} ثُمَّ أَخْبَرَ الْخَبَرَ، فَقَالَ: {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً}»

1419. Bana Musa b. Harun'un, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Yahudiler bu söylediklerini (*'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır'*) söyleyince Allah Azze ve Celle şöyle buyurmuştur: {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ} *'Sen [onlara] de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez.-'*[260] Bir başka âyette de şöyle demiştir: {وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} *'Uydurageldikleri şeyler dinleri konusunda kendilerini aldatmıştır.'*[261] Daha sonra (onların sonlarına dair) haberi bildirdi ve şöyle dedi: {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *'Evet, kim bir kötülük işlerse...'"*[262]

İbn Abbas, Mücâhid ve Katâde'den naklettiğimiz bu görüşler bizim {قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا} *"De ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız?"*[263] âyetiyle ilgili söylediklerimizin bir benzeridir. Çünkü Allah'ın kullarına verdiği söz; kendisine iman eden ve emrine itaat eden kimseyi kıyamet günü ateşinden kurtaracağı sözüdür. 'Lâilâheillallâh' sözünü kabul etmek imandandır. Aynı şekilde şu da Allah'ın kendilerine verdiği sözündendir: "Kim kıyamet günü Allah kendisini ateşten kurtaracak bir delil ile gelirse onu bu ateşten kurtaracaktır." Bütün bu rivayetlerin hepsi her ne kadar lafızları birbirinden farklı olsa da mânaları bizim söylediklerimizle aynıdır. Allah doğruyu en iyi bilendir. **[2/177]**

---

259 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/177.
260 Bakara 2/80.
261 Âl-i İmrân 3/24.
262 Bakara 2/81.
263 Bakara 2/80.

[BAKARA SÛRESİ 81. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır." (Bakara 2/81)

1. {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} "Evet, kim bir kötülük işlerse"

Şanı yüce olan Allah'ın {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *"Evet, kim bir kötülük işlerse"* sözünün tefsiri:

Bu söz şanı yüce olan Allah'ın katından {لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً} *"Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır."*[264] sözünü söyleyen Yahudilere bir yalanlamadır. Yine (bu âyet) Allah katından kendisini ve peygamberlerini inkâr edenlerin azaba uğrayacaklarını, günahlarının kendisini kuşattığı kimsenin ebedî cehennemde kalacağını, cennetin ise ancak Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, itaat ehli ve O'nun çizdiği sınırlara riâyet edenlerin kalacağı bir yer olduğunu bildirmesidir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٤٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} أَيْ مَنْ عَمِلَ مِثْلَ أَعْمَالِكُمْ وَكَفَرَ بِمِثْلِ مَا كَفَرْتُمْ بِهِ حَتَّى يُحِيطَ كُفْرُهُ بِمَا لَهُ مِنْ حَسَنَةٍ {فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}»

1420. Bize Muhammed b. Humeyd'in, Seleme (b. Fadl), Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle Saîd b. Cübeyr ya da İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *'Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış kimseler var ya!'*[265] Yani kim sizin yaptıklarınız gibi yaparsa ve sizin küfre düştüğünüz gibi küfre düşer hatta küfrü, iyiliklerini kuşatacak hale gelirse

264 Bakara 2/80.
265 Bakara 2/81.

{فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *'İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.'"*[266] **[2/178]**

a. {بَلَى} "Belâ: Evet"

Âyette geçen {بَلَى} *"Evet"* kelimesine gelince... Bu, başında olumsuzluk olan her sözde onaylama ('evet' deme) anlamındadır. Tıpkı نَعَمْ'ın kendisinde olumsuzluk olmayan soruyu onaylama mânasında kullanılması gibi. {بَلَى}'nın aslı senin مَا قَامَ عَمْرٌو بَلْ زَيْدٌ "Amr kalkmadı tam aksine Zeyd kalktı." sözünde olduğu gibi sırf olumsuzlamak için kullanılan بَلْ'dir. Sonuna getirilen yâ harfi durmaya uygun hale getirmek için eklenmiştir. Çünkü بَلْ üzerinde durmaya uygun (okuyuş esnasında) bir kelime değildir. Zira bu durumda (sonuna yâ harfi getirildiğinde) hem atıf harfi hem de olumsuzlamadan kaçınma ('evet' demek) anlamında olur. Ayrıca sadece reddetme mânasından kaçınmak ve olumsuzluktan sonra gelen bir fiili kabul etme mânası olması için -بَلَى kelimesini kastediyorum- (sonuna yâ getirilerek بَلَى şeklinde kullanılmıştır) Bu durumda da yâ kabul etme ve onaylama mânasına işaret eder. بَلْ lafzı ise olumsuzluktan kaçınma mânasına işaret eder.

b. {سَيِّئَةً} "Seyyie: kötülük"

Allah Teâlâ'nın bu âyette zikrettiği {سَيِّئَةً} *"kötülük"* ise "Allah'a şirk koşma" mânasındadır.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٤٢١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ: «{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} قَالَ: الشِّرْكُ.»

1421. Bana Muhammed b. Beşşâr'ın Yahyâ b. Saîd, Süfyân tarikiyle Asım'dan rivayet ettiğine göre Ebû Vâil şöyle demiştir: "{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *'Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!'*[267] âyetindeki {سَيِّئَةً} *'kötülük'*; şirk koşmaktır."[268]

---

266 Bakara 2/81.

267 Bakara 2/81.

268 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (823. rivayetten sonra muallak olarak), Ebû Vâil tarikiyle; Türkî, 2/179.

[١٤٢٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} شِرْكًا.»

1422. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *"Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!"*[269] âyetindeki {سَيِّئَةً} *"kötülük"* kelimesinin şirk anlamında olduğunu söylemiştir.

[١٤٢٣][270] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1423. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıda geçen rivayetin aynısını nakletmiştir.[271]

[١٤٢٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} قَالَ: أَمَّا السَّيِّئَةُ فَالشِّرْكُ.»

1424. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *"Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!"*[272] sözü hakkında şöyle demiştir: "السَّيِّئَةُ kelimesine gelince o, şirk demektir."[273] **[2/179]**

[١٤٢٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ.

---

269 Bakara 2/81.

270 Bu rivayet tercümede esas alınan Türkî baskısında yukarıdaki 1422 numaralı rivayetle birlikte iki farklı senedle tek rivayet şeklinde verilmiştir. Biz ise rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısını dikkate alarak her iki rivayeti de ayrı aktardık. Krş. Türkî, 2/179; Şâkir, 2/281.

271 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (823. rivayetten sonra muallak olarak), Ebû Vâil tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/179.

272 Bakara 2/81.

273 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (823. rivayetten sonra muallak olarak), Ebû Vâil tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/179.

1425. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[274]

[١٤٢٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} أَمَّا السَّيِّئَةُ فَهِيَ الذُّنُوبُ الَّتِي وَعَدَ عَلَيْهَا النَّارَ.»

1426. Bana Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *'Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!'*[275] 'السَّيِّئَةُ' kelimesine gelince o, işlendiği zaman Allah'ın karşılığında cehennemi vaad ettiği günahlardır."[276]

[١٤٢٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} قَالَ: «الشِّرْكُ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «{سَيِّئَةً} شِرْكًا.»

1427. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya;

{بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *'Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!'*[277] âyetinin anlamı nedir?' dedim: O da,

'Şirktir' dedi.

İbn Cüreyc der ki: "Mücâhid de âyette geçen {سَيِّئَةً} *'kötülük'*[278] kelimesinin 'şirk' (anlamında) olduğunu söylemiştir."[279]

[١٤٢٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} يَعْنِي الشِّرْكَ.»

1428. Bana Ammâr b. Hasan'dan nakledilen bir haberde, Ebû Ca'fer'in babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} "*Evet,*

---

274 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51; Türkî, 2/180.
275 Bakara 2/81.
276 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/158 (824. rivayetten sonra) Amr tarikiyle; Türkî, 2/180.
277 Bakara 2/81.
278 Bakara 2/81.
279 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (823. rivayetten sonra muallak olarak). İleride 2/185'te daha uzun haliyle gelecektir. Türkî, 2/180.

kötülük işleyen kimseler var ya!"[280] âyetinde geçen {سَيِّئَةً} *"kötülük"*[281] kelimesinin "şirk" (anlamında) olduğunu söylemiştir.[282]

Biz şöyle deriz: Şanı yüce olan Allah'ın âyette {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimse var ya, işte onlar cehennemlikler(den)dir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[283] diye zikrettiği السَّيِّئَةُ *"kötülük"*[284] kelimesiyle Allah, her ne kadar âyetin lafzının zahirinde genel bir kullanım (umûm) olsa da burada bir kısım günahlar dışında özellikle bazı günahları kastetmiş ve bu günahları işleyenler hakkında ebedî olarak orada kalmalarına hükmetmiştir. Peygamber'den (sav) gelen ehl-i imanın cehennemde ebedî kalmayacakları, orada ebedî kalışın, iman edenler dışında Allah'ı inkâr edenler için olduğunu ifade eden hadislerin açıkça gösterdiği üzere cehennemde ebedî kalış, Allah'ı inkâr edenler için olup iman edenler bunun dışındadır.

Nitekim şanı yüce olan Allah {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[285] sözüne {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[286] âyetini bitiştirmiştir. **[2/180]**

Bu âyetle malumdur ki cennette ebedî kalacak olan iman edenler dışındaki (Allah'ı inkâr gibi büyük günah işleyip sonra da tövbe etmeyen ve bunlardan kurtulmayan) cehennemde ebedî kalacak olan günahkârlar kastedilmiştir.

Eğer bir kimse; müminlerden günahkârların dışındaki salih amel işleyenlerin cennette ebedî kalacaklarını düşünürse şanı yüce olan Allah'ın

---

280 Bakara 2/81.
281 Bakara 2/81.
282 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/157 (823. rivayetten sonra) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/180.
283 Bakara 2/81.
284 Bakara 2/81.
285 Bakara 2/81.
286 Bakara 2/82.

bizim {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *"Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!"*[287] âyetinin tefsirine dair söylediklerimizin sıhhatini ortaya koyan haberde O'nun -bize yasaklanan büyük günahlardan sakınmamıza karşılık- küçük günahlarımızı affedeceğini ve bizi de değerli makama (cennete) girdireceğini bildirdiğini görür. Ancak bu durum bütün günahlar için değil sadece küçük günahlar içindir. Eğer bir kimse:

"Muhakkak ki şanı yüce olan Allah bizim, yasaklandığımız büyük günahlardan sakınmamız durumunda küçük günahlarımızı bağışlayacağına dair garanti vermiştir; öyleyse {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً} *'Evet, kötülük işleyen kimseler var ya!'*[288] sözüne büyük günahların dâhil olmadığının delili nedir?" derse şöyle cevap verilir:

Küçük günahların bu âyetin kapsamına girmediği ve aynı zamanda âyetin mânasının âmm (genel) değil de hâss (özel) olduğu sahih olunca bu âyetle bir kimsenin diğer birisi hakkında (günahkâr) diye hüküm vermesinin caiz olmadığı da sabit ve geçerli olur. Ancak Allah'ın, hakkında hüküm verdiği kimse ile ilgili kendisine ulaşan kesin bir haberin mazeretini kaldırdığı kimse bunun dışındadır. Aynı şekilde sabit ve doğru olan, ümmetin hepsinin şehadetine göre şanı yüce olan Allah bu âyetle şirk ve küfür ehlini kastetmiştir. Böylece Allah'ın bu âyetle kastettiği kimselerin şirk ve küfür ehli olduğuna hükmetmek gerekli olmuştur. Büyük günah işleyenlere gelince, bize göre kendisine ulaşanın özrünü ortadan kaldıran kesin haberlere göre o (büyük günah işleyenler) bu âyetle kastedilenlerin dışındadır. Meşhur ve apaçık haberleri/rivayetleri savunanlar bunu (bu âyetle büyük günah işleyenlerin kastedilmeyip şirk ve küfür ehlinin kastedildiğini) inkâr eder de bu âyetle büyük günah işleyenlerin kastedildiğini söylerse büyük günah işleyenlerin hepsinin ebedî olarak cehennemde kalacağına işaret eden bu âyet ve va'îd konusundaki benzeri âyetlerin kesin delâletini terk etmiştir. Çünkü Kur'ân'ın tefsiri, Allah'ın kendisine Kur'ân'ı açıkladığı kimselerin beyânları olmadan bilinemez. Büyük günah sahipleri hakkındaki bu âyet bir zümre hakkında zahirî (literal) anlamı itibariyle âmm (genel mânalı) iken içsel (bâtınî) anlamı ise bu sınıf hakkında hâsstır yani onları kastetmektedir.

---

287 Bakara 2/81.
288 Bakara 2/81.

2. {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "*Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "*Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.*"[289] sözüyle şunu kastetmektedir: Günahları kendisini esir alıp da pişman olup onlara tövbe etmeden önce, bu halde ölendir. Bir şeyi ihata etmenin asıl mânası: Evin etrafının kendisiyle kuşatılıp sarıldığı duvar mesabesinde onu çepeçevre sarmak ve kuşatmaktır. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü de bu mânadadır:

{نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا}

"*Cehennemin alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.*"[290]

Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: "Kim Allah'a şirk koşar ve pek çok günah işlemiş ve günahları çoğalmış bir halde bunlardan pişman olup tövbe etmeden ölürse onlar cehennemliklerdir ve orada ebedî olarak kalacaklardır." Müfessirler bizim, bu âyetin tefsiri hakkında söylediğimizin bir benzerini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٤٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: مَاتَ بِذَنْبِهِ.»

1429. Bize Ebû Küreyb, İbn Yemân, Süfyân, A'meş, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre o, {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "*Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.*"[291] sözü hakkında şöyle demiştir: "Günahlarıyla birlikte (tövbe etmeden) öldü."

289 Bakara 2/81.
290 Kehf 18/29.
291 Bakara 2/81.

[١٤٢٩][292] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرُ بْنُ نُوحٍ، قَالَ: ثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: مَاتَ بِذَنْبِهِ.»

1429. Bize Ebû Küreyb'in, Cerîr b. Nûh, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[293] sözü hakkında şöyle demiştir: "Günahlarıyla birlikte (tövbe etmeden) öldü."[294] **[2/182]**

[١٤٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرُ بْنُ نُوحٍ، قَالَ: ثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: مَاتَ عَلَيْهَا.»

1430. Bize Ebû Küreyb'in, Cerîr b. Nûh, A'meş, Ebû Rezîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Huseym {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[295] sözü hakkında şöyle demiştir: "Günahları üzere (tövbe etmeden) öldü."[296]

[١٤٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: يُحِيطُ كُفْرُهُ بِمَا لَهُ مِنْ حَسَنَةٍ.»

1431. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr ya da İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke*

---

292 Bu rivayet tercümede esas aldığımız Türkî baskısında farklı bir senedle tekrar geçmiştir. Şâkir baskısında ve Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında yer almamaktadır. Türkî, 2/182; Şâkir, 2/284.

293 Bakara 2/81.

294 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/158 (828. rivayetten sonra muallak olarak); Türkî, 2/182.

295 Bakara 2/81.

296 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 13/397; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/158 (828), bir benzerini A'meş tarikiyle ; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/183. Hadisin senedinde geçen Rebî' b. Hüseym es-Sevrî el-Kûfî, tâbiûn âlimlerinin büyüklerinden ve seçkinlerindendir. Sika bir râvi olup rivayeti delil olarak alınan bir râvidir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(1)/246; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1(2)/459. Babası Hüseym'dir. Şâkir, 2/284.

düşmüş) olan kimseler."[297] sözü hakkında şöyle demiştir: "Küfrü, işlediği iyiliklerini kuşatır."[298]

[١٤٣٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: مَا وَعَدَ اللَّهُ عَلَيهِ النَّارَ.»

1432. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "*Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.*"[299] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın ona vaad ettiği cehennemdir."[300]

[١٤٣٣] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: أَمَّا الْخَطِيئَةُ فَالْكَبِيرَةُ الْمُوجِبَةُ.»

1433. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} "*Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.*"[301] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette geçen) {خَطِيئَتُهُ} '*suçu*'[302] kelimesine gelince o, azabı gerektiren büyük günahtır."[303]

[١٤٣٣]/١[304] حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: مَا أَوْجَبَ اللَّهُ فِيهِ النَّارَ.»

---

297 Bakara 2/81.

298 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/158 (826), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/183.

299 Bakara 2/81.

300 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (829. rivayetten sonra muallak olarak); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Abd b. Humeyd'e nispetle. Rivayet ayrıca *Tefsîru Mücâhid*'de (208) الْخَطِيئَةُ يَعْنِي ما يُعَذِّبُ الله عَلَيْهَا ifadesiyle geçmektedir. Türkî, 2/183.

301 Bakara 2/81.

302 Bakara 2/81.

303 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (829. rivayetten sonra muallak olarak); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/183.

304 Bu rivayet tercümede esas aldığımız Türkî baskısında farklı bir senedle bir önceki rivayete benzer lafızlarla yer almıştır. Şâkir baskısında ise geçmemektedir. Biz rivayetlerin sıralamasını Şâkir baskısına göre yaptığımızdan sıralamayı bozmamak için bir önceki rivayetle aynı numarayı verdik. Krş. Türkî, 2/183; Şâkir, 2/285.

1433/1. Bize Ebû Huzeyfe'nin, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücahid {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[305] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette geçen {خَطِيئَتُهُ} *'suçu'*[306] kelimesi) Allah'ın hakkında cehennemi gerekli kıldığı şeydir." **[2/183]**

[١٤٣٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: الْخَطِيئَةُ: الْكَبَائِرُ.»

1434. Bize Hasan'ın, Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *'Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.'*[307] sözünde geçen {خَطِيئَتُهُ} *'suçu'*[308] kelimesi; büyük günahlardır."[309]

[١٤٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَيَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ سَلَّامِ بْنِ مِسْكِينٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ الْحَسَنَ عَنْ قَوْلِهِ {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} فَقَالَ: «مَا نَدْرِي مَا الْخَطِيئَةُ يَا بُنَيَّ. اتْلُ الْقُرْآنَ، فَكُلُّ آيَةٍ وَعَدَ اللَّهُ عَلَيْهَا النَّارَ فَهِيَ الْخَطِيئَةُ.»

1435. Bana Müsennâ, İshak, Vekî', Yahyâ b. Âdem tarikiyle rivayet ettiğine göre Sellâm b. Miskîn şöyle demiştir: "Bir kimse Hasan'a (el-Basrî) Allah'ın {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *'Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.'*[310] sözü hakkında sordu ve,

'(Âyette geçen) {خَطِيئَتُهُ} *'suçu'*[311] nedir? Bilmiyorum.' dedi. O da,

'Yavrucuğum Kur'ân'ı oku. Allah'ın her âyette kendisine azap vaad ettiği şey (var ya) işte o {خَطِيئَتُهُ} *'suçu'dur.*[312] dedi."

---

305 Bakara 2/81.
306 Bakara 2/81.
307 Bakara 2/81.
308 Bakara 2/81.
309 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51; Türkî, 2/184.
310 Bakara 2/81.
311 Bakara 2/81.
312 Bakara 2/81.

[١٤٣٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: كُلُّ ذَنْبٍ مُحِيطٌ فَهُوَ مَا وَعَدَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ.»

1436. Bize Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân tarikiyle Mansûr'dan rivayet ettiğine göre Mücâhid {بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Evet, kötülük işleyen ve suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[313] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İnsanı kuşatan her günah, Allah'ın kendisine azap vaad ettiği günahtır."[314]

[١٤٣٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: مَاتَ بِخَطِيئَتِهِ.»

1437. Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[315] sözü hakkında şöyle demiştir: "Günahlarıyla (tövbe etmeden) öldü (demektir)."

[١٤٣٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: ثَنَا مَسْعُودٌ أَبُو رَزِينٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: هُوَ الَّذِي يَمُوتُ عَلَى خَطِيئَتِهِ، قَبْلَ أَنْ يَتُوبَ.»

1438. Bana Müsennâ'nın Ebû Nuaym, A'meş, Mes'ûd Ebû Rezîn'den rivayet ettiğine göre Rebî' b. Hüseym {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[316] sözü hakkında şöyle demiştir: "O kimse, günahları üzere tövbe etmeden önce ölendir." **[2/184]**

---

313 Bakara 2/81.

314 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (829. rivayetten sonra muallak olarak); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Vekî''e nispetle; Türkî, 2/184.

315 Bakara 2/81.

316 Bakara 2/81.

[١٤٣٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: قَالَ وَكِيعٌ: سَمِعْتُ الْأَعْمَشَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} مَاتَ بِذُنُوبِهِ.»

1439. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Vekî''den rivayet ettiğine o, A'meş'ten{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[317] sözü hakkında şöyle işittiğini rivayet etmiştir: "Günahlarıyla (tövbe etmeden) öldü (demektir)."[318]

[١٤٤٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} الْكَبِيرَةُ الْمُوجِبَةُ.»

1440. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer'in babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *"Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler."*[319] âyetinde geçen günahların; azabı gerektiren büyük günahlar olduğunu söylemiştir."[320]

[١٤٤١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ:«{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} فَمَاتَ وَلَمْ يَتُبْ.»

1441. Bana Musa'nın Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *'Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.'*[321] (Günahlarıyla) tövbe etmeden öldü (demektir)."[322]

[١٤٤٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: {وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} قَالَ: «الشِّرْكُ، ثُمَّ تَلَا: {وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ}.»

---

317 Bakara 2/81.

318 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/158 (828 numaralı rivayetten sonra muallak olarak); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/85, Vekî''e nispetle; Türkî, 2/185.

319 Bakara 2/81.

320 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (829. rivayetten sonra) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/185.

321 Bakara 2/81.

322 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/158 (828. rivayetten sonra) Amr tarikiyle; Türkî, 2/185.

1442. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Atâ'ya,

{وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ} *'Suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler.'*[323] (sözünün anlamı nedir?) dedim. O da;

'Şirktir.' dedi ve daha sonra şu âyeti okudu:

{وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ}

'Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar.'[324]"

3. {فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu âyetle şunu kastediyor: İşte onlar günah işleyenler ve günahlarının kendilerini çepeçevre kuşattığı kimselerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.[325] **[2/185]**

a. {أَصْحَابُ النَّارِ} "Cehennemlikler"

Yine şanı yüce olan Allah {أَصْحَابُ النَّارِ} sözüyle *"cehennemlikler"*i[326] kastediyor. Allah sadece onları cehennem ashabı kılmıştır. Çünkü onlar -dünya hayatlarında- kendilerini cennete götürecek ameller varken kendilerini cehenneme sürükleyen ve onun ateşine yaslayan ameller işlemeyi tercih etmişlerdir. Böylece şanı yüce olan Allah cennete gitmeye sebep olacak amellere, cehenneme girmeye sebep olacak şeyleri tercih etmeleri nedeniyle onları cehennem ashabı kılmıştır. Tıpkı kendisine arkadaşlık eden bir adamın arkadaşı gibi. O, kendisiyle olan arkadaşlığını onun dışındaki bir başkasının arkadaşlığına tercih eder ve sonunda onun arkadaşı olarak bilinir.

---

323 Bakara 2/81.

324 Neml 27/90.

325 Bu kısım Türkî'nin (م-ت١-ت٢-ت٣) nüshalarında هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ilavesi yer aldığından onlar esas alınarak çevrilmiştir. Krş. Türkî, 2/185.

326 Bakara 2/81.

b. {هُمْ فِيهَا} "Onlar orada"

{هُمْ فِيهَا} *"Onlar orada"*[327] sözü şu anlamdadır: Onlar cehennemde ebedî kalıcıdırlar yani

c. {خَالِدُونَ} "Ebedî kalacaklardır"

{خَالِدُونَ} *"Ebedî kalacaklardır."*[328]sözüyle orada ebedî olarak kalacaklarını kastetmektedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٤٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «أَيْ خَالِدُونَ أَبَدًا.»

1443. Bana Muhammed b. Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[329] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani ebedî olarak kalıcıdırlar."[330]

[١٤٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} لَا يَخْرُجُونَ مِنْهَا أَبَدًا.»

1444. Bana Musa b. Harun, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[331] sözü hakkında şöyle demiştir: "Sonsuza kadar oradan çıkamazlar."[332]

---

327 Bakara 2/81.
328 Bakara 2/81.
329 Bakara 2/81.
330 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/539. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (830), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/178, 186.
331 Bakara 2/81.
332 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (830. rivayetten sonra), Amr tarikiyle; Türkî, 2/186.

[BAKARA SÛRESİ 82. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır." (Bakara 2/82)

1. {وَالَّذِينَ آمَنُوا} "İman eden"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالَّذِينَ آمَنُوا} *"İman eden..."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَالَّذِينَ آمَنُوا} *"İman eden..."*[333] sözüyle Muhammed'in (sav) kendilerine getirdiğini tasdik edenleri kastetmektedir.

2. {وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} "ve salih amel işleyen"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} *"ve salih amel işleyen..."* sözünün tefsiri:

{وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} *"ve salih amel işleyen..."*[334] sözüyle ise Allah, itaat eden ve O'nun sınırlarına riâyet eden, farzlarını yerine getiren ve haramlarından sakınanları kastetmektedir.

3. {أُولَئِكَ} "işte onlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ} *"işte onlar"* sözünün tefsiri:

{أُولَئِكَ} *"işte onlar"*[335] sözüyle ise bu özelliklere sahip olanları kastetmektedir.

4. {أَصْحَابُ الْجَنَّةِ} "cennetliklerdir"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَصْحَابُ الْجَنَّةِ} *"cennetliklerdir."* sözünün tefsiri:

{أَصْحَابُ الْجَنَّةِ} *"cennetliklerdir."*[336] sözüyle cenneti hak eden onun sakinlerini kastetmektedir.

---

333 Bakara 2/82.
334 Bakara 2/82.
335 Bakara 2/82.
336 Bakara 2/82.

5. {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Onlar orada ebedî kalacaklardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Onlar orada ebedî kalacaklardır."* sözünün tefsiri:

{هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[337] sözüyle ise orada ebedî olarak kalacaklarını kastetmektedir. **[2/186]**

Ayrıca bu âyet ve Allah'ın cehennemin sonsuzluğu ve cehennemliklerin orada ebedî kalacaklarını, cennetin sonsuzluğu ve cennetliklerin orada ebedî olarak kalacaklarını ve şanı yüce olan Allah'ın her ikisinin halkına hazırlamış olduğu şeyleri bildiren öncesindeki âyetler, İsrâiloğulları Yahudilerinin;

{لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً}

"Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır."[338] sözünün ve bundan sonra (cehennemde sayılı gün kalıp oradan çıktıktan sonra) da cennette olacaklarına dair sözlerinin, Allah tarafından yalanlandığını bildirmektedir. Böylece Allah, İsrâiloğulları'ndan kâfir olanların ebedî olarak cehennemde kalacaklarını; mümin olanların da yine ebedî olarak cennette kalacaklarını bildirmiştir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٤٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} أَيْ مَنْ آمَنَ بِمَا كَفَرْتُمْ بِهِ وَعَمِلَ بِمَا تَرَكْتُمْ مِنْ دِينِهِ، فَلَهُمُ الْجَنَّةُ خَالِدِينَ فِيهَا؛ يُخْبِرُهُمْ أَنَّ الثَّوَابَ بِالْخَيْرِ وَالشَّرِّ مُقِيمٌ عَلَى أَهْلِهِ أَبَدًا لَا انْقِطَاعَ لَهُ أَبَدًا.»

1445. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *'İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar*

337 Bakara 2/82.
338 Bakara 2/80.

orada ebedî kalacaklardır.’[339] Yani kim sizin inkâr ettiklerinize iman eder ve dininde sizin terk ettiğiniz amelleri işlerse onlar için cennet vardır ve orada ebedî kalacaklardır. Âyet onlara hayrın sevabının ve şerrin (cezasının), sahibinin üzerinde ebedî olarak kalıcı olduğunu ve onda sonsuza dek bir kesilme olmayacağını kendilerine haber vermektedir.”[340]

[١٤٤٦] حَدَّثَنِي يُونُس بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}.»

1446. Yunus b. Abdila‘lâ’nın bana, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd; {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} *“İman edip salih ameller işleyenler ise…”*[341] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Muhammed (sav) ve ashabı işte burada zikredilen cennet ehlidir: {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *‘Orada ebedî kalacaklardır.’*”[342]

[BAKARA SÛRESİ 83. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾

“Hani, biz İsrâiloğulları’ndan, ‘Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz’ diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” (Bakara 2/83)

339 Bakara 2/82.
340 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/539; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (832), Seleme tarikiyle. Hadisin baş tarafı 2/178’de daha önce geçti. Türkî, 2/187.
341 Bakara 2/82.
342 Bakara 2/82.

1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} "Hani, biz İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz.' diye söz almıştık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *"Hani, biz İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz.' diye söz almıştık.'* sözünün tefsiri:

a. الْمِيثَاقُ Kelimesi

Bu kitabımızda daha önce geçtiği üzere الْمِيثَاقُ kelimesinin مِفْعَالٌ vezninde sözü[n doğruluğunu] tekit eden yemin vb. şeylerle onu kuvvetlendirmek olduğunu delilleriyle açıkladık. **[2/187]**

Bu durumda âyetin anlamı şöyledir: "Hatırlayın ey İsrâiloğulları topluluğu! Hani bir zaman biz sizden Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, diye söz almıştık."

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٤٤٧] حَدَّثَنِي بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ} أَيْ مِيثَاقَكُمْ {لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ}»

1447. Bana İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ} *'Hani, biz İsrâiloğulları'ndan söz almıştık.'*[343] Yani sizden {لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz.'*[344] diye söz aldığı gibi."[345]

b. Kıraat

Kıraat âlimleri {لَا تَعْبُدُونَ} sözünün okunuşunda ihtilaf ettiler.

1- Bazıları onu تَ ile تَعْبُدُونَ şeklinde,

343 Bakara 2/83.
344 Bakara 2/83.
345 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/159 (833), Seleme tarikiyle. Türkî, 2/178, 188.

2- Bazıları da يَ ile يَعْبُدُونَ şeklinde okumuşlardır.[346]

Bu durumda her iki okuyuşta aynı mânaya gelmekte olup تَ ve يَ ile okumak ve لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ veya لَا يَعْبُدُونَ demek caizdir. (Bu son okuyuşta gaib sîgası üzere olduğundan) İsrâiloğulları gaiptirler yani Allah'ın bu sözü söylediği anda onlar mevcut değildirler. Çünkü misakın alınması yeminle (bizzat muhataptan sözünün doğruluğuna dair yemin almakla) olur. Tıpkı senin "Kardeşinden kalacağına dair söz aldım." demen gibi. Sen onunla yaşadığın şey hakkında muhataba bilgi veriyorsun. Çünkü ona bu şekilde hitapta bulundun. Senin bu hitabın sahih ve caizdir. İşte Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ} ve لَا يَعْبُدُونَ sözü de böyledir. Kim bu sözü تَ ile تَعْبُدُونَ şeklinde okursa hitap mânasında olur. Çünkü Arapçada hitap bu şekilde (تَ ile) olur. Kim de يَ ile يَعْبُدُونَ şeklinde okursa onlar da bu okumalarıyla kendilerinden haber verilenlerin zamanında onlara hitapta bulunmamışlardır (gaib sîgasıyla okumuşlardır). **[2/188]**

تَعْبُدُونَ ifadesindeki تَ ile {لَا تَعْبُدُونَ} şeklinde merfû okumaya ve {لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} ifadesinin başına gelmeye uygun olan أَنْ edatı nedeniyle nasbetmemeye gelince bu böyledir. Çünkü أَنْ edatının bir fiilin başına gelmesi uygun olduğu halde (أَنْ لَا تَعْبُدُوا şeklinde) zikredilmeyip hazfedilir de o fiilin başına getirilmezse bu durumda sözün okuma (i'rab) şekli merfûdur.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde dediği gibi:

{قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي[347] أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ}

"De ki: Ey cahiller! Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?"[348]

Allah bu sözünde أَعْبُدُ kelimesini merfû yapmıştır. Çünkü "başına gelecek" mânasına işaret eden elif (أَعْبُدُ kelimesinin başındaki elif) nedeniyle أَنْ edatı getirmemiştir. (أَنْ أَعْبُدَ şeklinde)

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

---

346 Bu kıraat âlimlerinden Nâfi', Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir تَ ile تَعْبُدُونَ şeklinde; İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî يَ ile يَعْبُدُونَ şeklinde okumuşlardır. Ayrıca bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a, s. 162;* Türkî, 2/188.

347 Asıl nüshada تَأْمُرُونَنِي şeklinde olup bu İbn Âmir kıraatidir. Bk. Ebû Zür'a b. Zencele, *Huccetü'l-Kıraât, s. 625;* Türkî, 2/189.

348 Zümer 39/64.

أَلَا أَيُّهَذَا الزَّاجِرِي أَحْضُرُ الْوَغَى ... وَأَنْ أَشْهَدَ اللَّذَّاتِ هَلْ أَنْتَ مُخْلِدِي

Benim savaşın o vahşi ortamına girmemi engellemeye çalışan duysun
Ve zevkini yaşamamı! Sen mi beni ebedî kılacaksın?![349]

Şâir أَحْضُرُ kelimesinin başına أَنْ edatı gelmesi uygun olduğu halde (getirmeyerek) merfû okumuştur. Çünkü kelimenin başında bulunan ve gelecek mânası ifade eden elif sebebiyle أَنْ edatı hazfedilmiştir (lafızda getirilmemiştir).

Aynı şekilde أَنْ edatının hazfi Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ} *"Hani, biz İsrâiloğulları'ndan 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz' diye söz almıştık."*[350] sözünde de lafzın zahirinin kendisine delâlet etmesi nedeniyle uygundur. Bu nedenle zahirinin kendisine işareti ile yetinilmiştir (أَنْ لَا تَعْبُدُوا şeklinde lafızda açıkça zikredilmemiştir).

Basralı bir nahiv âlimi şöyle demiştir: Allah'ın; {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *'Hani, biz İsrâiloğulları'ndan 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz' diye söz almıştık.'*[351] sözünün anlamı şudur: (Allah onlardan aldığı söz alma olayını görmeyenlere) anlatmaktadır. Tıpkı senin "Onlardan başka bir şeye ibadet etmeyeceklerine dair söz aldım." demen gibidir. Yani biz onlara dedik ki: "Vallâhi Allah'tan başkasına kulluk etmeyin." Ya da onlar şöyle dediler: "Vallâhi Allah'tan başkasına kulluk etmiyorlar."

Basralı dilcilerin bu konudaki söyledikleri bizim konuyla ilgili ifade ettiklerimizin mânasına yakındır. Aynı zamanda {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *"Hani, biz İsrâiloğulları'ndan 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz' diye söz almıştık."*[352] âyetinin tefsiri hakkında söylediklerimizin bir benzeridir. **[2/189]**

Âyeti bu şekilde tefsir edenlerden gelen rivayetler:

[١٤٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «أَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ أَنْ يُخْلِصُوا، لَهُ، وَأَنْ لَا يَعْبُدُوا غَيْرَهُ.»

349 Bu şâir Tarafe b. Abd'dir. Bk. Tarefe, *Dîvân*, s. 31; Türkî, 2/188.
350 Bakara 2/83.
351 Bakara 2/83.
352 Bakara 2/83.

1448. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Allah onlardan kendisine karşı ihlaslı olacaklarına ve yine kendisinden başkasına ibadet etmeyeceklerine dair söz almıştır."[353]

[١٤٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ}، قَالَ: أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ أَنْ يُخْلِصُوا لِلَّهِ وَلَا يَعْبُدُوا غَيْرَهُ.»

1449. Müsennâ bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *"Hani, biz İsrâiloğulları'ndan 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz' diye söz almıştık."*[354] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Biz onlardan Allah'a karşı ihlaslı olacaklarına ve O'ndan başkasına ibadet etmeyeceklerine dair söz aldık."

[١٤٥٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} قَالَ: الْمِيثَاقُ الَّذِي أُخِذَ عَلَيْهِمْ فِي الْمَائِدَةِ.»

1450. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *"Hani, biz İsrâiloğulları'ndan 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz' diye söz almıştık."*[355] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyetteki kendilerinden alınan) misak Mâide sûresinde[356] onlardan alınan misaktır."[357]

2. {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} "Anne babaya iyilik edeceksiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} *"Anne babaya iyilik edeceksiniz (diye söz almıştık)."* âyetinin tefsiri:

---

353 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/160 (834), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/190.

354 Bakara 2/83.

355 Bakara 2/83.

356 Bu âyet şudur:

{وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا}

"Andolsun, Allah İsrâiloğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik." (Mâide 5/12)

357 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/160 (835), Sevr tarikiyle İbn Cüreyc'ten; Türkî, 2/190.

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} *"Anne babaya iyilik edeceksiniz."*[358] sözü {لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz."*[359] sözünde gizlenmiş olan أَنْ edatının mahalline atıftır. Bu durumda söz konusu ifadenin anlamı şöyledir: "Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz ve anne babaya iyilik edeceksiniz diye söz almıştık." Allah {لَا تَعْبُدُونَ} *"İbadet etmeyeceksiniz."*[360] sözündeki أَنْ edatını hazfedince merfû (dammeli) yapmış ve {وَبِالْوَالِدَيْنِ} *"anne babaya"*[361] sözünü de onun yerine atfetmiştir (yani mansûb yapmıştır). **[2/190]**

Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:

مُعَاوِيَ إِنَّنَا بَشَرٌ فَأَسْجِحْ ... فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا

Ey Muaviye; bizler beşeriz, kolaylaştır ve yumuşak ol
Dağ olmadığımız gibi demir de değiliz[362]

Burada, "hadîd" kelimesini, "cibâl" kelimesinin mahalline atfederek, mansûb yapmıştır. Çünkü eğer بِالْجِبَالِ kelimesinin başındaki harf-i cerr olan ve bitiştiği kelimenin sonunu kesralı okutan bâ harfi olmasaydı الْجِبَالَ şeklinde sonu mansûb (fethalı) olacaktı. Ancak burada الْحَدِيدَ kelmesini الْجِبَالَ sözcüğünün lafzına değil de cümledeki konumuna (mef'ûl) atfederek (onun gibi) mansûb yapmıştır. Allah'ın {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} *"Anne babaya iyilik edeceksiniz."*[363] sözünde de durum bu anlattığım gibidir.

a. الْإِحْسَانُ Kelimesi

الْإِحْسَانُ kelimesine gelince o da {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} *"Anne babaya iyilik edeceksiniz."*[364] sözünün mânasını veren gizli bir sözle mansûbdur. Çünkü bu durum mânasından anlaşılmaktadır.

Sanki sözün anlamı, bu gizli ifade açıktan söylense şöyledir:

358 Bakara 2/83.
359 Bakara 2/83.
360 Bakara 2/83.
361 Bakara 2/83.
362 Bu şâirin Ukaybe b. Hubeyra, Abdullah b. Zübeyr el-Esedî veya Amr b. Ebî Rebî'a olduğu söylenir. Bk. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, 2/317; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *el-Hizâne* 2/26; Abdullah b. Zübeyr, *Dîvânu Abdillah b. Zübeyr*, s. 145; Türkî, 2/190 Ayrıca şiirle ilgili diğer detay bilgiler için bk. Şâkir, 2/290.
363 Bakara 2/83.
364 Bakara 2/83.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِأَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ، وَبِأَنْ تُحْسِنُوا إِلَى الْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

Ancak وَبِأَنْ تُحْسِنُوا إِلَى الْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا demek yerine {وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} "*Anne babaya iyilik edeceksiniz.*"[365] sözüyle yetinilmiştir. Çünkü sözün zahirinden bu ifadenin أَنْ تُحْسِنُوا إِلَى mânası anlaşılmaktadır.

1- Bazı Arap dilbilimciler bu sözün mânasının وَبِالْوَالِدَيْنِ فَأَحْسِنُوا إِحْسَانًا şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar الْوَالِدَيْنِ sözünün başındaki bâ harfini الْإِحْسَانُ kelimesinin sılası yaparak onun başına getirmişlerdir.

2- Diğer bazı dilbilimciler ise şöyle demiştir: Bilakis bu sözün; {وَبِالْوَالِدَيْنِ} "*Anne babaya.*"[366] anlamı şudur: 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyin ve anne babaya iyilik edin وَأَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا. Bu görüş sahipleri الْوَالِدَيْنِ sözünün başındaki bâ harfinin mahzuf bir kelimenin -أَحْسِنُوا kelimesini kastediyorum- sılası[müteallakı] olduğunu ileri sürdüler ve bunu [{وَبِالْوَالِدَيْنِ} sözüne أَحْسِنُوا ekleyerek وَأَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ şeklinde] iki kelime yaptılar. Ancak söz onların iddia ettikleri şeye, bir kelimede ona uygun, sadece bir vecih bulunmadığı takdirde (söze uygun birden fazla mâna bulunduğunda) döndürülür (yani buradaki gibi iki kelime yapılarak tevil edilir). Fakat bir kelimeye uygun bir mâna varsa onun mânasını iki kelimeye döndürmeye bir sebep kalmamıştır (o nedenle de bu yapılmaz). **[2/191]**

Diğer taraftan:[367] Eğer söz onların söylediklerine göre olsaydı şöyle denilmesi gerekirdi: وَإِلَى الْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا. Çünkü أَحْسَنَ فُلَانٌ إِلَى وَالِدَيْهِ denilir; ancak أَحْسَنَ بِوَالِدَيْهِ denilmez. Ancak sözde zorunluluk olması durumu bundan müstesnadır (yani o durumda bu ikinci şekilde de söylenebilir). Bu konuda doğru olan bizim söylediğimizdir. O da daha önce açıkladığımız üzere şudur: وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِكَذَا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا "Biz İsrâiloğullarından şu konuda ve anne-babaya iyilik konusunda söz almıştık." Böylece âyette geçen الْإِحْسَانُ daha önce geçen bunun benzeri yerlerde açıkladığımız gibi kelimenin mânasından mastar olup lafzından mastar olmaz.

Eğer bir kimse; "Allah'ın İsrâiloğullarından anne-babayla ilgili aldığı misaktaki ihsan nedir?" derse şöyle cevap verilir:

---

365 Bakara 2/83.

366 Bakara 2/83.

367 Bu kelime Türkî'nin م nüshası ve Şâkir baskısında geçen وَأُخْرَى kelimesi esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Türkî, 2/191; Şâkir, 2/291.

Allah'ın bizim ümmetimize farz kıldığı o ikisine iyilik yapmak, güzel söz söylemek, merhamet kanatlarını onlara indirmek, o ikisine şefkatle davranmak, onlara merhamet etmek ve her ikisine hayır duada bulunmak gibi Allah'ın, kullarına yapmalarını emrettiği şeylerdir.

3. {وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ} "Yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ} "*Yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, (diye söz almıştık).*" sözünün tefsiri:

a. {وَذِي الْقُرْبَى} "Yakınlara"

Şanı yüce olan Allah {وَذِي الْقُرْبَى} "*yakınlara*"[368] sözüyle şunu kastetmektedir: Yakınlara, yakınlığını ve merhametini ulaştırmalarını (emretmiştir).

b. {الْقُرْبَى} "Yakınlar"

{الْقُرْبَى} "*yakınlar*"[369] kelimesi فُعْلَى vezninde mastardır. Senin şu sözün de bu anlamdadır: "Falanın akrabalığı bana çok yakın oldu." Kelimenin قُرْبَى, قُرْبَةً ve وَقُرْبًا kelimeleri (akrabalık anlamında) aynı mânadadır.

c. {وَالْيَتَامَى} "Yetimler"

{الْيَتَامَى} "*yetimler*"[370] kelimesi ise يَتِيمٌ kelimesinin çoğulu olup tıpkı أَسِيرٌ وَأُسَارَى denilmesi gibidir. Yetimlerin erkekleri ve kadınları {الْيَتَامَى} "*yetimler*"[371] kelimesinin anlamına dâhildir.

Böylece bu sözün mânası şöyledir: "Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan diğer ilahlara değil sadece kendisinden başka hiçbir ilahın olmadığı Allah'a ibadet edeceklerine, anne-babaya, akrabalara iyilik edeceklerine akrabalık bağını koparmayacaklarına ve hakkını gözeteceklerine yine yetimlere iyilik edeceklerine, şanı yüce olan Allah'ın yetimler ve yoksullarla ilgili yükümlü kıldığı haklarını vererek onlara sevgi ve merhametle yaklaşacaklarına dair söz almıştık. **[2/192]**

---

368 Bakara 2/83.
369 Bakara 2/83.
370 Bakara 2/83.
371 Bakara 2/83.

d. {وَالْمَسَاكِينِ} "Yoksullar"

الْمِسْكِينُ kelimesine gelince miskin, ihtiyaçtan ve yoksulluktan zelil düşmüş, boyun eğmiş kimsedir. الْمَسْكَنَةُ kelimesinden مِفْعِيلٌ vezninde türemiştir. الْمَسْكَنَةُ "muhtaçlığın ve yoksulluğun perişan etmesi" demektir.

4. {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} "Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} "*Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz (diye söz almıştık).*" sözünün tefsiri:

Eğer bir kimse: "Bu sözün öncesinde emir ifadesi olmadığı halde aksine âyetin başında da haber yerine geçen bir ifade kullanıldığı halde bu söz emir olarak kullanılmış ve {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} '*Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz.*[372] şeklinde söylenmiştir." derse; şöyle cevap verilir:

a. Kıraat

Her ne kadar âyetin başında söz, haber şeklinde gelmiş olsa da onun yerinde emir ve nehiyle hitapta bulunmak güzel bir üsluptur (yani söz haber olarak gelmiş olsa da onu mahallen nehiy ifade edecek şekilde kullanılması güzel ve etkili bir üslup biçimidir). Allah'ın onlara -kendisinden başkasına ibadet etmeyi yasaklayacak şekilde- {لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} yerine لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ demesi de yine güzel ve doğrudur. Übeyy b. Ka'b'ın kıraatinde bu sözün okunuşunun bu şekilde لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ olduğu rivayet edilmiştir. -Böyle okunmuş olsa bile (Yani Übeyy b. Ka'b'ın kıraatinde böyle bir okuyuş olmasa bile)- Bu şekilde okumak caiz ve güzeldir. Çünkü misak; bir sözdür (söz verme, sözlü olarak gerçekleştirilen bir şeydir).

Bu durumda âyetin mânası sanki şöyledir: Böyle okunursa -(Übeyy b. Ka'b'ın kıraati üzere emir kipiyle)- âyetin anlamı "Hani biz İsrâiloğullarına, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyin' demiştik." olur.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın bir başka âyette şöyle dediği gibi:

{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ}

"*Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağını da tepenize dikmiş, 'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.' demiştik.*"[373]

372 Bakara 2/83.
373 Bakara 2/63.

Bu âyet (İsrâiloğulları'na) emir olarak telakki edilmiştir. Tıpkı senin birisine "Onlara dedik ki: 'Bizim size verdiğimiz şeyi sıkı tutun.'" demen gibi. Böylece {لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} sözünün mahalline emir ve nehiy anlamı vermek güzel ve caiz (bir üslup) olunca {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz"*[374] sözünü de {لَا تَعْبُدُونَ} *"İbadet etmeyeceksiniz"*[375] sözünün (cümledeki) konumuna atfetmiş olur (yani bu söz de onun gibi emir olur). -Her ne kadar her ikisinden birinin lafzı ve anlamı diğerinden farklı olsa da-.[376] **[2/194]**

Haber konumundaki bir cümleye (mahallen) emretme ve nehyetme mânası vermenin caiz olduğunu açıkladığımız üzere {لَا تَعْبُدُونَ} *"İbadet etmeyeceksiniz"*[377] ifadesine de (haber cümlesi olsa da) emir mânası vermek uygundur. Sanki şöyle denilmiştir: "Hani biz İsrâiloğulları'ndan Allah'a şirk koşmayacaklarına ve (anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara) iyilik edeceksiniz diye söz almıştık." Bu daha önce açıkladığımız şeyin bir benzeridir. Şöyle ki Araplar bazen hikâyelerde kendisi hakkında bilgi verdiği şeylerde gaipten haber verir bir üslupla konuşmaya başlarlar sonra da muhataba hitap şekliyle haber verirler. Bazen de hikâyede iki mânanın da olması nedeniyle konuşmaya doğrudan karşıdakine hitap üslubu ile başlar ve ardından gaiptekinden haber verir bir üsluba dönerek konuşur.

Tıpkı şâirin söylediği gibi:[378]

أَسِيئِي بِنَا أَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةً ... لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةً إِنْ تَقَلَّتِ

Ey Azze Hatun, bize ister kötü davran istersen iyi! Biz ne kınarız
Ne de buğzederiz, bizden tiksinip bize buğzetse(n) de [379]

Yani (her ne kadar gaib bir sîga kullanarak "bizden tiksinip bize buğzetse de biz onu ne kınarız, ne de ona buğzederiz" dense de) "bizden tiksinip bize buğzetsen de" şeklinde muhatabı kastetmektedir.

---

374 Bakara 2/83.

375 Bakara 2/83.

376 Bu cümlenin çevirisi Şâkir baskısı ve Türkî'nin م, ت١, ت٢, ت ٣ nüshaları esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Türkî, 2/13; Şâkir, 2/293.

377 Bakara 2/83.

378 Bu şâir Kuseyyir Azze olup beyit, *Dîvân*'ında s. 101'de geçmektedir. Türkî, 2/194.

379 Beyitte kendisine seslenilen kişi Kuseyyir Azze olup beyit *Dîvân*'ında geçen meşhur bir kasidede yer almaktadır. Bk. Şâkir, 2/294.

b. الْحَسَنُ Kelimesinin Kıraatı

الْحَسَنُ kelimesine gelince kıraat âlimleri onun okunuşu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Âsım dışında Kûfe kıraat âlimlerinin hepsi {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حَسَنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz."*[380] şeklinde "hâ" ve "sîn" in fethası ile okumuşlardır.[381]

2- Medine kıraat imamlarının hepsi ise {حُسْنًا} *"güzel"*[382] şeklinde "hâ"nın dammesi ve "sîn"in sükûnu ile okumuşlardır.[383]

3- Bazı dilbilimcilerden ise onların {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنَى} şeklinde فُعْلَى kelimesinin okunuşu gibi okudukları rivayet edilmiştir.[384]

c. {حَسَنًا} ve {حُسْنًا} Kelimelerinin Aralarındaki Anlam Farkı

Arap dilbilimciler {حَسَنًا} ve {حُسْنًا} kelimelerinin aralarındaki anlam farkı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Basralı nahiv âlimi şöyle dedi: "Bu kelime iki okunuşundan birisi üzere gelmiştir. Ya الْحَسَنُ okunuşuyla الْحُسْنُ anlamı kastedilmiştir. Her ikisi de dilde var olan bir kullanımdır. Tıpkı senin الْبُخْلُ ve اَلْبَخَلُ demen gibi. Ya da teşbih yaparak الْحَسَنَ anlamında الْحُسْنُ okuman şeklinde olur ki bu durumda الْحُسْنُ kelimesi mastar olur. الْحَسَنَ ise güzel olan şey mânasında (isim) olur. Bu durumda mâna tıpkı senin إِنَّمَا أَنْتَ أَكْلٌ وَشُرْبٌ "Sen ancak yeme ve içme [gibi vazgeçilmez]sin."[385] sözün ve şâirin şu sözü gibidir:[386]

وَخَيْلٍ قَدْ دَلَفْتُ لَهَا بِخَيْلٍ ... تَحِيَّةُ بَيْنِهِمْ ضَرْبٌ وَجِيعُ

Bir at ki ona doğru bir atla yavaş yavaş ilerlerdim
Aralarındaki selam, acı bir darbeden ibaret

---

380 Bakara 2/83.

381 Bu kıraat Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 162; Türkî, 2/194.

382 Bakara 2/83.

383 Bu kıraat İbn Kesîr, Ebî 'Amr, Nâfi', Âsım ve İbn Âmir'in kıraatidir. Türkî, 2/194.

384 Bu kıraat Übeyy ve Talhâ b. Musarrif'in kıraati olup şâz bir kıraattir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/284-285; Türkî, 2/194.

385 Türkçedeki "ekmek ve su gibisin" kullanımıyla da ifade edilebilir.

386 Bu şâir Amr b. Ma'dîkerib olup beyit *Dîvân*'ın (*el-Mecmû'*) s. 130'da yer almaktadır. Türkî, 2/195.

Şâir burada selâmı التَّحِيَّةُ; vuruşu ضَرْبٌ olarak ifade etmiştir."

2- Diğer dilciler de şöyle demişlerdir: "Bilakis الْحُسْنُ kelimesi bütün iyilik mânalarını içine alan genel bir isimdir. الْحَسَنُ ise, الْحُسْنُ kelimesinin anlamlarından bir kısmıdır." Bu görüş sahibi (sözlerine devamla) şöyle der: "Bundan dolayı şanı yüce olan Allah anne-baba hakkında emrettiğinde şöyle demiştir:

{وَوَصَّيْنَا الإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا}

'Biz, insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik.'[387]

Allah bu âyetle her ikisi hakkında iyiliğin bütün mânalarını emrettiğini kastetmiş ve diğer insanlar hakkında da anne-babaya emrettiği şeyin bir kısmını emretmiş ve (وَقُولُوا لِلنَّاسِ حَسَنًا) "Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz." buyurmuştur. Bu sözüyle iyiliğin bazı anlamlarını kastetmiştir.

الْحُسْنُ kelimesinin anlamı hakkında (hâ'nın dammesi ve sîn'in sükûnu ile) bu görüşü ileri süren kimsenin bu kelimenin kendisiyle isimlendirilen bütün iyilik türlerinin adı olduğu yönündeki yaklaşımı doğruya uzak olmayan bir görüştür. الْحَسَنُ kelimesine gelince kendisiyle açıklanan kelimenin sıfatı olur ve bu sıfat hususî (özel olup genel olmayan) bir mâna için olur.

Durum böyle olunca da {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz."*[388] sözündeki ({حُسْنًا}şeklindeki) okuyuş doğrudur. Çünkü İsrâiloğulları -kendilerine {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"İnsanlara güzel söz söyleyin."*[389] denilen bu ahitte- الْحُسْنُ kelimesinin diğer anlamları dışında sadece güzel söz söylemekle emrolunmuşlardır. Bu الْحُسْنُ kelimesinin anlamlarından hâs (hususî mânalı) bir sıfat olup o da (güzel) sözdür. İşte bu nedenle ben de bu kelimeyi hâ'nın dammesi ve sîn'in sükûnu üzere حُسْنًا şeklinde okuyanın kıraatini tercih ettim. **[2/195]**

{وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz."*[390] sözünü {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنَى} şeklinde okuyana gelince... O, bu okuyuşuyla Müslümanların okuyuşuna muhalefet etmiştir. Bu durum ise onun Müslümanların

387 Ankebût 29/8.
388 Bakara 2/83.
389 Bakara 2/83.
390 Bakara 2/83.

okuyuşunun dışına çıkarak hata ettiğine -velev ki bu konudaki hatasına dair bundan başka bir delil olmasa bile- delil olarak yeterlidir. Bununla birlikte o, Arapların konuşmalarında bilinenin şeyin dışına nasıl çıkar. Yani Araplar konuşmalarında neredeyse فُعْلَى ve أَفْعَلَ kalıbındaki bir kelimeyi elif-lâmlı ya da izafet (isim tamlaması) dışında hiç kullanmazlar. Bu nedenle (onların kullanımında) جَاءَنِي أَحْسَنُ "Bana en iyi olan geldi" denilmez ancak onlar الْأَحْسَنُ derler. Yine جَاءَنِي أَجْمَلُ "Bana en güzel geldi" denmez ancak جَاءَنِي الْأَجْمَلُ "Bana en güzel olan geldi" denilir. Bunun anlamı أَفْعَلَ ve فُعْلَى kalıbındaki kelimeler cümlede zihinde (muhatap tarafından) bilinen bir şey dışında neredeyse hiçbir zaman sıfat olarak bulunmazlar. Senin بَلْ أَخُوكَ الْأَحْسَنُ "Bilakis senin erkek kardeşin en iyi" ve بَلْ أُخْتُكَ الْحُسْنَى "Bilakis senin kız kardeşin en güzel" demen gibi. Yine aynı şekilde (elif-lâmlı ya da izafet dışında) امْرَأَةٌ حُسْنَى "en güzel kadın" ve وَرَجُلٌ أَحْسَنُ "en güzel adam" denilmesi de caiz değildir.

Allah'ın bu âyette durumlarını açıkladığı ve İsrâiloğulları'na insanlara söylemelerini emrettiği; الْقَوْلُ الْحَسَنُ "güzel söze" gelince… Bu söz şu rivayetlerde geldiği gibidir:

[١٤٥١] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} أَمَرَهُمْ أَيْضًا بَعْدَ هَذَا الْخُلُقِ أَنْ يَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا: أَنْ يَأْمُرُوا بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَنْ لَمْ يَقُلْهَا وَرَغِبَ عَنْهَا حَتَّى يَقُولُوهَا كَمَا قَالُوهَا، فَإِنَّ ذَلِكَ قُرْبَةٌ مِنَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ.» وَقَالَ الْحَسَنُ أَيْضًا: لِينُ الْقَوْلِ مِنَ الْأَدَبِ الْحَسَنِ الْجَمِيلِ، وَالْخُلُقِ الْكَرِيمِ، وَهُوَ مِمَّا ارْتَضَاهُ اللَّهُ وَأَحَبَّهُ.

1451. Bize Ebû Küreyb'in Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} "*Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz.*"[391] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah aynı şekilde İsrâiloğulları'na bu güzel ahlâktan sonra güzel söz söylemelerini emretmiştir. O söz de şudur: 'Kim onu söylemez ve bundan imtina ederse kendilerinin söylediği gibi söyleyinceye kadar 'Lâilaheillallâh'ı emredin.' İşte bu, şanı yüce olan Allah'a yaklaşmaktır.'" Hasan (el-Basrî) aynı şekilde der ki: "Yumuşak söz iyi ve güzel edeptendir, güzel ahlâk ise Allah'ın sevdiği ve hoşuna giden şeylerdendir."

391 Bakara 2/83.

[١٤٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} قَالَ: قُولُوا لِلنَّاسِ مَعْرُوفًا.»

1452. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz."*[392] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyet) İnsanlara güzel söz söyleyin (yani "hüsn", "ma'rûf" mânasındadır)."[393]

[١٤٥٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} قَالَ: صِدْقًا فِي شَأْنِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1453. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz."*[394] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Muhammed'in (sav) durumu (peygamberliği) hakkında doğruyu söyleyin."[395]

[١٤٥٤] حُدِّثْتُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ هَارُونَ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيَّ، يَقُولُ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} قَالَ: مُرُوهُمْ بِالْمَعْرُوفِ، وَانْهَوْهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ.»

1454. Bana Yezîd b. Harun'dan nakledilen bir habere göre Süfyan es-Sevrî {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} *"Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz."*[396] âyetinin anlamı hakkında şöyle demiştir: "Onlara iyiliği emredin ve onları kötülükten sakındırın."[397]

[١٤٥٥] حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ إِدْرِيسَ الْأَصَمُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، جَلَّ ثَنَاؤُهُ: «{وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} قَالَ: مَنْ لَقِيتَ مِنَ النَّاسِ فَقُلْ لَهُ حَسَنًا مِنَ الْقَوْلِ. قَالَ: وَسَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ، فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ.»

---

392 Bakara 2/83.
393 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/161 (843), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/197.
394 Bakara 2/83.
395 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih*, s. 132, muallak olarak; Türkî, 2/197.
396 Bakara 2/83.
397 Nehhâs, *en-Nâsih*, s. 103, muallak olarak; Türkî, 2/197.

1455. Bana Harun b. İdris el-Esam'ın, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, Abdülmelik b. Ebî Süleymân'dan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Atâ b. Ebî Rebâh'a şanı yüce olan Allah'ın {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} "*Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz.*"[398] sözünü sordum o da şöyle cevap verdi:

'İnsanlardan kiminle karşılaşırsan ona güzel söz söyle.'

Aynı âyeti Ebû Ca'fer'e sordum o da aynı cevabı verdi."[399]

[١٤٥٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، وَعَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} قَالَ: لِلنَّاسِ كُلِّهِمْ.»

1456. Bize Ebû Küreyb, Kâsım, Abdülmelik, tarikiyle Ebû Ca'fer'den rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} "*Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz.*"[400] âyetinin anlamı hakkında şöyle demiştir: "İnsanların hepsine (güzel söz söyleyin)."[401]

[١٤٥٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ مِثْلَهُ.

1457. Bana Yakub, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan yukarıdaki hadisin aynısını nakletmiştir.[402] **[2/197]**

5. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} "Namazı kılacaksınız"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} "*Namazı kılacaksınız (diye söz almıştık).*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} "*Namazı kılacaksınız.*"[403] sözüyle şunu kastetmektedir: "Namazı, yükümlü kılındığınız kurallarıyla[404] birlikte kılın."

---

398 Bakara 2/83.

399 Rivayette geçen Harun b. İdris el-Esam, Taberî'nin hocasıdır. Şâkir, 2/296.

400 Bakara 2/83.

401 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/161 (844); İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Sımt*, s. 304, Abdulmelik b. Süleyman tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/197.

402 İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Sımt*, s. 308; *Medâratü'n-Nâs*, s. 106, Abdulmelik'e nispetle; Türkî, 2/197.

403 Bakara 2/83.

404 Bu kelime Türkî'nin م ve Şâkir nüshasındaki بِحُقُوقِهَا ifadesi esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir 2/297; Türkî, 2/197.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٤٥٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «{وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} هَذِهِ، وَإِقَامَةُ الصَّلَاةِ تَمَامُ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَالتِّلَاوَةِ وَالْخُشُوعِ وَالْإِقْبَالِ عَلَيْهَا فِيهَا.»

1458. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Mes'ûd {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} "*Namazı kılacaksınız.*"[405] âyetinin anlamı hakkında şöyle demiştir: "Bu(nun anlamı şudur) 'namazın ikamesi; rükuyu, secdeyi, tilaveti, huşuyu, kıbleye dönmeyi namazda tam yapmaktır.'"[406]

6. {وَآتُوا الزَّكَاةَ} "Zekâtı vereceksiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَآتُوا الزَّكَاةَ} "*Zekâtı vereceksiniz (diye söz almıştık)*" sözünün tefsiri:

Daha önce geçtiği üzere biz zekâtın mânasının ve aslının ne olduğunu açıklamıştık.[407]

Şanı yüce olan Allah'ın bu âyette durumlarını açıkladığı İsrâiloğulları'na emrettiği zekâta gelince o şudur:

[Şu rivayetlerde geçtiği gibidir:]

[١٤٥٩] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَآتُوا الزَّكَاةَ} قَالَ: إِيتَاءُ الزَّكَاةِ مَا كَانَ اللَّهُ فَرَضَ عَلَيْهِمْ فِي أَمْوَالِهِمْ مِنَ الزَّكَاةِ، وَهِيَ سُنَّةٌ كَانَتْ لَهُمْ غَيْرُ سُنَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ كَانَتْ زَكَاةُ أَمْوَالِهِمْ قُرْبَانًا تَهْبِطُ إِلَيْهِ نَارٌ فَتَحْمِلُهَا، فَكَانَ ذَلِكَ تَقَبُّلَهُ، وَمَنْ لَمْ تَفْعَلِ النَّارُ بِهِ ذَلِكَ كَانَ غَيْرَ مُتَقَبَّلٍ. وَكَانَ الَّذِي قُرِّبَ مِنْ مَكْسَبٍ لَا يَحِلُّ مِنْ ظُلْمٍ أَوْ غُشْمٍ، أَوْ أَخْذٍ بِغَيْرِ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَبَيَّنَهُ لَهُ.»

405 Bakara 2/83.
406 Rivayetin tahrici daha önce, 1/248'de geçmiştir. Türkî, 2/198.
407 Bk. Türkî, 1/611; 2/198.

1459. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَآتُوا الزَّكَاةَ} *"Zekâtı vereceksiniz."*[408] sözü hakkında şöyle demiştir: "Zekâtı vermek; Allah'ın onların mallarından vermelerini farz kıldığı şeydir. Bu, Muhammed'in (sav) sünneti (onun ümmetine farz kılınan) dışında onlara has sünnet (farz) olan bir şeydi. Onların mallarının zekâtı bir kurban kesmeleriydi. O kurbanın üzerine (gökten) bir ateş iner onu alıp götürürdü (yakıp kül ederdi) ve bu onun kabul edilmesi demekti. Kimin kurbanını ateş yakmazsa onun kurbanı kabul olmamış demekti. İşte bu haksızlık, zulüm ya da şanı yüce olan Allah'ın emrettiği ve açıkladığı dışında helâl olmayan kazancından verdiği kurbandır." **[2/198]**

[١٤٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَآتُوا الزَّكَاةَ} يَعْنِي بِالزَّكَاةِ: طَاعَةَ اللَّهِ وَالْإِخْلَاصَ.»

1460. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَآتُوا الزَّكَاةَ} *'Zekâtı vereceksiniz.'*[409] Allah bu âyetteki zekâtla şunu kastetmektedir: 'Allah'a itaat ve ihlastır (O'na karşı samimi davranmaktır).'"[410]

7. {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ} "Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz"

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ} *"Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz."* âyetinin tefsiri:

Bu söz şanı yüce olan Allah'ın İsrâiloğulları Yahudilerinden kendisinden başkasına ibadet etmeyeceklerine dair sözlerinde duracaklarına, anne ve babalara iyilik edeceklerine, yakınlarıyla bağlarını koparmayacaklarına, yetimlere şefkat göstereceklerine, yoksulların haklarını yerine getirecekle-rine, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri kullarına emredeceklerine ve onları Allah'a itaate teşvik edeceklerine, namazı kurallarına ve farzlarına

408 Bakara 2/83.
409 Bakara 2/83.
410 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/199 (464), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 2/199.

riâyet ederek kılıp mallarının zekâtını vereceklerine dair sözlerinden döndüklerini haber vermesidir. Onlar Allah'ın bu konulardaki emirlerinin tamamına muhalefet ettiler ve ondan yüz çevirerek dönüp gittiler. Ancak Allah'ın onlardan [bu yaptıklarından kendilerini] koruduğu ve böylece ahdini ve sözünü yerine getiren kimseler hariç (onlar yüz çevirmedi).

[Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٤٦١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا فَرَضَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ عَلَيْهِمْ، يَعْنِي عَلَى هَؤُلَاءِ الَّذِينَ وَصَفَ اللَّهُ أَمْرَهُمْ فِي كِتَابِهِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، هَذَا الَّذِي ذَكَرَ أَنَّهُ أَخَذَ مِيثَاقَهُمْ بِهِ، أَعْرَضُوا عَنْهُ اسْتِثْقَالًا وَكَرَاهِيَةً، وَطَلَبُوا مَا خَفَّ عَلَيْهِمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ، وَهُمُ الَّذِينَ اسْتَثْنَى اللَّهُ فَقَالَ: {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ} يَقُولُ: أَعْرَضْتُمْ عَنْ طَاعَتِي {إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ} قَالَ: الْقَلِيلُ الَّذِينَ اخْتَرْتُهُمْ لِطَاعَتِي، وَسَيَحِلُّ عِقَابِي بِمَنْ تَوَلَّى وَأَعْرَضَ عَنْهَا؛ يَقُولُ: تَرَكَهَا اسْتِخْفَافًا بِهَا.»

1461. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah onlara yani Kitabı'nda durumlarını açıkladığı İsrâiloğulları'na kendilerinden aldığını zikrettiği misaka uymalarını emrettiğinde onlar bunu ağır buldukları ve hoşlarına gitmediği için ondan yüz çevirdiler. İçlerinden pek azı hariç kendileri için hafif olan şeyler talep ettiler. İşte onlar, Allah'ın kendilerini {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ} '*Sonra sözünüzden döndünüz.*'[411] bana itaatten yüz çevirdiniz, sözünden istisna ettiği ve {إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ} '*pek azınız hariç*'[412] yani ancak içinizden pek azı hariç buyurduğu kimselerdir. Bu az kimseler, bana itaatlerinden dolayı seçtiklerimdir. Azabım ise, bana verdiği misakı hafife alarak onu terk edenler ve ondan yüz çevirenlere helâl olacaktır."[413] **[2/199]**

411 Bakara 2/83.
412 Bakara 2/83.
413 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/199.

[١٤٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ} أَيْ تَرَكْتُمْ ذَلِكَ كُلَّهُ.»

1462. Bize İbn Humeyd'in Seleme, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine İbn Abbas şöyle demiştir: "{ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ} '*Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.*'[414] Yani (içinizden pek azı hariç) verdiğiniz bu sözlerin hepsini terk ettiniz."[415]

1- Bazıları şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ} '*Sonra sözünüzden döndünüz.*'[416] sözüyle Resûlullah (sav) dönemindeki Yahudileri; bunun dışındaki âyetleriyle de kendilerinden önceki atalarını kastetmektedir." Sanki bu görüş sahibi, âyetin mânasının şöyle olduğunu ileri sürmüştür: "Pek azınız hariç hepiniz sözünüzden döndünüz ayrıca sizden önceki atalarınız da pek azı hariç sözlerinden döndüler." Ancak âyette hitap onların geride kalan diğer nesillerine dönük yapılmıştır -daha önce bu konuda açıkladığımız üzere- sonra da şöyle demiştir: "Onların nesilleri olan sizler de aynı şekilde benim sizden aldığım sözünüzden döndünüz ve onların terk ettiği şekilde siz de (yapılması emredilen şeyleri) terk ettiniz."

2- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah'ın {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ} '*Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.*'[417] sözü, Peygamber'in (sav) Muhacirleri arasında bulunan İsrâiloğulları Yahudilerine bir hitap ve kendilerinden Tevrat'ta alınan ahitlerini bozdukları ve Allah'ın emrini değiştirdikleri ve (Allah'ın yasakladığı) günahları işledikleri için onlara bir kınamadır."

---

414 Bakara 2/83.

415 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/539; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/162 (850), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/200.

416 Bakara 2/83.

417 Bakara 2/83.

[BAKARA SÛRESİ 84. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ﴾

"Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz." (Bakara 2/84)

1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} "Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} *"Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık."* sözünün tefsiri:

Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} *"Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, diye de sizden kesin söz almıştık."*[418] sözü mâna ve i'rab bakımından {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ} *"Hani, biz İsrâiloğulları'ndan 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz' diye söz almıştık."*[419] sözünün bir benzeridir. **[2/200]**

a. سَفْكُ الدَّمِ İfadesi

Âyette geçen سَفْكُ الدَّمِ ifadesine gelince bu "kan dökmek ve kan akıtmaktır."

Eğer birisi; "{لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} *'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız.'*[420] sözünün anlamı nedir? İsrâiloğulları kendilerini mi öldürüyorlardı ve kendilerini mi sürgün ediyorlardı da bundan men edildildiler?" derse; ona şöyle denilir:

---

418 Bakara 2/84.
419 Bakara 2/83.
420 Bakara 2/84.

Buradaki durum senin zannettiğin gibi değildir. Ancak onlar birbirlerini öldürmekten men edildiler. Bir kimsenin kendi içlerinden birisini öldürmesi, kendisini öldürmesidir. Zira her ikisi de aynı milletten ve aynı dindendir. Aynı dinin mensupları birbirlerini korumada sanki tek bir kimse[nin bedeni] gibidir.

Tıpkı Peygamber'in (sav) şu sözlerinde buyurduğu gibi:

[١٤٦٣] «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ بَيْنَهُمْ بِمَنْزِلَةِ الْجَسَدِ الْوَاحِدِ إِذَا اشْتَكَى بَعْضُهُ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ.»

1463. *"Müminlerin kendi aralarında birbirlerine merhamet etmede, birbirlerini sevmede ve birbirlerinin acılarına ortak olmadaki durumu tek bir beden gibidir. Öyle ki, vücuttan bir organ hasta olursa diğer organlar, ateş ve uykusuzlukla bu acıya ortak olurlar."*[421]

Allah Teâlâ'nın {لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} *'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz.'*[422] sözünün mânasının şöyle olması da caiz olabilir: "Sizden bir kimse yine bir kimseyi öldürmesin ki ona kısas uygulanmasın ve böylece kendisinin katili olmasın. Çünkü o diğer bir kimseyi öldürerek öldürülmeyi (kısası) hak etmesi nedeniyle kendisinin öldürülmesine neden olmuştur." Bu nedenle maktülün velisinin onun (katilin) velisini kısas olarak öldürmesi nedeniyle bu söz ona (katile) izafe edilmiştir. Tıpkı bir kimsenin ceza gerektiren fiillerden birisini işleyip de bir müeyyide ile cezalandırıldığında ona "Sen bu işlediğin suçla kendine ceza verdin." denilmesi gibi.

Bizim bu âyetin tefsiri hakkında söylediğimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir. **[2/201]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٤٦٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} أَيْ لَا يَقْتُلْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا {وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} وَنَفْسُكَ يَا ابْنَ آدَمَ أَهْلُ مِلَّتِكَ.»

421 Buhârî, *Sahîh*, (6011); Müslim, *Sahîh*, (2586), Nu'mân b. Beşîr hadisinden nakletmişlerdir. Taberî de hadisi burada mânen rivayet etmiştir. Türkî, 2/201. Ayrıca detaylar için bk. Şâkir, 2/300.

422 Bakara 2/84.

1464. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey‘, Saîd b. Ebî Arûbe tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde şöyle demiştir: “{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} *‘Hani, ‘Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz’ diye sizden kesin söz aldık.’*[423] Yani, birbirinizi öldürmeyeceğinize dair sizden söz almıştık. {وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} *‘Birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız’ diye de (söz aldık).’*[424] Ey Âdemoğlu! Senin nefsin (demek) senin milletinden olanlar demektir.”[425]

[١٤٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} يَقُولُ: لَا يَقْتُلْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا يَقُولُ: لَا يُخْرِجُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا مِنَ الدِّيَارِ.»

1465. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca‘fer tarikiyle Rebî‘’den rivayet ettiğine göre Ebü’l-Âliye {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} *“Hani, ‘Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz’ diye sizden kesin söz aldık.”*[426] âyeti hakkında şöyle der: “Birbirinizi öldürmeyeceğinize.” Der ki: “Birbirinizi yurtlarından çıkarmayacağınıza dair (sizden söz almıştık).”[427]

[١٤٦٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} يَقُولُ: لَا يَقْتُلُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا [حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ عَنْ قَتَادَةَ :{لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} يَقُولُ: لَا يَقْتُلُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا] بِغَيْرِ حَقٍّ {وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} فَتَسْفِكُ يَا ابْنَ آدَمَ دِمَاءَ أَهْلِ مِلَّتِكَ وَدَعْوَتِكَ.»

1466. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca‘fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} *“Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz.”*[428] sözü hakkında şöyle demiştir: Bazınız bazınızı haksız yere öldürmesin (diye

---

423 Bakara 2/84.
424 Bakara 2/84.
425 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/163, (852. rivayetin ardından); Türkî, 2/202.
426 Bakara 2/84.
427 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/162-163, (852-853), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/202.
428 Bakara 2/84.

söz almıştık).[429] [Bana Ammâr b. Hasan'dan nakledilen bir haberde Ebû Ca'fer'in, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Katâde {لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ} *"Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz."*[430] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bazınız bazınızı öldürmesin (diye söz almıştık)] {وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} *'Birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız.'*[431] Ey Âdemoğlu! Sen kendi dininden ve kendi davandan olanların kanını akıtıyorsun."

2. {ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} "Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} *"Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: {ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} *"Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz."*[432] Yani sizden birbirinizin kanlarını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurtlarınızdan sürmeyeceğinize dair aldığımız misakı kabul etmiştiniz. **[2/203]**

[Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:]

[١٤٦٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} يَقُولُ: أَقْرَرْتُمْ بِهَذَا الْمِيثَاقِ.»

1467. Bize Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} *"Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz."*[433] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Siz bu misakı kabul ettiniz."[434]

[١٤٦٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ.

1468. Ammâr'dan bana İbn Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle gelen bir haberde Rebî''nin, yukarıdaki rivayetin aynısını naklettiği rivayet edilmiştir.

---

429 Bu rivayet Türkî baskısında burada son bulmakta ve devamındaki köşeli parantezi de içine alan kısım bir başka rivayet olarak yer alırken Şâkir baskısında parantez içindeki kısım hariç tek bir rivayet olarak geçmektedir. Krş. Türkî, 2/202; Şâkir, 2/301.

430 Bakara 2/84.

431 Bakara 2/84.

432 Bakara 2/84.

433 Bakara 2/84.

434 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/163 (855), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/202.

3. {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} "Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} "*Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz.*" sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Müfessirler Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} "*Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz.*"[435] sözüyle kime hitapta bulunulduğu konusunda ihtilaf ettiler.

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bunun, şanı yüce olan Allah'ın, Peygamber'in (sav) kendilerine hicret ettiği Muhacirleri arasında bulunan Yahudileri, hükümlerini kabul ettikleri Tevrat'ta ellerinin altında bulunan hükümleri yerine getirmedikleri için onları kınayan bir hitabı olduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle şanı yüce olan Allah onlara {ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ} '*Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz.*'[436] demiştir. Bununla; 'İlk atalarınız ve sizden öncekiler bu ahdi kabul ettiler. Siz de birbirlerinin kanlarını dökmeyecekleri ve birbirlerini yurtlarından sürmeyeceklerine dair onlardan alınan bu misaka {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} '*Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz.*'[437] ve bunun benim tarafımdan onlardan alınmış hak olan bir misakım olduğunu tasdik ediyorsunuz.' demek istemektedir." İbn Abbas bu görüşün kendisinden nakledildiği kimselerden birisidir.

[Bu konudaki rivayet şöyledir:]

[١٤٦٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} أَنَّ هَذَا حَقٌّ مِنْ مِيثَاقِي عَلَيْكُمْ.»

1469. Bize İbn Humeyd'in Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} '*Hani, 'Birbirinizin kanını*

435 Bakara 2/84.
436 Bakara 2/84.
437 Bakara 2/84.

dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz.'[438] Bu benim misakımdan dolayı sizin üzerinizde [alacağım] hakkımdır."[439] **[2/203]**

2- Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Bilakis bu âyet şanı yüce olan Allah'ın onların atalarının durumları hakkında verdiği bir haberdir. Ancak şu var ki şanı yüce olan Allah onlar hakkında verdiği bu haberi daha önce tefsirini açıkladığımız bunun benzeri olan diğer âyetlerdekine benzer bir biçimde muhataba seslenir bir tarzda getirmiştir." Bu görüş sahipleri {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} *"Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."*[440] sözünü "Siz [bu misaka] şahit olanlarsınız." mânasında tefsir etmişlerdir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet:

[١٤٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «قَوْلُهُ: {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} يَقُولُ وَأَنْتُمْ شُهُودٌ.»

1470. Bize Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} *"Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."*[441] sözü hakkında şöyle demiştir: "Siz (bu misakın) şahitler(i) olduğunuz halde."

Bu konudaki görüşlerin bana göre doğruya en yakın olanı {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} *"Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."*[442] sözünün atalarından haber verme olması ve Resûlullah (sav) döneminde yaşayan muhatapların da bu hitaba dâhil olmalarıdır. Tıpkı {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} *"Hani sizden kesin söz almıştık."*[443] sözünde her ne kadar hitap Resûlullah (sav) döneminde yaşayanlara olsa da onların atalarından haber verildiği gibi. Çünkü şanı yüce olan Allah, Musa (as) döneminde yaşayan İsrâiloğulları'ndan, Kitabı'nda bize açıkladığı biçimde misak almış ve tıpkı Musa (as) döneminde yaşa-

438 Bakara 2/84.
439 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/540; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/163 (854), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/204.
440 Bakara 2/84.
441 Bakara 2/84.
442 Bakara 2/84.
443 Bakara 2/84.

yanları Tevrat'ın hükümleriyle yükümlü kıldığı gibi onlardan sonra gelen zürriyetlerinin tamamını da bu hükümleri uygulamakla sorumlu tutmuştur. Akabinde de bu âyetlerle söz konusu misaklarını bozmaları üzerine kendilerine hitapta bulunduğu Yahudilerle atalarını ve;

{ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ}

"Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."[444] sözüyle yerine getirecekleri konusunda kendilerini bağladıkları bu misakı yalanladıkları için kınamıştır. **[2/204]**

Her ne kadar onlardan Peygamberimiz (sav) döneminde yaşamış olanlara hitap etmenin dışında (bir üslupla onlara sesleniyor) olsa da bu hitapla gerek Musa (as) döneminde yaşayanlardan gerekse onlardan sonra gelenlerden misakı kabul edenlerin ve onlardan Tevrat'taki hükümlerin hak olduğuna şahitlik ederek tasdik edenlerin hepsi kastedilmektedir. Çünkü şanı yüce olan Allah;

{ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ}

"Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."[445] âyetinde ve buna benzer diğer âyetlerde sözünü diğerlerini dışarıda bırakarak bir kısmına tahsis etmemiştir (sınırlandırmamıştır). Böylece bu âyetle hepsine (Peygamber dönemindeki Yahudiler ve onların ataları olan İsrâiloğullarına) hitap edilmesi murad edilmiş olmaktadır. Bu âyetle hem Peygamber dönemi Yahudileri hem onların ataları olan İsrâiloğulları'na hitap edilmiş olunca hiç kimse bu âyetle onların bir kısmına hitap edildiğini diğerlerine hitap edilmediğini iddia edemez. Bu âyetten sonraki âyetin -{ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ} *"Ama siz, birbirinizi öldüren kimselersiniz."*[446] âyetini kastediyorum- hükmü de böyledir. Çünkü âyette ataları olan İsrâiloğulları'nın kendilerinden sonra gelenler olan Peygamberimiz (sav) döneminde yaşayan Yahudilerin yaptıkları şeyi (birbirlerini öldürmeleri) yaptıkları ifade edilmiştir.

444 Bakara 2/84.
445 Bakara 2/84.
446 Bakara 2/85.

[BAKARA SÛRESİ 85. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

"Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir." (Bakara 2/85)

1. {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} "Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; onları yurtlarından çıkaran (kimselersiniz)"

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} *"Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; onları yurtlarından çıkaran (kimselersiniz)"* sözünün tefsiri:

a. {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ} "Ama siz öyle kimselersiniz ki."

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ} *"Ama siz öyle kimselersiniz ki."*[447] sözü iki mânaya gelir:

1- Birincisi: Bununla; ثُمَّ أَنْتُمْ يَا هَؤُلَاءِ "Sonra siz ey bunlar!" mânası kastedilmiş olabilir. Sözün zahirinin bu mânaya delâlet etmesi nedeniyle يَا zikredilmemiştir.

---

447 Bakara 2/85.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu âyetinde buyurduğu gibi:

{يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا}

"Ey Yûsuf! Sen bundan (olanları söylemekten) vazgeç!"[448]

Bunun tefsiri şöyledir: "Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme."

Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Sonra sizler ey İsrâiloğulları Yahudileri topluluğu! Ben sizden birbirinizin kanını akıtmayacağınıza, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair söz aldıktan ve birbirinize karşı sizden aldığım bu misakın benim sizin üzerinizde hakkım olduğuna dair şahitlik ettikten sonra size düşen; bana verdiğiniz bu sözü yerine getirmektir. Ancak siz (bu yükümlülüğünüze rağmen) birbirinizi öldürüyor ve içinizdeki bazı kimseleri yurtlarından çıkarıyor ve onların yaşadıkları yerlerden çıkarılmaları konusunda günah ve düşmanlıkla birbirinize yardım ediyordunuz." التَّعَاوُنُ, sırt sırta vermek, destek olmaktır. التَّعَاوُنُ kelimesine bir kısmının diğer bir kısmının sırtlarını desteklemesi nedeniyle التَّظَاهُرُ de denilmiş olup bu kelime الظَّهْرُ mastarından تَفَاعُلٌ bâbında türemiş bir kelimedir ve "bazılarının sırtlarını diğer bazılarının sırtlarına dayaması" demektir. **[2/205]**

2- Âyetin **ikinci** mânası ise şöyledir: "Sonra siz birbirinizi öldüren bir kavimsiniz." Allah âyette {أَنْتُمْ} *"siz"*[449] sözünden habere dönmektedir. Böylece ara cümle (cümle-yi mu'teriza) olan {هَؤُلَاءِ} *"onlar"*[450] ifadesiyle haber ({تَقْتُلُونَ} *"öldüren"* ifadesi) ve haber verilenin ({أَنْتُمْ} *"siz"* ifadesinin) arasını ayırdı.

Tıpkı Arapların şöyle demesi gibi: أَنَا ذَا أَقُومُ "Ben ayakta duruyorum" ve أَنَا هَذَا أَجْلِسُ "Ben buyum oturuyorum" demesi gibi. Eğer أَنَا هَذَا يَجْلِسُ "Ben bu oturan kişiyim" denilmiş olsaydı bu da sahih olurdu. Aynı şekilde أَنْتَ ذَاكَ تَقُومُ "Sen busun, oturuyorsun" demek de sahih olurdu.

448 Yûsuf 12/29.
449 Bakara 2/85.
450 Bakara 2/85.

Bazı Basralı nahivciler de Allah'ın {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ} *"Ama siz öyle kimselersiniz ki."*[451] sözündeki {هَؤُلَاءِ} *"öyle kimselersiniz ki."*[452] ifadesinin {أَنْتُمْ} *"siz"*[453] sözüne dikkat çekmek ve tekit etmek için olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine bu görüş sahipleri {أَنْتُمْ} *"siz"*[454] sözünün kendilerine hitapta bulunanların hepsinden kinaye olsa da {هَؤُلَاءِ} *"öyle kimselersiniz ki."*[455] ve وَأُولَاءِ ifadesiyle bunların tekid edilmesinin caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu kelimeler kendilerine seslenilenlerden kinayedir.[456]

Tıpkı Hufâf İbn Nüdbe'nin şu sözünde söylediği gibi:[457]

أَقُولُ لَهُ وَالرُّمْحُ يَأْطِرُ مَتْنَهُ ... تَبَيَّنْ خُفَافًا إِنَّنِي أَنَا ذَلِكَا

Mızrak(ım) belini bükerken ona dedim ki
Hufâf'a iyi bak işte o benim

Yani "Ben buyum" demektedir.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu buyruğu gibi:

{حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ}

"(O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır.) Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği bir sırada."[458]

Ayrıca müfessirler bu âyetle kimin kastedildiği konusunda tıpkı {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} *"Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."*[459] sözüyle kimin kastedildiğinde ihtilaf ettikleri gibi ihtilaf etmişlerdir. **[2/206]**

---

451 Bakara 2/85.
452 Bakara 2/85.
453 Bakara 2/85.
454 Bakara 2/85.
455 Bakara 2/85.
456 Bu kısımda bağlama daha uygun düştüğü için Şâkir nüshası esas alınmıştır. Bk. Şâkir, 2/304.
457 Daha önce 1/230'da geçti. Türkî, 2/206.
458 Yûnus 10/22.
459 Bakara 2/84.

b. Bu Âyetle Kimin Kastedildiği

Bu âyetle kimin kastedildiği konusunda ihtilaf edenlerin görüş ayrılıklarına dair rivayetler:

1- Birinci görüşte olanlar şöyle aktarırlar:

[١٤٧١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «{ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} إِلَى أَهْلِ الشِّرْكِ حَتَّى تَسْفِكُوا دِمَاءَهُمْ مَعَهُمْ، وَتُخْرِجُوهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ مَعَهُمْ. فَقَالَ: أَنَّبَهُمُ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ مِنْ فِعْلِهِمْ، وَقَدْ حَرَّمَ عَلَيْهِمْ فِي التَّوْرَاةِ سَفْكَ دِمَائِهِمْ، وَافْتَرَضَ عَلَيْهِمْ فِيهَا فِدَاءَ أَسْرَاهُمْ؛ فَكَانُوا فَرِيقَيْنِ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مِنْ بَنِي قَيْنُقَاعٍ حُلَفَاءَ الْخَزْرَجِ وَالنَّضِيرُ وَقُرَيْظَةَ حُلَفَاءُ الْأَوْسِ، فَكَانُوا إِذَا كَانَتْ بَيْنَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ حَرْبٌ خَرَجَتْ بَنُو قَيْنُقَاعٍ وَ لِفُّهُم مَعَ الْخَزْرَجِ، وَخَرَجَتِ النَّضِيرُ وَقُرَيْظَةُ وَ لِفُّهُم مَعَ الْأَوْسِ، يُظَاهِرُ كُلُّ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ حُلَفَاءَهُ عَلَى إِخْوَانِهِ حَتَّى يَتَسَافَكُوا دِمَاءَهُمْ بَيْنَهُمْ وَبِأَيْدِيهِمُ التَّوْرَاةُ يَعْرِفُونَ مِنْهَا مَا عَلَيْهِمْ وَمَا لَهُمْ، وَالْأَوْسُ وَالْخَزْرَجُ أَهْلُ شِرْكٍ يَعْبُدُونَ الْأَوْثَانَ لَا يَعْرِفُونَ جَنَّةً وَلَا نَارًا، وَلَا بَعْثًا، وَلَا قِيَامَةً، وَلَا كِتَابًا، وَلَا حَرَامًا، وَلَا حَلَالًا؛ فَإِذَا وَضَعَتِ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا افْتَدَوْا أَسْرَاهُمْ، تَصْدِيقًا لِمَا فِي التَّوْرَاةِ وَأَخَذَا بِهِ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ: يَفْتَدِي بَنُو قَيْنُقَاعٍ مَا كَانَ مِنْ أَسْرَاهُمْ فِي أَيْدِي الْأَوْسِ، وَتَفْتَدِي النَّضِيرُ وَقُرَيْظَةُ مَا كَانَ فِي أَيْدِي الْخَزْرَجِ مِنْهُمْ، وَيُطِلُّونَ مَا أَصَابُوا مِنَ الدِّمَاءِ وَقَتَلُوا مَنْ قَتَلُوا مِنْهُمْ فِيمَا بَيْنَهُمْ مُظَاهَرَةً لِأَهْلِ الشِّرْكِ عَلَيْهِمْ. يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ حِينَ أَنَّبَهُمْ بِذَلِكَ: {أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} أَيْ [تُفَادُونَهُ بِحُكْمِ التَّوْرَاةِ وَتَقْتُلُونَهُ؛ وَفِي حُكْمِ التَّوْرَاةِ أَنْ لَا يَقْتُلَ وَلَا يَخْرُجَ مِنْ ذَلِكَ، وَلَا يُظَاهِرَ[460]] عَلَيْهِ مَنْ

460 Bu kelime bağlama daha uygun olduğu için Türkî'nin م nüshası ve Şâkir baskısında geçtiği şekliyle yazılmıştır. Bk. Türkî, 2/208; Şâkir, 2/305.

يُشْرِكُ بِاللَّهِ وَيَعْبُدُ الْأَوْثَانَ مِنْ دُونِهِ ابْتِغَاءَ عَرَضٍ مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا. فَفِي ذَلِكَ مِنْ فِعْلِهِمْ مَعَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ فِيمَا بَلَغَنِي نَزَلَتْ هَذِهِ الْقِصَّةُ.»

1471. Bize İbn Humeyd'in Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} *"Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; onları yurtlarından çıkaran kimselersiniz."*[461] sözünde şöyle demiştir: "Yani siz [Ey Medine dönemindeki Kaynuka, Nadîr ve Kurayza Yahudileri!] içinizdeki bazılarına karşı müşriklere[462] zulüm ve düşmanlıkta yardım ediyordunuz da böylece onlarla beraber kendinizden olanların kanlarını akıtıyor ve onları yurtlarından sürgün ediyordunuz. Allah Teâlâ bu yaptıklarından dolayı onları uyarmıştır.[463] Hâlbuki Allah Tevrat'ta Yahudilere birbirlerinin kanlarını akıtmalarını haram, esirlerini fidye olarak vermelerini ise farz kılmıştı. Medine'deki Yahudiler iki grup idiler. Bunlardan Kaynukaoğulları ve bunların diğer grupları Hazrec kabilesiyle müttefiktiler. Nadîr ve Kurayzaoğulları ve diğer alt grupları ise Evs kabilesinin müttefikiydiler. Evs ile Hazrec arasında bir savaş olunca Kaynukalılar Hazreçlilerle, Nadîr ve Kurayzalılar da Evs kabilesiyle savaşa katılıyorlardı. Her iki gruptan birisi kendi kardeşlerine karşı müttefiklerine yardım ediyordu ve nihayet birbirlerinin kanlarını akıtıyorlardı. Oysa ellerindeki Tevrat'tan, neyin kendilerine helâl, neyin haram olduğunu biliyorlardı. Evs ve Hazrec kabileleri müşrik olup puta taparlardı. Ne cennet ne cehennem bilirler ne de yeniden diriliş ve kıyameti tanırlardı. Ne Kitap ne de helâl ve haram bilirlerdi. Savaş sona erince Tevrat'taki hükme uygun olarak esirlerini fidye karşığı serbest bırakıyorlardı. Karşılıklı olarak birbirlerine esirleri (fidye vererek) alıyorlardı. Kaynukalılar kendi yanlarında bulunan esirleri Evs kabilesiyle, Nadîr ve Kurayzalılar da kendi yanlarında bulunan esirleri Hazrec kabilesiyle degiştiriyorlardı. Akıtılan kanları ise heder olmuş sayıyorlardı. Sırf müşriklere destek olmak

461 Bakara 2/85.

462 Bu kelime bağlama daha uygun olduğu için Şâkir baskısında geçtiği şekliyle yazılmıştır. Bk. Türkî, 2/207; Şâkir, 2/305.

463 Bu kelime bağlama daha uygun olduğu için Türkî'nin م-ت١-ت٢ nüshalarında ve Şâkir baskısında geçtiği şekliyle yazılmıştır. Bk. Türkî, 2/207; Şâkir, 2/305.

için kendi aralarındaki öldürülenleri hedef yapıyorlardı. İşte Allah Teâla onları uyardığında bu sözü kendilerine hatırlatmış şöyle buyurmuştur:

{أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ}

'Siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?'[464]

Yani Tevrat'ın bir hükmüne göre fidye verip esir düşenleri kurtarıyorken diğer taraftan- Tevrat'ta onları öldürmenizin ve yurtlarından çıkarmanızın yasak olduğunu ve Allah'a şirk koşan ve O'nun yanında ilah olarak putlara tapanlara yardım etmemenizin haram olduğunu bildiğiniz halde- sırf dünya malını elde etmek için onları öldürüyorsunuz."[465] **[2/207]**

[١٤٧٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَخَذَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي التَّوْرَاةِ أَنْ لَا يَقْتُلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، وَأَيُّمَا عَبْدٍ أَوْ أَمَةٍ وَجَدْتُمُوهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَاشْتَرُوهُ بِمَا قَامَ ثَمَنَهُ فَأَعْتِقُوهُ. فَكَانَتْ قُرَيْظَةُ حُلَفَاءَ الْأَوْسِ، وَالنَّضِيرُ حُلَفَاءَ الْخَزْرَجِ، فَكَانُوا يَقْتَتِلُونَ فِي حَرْبِ سُمَيْرٍ، فَتُقَاتِلُ بَنُو قُرَيْظَةَ مَعَ حُلَفَائِهَا النَّضِيرَ وَحُلَفَاءَهَا. وَكَانَتِ النَّضِيرُ تُقَاتِلُ قُرَيْظَةَ وَحُلَفَاءَهَا فَيَغْلِبُونَهُمْ، فَيُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ وَيُخْرِجُونَهُمْ مِنْهَا، فَإِذَا أُسِرَ الرَّجُلُ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ كِلَيْهِمَا جَمَعُوا لَهُ حَتَّى يَفْدُوهُ، فَتُعَيِّرُهُمُ الْعَرَبُ بِذَلِكَ، وَيَقُولُونَ: كَيْفَ تُقَاتِلُونَهُمْ وَتُفْدُونَهُمْ؟ قَالُوا: إِنَّا أُمِرْنَا أَنْ نَفْدِيَهُمْ وَحُرِّمَ عَلَيْنَا قِتَالُهُمْ، قَالُوا: فَلِمَ تُقَاتِلُونَهُمْ؟ قَالُوا: إِنَّا نَسْتَحْيِي أَنْ تُسْتَذَلَّ حُلَفَاؤُنَا. فَذَلِكَ حِينَ عَيَّرَهُمْ جَلَّ وَعَزَّ فَقَالَ: {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ}»

1472. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} *"Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz,*

464 Bakara 2/85.

465 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/540; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/163-166 (856, 859, 860, 86, 867, 870) Seleme tarikiyle farklı lafızlarla; Türkî, 2/208.

birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."[466] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah Teâlâ İsrâiloğulları'ndan Tevrat'ta birbirlerini öldürmeyecekleri ve İsrâiloğulları'ndan herhangi bir köle veya cariyeyi esir düşmüş olarak bulduklarında ücretini ödeyerek onu satın alarak hürriyetine kavuşturacakları konusunda sağlam söz almıştı. Kurayza, Evs kabilesinin müttefikiydi. Nadîr ise, Hazrec kabilesiyle müttefikti. Bunlar Sümeyr[467] harbinde savaşıyorlardı. Kurayzaoğulları müttefikleriyle birlikte Nadîr ve onların müttefiklerine karşı savaştı. Nadîr, Kurayzaoğulları müttefikleriyle savaştı ve onları yendi. Onların evlerini yıkıp yurtlarından ettiler. Her iki gruptan bir kimse esir edildiğinde iki kabile de onu fidye karşılığında kurtarmak için bir araya geliyorlardı (ve karşılıklı esir değişimi yapıyorlardı). Araplar da onların bu yaptıklarıyla alay ediyor ve şöyle diyordu:

'Nasıl oluyor da hem onlarla savaşıyorsunuz hem de onlara fidye ödüyorsunuz?' Onlar da şöyle cevap veriyorlardı:

'Onları (bizden esir düşenleri) fidye vererek kurtarmakla emrolunduk. Onlarla savaşmak ise bize haram kılındı.' Bunun üzerine Araplar;

'O zaman neden onlarla savaşıyorsunuz?' deyince onlar cevaben:

'Biz müttefiklerimizin zelil düşmesinden hayâ ederiz' diyorlardı. İşte bu, şanı yüce olan Allah'ın onları (bu yaptıklarından dolayı) kınadığı ve onlara şöyle buyurduğu durumdur:

{ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ
مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ}

'Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; -size haram olduğu halde- onları yurtlarından çıkaran kimselersiniz.'"[468] **[2/208]**

---

466 Bakara 2/84.

467 Bu kişi Benî Amr b. Avf kabilesinden bir kimseydi. Bu savaşla ilgili bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/658; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Egânî*, 3/18. Taberî bu ismi *Tefsîr*'inde bir başka yerde Âl-i İmrân sûresi 103. âyetin tefsirinde tekrar zikredecektir. Türkî, 2/208.

468 Bakara 2/85. Rivayet için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/163, Ebî Zür'a'dan Amr tarikiyle; Türkî, 2/208.

[١٤٧٣] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «كَانَتْ قُرَيْظَةُ وَالنَّضِيرُ أَخَوَيْنِ، وَكَانُوا بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ، وَكَانَ الْكِتَابُ بِأَيْدِيهِمْ. وَكَانَتِ الْأَوْسُ وَالْخَزْرَجُ أَخَوَيْنِ فَافْتَرَقَا، وَافْتَرَقَتْ قُرَيْظَةُ وَالنَّضِيرُ، فَكَانَتِ النَّضِيرُ مَعَ الْخَزْرَجِ، وَكَانَتْ قُرَيْظَةُ مَعَ الْأَوْسِ. فَاقْتَتَلُوا، وَكَانَ بَعْضُهُمْ يَقْتُلُ بَعْضًا، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ} الْآيَةُ.»

1473. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Kurayza ve Nadîr kabileleri iki kardeş kabileydi. Onlar (Peygamber döneminde Medine'de) birbirlerine bu kadar yakın bir konumdaydı ve Tevrat ellerindeydi. Evs ve Hazreç de aynı şekilde iki kardeş toplulukken ayrılığa düştüler. Kurayza ve Nadîr de (birbirleriyle anlaşamayarak) ayrılığa düştüler. Ardından Nadîr Hazreç'le, Kurayza ise Evs ile müttefik oldular ve birbirleriyle savaşarak birbirlerini öldürdüler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ}

'Ama siz, birbirinizi öldüren ve (içinizden bir kesime kötülük ve zulümde yardımlaşarak) onları yurtlarından çıkaran kimselersiniz.'"[469]

2- Diğerleri şöyle demiştir:

[Şu rivayette geçtiği üzere]

[١٤٧٤] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذَا اسْتُضْعِفُوا قَوْمًا أَخْرَجُوهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ، وَقَدْ أُخِذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقُ أَنْ لَا يَسْفِكُوا دِمَاءَهُمْ وَلَا يُخْرِجُوا أَنْفُسَهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ.»

1474. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "İsrâiloğulları birbirlerinin kanlarını akıtmayacaklarına ve birbirlerini yurtlarından çıkarmayacaklarına

469 Bakara 2/85.

dair kendilerinden sağlam söz alındığı halde kendi içlerinden bir topluluğu zayıf gördükleri zaman onları yurtlarından çıkarıyorlardı."[470]

c. الْعُدْوَانُ Kelimesi

الْعُدْوَانُ kelimesine gelince فُعْلَانُ vezninde müteaddî olarak gelmiştir. Bu anlamda şöyle denilir: Geçmiş zaman kipinde عَدَا فُلَانٌ فِي كَذَا "Falan kişi şu işte düşmanlık etti." Muzarî olarak يَعْدُو فِيهِ "O, bu işte düşmanlık ediyor." mastar olarak ise عَدْوًا ve عُدْوَانًا şeklinde gelir. Eğer zulüm ve azgınlıkta haddi aşarsa o zaman mazi formunda اعْتَدَى "Düşmanlıkta ileri gitti", muzarî (şimdiki zaman) formunda ise يَعْتَدِي "Düşmanlıkta ileri gidiyor" mastar olarak ise اعْتِدَاءً "Düşmanlıkta ileri gitmek" şeklinde ifade edilir.

d. {تَظَاهَرُونَ} Kelimesinin Kıraati

Kıraat âlimleri {تَظَاهَرُونَ} kelimesinin okunuşunda ihtilaf etti:

1- Bazıları {تَظَاهَرُونَ} şeklinde تَفَاعَلُونَ gibi zâid olan tâ'nın -ki bu sondaki tâ'dır- hazfi ile okumuştur.

2- Diğerleri ise {تَظَاهَرُونَ} mânasında zâ'nın şeddesi ile تَظَّاهَرُونَ şeklinde okumuştur. Ancak şu var ki bu şekilde okuyanlar tâ ve zâ harflerinin aralarındaki mahreç yakınlığı sebebiyle ikinci tâ'yı zâ harfine idğam ederek şeddeli bir zâ şeklinde okumuşlardır.[471]

Bu iki kıraat her ne kadar lafızları bakımından birbirlerinden farklı olsalar da mânaları aynıdır. Bu nedenle bir kimse bu ikisinden hangisini okursa fark etmez. Çünkü her ikisi de tamamen aynı mânada olup İslâm beldelerinde bilinen kelimeler ve yaygın okuyuşlardır ve ikisinde de birini diğerine tercih etmeyi gerektirecek bir anlam farklılığı söz konusu değildir. Ancak kelimenin tamamını okumak isteyen birisinin şeddeli تَظَّاهَرُونَ kelimesini tercih etmesi başka. **[2/209]**

---

470 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/165 (853), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/209.

471 Kûfeli kıraat imamları, Âsım, Hamza ve Kisâî bu şekilde (âyette geçtiği gibi şeddesiz) okumuşlardır. Diğerleri ise تَظَّاهَرُونَ şeklinde şeddeli okumuştur. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Türkî, 2/209.

2. {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} "Size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} "*Size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?*" sözünün tefsiri:

a. {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} "Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz"

Şanı yüce olan Allah {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} "*Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz.*"[472] sözüyle Yahudileri kastetmekte ve onları bu yaptıkları nedeniyle uyarmakta ve yapmış oldukları bu davranışlarının çirkinliğini onlara açıklamakta ve onlara şöyle demektedir: "Ayrıca ben sizden birbirinizin kanını akıtmayacaksınız ve birbirinizi yurdundan çıkarmayacaksınız diye söz aldıktan sonra kendinizi öldürüyordunuz -bununla birbirlerini öldürmelerini kastetmektedir- ve siz kendi içinizden öldürdüklerinizi katletmekle birlikte kendiniz dışında düşmanlarınızın elinde sizden birini esir düşmüş olarak bulduğunuzda fidye vererek onları kurtarıyordunuz ve yine birbirinizi yurtlarından çıkarıyordunuz. Üstelik bunu tıpkı onları düşmanlarınızın elinde bırakmanız haram olduğu gibi öldürmenizin ve yurtlarından çıkarmanızın da size haram kılındığı halde yapıyordunuz. Nasıl oluyor da onları düşmanlarınızın elinde esir olarak terk etmeyi meşru görmediğiniz halde öldürmeyi meşru görüyordunuz? Ya da nasıl oluyor da onlar için fidye ödemeyi terk etmeyi meşru görmüyorsunuz da onları öldürmeyi meşru görüyorsunuz? Her ikisi de yerine getirmeniz gereken bir yükümlülük olarak sizin için tamamen eşit olduğu halde (birini yapıyor diğerini terk ediyorsunuz). Çünkü ben size onların öldürülmesi ve yurtlarından çıkarılmalarını haram kıldığım gibi onları düşmanlarının elinde esir

472 Bakara 2/85.

olarak terk etmenizi de haram kıldım. Yoksa siz -içinde size farz kıldığım buyruklarımın ve size çizdiğim sınırlarımı açıkladığım ve misakı yerine getireceğinize dair sizden söz aldığım- Tevrat'ın bir kısmına inanıyor, onu tasdik ediyorsunuz ve bunun gereği düşmanlarınızın elindeki esirlerinizi fidye vererek kurtarıyorsunuz da kendi dininizden ve soyunuzdan olanları öldürmenizi haram kıldığım kimseleri öldürerek ve onları yurtlarından çıkararak onun bir kısmını inkâr edip emirlerini tanımıyor musunuz? Oysa siz onun bir kısmını inkâr etmenin bana olan ahdinizi ve misakınızı bozmak olduğunu biliyordunuz." **[2/210]**

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٤٧٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} فَادِينَ، وَاللَّهِ إِنَّ فِدَاءَهُمْ لَإِيمَانٌ وَإِنَّ إِخْرَاجَهُمْ لَكُفْرٌ، فَكَانُوا يُخْرِجُونَهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ، وَإِذَا رَأَوْهُمْ أُسَارَى فِي أَيْدِي عَدُوِّهِمْ افْتَكُّوهُمْ.»

1475. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey', Saîd (b. Ebî Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} *"Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[473] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani 'fidye verdikleri halde' demektir. Vallahi onların fidye vermeleri iman etmeleriydi, (içlerinden bazılarını) yurtlarından sürgün etmeleri ise küfürdü. Onlar içlerinden bazılarını yurtlarından çıkarıyorlar onları düşmanlarının elinde esir düşmüş olarak gördüklerinde ise düşmanlarından fidyelerini ödeyerek geri alıyorladı."[474]

---

473 Bakara 2/85.

474 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/166, (868), Yezîd tarikiyle; Türkî, 2/211.

[١٤٧٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} قَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّ ذَلِكُمْ عَلَيْكُمْ فِي دِينِكُمْ {وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ} فِي كِتَابِكُمْ {إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} أَتُفَادُونَهُمْ مُؤْمِنِينَ بِذَلِكَ، وَتُخْرِجُونَهُمْ كُفْرًا بِذَلِكَ.»

1476. Bana İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} *'Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz.'*[475] Bunun (sizden birisinin esir düşmesi durumunda onu fidyesini ödeyerek kurtarmanızın) dininizde size emredildiğini siz biliyordunuz {وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ} *'o size haram olduğu halde'*[476] ve bu kitabınızda (Tevrat'ta) size (onları yurtlarından çıkarmanız) haram kılınmıştı. {إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} *'...onları çıkarmak/çıkarmanız. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?'*[477] Yani Kitab'ın bu emrine iman ederek onların fidyelerini veriyor ve bir kısmını da inkâr ederek onları yurtlarından çıkarıyor musunuz?"[478]

[١٤٧٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} يَقُولُ: إِنْ وَجَدْتَهُ فِي يَدِ غَيْرِكَ فَدَيْتَهُ وَأَنْتَ تَقْتُلُهُ بِيَدِكَ».

1477. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} *"Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz."*[479] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bir taraftan onu kendi elinle öldürürken diğer taraftan onu kendi dışında birinin elinde esir olarak bulduğunda fidyesini ödeyip kurtarıyordun."

---

475 Bakara 2/85.
476 Bakara 2/85.
477 Bakara 2/85.
478 Rivayet 2/207'de uzunca geçmiştir. Türkî, 2/211.
479 Bakara 2/85.

[١٤٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: كَانَ قَتَادَةُ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} فَكَانَ إِخْرَاجُهُمْ كُفْرًا وَفِدَاؤُهُمْ إِيمَانًا.»

1478. Müsennâ bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Katâde {أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} *"Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[480] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onların birbirlerini yurtlarından çıkarmaları küfür, (içlerinden esir düşenleri düşmana) fidye ödeyerek kurtarmaları ise imandı." **[2/211]**

[١٤٧٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ} الْآيَةَ، قَالَ: كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذَا اسْتُضْعِفُوا قَوْمًا أَخْرَجُوهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ، وَقَدْ أُخِذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقُ أَنْ لَا يَسْفِكُوا دِمَاءَهُمْ وَلَا يُخْرِجُوا أَنْفُسَهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ، وَأُخِذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقُ إِنْ أُسِرَ بَعْضُهُمْ أَنْ يُفَادُوهُمْ. فَأَخْرَجُوهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ ثُمَّ فَادُوهُمْ. فَآمَنُوا بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَكَفَرُوا بِبَعْضٍ؛ آمَنُوا بِالْفِدَاءِ فَفَدَوْا، وَكَفَرُوا بِالْإِخْرَاجِ مِنَ الدِّيَارِ فَأَخْرَجُوا.»

1479. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ} *"Ama siz, birbirinizi öldüren kimselersiniz."*[481] âyetinin anlamı hakkında şöyle demiştir: "İsrâiloğulları'nın kendilerinden birbirlerinin kanlarını akıtmayacaklarına ve birbirlerini yurtlarından çıkarmayacaklarına dair söz alındığı halde kendi içlerinden bir kavmi zayıf bulduklarında onları yurtlarından çıkarıyorlardı. Yine içlerinden birisi esir alındığında onun fidyesini ödeyip onu kurtaracaklarına dair kendilerinden söz alındığı halde onları yurtlarından çıkarıyorlar sonra da (başkasının eline esir düştüğünde) fidyesini ödeyip onu kurtarıyorlardı. Onlar böyle yaparak Kitab'ın (Tevrat) bir kısmına inandılar bir kısmını ise inkâr ettiler. Fidyeyi kabul ederek iman ettiler ve

480 Bakara 2/85.
481 Bakara 2/85.

(bunun gereği olarak içlerinden esir düşenleri kurtarmak için) fidye ödediler. İnsanları yurtlarından sürgün etmeyi inkâr ettiler ve bunun sonucunda onları yurtlarından çıkardılar."[482]

[١٤٨٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ أَنَسٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْعَالِيَةِ: «أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ، مَرَّ عَلَى رَأْسِ الْجَالُوتِ بِالْكُوفَةِ وَهُوَ يُفَادِي مِنَ النِّسَاءِ مَنْ لَمْ يَقَعْ عَلَيْهِ الْعَرَبُ وَلَا يُفَادِي مَنْ وَقَعَ عَلَيْهِ الْعَرَبُ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: أَمَا إِنَّهُ مَكْتُوبٌ عِنْدَكَ فِي كِتَابِكَ أَنْ فَادُوهُنَّ كُلَّهُنَّ.»

1480. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'ten rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Abdullah b. Selâm Kûfe'de (Yahudilerin temsilcisi olan) Re'sü'l-Câlût'un yanına gittiğinde, onun, Arapların cinsel ilişkiye girmediği kadının fidyesini verirken, Arapların ilişkiye girdiği kadının fidyesini vermediğini gördü ve ona;

'Senin yanındaki kitapta (Tevrat'ta) hepsinin fidyesini öde' diye yazmıyor mu?' dedi."[483]

[١٤٨١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} قَالَ: كُفْرُهُمُ الْقَتْلُ وَالْإِخْرَاجُ، وَإِيمَانُهُمُ الْفِدَاءُ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: يَقُولُ: «إِذَا كَانُوا عِنْدَكُمْ تَقْتُلُونَهُمْ وَتُخْرِجُونَهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ. وَأَمَّا إِذَا أُسِرُوا تَفْدُونَهُمْ؟ وَبَلَغَنِي أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ فِي قِصَّةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ: إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ مَضَوْا وَإِنَّكُمْ أَنْتُمْ تُعْنَوْنَ بِهَذَا الْحَدِيثِ.»

1481. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} *"Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[484] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerin küfrü (birbirlerini) öldürmek ve (yurtlarından) çıkarmaktır. İmanları ise (içlerinden birisi başkalarının eline esir düşerse onlara) fidye vermektir (fidye vererek kurtarmaktır)." İbn

482 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/166-166 (866, 872), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/212.

483 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/174, Âdem b. Ebî İyâs, *Tefsîr*'inden naklederek. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 13/13; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/165 (865); Türkî, 2/212.

484 Bakara 2/85.

Cüreyc der ki: "Allah bu âyette Yahudilere şöyle diyor: 'Siz onlar yanınızdayken onları öldürüyorsunuz ve yurtlarından çıkarıyorsunuz. Başkalarına esir düştüklerinde ise fidyelerini ödeyip onları çıkarıyor musunuz?' Bana rivayet edildiğine göre Ömer b. Hattâb (ra) İsrâiloğulları kıssası hakkında şöyle demiştir: 'İsrâiloğulları geçip gittiler. Ey Müslümanlar bu sözle, siz kastediliyorsunuz siz!'"

b. {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تَفْدُوهُمْ} "Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz." Sözünün Kıraatı

Kıraat âlimleri {وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تَفْدُوهُمْ} *"Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz."*[485] sözünün okunuşunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları أَسْرَى تَفْدُوهُمْ şeklinde okumuştur.

2- Bazıları {أُسَارَى تُفَادُوهُمْ} şeklinde okumuştur.

3- Diğer bazıları ise أُسَارَى تَفْدُوهُمْ şeklinde;

4- Diğer bir kısmı da أَسْرَى تُفَادُوهُمْ şeklinde okumuşlardır.[486] **[2/212]**

Her kim bu âyeti وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسْرَى şeklinde okursa bütün esirleri kastetmiştir. Çünkü bu kelime de فَعِيلٌ kalıbında gelmiştir. Tıpkı bütün özür sahiplerinin isimlerinin tekilleri فَعِيلٌ takdirinde geldiği gibi. Zira الْأَسْرُ kelimesi mâna itibarıyla اَلْأَسِيرُ kelimesinin anlamına dâhil olan ezâ ve baskı altında bulunma anlamıyla onun mânalarının bir kısmına benzemektedir. Bu nedenle de kendisiyle isimlendirilen açıkladığımız bu şeylerin hepsi (أَسْرَى şeklinde cemî yapılarak) onun anlamına dâhil edilmiş ve (tekil olara) أَسِيرٌ ve (çoğul olarak) أَسْرَى denilmiştir. Tıpkı مَرِيضٌ "hasta" ve مَرْضَى "hastalar", كَسِيرٌ "kırılmış" ve كَسْرَى "kırılanlar" ile جَرِيحٌ "yaralı" ve جَرْحَى "yaralılar" denildiği gibi.

{أُسَارَى} *"esirler"*[487] şeklinde okuyanlara gelince onlar فَعْلَان vezninin çoğulu olan ve bazen de فَعِيلٌ kalıbındaki kelimelerin çoğulu olarak (فَعْلَان kelimesiyle) ortak olarak kullanılan فَعْلَى kalıbında bu kelimeyi türetmişlerdir. Tıpkı سُكَارَى وَسَكْرَى ve كُسَالَى وَكَسْلَى dedikleri gibi.

---

485 Bakara 2/85.

486 Birinci kıraati Ebû Hamza, ikincisini Âsım, Nâfi' ve Ebû Ca'fer, üçüncüsünü İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Kisâî okumuştur. Dördüncüsü ise on kıraatin dışında şâz bir kıraattir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Türkî, 2/213.

487 Bakara 2/85.

Bazıları da أَسْرَى kelimesinin mânasının الْأُسَارَى kelimesinin anlamından farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine onlar, أَسْرَى kelimesinin bir kavmin bir esir [mânası] dışında kendilerinden kurtarılması istenilen esiri karşıdan isteme mânasında olduğunu, الْأُسَارَى kelimesinin ise, esir edenlerin elinde tutulan esirlerin dönmesi ve (esirlerin ait olduğu kavmin) onları zorla ve baskıyla (esir tutanların elinden) almaları mânasında olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu okuyuşun böyle anlaşılmasına dair Arapların hiçbirinin lehçesinde herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır. Ancak الْأَسِيرِ kelimesinin çoğul yapılmasıyla ilgili (yukarıda) açıkladığım üzere ortaya koyduğum gerekçeden dolayı bazen فَعْلَى vezninde bazen de فُعَالَى vezninde çoğul olarak okunabilir. Daha önce zikrettiğim de şudur: (الْأَسِيرِ kelimesinin) çoğulu olan الْأُسَارَى sözcüğünü سَكْرَانَ, كَسْلَانَ kelimelerinin çoğullarıyla (سُكَارَى ve كُسَالَى) bunların benzerlerine benzetmeleridir.

Bu konudaki kıraatlerin en doğru olanı[488] وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسْرَى şeklinde okuyanın kıraatidir. Çünkü فَعِيلٌ kalıbının çoğulu olan فُعَالَى, Arapların dillerinde yaygın olmayan bir okuyuştur. Bu okuyuş onların dillerinde yaygın olmayan bir okuyuş olunca ve diğer taraftan daha önce açıkladığımız gibi tekili فَعِيلٌ takdirinde olan bir kelimeyi فَعْلَى kalıbında (çoğul) getirerek bütün özellikleri -acılar ve zayıflıklar anlamları- (bir kelimede) toplamak Arapların dilinde yaygın ve meşhur olunca onun (أَسْرَى kelimesinin) tekili olan الأَسِيرُ kelimesine (anlamına) onun benzerlerini ve çeşitlerini dâhil etmek gerekli olur. Böylece kendisine aykırı olan mânaları dışarıda bırakmış, kendisiyle ilgili olan şeylerin hepsini de içine almış olur. **[2/213]**

{تُفَادُوهُمْ} *"fidye verip kendilerini kurtaran"*[489] şeklinde okuyana gelince, o bu okuyuşuyla şunu kastetmiştir: "Siz onların ellerindeki esirlerinize karşılık onlara fidye ödüyorsunuz -onların esir ettiklerine karşılık sizden de fidye alınır- böylece siz onlara esirlerine karşılık sizin esirlerinizi vererek fidye ödemiş olursunuz."

---

488 Taberî her ne kadar böyle bir tercihte bulunsa da mütevâtir kıraatler arasında bir üstünlük farkı yoktur. Ebû Amr ed-Dânî şöyle der: "Kıraat âlimleri Kur'ân'ın kıraatlerinden birisiyle dilde yaygın olmasından ve dil kurallarına uygun olmasından hareketle amel etmezler. Aksine rivayetin sabit ve sahih olmasını esas alırlar. Eğer rivayet sabitse Arapça dil kurallarına uygunluğunu ve dildeki yaygın kullanımını dikkate almazlar. Çünkü kıraat uyulması ve kabul edilmesi zorunlu bir sünnettir." Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Türkî, 1/16; 2/214.

489 Bakara 2/85.

Söz konusu kıraat âlimlerinden تَفْدُوهُمْ şeklinde okuyana gelince o bu okuyuşuyla şunu kastetmektedir: "Sizler Ey Yahudi topluluğu! İçinizden, yurtlarından çıkardıklarınız size ancak esir olarak gelirler de onların fidyelerini öder ve onları esaretten kurtarırsınız."

Bu kıraat -أَسْرَى تَفْدُوهُمْ- [490] kıraatini kastediyorum- bana göre birinciden daha evladır. Çünkü Yahudilere dinlerinde emredilen, onları her hâlükârda esirlerini fidye ödeyerek kurtarmalarıdır. Sahipleri onlardan esir ettikleri kimseleri fidye karşılığı ister serbest bırakısın isterse serbest bırakmasın.

c. {وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ} "Size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran"

Allah Teâlâ'nın {وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ} *"O size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran"*[491] sözüne gelince, bu sözdeki {وَهُوَ} *"o"*[492] ifadesinin tefsiri iki türlüdür:

1- Birincisi: Bahsi geçen (yurtlarından) çıkarmadan kinaye olmasıdır. Allah sanki şöyle demiştir: "Siz yurtlarından çıkarılmaları size haram kılınan içinizden bir grubu yurtlarından çıkarıyordunuz." Daha sonra {وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ} "o *size haram olduğu halde"*[493] ifadesinin ardından gelen bu الْإِخْرَاجُ ifadesini {وَهُوَ} *"o"*[494] üzerinde pekiştirmek için tekrarladı. Zira bu ifadeyle {وَهُوَ} *"o"*[495] zamirinin arasını bir sözle ({مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ} *"size haram olduğu"* sözüyle) ayırdı. **[2/215]**

2- Âyetin ikinci tefsiri ise şöyledir: {وَهُوَ} *"o"*[496] ifadesinin fasıl zamiri[497] olmasıdır. Zira {وَهُوَ} *"o"*[498] ile birlikte gelen vâv [{وَهُوَ} şeklinde]

---

490 Türkî baskısında geçtiği üzere Taberî'nin bu iki kıraatten أَسْرَى تَفْدُوهُمْ kıraatini tercih ettiği ifadesi doğru değildir. Doğrusu {أَسْرَى تُفَادُوهُمْ} okuyuşudur. Bk. Şâkir 2/312.

491 Bakara 2/85.

492 Bakara 2/85.

493 Bakara 2/85.

494 Bakara 2/85.

495 Bakara 2/85.

496 Bakara 2/85.

497 Kûfeliler burada asıl metinde geçen عِمَادًا ifadesini fasıl zamiri için kullanırlar. Bu zamir, kendisinden sonraki ifadeyi haber olmaktan çıkmaktan koruduğu için ya da haberin gerçekleşmesiyle (isim cümlesindeki) ismi destekleyip onu kuvvetlendirdiği için bu isim verilmiştir. Krş. Türkî, 2/214-215. Ayrıca diğer detaylar için bk. Şâkir, 2/312.

498 Bakara 2/85.

kendisinden sonra gelen bir isme ihtiyaç duyar fiile değil. Eğer هُوَ zamiri isimden –başına vav gelmeye ihtiyaç duyan- önce fiilin başına gelirse bu durumda هُوَ başa alınır çünkü o bir isimdir. Senin sözde "Baban ayakta iken" mânasında şöyle demen gibi: أَتَيْتُكَ وَهُوَ قَائِمٌ أَبُوكَ. Çünkü vâv, bir isme ihtiyaç duyar. Bu nedenle de هُوَ ile zamir-i fasıl yapılmıştır. Zira sözün (duruma) uygun olması için fiil isimden önce gelmiştir.[499]

Tıpkı şâirin şu söylediği gibi:

فَأَبْلِغْ أَبَا يَحْيَى إِذَا مَا لَقِيتَهُ ... عَلَى الْعِيسِ فِي آبَاطِهَا عَرَقٌ يَبْسُ

بِأَنَّ السُّلَامِيَّ الَّذِي بِضَرِيَّةٍ ... أَمِيرَ الْحِمَى قَدْ بَاعَ حَقِّي بَنِي عَبْسِ

بِثَوْبٍ وَدِينَارٍ وَشَاةٍ وَدِرْهَمٍ ... فَهَلْ هُوَ مَرْفُوعٌ بِمَا هَهُنَا رَأْسُ

Ebû Yahyâ ile karşılaştığında söyle ona
Koltukları altındaki terleri kurumuş (çok yolculuk yapmaktan) beyaz deve üzerinde

Darıyye'de es-Sülâmî'deki
Hımâ emirinin hakkımızı Benî Abse'ye (kabilesine) (rüşvet olarak) sattığını söyle

Bir elbise, bir dinar, bir koyun ve bir dirheme
O, burada bizim başımızı kaldıracak mı? (Yani bize yardım edip ondan hakkımızı alacak mı?)[500]

3. {فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} "Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} "*Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir.*" sözünün tefsiri:

499 Krş. Şâkir, 2/312; Türkî, 2/215.

500 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/52; Türkî, 2/216. Ayrıca bk. Şâkir, 2/313; Abdülhamîd, 2/598.

Şanı yüce olan Allah {فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} *"Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir."*[501] sözüyle şunu kastetmektedir: "Sizden birisini öldüren kimselerin -işlediği bu cinayetle Tevrat'ta işlediği bu şey hakkında Allah'ın verdiği hükmü inkâr eden ve kendi içinizden bir grubu zulüm ve düşmanlıkla onların aleyhine düşmanları olan müşriklere yardım ederek yurtlarından çıkaran ve Allah'ın Musa'ya indirdiği kitabında ona emrettiği şeylere aykırı davranan- "cezası" -bu ceza ile bu yaptıklarının karşılığını ve onun ödeyeceği bedeli kastetmektedir- ancak {إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} *"Dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir."*[502] الْخِزْيُ, "rezil ve hakir olmak" demektir. Bu anlamda: (geçmiş zaman kipinde) خَزِيَ الرَّجُلُ "Adam rezil oldu" (şimdiki zaman kipinde) "rezil ve zelil oluyor يَخْزَى" mastar olarak da "zelil duruma düşmek خِزْيًا" denilir. {فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} *"dünya hayatında."*[503] Yani âhiretten önce dünyada hemen. **[2/215]**

a. Allah'ın Kendilerini İşledikleri Günahları Nedeniyle Cezalandırdığı Atalarının Zelil Olmaları

Diğer taraftan Allah'ın kendilerini işledikleri günahları nedeniyle cezalandırdığı atalarının zelil olmaları hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu zelil düşme/hakir olma, Allah Teâlâ'nın, elçisi Muhammed'e (sav) katilin işlediği cinayete karşılık kısas olarak öldürülmesi ve zalimden mazlumun intikamının alınması hükmüdür."

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Aksine bu ceza onlardan dinlerinde uyguladıkları üzere onlara zillet ve hakirlik olsun diye cizye almaktır."

3- Bir diğer görüş sahipleri de şöyle demişlerdir: "Aksine onların dünyada cezalandırıldıkları bu zelil düşme Resûlullah'ın (sav) Nadîr'i ilk kuşattığında yurtlarından sürgün etmesi Kurayza'nın savaşçılarının öldürülmesi ve nesillerinin esir edilmesidir. Bu dünyada onlar için bir zillet ve horlanmışlıktır. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.

---

501 Bakara 2/85.
502 Bakara 2/85.
503 Bakara 2/85.

4. {وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ} "Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar"

Allah Teâlâ'nın {وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ} *"Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ} *"Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar."*[504] sözüyle şunu kastediyor: "Kıyamet koptuğu gün, sizden Allah'a karşı bu suçları işleyenin cezalandırılması, dünyada kendisine helâl olan zillet ve horlanmışlıktan sonra (âhirette) Allah'ın düşmanlarına hazırlamış olduğu azabın en şiddetlisine çarptırılmaktır."

Bazıları bu âyetin mânası hakkında şöyle de demişlerdir: "Bu âyetin anlamı şudur: 'Sonra kıyamet günü dünya azabından daha şiddetlisine uğratılırlar.'"

Bunu söyleyenin bu sözünün bir anlamı yoktur. Çünkü şanı yüce olan Allah (bu sözüyle) onların azap ıstıraplarının en şiddetlisine çarptırılacaklarını bildirmiştir. Bundan dolayı da {الْعَذَابُ} *"azap"*[505] kelimesinin başına elif-lam getirilmiştir. Çünkü bu elif-lam ile azabın bir türünü değil bütün azap türlerini kastetmiştir. **[2/216]**

5. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kıraat âlimleri bu sözün okunuşu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bu sözü onlardan haber veren bir anlama gelecek şekilde yâ ile وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ şeklinde okumuşlardır.[506] Sanki bu şekilde

504 Bakara 2/85.

505 Bakara 2/85.

506 Bu şekilde okuyanlar Nâfi', İbn Kesîr, Ebubekir ve Yakub'dur. Diğerleri ise tâ ile okumuşlardır. Her iki kıraat da mütevâtirdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Türkî, 1/16; 2/217.

okuyanların bu kıraatlerinin anlamı şöyledir: "Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir." Bu şekilde okuyan, "Allah'ın onların yaptıklarının cezasının ancak dünyada zillete düşmek ve horlanmak olduğunu bildirdiği amellerinden haberdardır ve onların âhirette varacakları yer ise azabın en şiddetlisidir." mânasını kastetmektedir.

2- Diğerleri ise {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[507] muhatap sîgası ile tâ ile okumuşlardır. Bu şekilde okuyana göre de âyette Allah şöyle demiştir: Sanki onlar bu okuyuşlarıyla {أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} *"Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[508] sözünü okuyuşlarına benzer bir okuyuşta bulunmuşlardır. (Bu okuyuşa göre de anlam şöyledir:) "Ey Yahudi topluluğu! Allah sizin yaptıklarınızdan gafil değildir."

Bu iki okuyuştan benim en çok beğendiğim Allah'ın {فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ} *"Artık sizden bunu yapanın cezası."*[509] ve {وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ} *"Kıyamet gününde ise onlar uğratılırlar."*[510] sözündeki okuyuşa uyarak yâ ile okuyanın kıraatidir. Çünkü bundan başka (bir gerekçe de) وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ sözü {أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ} *"Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[511] sözüne daha yakındır. Bu âyeti, yakınındakine tâbi olarak onun gibi okumak kendisinden daha uzakta olanın okunuşuna dâhil ederek okumaktan daha evladır. Diğer okuyuş biçimi de doğruya uzak değildir.

Bu durumda Allah'ın {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[512] sözünün tefsiri şöyledir: "Allah sizin çirkin işlerinizden gafil değildir. Bilakis dünyada da bu yaptıklarınızla sizi zelil ve horlanmış kılmak, âhirette de onlara karşılık sizi cezalandırmak için onları tek tek saymakta ve muhafaza etmektedir." **[2/217]**

---

507 Bakara 2/85.
508 Bakara 2/85.
509 Bakara 2/85.
510 Bakara 2/85.
511 Bakara 2/85.
512 Bakara 2/85.

[BAKARA SÛRESİ 86. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾

"Onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez. Onlara yardım da edilmez." (Bakara 2/86)

1. {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} *"Onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez."* sözünün tefsiri:

a. {أُولَئِكَ} "Onlar"

Şanı yüce olan Allah {أُولَئِكَ} *"onlar"*[513] sözüyle Kitab'ın bir kısmına iman eden ve bu nedenle de Yahudilerden olan esirlerine fidye vererek onları kurtardıklarını diğer yandan da yine Kitab'ın bir kısmını inkâr ederek Allah'ın kendilerine öldürülmesini haram kıldığı kendi dinlerinden olan kimseleri öldürdüklerini ve Allah'ın Tevrat'ta kendilerinden aldığı misakı bozarak yurtlarından çıkarılmasını haram kıldığı kimseyi yurtlarından çıkardıklarını haber verdiği İsrâiloğulları'nı kastetmektedir. Böylece şanı yüce olan Allah yine bunların kendi milletlerinden olan zayıfların, cahillerin ve ahmakların dünya hayatındaki yönetimlerine sahip olmayı satın aldıklarını ve değersiz ve kötü yiyecekleri, kendisiyle âhirette cennetlerde ebedî olarak kalacakları -eğer inkâr ve küfür yerine imanla gelmiş olsalardı- imana karşı satın aldıklarını haber verdi. Ancak şanı yüce olan Allah, onların dünya hayatını âhirete karşılık satın aldıklarını açıkladı. Çünkü onlar Allah'ın müminlere hazırladığı âhiret nimetleri yerine -dünyada Rablerini inkâr ederek- dünyaya razı oldular. Böylece Allah onların kendisini inkâr ederek âhiret nimetlerindeki paylarını terk etmelerini, dünyanın değersiz şeylerini bu âhiret nimetlerine karşılık satın almalarına bir bedel kıldı.

513 Bakara 2/86.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٤٨٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ} اسْتَحَبُّوا قَلِيلَ الدُّنْيَا عَلَى كَثِيرِ الْآخِرَةِ.»

1482. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ} *"Onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir."*[514] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlar dünyanın az geçimliğini âhiretin (kat kat) çok nimetlerine tercih etmişlerdir."[515] **[2/218]**

Bundan başka şanı yüce olan Allah onların kendisine itaati terk ederek âhiretteki paylarını sattıklarını ve bu yaptıklarıyla küfrü ve dünyanın değersiz şeylerini âhiret nimetlerine tercih etmekle âhirette nasiplerinin kalmadığını, onlara orada ancak azabın var olacağını ve cezalandırmada kendilerine bir hafifletme yapılmayacağını bildirmiştir. Çünkü orada azabın kendisine hafifletilenin âhiret nimetlerinde nasibi olan kimse olduğunu bunların ise dünyalarını âhiretleri karşılığında -dünyada olan geçici ve değersiz şeyleri- satın almaları nedeniyle âhirette bir payları yoktur.

b. {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Onlara yardım da edilmez"

Allah {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} *"Onlara yardım da edilmez."*[516] sözüne gelince: Allah onlara âhirette hiç kimsenin yardım etmeyeceğini ve bir yardım edenin desteğinin onlardan hiçbirinden azabını savuşturmayacağını ve ne bir gücün ne bir şefaatin ne de bu ikisinden başka herhangi bir şeyin de aynı şekilde onlardan hiç kimseden bu azabı uzaklaştıramayacağını bildirmiştir.

---

514 Bakara 2/86.
515 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/167 (877), Yezîd tarikiyle; Türkî, 2/218.
516 Bakara 2/87.

[BAKARA SÛRESİ 87. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾

"Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?" (Bakara 2/87)

1. {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} "Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik"

Şanı yüce olan Allah {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} *"Andolsun, Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik."*[517] sözüyle şunu kastetmektedir: "Onu sana indirdik."

Biz daha önce geçtiği üzere[518] الْإِيتَاءُ'nun "vermek" mânasında olduğunu açıklamıştık. Allah'ın Musa'ya (as) verdiği kitap ise Tevrat'tır.

---

517 Bakara 2/87.

518 Bk. Türkî, 2/51, 219.

b. {وَقَفَّيْنَا} "Art arda gönderdik"

Allah'ın {وَقَفَّيْنَا} *"art arda gönderdik."*[519] sözüne gelince, o bununla şunu kastetmektedir: "Peşinden getirdik ve bazılarının ardından diğer bazılarını onlara tâbi kıldık. Tıpkı bir kimsenin bir başkasının arkasından onun izinden gitmesi gibi." Bu kelimenin {قَفَّيْنَا} *"art arda gönderdik."*[520] aslı اَلْقَفَا kelimesidir. Bu anlamda şöyle denilir: "Onun ensesinin arkasında olduğunda قَفَوْتُ فُلَانًا 'Falanı takip ettim.' Tıpkı arkasında bulunduğunda دَبَرْتُهُ demen gibi."

c. {مِنْ بَعْدِهِ} "Ondan sonra"

Yine şanı yüce olan Allah {مِنْ بَعْدِهِ} *"Ondan sonra"*[521] sözüyle şunu kastetmektedir: Musa'dan sonra.

d. {بِالرُّسُلِ} "peygamberler"

{بِالرُّسُلِ} *"peygamberler"*[522] sözüyle peygamberleri kastetmektedir. Bunlar peygamberlerin tamamıdır. (Tekil mânada) Şöyle denilir: هُوَ رَسُولٌ "O bir peygamberdir." (Çoğul olarak ise) şöyle denilir: هُمْ رُسُلٌ "Onlar peygamberlerdir" Tıpkı (tekil olarak) هُوَ صَبُورٌ "O çok sabredendir", (çoğul olarak da) وَهُمْ قَوْمٌ صُبُرٌ "Onlar çok sabreden bir kavimdir", هُوَ رَجُلٌ شَكُورٌ "O çok şükreden birisidir" ve وَهُمْ قَوْمٌ شُكُرٌ "Onlar çok şükreden bir kavimdir" denildiği gibi. **[2/219]**

Şanı yüce olan Allah {وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ} *"Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik."*[523] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yani tek bir yol ve tek bir şeriat üzere onların bazılarından sonra diğer bazılarını peşlerinden getirdik." Çünkü Allah'ın Musa'dan (as) sonra İsa b. Meryem (as) zamanına kadar peygamber olarak gönderdiği kimseler İsrâiloğulları'na Tevrat'ın emirlerini yerine getirme ve ondaki hükümlerle amel etmeyi ve insanları ondaki bu hükümlerle amel etmeye çağırmayı emretmiştir. Bundan dolayı da {وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ} *"Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik."*[524]

---

519 Bakara 2/87.
520 Bakara 2/87.
521 Bakara 2/87.
522 Bakara 2/87.
523 Bakara 2/87.
524 Bakara 2/87.

denilmiştir. Yani onun yolu ve şeriati üzere ve onda bulunanlarla amel etmek üzere (ondan sonra peygamberler gönderdik).

e. {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} "Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} "*Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} "*Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik.*"[525] sözüyle şunu kastetmektedir: "İsa b. Meryem'e (mucizeler) verdik. الْبَيِّنَاتِ "*mucizeler*"[526] sözüyle Allah'ın sadece ona vererek kendisinde ortaya çıkardığı ölüleri diriltmek, körü ve alacalıyı iyileştirmek ve bunun gibi onun Allah katındaki konumunu açıklayan ve peygamberliğinin doğru ve gerçek olduğuna işaret eden delilleri kastetmektedir.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٤٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} أَيِ الْآيَاتِ الَّتِي وَضَعَ عَلَى يَدَيْهِ مِنْ إِحْيَاءِ الْمَوْتَى، وَخَلْقِهِ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ ثُمَّ يَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَائِرًا بِإِذْنِ اللَّهِ، وَإِبْرَاءِ الْأَسْقَامِ، وَالْخَبَرِ بِكَثِيرٍ مِنَ الْغُيُوبِ مِمَّا يَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِهِمْ، وَمَا رَدَّ عَلَيْهِمْ مِنَ التَّوْرَاةِ مَعَ الْإِنْجِيلِ الَّذِي أَحْدَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ.»

1483. Bana İbn Humeyd'in Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} '*Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik.*'[527] Yani Allah'ın kendisine verdiği ölüleri diriltmesi, çamurdan kuş şeklinde bir şey yaparak ona üflemesi ve Allah'ın izniyle onun da hemen kuş olması, hastaları iyileştirmesi ve evlerinde biriktirdikleri şeyler ile Tevrat'la birlikte Allah'ın kendisine indirdiği İncil'de

525 Bakara 2/87.
526 Bakara 2/87.
527 Bakara 2/87.

onlara cevap vermesi gibi pek çok gaybî haberleri onlara (İsrâiloğulları'na) bildirmesidir."[528] **[2/220]**

f. {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik"

Allah Teâlâ'nın {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik."*[529] sözünün tefsiri:

g. {وَأَيَّدْنَاهُ} "Onu destekledik"

{وَأَيَّدْنَاهُ} *"destekledik"*[530] sözünün anlamına gelince bu ifadenin mânası şöyledir: Onu güçlü kıldık ve ona Cebrail ile yardım ettik.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٤٨٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{وَأَيَّدْنَاهُ} يَقُولُ: نَصَرْنَاهُ.»

1484. Bana Müsennâ'nın İshâk, Ebû Züheyr tarikiyle Cüveybir'den rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَأَيَّدْنَاهُ} *"destekledik"*[531] sözünün "yardım ettik" anlamında olduğunu söylemiştir.

Bu mânada şöyle denilir: أَيَّدَكَ اللهُ "Yani Allah seni güçlü kılsın." هُوَ رَجُلٌ ذُو أَيْدٍ ve ذُو أَدٍ demek, "o güçlü kimsedir" anlamındadır.

Accâc'ın sözü de bu anlamdadır:[532]

مِنْ أَنْ تَبَدَّلْتُ بِآدِي آدَا

Yani 'gençliğimin gücünü ihtiyarlığımın gücüyle değiştirdim'

528 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/541; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/168, 2/383 (881, 555), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/220.
529 Bakara 2/87.
530 Bakara 2/87.
531 Bakara 2/87.
532 Bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/46; Türkî, 2/221.

Şâirin sözü bu anlamdadır:[533]

إِنَّ الْقِدَاحَ إِذَا اجْتَمَعْنَ فَرَامَهَا ... بِالْكَسْرِ ذُو جَلَدٍ وَبَطْشٍ أَيِّدِ

Oklar (deste oluşturup) birleşip bir araya gelirse
Sabırlı, kuvvetli ve güçlü birisi onları kırmak ister (ancak
birlikte oluşturdukları kuvvetten dolayı kıramaz)

Şâir "eller اَلْأَيِّد" kelimesi ile "güçlü" mânasını kastetmiştir.

h. {بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Ruhu'l-Kudüs ile"

Diğer taraftan müfessirler {بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Ruhu'l-Kudüs ile."*[534] sözünün tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

i. Cebrâil (as) Olduğu Görüşü

1- Bazıları, şanı yüce olan Allah'ın kendisiyle İsa'yı desteklediğini bildirdiği Rûh'un Cebrâil (as) olduğunu söylemiştir. **[2/221]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٤٨٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: هُوَ جِبْرِيلُ.»

1485. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."*[535] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen Rûhu'l-Kudüs, Cibrîl'dir."[536]

[١٤٨٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلُهُ: «{وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: هُوَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ.»

1486. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail)*

533 Müberred, *et-Tegâzî ve'l-Merâsî*, s. 125; Türkî, 2/221.
534 Bakara 2/87.
535 Bakara 2/87.
536 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51; Türkî, 2/222.

ile destekledik."[537] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette geçen) Rûhu'l-Kudüs, Cibrîl'dir (as)."[538]

[١٤٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: فِي قَوْلِهِ: {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: رُوحُ الْقُدُسِ: جِبْرِيلُ.»

1487. Bana Müsennâ, İshâk, Ebû Züheyr tarikiyle Cüveybir'den rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."*[539] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen Rûhu'l-Kudüs, Cibrîl'dir (as)."

[١٤٨٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: أُيِّدَ عِيسَى بِجِبْرِيلَ وَهُوَ رُوحُ الْقُدُسِ.»

1488. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet edilen bir habere göre Rebî' {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."*[540] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah İsa'yı Cibrîl ile desteklemiştir. O, Rûhu'l-Kudüs'tür."[541]

[١٤٨٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الْحُسَيْنِ الْمَكِّيُّ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ الْأَشْعَرِيِّ: «أَنَّ نَفَرًا مِنَ الْيَهُودِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: أَخْبِرْنَا عَنِ الرُّوحِ. قَالَ: «أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ وَبِأَيَّامِهِ عِنْدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ جِبْرِيلُ، وَهُوَ يَأْتِينِي؟» قَالُوا: نَعَمْ.»

1489. Bize İbn Humeyd, Seleme, İbn İshâk, Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebi'l-Hüseyin el-Mekkî'den rivayet ettiğine göre Şehr b. Havşeb el-Eş'arî şöyle demiştir: "Yahudilerden bir grup Peygamber'e (sav) sordular ve dediler ki:

---

537 Bakara 2/87.
538 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/168 (884) Amr tarikiyle; Türkî, 2/222.
539 Bakara 2/87.
540 Bakara 2/87.
541 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/168'de (884. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/222.

'Bize Rûh'tan haber ver.' O da cevaben şöyle dedi:

'*O Allah adına ve İsrâiloğulları'nın yanındaki Allah'ın günleri adına söylerim. Onun Cibrîl olduğunu ve onun bana gelmekte olduğunu (vahiy getirdiğini) bilir misiniz*?' Onlar da,

'Evet' dediler."[542]

j. Rûh (as) Olduğu Görüşü

2- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Allah'ın İsa'yı (as) desteklediği Rûh, İncil'dir." **[2/222]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet:

[١٤٩٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: أَيَّدَ اللَّهُ عِيسَى بِالْإِنْجِيلِ رُوحًا كَمَا جَعَلَ الْقُرْآنَ رُوحًا كِلَاهُمَا رُوحُ اللَّهِ، كَمَا قَالَ اللَّهُ: {وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا}»

1490. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah'ın {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "*Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.*"[543] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah Teâlâ İsa'yı (as) bir Rûh olarak İncil ile desteklemiştir. Tıpkı Kur'ân'ı bir Rûh kıldığı gibi. Her ikisi de Allah'ın Rûh'udur.

---

542 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/543 (uzun haliyle). Rivayetin tamamı 2/285'de gelecektir. Türkî, rivayette geçen İbn İshâk isimli râvinin Halebî baskısında "İshâk" olarak kaydedildiğini söyler. Türkî, 2/222. Şâkir, doğrusunun عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ şeklinde olduğunu ifade eder. Senedde geçen Abdullah b. Abdurrahman b. Ebi'l-Hüseyin el-Mekkî'nin sika ve fakih bir râvi olduğunu ve el-Leys ile Mâlik'in hocalarından birisi olduğunu kendisi hakkındaki bilgilerin de İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'inde ve İbn Ebî Hâtim 2 (2)/97'de yer aldığını söyler. Şehr b. Havşeb el-Eş'arî'nin ise tâbiî ve sika olduğunu, kendisi hakkında konuşanların bir delilinin bulunmadığını belirtir. Onun güvenilir olduğunu daha önce *Şerhu'l-Müsned*'de 5007 numarada açıkladık. Kendisi hakkında İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'ine ve Buhârî'nin *et-Târîhul-Kebîr*'ine (2 (2)/659-660) bakılabilir. Şâkir, 2/321.

543 Bakara 2/87.

Tıpkı Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu gibi:

{وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا}

'İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik.'"[544]

k. İsa (as) Olduğu Görüşü

3- Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Âyette geçen Rûh, İsa'nın ismi olup o bu ismi ile ölüleri diriltiyordu."

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet:

[١٤٩١] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: هُوَ الِاسْمُ الَّذِي كَانَ يُحْيِي عِيسَى بِهِ الْمَوْتَى.»

1491. Bana Mincâb'ın Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet edilen bir habere göre İbn Abbas {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."*[545] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu, İsa'nın (as) (mucize olarak) kendisiyle ölüleri dirilttiği ismidir."[546]

Bu konudaki tefsirlerin en doğrusu, bu âyetteki Rûh'un Cebrâil (as) olduğunu söyleyenin görüşüdür. Çünkü şanı yüce olan Allah İsa'yı (as) onunla desteklediğini bize haber vermiştir.

Şu sözünde haber verdiği gibi:

{إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى
وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا
وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ}

"O gün Allah, şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail)

544 Şûrâ 42/52.
545 Bakara 2/87.
546 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/169 (886), Ebû Zür'a ve el-Mincâb tarikiyle; Türkî, 2/223.

ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani sana Kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim."[547]

Allah, İsa'yı (as) onunla desteklemiştir. Eğer Allah'ın onu desteklediği şey İncil olsaydı o zaman {إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Hani, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim."*[548] ve {وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ} *"Hani sana Kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim."*[549] sözleri anlamı olmayan bir sözün tekrarı olurdu. Bu tefsiri yapanın söylediğine göre {إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Hani, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim."*[550] sözü şu anlama gelmektedir: "Hani ben seni İncil'le desteklediğim zaman." Böylece her iki âyetin anlamı da şöyle olur: "Hani ben seni İncil'le desteklediğimde ve sana İncil'i öğrettiğimde." Bu durumda Allah bu sözüyle ancak İsa'yı destekleyen değil ona sadece İncil'i öğreten olur ki bu da ikisinden birinde ilave bir mâna olmaksızın aynı âyette bir sözün tekrarı olur. Bu da sözde gereksiz bir kullanımdır ki şanı yüce olan Allah kullarına kendilerine fayda vermeyecek bir üslupta hitapta bulunmaktan berîdir. **[2/223]**

"Rûh" kelimesiyle ilgili bu izahlara göre âyette "Rûh" ile kastedilen Cebrail (as) olunca bu âyette geçen "Rûh" ile İncil'in kastedildiğini ileri sürenin sözü geçersiz olur. Her ne kadar şanı yüce olan Allah'ın peygamberlerine vahyettiği bütün kitapları ondan bir ruh olması hasebiyle ölü kalpler onunla hayat bulursa, esir düşmüş nefisler onunla yeniden canlanırsa ve sapmış akıllar onunla hidâyete ererse de (burada "Rûh" ile İncil kastedilmez).

Şanı yüce olan Allah Cibrîl'i "Rûh" diye isimlendirmiş ve ona {الْقُدُسِ} *"Kudüs"*[551] kelimesini izafe etmiştir. Çünkü o, bir anne babanın çocuğunu doğurması gibi değil Allah'ın katından ona verdiği bir ruh ile yaratılmış ve bundan dolayı da Allah onu "rûh" diye isimlendirmiş ve ona {الْقُدُسِ} *"Kudüs"*[552] kelimesini izafe etmiştir -Kudüs temiz ve pak olandır- tıpkı İsa b. Meryem'i, bir çocuğun anne baba vesilesiyle doğması ile değil de Allah'ın onu katından kendisine verdiği bir ruh ile yaratmış olması nedeniyle "Rûhullah" diye isimlendirdiği gibi.

---

547 Mâide 5/110.
548 Mâide 5/110.
549 Mâide 5/110.
550 Mâide 5/110.
551 Bakara 2/87.
552 Bakara 2/87.

Biz daha önce bu kitabımızda geçtiği üzere التَّقْدِيسُ'in temizlemek, وَالْقُدُسُ'ün de bu mânada "temiz ve pak" demek olduğunu açıklamıştık.[553]

Müfessirler daha önce geçtiğini bahsettiğimiz yerde ihtilaf ettikleri gibi bu âyette geçen {الْقُدُسِ} *"Kudüs"*[554] kelimesinin anlamında da ihtilaf etmişlerdir.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٤٩٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «الْقُدُسُ: الْبَرَكَةُ.»

1492. Bana Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî (âyette geçen) {الْقُدُسِ} *"Kudüs"*ün[555] "Kutsal" mânasında olduğunu söylemiştir.[556] **[2/224]**

[١٤٩٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «الْقُدُسُ: هُوَ الرَّبُّ تَعَالَى ذِكْرُهُ.»

1493. Bana Ammâr'ın, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet edildiğine göre babası {الْقُدُسِ} *"Kudüs"*ün[557] şanı yüce olan Allah olduğunu söylemiştir.[558]

[١٤٩٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} قَالَ: اللَّهُ الْقُدُسُ، وَأَيَّدَ عِيسَى بِرُوحِهِ. قَالَ: نَعْتُ اللَّهِ، الْقُدُسُ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ} قَالَ: الْقُدُسُ وَالْقُدُّوسُ وَاحِدٌ.»

---

553 Bk. Türkî, 1/505 vd.
554 Bakara 2/87.
555 Bakara 2/87.
556 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/169 (888), Amr tarikiyle; Türkî, 2/225.
557 Bakara 2/87.
558 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/169 (887), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/225.

1494. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."*[559] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah el-Kudüs'tür ve İsa'yı ruhu ile desteklemiştir. Allah'ın sıfatı, el-Kudüs'tür." Râvi bu sözünden sonra şanı yüce olan Allah'ın;

{هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ}

"O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak olan) Allah'tır."[560] âyetini okumuş ve şöyle demiştir: "الْقُدُّوسُ ve الْقُدُسُ aynı(mânada)dır."

[١٤٩٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالِ بْنِ أُسَامَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: قَالَ: « اللَّهُ: الْقُدُسُ.»

1495. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Amr b. el-Hâris, Saîd b. Ebî Hilâl b. Üsâme tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Yesâr şöyle demiştir: "Allah, el-Kudüs'tür."[561]

2. {أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ} "Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ} *"Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?"* sözünün tefsiri:

559 Bakara 2/87.

560 Haşr 59/22.

561 Seneddeki Hilâl b. Üsâme, Hilâl b. Ali b. Üsâme olup bazen dedesine nispet edilir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/343; Türkî, 2/225. A. M. Şâkir bu rivayetin Ka'bu'l-Ahbâr'ın sözlerinden birisi olduğunu isnadının da problemli olduğunu söyler. Şâkir, 2/323. Türkî Ka'bu'l-Ahbâr senedini tercih eder. Türkî, 2/225.

a. {أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ}

"Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip..."

Şanı yüce olan Allah {أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ} *"Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip..."*[562] sözüyle İsrâiloğulları Yahudilerini kastetmiştir. **[2/225]**

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٤٩٦] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ.

1496. Bana bu bilgiyi Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den rivayet etmiştir.

Ebû Cafer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah onlara şöyle der: "Ey İsrâiloğulları Yahudileri topluluğu! Muhakkak ki biz Musa'ya (as) Tevrat'ı verdik ve onun ardından da size peygamberler gönderdik. Ve Meryem oğlu İsa'ya onu size peygamber olarak gönderdiğimizde mucizeler ve apaçık deliller verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile güçlü kıldık. Siz ise katımdan size peygamberlerimden bir peygamber nefsinizin hoşuna gitmeyen bir şey getirdikçe önderiniz Şeytan'ın kibirlendiği gibi ona karşı zorbalık ve azgınlıkla kibirlendiniz. Böylece onlardan bazılarını yalanladınız, bazılarını ise öldürdünüz. İşte sizin peygamberlerime karşı davranışınız hep böyle olmuştur (şimdi de böyle yapımaya devam ediyorsunuz)."

b. {أَفَكُلَّمَا} "...dikçe"

Allah Teâlâ'nın {أَفَكُلَّمَا} *"...dikçe"*[563] sözü her ne kadar lafızda (istifham-ı) takrîrî (sorulan şeyi muhataba tasdik ettirme) olarak gelse de haber mânasındadır.

562 Bakara 2/87.
563 Bakara 2/87.

[BAKARA SÛRESİ 88. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ﴾

"'Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler." (Bakara 2/88)

1. {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*" sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kıraat âlimleri bu âyetin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları onu {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[564] şeklinde harekesiz sakin lâm ile okumuşlardır. Bu okuyuş[565] bütün bölgelerdeki şehirlerin çoğunluğunun okuyuşudur.

2- Bazıları ise ötre harekeli lâm ile وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلُفٌ şeklinde okumuşlardır.[566] **[2/226]**

Harekesiz ve sakin lâm ile okuyanların bu okuyuşuna gelince bunlar söz konusu kelimeyi şöyle diyerek tefsir ettiler: "Kalplerimiz ağırlık içinde örtülü ve muhafazalıdır." Bu okuyuş sahiplerinin kıraatlerine göre الْغُلْفُ kelimesi muhafazalı ve örtülü mânasında olan أَغْلَفَ kelimesinin çoğuludur. Tıpkı sünnet olmamış bir bir erkeğe أَغْلَفُ kadına da غَلْفَاءُ denilmesi gibi. Yine kınındayken kılıca سَيْفٌ أَغْلَفُ ve قَوْسٌ غَلْفَاءُ denilmesi gibi. Çoğulu ise غُلْفٌ'dür. Aynı şekilde sıfatlardan müzekkeri أَفْعَلَ kalıbında gelen kelimelerin müennesleri de فَعْلَاءُ kalıbında gelir. İlk harfi dammeli ikincisi de sakin olarak فُعْلٌ vezninde çoğulu yapılır. Tıpkı أَحْمَرَ - حُمْرٌ ve أَصْفَرَ - صُفْرٌ örneğinde olduğu gibi. Bu kelime hem müennes hem de müzekker için kullanılan çoğul kelime olur. Kelimenin aynelfiilinin (üç harfli bir kelimenin ortasındaki harf) harekelenmesi ancak şiirde zaruret durumunda caizdir.

---

564 Bakara 2/88.

565 Bu şekilde Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî okumuştur. Bk. İbn Mücâhid, es-*Seb'a*, s. 164; Türkî, 2/226.

566 Bu şekilde de Ebû Amr okumuştur. Bk. İbn Mücâhid, es-*Seb'a*, s. 164; Türkî, 2/226.

Tıpkı Tarafe b. el-Abd'in şu beytinde olduğu gibi:[567]

أَيُّهَا الْفِتْيَانُ فِي مَجْلِسِنَا ... جَرِّدُوا مِنْهَا وِرَادًا وَشُقُرْ

Ey meclisimizdeki gençler!
Atlarınıza gidin ve onları akına iyi hazırlayın (binicilik alıştırması yaparak savaşa hazır olun) ve (iyi cins olan) saf kızıl ile doru olanı iyi seçin (seçimi güzel yapın)

Şâir burada شُقُرًا şeklindeki okuyuşu kastetmektedir. Ancak şiir onu ikinci harfi harekelemeye zorladığı için onu harekeleyerek شُقُرْ şeklinde söylemiştir. **[2/227]**

Şu rivayette gelen görüş de bu şekildedir:

[١٤٩٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ بَشِيرِ بْنِ سَلْمَانَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ الْمُلَائِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ الْجَمَلِيِّ، عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: «الْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ. ثُمَّ ذَكَرَهَا، فَقَالَ فِيمَا ذَكَرَ: وَقَلْبٌ أَغْلَفُ: مَعْصُوبٌ عَلَيْهِ، فَذَلِكَ قَلْبُ الْكَافِرِ.»

1497. Bize İbn Humeyd'in Hakem b. Beşîr b. Selmân, Amr b. Kays el-Melâî, Amr b. Mürre el-Cemelî, Ebü'l-Bahterî tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe şöyle demiştir: "Kalpler dört türlüdür. Sonra bu âyeti [{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "*'Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[568]]okudu ve onda geçen kalp hakkında şöyle dedi: 'Muhafazalı olan kalp ise; 'Üzeri sarılmış (bandajlanmış) kalptir ve bu kalp, kâfirin kalbidir.' dedi."[569]

---

567 Tarafe, *Dîvânü Tarafe (A'lem şerhi)*, s. 69; Türkî, 2/227.

568 Bakara 2/88.

569 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 11/36, 15/108; Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 1/276, A'meş tarikiyle Amr İbn Mürre'den. Ebü'l-Bahterî Huzeyfe'yi görmemiştir. Hadisi Şeybân b. Abdurrahman Leys b. Ebî Selîm'den -o, zayıf bir râvidir- Amr b. Mürre, Ebü'l-Bahterî, Ebû Saîd el-Hudrî'den merfû olarak rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/208 (11129); Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, 2/110; Ebû Nu'aym, *el-Hilye*, 4/385. Ebü'l-Bahterî, Ebû Saîd el-Hudrî'yi görmemiştir. Türkî, 2/228. Senedde adı geçen el-Hakem b. Beşîr b. Selmân el-Hindî el-Kûfî sika bir râvidir. Ayrıca, Türkî'nin isimlerine verdiği senedde yer alan râviler ve senedde yer alan kopukluğa dair bilgilerin detayları için bkz. Şâkir, 2/325.

Âyette geçen {غُلْفٌ} kelimesini "örtüler" anlamında tefsir edenlerden gelen rivayetler:

[١٤٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} أَيْ فِي أَكِنَّةٍ.»

1498. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle Saîd b. Cübeyr veya İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[570] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani (kalplerimiz) muhafazalıdır."

[١٤٩٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِي أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} أَيْ فِي غِطَاءٍ.»

1499. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih tarikiyle Ali b. Ebî Talhâ'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır.*'"[571] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani (kalplerimiz) örtülüdür."[572]

[١٥٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} فَهِيَ الْقُلُوبُ الْمَطْبُوعُ عَلَيْهَا.»

1500. Bana Muhammed b. Saîd, babası, amcası, babası, o da babasından rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[573] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bunlar üzeri damgalanmış olan kalplerdir."

---

570 Bakara 2/88.
571 Bakara 2/88.
572 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/170 (895), 4/1108 (6221), babasından Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 2/228.
573 Bakara 2/88.

[١٥٠١] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} عَلَيْهَا غِشَاوَةٌ.»

1501. Bana Abbas b. Muhammed'in Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Abdullah b. Kesîr'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[574] âyeti(ndeki kalp) hakkında şöyle demiştir: "Onun üzerinde örtü vardır."[575] **[2/228]**

[١٥٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} عَلَيْهَا غِشَاوَةٌ.»

1502. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, Abdullah b. Kesîr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[576] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onun üzerinde örtü vardır."

[١٥٠٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ: «قَوْلُهُ: {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: هِيَ فِي غُلْفٍ.»

1503. Bize Ahmed b. İshak el-Ehvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk tarikiyle rivayet ettiğine göre A'meş {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır'.*"[577] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kalplerimiz bir kılıf/muhafaza içerisindedir."

[١٥٠٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} أَيْ لَا تَفْقَهُ.»

1504. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey', Saîd b. Ebî Arûbe tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır'*

574 Bakara 2/88.
575 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/87, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/228.
576 Bakara 2/88.
577 Bakara 2/88.

dediler."[578] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani (kalplerimiz) hiçbir şey anlamaz."[579]

[١٥٠٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: هُوَ كَقَوْلِهِ: {قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ}»

1505. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır'dediler."*[580] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet Allah Teâlâ'nın {قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ} '*(Bizi çağırdığın şeye) karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir*'[581] sözü gibidir."[582]

[١٥٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: عَلَيْهَا طَابَعٌ، قَالَ هُوَ كَقَوْلِهِ: {قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ}»

1506. Bana Müsennâ, İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer rivayet ettiğine göre Katâde {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır.'"*[583] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kalplerimizin üzerinde mühür vardır." Daha sonra da; "Bu âyet {قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ} '*(Bizi çağırdığın şeye) karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir.*'[584] âyeti gibidir." demiştir.[585]

[١٥٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{قُلُوبُنَا غُلْفٌ} أَيْ لَا تَفْقَهُ.»

1507. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{قُلُوبُنَا غُلْفٌ} '*Kalplerimiz muhafazalıdır.*'[586] Yani (kalplerimiz) anlamaz.'"[587]

---

578 Bakara 2/88.
579 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/170, 4/1108 (897 ve 6223 numaralı rivayetin ardından) Saîd tarikiyle Katâde'den; Türkî, 2/229.
580 Bakara 2/88.
581 Fussılet 41/5.
582 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51; Türkî, 2/229.
583 Bakara 2/88.
584 Fussilet 41/5.
585 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51; Türkî, 2/229.
586 Bakara 2/88.
587 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/170 (897), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/229.

[١٥٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: يَقُولُونَ: عَلَيْهَا غِلَافٌ وَهُوَ الْغِطَاءُ.»

1508. Bana Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[588] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar şöyle diyorlardı: 'Kalplerimizin üzerinde kılıf vardır o kılıf da örtüdür.'"[589] **[2/229]**

[١٥٠٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: يَقُولُ قَلْبِي فِي غِلَافٍ، فَلَا يَخْلُصُ إِلَيْهِ مِمَّا تَقُولُ. وَقَرَأَ: {وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ}»

1509. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır.*'"[590] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse 'kalbim kılıf içindedir, senin söylediklerin ona ulaşmaz' dedi."

İbn Zeyd daha sonra {وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ} "*Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir.*'[591]" âyetini okumuştur.[592]

Âyette geçen {غُلْفٌ} "*muhafazalıdır*"[593] kelimesini lâmın harekesi ile غُلُفٌ şeklinde okuyanlar ise bu kelimeyi şöyle diyerek tefsir etmişlerdir: "Bizim kalplerimiz ilim için örtülüdür." Yani kelime "kaplar" mânasındadır. Bunların teviline göre الْغُلُفُ kelimesi غِلَافٌ kelimesinin çoğuludur. Tıpkı الْكِتَابُ kelimesinin كُتُبٌ, الْحِجَابُ kelimesinin حُجُبٌ ve الشِّهَابُ kelimesinin شُهُبٌ şeklinde çoğul yapıldığı gibi. Bu durumda غُلُفٌ şeklinde lâmı harekeli ve dammeli olarak okuyanların kıraatine göre sözün tefsiri şöyledir: "Yahudiler bizim kalplerimiz ilim için örtülüdür. İlim veya onun dışındakiler için de bir kaptır."

---

588 Bakara 2/88.
589 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* /170 (895. rivayetin ardından) Ebû Zür'a ve Amr tarikiyle; Türkî, 2/229.
590 Bakara 2/88.
591 Fussilet 41/5.
592 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/177; Türkî, 2/230.
593 Bakara 2/88.

Bu görüşü ileri sürenlerden gelen rivayetler:

[١٥١٠] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ أَسْبَاطِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِي، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ فُضَيْلِ بْنِ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ: «{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: أَوْعِيَةٌ لِلذِّكْرِ.»

1510. Bana Ubeyd b. Esbât b. Muhammed el-Kureşî'nin babası tarikiyle Fudayl b. Merzûk'tan rivayet ettiğine göre Atıyye{وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[594] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Kalplerimiz Allah'ı) Zikretmek için bir kaptır."[595]

[١٥١١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عَطِيَّةَ: «فِي قَوْلِهِ: {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: أَوْعِيَةٌ لِلْعِلْمِ.»

1511. Bana Muhammed b. Umâra el-Esedî, Ubeydullah b. Musa, Fudayl tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır.*'"[596] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Kalplerimiz) İlim için bir kaptır."[597] **[2/230]**

[١٥١٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عَطِيَّةَ، مِثْلَهُ.

1512. Bize Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî, Ebû Ahmed, Fudayl tarikiyle Atıyye'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٥١٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} قَالَ: مَمْلُوءَةٌ عِلْمًا لَا تَحْتَاجُ إِلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا غَيْرِهِ.»

---

594 Bakara 2/88.

595 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/170, 4/1108 (898, 6220), Esbât b. Muhammed tarikiyle; Türkî, 2/230.

596 Bakara 2/88.

597 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/170, 4/1108 (894, 6220), Fudayl tarikiyle; Türkî, 2/230. Rivayetin senedinde yer alan Muhammed b. Umâra el-Esedî, Taberî'nin hocasıdır. Şâkir kendisi hakkında kaynaklarda bilgi bulamadığını belirtir. Şâkir, 2/327.

1513. Mincâb'dan bana, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır' dediler.*"[598] âyeti hakkında şöyle demiştir: "'(Kalplerimiz) ilimle doludur, Muhammed'e (sav) ve bir başkasına (irşadına) ihtiyacı yoktur' (dediler)."[599]

{قُلُوبُنَا غُلْفٌ} "'*Kalplerimiz muhafazalıdır.*'"[600] sözünde kendi dışındakileri okumanın caiz olmadığı kıraat, lâmın sükunu ile "(kalplerimiz) kılıf ve örtü içindedir" mânasında {غُلْفٌ} şeklinde okuyanın kıraatidir. Çünkü kurrânın ve müfessirlerin delilleri, bu kıraatin sıhhatinde birleştiği gibi lâmın dammesiyle غُلُفٌ şeklinde kural dışı olarak sahih okuyuşa aykırı okuyanın bu okuyuşunun şâz olduğunda birleşmektedir.

Biz bu okuyuşun sıhhatine dair gelen deliller üzerinde ittifak olduğuna ve bu delillerin kendisine ulaştığı kimse için hüccet olduğuna işaret ettik. Yine münferit (tek bir râvi tarafından nakledilen) bir kıraatle bir topluluktan gelen ve kendisiyle gerek nakille gerek sözlü olarak gerekse uygulamalı olarak hüccet olunan bir kıraate itiraz etmenin caiz olmadığını bunun dışında bir başka yerde delilleriyle açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak istiyorum.

2. {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ} "Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir"

Şanı yüce olan Allah'ın {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ} "*Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ} "*Öyle değil. Allah onları lânetlemiştir.*"[601] sözüyle şunu kastediyor: "Allah inkârları sebebiyle onları defedip uzaklaştırdı, kovdu ve onları rezil rüsvâ edip helak etti." Bu helakin sebebi, onların Allah'ın âyetlerini, mucizelerini ve kendilerine gönderdiği peygamberlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri yalanlamalarıdır. Şanı yüce olan Allah bu yaptıkları nedeniyle yurtlarından ve rahmetinden onları uzaklaştırdığını haber vermiştir. **[2/231]**

---

598 Bakara 2/88.
599 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/170, 4/1108 (893, 6219), Ebû Zür'a tarikiyle; Türkî, 2/231.
600 Bakara 2/88.
601 Bakara 2/88.

a. "Lânet"

"Lânet"in aslı kovmak, uzaklaştırmak ve sürgündür. Bu anlamda; (mazi olarak) لَعَنَ فُلَانٌ فُلَاناً "Falan kişi filanı lânetledi", (muzari olarak) يَلْعَنُهُ "Onu lânetliyor", mastar olarak لَعْنًا "lanetlemek", ism-i mef'ûl olarak مَلْعُونٌ "mel'ûn/lanetlenmiş" denilir. Sonra ayrıca مَفْعُولٌ kalıbından لَعِينٌ (lânetlenmiş) vezine dönülür ve (aynı anlamda) şöyle denilir: هُوَ لَعِينٌ "o lânetlenmiştir."

Şemmâh b. Dırâr'ın şu sözü de bu anlamdadır:

ذَعَرْتُ بِهِ الْقَطَا وَنَفَيْتُ عَنْهُ ... مَكَانَ الذِّئْبِ كَالرَّجُلِ اللَّعِينِ

Onunla keklikleri korkuttum ve uzaklaştırdım yanından
Kovulmuş (laîn) adam gibi duran kurdu da (uzaklaştırdım)[602]

b. {بَلْ} "Bel: Öyle değil"

Şanı yüce olan Allah'ın {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ} *"Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir."*[603] sözünde Yahudilerden {قُلُوبُنَا غُلْفٌ} *"'Kalplerimiz muhafazalıdır.'"*[604] diyenlere bir yalanlama vardır. Çünkü âyetteki {بَلْ} *"Öyle değil."*[605] sözü şanı yüce olan Allah'ın onların bu sözünü kabul etmediğine ve onların bu konuda ileri sürdükleri şeyi reddettiğine delildir. Çünkü بَلْ edatı konuşmada, inkâr edilen şeyi geçersiz kılmak için gelir.

Âyetteki {بَلْ} *"Öyle değil."*[606] sözünün anlamı böyle olunca âyetin anlamının şöyle olduğu açıktır: "Yahudiler dediler ki: 'Ey Muhammed (sav) senin bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir.'" Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle dedi: "Durum onların iddia ettikleri gibi değildir." Ancak Allah, kendisini ve peygamberlerini inkâr etmeleri nedeniyle Yahudileri defetti ve onları rahmetinden uzaklaştırdı. Onları oradan (yaşadıkları yerden) sürgün etti ve rezil rüsvâ etti. Bu yüzden pek az iman ederler.

---

602 Şemmâh, *Dîvânu Şemmâh*, s. 321; Türkî, 2/231.
603 Bakara 2/88.
604 Bakara 2/88.
605 Bakara 2/88.
606 Bakara 2/88.

3. {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} "Bu yüzden pek az iman ederler"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Bu yüzden pek az iman ederler."* sözünün tefsiri:

Müfessirler {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Bu yüzden pek az iman ederler."*[607] sözünün tefsiri konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dediler: "Bu sözün mânası şudur: 'Onlardan ne kadar da azı iman etti.' Yani onlardan az kısmı ancak iman etti." **[2/232]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٥١٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} فَلَعَمْرِي لَمَنْ رَجَعَ مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ أَكْثَرُ مِمَّنْ رَجَعَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، إِنَّمَا آمَنَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ رَهْطٌ يَسِيرٌ.»

1514. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler."*[608] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hayatıma yemin olsun ki şirk ehlinden dönenler Ehl-i Kitap'tan dönenlerden daha çoktur. Ehl-i Kitap'tan ancak az sayıda bir topluluk iman etmiştir."

[١٥١٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} قَالَ: لَا يُؤْمِنُ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ.»

1515. Hasan b. Yahyâ Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Bu yüzden pek az iman ederler."*[609] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlardan pek azı hariç kimse inanmadı."[610]

2- Diğerleri de şöyle dediler: "Aksine bu sözün mânası şudur: 'Ellerinde olanın ancak pek azı hariç ona iman etmezler.'"

---

607 Bakara 2/88.
608 Bakara 2/88.
609 Bakara 2/88.
610 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, /171, 4/1109 (900, 6229), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/233.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٥١٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} قَالَ: لَا يُؤْمِنُ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ.» قَالَ مَعْمَرٌ: وَقَالَ غَيْرُهُ: «لَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا بِقَلِيلٍ مِمَّا فِي أَيْدِيهِمْ.»

1516. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Ebû Süfyân tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Bu yüzden pek az iman ederler."*[611] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlardan pek azı hariç kimse inanmadı." Ma'mer ve diğerleri dedi ki: "Ellerinde olanın pek azı hariç ona iman etmediler.'"

{فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Bu yüzden pek az iman ederler."*[612] âyeti ile ilgili tefsirlerin en doğrusu inşallah bizim açıklayacağımız tefsirdir. O da şanı yüce olan Allah'ın bu âyette özelliklerini açıkladığı kimselere lânet ettiğini haber vermesidir. Daha sonra da onların Muhammed'e (sav) indirilenin az bir kısmına inandığını haber vermesidir. Bu nedenle de {فَقَلِيلًا} *"Bu yüzden pek az."*[613] sözünü mansûb yapmıştır. Çünkü bu söz âyette zikredilmeyen bir masdarın sıfatıdır. Sözün anlamı ise şöyledir: "Söyledikleri doğru değil Allah onları inkârları sebebiyle lânetlemiştir. Böylece inandıkları şeye az bir iman ile inanmışlardır." O zaman –açıkladığımıza göre- bu âyetle ilgili Katâde'den nakledilen rivayet geçersizdir. Çünkü bu âyetin mânası ondan rivayet edilen olsaydı -o bu rivayette şunu kastediyor: "Onların pek azı hariç iman eder veya onlardan pek azı iman eder"- o zaman الْقَلِيلُ ifadesinin mansûb değil merfû olması gerekirdi. Çünkü eğer tefsiri böyle olsaydı o zaman الْقَلِيلُ kelimesinin ما'yı merfû yapması gerekirdi. Ancak الْقَلِيلُ kelimesi mansûb yapılmış -ve ما da (ilgi zamiri olan) مَنْ veya الَّذِي (o kimse ki) mânasında gelmiştir- ve ما da kendisini merfû yapanın olmadığı bir durum üzere kalmıştır. Fakat bu Araplardan herhangi birinin dildeki kullanımına göre caiz değildir. **[2/233]**

611 Bakara 2/88.
612 Bakara 2/88.
613 Bakara 2/88.

a. ما'nın Anlamı

Dilcilere gelince onlar {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} *"Bu yüzden pek az iman ederler."*[614] sözündeki ما'nın anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları onun ziyade (fazlalık) olarak geldiğini ve cümlede herhangi bir anlamının bulunmadığını söylemişlerdir.

Şanı yüce olan Allah'ın şu âyetinde ve benzeri âyetlerde buyurduğu gibi:

{فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ}

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın."[615]

Bu ما'nın zâid olduğu iddiasına göre sözün anlamı da şu şekildedir: "Sen Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın."

Bu görüşü ileri sürenler Mühelhil'in şu beytini delil olarak okumuşlardır:[616]

لَوْ بِأَبَانَيْنِ جَاءَ يَخْطُبُهَا ... خُضِّبَ مَا أَنْفُ خَاطِبٍ بِدَمِ

Eğer iki dağa (arasına) gelip onu (Mühelhil'in kızını) isteseydi
Onu isteyenin alnında kan (rengi) bir işaret olmalıydı

Bu beyti delil getiren şâirin sözünde خُضِّبَ أَنْفُ خَاطِبٍ بِدَمٍ şeklinde kastettiğini ve مَا'nın zâid olduğunu ileri sürmüştür.

2- Diğerleri ise âyetteki ve beyitteki مَا'nın bu şekilde zâid olduğunu söyleyenin görüşünü reddetmişler ve şöyle demişlerdir: "Bu, (şekildeki kullanım) konuşmanın başında konuşmaya bütün her şeyden haber vererek söze başlamak isteyen birisinin sözünde olur. Çünkü مَا anlam itibarıyla bütün her şeyi içine alan bir kelimedir (umûm ifade eder.) Daha sonra sözün sahibi ما'dan sonra zikredilen şeylerle onun bu umûm mânasının bir kısmını tahsis eder." **[2/234]**

Bize göre bu görüş doğruya yakın olandır**.** Çünkü bir anlam ifade etmeyen sözün bir ifadede ziyade olarak gelmesi şanı yüce olan Allah'a izafe edilmesi, caiz olmayan bir şeyi O'na izafe etmektir.

---

614 Bakara 2/88.
615 Âl-i İmrân 3/159.
616 İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/46; Müberred, *el-Kâmil*, 3/91; Türkî, 2/234.

Belki de bu görüşü ileri süren şöyle demektedir: "Allah'ın kendilerinden az iman ettiklerini haber verdiği kimselerin imanları az veya çok muydu da onlar hakkında {فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} '*Bu yüzden pek az iman ederler.*'[617] 'İmanları ne azdı!' denildi?"

Şöyle denilir: İmanın anlamı tasdik etmektir. Allah'ın kendileri hakkında bu haberi verdiği Yahudiler Allah'ın vahdaniyetini, kıyameti, sevap ve cezayı tasdik ediyorlar ve Peygamber'in (sav) peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Oysa bütün bunlara iman etmek onlara farzdı. Çünkü bu farzlar kitaplarında ve Musa'nın (as) onlara getirdiği vahiylerde yer almaktaydı. İşte (bu âyette ifade edilen) imanlarının az olanı ve Allah'ın onların inkâr ettiklerini haber verdiği inkârlarının çoğu budur.

3- Bazıları da şöyle demiştir: "'Onlar hiçbir şeye iman etmiyorlardı.' Ancak şöyle denilmiştir: '{فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ} '*pek azı iman eder.*'[618] Onların çoğu kâfirdiler. Tıpkı Arapların 'Bunun gibisini hiç görmedim' mânasını kastederek قَلَّمَا رَأَيْتُ مِثْلَ هَذَا قَطُّ dediği gibi. Yine Araplardan semaî olarak (işitme yoluyla) onların 'pırasa ve soğandan başka bir şey bitmez' mânasında مَرَرْتُ بِبَلَدٍ قَلَّمَا تُنْبِتُ إِلَّا الْكُرَّاثَ وَالْبَصَلَ 'Bir beldeye uğradım orada soğan ve pırasadan başka hiçbir şey bitmez' dedikleri nakledilmiştir. Sözde azlık özelliği ifade edilen bu ve benzeri ifadelerde mâna tamamının nefyidir (yani içerdiği mânaların tamamının kastedilmediği anlaşılır)."

[BAKARA SÛRESİ 89. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

"Kendilerine ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun." (Bakara 2/89)

---

617 Bakara 2/88.
618 Bakara 2/88.

1. {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} "Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince..."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *"Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince..."* sözünün tefsiri: **[2/235]**

Şanı yüce olan Allah {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *"Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince..."*[619] sözünde şunu kastediyor: Şanı yüce olan Allah'ın özelliklerini açıkladığı İsrâiloğulları Yahudilerine gelince {كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *"Allah katından bir Kitap..."*[620] Bu Kitap'la Muhammed'e (sav) indirdiği Kur'ân'ı kastediyor {مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *"ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden..."*[621] Bununla O, Allah'ın, ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap olarak indirdiği Kur'ân'dan önce indirdiği Kitab'ı kastediyor.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٥١٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} وَهُوَ الْقُرْآنُ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ مِنَ التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

1517. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde Allah Teâlâ'nın {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *"Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince..."*[622] âyeti hakkında şöyle demiştir: "O, (âyette geçen Kitap), Allah'ın Muhammed'e (sav) indirdiği, yanlarındaki Tevrat'ı ve İncil'i tasdik eden Kur'ân'dır."[623]

---

619 Bakara 2/89.
620 Bakara 2/89.
621 Bakara 2/89.
622 Bakara 2/89.
623 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/171 (901) Şeybân, Katâde tarikiyle; Türkî, 2/236.

[١٥١٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} وَهُوَ الْقُرْآنُ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ مِنَ التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

1518. Bana Ammâr b. Hasan'ın, İbn Ebî Ca'fer o da babasından rivayet edilen bir habere göre Rebî' şöyle demiştir: "O (âyette geçen Kitap), Allah'ın Muhammed'e (sav) indirdiği, yanlarındaki Tevrat'ı ve İncil'i tasdik eden Kur'ân'dır."[624]

2. {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} "Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} "*Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler.*" sözünü tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} "*Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı.*"[625] sözüyle şunu kastediyor: "Yani bu Yahudiler -Allah'ın Kur'ân'dan önce yanlarındaki kitapları tasdik eden bir Kitabı olan Kur'ân Allah katından onlara geldiğinde onu inkâr ettiler- Muhammed (sav) gönderilmeden önce müşrik Araplara karşı onunla [onu peygamber olarak göndermesiyle] Allah'tan yardım istiyorlardı." -الِاسْتِفْتَاحُ 'nun anlamı "yardım istemektir"-. Bu durum (Hz. Peygamber henüz gönderilmeden önce onun gönderilmesini istemeleri) Allah'ın şu sözünde ifade edilir: {مِنْ قَبْلُ} "*daha önce*"[626] Yani "O, peygamber olarak gönderilmeden önce" demektir. **[2/236]**

---

624 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/171 (901-902. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/230.

625 Bakara 2/89.

626 Bakara 2/89.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

a. Nüzûl Sebebi

[١٥١٩] حَدَّثَنِي ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَشْيَاخٍ، مِنْهُمْ قَالُوا: «فِينَا وَاللَّهِ وَفِيهِمْ، يَعْنِي فِي الْأَنْصَارِ وَفِي الْيَهُودِ الَّذِينَ كَانُوا جِيرَانَهُمْ، نَزَلَتْ هَذِهِ الْقِصَّةُ، يَعْنِي: {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} قَالُوا: كُنَّا قَدْ عَلَوْنَاهُمْ دَهْرًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَنَحْنُ أَهْلُ الشِّرْكِ، وَهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ، فَكَانُوا يَقُولُونَ: إِنَّ نَبِيًّا الْآنَ مَبْعَثُهُ قَدْ أَظَلَّ زَمَانُهُ، يَقْتُلُكُمْ قَتْلَ عَادٍ وَإِرَمَ. فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ رَسُولَهُ مِنْ قُرَيْشٍ وَاتَّبَعْنَاهُ كَفَرُوا بِهِ. يَقُولُ اللَّهُ: {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ}»

1519. Bana İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk, Âsım b. Ömer b. Katâde el-Ensârî, Ensar'dan önde gelenlerden naklettiğine göre onlar şöyle demişlerdir: "Vallahi bizim ve onların hakkında yani Ensar ve onların komşuları olan Yahudiler hakkında bu kıssa, yani {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} *'Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı.'*[627] âyeti inmiştir. Onlar dediler ki:

'Biz şirk ehli; onlar da Ehl-i Kitap iken câhiliyye döneminde bir zaman onlara üstün olduk. Onlar şöyle diyorlardı: 'Bizim peygamberimizin gönderilme zamanı yaklaştı. (O zaman gelince) Allah, Âd ve İrem'i yok ettiği gibi sizi de yok edecektir.' Şanı yüce olan Allah, Peygamberi'ni Kureyş'ten gönderince biz ona tâbi olduk, onlar ise Peygamber'i yalanlanladılar. Allah bu konuda şöyle der:

627 Bakara 2/89.

{فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ}

‘(Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler.’”[628]

[١٥٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى آلِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «أَنْ يَهُودَ، كَانُوا يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ مَبْعَثِهِ. فَلَمَّا بَعَثَهُ اللَّهُ مِنَ الْعَرَبِ، كَفَرُوا بِهِ، وَجَحَدُوا مَا كَانُوا يَقُولُونَ فِيهِ، فَقَالَ لَهُمْ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَبِشْرُ بْنُ الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ أَخُو بَنِي سَلِمَةَ: يَا مَعْشَرَ يَهُودَ، اتَّقُوا اللَّهَ وَأَسْلِمُوا. فَقَدْ كُنْتُمْ تَسْتَفْتِحُونَ عَلَيْنَا بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ أَهْلُ شِرْكٍ، وَتُخْبِرُونَنَا أَنَّهُ مَبْعُوثٌ، وَتَصِفُونَهُ لَنَا بِصِفَتِهِ. فَقَالَ سَلَّامُ بْنُ مِشْكَمٍ أَخُو بَنِي النَّضِيرِ: مَا جَاءَنَا بِشَيْءٍ نَعْرِفُهُ، وَمَا هُوَ بِالَّذِي كُنَّا نَذْكُرُ لَكُمْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِ: {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ}»

1520. Bize İbn Humeyd’in Seleme, İbn İshâk, Zeyd b. Sâbit ailesinin azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İbn Abbas’ın azatlısı İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: “Yahudiler, Evs ve Hazrec kabilesine karşı, Resûlullah (sav) gönderilmeden önce onun hürmetine, Allah’tan yardm istiyorlardı. Allah onu Arapların içinden gönderince onu inkâr ettiler ve onun hakkında söylediklerini kabul etmediler. Muâz b. Cebel ve Benî Seleme sülalesinden Bişr b. el-Berâ b. Ma‘rûr onlara;

‘Ey Yahudiler! Allah’tan korkun ve Müslüman olun. Biz müşrikken, siz, bize karşı Muhammed hürmetine Allah’tan yardım istiyor, bizlere onun gönderileceğini söyleyip özelliklerini anlatıyordunuz’ deyince, Nadîroğullarından olan Sellâm b. Mişkem:

---

628 Beyhakî, *ed-Delâil*, 2/75, İbn İshâk’ın, *es-Sîre*’de yer verdiği tarikle; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da İbn Münzir’e nispetle; Ayrıca bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/541; Türkî, 2/237.

‘Bize bildiğimiz bir şey getirmedi. Bizim size anlattığımız kişi o değildir’ karşılığını verdi. Bunun üzerine;

{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ} ‘*Kendilerine ellerindekini (Tevrat’ı) tasdik eden bir Kitap (Kur’ân) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu Kitab’ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti inkârcıların üzerine olsun’*[629] âyeti nâzil oldu.”[630] **[2/237]**

[١٥٢١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى آلِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

1521. Bize İbn Küreyb’in Yunus b. Bükeyr, İbn İshâk, Zeyd b. Sâbit ailesinin mevlâsı Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle İbn Abbas’tan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١٥٢٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} يَقُولُ: يَسْتَنْصِرُونَ بِخُرُوجِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مُشْرِكِي الْعَرَبِ، يَعْنِي بِذَلِكَ أَهْلَ الْكِتَابِ، فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَأَوْهُ مِنْ غَيْرِهِمْ كَفَرُوا بِهِ وَحَسَدُوهُ.»

1522. Bana Muhammed b. Sa‘d, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} “*Oysa daha önce (bu Kitab’ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı.*”[631] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Muhammed’in (sav) hürmetine müşrik Araplara karşı

629 Bakara 2/89.

630 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/172; Ebû Nu‘aym, *ed-Delâil* (43), İshâk tarikiyle; Türkî, 2/238.

631 Bakara 2/89.

Allah'tan yardım istiyorlardı. Yani Ehl-i Kitap yardım istiyordu. Ancak Allah Teâlâ Muhammed'i (sav) Peygamber olarak gönderince ve onun kendi içlerinden olmadığını görünce onu inkâr ettiler ve (kendi içlerinden değil de müşriklerin içinden çıkmasından dolayı) onu kıskandılar."[632]

[١٥٢٣] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} قَالَ: الْيَهُودُ، كَانُوا يَقُولُونَ: اللَّهُمَّ ابْعَثْ لَنَا هَذَا النَّبِيَّ يَحْكُمُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ النَّاسِ؛ {يَسْتَفْتِحُونَ} يَسْتَنْصِرُونَ بِهِ عَلَى النَّاسِ.»

1523. Bize Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Ali el-Ezdî'den {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} *"Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı."*[633] âyeti hakkında rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle diyorlardı: 'Allah'ım! Bize, bizim ve insanların arasında hüküm verecek birisini gönder.' {يَسْتَفْتِحُونَ} *'yardım istiyorlardı.'*[634] O Peygamber'le insanlara (müşriklere) karşı (Allah'tan) yardım istiyorlardı."[635] **[2/238]**

[١٥٢٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ، وَهُوَ الْبَارِقِيُّ: فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ} فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1524. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh, Ali el-Ezdî'den- ki bu el-Bârikî'dir[636]- şanı yüce olan Allah'ın{وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ}

---

632 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/238.

633 Bakara 2/89.

634 Bakara 2/89.

635 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 209; Beyhakî, *ed-Delâil*, 2/72, Mücâhid'in tarikiyle; Türkî, 2/238.

636 1523 ve 1524 numaralı rivayette geçen Ali el-Ezdî el-Bârikî tam adı Ali b. Abdillah Ebû Abdillah b. Ebi'l-Velîd el-Bârikî'dir. İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Ubeyd b. Ömer'den rivayette bulunmuştur. Çok hadis rivayet etmemiştir. Sika bir râvidir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, 7/358-359; A. M. Şâkir'den özetle. Krş. Şâkir, 2/334.

"Oysa daha önce yardım istiyorlardı."[637] sözü hakkında yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١٥٢٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} كَانَتِ الْيَهُودُ تَسْتَفْتِحُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى كُفَّارِ الْعَرَبِ مِنْ قَبْلُ، وَقَالُوا: اللَّهُمَّ ابْعَثْ هَذَا النَّبِيَّ الَّذِي نَجِدُهُ فِي التَّوْرَاةِ يُعَذِّبُهُمْ وَيَقْتُلُهُمْ. فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَوْا أَنَّهُ بُعِثَ مِنْ غَيْرِهِمْ كَفَرُوا بِهِ حَسَدًا لِلْعَرَبِ، وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ}»

1525. Bişr b. Muâz bize, Yezîd, Saîd (b. Ebî Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde, Allah'ın {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} *"Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı."*[638] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler, Hz. Muhammed'in hürmetine Araplara karşı Allah'tan yardım isteyerek;

'Allah'ım! Tevrat'ta vasıflarını gördüğümüz peygamberi bize gönder de onlara azap edip öldürsün' diye dua ederlerdi. Allah, Hz. Muhammed'i (sav) gönderince, kendilerinden gönderilmediğini görünce Arapları kıskanarak onun Allah'ın Resûlü (sav) olduğunu bildikleri ve ellerindeki Tevrat'ta yazılı olarak buldukları halde onu inkâr ettiler. (Bu durumu ifade eden âyet şöyledir) {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} *'(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler.'*[639]"[640]

[١٥٢٥][641] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} قَالَ: كَانُوا يَقُولُونَ: إِنَّهُ سَأْتِي نَبِيٌّ. فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ.

---

637 Bakara 2/89.

638 Bakara 2/89.

639 Bakara 2/89.

640 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/239.

641 Bu rivayet Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında ve Şâkir baskısında yer almamaktadır. Ancak tercümede esas aldığımız nüshada yer aldığından ve sıralamayı da bozmamak için tekrar 1525 numarası ile aktardık. Bk. Türkî, 2/239.

1525. Hasan b. Yahyâ'nın bana, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} *"Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı."*[642] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar şöyle diyorlardı: 'Muhakkak ki bir peygamber gelecek.' Ancak geleceğini bildikleri (Tevrat'tan) peygamber onlara gelince onu inkâr ettiler."[643]

[١٥٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «كَانَتِ الْيَهُودُ تَسْتَنْصِرُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مُشْرِكِي الْعَرَبِ، يَقُولُونَ: اللَّهُمَّ ابْعَثْ هَذَا النَّبِيَّ الَّذِي نَجِدُهُ مَكْتُوبًا عِنْدَنَا حَتَّى يُعَذِّبَ الْمُشْرِكِينَ وَيَقْتُلُهُمْ. فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا وَرَأَوْا أَنَّهُ مِنْ غَيْرِهِمْ كَفَرُوا بِهِ حَسَدًا لِلْعَرَبِ، وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ فَقَالَ اللَّهُ: {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ}»

1526. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Yahudiler, Hz. Muhammed'in (sav) hürmetine müşrik Araplara karşı Allah'tan yardım isteyerek:

'Allah'ım! Bizim yanımızdaki Tevrat'ta yazılı bulduğumuz bu elçiyi gönder de müşriklere azap edip onları öldürsün' dediler. Allah, Muhammed'i (sav) peygamber olarak gönderdiğinde onun kendilerinden olmadığını görünce Arapları kıskanarak onu inkâr ettiler. Oysa onlar onun Allah'ın Resûlü olduğunu biliyorlardı. Allah bunun üzerine şöyle buyurdu:

{فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ}

'(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun.'"[644] **[2/239]**

---

642 Bakara 2/89.

643 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/52; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/171 (904) Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/239.

644 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/171 (906), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/240.

[١٥٢٧] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} قَالَ: كَانَتِ الْعَرَبُ تَمُرُّ بِالْيَهُودِ فَيُؤْذُونَهُمْ، وَكَانُوا يَجِدُونَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي التَّوْرَاةِ، وَيَسْأَلُونَ اللَّهَ أَنْ يَبْعَثَهُ فَيُقَاتِلُوا مَعَهُ الْعَرَبَ؛ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُحَمَّدٌ كَفَرُوا بِهِ حِينَ لَمْ يَكُنْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ.»

1527. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} *"Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler."*[645] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Araplar Yahudilere giderler ve onlara eziyet ederlerdi. Onlar da Muhammed'in (sav) peygamber olarak geleceğini Tevrat'tan biliyorlardı. Allah'tan, onu peygamber olarak göndermesini ve onunla birlikte Araplara karşı savaşmayı istiyorlardı. Ancak Muhammed (sav) kendilerine İsrâiloğulları dışından peygamber olarak gelince onun peygamberliğini inkâr ettiler."[646]

[١٥٢٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ قَوْلُهُ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} قَالَ: «كَانُوا يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى كُفَّارِ الْعَرَبِ بِخُرُوجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَيَرْجُونَ أَنْ يَكُونَ مِنْهُمْ. فَلَمَّا خَرَجَ وَرَأَوْهُ لَيْسَ مِنْهُمْ كَفَرُوا، وَقَدْ عَرَفُوا أَنَّهُ الْحَقُّ وَأَنَّهُ النَّبِيُّ، قَالَ: {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ}»

1528. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ, Allah Teâlâ'nın {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا *"Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap*

---

645 Bakara 2/89.

646 Beyhakî, *ed-Delâil*, 2/536, Amr tarikiyle Esbât ve es-Süddî'den bilinen senediyle; Türkî, 2/240.

müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı."[647] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler Arapların kâfir olanlarına karşı Peygamber'in (sav) gelmesi ile Allah'tan yardım istiyorlar ve Peygamber'in kendilerinden olmasını istiyorlardı. Peygamber (sav) geldiğinde onun kendilerinden olmadığını görünce onun hak olduğunu ve peygamber olduğunu bildikleri halde onu inkâr ettiler." (Râvi daha sonra) {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ} *"(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."*[648] âyetini okudu.

[١٥٢٩] قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «يَسْتَفْتِحُونَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَقُولُ إِنَّهُ يَخْرُجُ. {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا} وَكَانَ مِنْ غَيْرِهِمْ، {كَفَرُوا بِهِ}»

1529. İbn Cüreyc bize Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Yahudiler Muhammed'in (sav) peygamber olarak çıkması ile Allah'tan (müşriklere karşı) yardım istiyorlardı. Sen şöyle dersin: 'O peygamber olarak çıkar.' {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا} *'(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince'*[649] o kendilerinin dışında bir kavimdendi. (Bu nedenle) {كَفَرُوا بِهِ} *'onu inkâr ettiler.'*[650]"[651] **[2/240]**

[١٥٣٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «كَانُوا يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى كُفَّارِ الْعَرَبِ.»

1530. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "(Yahudiler) Arapların kâfir olanlarına karşı (Allah'tan) yardım istiyorlardı."

---

647 Bakara 2/89.
648 Bakara 2/89.
649 Bakara 2/89.
650 Bakara 2/89.
651 Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den benzer bir rivayet nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/172 (907); Türkî, 2/240; A. M. Şâkir bu rivayetin senedinin baş kısmında eksiklik olduğunu ve isimleri zikredilen bu râvilerin kim olduğunu bilmediğini aynı zamanda rivayetin metninde de (lafızları yönüyle) problemli bir durum olduğunu ifade eder. Biz de mevcut lafızlara göre tercüme ettik. Ancak "sen dersin" ifadesiyle kimin kastedildiğini tam olarak anlayamamakla bereber seneddeki iki râvi arasında geçen bir konuşma olabileceğini düşünüyoruz. Krş. Şâkir, 2/336.

[١٥٣١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي الْحِجَابِ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «قَوْلُهُ: {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} قَالَ: هُمُ الْيَهُودُ عَرَفُوا مُحَمَّدًا أَنَّهُ نَبِيٌّ، وَكَفَرُوا بِهِ.»

1531. Bana Müsennâ'nın, Hımmânî, Şerîk, Ebü'l-Hıcâb, Müslim el-Batîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} *"(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler."*[652] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar Yahudilerdir. Muhammed'in (sav) peygamber olduğunu bildiler ve (ancak buna rağmen) onu inkâr ettiler."[653]

[١٥٣٢] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} قَالَ: كَانُوا يَسْتَظْهِرُونَ يَقُولُونَ نَحْنُ نُعِينُ مُحَمَّدًا عَلَيْهِمْ، وَلَيْسُوا كَذَلِكَ؛ يَكْذِبُونَ.»

1532. Bana Mincâb, Bişr, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet edilen bir habere göre İbn Abbas {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} *"Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı."*[654] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar (Yahudiler) Allah'tan yardım istiyorlar ve 'Biz Muhammed'e onlara (kâfir Araplara) karşı yardım edelim' diyorlardı. Ancak niyetleri bu değildi; yalan söylüyorlardı."[655]

[١٥٣٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ زَيْدٍ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، عَزَّ وَجَلَّ: {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} قَالَ: «كَانَتْ يَهُودُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى كُفَّارِ الْعَرَبِ يَقُولُونَ: أَمَا وَاللَّهِ لَوْ قَدْ جَاءَ النَّبِيُّ الَّذِي بَشَّرَ بِهِ مُوسَى وَعِيسَى أَحْمَدُ لَكَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ. وَكَانُوا يَظُنُّونَ أَنَّهُ مِنْهُمْ وَالْعَرَبُ

652 Bakara 2/89.
653 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/88, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/241.
654 Bakara 2/89.
655 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/171'de (903) Ebû Zür'a tarikiyle; Türkî, 2/241.

حَوْلَهُمْ، وَكَانُوا يَسْتَفْتِحُونَ عَلَيْهِمْ بِهِ وَيَسْتَنْصِرُونَ بِهِ {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} وَحَسَدُوهُ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} قَالَ: قَدْ تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ رَسُولٌ، فَمِنْ هُنَالِكَ نَفَعَ اللَّهُ الْأَوْسَ وَالْخَزْرَجَ بِمَا كَانُوا يَسْمَعُونَ مِنْهُمْ أَنَّ نَبِيًّا خَارِجٌ.»

1533. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İbn Zeyd'e, Allah'ın {وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} *'Oysa daha önce (bu Kitab'ı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı.'*[656] sözü hakkında sordum. O da cevaben şöyle dedi:

'Yahudiler kâfir Araplara karşı Allah'tan yardım istiyorlar ve şöyle diyorlardı: 'Doğrusu vallahi Musa'nın (as) ve İsa'nın (as) müjdelediği Peygamber Ahmed size karşı (bize yardım etmek üzere) bizden olmalı.' Onlar etraflarında pek çok Arap varken bu peygamberin kendilerinden geleceğini sanıyorlar ve onun gelişi ile Araplara karşı Allah'tan yardım istiyorlardı. Ancak {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} *'(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler'*[657] ve onu kıskandılar." Râvi daha sonra şanı yüce olan Allah'ın {لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *'(Kitap ehlinden birçoğu) hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler'*[658] âyetini zikretti." **[2/241]**

b. "{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} 'Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince…' Sözünün Cevabı

Eğer bir kimse (şart cümlesi olan) "{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *'Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince…'*[659] sözünün cevabı nerededir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Arap dilbilimciler onun cevabı konusunda ihtilaf ettiler:

---

656 Bakara 2/89.
657 Bakara 2/89.
658 Bakara 2/109.
659 Bakara 2/89.

1- Bazıları bu âyetin de Kur'ân'ın diğer yerlerinde olduğu gibi muhatapları mânasını bildiği için cevabı terk edilen âyetlerden olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre Araplar söz uzadığı zaman bazen böyle yaparlar ve cevabı olan bir ifadeyi söylerler ve işiten onun anlamını bildiği için cevabı zikretmeye ihtiyaç olmadığı için onu hazfederler (lafızda zikretmezler).

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

{وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ
أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا}

"Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur'ân olacak olsaydı (o yine bu Kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah'ındır."[660]

Bu sözde de şartın cevabı hazfedilmiştir. Âyetin anlamı da şöyledir: "Kendisiyle dağların yürütüleceği bir Kur'ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu)." Âyette işitenlerin mânasını bildikleri için "bu Kur'ân'la yürütülürdü" ifadesi hazfedilmiştir. Dilbilimciler Allah'ın {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *"Kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir Kitap (Kur'ân) gelince..."*[661] sözünün de bu şekilde olduğunu söylemişlerdir.

2- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Allah'ın {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *'Kendilerine Allah katından bir Kitap (Kur'ân) gelince...'*[662] sözünün cevabı {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} *'(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler.'*[663] sözünün başındaki fâ harfidir.

c. {كَفَرُوا بِهِ} 'Onu inkâr ettiler.' Sözündeki İki Şartın Cevabı

{كَفَرُوا بِهِ} *'Onu inkâr ettiler.'*[664] sözündeki iki şartın cevabı ise senin, 'Sen bize geldiğinde (saygı için) ayakta durursan iyi yaparsın.' anlamındaki şu sözün gibidir: لَمَّا قُمْتَ فَلَمَّا جِئْتَنَا أَحْسَنْتَ."

---

660 Ra'd 13/31.
661 Bakara 2/89.
662 Bakara 2/89.
663 Bakara 2/89.
664 Bakara 2/89.

3. {فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ} "Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ} "*Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun*" sözünün tefsiri:

Biz daha önce geçtiği üzere اللَّعْنَةُ ve الْكُفْرُ kelimelerinin anlamlarını delilleriyle birlikte yeteri kadar açıkladık.[665] **[2/242]**

(Bu izahlardan sonra) âyetin anlamı şöyledir: "Allah'ın zelil kılması ve (rahmetinden) uzaklaştırması Allah'tan ve peygamberlerden kendilerine hak olarak gelen şeyi bildikleri halde kabul etmeyen ve Muhammed'in (sav) peygamberliği ile ilgili yanlarında sıhhati sabit olan bilgileri inkâr edenlerin üzerine olsun." Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ} '*(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler.*'[666] sözüyle Yahudiler hakkında haber vermesinde, peygamberliğine dair apaçık deliller ortaya konulduğu ve onun Allah'ın kendilerine gönderdiği peygamberi olduğuna dair mazeretlerini ortadan kaldırdığı halde kasıtlı olarak Muhammed'i (sav) inkâr ettiklerine dair apaçık beyân vardır.

[BAKARA SÛRESİ 90. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾

"Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır." (Bakara 2/90)

---

665 Bk. Türkî, 1/262; 2/231; 2/242.

666 Bakara 2/89.

1. {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا} "Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!"

Şanı yüce olan Allah'ın {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا} *"Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah'ın {بِئْسَمَا اشْتَرَوْ بِهِ أَنْفُسَهُمْ} sözünün anlamı şudur: *"Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür."*[667]

a. {بِئْسَمَا} "Ne kötüdür!"

بِئْسَ kelimesinin aslı, (dert, hüzün, acı anlamındaki) اَلْبُؤْسُ'den türeyen بَئِسَ ("kötü olmak, fakir düşmek, muhtaç olmak" anlamında) fiilidir. بَئِسَ'nin hemzesi sakin kılınmış sonra da harekesi bâ'ya nakledilmiştir. Tıpkı ظَلِلْتُ yerine ظِلْتُ ve كَبِدَ yerine كِبْدٌ denildiğinde olduğu gibi. Bâ'nın harekesi kâf'a nakledilmiş ve bâ sakin yapılmıştır. Kelimenin aslının -her ne kadar aslı بَئِسَ olsa da- فَعِلَ veznindeki kelimenin "ayn" harfinin harekesini "fâ" harfine nakledenlerin dildeki kullanışına göre eğer kelimenin aynülfiili (üç harfli fiillerin orta harfi) altı boğaz harfinden birisi olursa بِئْسَ şeklinde olması da mümkündür. Onların tıpkı لَعِبَ'den لِعْبَ ve سَئِمَ'den سِئْمَ dedikleri gibi. Bu kullanım Temîm dilinde yaygın olarak söylenilen kullanımlardandır. Daha sonra da "kınama ve azarlama" mânasında مَا ile ism-i mevsûl (ilgi zamiri) yapılmıştır.

b. {بِئْسَمَا} İle Birlikte Kullanılan مَا'nın Anlamı

Ayrıca dilbilimciler بِئْسَمَا ile birlikte kullanılan مَا'nın anlamında da ihtilaf etmişlerdir:

1- Basralı bir nahiv âlimi şöyle dedi: "Bu kelime tek başına isimdir, أَنْ يَكْفُرُوا *'inkâr etmeleri'*[668] ise onun tefsiridir.

Örneğin; نِعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ 'Zeyd ne güzel bir adamdır!' sözü gibi. {أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ} sözü ise {أَنْزَلَ اللَّهُ} *'Allah'ın indirdiği'*[669] sözünden bedeldir." **[2/243]**

---

667 Bakara 2/90.
668 Bakara 2/90.
669 Bakara 2/90.

2- Kûfeli bir nahiv âlimi ise şöyle dedi: "Bu sözün anlamı şudur: İnkâr etmeleri karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür! {بِئْسَمَا} *'Ne kötüdür'*[670]deki {مَا}'ya gelince o بَئِسَ'nin ismidir; {أَنْ يَكْفُرُوا} *'inkâr etmeleri'*[671] ise ikinci ismidir." Bu görüş sahipleri şunu iddia ettiler: "{أَنْ يَكْفُرُوا} *'inkâr etmeleri'*[672] ifadesindeki {أَنْ}'i istersen merfû yerinde istersen de mecrûr yerinde okuyabilirsin."

Merfû olana gelince (onun anlamı şudur): "Yaptığınız bu ne kötü şeydir!"

Mecrûr yaptığındaki mânasına gelince: "Allah'ın indirdiği şeye karşı haddi aşarak onu inkâr etmek için nefislerinizi satmanız ne kötü bir şeydir!"

Bu görüş sahipleri yine şöyle der:

{لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ}

'Andolsun ki kendileri için önceden (âhirete) gönderdikleri şey; Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötüdür!'[673] sözü de bunun gibidir. Araplar bu konuyla ilgili olarak bir şeyin tek bir ismini onun bütün isimlerinin yerine kullanırlar. Allah'ın {فَنِعِمَّا هِيَ} *'(Sadakaları açıktan verirseniz) bu ne güzel!'*[674] âyeti ve بِئْسَمَا أَنْتَ 'Sen ne kötüsün!' sözün gibi."

Bu görüş sahipleri, sözüne bazı şâirlerin şiirini delil getirmişlerdir:[675]

Şu beyit de bunlardandır:

لَا تَعْجَلَا فِي السَّيْرِ وَادْلُوَاهَا ... لَبِئْسَمَا بُطْءٌ وَلَا نَرْعَاهَا

Deveyi sürmede acele etmeyin onu yavaş sürün
Ağırdan alma(mız) da onu otlağa salmamamız da ne kötüdür **[2/244]**

Araplar; "Mehrin olmadığı evlendirme ne kötüdür!" derler ve مَا'yı [kendinden sonra gelen bir cümleye] sıla yapmadan tek bir isim yaparlar.

---

670 Bakara 2/90.
671 Bakara 2/90.
672 Bakara 2/90.
673 Mâide 5/80.
674 Bakara 2/271.
675 Bu şâir Züfer b. el-Hıyâr'dır. Şiir için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ن ب ل; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ن ب ل; Türkî, 2/244.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu görüşün sahibi بِئْسَ'ye bitişen مَا'nın muakkat mârife (sınırlı yani belli bir varlığa ait isim) olarak gelmesine haberinin de yine aynı şekilde muakkat mârife olmasına cevaz vermez. O, {بِئْسَمَا} *"Ne kötüdür"*[676] sözünün "karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!" mânasında olduğunu ileri sürer. Bu durumda مَا sılasıyla birlikte muakkat bir isim olur. Çünkü bu görüşü ileri sürene göre {اشْتَرَوْ} *"sattılar"*[677] fiili مَا'nın sılası olan mazi bir fiildir. Eğer mazi bir fiil مَا'ya sıla yapılırsa o zaman malum ve muakkat bir mârife olur. Bu durumda da sözün tefsiri şöyle olur: "Onların küfürleri ne kötü bir satıştır!" Bu mâna da ona göre (kendi savunduğu şeye göre) caiz değildir. Böylece bu sözün geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır.

Onlardan (Kûfeli dilcilerden) bir diğeri[678] {أَنْ}'in istersen kesralı yapılabileceğini istersen de merfû okuyabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Kesralı okuyuşa gelince onu iki kelâma göre tekrar ederek {بِهِ}'deki hâ'ya döndürürsün. Bu durumda sanki şöyle demiş olursun: "Nefislerini küfür karşılığında sattılar."

Merfû okumaya gelince بِئْسَ ile gelen مَا'nın yerine tekrar edilmesidir. Bu da senin بِئْسَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللهِ "Abdullah ne kötü adamdır!" sözüne göre merfû olması caiz değildir.

3- Bazıları da şöyle dediler: "{بِئْسَمَا} *'Ne kötüdür'*[679], kendisinden sonrakiyle açıklanan tek bir şeydir. Araplardan nakledildiğine göre; بِئْسَمَا تَزْوِيجٌ وَلَا مَهْرٌ 'Karşılığında mehir olmayan evlendirme ne kötüdür!' تَزْوِيجٌ ve بِئْسَ kelimeleri merfû olmuşlardır.

Tıpkı şöyle denildiği gibi: 'Zeyd ve Amr ne kötüdür بِئْسَمَا زَيْدٌ، وَبِئْسَمَا عَمْرٌو.'[680] Bu sözde بِئْسَمَا kendisine dönen hâ zamiri ile merfû olur. Sanki senin şöyle demen gibi: 'Onların karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötü şeydir!' بِئْسَ شَيْءُ الشَّيْءِ اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ. Bu durumda {أَنْ}, {بِئْسَمَا}'dan atf-ı beyân olur." **[2/245]**

---

676 Bakara 2/90.

677 Bakara 2/90.

678 Bu görüş sahibi Ferrâ'dır. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/56; Türkî, 2/245.

679 Bakara 2/90.

680 Bu kısım Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında ve Şâkir baskısında geçen بِئْسَمَا زَيْدٌ، وَبِئْسَمَا عَمْرٌو şeklindeki kullanım esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Türkî, 2/245; Şâkir, 2/340.

Bana göre bu görüşlerden en doğru olanı {بِئْسَمَا} *"Ne kötüdür"*ü[681] {اشْتَرَوْا بِهِ} *"onunla sattıkları"*[682] sözünde kendisine dönen hâ zamiri ile merfû yapanın sözüdür. Tıpkı bu görüş sahiplerinin بِئْسَمَا عَبْدُ اللهِ dedikleri gibi بِئْسَمَا'yı merfû yaptıkları gibi. Yine {أَنْ يَكْفُرُوا} *"inkâr etmeleri"*[683] sözünü {بِئْسَمَا} *"Ne kötüdür"*[684]den atf-ı beyân yapanın sözü de böyledir. Bu durumda bu ifadenin anlamı şöyle olur: "Yahudilerin kendisine karşı nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!"

c. {اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} "Karşılığında nefislerini sattıkları şey"

{اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} *"Karşılığında nefislerini sattıkları şey."*[685] sözüne gelince Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Karşılığında nefislerini sattıkları şey olan Allah onlara fazlından indirdi diye haset ve düşmanlıkla Allahın indirdiğini inkârları ne kötü şeydir!"

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٥٣٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} يَقُولُ: بَاعُوا أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا.»[686]

1534. Musa b. Hârun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} *"Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!"*[687] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kıskandıkları için Allah'ın indirdiği şeyi inkâr etmek sûretiyle nefislerini sattılar."[688] **[2/246]**

---

681 Bakara 2/90.
682 Bakara 2/90.
683 Bakara 2/90.
684 Bakara 2/90.
685 Bakara 2/90.
686 بَغْيًا: kıskandıkları için, kelimesi Türkî baskısında mevcut değildir. Ancak Şâkir baskısında olduğu için buraya da alınmıştır. Şâkir, 2/340.
687 Bakara 2/90.
688 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/172, 195 (908, 1030), Amr tarikiyle; Türkî, 2/246.

[١٥٣٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «{بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} يَهُودُ شَرَوُا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَكِتْمَانُ مَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَنْ يُبَيِّنُوهُ.»

1535. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} *"Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!"*[689] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler bâtıla karşılık hakkı sattılar. Onların Muhammed'in (sav), onu açıklasınlar diye, getirdiği şeyi (Kur'ân'ı) gizlemeleri de (ne kötüdür)!"[690]

Araplar "onu sattım" anlamında شَرَيْتُهُ derler. Âyetteki {اشْتَرَوْا} *"sattılar"*[691] ifadesi bu bağlamda شَرَيْتُ "sattım" anlamında افْتَعَلُوا (افْتَعَل bâbında) gelmiştir. Bize ulaştığına göre Arapların sözleri "sattım (بِعْتُ)" mânasında شَرَيْتُ ve "satın aldım (ابْتَعْتُ)" mânasında اشْتَرَيْتُ demeleri şeklindedir. Denildiğine göre Hâricî bir kimseye الشَّارِي denilmesi, onun nefsini ve dünyasını âhireti karşılığında satmasından dolayıdır.

Yezîd b. Müferriğ el-Himyerî'nin şu sözü de bu anlamdadır:

وَشَرَيْتُ بُرْدًا لَيْتَنِي ... مِنْ قَبْلِ بُرْدٍ كُنْتُ هَامَهْ

"Bürd'ü (şâirin oğlu) sattım (borçlarına karşılık olarak), ah keşke Bürd'ü satmadan önce ölüp yok olsaydım!"[692]

Yine Müseyyib b. Ales'in şu sözü bu mânadadır:[693]

يُعْطَى بِهَا ثَمَنًا فَيَمْنَعُهَا ... وَيَقُولُ صَاحِبُهَا أَلَا تَشْرِي

Kendisine fiyat veriliyor da malını satmıyor
Sonra da kalkıp 'satın almaz mısın?' diyor

689 Bakara 2/90.
690 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/172 (909) Haccâc tarikiyle; Türkî, 2/247.
691 Bakara 2/90.
692 Şiir için bk. İbn Sellâm el-Cumâhî, *Tabakâtü Fuhûlü'ş-Şu'arâ*, 2/689; ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, 42; İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s.73; Türkî, 2/247. Beytin izahı için bk. Abdülhamîd, 1/616.
693 İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, 74; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *el-Hizâne* 2(3)/237, A'şâ'nın beyitleri içerisinde; Türkî, 2/247.

Şâir bu sözünde şunu kastediyor: "Bir elbise sattım." Bazen اشْتَرَيْتُ fiili "sattım" anlamında kullanılır. شَرَيْتُ "satın aldım (ابْتَعْتُ)" mânasında kullanılır. Araplar arasında yaygın olan kullanım benim açıkladığım şeydir. **[2/247]**

d. {بَغْيًا} "Kıskançlık(ları) sebebiyle"

{بَغْيًا} *"kıskançlık(ları) sebebiyle"*[694]sözünün tefsirine gelince... Allah bununla "düşmanlık ederek" ve "kıskanarak" mânasını kastetmiştir.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٥٣٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{بَغْيًا} قَالَ: أَيْ حَسَدًا، وَهُمُ الْيَهُودُ.»

1536. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezid, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{بَغْيًا} *'kıskançlık(ları) sebebiyle.'*[695] Yani haset ederek demektir. Bunlar da Yahudilerdir."[696]

[١٥٣٧] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{بَغْيًا} قَالَ: بَغَوْا عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَسَدُوهُ، وَقَالُوا: إِنَّمَا كَانَتِ الرُّسُلُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَمَا بَالُ هَذَا مِنْ بَنِي إِسْمَاعِيلَ. فَحَسَدُوهُ أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ.»

1537. Bana Musa'nın Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {بَغْيًا} *"kıskançlık(ları) sebebiyle."*[697] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar Muhammed'e (sav) düşmanlık ettiler ve onu kıskandılar ve şöyle dediler: 'Peygamberler ancak İsrâiloğulları'ndandır. Bu İsmailoğullarına ne oluyor (onlar da kim ki kendilerinden peygamber çıkıyor)?' Bu nedenle Allah, kullarından dilediğine fazlından indirdi diye onu [Hz. Peygamber'i (sav)] kıskandılar."

---

694 Bakara 2/90.
695 Bakara 2/90.
696 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/88; Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/248.
697 Bakara 2/90.

[١٥٣٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{بَغْيًا} يَعْنِي حَسَدًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَهُمُ الْيَهُودُ كَفَرُوا بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1538. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{بَغْيًا} *'kıskançlık(ları) sebebiyle.'*[698] Yani Allah'ın kullarından dilediğine fazlından indirmesini kıskandıkları için demektir. Bunlar Yahudilerdir. Allah'ın Muhammed'e (sav) indirdiği şeyi inkâr ettiler."[699]

[١٥٣٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ.

1539. Bana Ammâr b. Hasan'dan nakledilen bir habere göre, İbn Ebî Ca'fer, O, babası tarikiyle Rebî'den yukarıdaki rivayetin aynısını rivayet etmiştir.

Bu âyetin mânası şöyledir: "Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!" (Bu şey) Allah'ın Kitabı'nda Musa'ya (as) indirdiğini yani Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini ve onu tasdik edip ona uyma emrini inkâr etmeleridir. Zira Allah onu Hz. Muhammed'e lütfundan indirmiştir ki bu lütuf O'nun hikmeti, mucizeleri ve peygamberliğidir.

{عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ}

"Allah'ın, kullarından dilediğine indirdiği (lütuftur)."[700]

Bu kulla kastedilen Hz. Muhammed'dir. Yahudiler, Muhammed'in (sav), İsrâiloğulları'ndan değil de İsmailoğullarından olması nedeniyle ona düşmanlık yaparak ve haset ederek onu inkâr etmişlerdir. **[2/248]**

Eğer bir kimse "Yahudiler nefislerini küfre karşılık nasıl sattılar da âyette {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} *'Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi Allah'ın, (kullarından dilediğine lütfuyla) indirdiği vahyi inkâr*

698 Bakara 2/90.
699 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/173 (910, 911), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/248.
700 Bakara 2/90.

etmeleri ne kötüdür!"[701] denildi. Küfre karşılık bir şey satılır mı?" derse; ona şöyle cevap verilir:

Araplara göre الشِّرَاءُ ve وَالْبَيْعُ kelimelerinin anlamı; mülk sahibinin malını bir başkasına ondan aldığı şeye karşılık olarak vermek üzere mülkiyetinden çıkarmasıdır (vermesidir). Ayrıca Araplar bu kelimeleri hayır olsun şer olsun yaptığı bir işin karşılığı olarak bütün ödemelerin hepsi için kullanırlar ve hayır veya şer olan kendi çalışmasını ona verdiği zaman "Falanın nefsine kazandırdığı kazanç ne güzeldir ve filanın nefsine kazandırdığı kazanç ne kötüdür!" mânalarında şöyle derler: نِعْمَ مَا بَاعَ بِهِ فُلَانٌ نَفْسَهُ، وَبِئْسَ مَا بَاعَ بِهِ فُلَانٌ نَفْسَهُ. Şanı yüce olan Allah'ın {بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} *"Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!"*[702] sözünün anlamı da bunun gibidir. Onlar Muhammed'i (sav) inkâr ederek kendilerini rezil edince ve böylece de kendilerini helak edince Allah onlara (Yahudilere) ve Araplara dillerinde bildikleri bir üslupla hitapta bulundu ve şöyle dedi:

{بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ}

"Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!"[703]

Allah bu sözüyle şunu kastediyor: "Kendi yaptıklarıyla nefislerine kazandırdıkları şey ne kötüdür! Muhammed'i (sav) yalanlayarak Allah'ı inkâr etmeleri karşılığında elde etmeye razı oldukları karşılık ne kötüdür. Çünkü onlar -eğer Allah'a ve onun peygamberlerine indirdiği şeylere inanmış olsalardı- Allah'ın kendilerine hazırladığı şeylere ve onun sevabına karşılık olarak ateşe ve Allah'ın, inanmaları gereken bu şeyleri inkârları sebebiyle kendilerine (âhirette) hazırladığı şeylere razı olmuşlardır."

Bu âyet -Allah'ın nübüvveti ve hikmeti İsrâiloğulları Yahudilerine değil de onlara vermesinden dolayı Yahudilerin Muhammed'i (sav) ve kavmi olan Arapları kıskandığını ve bu kıskanmalarının onun doğruluğunu ve Allah'ın gönderilmiş bir nebîsi ve elçisi olduğunu bildikleri halde onları Peygamber'i inkâra sevk ettiğini bildirdiği- Nisâ sûresindeki bir başka âyetinin benzeridir.

---

701 Bakara 2/90.
702 Bakara 2/90.
703 Bakara 2/90.

Bu âyet Allah Teâlâ'nın şu sözüdür:

{ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هٰٓؤُلَآءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا اَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَاِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَآ اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ فَقَدْ اٰتَيْنَآ اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا }

"Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar 'cibt'e ve 'tâğût'a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, 'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar. Onlar, Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah, kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların hükümranlıkta bir payı mı var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler. Yoksa insanları; Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümranlık da vermiştik."[704] **[2/249]**

2. {أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ} "Allah, kullarından dilediğine lütfuyla indirdi diye"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ} *"Allah, kullarından dilediğine lütfuyla indirdi diye..."* sözünün tefsiri:

Daha önce bu âyetin tefsirini zikrettik ve anlamını açıkladık. Ancak bizim bu söylediklerimizin sıhhatini ortaya koymak için ilgili rivayetleri zikrediyoruz:

[١٥٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَشْيَاخٍ مِنْهُمْ: «قَوْلُهُ: {بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ} أَيْ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَهُ فِي غَيْرِهِمْ.»

1540. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshâk, Âsım b. Ömer b. Katâde el-Ensârî hocalarından rivayet ettiğine göre onlar şöyle demişlerdir: "{بَغْيًا}

704 Nisâ 4/51-54.

أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ} *'Kıskançlıkları sebebiyle, Allah, kullarından dilediğine lütfuyla indirdi diye...'*[705] Yani Allah Teâlâ o peygamberi onlardan (Yahudilerden) başka bir topluluktan göndermiştir."[706]

[١٥٤١] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «هُمُ الْيَهُودُ، وَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَوْا أَنَّهُ بُعِثَ مِنْ غَيْرِهِمْ، كَفَرُوا بِهِ حَسَدًا لِلْعَرَبِ، وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ.»

1541. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Bunlar Yahudilerdir. Allah Teâlâ, Nebîsi Muhammed'i (sav) gönderince onun kendilerinden olmadığını görünce Arapları kıskandıkları için onu inkâr ettiler. Oysa onlar onun Allah'ın Resûlü (sav) olduğunu, ellerinde yazılı olan Tevrat'ta buldukları için biliyorlardır."[707]

[١٥٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، مِثْلَهُ.

1542. Bana Müsennâ, Âdem, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٥٤٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1543. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını naklettiği rivayet edilmiştir.

[١٥٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «قَالُوا: إِنَّمَا كَانَتِ الرُّسُلُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَمَا بَالُ هَذَا مِنْ بَنِي إِسْمَاعِيلَ.»

1544. Bana Musa'nın, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle dediler: 'Peygamberler ancak İsrâiloğulları'ndandır. Bu peygamberin İsmailoğullarından gelmesi nedendir?"

---

705 Bakara 2/90.
706 Rivayetin tahrici daha önce 2/236'da geçti. Türkî, 2/250.
707 Rivayetin tahrici daha önce 2/ 238'da geçti. Türkî, 2/250.

a. Âyetin Kimler Hakkında İndiği

[١٥٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ، قَالَ: «نَزَلَتْ فِي الْيَهُودِ.»

1545. Bize Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali el-Ezdî şöyle demiştir: "Bu âyet Yahudiler hakkında nâzil olmuştur."[708] **[2/250]**

3. {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} "Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[709] sözüyle şunu kastediyor: "İsrâiloğulları Yahudileri -Muhammed'in (sav) gönderilmesi talebiyle Allah'tan yardım ve fetih istedikten ve insanlara o gönderilmeden önce onun (Allah tarafından) gönderilmiş bir elçi olacağını haber verdikten sonra- Allah onu, katından bir nebî ve bir peygamber olarak gönderince onu inkâr ederek gerisin geriye döndüler. Böylece Muhammed'i (sav) peygamber olarak gönderdiğinde ona ve Araplara olan inatları, düşmanlıkları ve hasetlerinden dolayı inkâr etmeleri sebebiyle Allah'ın geçmişte onlara olan gazabının üstüne gazaba uğradırlar. Bu ikinci gazaptan önce onlara geçmişte gelen birinci gazap; Meryem oğlu İsa'dan önce olanı inkâr etmeleri veya buzağıya tapmaları ya da bunun dışındaki geçmişte işledikleri günahlar sebebiyle Allahı gazabını hak etmeleridir."

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٥٤٦] كَمَا حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، فِيمَا رُوِيَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} فَالْغَضَبُ عَلَى الْغَضَبِ غَضَبُهُ عَلَيْهِمْ فِيمَا كَانُوا ضَيَّعُوا مِنَ التَّوْرَاةِ وَهِيَ مَعَهُمْ، وَغَضَبٌ بِكُفْرِهِمْ بِهَذَا النَّبِيِّ الَّذِي أَحْدَثَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ.»

708 Rivayetin tahrici daha önce 2/237'da geçti. Türkî, 2/250.
709 Bakara 2/90.

1546. Bize İbn Humeyd'in Seleme b. Fadl, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, ona Saîd b. Cübeyr veya İbn Abbas'ın azatlısı İkrime tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[710] sözü hakkında şöyle demiştir: "Gazap üstüne gazap; Allah'ın onlara, yanlarında olmasına rağmen Tevrat'ın hükümlerini zayi etmeleri, yerine getirmemeleri nedeniyle gazap etmesi ve Allah'ın kendilerine gönderdiği peygamberi inkâr etmeleri sebebiyle (ikinci defa) gazap etmesidir. "[711]

[١٥٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي بُكَيْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} قَالَ: كُفْرٌ بِعِيسَى وَكُفْرٌ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1547. Bana (İbrahim b.) Beşşâr'ın, Yahyâ b. Saîd, Abdurrahman, Süfyân, tarikiyle Ebû Bükeyr'den rivayet ettiğine göre İkrime {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[712] sözü hakkında şöyle der: "Hz. İsa'yı inkâr ettiler daha sonra da Muhammed'i (sav) inkâr ettiler (Böylece her ikisinde de gazaba uğrayarak gazap üstüne gazaba uğramış oldular)." **[2/251]**

[١٥٤٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ يَمَانٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي بُكَيْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} قَالَ: كُفْرُهُمْ بِعِيسَى وَمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1548. Bize Ebû Küreyb'in, Yahyâ b. Yemân, Süfyân, Ebû Bükeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[713] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Buradaki gazap) Hz. İsa'yı ve Muhammed'i (sav) inkâr etmeleridir. (İnkâr nedeniyle her ikisinde de ayrı ayrı Allah'ın gazabına uğramalarıdır.)"

---

710 Bakara 2/90.
711 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/542; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/173 (915) Seleme tarikiyle; Türkî, 2/252.
712 Bakara 2/90.
713 Bakara 2/90.

[١٥٤٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ مِثْلَهُ.

1549. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Sevrî, Ebubekir tarikiyle İkrime'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[714]

[١٥٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْبَعَةِ مَنَازِلَ: رَجُلٌ كَانَ مُؤْمِنًا بِعِيسَى وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا فَلَهُ أَجْرَانِ. وَرَجُلٌ كَانَ كَافِرًا بِعِيسَى فَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَهُ أَجْرٌ. وَرَجُلٌ كَانَ كَافِرًا بِعِيسَى فَكَفَرَ بِمُحَمَّدٍ، فَبَاءَ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ. وَرَجُلٌ كَانَ كَافِرًا بِعِيسَى مِنْ مُشْرِكِي الْعَرَبِ، فَمَاتَ بِكُفْرِهِ قَبْلَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَاءَ بِغَضَبٍ.»

1550. Bize İbn Humeyd'in Cerîr tarikiyle Muğîre'den rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "İnsanlar kıyamet günü dört sınıftır:

İsa'ya ve Muhammed'e (as) iman eden kimse için iki ecir vardır.

İsa'yı inkâr eden, Muhammed'e (sav) iman eden kimseye bir ecir vardır.

İsa'yı da Muhammed'i (sav) de inkâr eden gazap üstüne gazaba uğrar.

Arap müşriklerden İsa'yı inkâr eden ve Muhammed (sav) gelmeden önce bu küfrü üzere ölen de bir gazaba uğrar."

[١٥٥١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِكُفْرِهِمْ بِالْإِنْجِيلِ وَبِعِيسَى، وَغَضِبَ عَلَيْهِمْ بِكُفْرِهِمْ بِالْقُرْآنِ وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1551. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[715] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah onlara İncil'i ve İsa'yı inkâr

---

714 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/51. Senedde geçen Ebûbekir el-Hüzelî olup zayıf bir râvidir. Türkî, 2/252.

715 Bakara 2/90.

etmeleri nedeniyle gazap etmiştir. Bundan sonra da Kur'ân'ı ve Muhammed'i (sav) inkâr etmeleri sebebiyle onlara gazap etmiştir."[716]

[١٥٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَبَاءُوا بِغَضَبٍ} الْيَهُودُ بِمَا كَانَ مِنْ تَبْدِيلِهِمُ التَّوْرَاةَ قَبْلَ خُرُوجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {عَلَى غَضَبٍ} جُحُودُهُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُفْرُهُمْ بِمَا جَاءَ بِهِ.»

1552. Bana Müsennâ'nın Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "{فَبَاءُوا بِغَضَبٍ} "*Bu yüzden gazaba uğradılar.*"[717] Yahudiler Peygamber'in (sav) gelişinden önce Tevrat'ı değiştirmeleri sebebiyle bir gazaba uğradılar.

{عَلَى غَضَبٍ} "*gazap üstüne.*"[718] Peygamber'i (sav) ve onun getirdiği Kur'ân'ı inkâr etmeleri sebebiyle de tekrar ikinci defa gazaba uğradılar."[719] **[2/252]**

[١٥٥٣] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «يَقُولُ: غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ بِكُفْرِهِمْ بِالْإِنْجِيلِ وَعِيسَى، ثُمَّ غَضِبَهُ عَلَيْهِمْ بِكُفْرِهِمْ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِالْقُرْآنِ.»

1553. Bize Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} "*Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar.*"[720] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın onlara gazabı;

İncil'i ve İsa'yı inkâr etmeleridir.

Daha sonraki gazabı ise; Muhammed'i (sav) ve Kur'ân'ı inkâr etmeleri sebebiyledir."[721]

---

716 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/121; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; 1/88, Türkî, 2/252.

717 Bakara 2/90.

718 Bakara 2/90.

719 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/121, Mücâhid'den naklederek; Türkî, 2/254.

720 Bakara 2/90.

721 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/173 (914), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/253.

[١٥٥٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} أَمَّا الْغَضَبُ الْأَوَّلُ: فَهُوَ حِينَ غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ فِي الْعِجْلِ، وَأَمَّا الْغَضَبُ الثَّانِي: فَغَضِبَ عَلَيْهِمْ حِينَ كَفَرُوا بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1554. Bana Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[722] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyetteki gazaba gelince…

Birincisi: Buzağıya taptıklarında Allah onlara gazap etmiştir.

İkinci gazap ise: Muhammed'i (sav) inkâr ettiklerinde Allah onlara gazap etmiştir."[723]

[١٥٥٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، وَعُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ: «قَوْلُهُ: {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} قَالَ: غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ فِيمَا كَانُوا فِيهِ مِنْ قَبْلِ خُرُوجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ تَبْدِيلِهِمْ وَكُفْرِهِمْ، ثُمَّ غَضِبَ عَلَيْهِمْ فِي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ خَرَجَ فَكَفَرُوا بِهِ.»

1555. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc rivayet ettiğine göre Atâ ve Ubeyd b. 'Umeyr {فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ} *"Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar."*[724] sözü hakkında şöyle demişlerdir: "Allah Yahudilere Peygamber'in (sav) gelişinden önce Tevrat'ı değiştirmeleri ve inkâr sebebiyle gazap etti.

Sonra da Muhammed'i (sav) peygamber olarak çıktığında inkâr etmeleri sebebiyle de tekrar ikinci defa onlara gazap etti."

Biz, Allah'ın yarattıklarından gazap ettiği kimselere olan gazabın mânasını ve onun vasıfları konusunda ihtilafa düşenlerin ihtilaflarını daha önce geçtiği üzere bu kitabımızda açıkladık. Tekrardan kaçınmak için burada yer vermiyoruz.[725] **[2/253]**

---

722 Bakara 2/90.

723 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174'de (914), Ebû Zür'a tarikiyle; Türkî, 2/253.

724 Bakara 2/90.

725 İlgili açıklama için bk. Türkî, 1/89-190; 2/253.

4. {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ} "İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ} *"İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ} *"İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır."*[726] sözüyle şunu kastediyor: "İnsanlardan Muhammed'in (sav) nübüvvetini inkâr edenlerin hepsine ya dünyada ya da âhirette ya da her iki dünyada da Allah'tan bir azap vardır.

a. {مُهِينٌ} "Alçaltıcı"

{مُهِينٌ} *"alçaltıcı"*[727]; sahibini zelil ve hakir kılan onu alçaklık ve zilletle kuşatan, demektir.

Eğer bir kimse şöyle derse: "Hangi azap sahibini alçaltmaz ki bu azap kâfirler için alçaltıcı olsun?" Ona şöyle cevap verilir:

الْمُهِينُ, sahibinin zillete ve horlanmışlığa düşmesine sebep olur. Öyle ki o azaba giren ebediyyen orada kalır ve ebedî olarak alçaklıktan şeref ve haysiyete geçemez. Bu azap Allah'ın kendisini ve peygamberlerini yalanlayanlara has kıldığı bir azaptır. Sahibini alçaltmayan azaba gelince... Bu, sahibini temizlemek için olan azaptır. Bu azap tıpkı Müslümanlardan elinin kesilmesini gerektiren bir şeyi çalan ve bu nedenle de eli kesilen bir hırsız, yine onlardan zina edip de ona had cezası uygulanan bir zani ve buna benzer suçları işleyenlere uygulanan Allah'ın kendisi sebebiyle sahibine azap edilen günahlar için keffaret kıldığı azap ve cezalardır. Aynı şekilde Müslümanlardan büyük günah işleyenlere âhirette işledikleri günahları oranında günahlarından temizlemek ve sonra da cennete girmeleri için onlara verilen azaplar böyledir. (Günahkâr Müslümanlara verilen) Bütün bu azap ve cezalar her ne kadar azap olsa da kendisine azap edilen kimseyi alçaltmaz. Çünkü Allah'ın ona azap etmesi, onu günahlarından arındırmak sonra da onu izzet ve şeref kaynağına götürmek ve cennetin nimetlerinde onu ebedî kılmak içindir.

---

726 Bakara 2/90.
727 Bakara 2/90.

[BAKARA SÛRESİ 91. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız' deyip, ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir kitaptır. De ki: 'Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'" (Bakara 2/91)

1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız' dediler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız' dediler."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} "Onlara denilince"

Şanı yüce olan Allah {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} *"Onlara denilince"*[728] sözünde şunu kastediyor: Rasûlullah'ın Muhacirleri arasındaki İsrâiloğulları Yahudilerine denildiği zaman.

b. {آمِنُوا} "İman edin"

{آمِنُوا} *"İman edin."*[729] Yani tasdik edin.

c. {بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} "Allah'ın indirdiğine"

{بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} *"Allah'ın indirdiğine."*[730] Allah bu sözüyle şunu kastediyor: "Muhammed'e (sav) indirilen Kur'ân'ı (tasdik edin)."

728 Bakara 2/91.
729 Bakara 2/91.
730 Bakara 2/91.

d. {قَالُوا نُؤْمِنُ} "Biz inanırız"

{قَالُوا نُؤْمِنُ} *"Biz inanırız"*[731] yani tasdik ederiz *"dediler."*[732]

e. {بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} "Sadece bize indirilene"

{بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} *"sadece bize indirilene"*[733] yani Allah'ın Musa'ya (as) indirdiği Tevrat'a. **[2/255]**

2. {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} "Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} *"ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler."* sözünün tefsiri:

a. {وَيَكْفُرُونَ} "İnkâr ederler"

Şanı yüce olan Allah {وَيَكْفُرُونَ} *"inkâr ederler"*[734] sözüyle şunu kastediyor: "İnkâr ederler."

b. {بِمَا وَرَاءَهُ} "Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı)"

{بِمَا وَرَاءَهُ} *"ondan sonra geleni"*[735] yani Tevrat'tan sonra geleni (Kur'ân'ı).

{وَرَاءَ} *"sonra"*[736] sözünün bu bağlamda tefsiri "(onun) dışındaki, ondan başka سِوَى" şeklindedir. Tıpkı güzel konuşan bir kimseye şöyle denilmesi gibi: مَا وَرَاءَ هَذَا الْكَلَامِ شَيْءٌ "Bu sözün arkasında (zâhirinde söylenenden) başka bir şey yok." Bununla şu kastedilir: Sözün sahibinin bu söylediğinden başka bir söz (bu sözün zâhirinden başka kastettiği bir anlam) yoktur. İşte Allah Teâlâ'nın {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} *"Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler."*[737] sözünün anlamı da budur. Yani, Tevrat dışında ondan sonra Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitapları demektir.

---

731 Bakara 2/91.
732 Bakara 2/91.
733 Bakara 2/91.
734 Bakara 2/91.
735 Bakara 2/91.
736 Bakara 2/91.
737 Bakara 2/91.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٥٥٦] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} يَقُولُ: بِمَا بَعْدَهُ.»

1556. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} *"Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler."*[738] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani ondan sonraki kitapları (inkâr ediyorlardı)."[739]

[١٥٥٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} أَيْ بِمَا بَعْدَهُ، يَعْنِي بِمَا بَعْدَ التَّوْرَاةِ.»

1557. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} *"Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler."*[740] sözü hakkında şöyle demiştir: "{بِمَا وَرَاءَهُ} *'Ondan sonra geleni'*[741] بِمَا بَعْدَهُ 'Ondan sonraki' demektir. Yani Tevrat'tan sonra geleni (inkâr ederler)."[742]

[١٥٥٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} يَقُولُ: بِمَا بَعْدَهُ.»

1558. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} *"Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler."*[743] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani ondan sonrakini (Kur'ân'ı)."[744]

---

738 Bakara 2/91.
739 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (921. rivayetten sonra muallak olarak); Türkî, 2/255.
740 Bakara 2/91.
741 Bakara 2/91.
742 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (921) Âdem tarikiyle; Türkî, 2/255.
743 Bakara 2/91.
744 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (921. rivayetten sonra) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/255.

3. {وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} "Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir Kitap'tır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} *"Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir Kitap'tır."* sözünün tefsiri:

a. {وَهُوَ الْحَقُّ} "Hâlbuki o, haktır"

Şanı yüce olan Allah {وَهُوَ الْحَقُّ} *"o, hak"*[745] sözüyle şunu kastediyor: "Yani onlara indirdiği Kitap'tan sonraki Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplar haktır. Şanı yüce olan Allah bu sözüyle yalnızca Muhammed'e (as) indirdiği Kur'ân'ı kastetmektedir." **[2/255]**

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٥٥٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} وَهُوَ الْقُرْآنُ.» يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: «{وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ}»

1559. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ} *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız' dediler. Ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler."*[746] âyeti hakkında şöyle demiştir: "O, Kur'ân'dır. Nitekim şanı yüce olan Allah bu sözün devamında {وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} *'Hâlbuki o (Kur'ân), ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir Kitap'tır.'*[747] buyurmuştur."[748]

b. {مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} "Ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden"

Ayrıca şanı yüce olan Allah {مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ} *"Ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden."*[749] buyurmuştur. Çünkü Allah'ın kitapları birbirini tasdik ederler. Örneğin İncil'de ve Kur'ân'da Muhammed'e (sav) tâbi olma

745 Bakara 2/91.
746 Bakara 2/91.
747 Bakara 2/91.
748 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922) Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.
749 Bakara 2/91.

ve getirdiklerine iman etme emredilir. Bu emrin aynısı Musa'ya (as) indirilen Tevrat'ta da vardır. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah Yahudilere -onlara Musa'ya indirdiği kendi kitaplarından sonra Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitapları haber verdiğinde- onun hak olduğunu ve yanlarında olan Tevrat'ı tasdik edici olduğunu söyledi. Yani, Kur'ân, Yahudilerin kendisini yalanladıkları şeylerde Tevrat'a uygundur. İşte bu âyet şanı yüce olan Allah'ın onların İncil'i ve Kur'ân'ı yalanladıkları gibi Allah'a karşı inatlarından, O'nun emirlerine muhalefet etmelerinden ve O'nun peygamberlerine olan düşmanlıklarından dolayı Tevrat'ı da yalanladıklarını Allah'ın haber vermesidir.

4. {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "De ki: 'Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} *"De ki: 'Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"* sözünün tefsiri:

a. {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ} "De ki: 'Niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"

Şanı yüce olan Allah {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ} *"De ki: 'Niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"*[750] sözüyle şunu kastediyor: "Ey Muhammed! İsrâiloğulları Yahudilerine;

{آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} *'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin.'*[751] dediğinde, onlar da sana,

{قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} *'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız.'*[752] dediklerinde onlara şöyle de: '-Ey Yahudiler Eğer Allah'ın indirdiğine inanan kimseler idiyseniz- daha önce Allah size indirdiği Kitabı'nda onları öldürmenizi haram kılmışken ve aksine onlara uymanızı ve itaat edip tasdik etmenizi emretmişken niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"

---

750 Bakara 2/91.
751 Bakara 2/91.
752 Bakara 2/91.

İşte bu âyet şanı yüce olan Allah'ın onların {قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} *"Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız."*[753] sözlerinde onları yalanlaması ve onları kınamasıdır. **[2/256]**

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٥٦٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَهُوَ يُعَيِّرُهُمْ، يَعْنِي الْيَهُودَ: {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}»

1560. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah onları yani Yahudileri kınayarak şöyle demiştir:

{قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}

'De ki: 'Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"[754]

Eğer bir kimse: "Gelecek ifade eden bir lafızla nasıl olur da {فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ} *"Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"*[755] denilerek haber cümlesiyle söze başladı. Daha sonra da bunun geçmişte gerçekleştiğini bildirdi?" derse ona şöyle cevap verilir:

Arap dilbilimciler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Basralı bir dil âlimi şöyle demiştir: "Bu sözün anlamı şudur: 'Bundan önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürdünüz?'

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ}

'Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.'[756]

---

753 Bakara 2/91.

754 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.

755 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.

756 Bakara 2/102.

Yani 'uydurdular/söylediler' anlamındadır.

Yine şâirin şu sözünde olduğu gibi:

وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِي ... فَمَضَيْتُ عَنْهُ وَقُلْتُ لَا يَعْنِينِي

Bana söven alçağa uğradım
Ondan uzaklaştım ve ona beni meşgul etmemesini söyledim[757]

Şâir burada وَلَقَدْ أَمُرُّ sözüyle 'ona uğradım' anlamını (geçmiş zaman kipini) kastetmiştir.

Bu görüş sahipleri bunun geçmiş mânada olduğuna da şâirin فَأَمْضِي عَنْهُ (gelecek/şimdiki zaman) demeyip (geçmiş zaman kipiyle) فَمَضَيْتُ عَنْهُ demesini delil getirmiştir. Ayrıca فَعَلَ ve يَفْعَلُ bâblarının aynı mânada müşterek kullanıldıklarını ileri sürmüşlerdir. **[2/257]**

Diğer taraftan da bu görüşlerine yine şâirin şu sözünü delil getirmişlerdir:

وَإِنِّي لآتِيكُمْ تَشَكُّرُ مَا مَضَى ... مِنَ الْأَمْرِ وَاسْتِيجَابَ مَا كَانَ فِي غَدِ

Ben size geçmişte olanlarla ilgili teşekkür etmek ve
Yarın olacaklara karşı da cevap vermenizi istemek üzere geldim[758]

Şâir burada مَا كَانَ فِي غَدٍ (mazi) sözüyle مَا يَكُونُ فِي غَدٍ yarın olacak (muzari) mânasını kastetmiştir.

شَهِدَ الْحُطَيْئَةُ يَوْمَ يَلْقَى رَبَّهُ ... أَنَّ الْوَلِيدَ أَحَقُّ بِالْعُذْرِ

Hutay'e Rabbi'nin huzuruna çıkacağı gün şahitlik edecek ve diyecek ki
Velîd özür dilemeye benden daha layıktır[759]

---

757 Beyit Şemr b. Amr el-Hanefî'ye aittir. Bk. Asmâî, *el-Asmaiyyât*, s. 126. Beytin Benî Selûl'den bir kimseye ait olduğu da söylenir. Bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/24. Ayrıca nisbesi belli olmayan bir sahâbîye ait olduğu da ifade edilir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, م ن ي-ث م م Türkî, 2/257.

758 Bu şâir Tarmah b. Hakîm et-Tâî'dir. Beyit, *Dîvân*'ının ekinde s. 572'de geçmektedir, 2/257. Diğer kaynaklar ve detaylar bk. Şâkir, 2/351.

759 Beyt için bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 364; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ك و ف; Türkî, 2/258. Ayrıca bk. Şâkir, 2/352.

Burada "tanıklık etti" شَهِدَ ifadesi يَشْهَدُ "tanıklık edecek" anlamındadır.

Bir başkasının şu sözündeki gibi:

فَمَا أُضْحِي وَلَا أَمْسَيْتُ إِلَّا ... أُرَانِي مِنْكُمُ فِي كَوَّفَانِ

Ben hem sabahladığımda hem akşamladığımda
Sizi ancak belalar, sıkıntılar ve meşakkatler içerisinde görüyorum[760]

Şâir burada önce أُضْحِي dedi; ardından da أَمْسَيْتُ dedi yani önce muzari (şimdiki zaman) daha sonra da mazi (geçmiş zaman) kipini kullandı.

2- Kûfeli bir nahiv âlimi ise şöyle dedi:[761] "{فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ} '*Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?*'[762] denildi ve Allah gelecek mânasında bir fiille geçmiş zaman mânasında onlara seslendi.

Tıpkı bir adamın bir başkasını geçmişte yaptığı bir işten dolayı azarlayarak ona şöyle demesi gibi: وَيْحَكَ لِمَ تَكْذِبُ وَلِمَ تُبَغِّضُ نَفْسَكَ إِلَى النَّاسِ؟ 'Yazıklar olsun sana! Niçin yalan söylüyorsun ve niçin kendini insanlara nefret ettiriyorsun?'

Yine şâirin şu söylediği gibi:

إِذَا مَا انْتَسَبْنَا لَمْ تَلِدْنِي لَئِيمَةٌ ... وَلَمْ تَجِدِي مِنْ أَنْ تُقِرِّي بِهِ بُدًّا

(Karısına hitapla) Be kadın! Neseplerimizi sayıp dökecek olsak,
(senin gibi) beni (de) asil ve şerefli bir kadının doğurduğu anlaşılır.

Sonra da sen bu hakikati kabul edip ilan etmekten
başka kaçacak bir yer bulamazsın[763] **[2/258]**

Beyitteki şart edatı, gelecek zaman kipinde doğum vb. hepsi ise mazi zaman kipindedir. Bu şekilde beytin anlamı bilinmektedir ve böylece de bu şekildeki kullanım caizdir."[764]

---

760 Şiirin söyleyeni bilinmemektedir.

761 Bu âlim, Ferrâ'dır. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/60-61; Türkî, 2/258.

762 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.

763 Bu beyit daha önce 2/57'de geçmişti. Türkî, 2/258.

764 Taberî'nin bu beyitteki kullanıma dair daha önce 2/57'de yaptığı izah şöyledir: "Şâir buradaki إِذَا مَا انْتَسَبْنَا dedi. Bu sözünde yer alan إِذَا şart edatından sonra

Bu görüş sahibi "Sözde bunun bir benzeri şudur." der: "Ömer'in hayatına baktığında o hiçbir kötülük yapmamıştır. Burada anlam şudur: Onu kötülük yapmamış bulursun. Ömer'in durumu, geçmişi hakkında şüphe edilmez olunca gelecekte onun hakkında bir şüphe de ortaya çıkmaz. Bundan dolayı {مِنْ قَبْلُ} *'daha önce'* [765] ifadesinin {فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ} *'Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'*[766] sözü ile kullanımı (mâna bakımından) uygun olur."

Bu görüş sahibi şöyle der: "Âyette öldürmekle kendilerine hitap edilenler, katiller değildirler. Ancak onların geçmişteki ataları peygamberlerini öldürdüler. Bunlar da onları benimsediler ve yaptıklarından razı oldular. Bu nedenle öldürme işi kendilerine nispet edildi."

Bu konuda bize göre doğruya en yakın olan şanı yüce olan Allah'ın Peygamber'e yetişen İsrâiloğulları Yahudilerine atalarına geçmişte yaptığı ihsan ile ve atalarının nimetlerine karşı yaptığı nankörlükleri ve günahları üstlenmeleri, O'na ve peygamberlerine cüretkâr davranmaları konusunda -Bakara sûresi ve benzeri diğer sûrelerde seslendiği hitapla- hitapta bulunduğudur. Böylece bu hitabını kendilerine bu âyetle seslenilenlere izafe etti. Arapların birbirlerine söylediği sözün bir benzeri olan şu hitapla onlara hitapta bulundu: "Biz bir gün size şunları şunları yaptık siz de bize bunları bunları yaptınız." -Daha önce bu kitabımızda bir başka yerde açıkladığımız üzere-.[767] Bununla, "Atalarımız bunu sizin atalarınıza yaptı ve bizim önceki nesillerimiz bunu sizin önceki nesillerinize yaptı." demek istemektedirler.

İşte { قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ } *"De ki: 'Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"*[768] âyetindeki mâna da bunun benzeri diğer âyetlerdeki mâna da bunun gibidir: Âyetin mânası bu şekilde olunca

---

gelecek ifade eden (muzari) bir fiil kullanılması gerekir. Burada ilk fiil mazi geldiği gibi şâir, sözünün devamında da لَمْ تَلِدْنِي لَئِيمَةٌ diyerek şartın cevabı olan ikinci fiili de mazi kullandı. Çünkü doğum geçmişte gerçekleşmiş ve olup bitmiştir. Şâir bu sözünde mazi fiil kullandı -delil getirirken- Çünkü bu sözü işiten onun ne demek istediğini tam olarak anlar." Bk. Türkî, 2/57.

765 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.

766 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.

767 Bk. Türkî, 1/642-643; 2/259.

768 Bakara 2/91.

{فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ} *"Niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"*[769] sözü de böyledir -her ne kadar kendisine seslenilenlerden haber veren bir üslupta gelse de-. Şanı yüce olan Allah'ın geçmişlerinden haber vererek -açıkladığımız üzere- {مِنْ قَبْلُ} *"daha önce"*[770] demesi caizdir. Çünkü bu sözün mânası şöyledir: "De ki: Sizin atalarınız daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordu?" Malumdur ki Allah {قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ} *"De ki: 'Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?!'"*[771] onların atalarının yaptıklarından haber vermektedir. **[2/259]**

b. {مِنْ قَبْلُ} "Daha önce"

Allah Teâlâ'nın {مِنْ قَبْلُ} *"Daha önce"*[772] sözünün tefsiri şudur: Yani bu günden önce.

c. {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Eğer inanan kimseler idiyseniz"

{إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} *"Eğer inanan kimseler idiyseniz."*[773] sözünün tefsirine gelince, Allah bu sözüyle şunu kastediyor: "Eğer iddia ettiğiniz gibi Allah'ın indirdiğine inanan kimseler iseniz." Allah bu sözüyle ancak Resûlullah'a yetişen Yahudileri ve onların atalarını kastediyor: "Eğer siz ve onlar -Ey Yahudiler iddia ettiğiniz gibi- inanan kimselerseniz." Bundan başka şanı yüce olan Allah bu sözü söyledikleri halde atalarının peygamberlerini öldürmeleri nedeniyle kınamaktadır- kendilerine {آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} *"Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin."*[774] denildiğinde {نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} *"Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız."*[775] dedikleri halde onları dost edinerek ve yaptıklarına razı olarak bunu dedikleri için Allah kendilerine şöyle dedi: "Eğer siz Allah'ın indirdiğine inanan kimseler oluğunuzu ileri sürüyorsanız o halde neden benim peygamberlerimi öldürenleri dost ediniyor ve yaptıklarından razı oluyorsunuz?"

---

769 Bakara 2/91.
770 Bakara 2/91.
771 Bakara 2/91.
772 Bakara 2/91.
773 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.
774 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.
775 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/174 (922), Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/256.

[BAKARA SÛRESİ 92. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾

"Andolsun, Musa size açık mucizeler getirmişti de, onun arkasından sizler nefislerinize zulmederek buzağıyı ilah edinmiştiniz." (Bakara 2/92)

1. {وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ} "Andolsun, Musa size açık mucizeler getirmişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ} *"Andolsun, Musa size açık mucizeler getirmişti."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ} *"Andolsun, Musa size açık mucizeler getirmişti."*[776] sözüyle şunu kastediyor: "Yani o (Musa (as)) size doğruluğuna ve peygamberliğinin gerçek oluşuna dair basbayağı bir yılana dönüşen asa çıkardığında bakanlara bembeyaz görünen eli, denizi yarması ve denizin dibinin ona kupkuru bir yol olması, çekirgeler, haşereler, kurbağalar ve doğruluğuna ve peygamberliğinin gerçek oluşuna dair sair mucizeler getirdi. Allah bunları kendisine bakanlara Allah'ın kendisine imkân verdiği kimse dışında bir beşerin getiremeyeceği apaçık bir mucize şeklinde görünmesinden dolayı {الْبَيِّنَاتِ} *"apaçık deliller/mucizeler"*[777] diye isimlendirdi. طَيِّبَاتٌ kelimesi طَيِّبَةٌ kelimesinin çoğulu olduğu gibi بَيِّنَاتٌ kelimesi de بَيِّنَةٌ kelimesinin çoğuludur. **[2/260]**

Bu izaha göre âyetin anlamı şöyledir: "Ey İsrâiloğulları Yahudileri topluluğu! Musa (as), Allah'ın emri üzere geldiğine, doğruluğuna ve nübüvvetinin gerçek olduğuna dair size apaçık mucizeler getirdi."

2. {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} "Arkasından sizler buzağıyı ilah edinmiştiniz"

Şanı yüce olan Allah {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} *"Onun arkasından sizler buzağıyı ilah edinmiştiniz."*[778] sözünde onlara şöyle diyor: "Siz Musa'dan (as) sonra buzağıyı ilah edindiniz."

---

776 Bakara 2/92.
777 Bakara 2/92.
778 Bakara 2/92.

a. {مِنْ بَعْدِهِ} "Onun arkasından" Sözündeki Hâ Zamiri

1- {مِنْ بَعْدِهِ} *"onun arkasından"*[779] sözündeki hâ zamiri Musa'yı ifade etmektedir. Allah özellikle مِنْ بَعْدِ مُوسَى buyurdu. Çünkü onlar Musa (Rabbiyle buluşmak üzere) belirlenen yere (Tûr'a) gitmek için onlardan ayrıldıktan sonra buzağıyı ilah edindiler. Bu kitabımızda daha önce geçtiği yerde açıkladığımız üzere.[780]

2- {مِنْ بَعْدِهِ} *"onun arkasından"*[781] sözündeki hâ zamirinin "gelme" ifadesine dönmesi de caizdir. Bu durumda âyetin tefsiri şöyle olur: "Musa size apaçık mucizelerle geldi. Ancak siz onun bu Musa'nın (as) mucizeler getirmesinden sonra zalimlerden olarak buzağıyı ilah edindiniz. Tıpkı senin şöyle demen gibi: 'Bana geldin ve senden tiksindim.' Yani senin gelmenden tiksindim demektir. **[2/261]**

3. {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} "sizler nefislerinize zulmederek"

Allah Teâlâ'nın {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} *"sizler nefislerinize zulmederek"*[782] sözüne gelince, Allah bu sözünde şunu kastediyor: "Siz yapmamanız gerektiği halde buzağıya taparak yapacağınızı yaptınız ve bunun dışında ibadet etmemeniz gereken şeylere de ibadet ettiniz. Çünkü ibadet Allah'tan başkasına yapılmaz. **Bu söz şanı yüce olan Allah'ın onları azarlaması, kınaması ve onlara** -Rablerinin, O'nun yarattıklarından hiçbirinin güç yetiremeyeceği hatta askerlerine, gücüne ve onca tebaasına rağmen Firavun'un dahi gücünün yetmeyeceği mucizeleri gönderme, benzersiz işleri meydana getirme gibi şeyleri Musa (as) eliyle gerçekleştiren olduğunu bildikten sonra ve Allah'ın kendileri hakkında hayret verici hikmetlerine tanık olarak onun yaşadıkları zamana yakınlıklarına rağmen kendilerine ne fayda ne de zarar veremeyen buzağıyı ilah edinerek- **yapacaklarını yaptıklarını haber vermesidir.**[783]

---

779 Bakara 2/92.
780 Bk. Türkî, 1/668 vd.; 2/261.
781 Bakara 2/92.
782 Bakara 2/92.
783 Bu cümle, kendinden önce ara cümle ile karışmaması ve okuyucuya kolaylık olması için bold yazılmıştır.

[BAKARA SÛRESİ 93. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

"Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, 'Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin' demiştik. Onlar, (daha sonra inkâra yönelerek) 'Dinledik, karşı geldik' demişlerdi. İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti. Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!" (Bakara 2/93)

1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا} "Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, 'Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin' demiştik"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا} *"Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, 'Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin' demiştik."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} *"Hani sizden söz almıştık."*[784] sözüyle şunu kastediyor: "Hatırlayın Tevrat'ta -içerisinde yer alan emrimi yerine getirmeniz ve size yasakladıklarımdan da kaçınmanız için size indirdiğim- size verdiğimiz emirlerimizi ciddiyetle ve gayret ederek alın, diye sizden ahitlerinizi almıştık ve (siz söz vermenize rağmen bunları yerine getirmediğiniz için) Tûr'u üzerinize kaldırınca siz de bunlarla amel edeceğinize dair (tekrar) söz vermiştiniz."

a. {وَاسْمَعُوا} "Kulak verin"

Allah'ın {وَاسْمَعُوا} *"kulak verin"*[785] sözüne gelince onun mânası şudur: "Size emrettiğim şeyleri dinleyin ve itaat ederek bunları kabul edin. Tıpkı bir kimsenin kendisine emreden birisine; سَمِعْتُ وَأَطَعْتُ 'İşittim ve itaat

784 Bakara 2/93.
785 Bakara 2/93.

ettim' demesi gibi." O bu sözüyle "Sözünü işittim ve emrine itaat ettim" mânasını kastetmektedir. **[2/262]**

Tıpkı şâirin şöyle dediği gibi:

السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ وَالتَّسْلِيمْ ... خَيْرٌ وَأَعْفَى لِبَنِي تَمِيمْ

İşitme, itaat etme ve teslimiyet
Benî Temîm için en hayırlı ve en hoşgörülü oluştur[786]

Şâir bu beytindeki السَّمْعُ sözüyle işittiği şeyi kabul etmeyi ve emredilen şeyi yerine getirmeyi kastetmektedir. Allah'ın {وَاسْمَعُوا} *"kulak verin"*[787] sözünün mânası da böyledir. Yani işittiğinize yönelin ve onunla amel edin.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: O zaman bu izahlara göre âyetin anlamı şöyledir: "Hani biz sizden size verdiğimize (Kitab'a) sımsıkı sarılın; işittiklerinizle amel edin ve Allah'a itaat edin diye söz almıştık ve bundan dolayı (siz bu söz verdiklerinizi yerine getirmediğiniz için) Tûr'u üzerinize kaldırmıştık."

2. {قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا} "Onlar, (daha sonra inkâra yönelerek) 'Dinledik, karşı geldik' demişlerdi"

Allah'ın {قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا} *"Onlar, (daha sonra inkâra yönelerek) 'Dinledik, karşı geldik' demişlerdi."*[788] sözüne gelince bu söz, hitapla başladıktan sonra gaipten haber veren bir üslupta geçmiştir. Açıkladığımız gibi eğer sözün başlangıcı hikâye eden bir üslupta olursa bu böyledir. Daha önce geçtiği yerde açıkladığımız üzere[789] Araplar bir sözle hitapta bulunur sonra da gaipten haber veren bir üsluba döner ve gaipten haber verir daha sonra tekrar hitap üslubuna geri döner. Allah'ın bu âyetindeki üslup da bunun gibidir. Çünkü {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} *"Hani sizden söz almıştık."*[790] sözü "Biz size dedik siz de bize cevap verdiniz" mânasındadır.

---

786 Taberî bu şiire *Târîh*'inde 5/299'da yer vermiştir. Türkî, 2/262.
787 Bakara 2/93.
788 Bakara 2/93.
789 Taberî'nin daha önce geçen yerlerdeki izahları için bk. Şâkir, 1/153-154; 2/293-294.
790 Bakara 2/93.

{قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا} *"Onlar, (daha sonra inkâra yönelerek) 'Dinledik, karşı geldik' demişlerdi."*[791] sözüne gelince bu söz, Allah'ın -Tevrat'ta olanla amel etmeleri ve ondan işittikleri şeylerde Allah'a itaat etmelerine dair kendilerinden misak aldığı Yahudiler hakkında- kendilerine bu emirler söylendiğinde "Biz senin sözünü işittik ve emrine karşı geldik" dediklerine dair bir haber vermesidir.

3. {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ} "İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ} *"İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti."* sözünün tefsiri:

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları onun tefsirinin "Kalplerine buzağı sevgisi yerleştirilmişti" şeklinde olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler şöyledir:

[١٥٦١]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: ثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} قَالَ: أُشْرِبُوا حُبَّهُ حَتَّى خَلَصَ ذَلِكَ إِلَى قُلُوبِهِمْ.»

1561. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} *"Buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti."*[792] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onun sevgisi onlara yerleştirilmişti nihayet bu sevgi onların kalplerini kapladı."[793] **[2/263]**

[١٥٦٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} قَالَ: أُشْرِبُوا حُبَّ الْعِجْلِ بِكُفْرِهِمْ.»

1562. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Cafer tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} *"Buzağı sevgisi onların*

---

791 Bakara 2/93.
792 Bakara 2/93.
793 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/52; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/176 (934), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/264.

kalplerine sindirilmişti."[794] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İnkârları nedeniyle buzağı sevgisi kalplerine yerleştirilmişti."[795]

[١٥٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} قَالَ: أُشْرِبُوا حُبَّ الْعِجْلِ فِي قُلُوبِهِمْ.»

1563. Müsennâ bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} *"Buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti."*[796] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Buzağı sevgisi kalplerine yerleştirilmişti."[797]

2- Diğerleri de şöyle demiştir: "Bunun anlamı; 'Onlar buzağının (heykelinin) parçalarının içine saçıldığı su ile sulanmışlardır' şeklindedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler şöyledir:

[١٥٦٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ أَخَذَ الْعِجْلَ الَّذِي وَجَدَهُمْ عَاكِفِينَ عَلَيْهِ فَذَبَحَهُ، ثُمَّ حَرَّقَهُ بِالْمِبْرَدِ، ثُمَّ ذَرَّاهُ فِي الْيَمِّ، فَلَمْ يَبْقَ بَحْرٌ يَوْمَئِذٍ يَجْرِي إِلَّا وَقَعَ فِيهِ شَيْءٌ مِنْهُ. ثُمَّ قَالَ لَهُمْ مُوسَى: اشْرَبُوا مِنْهُ. فَشَرِبُوا مِنْهُ، فَمَنْ كَانَ يُحِبُّهُ خَرَجَ عَلَى شَارِبِهِ الذَّهَبُ؛ فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ}»

1564. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Musa (as) (Tûr'dan) kavmine döndüğünde onları buzağıya tapar halde bulunca onu (heykeli) kesti. Sonra da buzağıyı bir törpü ile törpüleyip parçaladı ve parçalarını denize savurdu. O gün deniz büsbütün bu savrulan buzağı parçalarıyla kaplanmış olarak aktı/dalgalandı. Sonra Musa onlara 'onun suyundan için' dedi; onlar da içtiler. Ondan bir kimse içmeyegörsün ki bıyıklarında (buzağının) altın parçaları çıkmasın. İşte bu durum şanı yüce olan Allah'ın {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ

---

794 Bakara 2/93.
795 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/176 (934. rivayetten sonra) Âdem tarikiyle; Türkî, 2/264.
796 Bakara 2/93.
797 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/176 (934. rivayetten sonra), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/264.

{الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ} *'İnkârları nedeniyle buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti.'*[798] sözünde ifade ettiği durumdur."[799] **[2/264]**

[١٥٦٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ لَمَّا سُحِلَ فَأُلْقِيَ فِي الْيَمِّ اسْتَقْبَلُوا جِرْيَةَ الْمَاءِ، فَشَرِبُوا حَتَّى مَلَئُوا بُطُونَهُمْ، فَأَوْرَثَ ذَلِكَ مَنْ فَعَلَهُ مِنْهُمْ جُبْنًا.»

1565. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "(O buzağı heykeli) törpülenip öğütülünce ve denize atılınca suyun akıntısına yöneldiler ve ondan karınlarını doldurduncaya kadar içtiler. Bu su, bu şekilde yapanların hepsinde bir korkaklığa sebep oldu."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah'ın {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} *"Buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti."*[800] sözü hakkında görüşlerine yer verdiğim bu iki görüşten evla olanı şu görüşü söyleyeninkidir: "Kalplerine buzağı sevgisi yerleştirilmişti." Çünkü su hakkında şöyle denmez: "Falanın kalbine su içirildi"; أُشْرِبَ فُلَانٌ فِي قَلْبِهِ. Ancak bu söz bir şeyin sevgisi hakkında kullanılır ve "Bununla sulandı nihayet ona galip geldi ve kalbine yerleşti" anlamında şöyle denilir: أُشْرِبَ قَلْبُ فُلَانٍ حُبَّ كَذَا.

Tıpkı Züheyr'in şu söylediği gibi:

فَصَحَوْتُ عَنْهَا بَعْدَ حُبٍّ دَاخِلٍ ... وَالْحُبُّ يُشْرَبُهُ فُؤَادُكَ دَاءُ

İçimdeki bir sevgiden sonra ayıldım ve kendime geldim
Sevgi dediğin kalbine içirilen bir hastalıktır, derttir[801]

Ancak Allah, sözünü işiten kimsenin kelâmın mânasından onu anlayacağı için bununla yetindi ve âyette الْحُبَّ kelimesini zikretmedi. Çünkü malumdur ki buzağı kalbe içirilmez. Kalbe içirilen, ancak onun sevgisidir.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

---

798 Bakara 2/93.
799 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/176 (933) Amr tarikiyle; Türkî, 2/264.
800 Bakara 2/93.
801 Beyit için bk. Ebü'l-Abbas es-Sa'leb, *Şerhu Dîvâni Züheyr*, s. 339; Türkî, 2/265.

{وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ}

"(Ey Muhammed!) Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor."[802] Ve,

{وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا}

"Bulunduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor."[803]

Yine şâirin şöyle dediği gibi:

حَسِبْتَ بُغَامَ رَاحِلَتِي عَنَاقًا ... وَمَا هِيَ وَيْبَ غَيْرِكَ بِالْعَنَاقِ

Binitimin (devemin) böğürmesini keçi mi sandın
Yazıklar olsun sana o keçi değildir[804]

Şâir bununla şunu kastediyor: "Devemin böğürtüsünü keçinin melemesi mi sandın?"

Yine Tarafe b. el-Abd'in şu söylediği gibi:

أَلَا إِنَّنِي سُقِيتُ أَسْوَدَ حَالِكًا ... أَلَا بَجَلِي مِنَ الشَّرَابِ أَلَا بَجَلْ

Görmez misin karayılan suyuyla (zehiriyle) sulandım
Su bana yeter, bana yeter!

(Görmez misin sevgilim sana olan sevgim sebebiyle
karşılaştığım üzüntü ve sefalet bana yeter, bana yeter!)[805]

Şâir bu sözüyle şunu kastediyor: "Kara bir zehirle sulandım." Beyitte أَسْوَدَ kelimesini zikretmekle yetinip işitenin onun سُقِيتُ أَسْوَدَ sözündeki kastını anladığını bildiği için; السُّمّ "zehir" kelimesini zikretmedi.

---

802 A'râf 7/265.

803 Yûsuf 12/82.

804 Beyit için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, و ي ب; Ebû Ali el-Kâlî, *en-Nevâdir*, s. 116; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/62. Beyit, Zü'l-Hırak et-Tuhavî'ye nispet edilir. O yolculuğunda kendisini takip eden kurda bu şekilde hitap etmiştir. Beyit başkalarına da nispet edilmiştir. Bk. Türkî, 2/265.

805 Tarafe, *Dîvânu Tarafe b. el-Abd*, s. 115; Türkî, 2/266.

Şöyle de rivayet edilir: أَلَا إِنَّنِي سُقِيتُ أَسْوَدَ سَالِخَا. Yani yukarıdaki beyitte geçen حَالِكًا kelimesi yerine en zehirli ve öldürücü karayılan (zehiri) anlamında سَالِخًا ifadesi kullanılmıştır. **[2/265]**

Araplar bazen şöyle de derler: "Cömertliğe bakmak seni mutlu ederse Heram'a (b. Sinan) ya da Hâtem'e (et-Tâî)[806] bak." Eğer (bir kimse) cesaret, cömertlik ya da buna benzer özelliklerle biliniyorsa isim zikretmekle yetinilerek yaptığı (güzel davranışlar) kastedilir.

Şâirin şu sözü de bu kullanıma örnektir:[807]

يَقُولُونَ جَاهِدْ يَا جَمِيلُ بِغَزْوَةٍ ... وَإِنَّ جِهَادًا طَيِّئٌ وَقِتَالُهَا

Derler ki Ey Cemil (el-Besîne el-Emevî) bir gazvede cihad et

(O da kendisine böyle söyleyenlere cevaben) Cihad
Tay'dır öldürme de yine Tay'dır (Yani razı olacağı savaş
Tay kabilesiyle savaşmak ve onları öldürmektir)[808]

4. {قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "*Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğiniz iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastediyor: "Ey Muhammed! İsrâiloğulları Yahudilerine de ki: Eğer imanınız, Allah'ın nebîlerini ve resûllerini öldürmeyi, kitaplarını yalanlamayı ve katından gelenleri inkâr

---

806 Buradaki kullanımda adı geçen isimler için bk. Şâkir, 2/360.

807 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/62; Sa'leb, *Mecâlisü Sa'leb*, 1/76; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* غ ز ي, Türkî, 2/266.

808 Şâirin meşhur olmayan ve Taberî'nin naklettiği bu beytinin dışında diğer kaynaklarda yaygın olan kullanımı ise: جَاهِدْ يَا جَمِيلُ بِغَزْوَةٍ ... وَأَيِّ جِهَادٍ غَيْرَهُنَّ أُرِيدُ "Derler ki Ey Cemil [el-Besîne el-Emevî] bir gazvede cihad et [o da kendisine böyle söyleyenlere cevaben] Onlar [için savaşmak] dışında hangi savaşı ben isterim." Cemîl'in kadınlara olan düşkünlüğü ve tutkusu nedeniyle kendisini göstermek için savaştığı ve bu beyitte de buna işaretle kendisinin verdiği cevap ifade edilmektedir. Krş. Abdülhamîd, 1/628. Ayrıca bk. Şâkir, 2/360.

etmeyi emrediyorsa imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!" {إِيمَانُكُمْ} *"imanınız"*[809] sözünün anlamı şudur: "Allah'ın Kitabı'nı kendisiyle kabul ettiklerini ileri sürdükleri imanlarıdır. Çünkü onlara;

{آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} *'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin.'*[810] denildiğinde onlar da;

{نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا} *'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız.'*[811] demişlerdi." **[2/266]**

a. {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Eğer inanan kimselerseniz!"

Allah'ın {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} *"eğer inanan kimselerseniz"*[812] sözüne gelince, bu şu anlamdadır: Yani, "Eğer -iddia ettiğiniz gibi- Allah'ın size indirdiğine inanıyorsanız" demektir. Ancak Allah onları bu sözle yalanlamıştır. Çünkü Tevrat bunların hepsini menetmekte ve aksini emretmektedir. Böylece Allah (bu âyetle) onların Tevrat'a inanmaları, eğer bunu emrediyorsa onun emrettiği şeyin ne kötü olduğunu bildirmiştir. Bu söz sırf şanı yüce olan Allah'ın, onların yaptığı Allah'ın hoşuna gitmeyecek çirkin şeyleri Tevrat'ın emrediyor olmasını ondan reddetmesi ve yine şanı yüce olan Allah'ın onlara bu yaptıklarını, kendilerini kıskançlık ve düşmanlığa sevk eden hevâlarının emrettiğini bildirmesidir.

[BAKARA SÛRESİ 94. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

"De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!'" **(Bakara 2/94)**

---

809 Bakara 2/93.
810 Bakara 2/91.
811 Bakara 2/91.
812 Bakara 2/93.

1. {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!'"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyet, Peygamberi Muhammed'in (sav) hicret ettiği bölgede bulunan Yahudilerin aleyhine delil getirdiği ve kendisiyle onların din adamlarının ve âlimlerinin yalanını ortaya çıkardığı bir âyettir. Böylece şanı yüce olan Allah'ın Nebîsi'ne (sav) onlarla kendisi arasında meydana gelen ihtilaf konusunda aralarında âdil bir hüküm vermeye çağırmasını emrettiği bir âyettir. Tıpkı ona Hıristiyanlardan diğer bir grubu -İsa (as) hakkında ona muhalefet ettiklerinde ve kendisiyle tartıştıklarında- onlarla kendinin arasını ayırıp haklıyı ortaya çıkaracak bir mübaheleye[813] davet etmesini emrettiği gibi. Peygamber (sav) Yahudilerden bir gruba şöyle dedi:

"Eğer doğru söylediğinizi ileri sürüyorsanız ölümü isteyin." Eğer iman ettiğinizi ve Allah'a yakın onun sevdiği kimseler olduğunuzu iddia ediyorsanız ve bunda doğrulardansanız bu temenni size zarar vermeyecek aksine durum sizin ileri sürdüğünüz gibiyse ve âhiret yurdu bize değil size özelse, ölümü temenni ettiğinizde arzu ettikleriniz size verilir ve siz dünyanın sıkıntılarından, yorgunluklarından ve üzüntülü yaşamından cennetlerinde Allah'a kavuşmuş olmayı başarmış olarak rahata erersiniz. Eğer o size verilmezse o zaman siz insanların yanında yalancılar biz de davasında haklı kimseler oluruz. Öylece sizin ve bizim durumumuz açığa çıkmış olur.

---

813 Mübâhele; "Bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah'ın lânetine uğraması için beddua edilmesidir." 9/631 yılında Necran Hıristiyanlarından bir heyet Medine'ye gelerek Hz. İsa hakkında Hz. Peygamber'le tartışmışlar ve ona İsa'nın babasının kim olduğuna sormuşlardır. Bu sorulara hemen cevap vermeyen Hz. Peygamber, Âl-i İmrân sûresinin ilk seksen âyetinin inmesi üzerine onları mübâheleye davet etmiştir. Ancak onlar mübâheleye cesaret edemeyip anlaşma yaparak ülkelerine dönmüşlerdir. Mustafa Fayda, "Mübâhele", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi. org.tr/mubahele (20.12.2021).

Yahudiler ölümü temenni etmeleri durumunda yok olup gideceklerini ve dünyalarının ellerinden gideceğini âhirette de ebedî olarak azap içerisinde olacaklarını bildikleri için Peygamber'in (sav) bu çağrısına olumlu yanıt vermediler. Tıpkı İsa (as) hakkında Peygamber'le (sav) tartışan Hıristiyan grubun mübâheleye çağrıldıklarında bundan kaçtıkları gibi. Bize ulaştığına göre Resûlullah (sav) şöyle demiştir:

"Eğer Eğer Yahudiler ölümü temenni etmiş olsalardı mutlaka ölür ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi. Şayet Allah'ın Resûlü'yle tartışmaya davet edilen Hıristiyanlar mübâhaleye çıkmış olsalardı geriye döndüklerinde ne mal ne de aile bulabilirlerdi." **[2/267]**

[١٥٦٦] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1566. Bize [yukarıdaki] bu rivayeti Ebû Küreyb, Zekeriyyâ b. Adî, Ubeydullah b. Amr, Abdülkerim, İkrime, İbn Abbas tarikiyle Resûlullah'tan (sav) rivayet etmiştir.[814]

[١٥٦٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَثَّامُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} قَالَ: لَوْ تَمَنَّوُا الْمَوْتَ لَشَرِقَ أَحَدُهُمْ بَرِيقِهِ.»

1567. Bize Ebû Küreyb'in Assâm b. Ali, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!"*[815] sözü hakkında şöyle demiştir: "Eğer

---

814 Rivayetin senedi sahihtir. Bezzâr, *Keşfü'l-Estâr*, (2189); İbn Merdûye –İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 8/724'te olduğu gibi- Zekeriyyâ b. Adî tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/99 (226); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11061); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (2604), Ubeydullah b. Amr tarikiyle. Türkî, 2/268. Ebû Küreyb; Muhammed b. el-'Âlâ'dır. Zekeriyyâ b. Adî ise, Zekeriyyâ b. Adî b. Züreyk et-Teymî el-Kûfî'dir. Sika bir râvi olup İbn Sa'd onun hakkında "Sâlih ve doğru sözlü bir kimsedir." demiştir." Şâkir de Türkî gibi rivayetin geçtiği kaynaklarla ilgili benzer ve ilave bilgiler verir. Detaylar için Bk. Şâkir, 2/362.

815 Bakara 2/94.

ölümü temenni etselerdi onlardan her biri, tükürüğü boğazında kalır; (yutkunmadan) ölürdü."[816]

[١٥٦٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَوْ تَمَنَّى الْيَهُودُ الْمَوْتَ لَمَاتُوا.»

1568. Bize Hasan b. Yahya'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Abdülkerim el-Cezerî'den rivayet ettiğine göre İkrime Allah'ın {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!"*[817] sözü hakkında şöyle demiştir: "İbn Abbas (bu âyet hakkında) dedi ki: 'Eğer Yahudiler ölümü temenni etmiş olsalardı ölürlerdi.'"[818]

[١٥٦٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

1569. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî, İbn Abbas'tan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٥٧٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ فِيمَا أَرْوِي: أَنْبَأَنَا عَنْ سَعِيدٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَوْ تَمَنَّوْهُ يَوْمَ قَالَ لَهُمْ ذَلِكَ، مَا بَقِيَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ يَهُودِيٌّ إِلَّا مَاتَ.»

---

816 A'meş İbn Abbas'ı görmemiştir. Rivayeti, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/177'de (936) 'Isâm tarikiyle A'meş'ten nakletmiş ve şöyle demiştir: "A'meş'in bu rivayeti, ancak Minhâl, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan naklettiğini düşünürüm." Türkî, 2/268. Rivayetin senedi İbn Abbas'tan öteye geçmez ve onda kalır. Yani mevkuftur. Rivayetin senedinde inkıta (kopukluk) vardır. Zira A'meş İbn Abbas'ı görmemiştir. Şâkir, 2/363.

817 Bakara 2/94.

818 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/52; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/177 (940), Seleme tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/8, İbnü'l-Münzir ve Ebû Nuaym'a isnadla; Türkî, 2/269. Rivayetin senedi sahihtir. Buradaki rivayet zâhiren İbn Abbas'tan öteye geçmeyip onda kaldığı için mevkuftur ancak diğer rivayetlere birlikte merfû olduğu anlaşılmaktadır. Şâkir, 2/363.

1570. Bize İbn Humeyd'in, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, -Ebû Ca'fer et-Taberî, Muhammed'in şu iki râviden birinden aktardığını söyler-[819] İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Eğer onlar Peygamber'in kendilerine;

'İddianızda doğruysanız ölümü temenni edin.' dediğinde bunu temenni etmiş olsalardı yeryüzünde hiçbir Yahudi kalmadan hepsi ölürdü."[820] **[2/268]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Yahudilerin -Yahudilerin durumu kendisine müşkil olan kimseler için- yalanları, iftiraları ve Resûlullah'ı (sav) ve ashabını kıskandıkları ortaya çıkmış ve Resûlullah'ın (sav) ve ashabının onların aleyhine olan delilleri onlara galip gelmiştir. Onlara ve diğer din mensuplarına karşı -elhamdülillah- galip gelmeye de devam etmiştir. Ayrıca Peygamber'e (sav) onlara yalnızca;

{فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}

"Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!"[821] demesi emredilmiştir. Çünkü -bize bildirildiğine göre- onlar şöyle demişlerdir:

{نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ}

"Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız."[822]

Ve bir de dediler ki:

{لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى}

"(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek."[823]

---

819 Türkî tahkikinde bu kısım فِيمَا أَرَى أَنَا "Öyle sanıyorum ki, bu rivayeti... " olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/269. Şüphe Taberî'den değil, Muhammed'den kaynaklandığı için Şâkir'in tercihi metne yansıtılmıştır.

820 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/17 (940), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/269.

821 Bakara 2/94.

822 Mâide 5/18.

823 Bakara 2/111.

Bunun üzerine Allah, Peygamberi'ne (sav) şöyle dedi: *"Onlara de ki: Eğer iddianızda doğru kimseler iseniz o zaman ölümü isteyin."* Böylece Allah onların yalan söylediklerini ölümü temenniden geri durmaları sebebiyle ortaya çıkarmış ve Peygamber'in (sav) delilini başarıya ulaştırmıştır.

a. Allah Teâlâ'nın Peygamber'e (sav) Yahudileri Ölümü Temenni Etmeye Çağırmasını Emretmesinin Sebebinin Ne Olduğu ve Hangi Şekilde Temenni Etmelerinin Emredildiği

Müfessirler Allah Teâlâ'nın Peygamber'e (sav) Yahudileri ölümü temenni etmeye çağırmasını emretmesinin sebebinin ne olduğu ve hangi şekilde temenni etmelerinin emredildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Onlar, bu iki gruptan yalan söyleyenler hakkında beddua etmeleri şeklinde ölümü temenni etmekle emrolundular."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٥٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} أَيِ ادْعُوا بِالْمَوْتِ عَلَى أَيِّ الْفَرِيقَيْنِ أَكْذَبُ.»

1571. Bize İbn Humeyd'in, Seleme (b. Fadl), (Muhammed) İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd (b. Cübeyr) veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah, Nebîsi'ne (sav) şöyle dedi:

{قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}

'De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!'"[824]

824 Bakara 2/94.

'Yani bu (ihtilaf eden) iki gruptan hangisi yalan söylediyse ona ölmesi konusunda beddua edin' demektir."[825] **[2/269]**

2- Diğerleri de şu rivayetlerde gelen görüşü benimsemişlerdir:

[١٥٧٢] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ} وَذَلِكَ أَنَّهُمْ قَالُوا: {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} وَقَالُوا: {نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ} فَقِيلَ لَهُمْ: {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}»

1572. Bana Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın,

{قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ}

"De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse'"[826] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah böyle dedi çünkü onlar:

{لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى}

"(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek."[827] ve,

{نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ}

'(Bir de Yahudiler ve Hıristiyanlar), 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız."[828] dediler.

---

825 Rivayetin tamamı ileride 2/272-273'te gelecektir. Türkî, 2/269.
826 Bakara 2/94.
827 Bakara 2/111.
828 Mâide 5/18.

Bunun üzerine kendilerine;

{فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}

'Eğer iddianızda doğruysanız ölümü temenni edin'[829] denildi.'"[830]

[١٥٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «قَالَتِ الْيَهُودُ: {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} وَقَالُوا: {نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ} فَقَالَ اللَّهُ: {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} فَلَمْ يَفْعَلُوا.»

1573. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle dediler:

{لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى}

"(Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek.' dediler."[831]

{نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ}

'(Bir de Yahudiler ve Hıristiyanlar dediler ki), 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.'[832]

Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu:

{قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}

---

829 Bakara 2/94.
830 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/177 (935. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/270.
831 Bakara 2/111.
832 Mâide 5/18.

'De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!'[833]

Ancak bunu yapmadılar."[834]

[١٥٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْنُ أَبِي جَعْفَرٍ،عَنْ أَبِيهِ عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً}، وَذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا: {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} وَقَالُوا: {نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ}»

1574. Müsennâ bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً} *"De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) yalnız (sizinse)..."*[835] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu söz onların;

{لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى}

"(Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek.'[836] ve,

{نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ}

'(Bir de Yahudiler ve Hıristiyanların) 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.'[837] demeleri sebebiyledir (Yani Allah onların yalanlarını ortaya çıkarmak için söylemiştir)."[838]

---

833 Bakara 2/94.

834 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/176-177 (935), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/270.

835 Bakara 2/94.

836 Bakara 2/111.

837 Mâide 5/18.

838 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/177 (935. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle. Rivayet, tefsirin matbu nüshasında İshâk'ın Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den aktardığı haliyle kaydedilmiştir. Türkî, 2/270. Ancak bu sened eksik olup doğrusu pek çok yerde geçtiği üzere İbn Ebî Ca'fer'in, babası tarikiyle Rebî''den aktardığı seneddir. Bk. Şâkir, 2/365.

b. {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ} "De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet)...'"

Allah Teâlâ'nın {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ} *"De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet)...'"*[839] sözünün tefsirine gelince... Allah bu sözünde şöyle der: "Ey Muhammed de ki: Ey Yahudiler eğer âhiret hayatının nimetleri ve lezzetleri Allah katında yalnız sizinse..." Allah bu sözünde muhatapların âyetin mânasını bilmeleri nedeniyle nimetler yerine {الدَّارُ} *"yurt"*[840] kelimesini zikretmekle yetindi. **[2/270]**

c. {الدَّارُ الْآخِرَةُ} "Âhiret yurdu (cennet)..."

Biz daha önce geçtiği yerde {الدَّارُ الْآخِرَةُ} *"âhiret yurdu"*[841] ifadesinin anlamını açıkladığımızdan burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz.[842]

d. {خَالِصَةً} "Yalnız"

{خَالِصَةً} *"yalnız"*[843] sözünün tefsirine gelince... Allah bununla şunu kastediyor: "Saf, arı, has." Tıpkı "Bu iş tek başıma benimdir ve bana has oldu" anlamında خَلَصَ لِي هَذَا الأَمْرُ denildiği gibi. Bu anlamda (geçmiş zaman kipinde) خَلَصَ لِي هَذَا الشَّيْءُ "Bu şey sadece bana ait oldu", Şimdiki zaman kipinde ise يَخْلُصُ "sadece (bana) ait oluyor", mastar formunda ise خُلُوصًا ve خَالِصَةً "ait olmak" şeklinde söylenir. الْخَالِصَةُ kelimesi tıpkı الْعَافِيَةُ kelimesi gibi mastardır. Bu anlamda birisine şöyle denilir: هَذَا خُلْصَانِي yani "Diğer arkadaşlarım yanında bunlar benim samimi arkadaşlarımdır."

İbn Abbas'tan {خَالِصَةً} *"yalnız"*[844] sözünü "has olarak" mânasında tefsir ettiğine dair bir görüş nakledilmiştir. Bu tefsir, konu hakkında söylediğimiz tefsirin anlamına yakındır.

[١٥٧٥]حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ} قَالَ: قُلْ يَا

839 Bakara 2/94.
840 Bakara 2/94.
841 Bakara 2/94.
842 Bk. Türkî, 1/251-252; 2/271.
843 Bakara 2/94.
844 Bakara 2/94.

مُحَمَّدُ لَهُمْ، يَعْنِي الْيَهُودَ، إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ، يَعْنِي الْخَيْرَ {عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً} يَقُولُ: خَاصَّةً لَكُمْ.»

1575. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ} *"De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet)…'"*[845] sözü hakkında şöyle demiştir: "'Ey Muhammed! Onlara de ki!' yani Yahudilere 'eğer âhiret yurdu sizinse' yani ondaki hayırlar {عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً} *'Allah katında yalnızca…'*[846] yani (Allah katında) sadece size has olarak."[847]

e. {مِنْ دُونِ النَّاسِ} "Diğer insanlar için değil de"

Allah'ın {مِنْ دُونِ النَّاسِ} *"diğer insanlar için değil de"*[848] sözüne gelince: Kur'ân'ın zâhirinin işaret ettiğine göre onlar şöyle dediler: "İnsanların tamamı dışında Allah yanında âhiret yurdu sadece bize hastır." Onların sözünün bu olduğunu -Âdemoğlundan bir kişi bile istisnasız- Allah'ın onların;

{لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى}

"(Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek.'"[849] dediklerini bildirmesi açıklamaktadır. Ancak şu var ki İbn Abbas'tan bundan başka bir görüş rivayet edilmiştir. **[2/271]**

Bu konudaki rivayet şudur:

[١٥٧٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{مِنْ دُونِ النَّاسِ} يَقُولُ: مِنْ دُونِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ الَّذِينَ اسْتَهْزَأْتُمْ بِهِمْ، وَزَعَمْتُمْ أَنَّ الْحَقَّ فِي أَيْدِيكُمْ، وَأَنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَكُمْ دُونَهُمْ.»

---

845 Bakara 2/94.
846 Bakara 2/94.
847 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/89, Taberî'ye nispetle. Türkî, 2/271.
848 Bakara 2/94.
849 Bakara 2/111.

1576. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {مِنْ دُونِ النَّاسِ} "*diğer insanlar için değil de*"[850] sözü hakkında şöyle demiştir: "Muhammed (sav) ve kendileriyle alay ettiğiniz ashabı dışında. Siz doğrunun/hakkın yanınızda olduğunu ve âhiret yurdunun onların dışında sizin olduğunu iddia ettiniz."

f. {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ} "Haydi ölümü temenni edin."

Allah'ın {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ} "*Haydi ölümü temenni edin.*"[851] sözüne gelince... Bunun tefsiri şudur: "Onu arzulayın ve isteyin." İbn Abbas'tan onun bu ifadenin tefsiri hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ölümü isteyin." Arapların dilinde التَّمَنِّي kelimesinin "istemek" anlamı dışında bir mânası bilinmemektedir. Ancak ben zannederim ki İbn Abbas onu الْأُمْنِيَّةُ "rağbet ve istemek" mânasına tevcih etmiştir. Çünkü bu kelime الْأُمْنِيَّةُ nefsin sevgisi ve şehveti demektir. Zira istemek, isteyenin, talebinde Allah'a yalvarmasıdır.

Bu konudaki rivayet şöyledir:

[١٥٧٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ} فَسَلُوا الْمَوْتَ {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}»

1577. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ} '*Haydi ölümü temenni edin.*'[852] Ölümü isteyin! {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} '*eğer doğru söyleyenler iseniz.*'"[853]

---

850 Bakara 2/94.
851 Bakara 2/94.
852 Bakara 2/94.
853 Bakara 2/94.

[BAKARA SÛRESİ 95. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

"Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir." (Bakara 2/95)

1. {وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا} "Ölümü hiçbir zaman temenni edemezler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا} *"Ölümü hiçbir zaman temenni edemezler."* sözünün tefsiri:

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'ın, Yahudilerin bunu yaptıkları takdirde azabın kendilerine ineceğini ve ölümün onları yok edeceğini bildikleri için ölümden nefret ettiklerine ve ölümü isteme konusunda çağrıldıkları şeyden kaçtıklarına dair haber vermesidir. Yine bu âyet aynı şekilde onların; "Muhammed'in (sav) Allah'ın kendilerine gönderilmiş bir elçisi" olduğunu ve onun kendilerine verdiği haberin bildirdiği şekilde hak olduğunu bilmelerine ve kendi elleriyle işledikleri günahlar sebebiyle Allah'ın azabının kendilerine helâl olacağından korktuklarından dolayı ölümden nefret ettiklerine ve ölümü isteme konusunda çağrıldıkları şeyden kaçtıklarına dair haber verir. **[2/272]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٥٧٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، فِيمَا يَرْوِي أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ} أَيِ ادْعُوا بِالْمَوْتِ عَلَى أَيِّ الْفَرِيقَيْنِ أَكْذَبُ، فَأَبَوْا ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. يَقُولُ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} أَيْ لِعِلْمِهِمْ بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ بِكَ وَالْكُفْرِ بِذَلِكَ.»

1578. Bana Muhammed b. Humeyd'in, Seleme, Muhammed İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, -Ebû Ca'fer et-Taberî, Muhammed'in şu iki râviden birinden aktardığını söyler- Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir:

{قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ}

'De ki: Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) sizinse...'[854]

Yani iki gruptan hangisi yalan söylüyorsa ona ölümün gelmesi için beddua edin. Bunun üzerine Yahudiler Resûlullah'a karşı bundan geri durdular. Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle diyordu:

{وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ}

'Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler.'[855]

Yani kendi yanlarında sen hak peygamber olduğuna dair (Tevrat'tan) öğrendikleri bilgi ve seni inkâr etmeleri sebebiyle (ölümü asla temenni etmezler)."[856]

[١٥٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا} يَقُولُ: يَا مُحَمَّدُ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا لِأَنَّهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُمْ كَاذِبُونَ، وَلَوْ كَانُوا صَادِقِينَ لَتَمَنَّوْهُ وَرَغِبُوا فِي التَّعْجِيلِ إِلَى كَرَامَتِي، فَلَيْسَ يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ.»

1579. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا} *"Ölümü hiçbir zaman temenni edemezler."*[857] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ey Muhammed (sav) onlar ölümü asla temenni etmezler. Çünkü onlar

854 Bakara 2/94.
855 Bakara 2/95.
856 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/542; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/177 (937, 940), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/273.
857 Bakara 2/95.

kendilerinin yalancı olduklarını biliyorlar. Eğer doğrulardan olsalardı ölümü temenni ederler ve ve benim cömertliğimi (yani âhirette onlara vereceğim kat kat nimetleri) aceleyle isterlerdi. Ancak elleriyle yaptıkları yüzünden onu asla istemediler."[858]

[١٥٨٠]حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «قَوْلُهُ: {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} وَكَانَتِ الْيَهُودُ أَشَدَّ فِرَارًا مِنَ الْمَوْتِ، وَلَمْ يَكُونُوا لِيَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا.»

1580. Kâsım'ın bana, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, Allah'ın {فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!"*[859] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler ölümden alabildiğine kaçıyorlardı ve onu asla temenni edenler olmadılar."

2. {بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} "Elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden"

Allah Teâlâ'nın {بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} *"Elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden..."*[860] sözüne gelince o bununla şunu kastediyor: "Kendi elleriyle önden gönderdikleri nedeniyle." Arapların dillerinde yaptıkları gibi bu da sırf bir benzetmedir. Onlar yaptığı bir suçtan ya da işlediği günahtan dolayı sorumlu tutulan ve bu nedenle cezalandırılan bir kimseye şöyle derler: "بِمَا جَنَتْ Ellerinin işlediği seni buna müstahak kıldı ya da بِمَا كَسَبَتْ ellerinin kazandığı seni buna müstahak kıldı veya بِمَا قَدَّمَتْ ellerinin yapmış olduğu seni bu cezaya müstahak kıldı." Böylece onlar cezayı ele izafe ederler. Oysa belki de işlediği ve cezayı hak ettiği suçu diliyle ya da ferciyle veya elinden başka bedenindeki bu uzuvlar dışında bir uzuvla işledi. **[2/273]**

Ancak bu, ele izafe edilerek söylendi. Çünkü insanların işledikleri suçların çoğunluğu elleriyledir. Bu nedenle Allah âyette de insanların işledikleri günahların ellerine izafe edilmesi şeklinde kullanmıştır. Hatta öyle ki insanın bedenindeki diğer uzuvlarıyla yaptığı şeylerden dolayı cezalandırılması iki eliyle yaptığı şeylerin cezasına katılmıştır. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah Araplara şöyle dedi:

858 Rivayetin baş tarafı 2/271'de geçmiştir. Türkî, 2/273.
859 Bakara 2/94.
860 Bakara 2/95.

{وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ}

"Elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler."[861]

Allah bu sözüyle şunu kastediyor: Yahudiler hayatlarında önceden yaptıkları Allah'ı inkâr etmeleri, O'nun emirlerine ve Muhammed'e (sav) ve onun Allah'tan getirdiği şeylerde ona tâbi olmaya muhalefet etmeleri sebebiyle ellerindeki Tevrat'ta bunları yazılı olarak buldukları ve onun Allah tarafından gönderildiğini bildikleri halde asla ölümü temenni etmezler. Böylece şanı yüce olan Allah -Muhammed'i (sav) kıskanma ve ona düşmanlık etme ve risâletinde onu yalanlama ve inkâr etme gibi- Arapların bunun anlamını lafzından ve söylenişinden bilmeleri sebebiyle onların kalplerinin kapladığı, nefislerinin gizlediği ve dillerinin söylediği şeyleri elleriyle yaptıkları şeylerden olduğunu söyleyerek ellerine izafe etmiştir. Çünkü şanı yüce olan Allah Kur'ân'ı onların lisanlarıyla indirmiştir ve dilleriyle onlara hitapta bulunmuştur.

İbn Abbas'tan bu konuda şu görüş rivayet edilmiştir:

[١٥٨١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} يَقُولُ: بِمَا أَسْلَفَتْ أَيْدِيهِمْ.»

1581. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} *'Elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden...'*[862] Ellerinin daha önce yaptıkları (anlamındadır)."

[١٥٨٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} قَالَ: إِنَّهُمْ عَرَفُوا أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيٌّ فَكَتَمُوهُ.»

1582. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ} *"Elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden..."*[863] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar Muhammed'in (sav) peygamber olduklarını bildikleri halde bunu gizlediler."

---

861 Bakara 2/95.
862 Bakara 2/95.
863 Bakara 2/95.

3. {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} "Allah o zalimleri hakkıyla bilendir"

Allah Teâlâ'nın {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} *"Allah o zalimleri hakkıyla bilendir."*[864] sözüne gelince... Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastediyor: "Allah, Âdemoğlunun -Yahudisi, Hıristiyanı ve bunların dışındaki diğer din mensuplarından- zalimlerini ve onların yaptıklarını bilendir. **[2/274]**

a. Yahudilerin Zulmü

Yahudilerin zulmü: Hz. Peygamber'in kendisiyle ve peygamber olarak gelmesini istedikleri halde ve onun Allah'ın kendilerine gönderdiği peygamberi olduğunu bildikleri halde Allah'ın emrine ve Muhammed'e (sav) uyma konusunda O'nun taatine karşı gelmeleridir.

b. الظُّلْم Kelimesi

Biz daha önce geçtiği yerlerde الظُّلْم kelimesinin mânasını delilleriyle birlikte açıkladık. Burada tekrardan kaçınmak istiyorum.

[BAKARA SÛRESİ 96. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾

"Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür." (Bakara 2/96)

1. {وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} "Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün"

Şanı yüce olan Allah {وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} *"Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün."* sözünün tefsiri:

---

864 Bakara 2/95.

Şanı yüce olan Allah {وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} *"Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün."*[865] sözüyle Yahudileri kastetmekte ve şöyle demektedir: "Ey Muhammed, insanların dünya hayatına en düşkün olanlarının ve ölümden en nefret edenlerinin Yahudiler olduğunu görürsün."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٥٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، فِيمَا يَرْوِي أَبُو جَعْفَرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} يَعْنِي الْيَهُودَ.»

1583. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, -Ebû Ca'fer et-Taberî, Muhammed'in şu iki râviden birinden aktardığını söyler- Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} *'Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün.'*[866] Yani Yahudileri."[867]

[١٥٨٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} يَعْنِي الْيَهُودَ.»

1584. Bana Müsennâ'nın Âdem tarikiyle Ebû Ca'fer, Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} *'Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün.'*[868] Yani Yahudileri."[869]

---

865 Bakara 2/96.

866 Bakara 2/96.

867 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/542; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/178 (944, 946); Hâkim, *Müstedrek*, 2/263, Müslim b. el-Batîn, Saîd tarikiyle {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} *"Allah'a ortak koşanlardan"* ilavesiyle. Tamamı 2/277, 281, 282'de gelecektir. Türkî, 2/275.

868 Bakara 2/96.

869 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/178 (944. rivayetin ardından), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/275. Bazı nüshalarda eksik olarak yazılan عَنِ الرَّبِيعِ ifadesi Şâkir baskısında da ifade edildiği şekilde düzeltilmiştir. Bk. Şâkir, 2/369.

[١٥٨٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1585. Bana Müsennâ, İbn Ebî Ca'fer babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.[870]

[١٥٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1586. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti. **[2/275]**

Yahudilerin ölümden nefret etmeleri, âhirette kendileri için hazırlanan azabı ve büyük rezilliği bilmelerinden dolayıdır.

2. {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} "Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} *"Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile..."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} *"Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile..."*[871] sözüyle şunu kastediyor: "Dünyaya müşriklerden daha düşkündürler." Tıpkı "O insanlardan ve hatta 'Antere'den bile daha cesaretlidir" mânasında şöyle denildiği gibi: هُوَ أَشْجَعُ النَّاسِ وَمِنْ عَنْتَرَةَ. Allah'ın {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} *"Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile..."*[872] sözü de böyledir. Çünkü bu sözün anlamı; "Ey Muhammed! İsrâiloğulları Yahudilerini (dünyada) yaşamaya insanların ve hatta müşriklerin en hırslısı olduklarını görürsün." şeklindedir. أَحْرَصُ kelimesi النَّاسُ kelimesine izafe edilince bunda مِنْ'in -atıf harfinden sonra gelen ve zikrettiğimiz bu tefsire dönen (onu destekleyen)- tefsiri vardır (yani "onlar müşriklerden de yaşamaya daha düşkündür" anlamını desteklemektedir).

Ayrıca şanı yüce olan Allah Yahudileri; "Yaşama en düşkün olanlar" diye nitelendirdi. Çünkü onlar inkârları sebebiyle Allah'ın âhirette kendileri için hazırladığı ve şirk ehlinin (iman etmedikleri için) kabul etmediği

---

870 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/178, (944. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/275. Rivayetin senedi eksik olup Şâkir'in de işaret ettiği gibi حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ şeklinde olmalıdır. Krş. Şâkir, 2/369.

871 Bakara 2/96.

872 Bakara 2/96.

şeyleri hazırladığını biliyorlardı.[873] Onlar ölümden, âhirete inanmayan müşriklerden daha çok nefret ediyorlardı. Çünkü öldükten sonra yeniden diritileceklerine inanıyorlar ve orada kendileri için olan azabı biliyorlardı. Müşrikler ise yeniden dirilmeye de azaba da inanmıyorlardı. Bu nedenle Yahudiler dünyada yaşamaya onlardan daha düşkün, ölümden ise en nefret eden kimselerdi.

Şöyle de denilmiştir: "Şanı yüce olan Allah'ın bu âyette dünyada yaşamaya Yahudilerin kendilerinden daha düşkün olduğunu haber verdiği müşrikler, Mecûsîlerdir."

Şu da söylenmiştir: "Onlar ölümden sonra yeniden dirilmeye inanmayanlardır." **[2/276]**

a. Mecûsîler Olduğu Görüşü

1- Onların Mecûsîler olduğunu söyleyenlerden gelen rivayetler:

[١٥٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} يَعْنِي الْمَجُوسَ.»

1587. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *'Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile. Onların her biri bin yıl yaşamak ister.'*[874] Yani (müşriklerden bin yıl yaşama arzusunda olanlar) Mecûsîlerdir."[875]

[١٥٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} قَالَ: الْمَجُوسُ.»

1588. Bana Müsennâ'nın İshâk, Ebû Ca'fer'den babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile. Onların her biri bin yıl yaşamak ister."*[876] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyette bahsedilenler) Mecûsîlerdir."

---

873 Bu cümle Şâkir nüshası esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/370.
874 Bakara 2/96.
875 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/179 (947), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/276.
876 Bakara 2/96.

[١٥٨٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} قَالَ: يَهُودُ أَحْرَصُ مِنْ هَؤُلَاءِ عَلَى الْحَيَاةِ.»

1589. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} *"Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile."*[877] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler yaşama bunlardan daha düşkündürler."

b. Yeniden Dirilişi İnkâr Eden Müşrikler Olduğu Görüşü

2- Âyette bahsedilenlerin yeniden dirilişi inkâr edenler olduğu görüşünü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٥٩٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، فِيمَا يَرْوِي أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} وَذَلِكَ أَنَّ الْمُشْرِكَ لَا يَرْجُو بَعْثًا بَعْدَ الْمَوْتِ فَهُوَ يُحِبُّ طُولَ الْحَيَاةِ، وَأَنَّ الْيَهُودِيَّ قَدْ عَرَفَ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخِزْيِ بِمَا ضَيَّعَ مِمَّا عِنْدَهُ مِنَ الْعِلْمِ.»

1590. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, (Muhammed) İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, -Ebû Ca'fer et-Taberî, Muhammed'in şu iki râviden birinden aktardığını söyler- Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} *'Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün. Hatta Allah'a ortak koşanlardan bile.'*[878] Âyette ifade edildiğine göre müşrik ölümden sonra dirilişe inanmaz bu nedenle (orada ne ile karşılaşacağını bilmediği için) o, uzun yaşamayı sever. Yahudi ise, kendi yanındaki (Tevrat'tan aldığı Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Allah katından getireceği Kur'ân vb.) bilgiyi zayi ettiğinden (bunları yerine getirmediğinden) dolayı âhirette kendisine hazırlanan azabı bilir (onunla karşılaşmak istemediği için de uzun yaşamaya en düşkündür)."[879]

---

877 Bakara 2/96.

878 Bakara 2/96.

879 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/543; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/179 (950), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/277.

3. {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} "Onların her biri bin yıl yaşamak ister"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"Onların her biri bin yıl yaşamak ister."* sözünün tefsiri:

Bu âyet şanı yüce olan Allah'ın Yahudilerin (dünyada uzun) yaşamaya kendilerinden daha düşkün olduğu müşrikler hakkında haber vermesidir. Şanı yüce olan Allah şöyle buyurur: "Bu müşriklerden her birisi -dünyasının son bulmasından ve hayatının günlerinin sona ermesinden, bu hayattan sonra yeniden diriliş veya hayat ya da mutluluk ve sevinç olmayacak diye son derece üzülürler- dünyada bin yıl yaşamak ister. Hatta öyle ki dünyada uzun yaşama olan düşkünlüklerinden dolayı birbirlerine selam verirken 'Bin yıl yaşa' derler." **[2/277]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٥٩١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَقِيقٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي عَلِيًّا، أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} قَالَ: هُوَ قَوْلُ الْأَعَاجِمِ سَالَ زَهْ نَوْرُوزُ مِهْرَجَانَ دَرّ.»

1591. Bize Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk, babası Ali, Ebû Hamza, A'meş tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"Onların her biri bin yıl yaşamak ister."*[880] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet Acemlerin birbirlerine söylediği سَالَ زَهْ نَوْرُوزُ مِهْرَجَانَ دَرْ 'Mihrican bayramı gibi bin yıl yaşa!' anlamındaki sözleridir."[881]

[١٥٩٢] وَحُدِّثْتُ عَنْ نُعَيْمٍ النَّحْوِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} قَالَ: هُوَ قَوْلُ أَهْلِ الشِّرْكِ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ إِذَا عَطَسَ: زَهْ هَزَارْ سَالَ.»

---

880 Bakara 2/96.

881 Rivayeti, İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde 1/184'te (950) Taberî'ye nispet eder. Türkî, 2/278. Rivayet senedindeki Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk ve babası sika râvilerdir. Hayatları hakkında bk. *Şerhu'l-Müsned*, 7437. Ebû Hamza es-Sekerî Muhammed b. Meymûn sika ve imamdır. Rivayetin senedi muttasıl ve sahihtir. Şâkir, rivayette geçen Farsça ifadenin yanlış olduğunu, doğrusunun ise زَهْ دَرْ مِهْرَجَانَ نَوْ وِرُوزْ هَزَارْ سَالَ şeklinde olduğunu söyler. Şâkir, 2/372.

1592. Bana Nuaym en-Nahvî'den nakledilen bir haberde, Atâ b. es-Sâib tarikiyle rivayet edildiğine göre Saîd b. Cübeyr, Allah'ın {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"Onların her biri bin yıl yaşamak ister."*[882] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu söz şirk ehlinin biri aksırdığı zaman söylediği زَهْ هَزَارْ سَالَ sözüdür. (Onlardan biri aksırınca ona: 'Bin yıl yaşa' derlerdi)."[883]

[١٥٩٣] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعِيدٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} قَالَ: حُبِّبَتْ إِلَيْهِمُ الْخَطِيئَةُ طُولَ الْعُمُرِ.»

1593. Bize İbrahim b. Saîd ve Yakup b. İbrahim, İsmail b. Uleyye, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiklerine göre Katâde, Allah'ın {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"Onların her biri bin yıl yaşamak ister."*[884] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlara ömür boyu günah işleme sevdirilmişti."[885] **[2/278]**

[١٥٩٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ فِي قَوْلِهِ: {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ} فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1594. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Ma'bed, İbn Uleyye tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ} *"Onların her biri ister."*[886] sözü hakkında yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٥٩٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «حَتَّى بَلَغَ: {لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} يَهُودُ أَحْرَصُ مِنْ هَؤُلَاءِ عَلَى الْحَيَاةِ، وَقَدْ وَدَّ هَؤُلَاءِ لَوْ يُعَمَّرُ أَحَدُهُمْ أَلْفَ سَنَةٍ.»

1595. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ} *"Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün*

---

882 Bakara 2/96.
883 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/179 (949. rivayetten sonra), muallak olarak; Türkî, 2/277.
884 Bakara 2/96.
885 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/179 (949), İbn Uleyye'nin İbn Ebî Necîh'ten İbn Abbas tarikiyle; Türkî, 2/278.
886 Bakara 2/96.

insanlardan daha düşkün olduğunu görürsün."[887] âyetini {لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"bin yıl yaşamak..."*[888] sözüne kadar okudu (ve bunları açıklayarak) şöyle dedi: "Yahudiler diğerlerinden yaşamaya daha düşkündürler. Öyle ki onların her biri bin yıl yaşamak ister.'"[889]

[١٥٩٦] وَحُدِّثْتُ عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} قَالَ: هُوَ قَوْلُ أَحَدِهِمْ إِذَا عَطَسَ زَهْ هَزَارْ سَالَ، يَقُولُ: عِشْ اَلْفَ سَنَةٍ.»

1596. Bana Ebû Muâviye'den nakledilen bir haberde A'meş, Saîd tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ} *"Onların her biri bin yıl yaşamak ister."*[890] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu söz Acemlerin biri aksırdığı zaman söylediği زَهْ هَزَارْ سَالَ sözüdür. Onlardan biri aksırınca ona; 'Bin yıl yaşa' derlerdi."[891]

4. {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} "Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} *"Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} *"Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir."*[892] sözüyle şunu kastediyor: "Ömrün uzatılması ve (dünyada) uzun kalma onları Allah'ın azabından kurtaracak değildir."

---

887 Bakara 2/96.

888 Bakara 2/96.

889 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/185; Türkî, 2/279.

890 Bakara 2/96.

891 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (201, Tefsîr); Hâkim, *Müstedrek*, 2/263, Nümeyr, A'meş, Müslim Batîn, Saîd tarikiyle; Hâkim, *Müstedrek*, 2/623, 624, Kays b. Rebî', A'meş, Ca'fer b. İyâs Saîd tarikiyle; Türkî, 2/278'de A'meş, Mücâhid, İbn Abbas tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/89, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/279. Rivayetin senedindeki عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ ifadesi seneddeki inkıtaya delildir. Senedin muttasıl sahih şeklininki ise şöyledir: حَدَّثَنَا قيس بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِيَاسٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. Bk. Şâkir, 2/373.

892 Bakara 2/96.

a. {هُوَ} "O" Zamiri

Allah'ın {هُوَ} *'o'*[893] sözüne gelince مَا'yı fiilden ziyade isim yapmak için (yani مَا'yı fiil gibi amel eden olumsuzluk (nefy) mâ'sı (لَيْسَ gibi) değil de kendisinden sonra gelen habere {بِمُزَحْزِحِهِ} isim yapmak için)[894] fasıl zamiri olarak gelmiştir. (Çünkü burada {وَمَا}'daki vâv kendisinden sonra gelen bir isme ihtiyaç duyar, fiile değil) **[2/279]**

Şâirin şu sözünde söylediği gibi:[895]

فَهَلْ هُوَ مَرْفُوعٌ بِمَا هَهُنَا رَأْسُ

"O, burada bizim başımızı kaldıracak mı? (Yani bize yardım edip ondan hakkımızı alacak mı?)"[896]

b. {أَنْ يُعَمَّرَ} "Uzun yaşamak"

{أَنْ يُعَمَّرَ} *"uzun yaşamak"*[897] sözündeki {أَنْ}, {بِمُزَحْزِحِهِ} *"onu kurtaracak"*[898] kelimesiyle merfû yapılmıştır (yani {أَنْ يُعَمَّرَ} *"uzun yaşamak"*[899] ifadesindeki {أَنْ}, {بِمُزَحْزِحِهِ} *"onu kurtaracak"*[900] kelimesinin failidir). مَا ile birlikte gelen هُوَ zamiri ise pekiştirmedir. Araplar mârifeden önce nekre getirmeyi hoş karşılamadıkları için fiilinden önce fasıl zamiri olarak gelmiştir. (Yani هُوَ zamiri herhangi bir yere ait değildir.)

c. İ'râbı

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "{مَا هُوَ} *'uzun yaşamak değildir'*[901] ifadesindeki مَا birlikte gelen هُوَ zamiri 'ömür' kelimesinden kinayedir. Sanki şöyle demek istenmiştir: 'Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister. Ancak bu

---

893 Bakara 2/96.

894 Bu ifadenin irabının detayı için ayrıca bk. Muhyiddîn b. Ahmed Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânühû* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415), 1/151.

895 Beytin tamamı daha önce 2/215'te geçmişti. Detay için ilgili yere bakılabilir. Türkî, 2/280.

896 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/52; Türkî, 2/216. Ayrıca bk. Şâkir, 2/313; Abdülhamîd, 2/598.

897 Bakara 2/96.

898 Bakara 2/96.

899 Bakara 2/96.

900 Bakara 2/96.

901 Bakara 2/96.

ömür onu azaptan kurtaracak değildir.' Böylece {أَنْ يُعَمَّرَ} *'uzun yaşamak'*[902] ifadesini {هُوَ} *'o'*[903] zamirinden bedel yapmıştır."

2- Bazıları {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} *"Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir."*[904] sözünün senin مَا زَيْدٌ بِمُزَحْزِحِهِ أَنْ يُعَمَّرَ "Uzun ömürlü olmak Zeyd'in kurtarıcısı değildir." sözünün bir benzeri olduğunu söylemiştir.

Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı bizim söylediğimizdir. Bu da {هُوَ} *"o"*[905] zamirinin fasıl zamiri olmasıdır. Senin şu sözün gibi: مَا هُوَ قَائِمٌ عَمْرٌو "Ayakta duran Amr'dır."[906]

3- Müfessirlerden bir grup da şöyle demiştir: "{أَنْ يُعَمَّرَ} *'uzun yaşamak'*[907] sözündeki {أَنْ}, وَإِنْ عُمِّرَ 'şayet ömrü uzatılsa da' mânasındadır." Ancak bu görüş Arapların sözlerinin anlamlarına aykırı bir yaklaşımdır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٥٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} يَقُولُ: وَإِنْ عُمِّرَ.»

1597. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} *"Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir."*[908] sözü hakkında şöyle demiştir: "Uzun yaşasa bile (onları azaptan kurtaracak değildir)."[909] **[2/280]**

[١٥٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ.

1598. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o, babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

---

902 Bakara 2/96.
903 Bakara 2/96.
904 Bakara 2/96.
905 Bakara 2/96.
906 Bu ifadenin çevirisinde Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında ve Şâkir baskısındaki kullanım esas alınmıştır. Krş. Türkî, 2/280; Şâkir, 2/374.
907 Bakara 2/96.
908 Bakara 2/96.
909 Rivayetin tamamı ileride 2/282'de gelecektir. Türkî, 2/281.

[١٥٩٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «أَنْ يُعَمَّرَ، وَلَوْ عُمِّرَ.»

1599. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {أَنْ يُعَمَّرَ} *"uzun yaşamak"*[910] sözünün وَلَوْ عُمِّرَ "eğer uzun yaşasa bile" anlamında olduğunu söylemiştir.[911]

Allah Teâlâ'nın {بِمُزَحْزِحِهِ} *"onu/onları kurtaracak değildir."*[912] sözünün tefsiri: Bu söz "(ömrü uzatılanın azaptan) uzaklaştırıcısı ve izale edicisi/kurtarıcısı" mânasındadır.

Hutay'e'nin şu dediği gibi:

وَقَالُوا تَزَحْزَحْ مَا بِنَا فَضْلُ حَاجَةٍ ... إِلَيْكَ وَمَا مِنَّا لِوَهْيِكَ رَاقِعُ

Dediler ki: Bizden uzaklaş! Senin yanından verecek bir hayır yok; bizim bunu senden istemeye ihtiyacımız da yok çünkü senin kendi elbiseni yamayıp söküğünü dikecek gücün bile yok (Bize yardım edecek bir gücün olsa önce kendine hayrın olurdu)[913]

Şâir تَزَحْزَحْ sözüyle şunu kastetmiştir: Uzaklaş! Bu anlamda زَحْزَحَهُ (mazi) onu uzaklaştırdı, يُزَحْزِحُهُ "uzaklaştırıyor" (muzari), زَحْزَحَةً "uzaklaştırmak" (mastar), وَزَحْزَاحٌ "uzak/uzaklık" (isim) ve وَهُوَ عَنْكَ مُتَزَحْزِحٌ yani "O senden uzaklaşmıştır" denilir.

Kelimenin anlamına dair bu izaha göre âyetin tefsiri şöyledir: "Uzun ömür Allah'ın azabından onu uzaklaştırmaz ve kurtarmaz. Çünkü ömrün sona ermesi ve Allah'a dönmesi (kaçınılmaz) bir gerekliliktir."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٦٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، فِيمَا أَرْوِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَوْ عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} أَيْ مَا هُوَ بِمُنَجِّيهِ مِنَ الْعَذَابِ.»

910 Bakara 2/96.

911 Rivayetin tamamı ileride 2/283'de gelecektir. Türkî, 2/281

912 Bakara 2/96.

913 Ahfeş el-Esğar, *İhtiyâriyyîn*, s. 227; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Egânî*, 14/157, Kays b. el-Haddâdî'ye nispet edilerek. Şiirin ikinci mısrası ise İbn Berî tarafından Hutay'e'ye nispet edilmiştir. Şiirdeki lafız farklılıkları ve açıklamalar için bk. Türkî, 2/282; Şâkir, 2/375.

1600. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, (Muhammed) İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, -(Taberî) Muhammed'in "şu ikisinden birinden aktarıyorum" (dediğini söyler)-[914] Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} '*Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir.*'[915] Yani onu azaptan uzaklaştırmaz/kurtarmaz."[916] **[2/281]**

[١٦٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} يَقُولُ: وَإِنْ عُمِّرَ، فَمَا ذَاكَ بِمُغِيثِهِ مِنَ الْعَذَابِ وَلَا مُنَجِّيهِ.»

1601. Bana Müsennâ'nın Âdem tarikiyle Ebû Ca'fer'den Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} '*Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir.*'[917] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ömrü uzatılsa bile bu onun, azaba karşı yardımıcısı da kurtarıcısı da değildir."[918]

[١٦٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1602. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o, babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٦٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ} فَهُمُ الَّذِينَ عَادَوْا جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.»

---

914 Türkî tahkikinde ve Şâkir'in esas aldığı matbu nüshada bu kısım فِيمَا أَرَى "Öyle sanıyorum ki, bu rivayet…" olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/281. Şâkir, bu yazımın hatalı olduğunu söyler. Şâkir, 2/376. Taberî'de sık tekrar eden bu senedde bu kaydın bulunduğu yerlerde Şâkir metni esas alınmıştır.

915 Bakara 2/96.

916 Rivayetin baş tarafı 2/275, 276'da geçti. Türkî, 2/282. Şâkir metninde بِمُنَجِّيهِ olarak kaydedilen ifadenin yerinde Türkî metninde benzer anlamlı بِمُنْجِيهِ ifadesi bulunur. Türkî, 2/282.

917 Bakara 2/96.

918 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/179 (951), Âdem tarikiyle; Türkî, 2/282.

1603. Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle der: "{يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ} *'Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir.'*[919] Bunlar Cibrîl'e (as) düşman olanlardır."[920]

[١٦٠٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} وَيَهُودُ أَحْرَصُ عَلَى الْحَيَاةِ مِنْ هَؤُلَاءِ، وَقَدْ وَدَّ هَؤُلَاءِ لَوْ يُعَمَّرُ أَحَدُهُمْ أَلْفَ سَنَةٍ، وَلَيْسَ ذَلِكَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ لَوْ عُمِّرَ كَمَا عُمِّرَ إِبْلِيسُ لَمْ يَنْفَعْهُ ذَلِكَ، إِذْ كَانَ كَافِرًا وَلَمْ يُزَحْزِحْهُ ذَلِكَ عَنِ الْعَذَابِ.»

1604. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ} *"Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir."*[921] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler bunlardan yaşama daha düşkündüler. Bunların her biri bin yıl yaşamayı arzu ediyordu. Hâlbuki uzun yaşamak onları azaptan kurtaracak değildir. Eğer İblis'in ömrü gibi onların ömrü uzatılsa bu da onlara fayda sağlamaz. Çünkü onlar kâfirdiler ve uzun ömürlü yaşamak onları azaptan kurtarmaz."[922] **[2/282]**

5. {وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ} "Allah, onların bütün işlediklerini görür"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ} *"Allah, onların bütün işlediklerini görür."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ} *"Allah, onların bütün işlediklerini görür."*[923] sözüyle şunu kastediyor: "Allah onların yaptıklarını görendir. Onların yaptıklarından hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bilakis hepsini kuşatmıştır. Onların yaptıklarını koruyan ve hatırlayandır ki onlara bu yaptıklarının karşılığı olan cezayı tattırsın."

---

919 Bakara 2/96.
920 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/184, Avfî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/89, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/282.
921 Bakara 2/96.
922 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/184; Türkî, 2/283.
923 Bakara 2/96.

a. {بَصِيرٌ} "Görür/gören"

{بَصِيرٌ} *"görür/gören"*[924] kelimesinin aslı مُبْصِرٌ "gösteren"dir. Senin şu sözündeki anlamdadır: أَبْصَرْتُ فَأَنَا مُبْصِرٌ "Gösterdim çünkü ben gösterenim مُبْصِرٌ." Ancak فَعِيلٌ vezninde çekimlenmiştir. Tıpkı مُسْمِعٌ "işittiren" kelimesinin سَمِيعٌ "işiten" şeklinde çekimlendiği ve وَعَذَابٌ مُؤْلِمٌ "Elem veren bir azap" ifadesindeki عَذَابٌ أَلِيمٌ ifadesinin getirilmesi ve وَمُبْدِعُ السَّمَاوَاتِ "Gökleri görkemli bir şekilde yaratan" ifadesindeki مُبْدِعُ yerine بَدِيعُ kelimesinin kullanımı vb. kullanımlarda olduğu gibi.

[BAKARA SÛRESİ 97. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾

"De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir." (Bakara 2/97)

1. {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} "De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; senin kalbine indirmiştir'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} *"De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.'"* sözünün tefsiri:

Müfessirlerin hepsi bu âyetin Mikail'in kendilerinin dostu; Cibrîl'in kendilerinin düşmanı olduğunu ileri sürdüklerinde İsrâiloğulları Yahudilerine bir cevap olarak indiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak kendilerine bu âyetle söylenen şeyin sebebinin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları; onların bu sözlerinin sebebinin Peygamber'le (sav) aralarında onun nübüvveti konusunda gerçekleşen bir tartışma nedeniyle olduğunu söylemişlerdir.

---

924 Bakara 2/96.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

a. Nüzûl Sebebi

[١٦٠٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ بَهْرَامَ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «حَضَرَتْ عِصَابَةٌ مِنَ الْيَهُودِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ حَدِّثْنَا عَنْ خِلَالٍ نَسْأَلُكَ عَنْهُنَّ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا نَبِيٌّ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَلُوا عَمَّا شِئْتُمْ، وَلَكِنِ اجْعَلُوا لِي ذِمَّةَ اللَّهِ وَمَا أَخَذَ يَعْقُوبُ عَلَى بَنِيهِ لَئِنْ أَنَا حَدَّثْتُكُمْ شَيْئًا فَعَرَفْتُمُوهُ لَتُتَابِعُنِّي عَلَى الْإِسْلَامِ.» فَقَالُوا: ذَلِكَ لَكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ.» فَقَالُوا أَخْبِرْنَا عَنْ أَرْبَعِ خِلَالٍ نَسْأَلُكَ عَنْهُنَّ. أَخْبِرْنَا أَيُّ الطَّعَامِ حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ؟ وَأَخْبِرْنَا كَيْفَ مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ، وَكَيْفَ يَكُونُ الذَّكَرُ مِنْهُ وَالْأُنْثَى؟ وَأَخْبِرْنَا بِهَذَا النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ فِي النَّوْمِ وَمَنْ وَلِيُّهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَيْكُمْ عَهْدُ اللَّهِ لَئِنْ أَنَا أَنْبَأْتُكُمْ لَتُتَابِعُنِّي.» فَأَعْطُوهُ مَا شَاءَ مِنْ عَهْدٍ وَمِيثَاقٍ، فَقَالَ: «نَشَدْتُكُمْ بِالَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ إِسْرَائِيلَ مَرِضَ مَرَضًا شَدِيدًا فَطَالَ سَقَمُهُ مِنْهُ، فَنَذَرَ نَذْرًا لَئِنْ عَافَاهُ اللَّهُ مِنْ سَقَمِهِ لَيُحَرِّمَنَّ أَحَبَّ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ إِلَيْهِ وَكَانَ أَحَبُّ الطَّعَامِ إِلَيْهِ لَحْمَ الْإِبِلِ؟» قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: فِيمَا أَرَى: «وَأَحَبُّ الشَّرَابِ إِلَيْهِ أَلْبَانُهَا.» فَقَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَشْهِدُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ وَأَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ مَاءَ الرَّجُلِ أَبْيَضُ غَلِيظٌ، وَأَنَّ مَاءَ الْمَرْأَةِ أَصْفَرُ رَقِيقٌ، فَأَيُّهُمَا عَلَا كَانَ لَهُ الْوَلَدُ وَالشَّبَهُ بِإِذْنِ اللَّهِ، فَإِذَا عَلَا مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَةِ كَانَ الْوَلَدُ ذَكَرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَإِذَا عَلَا مَاءُ الْمَرْأَةِ مَاءَ الرَّجُلِ كَانَ الْوَلَدُ أُنْثَى بِإِذْنِ اللَّهِ؟» قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ. قَالَ: «اللَّهُمَّ اشْهَدْ.» قَالَ: «وَأَنْشُدُكُمْ بِالَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ هَذَا النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ تَنَامُ عَيْنَاهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ؟» قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ. قَالَ: «اللَّهُمَّ اشْهَدْ.» قَالُوا: أَنْتَ الْآنَ فَحَدِّثْنَا مَنْ وَلِيُّكَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ؟ فَعِنْدَهَا نُتَابِعُكَ أَوْ نُفَارِقُكَ. قَالَ: «فَإِنَّ وَلِيِّي جِبْرِيلُ، وَلَمْ يَبْعَثِ اللَّهُ

نَبِيًّا قَطُّ إِلَّا وَهُوَ وَلِيُّهُ.» قَالُوا: فَعِنْدَهَا نُفَارِقُكَ، لَوْ كَانَ وَلِيُّكَ سِوَاهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ تَابَعْنَاكَ وَصَدَّقْنَاكَ. قَالَ: «فَمَا يَمْنَعُكُمْ أَنْ تُصَدِّقُوهُ؟» قَالُوا: إِنَّهُ عَدُوُّنَا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} إِلَى قَوْلِهِ: {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}. فَعِنْدَهَا بَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ.»

1605. Bize Ebû Küreyb'in Yunus b. Bükeyr, Abdulhamid b. Behrâm, Şehr b. Havşeb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Yahudilerden bir topluluk Resûlullah'a (sav) geldi ve ona şöyle dediler:

'Ey Ebü'l-Kasım! Sana soracağımız ve Peygamber olmayanın bilemeyeceği bazı hususlar var onları bize bildir.' Resûlullah da (sav) onlara şöyle dedi:

'*İstediğiniz şeyi sorun fakat siz bana, Allah'ı şahit tutarak yemin edin ve Yakup'un (as), oğullarından aldığı sözü verin. Eğer ben sizlere, doğru olduğunu bildiğiniz şeyleri bildirecek olursam siz de Müslüman olarak mutlaka bana uyacaksınız.*' Yahudiler cevaben:

'Sana bu sözü veriyoruz' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav):

'*Şimdi dilediğinizi sorun*' dedi. Yahudiler de:

'Sana soracağımız şu dört şeyi bize bildir.' dediler.

1- 'Tevrat indirilmeden önce İsrâil'in (Yakup) kendisine haram kıldığı yemek hangisidir?

2- Bize söyle, erkeğin suyu (menisi) nasıl, kadının suyu nasıldır?

3- O sudan erkek çocuk nasıl olur?

4- Yine söyle bize, ümmî olan ve şu an ölmüş olan peygamberin, meleklerden dostu kimdir?' dediler. Resûlullah da (sav):

'*Eğer ben size bu şeyleri haber verecek olursam bana uyacağınıza dair Allah'a ahd ve misak verir misiniz? (Bana söz verir misiniz?)*' dedi.

Onlar da Resûlullah'ın istediği ahdi ve misakı ona verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'*Musa'ya (as) Tevrat'ı indiren Allah hakkı için söyleyin bana, Yakup'un (as) ağır bir şekilde hastalandığını, hastalığının uzun sürdüğünü,*

bunun üzerine Allah'a yemin ederek, eğer Allah onu bu hastalığından kurtaracak olursa yiyeceklerin ve içeceklerin en sevimli olanını kendisine yasaklayacağına dair bir adakta bulunduğunu, Yakup'a yiyeceklerin en sevimlisinin deve eti olduğunu biliyor musunuz?'"

Taberî dedi ki: "Bana göre;

'Ona içeceklerin en sevimlisi de deve sütüdür.' dedi. Onlar da:

'Allah'a yemin ederiz ki evet biliyoruz.' dediler. Resûlullah (sav) tekrar dedi ki:

'Musa'ya (as) Tevrat'ı indiren ve kendisinden başka hiçbir ilahın olmadığı bir ve tek olan Allah hakkı için söyleyin bana, sizler, erkeğin suyunun beyaz ve katı, kadının suyunun ise sarı ve ince olduğunu, bunlardan hangisi diğerine galip gelirse çocuğun, Allah'ın izniyle onun cinsinden ve benzerinden olduğunu, eğer erkeğin suyu kadının suyuna galip gelirse, Allah'ın izniyle çocuğun erkek, kadının suyu erkeğin suyuna galip gelirse, Allah'ın izniyle çocuğun kız olacağını biliyor musunuz?' Yahudiler de;

'Evet Allah için biliyoruz' dediler. Resûlullah da (sav):

'Ey Allah'ım sen bunlara şahit ol' buyurdu. Hz. Peygamber yine,

'Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah hakkı için söyleyin bana, sizler, bu ümmî Peygamber'in gözlerinin uyuduğunu kalbinin ise uyumadığını biliyor musunuz?' dedi. Yahudiler:

'Evet, Allah için biliyoruz.' dediler. Resûlullah buyurdu ki:

'Ey Allah'ım sen şahit ol.' Bu sefer Yahudiler:

'Sen şimdi meleklerden hangisinin senin dostun olduğunu söyle. O zaman seninle birlikte oluruz veya senden ayrılırız.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav):

'Şüphesiz ki benim meleklerden dostum Cibrîl'dir (as). Allah, hiçbir Peygamber göndermemiştir ki onun dostu Cibrîl olmamış olsun.' buyurdu. Yahudiler:

'İşte şimdi o melek hususunda senden ayrılıyoruz. Eğer senin, meleklerden olan dostun ondan başka birisi olsaydı elbette ki sana uyar ve seni tasdik ederdik' dediler. Resûlullah da (sav):

'Sizin, Cibrîl'i tasdik etmenize mani olan nedir?' dedi. Onlar da:

'O bizim düşmanımızdır.' dediler. İşte bunun üzerine şanı yüce olan Allah,

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ}

'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı (önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak) senin kalbine indirmiştir.'[925] âyetini {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} *'sanki Allah'ın Kitabı'nı bilmiyormuş gibi'*[926] ifadesine kadar (bundan sonra gelen dört âyetin sonuna kadar (111. âyet)) indirmiştir. İşte bu söz üzerine Yahudiler, gazap üstüne gazaba uğradılar."[927] **[2/283], [2/284]**

[١٦٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الْحُسَيْنِ يَعْنِي الْمَكِّيَّ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ الْأَشْعَرِيِّ: «أَنَّ نَفَرًا، مِنَ الْيَهُودِ جَاءُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنَا عَنْ أَرْبَعٍ نَسْأَلُكَ عَنْهُنَّ فَإِنْ فَعَلْتَ اتَّبَعْنَاكَ وَصَدَّقْنَاكَ وَآمَنَّا بِكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَيْكُمْ بِذَلِكَ عَهْدُ اللَّهِ وَمِيثَاقُهُ لَئِنْ أَنَا أَخْبَرْتُكُمْ بِذَلِكَ لَتُصَدِّقُنِّي.» قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: «فَاسْأَلُوا عَمَّا بَدَا لَكُمْ.» فَقَالُوا: أَخْبِرْنَا كَيْفَ يُشْبِهُ الْوَلَدُ أُمَّهُ وَإِنَّمَا النُّطْفَةُ مِنَ الرَّجُلِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ وَبِأَيَّامِهِ عِنْدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ نُطْفَةَ الرَّجُلِ بَيْضَاءُ غَلِيظَةٌ، وَنُطْفَةُ الْمَرْأَةِ صَفْرَاءُ رُقَيْقَةٌ، فَأَيُّهُمَا غَلَبَتْ

925 Bakara 2/97.

926 Bakara 2/101.

927 Rivayet için bk. Tayâlisî, *Müsned*, (2854); İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/174; Abd b. Humeyd, *Tefsîr*'inde İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde olduğu gibi (1/186); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/273, 278 (2514, 2471); Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 1/278 (2515); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 3/703 (3816); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (13012); Beyhakî, *ed-Delâil*, 6/266-267, Abdülhamid b. Behrâm'a nispetle; Türkî, 2/285. Rivayetin senedi sahihtir. Yunus b. Bükeyr b. Vâsıl eş-Şeybânî, sikadır. Rivayete Müslim, *Sahîh*'inde yer vermiştir. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/2/411; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/279; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4 (2)/236. Abdülhamid b. Behrâm el-Fezârî ise sika bir râvidir. Şehr'den rivayette bulunduğu için onun güvenilirliği hakkında konuşsa da Şehr de onun gibi sika bir râvidir. Rivayetle ilgili diğer detaylar için bk. Şâkir, 2/378.

صَاحِبَتَهَا كَانَ لَهَا الشَّبَهُ؟» قَالُوا: نَعَمْ. قَالُوا: فَأَخْبِرْنَا كَيْفَ نَوْمُكَ؟ قَالَ: «أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ وَبِأَيَّامِهِ عِنْدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ هَذَا النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ تَنَامُ عَيْنُهُ وَقَلْبُهُ يَقْظَانُ؟» قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ. قَالَ: «اللَّهُمَّ اشْهَدْ.» قَالُوا: أَخْبِرْنَا أَيُّ الطَّعَامِ حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ؟ قَالَ: «هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ كَانَ أَحَبَّ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ إِلَيْهِ الْبَانُ الْإِبِلِ وَلُحُومُهَا، وَأَنَّهُ اشْتَكَى شَكْوَى فَعَافَاهُ اللَّهُ مِنْهَا، فَحَرَّمَ أَحَبَّ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ إِلَيْهِ شُكْرًا لِلَّهِ فَحَرَّمَ عَلَى نَفْسِهِ لُحُومَ الْإِبِلِ وَأَلْبَانَهَا؟» قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ. قَالُوا: فَأَخْبِرْنَا عَنْ الرُّوحِ. قَالَ: «أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ وَبِأَيَّامِهِ عِنْدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ جِبْرِيلُ وَهُوَ الَّذِي يَأْتِينِي؟» قَالُوا: نَعَمْ، وَلَكِنَّهُ لَنَا عَدُوٌّ، وَهُوَ مَلَكٌ إِنَّمَا يَأْتِي بِالشِّدَّةِ وَسَفْكِ الدِّمَاءِ، فَلَوْلَا ذَلِكَ اتَّبَعْنَاكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ} إِلَى قَوْلِهِ: {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}»

1606. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshâk, Abdullah b. Abdurrahman b. Ebü'l-Hüseyin el-Mekkî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şehr b. Havşeb el-Eş'arî şöyle demiştir: "Yahudilerden bir topluluk Resûlullah'a (sav) geldi ve ona şöyle dediler:

'Ey Muhammed! Dört haslet vardır ki sana soracağımız bu dört haslet hakkında eğer bize cevap verirsen sana tâbi olur, seni tasdik eder ve sana inanırız.' Bunun üzerine Resûlullah da (sav) onlara:

'*Eğer ben sizlere, bunları bildirecek olursam beni tasdik edeceğinize dair Allah'a ahid ve misak verir misiniz?*' dedi. Yahudiler,

'Evet' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav):

'*Şimdi sizde (kafanızda) ortaya çıkan şeyleri sorun*' dedi. Yahudiler de:

'Nutfe (meni) erkekten olduğu halde nasıl olur da çocuk anneye benzer? Bunu bize söyle' dediler. Resûlullah (sav):

'*Allah'a ve onun İsrâiloğulları yanındaki günlerine yemin olsun ki söyleyin bana, sizler, erkeğin suyunun beyaz ve katı, kadının suyunun ise sarı ve ince olduğunu, bunlardan hangisi diğerine galip gelirse çocuğun ona benzediğini biliyor musunuz?*' dedi. Yahudiler de:

'Allah'a yemin ederiz ki evet biliyoruz' dediler. Yine:

'Senin uykun nasıldır? Bunu bize bildir' dediler. Peygamber (sav),

'Allah'a ve onun İsrâiloğulları yanındaki günlerine yemin olsun ki bu ümmî Peygamber'in gözleri uyuduğu halde kalbinin uyanık olduğunu biliyor musunuz?' dedi. Yahudiler de:

'Allah'a yemin ederiz ki evet biliyoruz' dediler. Peygamber de (sav),

'Ey Allah'ım sen şahit ol.' buyurdu. Yahudiler tekrar,

'İsrâil'in (Yakub) kendisine haram kıldığı şeyler hangisidir? Bize söyle' dediler. Peygamber (sav),

'Allah'a ve onun İsrâiloğulları yanındaki günlerine yemin olsun ki Yakup'a yiyeceklerin ve içeceklerin en sevimlisinin deve sütü ve eti olduğunu ve onun bir hastalığa yakalandığını ve Allah'ın kendisine afiyet verdiğini, bu şifa vermesine karşılık Allah'a bir şükür olarak Yakup'a en sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine yasakladığını, onun da buna uyarak deve eti ve sütünü kendisine haram kıldığını biliyor musunuz?' dedi. Yahudiler de:

'Allah'a yemin ederiz ki evet biliyoruz' dediler. Yahudiler bu defa 'Bize ruhtan haber ver' dediler. Peygamber (sav),

'Allah'a ve onun İsrâiloğulları yanındaki günlerine yemin olsun ki söyleyin. Bana gelen meleğin Cibrîl olduğunu biliyor musunuz?' dedi. Onlar,

'Evet ancak o, bizim düşmanımızdır. Çünkü Cibrîl sadece şiddet anında gelen ve kan dökmek için inen bir melektir. Eğer o senin dostun olmasaydı sana tâbi olurduk' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ:

{قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ}

'De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; (önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak) senin kalbine indirmiştir.'[928] âyetini {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}

928 Bakara 2/97.

'sanki Allah'ın Kitabı'nı bilmiyormuş gibi'[929] ifadesine kadar [bundan sonra gelen dört âyetin sonuna kadar (111. âyet)] indirmiştir."[930] **[2/285]**

[١٦٠٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَزَّةَ: «أَنْ يَهُودَ، سَأَلُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَاحِبُهُ الَّذِي يَنْزِلُ عَلَيْهِ بِالْوَحْيِ، فَقَالَ: «جِبْرِيلُ» قَالُوا: فَإِنَّهُ لَنَا عَدُوٌّ وَلَا يَأْتِي إِلَّا بِالْحَرْبِ وَالشِّدَّةِ وَالْقِتَالِ. فَنَزَلَ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} الْآيَةُ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «قَالَتْ يَهُودُ: يَا مُحَمَّدُ مَا يَنْزِلُ جِبْرِيلُ إِلَّا بِشِدَّةٍ وَحَرْبٍ، وَقَالُوا: إِنَّهُ لَنَا عَدُوٌّ؛ فَنَزَلَ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ}»

1607. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Kâsım b. Ebî Bezze şöyle demiştir: "Yahudiler Hz. Peygamber'e (sav) kendisine vahiy getiren arkadaşının kim olduğunu sordular. O da,

'*Cibrîl'dir*' dedi. Bunun üzerine onlar:

'O bizim düşmanımızdır. O ancak savaş, şiddet ve öldürme (ile ilgili vahiyler) getirir.' dediler. Bu sözün hemen ardından, {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} *'Her kim Cebrail'e düşman ise…'*[931] âyeti nâzil oldu."

İbn Cüreyc, Mücâhid'den naklen der ki: "Yahudiler şöyle dediler: 'Ey Muhammed (sav)! Cibrîl ancak şiddet ve savaş indirir. O bizim düşmanımızdır.' Hemen ardından {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} *'Her kim Cebrail'e düşman ise…'*[932] âyeti nâzil oldu."[933] **[2/286]**

---

929 Bakara 2/101.

930 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/543. Rivayetin bir kısmı 2/222'de geçti. Türkî, 2/286. Bu rivayet mürsel (tâbiûndan birisinin sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis) olup bir kısmı bu senedle 1489 numaralı rivayette geçti. Şâkir, 2/380. Ayrıca bk. Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 113.

931 Bakara 2/97.

932 Bakara 2/97.

933 Rivayeti Süneyd, *Tefsîr*'inde -İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde 1/186'da olduğu gibi -Haccâc b. Muhammed'den nakletti. Türkî, 2/287. Rivayet munkatı'dır (yani senedinde peş peşe olmayarak iki veya sahabeden sonra bir râvi düşürülmüş, atlanmış veya müphem olarak zikredilmiş hadistir). Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 111.

2- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Aksine Yahudilerin bu sözlerinin sebebi Ömer b. Hattâb (ra) ile Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliği hakkında aralarında geçen bir tartışmadır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٠٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا رِبْعِيُّ بْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «نَزَلَ عُمَرُ الرَّوْحَاءَ، فَرَأَى رِجَالًا يَبْتَدِرُونَ أَحْجَارًا يُصَلُّونَ إِلَيْهَا، فَقَالَ: مَا هَؤُلَاءِ؟ قَالُوا: يَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى هَاهُنَا. فَكَرِهَ ذَلِكَ وَقَالَ: إِنَّمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ بِوَادٍ فَصَلَّى ثُمَّ ارْتَحَلَ فَتَرَكَهُ. ثُمَّ أَنْشَأَ يُحَدِّثُهُمْ فَقَالَ: كُنْتُ أَشْهَدُ الْيَهُودَ يَوْمَ مِدْرَاسِهِمْ فَأَعْجَبُ مِنَ التَّوْرَاةِ كَيْفَ تُصَدِّقُ الْفُرْقَانَ وَمِنَ الْفُرْقَانِ كَيْفَ يُصَدِّقُ التَّوْرَاةَ، فَبَيْنَمَا أَنَا عِنْدَهُمْ ذَاتَ يَوْمٍ قَالُوا: يَا ابْنَ الْخَطَّابِ مَا مِنْ أَصْحَابِكَ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْنَا مِنْكَ. قُلْتُ: وَلِمَ ذَلِكَ؟ قَالُوا: إِنَّكَ تَغْشَانَا وَتَأْتِينَا. قَالَ: قُلْتُ إِنِّي آتِيكُمْ فَأَعْجَبُ مِنَ الْفُرْقَانِ كَيْفَ يُصَدِّقُ التَّوْرَاةَ وَمِنَ التَّوْرَاةِ كَيْفَ تُصَدِّقُ الْفُرْقَانَ. قَالَ: وَمَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا ابْنَ الْخَطَّابِ ذَاكَ صَاحِبُكُمْ فَالْحَقْ بِهِ. قَالَ: فَقُلْتُ لَهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ: أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَمَا اسْتَرْعَاكُمْ مِنْ حَقِّهِ وَاسْتَوْدَعَكُمْ مِنْ كِتَابِهِ، أَتَعْلَمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ؟ قَالَ: فَسَكَتُوا. قَالَ: فَقَالَ عَالِمُهُمْ وَكَبِيرُهُمْ: إِنَّهُ قَدْ عَظَّمَ عَلَيْكُمْ فَأَجِيبُوهُ. قَالُوا: أَنْتَ عَالِمُنَا وَسَيِّدُنَا فَأَجِبْهُ أَنْتَ. قَالَ: أَمَا إِذْ أَنْشَدْتَنَا بِهِ، فَإِنَّا نَعْلَمُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ. قَالَ: قُلْتُ: وَيْحَكُمْ. إِذًا هَلَكْتُمْ. قَالُوا إِنَّا لَمْ نَهْلِكْ. قَالَ: قُلْتُ: كَيْفَ ذَاكَ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لَا تَتَّبِعُونَهُ، وَلَا تُصَدِّقُونَهُ؟ قَالُوا: إِنَّ لَنَا عَدُوًّا مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَسِلْمًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَإِنَّهُ قُرِنَ بِهِ عَدُوُّنَا مِنَ الْمَلَائِكَةِ. قَالَ: قُلْتُ: وَمَنْ عَدُوُّكُمْ وَمَنْ سِلْمُكُمْ؟ قَالُوا: عَدُوُّنَا جِبْرِيلُ وَسِلْمُنَا مِيكَائِيلُ. قَالَ: قُلْتُ: وَفِيمَ عَادَيْتُمْ جِبْرِيلَ وَفِيمَ سَالَمْتُمْ مِيكَائِيلَ؟ قَالُوا: إِنَّ جِبْرِيلَ مَلَكُ الْفَظَاظَةِ وَالْغِلْظَةِ وَالْإِعْسَارِ وَالتَّشْدِيدِ وَالْعَذَابِ وَنَحْوِ هَذَا، وَإِنَّ مِيكَائِيلَ مَلَكُ الرَّأْفَةِ وَالرَّحْمَةِ وَالتَّخْفِيفِ وَنَحْوِ هَذَا. قَالَ: قُلْتُ: وَمَا مَنْزِلَتُهُمَا مِنْ رَبِّهِمَا؟ قَالُوا: أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِهِ وَالْآخَرُ عَنْ يَسَارِهِ، قَالَ: قُلْتُ: فَوَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ

إِلَّا هُوَ إِنَّهُمَا وَالَّذِي بَيْنَهُمَا لَعَدُوٌّ لِمَنْ عَادَاهُمَا وَسِلْمٌ لِمَنْ سَالَمَهُمَا، مَا يَنْبَغِي لِجِبْرِيلَ أَنْ يُسَالِمَ عَدُوَّ مِيكَائِيلَ، وَلَا لِمِيكَائِيلَ أَنْ يُسَالِمَ عَدُوَّ جِبْرِيلَ. قَالَ: ثُمَّ قُمْتُ فَاتَّبَعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَحِقْتُهُ وَهُوَ خَارِجٌ مِنْ مَخْرَفَةٍ لِبَنِي فُلَانٍ فَقَالَ لِي: «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ أَلَا أُقْرِئُكَ آيَاتٍ نَزَلْنَ؟» فَقَرَأَ عَلَيَّ: {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} حَتَّى قَرَأَ الْآيَاتِ. قَالَ: قُلْتُ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَقَدْ جِئْتُ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُخْبِرَكَ الْخَبَرَ فَأَسْمَعَ اللَّطِيفَ الْخَبِيرَ قَدْ سَبَقَنِي إِلَيْكَ بِالْخَبَرِ.»

1608. Bana Muhammed b. Müsennâ'nın, Rib'î b. Uleyye, Davud b. Ebî Hind tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "Hz. Ömer, Revhâ[934] denilen yere gittiği zaman orada bazı insanların taşlara yönelerek namaz kıldıklarını gördü ve (yanındakilere):

'Bunlar ne yapıyor?' diye sordu. Onlar da,

'Bunlar Resûlullah'ın (sav) burada namaz kıldığını iddia ediyorlar' diye cevap verdiler. Ömer onların bu durumlarından hoşlanmadı ve şöyle dedi:

'Resûlullah (sav) bu vadiden geçerken namaz vakti girince, namaz kıldı ve sonra da yolculuğuna devam ederek burayı terk etti' dedi ve sonrasında onlara bazı şeyler anlatarak şöyle dedi:

'Yahudiler ders yaparken ben de yanlarına gider ve Tevrat'ın Kur'ân'ı nasıl tasdik ettiğini ve Kur'ân'ın da aynı şekilde Tevrat'ı tasdik ettiğini görürdüm ve hoşuma giderdi. Yine bir gün ben yanlarındayken bana dediler ki:

'Ey Hattâb oğlu! Bizim için arkadaşların arasında senden üstünü yoktur.' Ben de,

'Neden böyle?' dedim. Onlar da:

'Çünkü sen bize uğruyor ve yanımıza geliyorsun' dediler. Ben de:

---

934 Revhâ, eskiden kalma bir kuyu olup Hz. Peygamber Bedir Gazvesi'nde ondan su içmiştir. Medine'ye yaklaşık 75 km. uzaklıktadır. Bk. Necdî, *Sahîhu'l-Ahbâr ammâ fî Bilâdi'l-Arab mine'l-Âsâr,* 5/179; Türkî, 2/287.

'Benim geliş sebebim, Kur'ân'ın Tevrat'ı, Tevrat'ın da Kur'ân'ı nasıl doğruladıklarının hoşuma gitmesidir' cevabını verdim. Ömer (ra) sözlerine devamla şöyle der: 'O sırada Resûlullah oradan geçti. Yahudiler:

'Ey Hattâb'ın oğlu, işte arkadaşınız. Haydi, ona yetiş' dediler. Ben de onlara dedim ki:

'Kendisinden başka ilah olmayan, sizi koruyup besleyen ve size Kitabı'nı emanet eden Allah hakkı için söyleyin onun Allah'ın Peygamberi olduğunu biliyor musunuz?' Bu sorum üzerine sustular. Ardından içlerinden en âlim olanları ve büyükleri dedi ki:

'O size büyük bir yemin verdirdi. Ona cevap verin.' Onlar da:

'Sen bizim âlimimiz ve efendimizsin buna sen cevap ver' dediler. Bunun üzerine o âlim kişi:

'Senin bize kendisi hakkında Allah'a yemin ettiğin meseleye gelince, biz onun Allah'ın Peygamberi olduğunu biliyoruz' dedi. Ben de şöyle dedim:

'Yazıklar olsun size! Öyleyse helak oldunuz.' Onlar da şöyle cevap verdiler:

'Hayır biz helak olmayız.' Ben,

'Nasıl helak olmazsınız? Siz onun Peygamber olduğunu biliyor ancak ona tâbi olmuyor ve ona iman etmiyorsunuz?' dedim. Onlar da,

'Bizim, meleklerden hem düşmanımız hem de kendisiyle barışık olduklarımız vardır. Bizim, meleklerden düşmanı olduğumuz melek, Muhammed'le (sav) arkadaş oldu' dediler. Ben bu defa onlara sorarak,

'Meleklerden düşmanınız kim? Barışık olduğunuz kim?' dedim. Onlar,

'Düşmanımız Cibrîl, barışık olduğumuzda Mikail'dir' dediler. Ben dedim ki:

'Cibrîl'e neden düşman oldunuz? Mikail ile neden barışık oldunuz?' Onlar da:

'Cibrîl, dehşet, katılık, sıkıntı, şiddet, azap vb. şeylerin Mikail ise, şefaat, merhamet, hafifletme vb. şeylerin meleğidir.' Ben de dedim ki:

'Peki bunların Rableri katında dereceleri nedir?' Dediler ki:

'Biri sağ tarafında, diğeri de sol tarafındadır.' Bunun üzerine dedim ki:

'Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki bu iki melekte ve bu ikisinin arasında bulunanlar da bu iki meleğe düşman olanlara düşman ve bunlara karşı barışık olanlara da barışıktırlar. Cibrîl'in, Mikail'in düşmanlarına, Mikail'in de Cibrîl'in düşmanlarına karşı barışık olmaları bunlara yakışmaz.' Sonra kalktım ve Hz. Peygamber'in (sav) peşinden gittim. Ona yetiştiğimde o, bir kabilenin hurma bahçesinden çıkıyordu. Bana dedi ki:

'Ey Hattâb'ın oğlu, şimdi inen âyetleri sana okuyayım mı?' Sonra;

{قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ}

'De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, (müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak) senin kalbine indirmiştir.'[935] âyetini ve bundan sonra gelen âyetleri [dört âyetin sonuna kadar (111. âyet)] okudu. Bunun üzerine ben:

'Ey, Allah'ın Resûlü, anam babam sana feda olsun. Seni, hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki ben sana bunu haber vermek için gelmiştim. Ancak lütuf sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah, bu haberi sana benden önce bildirdi' dedim."[936] **[2/287], [2/288]**

---

935 Bakara 2/97.

936 İshâk b. Râhûye, *el-Müsned -el-Metâlibü'l-Âliye'*de (3891) olduğu gibi- Davud tarikiyle nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr'*da, senedin sahih olduğunu ancak Şa'bî'nin Ömer'i görmediğini söylemiştir. Türkî, 2/289. Şâkir de benzer bir duruma işaret ederek hadisin mürsel olduğunu ifade eder. Senedde geçen Ribî'nin, Ribî b. İbrahim b. Muksim b. el-Esedî olduğunu kardeşi İsmail b. Uleyye gibi onun da "İbn Uleyye" nisbesiyle bilindiğini ve sika bir râvi olduğunu belirtir. Kendisi hakkında İbn Hacer'in *et-Tehzîb'*inde ve Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr'*inde 2(1)/299; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/509-510'da bilgi yer aldığını söyler. Davud b. Ebî Hind de sika bir râvidir. İbn Hacer'in *et-Tehzîb'*inde ve Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr'*inde 2(1)/211; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/411-412'de hakkında bilgi mevcuttur. Şa'bî ise, Âmir b. Şerâhîl el-Hemedânî olup tâbiûnun büyüklerinden muhterem biz zattır. Ancak Hz. Ömer'i görmemiştir. H. 19 veya 20'de doğmuştur. Şâkir, 2/382.

[١٦٠٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: «كُنْتُ رَجُلًا أَغْشَى الْيَهُودَ فِي يَوْمِ مَدَارِسِهِمْ» ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ رِبْعِيٍّ.»

1609. Bana Yakub'un İbrahim, İbn Uleyye, Davud tarikiyle Şa'bî'den rivayet ettiğine göre Ömer (b. Hattâb (ra)) şöyle demiştir: "Ben (ders yaptıkları, Tevrat'ı aralarında müzakere ettikleri) günde onların ders işledikleri mekânlarına uğrardım." Şa'bî bu sözün devamında yukarıdaki Ribî' hadisinin lafızlarına benzer bir rivayete yer verdi.

[١٦١٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، انْطَلَقَ ذَاتَ يَوْمٍ إِلَى الْيَهُودِ، فَلَمَّا أَبْصَرُوهُ رَحَّبُوا بِهِ، فَقَالَ لَهُمْ عُمَرُ: «أَمَا وَاللَّهِ مَا جِئْتُ لِحُبِّكُمْ وَلَا لِلرَّغْبَةِ فِيكُمْ، وَلَكِنْ جِئْتُ لِأَسْمَعَ مِنْكُمْ. فَسَأَلَهُمْ وَسَأَلُوهُ، فَقَالُوا مِنْ صَاحِبُ صَاحِبِكُمْ؟ فَقَالَ لَهُمْ: جِبْرِيلُ. فَقَالُوا: ذَاكَ عَدُوُّنَا مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ يُطْلِعُ مُحَمَّدًا عَلَى سِرِّنَا، وَإِذَا جَاءَ جَاءَ بِالْحَرْبِ وَالسَّنَةِ، وَلَكِنَّ صَاحِبَ صَاحِبِنَا مِيكَائِيلُ، وَكَانَ إِذَا جَاءَ جَاءَ بِالْخَصْبِ وَبِالسِّلْمِ، فَقَالَ لَهُمْ عُمَرُ: أَفَتَعْرِفُونَ جِبْرِيلَ وَتُنْكِرُونَ مُحَمَّدًا. فَفَارَقَهُمْ عُمَرُ عِنْدَ ذَلِكَ وَتَوَجَّهَ نَحْوَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُحَدِّثَهُ حَدِيثَهُمْ، فَوَجَدَهُ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةُ: {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ}»

1610. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Bize nakledildiğine göre Ömer b. Hattâb (ra) bir gün Yahudilere uğramıştı. Onu görünce,

'Hoşgeldin' dediler. Hz. Ömer de onlara şöyle dedi:

'Vallahi sizi sevdiğimden ve sizden bir şey istemek için gelmedim. Ancak sizi dinlemek üzere geldim.' Bunun üzerine o, Yahudilere onlar da Hz. Ömer'e sordular. Onlar:

'Sizin arkadaşınızın (Muhammed'in (sav)) arkadaşı kimdir?' diye sordular. O da:

'Cibrîl'dir' dedi. Onlar:

'O, meleklerden, Muhammed'e sırlarımızı veren düşmanımızdır. Geldiği zaman da savaş ve kıtlıkla gelir. Bizim arkadaşımızın (Musa'yı (as) kastediyorlar) arkadaşı Mikail'dir. O geldiğinde ise bolluk ve barışla gelir' dediler. Bunun üzerine Ömer (ra) onlara,

'Siz Cibrîl'i tanıyor Muhammed'i de inkâr mı ediyorsunuz?' dedi. Ardından Ömer (ra) bu olanları anlatmak için onlardan ayrılıp Resûlullah'ın (sav) yanına gidince onu kendisine;

{قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ}

'De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; (önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak) senin kalbine indirmiştir.'[937] âyetini nâzil olmuş olarak buldu."[938] **[2/289]**

[١٦١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: بَلَغَنَا أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَقْبَلَ عَلَى الْيَهُودِ يَوْمًا فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

1611. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Bize rivayet edildiğine göre Ömer b. Hattâb bir gün Yahudilere (onları Tevrat ile ilgili müzakerelerini dinlemek üzere) gitti." Katâde böyle söyledikten sonra yukarıdaki rivayetin benzerini nakletti.

[١٦١٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} قَالَ: قَالَتِ الْيَهُودُ: إِنَّ جِبْرِيلَ هُوَ عَدُوُّنَا لِأَنَّهُ يَنْزِلُ بِالشِّدَّةِ وَالْحَرْبِ وَالسَّنَةِ، وَإِنَّ مِيكَائِيلَ يَنْزِلُ بِالرَّخَاءِ وَالْعَافِيَةِ وَالْخِصْبِ، فَجِبْرِيلُ عَدُوُّنَا. فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ}»

937 Bakara 2/97.
938 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/90, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/289.

1612. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} *'De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise...'*[939] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler,

'Cibrîl bizim düşmanımızdır. Çünkü geldiği zaman şiddetle, savaşla ve kıtlıkla gelir. Mikail ise geldiğinde ise bolluk, barışla ve bereketle gelir' dediler. (Sözlerini tekrarlayarak) 'Cibrîl bizim düşmanımızdır' dediler. Hemen ardından şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ}

'De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise...'[940]"[941]

[١٦١٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} قَالَ: كَانَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَرْضٌ بِأَعْلَى الْمَدِينَةِ، فَكَانَ يَأْتِيهَا، وَكَانَ مَمَرُّهُ عَلَى طَرِيقِ مِدْرَاسِ الْيَهُودِ، وَكَانَ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهِمْ سَمِعَ مِنْهُمْ. وَإِنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهِمْ ذَاتَ يَوْمٍ، فَقَالُوا: يَا عُمَرُ مَا فِي أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْنَا مِنْكَ. إِنَّهُمْ يَمُرُّونَ بِنَا فَيُؤْذُونَنَا، وَتَمُرُّ بِنَا فَلَا تُؤْذِينَا، وَإِنَّا لَنَطْمَعُ فِيكَ. فَقَالَ لَهُمْ عُمَرُ: أَيُّ يَمِينٍ فِيكُمْ أَعْظَمُ؟ قَالُوا: الرَّحْمَنُ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى بِطُورِ سَيْنَاءَ. فَقَالَ لَهُمْ عُمَرُ: فَأَنْشُدُكُمْ بِالرَّحْمَنِ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى بِطُورِ سَيْنَاءَ، أَتَجِدُونَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَكُمْ؟ فَأَسْكَتُوا. فَقَالَ: تَكَلَّمُوا مَا شَأْنُكُمْ؟ فَوَاللَّهِ مَا سَأَلْتُكُمْ وَأَنَا شَاكٌّ فِي شَيْءٍ مِنْ دِينِي. فَنَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ: أَخْبِرُوا الرَّجُلَ لَتُخْبِرُنَّهُ أَوْ لَأُخْبِرَنَّهُ. قَالُوا: نَعَمْ، إِنَّا نَجِدُهُ مَكْتُوبًا عِنْدَنَا وَلَكِنَّ صَاحِبَهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ الَّذِي يَأْتِيهِ بِالْوَحْيِ هُوَ جِبْرِيلُ وَجِبْرِيلُ عَدُوُّنَا، وَهُوَ صَاحِبُ كُلِّ عَذَابٍ أَوْ قِتَالٍ أَوْ خَسْفٍ، وَلَوْ أَنَّهُ كَانَ وَلِيُّهُ مِيكَائِيلَ إِذًا لَآمَنَّا بِهِ، فَإِنَّ مِيكَائِيلَ صَاحِبُ كُلِّ رَحْمَةٍ وَكُلِّ غَيْثٍ. فَقَالَ لَهُمْ عُمَرُ: فَأَنْشُدُكُمْ بِالرَّحْمَنِ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى بِطُورِ سَيْنَاءَ،

939 Bakara 2/97.
940 Bakara 2/97.
941 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/52, 53; Türkî, 2/290.

أَيْنَ مَكَانُ جِبْرِيلَ مِنَ اللَّهِ؟ قَالُوا: جِبْرِيلُ عَنْ يَمِينِهِ، وَمِيكَائِيلُ عَنْ يَسَارِهِ. قَالَ عُمَرُ: فَأُشْهِدُكُمْ أَنَّ الَّذِيَ هُوَ عَدُوٌّ لِلَّذِي عَنْ يَمِينِهِ عَدُوٌّ لِلَّذِي هُوَ عَنْ يَسَارِهِ، وَالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لِلَّذِي هُوَ عَنْ يَسَارِهِ عَدُوٌّ لِلَّذِي هُوَ عَنْ يَمِينِهِ، وَأَنَّهُ مَنْ كَانَ عَدُوًّهُمَا فَإِنَّهُ عَدُوُّ اللَّهِ. ثُمَّ رَجَعَ عُمَرُ لِيُخْبِرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَجَدَ جِبْرِيلَ قَدْ سَبَقَهُ بِالْوَحْيِ، فَدَعَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ عَلَيْهِ، فَقَالَ عُمَرُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، لَقَدْ جِئْتُكَ وَمَا أُرِيدُ إِلَّا أَنْ أُخْبِرَكَ.»

1613. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} *"De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı olarak senin kalbine indirmiştir."*[942] sözü hakkında Süddî şöyle demiştir: "Hz. Ömer'in, Medine'nin üst tarafında bir tarlası vardı ve oraya (sürekli) gidip gelirdi ve buranın yolu Yahudilerin ders yaptığı yer güzergâhındaydı. Ömer oradan her geçtiğinde ders görmekte olan Yahudilere uğrar ve onları dinlerdi. Yine bir gün onlara uğrayıp yanlarına girdiğinde onlar:

'Ey Ömer! Bizim için Muhammed'in (sav) ashabı arasında senden üstünü yoktur. Onlar bize uğruyorlar ve bize eziyet ediyorlar. Sen ise bize uğruyor ve eziyet etmiyorsun Biz seni(n gelmeni) arzularız.' dediler. Ömer (ra) onlara:

'Sizin katınızda hangi yemin en büyüktür?' dedi. Onlar:

'Tûr-i Sînâ'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahmân adına yapılan yemindir' dediler. Bunun üzerine Ömer (ra) onlara:

'Tûr-i Sînâ'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahmân adına soruyorum; Muhammed'i (sav) Tevrat'ta görüyor musunuz?' diye sordu. Bu soru onları susturdu. Ardından Ömer onlara:

'Konuşsanıza nedir bu durumunuz? Vallahi ben dinimde kesin bilmediğim bir şeyi size sordum' dedi. Ardından birbirlerine baktılar ve içlerinden bir adam ayağa kalktı ve

942 Bakara 2/97.

‘Bu adama sorduğu şeyin cevabını bildirin ya da ben söyleyeceğim’ dedi. Onlar da:

‘Evet, kitabımızda yazılı olduğunu görüyoruz, ancak meleklerden ona vahiy getiren arkadaşı Cibrîl’dir. Cibrîl bizim düşmanımızdır. O, azap, savaş veya helak hepsini getirendir. Eğer ona vahiy getiren Mikail olsaydı kendisine iman ederdik. Çünkü Mikail, rahmet ve yağmur bütün hepsini getirendir’ cevabını verince Ömer (ra) onlara:

‘Tûr-i Sînâ’da Musa’ya Tevrat’ı indiren Rahmân adına soruyorum: ‘Cibrîl’in Allah katındaki derecesi nedir?’ diye sordu. Onlar:

‘Cibrîl, Allah’ın sağındadır, Mikail ise solundadır’ deyince, Ömer (ra):

‘Allah için size söylüyorum: Yüce Allah’ın sağında olana düşman olan kişi, solunda olana da düşmandır. Solunda olana düşman olan da sağında olana düşmandır. Bu ikisine düşman olan da Allah’a düşmandır’ dedi. Daha sonra olanları Resûlullah’a (sav) haber vermek için geri döndü ve daha onun yanına varmadan Cibrîl’in kendisinden önce bu olayı haber veren vahyi getirdiğini gördü. Hz. Peygamber de (sav) Ömer’i çağırdı ve ona bu gelen vahyi (Bakara 2/97) okudu. (Bunu gören) Ömer (ra) şöyle dedi:

‘Seni hak olarak gönderene yemin ederim ki, ben de sana bunu haber vermek için gelmiştim.’”[943] **[2/290]**

[١٦١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ الرَّازِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَغْرَاءَ، أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: انْطَلَقَ عُمَرُ إِلَى يَهُودَ، فَقَالَ: «إِنِّي أَنْشُدُكُمْ بِالَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى هَلْ تَجِدُونَ مُحَمَّدًا فِي كِتَابِكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: فَمَا يَمْنَعُكُمْ أَنْ تَتَّبِعُوهُ؟ قَالُوا: إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْ رَسُولًا إِلَّا كَانَ لَهُ كِفْلٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَإِنَّ جِبْرِيلَ هُوَ الَّذِي يَتَكَفَّلُ لِمُحَمَّدٍ، وَهُوَ عَدُوُّنَا مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَمِيكَائِيلُ سِلْمُنَا؛ فَلَوْ كَانَ هُوَ الَّذِي يَأْتِيهِ اتَّبَعْنَاهُ. قَالَ: فَإِنِّي أَنْشُدُكُمْ بِالَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى مُوسَى، مَا مَنْزِلَتُهُمَا مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ؟ قَالُوا: جِبْرِيلُ عَنْ يَمِينِهِ، وَمِيكَائِيلُ عَنْ جَانِبِهِ الْآخَرِ. فَقَالَ: إِنِّي أَشْهَدُ مَا يَقُولَانِ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ، وَمَا كَانَ لِمِيكَائِيلَ أَنْ يُعَادِيَ سِلْمَ جِبْرِيلَ، وَمَا كَانَ

943 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr,* 1/90, Taberî’ye nispetle; Türkî, 2/291.

جِبْرِيلُ لِيُسَالِمَ عَدُوَّ مِيكَائِيلَ. فَبَيْنَمَا هُوَ عِنْدَهُمْ إِذْ مَرَّ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: هَذَا صَاحِبُكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ. فَقَامَ إِلَيْهِ فَأَتَاهُ وَقَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ}»

1614. Bana Müsennâ'nın İshâk b. Haccâc er-Râzî, Abdurrahman b. Mağrâ Ebû Züheyr, Mücâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "Ömer (ra) onlara:

'Tûr-i Sînâ'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahmân adına soruyorum: Muhammed'i (sav) Tevrat'ta görüyor musunuz?' diye sordu. Onlar da,

'Evet' dediler. Ömer:

'Peki, o zaman neden ona tâbi olmuyorsunuz?' dedi. Onlar da şöyle dediler:

'Allah hiçbir peygamber göndermemiştir ki meleklerden ona kefil olan olmasın. Muhammed'e (sav) kefil olan ise Cibrîl'dir. O melekler içinde bizim düşmanımızdır. Mikail ise barışık olduğumuz melektir. Eğer ona gelen (vahiy getiren) Mikail olsaydı ona tâbi olurduk.' Bunun üzerine Ömer (ra) onlara:

'Tûr-i Sînâ'da Mûsa'ya Tevrat'ı indiren Rahmân adına soruyorum, Cibrîl'in Allah katındaki derecesi nedir?' diye sordu. Onlar:

'Cibrîl, Allah'ın sağındadır, Mikail ise diğer tarafındadır (solundadır)' deyince, Ömer (ra) dedi ki:

'Ben her ikisinin de Allah'ın izniyle konuştuklarına (vahiy doğrultusunda hareket ettiklerine) şahitlik ederim. Mikail Cibrîl'in barışık olduklarına düşmanlık etmez, Cibrîl de Mikail'in düşmanlarıyla barışık olmaz.' Ömer onların yanındayken tam o sırada oradan Peygamber (sav) geçti ve Yahudiler şöyle dediler:

'Bu (giden) senin arkadaşın ey Hattâb oğlu!' Bunun üzerine Ömer (ra) ona yöneldi ve yanına geldi ki tam bu sırada;

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ}

'*Her kim Cebrail'e düşman ise, (bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde*

verici olarak) senin kalbine indirmiştir.'[944] âyeti devamındaki 98. âyetin sonundaki {فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} *'Allah da kâfirlerin düşmanıdır'* [945] kısmına kadar nâzil olmuştu."[946] **[2/291]**

[١٦١٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى: «فِي قَوْلِهِ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} قَالَ: قَالَتِ الْيَهُودُ لِلْمُسْلِمِينَ: لَوْ أَنَّ مِيكَائِيلَ كَانَ الَّذِي يَنْزِلُ عَلَيْكُمْ لَتَبِعْنَاكُمْ، فَإِنَّهُ يَنْزِلُ بِالرَّحْمَةِ وَالْغَيْثِ، وَإِنَّ جِبْرِيلَ يَنْزِلُ بِالْعَذَابِ وَالنِّقْمَةِ وَهُوَ لَنَا عَدُوٌّ. قَالَ: فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ}»

1615. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym tarikiyle Husayn b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre İbn Ebî Leylâ {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} *"Her kim Cebrail'e düşman ise..."*[947] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler Müslümanlara şöyle dediler:

'Eğer size inen melek Mikail olsaydı size tâbi olurduk. Çünkü o, rahmet ve yağmurla, Cibrîl ise azap ve intikam ile iner, bu nedenle o bizim düşmanımızdır.'

Bunun üzerine {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} *'Her kim Cebrail'e düşman ise...'*[948] âyeti nâzil oldu."[949]

---

944 Bakara 2/97.

945 Bakara 2/98.

946 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 14/285; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/181, Mücâlid tarikiyle; Türkî, 2/291. Bu sened de mürseldir. Matbu nüshada sened hatalı olarak عَنْ مُجَالِدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَغْرَاءَ، قَالَ ثَنَا زُهَيْرٌ şeklinde kayıtlıdır. İbn Mağrâ'nın hocaları ve Mücâhid/Mücâlid'in râvileri arasında "Züheyr" diye birisi bulunmamaktadır dolayısıyla Züheyr diye kaydedilen râvi hatalıdır. İkincisi ise مُجَاهِدَ عَنِ الشَّعْبِيِّ kısmındadır. Çünkü her ikisi de tâbiûnun büyüklerinden aynı tabakadandır. Mücâhid/Mücâlid ondan biraz daha öncedir. Abdurrahman b. Mağrâ ise ne Mücâhid'i ne de Şa'bî'yi görmüştür ki bunlardan rivayette bulunsun. Mücâlid, İbn Saîd el-Hemedânî'dir. Bazı imamlar zayıftır dese de sika bir râvidir. Bk. Şâkir, 2/385.

947 Bakara 2/97.

948 Bakara 2/97.

949 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/181, Husayn b. Abdurrahman tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/91, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/291.

[١٦١٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، بِنَحْوِ ذَلِكَ.

1616. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan yukarıdaki hadisin bir benzerini nakletmiştir.

Âyetin tefsirine gelince -Allah'ın {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} *"De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; senin kalbine indirmiştir.'"*[950] sözünü kastediyorum- o şudur: "Şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle demektedir: 'Ey Muhammed (sav) de ki: -Cibrîl'in vahiy ve rahmet indirmediği, azap, saldırılar ve cezaları indirdiği gerekçesiyle kendilerinin düşmanı olduğunu bu nedenle de sana tâbi olmayıp senin nübüvvetini inkâr ettiklerini ayrıca senin Cibrîl'in dostu olman ve sana benim vahyimi getiren olması nedeniyle onlara getirdiğin âyetlerimi ve hükümlerimin açıklamalarını inkâr ettiklerini ve onun düşmanı olduklarını ileri süren İsrâiloğulları Yahudileri topluluklarına- 'İnsanlardan kim Cibrîl'e düşman olursa ve Allah'ın, peygamberlerine indirdiği vahyini ve rahmetini getirdiği gerekçesiyle onu inkâr ederse bilsin ki ben Cibrîl'in dostu ve candan arkadaşıyım ve onun Allah'ın peygamberlerine vahyini getiren olduğunu tasdik ederim. Yine onun Allah'ın vahyini, Rabbimin katından yine Rabbimin izniyle kalbime indiren, böylece de kalbimle onun arasında bağ kuran ve kalbimi pekiştiren olduğunu kabul ve tasdik ederim.'"

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٦١٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ} قَالَ: وَذَلِكَ أَنَّ الْيَهُودَ قَالَتْ حِينَ سَأَلَتْ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَشْيَاءَ كَثِيرَةٍ، فَأَخْبَرَهُمْ بِهَا عَلَى مَا هِيَ عِنْدَهُمْ إِلَّا جِبْرِيلَ، فَإِنَّ جِبْرِيلَ كَانَ عِنْدَ الْيَهُودِ صَاحِبَ عَذَابٍ وَسَطْوَةٍ، وَلَمْ يَكُنْ عِنْدَهُمْ صَاحِبَ وَحْيٍ، يَعْنِي: تَنْزِيلٍ مِنَ اللَّهِ عَلَى رُسُلِهِ، وَلَا صَاحِبَ رَحْمَةٍ فَأَخْبَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا سَأَلُوهُ عَنْهُ أَنَّ جِبْرِيلَ صَاحِبُ وَحْيِ اللَّهِ، وَصَاحِبُ نِقْمَتِهِ. وَصَاحِبُ رَحْمَتِهِ. فَقَالُوا: لَيْسَ بِصَاحِبِ وَحْيٍ وَلَا

950 Bakara 2/97.

رَحْمَةٍ هُوَ لَنَا عَدُوٌّ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِكْذَابًا لَهُمْ: {قُلْ} يَا مُحَمَّدُ {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ} يَقُولُ: فَإِنَّ جِبْرِيلَ نَزَّلَهُ. يَقُولُ: نَزَّلَ الْقُرْآنَ بِأَمْرِ اللَّهِ يَشُدُّ بِهِ فُؤَادَكَ وَيَرْبِطُ بِهِ عَلَى قَلْبِكَ، يَعْنِي بِوَحْيِنَا الَّذِي نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ عَلَيْكَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، وَكَذَلِكَ يَفْعَلُ بِالْمُرْسَلِينَ وَالْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِكَ.»

1617. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ *"De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise…'"*[951] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunun anlamı: Yahudiler, Muhammed'e (sav) pek çok şey hakkında soru sorduklarında onların sordukları bu soruların mahiyetini ona Cibrîl haber vermiştir. Cibrîl, Yahudilere göre azabı ve baskıyı indiren olup vahyi yani Allah'tan peygamberlerine indirilen vahyi indiren olmadığı gibi O'ndan rahmet indiren de değildir. Böylece Peygamber (sav) onların kendisine Cibrîl hakkında sordukları sorulara onun Allah'ın vahyini de intikamını da rahmetini de getiren (bir elçi) olduğunu bildirdi. Bunun üzerine onlar,

'O, ne vahyi ne de rahmeti getirendir. O bizim düşmanımızdır' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onları yalanlayarak şöyle dedi:

{قُلْ} *'(Ey Muhammed) De ki…'*[952] {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَوْلِهِ *'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Kur'ân'ı; senin kalbine indirmiştir.'*[953] 'Yani diyor ki: Cibrîl, onu, yani Kur'ân'ı, Allah'ın emriyle senin kalbini onunla desteklemek ve ona bağlamak için indirmiştir. -Yani Cibrîl'in sana Allah katından getirdiği vahyimizle (kalbini desteklemek ve kalbinle onun arasında bir bağ kurmak için)- Allah senden önceki nebîlerine ve resûllerine böyle yapmıştır.'"[954] **[2/292]**

[١٦١٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} يَقُولُ: أَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ.»

951 Bakara 2/97.
952 Bakara 2/97.
953 Bakara 2/97.
954 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/180 (953, 955, 956, 957), Ebû Küreyb tarikiyle; Türkî, 2/293.

1618. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ} *"De ki: 'Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; senin kalbine indirmiştir.'"*[955] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kitab'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indirdi."

[١٦١٩] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ} يَقُولُ: نَزَّلَ الْكِتَابَ عَلَى قَلْبِكَ جِبْرِيلُ.»

1619. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, ondan da babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ} *'Bilsin ki o, Kur'ân'ı; senin kalbine indirmiştir.'"*[956] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kur'an'ı senin kalbine Cibrîl indirdi."[957]

Şanı yüce olan Allah {فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ} *"Bunun üzerine o (Cibrîl), Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir."*[958] buyurdu. O, bu sözüyle Muhammed'in (sav) kalbini kastediyor ve Muhammed'e, âyetin başında Yahudilere bunun kendisi hakkında olduğunu bildirmesini emretti ve فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِي "Bunun üzerine o Kur'ân'ı benim kalbime indirmiştir." demedi -Eğer عَلَى قَلْبِي kalbime deseydi de doğru bir söz olurdu-. Çünkü Araplar adetleri üzere bazen bir kimseye kendisine söylenilenleri kendi ağzından anlatmasını emrettiklerinde emredilen işi bazen kendisine ait bir zamirle kendisine izafe ederek kendi söylüyormuş gibi ifade edecek şekilde söylerler. Çünkü o, kendisinden haber verilendir. Bazen de açıktan onun ismine atfederek muhatabın kendi ismine dönen bir zamirle ifade edecek bir biçimde söylerler. Çünkü o bu sözün muhatabıdır. **[2/293]**

Bu kullanımın bir benzeri olarak sen şöyle dersin: "O topluluğa de ki: Benim yanımda hayır çoktur." -Sen bu sözünle emredilenin isminin kinayesini (ismin yerine zamir getirerek) kendisinden ismini söyleyerek haber veren birisi şeklinde söylemiş olursun. Çünkü o, bunu kendisinden (bu hayır kendisininmiş gibi) haber vermekle emrolunmuştur-. Yine bunun bir benzeri olarak sen şöyle dersin: لَا تَقُلْ لِلْقَوْمِ: إِنِّي قَائِمٌ "Kavme, 'Ben

955 Bakara 2/97.
956 Bakara 2/97.
957 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/180 (954. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/293.
958 Bakara 2/97.

ayaktayım' deme" ve لَا تَقُلْ لَهُمْ: إِنَّكَ قَائِمٌ "Onlara ayakta olduğunu söyleme." إِنِّي kelimesindeki yâ, açıkladığımız üzere bu sözü söylemekle emrolunanın isminden kinayedir.

Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü de böyledir:[959]

{قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَيُغْلَبُونَ/سَتُغْلَبُونَ}

İnkâr edenlere de ki: 'Siz mutlaka yenilgiye uğrayacaksınız.[960]

Burada "yâ" ve "tâ" {سَيُغْلَبُونَ/سَتُغْلَبُونَ} *"Yenilgiye uğrayacaksınız.'"*[961] şeklinde söylemek açıkladığımız gibi aynı şeydir.

b. جِبْرِيلُ Kelimesinin Kıraatı

جِبْرِيلُ kelimesine gelince onun Araplarda farklı dilsel kullanımları vardır.

1- Hicazlılar جِبْرِيلُ ve مِيكَالُ şeklinde söylerler. جِبْرِيلُ kelimesini cîmin ve rânın kesrası ile hemzesiz ve şeddesiz olarak kullanırlar. Bu şekildeki okuyuş Medine ve Basralıların çoğunluğunun okuyuşudur.[962]

2- Temîm, Kays ve ve bazı Necidliler ise جَبْرَئِيلُ ve مِيكَائِيلُ şeklinde جَبْرَعِيلُ ve مِيكَاعِيلُ misallerinde olduğu gibi cîmin ve rânın fethası ve hemzeyle, hemzeden sonra da yâ ilave ederek okurlar. Bu okuyuş Kûfeli kıraat imamlarını çoğunluğunun okuyuşudur.[963] **[2/294]**

Cerîr b. Atıyye'nin şu dediği gibi:

عَبَدُوا الصَّلِيبَ وَكَذَّبُوا بِمُحَمَّدٍ ... وَبِجَبْرَئِيلَ وَكَذَّبُوا مِيكَالَا

"Haça taptılar da Muhammed'i (sav), Cebreîl'i ve Mîkal'i yalanladılar[964]

---

959 Bu iki kıraatin tahrici de kendi yerlerinde ileride gelecektir. Türkî, 2/289.

960 Âl-i İmrân 3/12.

961 Âl-i İmrân 3/12.

962 Bu Amr, Hafs ve Âsım'ın kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 166; Türkî, 2/294.

963 Bu Hamza, Kisâî kıraatidir ve Ebû Bekir'in Âsım'dan rivayetidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 167; Türkî, 2/294.

964 Bk. Cerîr, *Dîvânu Cerîr*, 1/52; Türkî, 2/295.

3- Hasan-ı Basrî'den ve Abdullah b. Kesîr'den nakledildiğine göre bu ikisi de cîmin fethası ile جَبْرِيلُ şeklinde okumuşlar, hemzeyi terk etmişlerdir.

Onların okudukları bu kıraat, caiz olmayan[965] bir okuyuştur. Çünkü Arapların dilinde فَعِيلًا kalıbı mevcut değildir. Bazıları bu okuyuşu tercih etmiş ve bunun Arapça olmayan bir isim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tıpkı سَمْوِيلُ denildiği gibi.

Bu konuda şâirin şu sözünü de delil getirmişlerdir:[966]

بِحَيْثُ لَوْ وُزِنَتْ لَخْمٌ بِأَجْمَعِهَا ... مَا وَازَنَتْ رِيشَةً مِنْ رِيشِ سَمْوِيلَا

"Öyle ki, eğer Lahm kabilesinin hepsi tartılsaydı semvîla kuşunun tüyü kadar bir ağırlıkları bile olmazdı"[967]

4- Benî Esed'e gelince onlar bu kelimeyi nûnlu olarak şöyle söyler: جِبْرِينَ

5- Bazı Araplardan da "Cibrîl" kelimesine elif ilave ederek جَبْرَائِيلُ ve مِيكَائِيلُ şeklinde okudukları nakledilir.

6- Yahyâ b. Ya'mer'in ise جَبْرَئِلُّ şeklinde cîmin fethası ve hemze ile meddi terk ederek ve lâmın şeddesiyle okuduğu nakledilmiştir.[968] **[2/295]**

c. جَبْرُ - مِيكُ - إِيلُ Kelimeleri

جَبْرُ ve مِيكُ kelimelerine gelince bu iki isim de birisi عَبْدٌ kul; diğeri de عُبَيْدٌ kulcağız mânasındadır. إِيلُ ise şanı yüce olan Allah'tır.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٦٢٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرُ بْنُ نُوحٍ الْحِمَّانِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «جِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ كَقَوْلِكَ عَبْدُ اللَّهِ.»

---

965 Taberî'nin bu görüşünün aksine söz konusu kıraat mütevâtir ve nakli yaygın olan bir kıraattir. Türkî, 2/295.

966 Beyit, Rebî' b. Ziyâd el-Absî'nindir. Bk. Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhir*, s. 173; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğânî*, 17/187; Türkî, 2/295.

967 Beytin içerisinde yer aldığı diğer beyitler ve detaylı izah için bk. Abdulhamîd, 1/645.

968 Bk. İbn Hâlûye, *Muhtasaru'ş-Şevâz*; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/318; Türkî, 2/295.

1620. Bize Ebû Küreyb'in Cerîr b. Nûh el-Himmânî, A'meş, Minhâl, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "جِبْرِيلَ ve مِيكَائِيلَ kelimeleri senin 'Abdullah' sözün gibidir (yani ikisi de Allah'ın kulu demektir)."

[١٦٢١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «جِبْرِيلُ: عَبْدُ اللَّهِ، وَمِيكَائِيلُ: عُبَيْدُ اللَّهِ، وَكُلُّ اسْمٍ إِيلَ فَهُوَ اللَّهُ.»

1621. Bize İbn Humeyd'in, Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin b. Vâkıd, Yezîd en-Nahvî, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "جِبْرِيلُ: Abdullah, مِيكَائِيلُ: Ubeydullah anlamındadır. Bütün 'إِيلَ' isimleri 'Allah' demektir."

[١٦٢٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ، عَنْ عُمَيْرٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ: «أَنَّ إِسْرَائِيلَ، وَمِيكَائِيلَ، وَجِبْرِيلَ، وَإِسْرَافِيلَ، كَقَوْلِكَ عَبْدُ اللَّهِ.»

1622. Bize İbn Humeyd'in Cerîr, A'meş, İsmail b. Recâ kanalıyla İbn Abbas'ın mevlâsı Umeyr'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İsrâil, Mikail, Cibrîl, İsrâfîl kelimeleri senin 'Abdullah' sözün gibidir (yani aynı mânadadır)."

[١٦٢٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: «إِيلُ اللَّهُ بِالْعِبْرَانِيَّةِ.»

1623. Bize İbn Humeyd'in Cerîr, A'meş, Minhâl b. Amr kanalıyla Abdullah b. Hâris'ten rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İbranicede إِيلُ 'Allah' demektir."

[١٦٢٤] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ يَزِيدَ الضَّحَّاكُ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: ثَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «جِبْرِيلُ اسْمُهُ عَبْدُ اللَّهِ، وَمِيكَائِيلُ اسْمُهُ عُبَيْدُ اللَّهِ، إِيلُ: اللَّهُ.»

1624. Bize Hüseyin b. Yezîd ed-Dahhâk,[969] İshâk b. Mansûr, Kays, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime; جِبْرِيلُ'in ismi Abdullah, مِيكَائِيلُ'in Ubeydullah'tır (anlamındadır). 'إِيلُ' ismi ise 'Allah' demektir."[970] **[2/296]**

[١٦٢٥] حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَنْقَزِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، قَالَ: «اسْمُ جِبْرِيلَ عَبْدُ اللَّهِ، وَاسْمُ مِيكَائِيلَ عُبَيْدُ اللَّهِ، وَاسْمُ إِسْرَافِيلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ؛ وَكُلُّ مُعَبَّدٍ بِإِيلَ فَهُوَ عَبْدُ اللَّهِ.»

1625. Bana Hüseyin b. Amr b. Muhammed el-Ankazî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, Muhammed b. Amr b. Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Hüseyin şöyle demiştir: "جِبْرِيلُ'in ismi Abdullah, مِيكَائِيلُ'in Ubeydullah, إِسْرَافِيلَ'in ismi Abdurrahman'dır. 'إِيلُ' kelimesinin kullanıldığı her isim ise 'Abdullah' anlamındadır."[971]

[١٦٢٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدٍ الْمَدَنِيِّ، قَالَ الْمُثَنَّى، قَالَ قَبِيصَةُ: أُرَاهُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، قَالَ: «مَا تَعُدُّونَ جِبْرِيلَ فِي أَسْمَائِكُمْ؟ قَالَ: جِبْرِيلُ عَبْدُ اللَّهِ، وَمِيكَائِيلُ عُبَيْدُ اللَّهِ، وَكُلُّ اسْمٍ فِيهِ إِيلُ فَهُوَ مُعَبَّدٌ لِلَّهِ.»

1626. Bize Müsennâ'nın Kabîsa b. Ukbe, Süfyân, Muhammed el-Medenî, -Müsennâ: Kabîsa, "Onun Muhammed b. İshâk olduğunu düşünüyorum"dedi-, Muhammed b. Amr b. Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Hüseyin şöyle demiştir: "'Siz isimlerinizde 'جِبْرِيلَ' ne mânada kullanırsınız?' diye sordu: O da şöyle dedi: جِبْرِيلُ, Abdullah; مِيكَائِيلُ, Ubeydullah'tır (anlamındadır). İçinde 'إِيلُ' kelimesi geçen her isim ise 'Allah' anlamında kullanılır."

---

969 Bu râvi Türkî'nin tercümede esas alınan baskısında الطَّحَّانُ şeklinde, Şâkir baskısı ve Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında ise bizim aktardığımız şekilde geçmektedir. Ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/501. Krş. Şâkir, 2/390; Türkî, 2/296.

970 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/87, Taberî'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/90, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/296.

971 Senedde adı geçen Hasan b. Amr b. Muhammed el-Ankazî zayıf bir râvidir. Hakkında *Lisânü'l-Mîzân* ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1(2)/61-62'de bilgi mevcuttur. Şâkir, 2/390.

[١٦٢٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، قَالَ: «قَالَ لِي: هَلْ تَدْرِي مَا اسْمُ جِبْرِيلَ مِنْ أَسْمَائِكُمْ؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: فَهَلْ تَدْرِي مَا اسْمُ مِيكَائِيلَ مِنْ أَسْمَائِكُمْ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: عُبَيْدُ اللَّهِ. وَقَدْ سَمَّى لِي إِسْرَائِيلَ بِاسْمٍ نَحْوِ ذَلِكَ فَنَسِيتُهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَدْ قَالَ لِي: أَرَأَيْتَ كُلَّ اسْمٍ يَرْجِعُ إِلَى إِيلَ فَهُوَ مُعَبَّدٌ بِهِ.»

1627. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Amr b. Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Hüseyin şöyle demiştir: "Bana (Muhammed b. Amr b. Atâ),

'Sen, sizin isimlerinizden olan Cibrîl'in mânasının ne olduğunu biliyor musun?' diye sordu. Ben,

'Hayır' dedim. O, Cibrîl,

'Abdullah demektir. Peki, Mikâîl'in ne olduğunu biliyor musun?' dedi. Ben,

'Hayır' dedim. O cevaben,

'Ubeydullah' dedi. Bana, 'İsrâil'in adının mânasının buna benzer bir şey olduğunu söyledi fakat ben unuttum. Ancak o bana 'dikkat et 'إِيلُ' kelimesi ile birlikte kullanılan her isim 'Allah' mânasında kullanılır' dedi.[972] **[2/297]**

[١٦٢٨] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {جِبْرِيلَ} قَالَ: جَبْرُ: عَبْدٌ، إِيلُ: اللَّهُ، وَمِيكَا قَالَ: عَبْدٌ، إِيلُ: اللَّهُ.»

1628. Bize İbn Vekî', babası, Süfyân tarikiyle Husayf'tan rivayet ettiğine göre İkrime {جِبْرِيلَ} "*Cebrâil'e*"[973] sözünde şöyle demiştir: "Cebr, abd yani kul; îl ise Allah demektir. Mîkâ, abd yani kul, îl de Allah demektir."[974]

---

972 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/182'de (966) ve Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (284) İbn İshâk'tan iki kanaldan nakletmiştir. 2/298. Türkî, 2/298.

973 Bakara 2/97.

974 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/165; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/182 (966. rivayetin ardından); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/91, Vekî' tarikiyle; Taberî, *Târîh*, 3/300; Türkî, 2/298.

Bu rivayetler جَبْرَائِيلَ şeklinde fetha, hemze ve med ile (uzatarak) okuyanın ve inşaallah aynı zamanda kesra ile ile hemzeyi terk ederek okuyanın tefsiridir (yani tefsirine dair rivayetlerdir).

"Cibrîl" kelimesini hemzeli olarak, uzatmadan ve şeddeli lâm ile okuyanın جَبْرَئِلُّ tefsirine gelince. O, bu okuyuşuyla bunun gibi (yukarıdaki okuyanların verdikleri mâna) bir mânayı kastetmiştir. O da جَبْرُ ve مِيكَا kelimelerine Süryanilerin ve İbranilerin değil de Arapların dilinde Allah'ın isimlendirildiği ismi eklemek suretiyledir. Bunun anlamı şudur: الْإِلُّ kelimesi Arapların dilinde Allah'ın şu sözünde söylediği gibidir:

{لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً}

"Bir mümin hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler."[975]

Âlimlerden bir grup şöyle demiştir: "الْإِلُّ Allah'tır. Bu anlamda Ebubekir es-Sıddîk'in (ra) Benî Hanîfe'den bir heyete,

'Müseyleme ne diyor?' diye sorduğunda ve onlar da bunu cevapladıklarında onlara demiştir:

'Yazıklar olsun size! Sizi nereye sürükleyip götürmüş? Allah'a yemin olsun ki bu söz ne bir إِلٌّ'den ne de bir بِرٌّ'(dindar kimse)den sâdır olmuştur.'

O, 'مِنْ إِلٍّ' sözüyle مِنَ اللَّهِ 'Allah'tan' anlamını kastetmiştir."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٦٢٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً} قَالَ: قَوْلُ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ، كَأَنَّهُ يَقُولُ حِينَ يُضِيفُ جِبْرَ وَمِيكَا وَ «إِسْرَا إِلَى إِيلَ يَقُولُ: عَبْدُ اللَّهِ {لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا} كَأَنَّهُ يَقُولُ: لَا يَرْقُبُونَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ.»

1629. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye, Süleyman et-Teymî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez {لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً} *"Bir mümin hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü)*

975 Tevbe 9/10.

gözetirler."[976] sözü hakkında şöyle demiştir: "جِبْرِيلَ, مِيكَائِيلَ ve إِسْرَافِيلَ sözü جِبْرُ, مِيكَا ve إِسْرَا kelimelerine إِيلُ sözünü ilave ettiği zaman sanki عَبْدُ اللهِ demiş olmaktadır. Bu durumda {لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً} *'Bir mümin hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler.'*[977] sözünde sanki şöyle demiştir: 'Onlar bir (mümin hakkında) Allah'ı (emirlerini) gözetmiyorlar.'" **[2/298]**

2. {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} "(Kur'ân'ı) önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirmiştir"

Şanı yüce olan Allah'ın {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} "*(Kur'ân'ı) önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirmiştir.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} "*(Kur'ân'ı) önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirmiştir.*"[978] sözüyle Kur'ân'ı kastetmektedir. {مُصَدِّقًا} "*doğrulayıcı olarak*"[979] kelimesini {نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ} "*(O Cibrîl), Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir.*"[980] ifadesindeki hâ zamirinden hal olduğunu ifade etmek için nasbetmiştir (fethalı yapmıştır). Bu durumda ifadenin anlamı şöyledir: "Ey Muhammed! Muhakkak ki Cibrîl, Kur'ân'ı senin kalbine, elindeki Kur'ân yanında diğer ilahî kitapları da tasdik ederek indirmiştir." Bununla Kur'ân'dan önce Allah'ın kitaplarından geçmiştekileri ve Muhammed'den (sav) önce gelen Allah'ın peygamberlerine indirileni kastediyor. Kur'ân'ın onları tasdik etmesi ise onun mânalarının Muhammed'e tâbi olmayı emreden şeylerde ve Allah katından getirdiği şeylerde onlara muvafık olmasıdır. İşte bunlar Kur'ân'ın tasdik etmesidir.[981]

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٦٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} يَقُولُ: لِمَا قَبْلَهُ مِنَ

976 Tevbe 9/10.
977 Tevbe 9/10.
978 Bakara 2/97.
979 Bakara 2/97.
980 Bakara 2/97.
981 Bu ve bundan önceki iki cümle Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/392.

الْكُتُبِ الَّتِي أَنْزَلَهَا اللَّهُ وَالْآيَاتِ وَالرُّسُلِ الَّذِينَ بَعَثَهُمُ اللَّهُ بِالْآيَاتِ نَحْوَ مُوسَى وَنُوحٍ وَهُودٍ وَشُعَيْبٍ وَصَالِحٍ وَأَشْبَاهِهِمْ مِنَ الرُّسُلِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ.»

1630. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} "(*Kur'ân'ı*) *önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirmiştir.*"[982] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kendisinden önce indirdiği kitapları, mucizeleri ve Allah'ın Musa (as), Nûh (as), Şuayb (as) ve Sâlih (as) vb. mucizelerle gönderdiği peygamberleri (tasdik edici bir kitap olarak Kur'ân'ı indirdi)."

[١٦٣١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} مِنَ التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

1631. Bişr b. Muaz'ın Yezid b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} "(*Kur'ân'ı*) *önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirmiştir.*"[983] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani Tevrat ve İncil'i (tasdik edici bir kitap olarak Kur'ân'ı indirdi)." **[2/299]**

[١٦٣٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1632. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısı nakledilmiştir.

3. {وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ} "(Kur'ân'ı) müminlere bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak (senin kalbine indirmiştir)"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ} *"(Kur'ân'ı) müminlere bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak (senin kalbine indirmiştir)."* sözünün tefsiri:

---

982 Bakara 2/97.
983 Bakara 2/97.

a. {وَهُدًى} "Bir hidâyet rehberi"

Şanı yüce olan Allah {وَهُدًى} *"bir hidâyet rehberi"*[984] sözüyle şunu kastetmektedir: "Delil ve kesin kanıt olarak (Kur'ân'ı indirdik)." Şanı yüce olan Allah Kur'ân'ı müminlerin kendisiyle hidâyet bulmaları sebebiyle {وَهُدًى} *"bir hidâyet rehberi"*[985] diye isimlendirmiştir. Kur'ân'la hidâyet bulma ise kendisine tâbi olarak onu yol gösterici edinmektir. Yine emirlerinde ve nehiylerinde, helâllerinde ve haramlarında kendisine uyulan bir önder edinmektir. الْهَادِي her şeyde, onun önüne geçendir. Bu mânada atların önündekilere onlar diğerlerinin önündeyken, هَوَادِيهَا "onların önde gidenleri/yol gösterenleri" denilir. Kelimede "öne geçme" bulunduğu için bedenin diğer uzuvlarının önüne geçmesi nedeniyle boyuna الْهَادِي denilir.

b. {وَبُشْرَى} "Müjde"

الْبُشْرَى kelimesine gelince o, الْبِشَارَةُ "müjde" mânasındadır. Şanı yüce olan Allah mümin kullarına Kur'ân'ın kendilerine katından bir müjde olduğunu haber vermiştir. Çünkü Kur'ân Allah'ın onlara cennetlerinde hazırladığı cömertliği ve kendilerine vereceği mükâfatları nedeniyle âhiretlerinde yaşayacakları değişimi haber vermiştir. İşte Allah'ın, Kitabı'nda müminlere müjdelediği müjde budur. Çünkü Arapların dilinde الْبِشَارَةُ "müjde" şudur: Kendisini sevindirecek bilmediği bir haberi, onu başkasından duymadan veya öğrenmeden önce bir başkasının kendisine bildirmesidir.

Katâde'den bu söylediğimize yakın anlamda bir söz rivayet edilmiştir.

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[١٦٣٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ} لِأَنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا سَمِعَ الْقُرْآنَ حَفِظَهُ وَرَعَاهُ وَانْتَفَعَ بِهِ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ وَصَدَّقَ بِمَوْعُودِ اللَّهِ الَّذِي وَعَدَ فِيهِ، وَكَانَ عَلَى يَقِينٍ مِنْ ذَلِكَ.»

1633. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ} *"(Kur'ân'ı) müminlere bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak (senin kalbine indirmiştir)."*[986] sözü

984 Bakara 2/97.
985 Bakara 2/97.
986 Bakara 2/97.

hakkında şöyle demiştir: "Çünkü mümin, Kur'ân'ı duyduğunda onu ezberler, onun emirlerini gözetir, ondan faydalanır, kalbi onunla mutmain olur ve Allah'ın onda vaad ettiği şeyleri tasdik eder. O, bunları inanarak yapar." **[2/300]**

[BAKARA SÛRESİ 98. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾

"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır." (Bakara 2/98)

1. {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} "Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} *"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır"* sözünün tefsiri:

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'ın kendisine, bütün meleklerine ve peygamberlerine kimlerin düşman olduğunu haber vermesi ve kim Cibrîl'e düşman olmuşsa başta kendisine, sonra da Mikail'e ve diğer bütün meleklerine ve peygamberlerine düşman olduğunu bildirmesidir. Çünkü Allah'ın bu âyette isimlerini saydıkları kimseler Allah'ın dostları ve kendisine itaat edenlerdir. Kim Allah'ın bir dostuna düşman olursa; Allah'a düşman olmuştur ve O'na savaş açmıştır. Kim Allah'a düşman olursa; o, Allah'a taat edenlerin ve dost olanların hepsine düşmanlık etmiştir. Çünkü Allah'a düşmanlık; dostlarına düşmanlıktır. Bu nedenle şanı yüce olan Allah,

"Meleklerden Cibrîl bizim düşmanımızdır. Mikail ise dostumuzdur." diyen Yahudilere şöyle buyurmuştur:

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ}

"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."[987]

Bu nedenle Cibrîl'in düşmanı; Allah'ın dostlarının düşmanıdır. Böylece şanı yüce olan Allah, Cibrîl'e düşmanlık edenin melekler, peygamberler ve Mikail gibi bütün bu saydıklarından hepsinin düşmanı olduğunu haber vermiştir. Aynı şekilde Allah'ın peygamberlerinin bazılarının düşmanı olanlar, Allah'ın ve Allah dostlarının hepsinin düşmanıdır.

Bu konudaki rivayetler şöyledir:

a. Nüzûl Sebebi

[١٦٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ يَعْنِي الْعَتَكِيَّ، عَنْ رَجُلٍ، مِنْ قُرَيْشٍ، قَالَ: «سَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْيَهُودَ فَقَالَ: «أَسْأَلُكُمْ بِكِتَابِكُمُ الَّذِي تَقْرَءُونَ هَلْ تَجِدُونَ بِهِ قَدْ بَشَّرَ بِي عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَنْ يَأْتِيَكُمْ رَسُولٌ اسْمُهُ أَحْمَدُ؟» فَقَالُوا: «اللَّهُمَّ وَجَدْنَاكَ فِي كِتَابِنَا وَلَكِنَّا كَرِهْنَاكَ لِأَنَّكَ تَسْتَحِلُّ الْأَمْوَالَ وَتُهْرِيقُ الدِّمَاءَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ} الْآيَةُ.»

1634. İbn Humeyd'in bize, Yahyâ b. Vâdıh, Ubeydullah -Atekî'yi kastediyor- Kureyş'ten bir kimseden rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Yahudiler Peygamber'e (sav) sordular ve o cevaben dedi ki:

'Size okuduğunuz kitaptan soruyorum: 'İsa b. Meryem adı Ahmed olan Allah'ın bir peygamberi olarak beni(m geleceğimi) size müjdeledi mi?' Bu soru üzerine onlar şöyle dediler:

'Allah'a yemin olsun ki biz seni(n peygamber olarak geleceğini) kitabımızda bulduk. Ancak bundan hoşlanmadık. Çünkü sen (ganimet) mallarını(nı) ve kan akıtmayı helâl kılıyorsun.' Bunun üzerine Allah;

---

987 Bakara 2/98.

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ}

'Her kim Allah'a, meleklerine, düşman olursa'[988] âyetini indirdi."[989] **[2/301]**

[١٦٣٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: إِنَّ يَهُودِيًّا لَقِيَ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ جِبْرِيلَ الَّذِي يَذْكُرُهُ صَاحِبُكَ هُوَ عَدُوٌّ لَنَا. فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: «{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ}» قَالَ: فَنَزَلَتْ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ.

1635. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, babasından, Husayn b. Abdurrahman tarikiyle rivayet edildiğine göre Abdurrahman b. Ebî Leylâ şöyle demiştir: "Bir Yahudi, Hz. Ömer'le karşılaştı ve ona dedi ki:

'Muhakkak ki senin arkadaşın (Muhammed (sav)) Cebrail'in bizim düşmanımız olduğunu söylüyor.' Bunun üzerine Hz. Ömer o Yahudiye cevap vermiş ve,

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ}

'Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.'[990] demiştir." Dedi ki: "Bunun üzerine onun bu sözlerini aynen dile getiren/Ömer'in lisanı üzere (Bakara, 2/98) âyet nâzil olmuştur."[991]

---

988 Bakara 2/98.

989 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/91; Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/302. Rivayetin senedinde yer alan Ubeydullah el-Atekî, Ubeydullah b. Abdullah Ebü'l-Münîb el-Atekî olup sika bir râvidir. İbn Mu'în ve diğerleri onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Buhârî, *Kitâbu'd-Du'afâ*, s. 22'de kendisinden bahsetmiş ve başkaları tarafından bilinmeyen rivayetler naklettiğini عِنْدَهُ مَنَاكِيرُ bildirmiştir. İbn Ebî Hâtim ise *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/322 kendisinin hadisi alınan muteber birisi (sâlihu'l-hadîs) olduğunu söylemiş ve Buhârî'nin, onun ismine *Kitâbu'd-Du'afâ*'da yer vermesine itiraz etmiştir. Ancak bu hadis munkatı olup senedi zayıftır. Çünkü Ebü'l-Münîb el-Atekî tâbiînden hadis rivayet eder. Hadisi, Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/265'te İshâk b. İbrahim tarikiyle Cerîr'den rivayet eder. Zehebî ise hadisin sahih olduğunu söyler. Bk. Şâkir, 2/395.

990 Bakara 2/98.

991 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/182 (961), Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/302.

Bu rivayet, şanı yüce olan Allah'ın, Yahudileri, Muhammed'i (sav) yalanlamaları sebebiyle kınadığına işaret etmesi, katından kim Muhammed'e (sav) düşman olursa Allah'ın da onun düşmanı olduğunu onlara bildirmesi ve insanlardan Muhammed'e (sav) düşman olanların tamamının Allah'ı ve âyetlerini inkâr edenler olduğunu haber vermesidir. **[2/302]**

Bir kimse;

"Cibrîl ve Mîkâîl meleklerden değil midir?" derse ona;

"Evet meleklerdendir" denilir. Eğer;

"O halde daha önce âyette 'meleklerin hepsinin isimleri (melekler ifadesi cins isim olarak kullanılarak)' söylendiği halde bu ikisinin isimleri neden ayrıca tekrar edildi?" derse ona şöyle cevap verilir:

Bu ikisinin isimlerinin ayrıca tek başına zikredilmesinin anlamı Yahudilerin "Cibrîl bizim düşmanımız Mikail ise dostumuzdur." demeleridir. Yine onların Muhammed'i (sav) onun Cibrîl'in dostu olduğu için inkâr ettiklerini ileri sürmeleri sebebiyle Allah'ın, kim Cibrîl'e düşman olursa kendisinin de onun düşmanı olduğunu ve onun kâfirlerden olduğunu onlara bildirmesidir. Onlardan birisinin "Allah yalnızca,

{مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ}

'Her kim Allah'a, meleklerine ve peygamberlerine düşman olursa...'[992] dedi (yani bu ikisini kastetmedi) biz ise 'Allah'a, meleklere ve peygamberlerine düşman değiliz' dememesi için Cibrîl'i ve Mikail'i bizzat ismiyle söylemiştir. Çünkü الْمَلَائِكَةُ kelimesi tahsise açık (yani bizzat belli isimler/varlıkların kastedilmesine imkân tanıyan) olan umum (genel mâna) ifade eden bir isimdir. Cibrîl ve Mikail ise bu isme dâhil olan kelimeler değildir.

b. {وَرُسُلِهِ} "Peygamberleri"

Allah'ın {وَرُسُلِهِ} *"peygamberleri"*[993] sözü de (âyetin devamındaki) böyledir. Yani "Ey Muhammed (sav) sen onlara dâhil değilsin" demektir. Bu nedenle şanı yüce olan Allah, Yahudilerin kendilerinin düşmanları olduğunu ileri sürdüklerinin bizzat isimlerini zikretmiştir. Allah, Yahudilerin kendi içlerinden (imanı) zayıf olan kimseleri şüpheye düşürmelerine mani

992 Bakara 2/98.
993 Bakara 2/98.

olmak ve onların yaptıkları işlerde münafıklar gibi yaparak çarpıtmalarına son vermek için bu şekilde her iki meleğin isimlerini açıktan söylemiştir.

c. {فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} "Bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır"

{فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} *"Bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*[994] sözünde {اللَّهَ} *"Allah"*[995] isminin açıktan söylenmesine ve tekrar etmesine gelince -ki âyet bu ismi söyleyerek başlamış ve {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ} *'Her kim Allah'a, meleklerine ve peygamberlerine düşman olursa..."*[996] demiştir- Allah kendi ismini açıktan söyleyerek bu sözü işiten kimsenin Cibrîl'e, Mikail'e veya meleklere ya da peygamberlere düşmanlık edenin şanı yüce olan Allah'a da düşman olduğu konusundaki şüpheyi gidermeyi ve bu sözü işitenin kafasının karışmamasını istemiştir.

-Eğer Allah zamirle işaret ederek ortaya koysa ve فَإِنَّهُ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ deseydi- o zaman فَإِنَّهُ ifadesindeki hâ zamirinin mânası (ile kastedilen) kimdir? Allah mı, Cibrîl mi yoksa Mikail midir? Çünkü eğer açıkladığımız üzere -فَإِنَّهُ şeklinde- zamirle üstü kapalı olarak ifade edilseydi sözün bu söylenilen mânalara muhtemel olması nedeniyle bu sözün anlamı üzerinde duran kimseye anlamı karışık olacaktı (zamirle kimin kastedildiği kesin olarak anlaşılmayacaktı). **[2/303]**

Bazı Arap dilbilimciler bu söze, şâirin[997] şu beytinde geçen sözdeki anlamı yüklerler:

لَيْتَ الْغُرَابَ غَدَاةَ يَنْعَبُ دَائِبًا ... كَانَ الْغُرَابُ مُقَطَّعَ الْأَوْدَاجِ

Keşke o karga sabah erkenden devamlı gâk gâk diye ötseydi
O karganın şah damarları paramparça olmuştur[998]

Beyitte kinaye olarak zamirle ifade edilmesi gereken الْغُرَابُ ismi (tekit amacıyla) ikinci defa açıktan zikredilmiştir. Ancak burada (bu âyette) durum onun söylediğinin tersinedir. Çünkü ikinci الْغُرَابُ kelimesi eğer birinciden kinaye olarak zamirle ifade edilseydi birinci الْغُرَابُ kelimesinden

994 Bakara 2/98.
995 Bakara 2/98.
996 Bakara 2/98.
997 Şâir, Cerîr b. Atıyye'dir. Türkî, 2/303.
998 Şiir için bk. Cerîr, *Dîvânu Cerîr b. Atıyye*, 1/136; Türkî, 2/303.

kinaye olduğu için Arapçayı bilen birisi onu birinciyle karıştırmazdı. Çünkü sözü kendisinden önce birinci الْغُرَابُ isminin kinayesi dışında kendisine döndürmenin muhtemel olduğu bir şey bulunmamaktadır.

Diğer taraftan {فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} *"Bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*[999] sözünden önce birtakım isimler vardır. Eğer şanı yüce olan Allah'ın ismi kendisinden kinaye olarak zamirle getirilseydi bu ismin kinayesiyle kimin kastedildiği ancak bir delille bilinebilecekti. Bundan dolayı da beyitteki durumla âyetteki durum birbirinden farklıdır.

[BAKARA SÛRESİ 99. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾

"Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder." (Bakara 2/99)

1. {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} "Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik"

Şanı yüce olan Allah {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ} *"Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ} *"Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik."*[1000] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yani Ey Muhammed (sav)! Sana peygamberliğine delil olan apaçık âyetler indirdik." Bu âyetler Allah'ın Muhammed'e (sav) indirdiği Kitab'ın ihtiva ettiği Yahudilerin bilmediği şeylerdir. Ayrıca bu âyetler (Kur'ân) onların haberlerinin, sırlarının gizlilikleri ve ataları İsrâiloğulları'nın haberleri ile din adamlarının ve âlimlerinin dışında kimsenin bilmediği kitaplarının içerdiği haberler ve ataları ile sonrakilerin değiştirdiği Tevrat'taki hükümlerdir. Böylece şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'i (sav) Kitabı'nda bu bilgilere muttali kıldı. Allah'ın bu apaçık delilleri, kendisine acıyan ve nefsini hasedin ve azgınlığın helakine terk etmeyen kimseler içindir. Çünkü sağlam fıtrat sahibi herkesin fıtratı, Muhammed'in (sav) getirdiğinin bir benzeri kendisine gelen bir beşerin, kendisine öğretmesiyle

---

999 Bakara 2/98.
1000 Bakara 2/99.

öğrenmediğini veya onunla ilgili hiçbir şeyi bir beşerden almadığını (tamamen ilahî kaynaklı olduğunu) açıkladığım apaçık âyetleri tasdik eder.

Bizim bu konuda söylediklerimizin benzeri rivayet İbn Abbas'tan nakledilmiştir: **[2/304]**

[١٦٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} يَقُولُ: فَأَنْتَ تَتْلُوهُ عَلَيْهِمْ وَتُخْبِرُهُمْ بِهِ غُدْوَةً وَعَشِيَّةً وَبَيْنَ ذَلِكَ، وَأَنْتَ عِنْدَهُمْ أُمِّيٌّ لَمْ تَقْرَأْ كِتَابًا، وَأَنْتَ تُخْبِرُهُمْ بِمَا فِي أَيْدِيهِمْ عَلَى وَجْهِهِ. يَقُولُ اللَّهُ: فَفِي ذَلِكَ لَهُمْ عِبْرَةٌ وَبَيَانٌ وَعَلَيْهِمْ حُجَّةٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.»

1636. Bize Ebû Küreyb'in Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} *"Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik."*[1001] âyeti hakkında şöyle der: "Sen sabah akşam ve bu ikisi arasında onlara Kur'ân'ı okuyor ve ondaki hükümleri onlara haber veriyorsun. Hâlbuki sen onlara göre hiç okuma bilmeyen bir ümmî olduğun halde kitaplarında bulunan şeyleri onlara haber veriyorsun. Eğer bilselerdi bunda onlar için bir ibret ve senin haklı olduğuna dair bir açıklama ve açık bir delil vardır."[1002]

[١٦٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ صُورِيَا الْفَطْيُونِيُّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مُحَمَّدُ مَا جِئْتَنَا بِشَيْءٍ نَعْرِفُهُ، وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ فَنَتَّبِعَكَ بِهَا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ}»

1637. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle İbn Abbas'ın azatlısı İkrime

1001 Bakara 2/99.

1002 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/192; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/94, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/305.

veya Saîd b. Cübeyr'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İbn Suriyâ[1003] el-Fityûnî Resûlullah'a (sav) şöyle;

'Ey Muhammed! Sen bize bildiğimiz bir şey getirmedin. Allah sana apaçık bir âyet (mucize) indirmedi ki o âyet sebebiyle biz de sana uyalım' deyince, Allah şu âyetini indirmiştir:

{وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ}

'Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder.'[1004]" **[2/305]**

[١٦٣٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ صُورِيَا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1638. Bize Ebû Küreyb'in Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "İbn Suriyâ Resûlullah'a (sav) şöyle dedi" dedikten sonra yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir."[1005]

2. {وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ} "Bunları ancak fasıklar inkâr eder"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ} *"Bunları ancak fasıklar inkâr eder"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَمَا يَكْفُرُ بِهَا} *"Bunları inkâr etmez (eder)."*[1006] sözüyle şunu kastetmektedir: "Bu âyetleri ancak (fasıklar) inkâr ederler."

1003 İbn İshâk, İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde olduğu gibi bunların Benî Nadîr'den düşman kimseler olduğunu söyler ve şöyle der: "Aynı zamanda Benî Sa'lebe b. el-Fityûnî'den Abdullah b. Sûriyâ el-A'ver kendi zamanında Hicaz'da Tevrat'ı kendisinden daha iyi bilen birinin olmadığı kimsedir. Türkî, 2/305. Bu rivayetin senedinde ismi geçenlerle ilgili detay bilgi için ayrıca bk. Şâkir, 2/398.

1004 Bakara 2/99. Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/548.

1005 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/183 (970), Yunus b. Bükeyr tarikiyle; Türkî, 2/302.

1006 Bakara 2/99.

Biz bu kitabımızda daha önce geçtiği üzere الْكُفْرُ kelimesinin anlamının "inkâr etmek" olduğunu delilleriyle birlikte açıklamıştık.[1007] Burada tekrardan kaçınmak için (yeniden açıklamıyoruz). Aynı şekilde الْفِسْقُ kelimesinin mânasını da açıklamış ve onun mânasının "bir şeyden çıkıp başka bir şeye varmak" olduğunu açıklamıştık.[1008]

Bu izahlara göre âyetin anlamı şöyledir: "Biz sana -sana vahyettiğimiz bu Kitap'ta- senin nübüvvetini ve risâletini yalanlayan İsrâiloğullarının âlimlerine ve din adamlarına senin onlara gönderilmiş bir elçi olduğunu ve bir nebî olduğunu ortaya koyan apaçık alametler indirdik. Benim sana Kitab'ımda indirdiğim ve senin doğruluğuna ve güvenilirliğine delil olan bu âyetleri ancak onlardan dinlerinden çıkanlar ve kendilerine onun peygamberliğini tasdik etmelerini emreden Kitab'ın (Tevrat'ı) emirlerini terk edenler inkâr ederler. Onlardan dinlerine bağlı olan ve o dinin kitabında yer alan hükümlere tâbi olanlar sana indirdiğim âyetleri doğrulayanlardır. Bu kimseler aynı zamanda İsrâiloğulları Yahudilerinden Allah'a iman eden ve Muhammed'in (sav) peygamberliğini tasdik edenlerdir."

[BAKARA SÛRESİ 100. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez." (Bakara 2/100)

1. {أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا} "Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا} *"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa..."* sözünün tefsiri:

a. Vâvın Hükmü

Arap dilbilimciler {أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا} *"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa..."*[1009] sözündeki vâvın hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1007 Bk. Türkî, 1/262, 2/306.
1008 Bk. Türkî, 1/434, 2/306.
1009 Bakara 2/100.

1- Basralı nahivcilerden biri bu vâv'ın istifham edatlarıyla birlikte kullanılan bir harf olduğunu söylemiştir. Bu da tıpkı,

{أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ}

"Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe büyüklendiniz."[1010] sözündeki fâ gibidir. Söz konusu dil âlimleri bu şekildeki kullanımda her iki edatın da (vâv ve fâ) zaid (fazladan gelen ve cümlede bir anlam ifade etmeyen) olduğunu söylemiştir. Bu harflerin buradaki gibi zâid olarak kullanımı da tıpkı فَاللَّهِ لَتَصْنَعَنَّ كَذَا وَكَذَا "Allah'a yemin olsun ki kesinlikle şöyle şöyle yapacaksın" sözündeki fâ gibidir.[1011] Yine senin bir kimseye أَفَلَا تَقُومُ "Ayağa kalkmayacak mısın?" sözündeki gibidir (yani fâ zâiddir). İstersen fâ ve vâv'ı atıf harfi olarak da getirebilirsin. **[2/306]**

2- Kûfeli nahiv âlimlerinden biri ise şöyle demiştir: "Bu âyetteki vâv, atıf harfi olup başına istifham edatı olan elif getirilmiştir."

Bana göre bu görüşlerden doğru olan buradaki vâvın atıf vâvı olduğu ve başına istifham edatı olan elifin getirildiğini söyleyen görüştür. Sanki şanı yüce olan Allah şöyle demiştir: "Biz sizden sağlam bir söz aldığımızda ve sizi Tûr'a yükselttiğimizde (orada) size verdiğimiz emirleri sımsıkı tutun ve onları işitip gereğini yapın (dediğimizde) onlar da şöyle dediler: 'İşittik ve isyan ettik.' Ardından onlar her ahidleşme yaptıklarında içlerinden bir grup verdikleri bu sözden caydı." Ardından Allah وَكُلَّمَا ifadesinin başına istifham elifi getirdi ve şöyle buyurdu:

{قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا}

"Onlar 'İşittik ve isyan ettik' dediler."[1012]

{أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ}

"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı?"[1013]

1010 Bakara 2/87.

1011 Taberî'nin buradaki kastı tam olarak anlaşılamamaktadır. Nitekim Ahmed Muhammed Şâkir de müellifin bu örnekle neyi kastettiğini tam olarak anlayamadığını ifade etmiştir. Bk. Şâkir, 2/400.

1012 Bakara 2/93.

1013 Bakara 2/100.

Biz daha önce, Allah'ın Kitabı'nda mânası olmayan bir harfin bulunmasının caiz olmadığını açıkladık. O nedenle burada {أَوَكُلَّمَا} ve {أَفَكُلَّمَا} kelimelerinin başında gelen vâv ve fâ'nın zâid olduğunu ve bu iki harfin de bir mâna ifade etmediklerini ileri sürenlerin bu iddialarının geçersiz olduğunu açıklarken bu konuda açıkladıklarımı tekrardan kaçınıyorum.[1014] **[2/307]**

b. الْعَهْدُ "Ahd"

Âyette geçen الْعَهْدُ'e gelince o, İsrâiloğulları'nın Tevrat'taki hükümlerle mutlaka amel edeceklerine dair Rablerine birkaç kez verdikleri sağlam sözdür. Daha sonra onlardan bazıları bu verdikleri sözü birkaç defa bozdular ve ardından şanı yüce olan Allah onlardan sözlerini yerine getirmeyenleri bu yaptıkları nedeniyle azarladı ve bu yaptıkları sebebiyle onların torunlarını (Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudileri) kınadı. Çünkü onlar şanı yüce olan Allah'ın Muhammed'in (sav) peygamberliğine iman edeceklerine dair kendilerinden aldığı ahdi ve misakı bozma konusunda atalarının izinden gittiler ve onun peygamberliğini inkâr ederek Tevrat'taki birtakım özelliklerini ve vasıflarını reddettiler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle dedi: "Yoksa İsrâiloğulları Yahudileri, Rablerine her söz verdiklerinde ve O'nunla bir misak yaptıklarında onlardan bir grup bu anlaşmayı bozup, verdiği sözü terk ederek onu çiğnemedi mi!"

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

c. Nüzûl Sebebi

[١٦٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ مَالِكُ بْنُ الصَّيْفِ حِينَ بُعِثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَكَرَ لَهُمْ مَا أَخَذَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْمِيثَاقِ وَمَا عَهِدَ اللَّهِ إِلَيْهِمْ فِيهِ: وَاللَّهِ مَا عَهِدَ إِلَيْنَا فِي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا أَخَذَ لَهُ عَلَيْنَا مِيثَاقًا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ}»

1014 Bk. Türkî, 1/466 vd; 2/308.

1639. Bize Ebû Küreyb'in Yunus b. Bükeyr, İbn İshâk, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Mâlik b. es-Sayf, Resûlullah (sav) peygamber olarak gönderildiğinde onlara kendilerinden alınan misakı ve Allah'ın kendilerinden aldığı misakın ne olduğunu söyleyip,

'Vallahi! Bizim kitabımızda bizden ne Muhammed'e iman etmek diye bir söz alınmıştır, ne de başka herhangi bir söz' deyince, şanı yüce olan Allah,

{أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ}

'*Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.*'[1015] âyetini indirmiştir."[1016]

[١٦٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى آلِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.

1640. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshâk, Zeyd b. Sâbit ailesinin azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İbn Abbas'ın azatlısı İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/308]**

d. النَّبْذُ Kelimesi

Âyetteki النَّبْذُ kelimesine gelince, bu kelime Arapçada "atmak" mânasına gelir. Bundan dolayı da buluntu şeye; الْمَنْبُوذُ,[1017] الْمَلْقُوطُ "atılmış, buluntu" denilir. Çünkü fırlatılıp atılmıştır. Şaraba da النَّبِيذُ denilir. Çünkü üzüm veya hurma bir kaba atılır sonra suyla karıştırılır. Kelimenin نَبِيذٌ aslı مَفْعُولٌ kalıbındadır ancak onun yerine فَعِيلٌ kalıbında getirilmiş ve نَبِيذٌ denilmiştir. Tıpkı كَفٌّ خَضِيبٌ "boyanmış/kınalı avuç" ve لِحْيَةٌ دَهِينٌ "yağlanmış sakal"

1015 Bakara 2/100.

1016 İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/547; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/183 (970), Yunus b. Bükeyr tarikiyle; Türkî, 2/308.

1017 A. M. Şâkir bu kelimenin İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde اللَّقِيطُ şeklinde geçtiğini bu kullanımın daha doğru olduğunu söyler. Krş. Şâkir, 2/401.

denildiği gibi. Bu kullanımlarda دَهِينٌ-خَضِيبٌ [مَفْعُولٌ mânasında] مَخْضُوبَةٌ "boyanmış/kınalı" ve مَدْهُونَةٌ "(yağlanmış)" mânası kastedilmiştir. Bu mânada şöyle denilir: (Geçmiş zaman kipinde) نَبَذْتُهُ "onu attım", (şimdiki zaman kipinde) أَنْبِذُهُ "onu atıyorum" ve (mastar formunda) نَبْذًا "atmak."

Tıpkı Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin şu beytinde dediği gibi:

نَظَرْتَ إِلَى عُنْوَانِهِ فَنَبَذْتَهُ ... كَنَبْذِكَ نَعْلًا أَخْلَقَتْ مِنْ نِعَالِكَا

Onun (mektubumun) başına bir bakıp onu bir kenara atmışsın
Eskiyen (ve kullanmadığın) ayakkabılarını attığın gibi[1018]

2. {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} "İçlerinden birtakımı o antlaşmayı bozdu"

Şanı yüce olan Allah'ın {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"İçlerinden birtakımı o antlaşmayı bozdu."* sözünün tefsiri:

Bu izahlara göre şanı yüce olan Allah'ın {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"İçlerinden birtakımı o antlaşmayı bozdu."*[1019] sözünün anlamı şöyledir: "Onlardan bir grup verdiği o sözü attı ve onu terk ederek uygulamayı reddetti ve onu ihlal etti."

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٦٤١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} يَقُولُ: نَقَضَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ.»

1641. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"İçlerinden birtakımı o antlaşmayı bozdu."*[1020]

1018 Bk. Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/48; Türkî, 2/309. Ayrıca bkz. Ebü'l-Esved, *Dîvânu Ebü'l-Esved*, s. 21 (Nefâisü'l-Mahtûtât içerisinde, s. 2). Ebü'l-Esved'in arkadaşı ve aynı zamanda Meysan valisi Husayn b. el-Hurr'a kendisini ilgilendiren bir işten onu alıkoymak için yazdığı bir mektuptan bahseder. Husayn mektubuna itibar etmeyip ona cevap vermez. Bu duruma üzülen şâir; "Mektupla birlikte sana gönderdiğim kimsenin haber verdiğine göre sen mektubu sol elinle almış ve ondan yüz çevirerek bir kenara atmışsın" diyerek durumu güzel bir tasvirle anlatmıştır. Bk. Abdülhamîd, 1/653-654. Krş. Şâkir, 2/401.

1019 Bakara 2/100.

1020 Bakara 2/100.

sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlardan bir grup verdiği sözü ihlal etmiş ve yerine getirmemiştir."[1021]

a. Kıraat

[١٦٤٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «قَوْلُهُ: {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} قَالَ: لَمْ يَكُنْ فِي الْأَرْضِ عَهْدٌ يُعَاهِدُونَ عَلَيْهِ إِلَّا نَقَضُوهُ، وَيُعَاهِدُونَ الْيَوْمَ وَيَنْقُضُونَ غَدًا.» قَالَ: وَفِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ: «نَقَضَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ.»

1642. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, {نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"İçlerinden birtakımı o antlaşmayı bozdu."*[1022] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onların yeryüzünde üzerinde ahitleştikleri hiçbir söz yoktur ki onu ihlal etmiş olmasınlar. Bugün söz verirler yarın bozarlar. Bu âyet Abdullah b. Mes'ûd kıraatinde نَقَضَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ şeklindedir."[1023] **[2/309]**

b. {نَبَذَهُ} "O antlaşmayı bozdu"

{نَبَذَهُ} *"o antlaşmayı bozdu."*[1024] sözündeki hâ'ya gelince bu zamir الْعَهْدُ kelimesini ifade etmek içindir. Mânası da; "Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı bu antlaşmayı bozmadı mı?" şeklindedir.

c. الْفَرِيقُ Kelimesi

الْفَرِيقُ ise, lafızda tekili olmayan bir kelime olup "topluluk" demektir.

d. {فَرِيقٌ مِنْهُمْ} "İçlerinden birtakımı"

{فَرِيقٌ مِنْهُمْ} *"İçlerinden birtakımı."*[1025] sözündeki hâ ve mîm {هُمْ} *"onlar"*[1026] ise İsrâiloğulları Yahudilerini ifade etmek içindir.

1021 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/184 (970), Yezîd tarikiyle; Türkî, 2/309.
1022 Bakara 2/100.
1023 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/95, Taberî'ye nispetle. İbn Mes'ûd'un kıraatini için bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/336; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/324; Türkî, 2/305.
1024 Bakara 2/100.
1025 Bakara 2/100.
1026 Bakara 2/100.

3. {بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} "Zaten onların çoğu iman etmez"

Şanı yüce olan Allah'ın {بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Zaten onların çoğu iman etmez."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözle şunu kastetmektedir: "Bilakis onların çoğu -Allah'la her sözleşme yaptıklarında ve O'na söz verdiklerinde içlerinden bir grup bu sözü bozarlar- inanmazlar."[1027]

Bu nedenle âyetin tefsiri şu iki şekildedir:

Birincisi; sözün, Allah'ın ahdini bozanların ve yalanlayan grupların sayısının artması ve çoğalmasına işaret edecek bir şekilde olmasıdır. Bu durumda sözün mânası şöyle olur: "İsrâiloğulları Yahudileri, Rableriyle ne zaman bir ahit yaptılarsa içlerinden bir grup bu ahdi bozup atmadı mı? Hayır, bu ahdi bozan bir gruptu. Ancak onu bozup atan böyle olsa da Allah'ı inkâr eden onların çoğudur, azı değil. İşte bu âyetin iki tür tefsirinden birisidir."

İkinci şekli ise; mânanın şöyle olmasıdır: "Yahudiler Rableriyle ne zaman bir ahit yapsalar içlerinden bir grup onu bozup atmadı mı? Hayır, içlerinden bir grup bunun kendileri için caiz olmadığına inandıkları için bu ahdi bozup atmadı. Ancak onların çoğu ne Allah'ı ve peygamberlerini ne de O'nun mükâfatını ve cezasını tasdik ediyordu."

Biz daha önce bu kitabımızda geçtiği üzere delilleriyle birlikte imanın mânasının "tasdik etmek" olduğunu açıkladık.[1028] **[2/310]**

[BAKARA SÛRESİ 101. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

"Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını (Tevrat'ı) arkalarına attılar" **(Bakara 2/101)**

1027 Bu kısım Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/402.
1028 Bk. Türkî, 1/241, 2/310.

1. {وَلَمَّا جَاءَهُمْ} "Onlara gelince"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَمَّا جَاءَهُمْ} *"Onlara gelince"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَلَمَّا جَاءَهُمْ} *"Onlara gelince"*[1029] sözünde şunu kastediyor: İsrâiloğulları Yahudilerinin âlimlerine ve din adamlarına gelince.

2. {رَسُولٌ} "Peygamber"

{رَسُولٌ} *"Peygamber"*[1030] ile Muhammed'i (sav) kastediyor.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٦٤٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ} قَالَ: لَمَّا جَاءَهُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1643. Bana Musa b. Harun'un, Amr tarikiyle Esbât'tan naklettiğine göre Süddî {وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ} *"Onlara peygamber gelince"*[1031] sözü hakkında şöyle demiştir: "Muhammed (sav) onlara (peygamber olarak) geldiğinde."[1032]

3. {مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} "Ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı"

{مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} *"Ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı..."*[1033] sözüne gelince... Allah bu sözünde Muhammed'in (sav) Tevrat'ı tasdik edici olarak geldiğini Tevrat'ın da Allah'ın yarattıklarına gönderilmiş bir peygamberi olduğunu tasdik ettiğini kastetmektedir.

a. {لِمَا مَعَهُمْ} "Ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı)..."

{لِمَا مَعَهُمْ} *"Ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı)..."*[1034] sözüne gelince bu söz şu anlamdadır: "Yahudilerin yanlarında olanı (tasdik edici)."

1029 Bakara 2/101.
1030 Bakara 2/101.
1031 Bakara 2/101.
1032 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/184 (977), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/311.
1033 Bakara 2/101.
1034 Bakara 2/101.

Onların yanında olan Tevrat'tır. Böylece şanı yüce olan Allah, Yahudilerin Allah'tan yanlarındaki Tevrat'ı tasdik edici olarak kendilerine bir elçi geldiğini ve Muhammed'in (sav) Allah'ın peygamberi olduğunu haber verdiğinde:

4. {نَبَذَ فَرِيقٌ} "Bir grup attı"

{نَبَذَ فَرِيقٌ} *"Bir grup attı."*[1035] Bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Yahudiler onu reddettiler ve onun peygamberliğini ilk planda kabul ettikleri halde kıskançlıklarından ve ona olan düşmanlıklarından dolayı onu (peygamberliğini) kabul etmediler."

5. {مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} "Kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı"

Allah'ın {مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı..."*[1036] sözü ise şu mânadadır: "Bunlar Allah'ın kendilerine Tevrat'ı ve onda olanların bilgisini verdiği Yahudi âlimlerdir."

6. {كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} "Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına"

a. {كِتَابَ اللَّهِ} "Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı)"

Allah {كِتَابَ اللَّهِ} *"Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı)"*[1037] sözüyle ise Tevrat'ı kastetmektedir.

b. {وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} "Sırtlarının arkalarına"

{نَبَذُوهُ} *"onu bozdular"*[1038] sözüyle de {وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} *"sırtlarının arkalarına"*[1039] yani onu arkalarına attılar anlamını kastetmiştir. Bu yapmaya gücü olduğu halde bir işi reddeden kimse için söylenilen temsilî bir ifadedir: قَدْ جَعَلَ فُلَانٌ هَذَا الْأَمْرَ مِنْهُ بِظَهْرٍ "Falan kimse kendisine emredilen bu işi

1035 Bakara 2/101.
1036 Bakara 2/101.
1037 Bakara 2/101.
1038 Âl-i İmrân 3/187.
1039 Bakara 2/101.

sırtıyla yaptı, onu arkasına attı.” Bununla şu mâna kastedilmektedir: “O, bu işten yüz çevirdi ve ondan uzaklaşıp ayrıldı.” **[2/311]**

[Şu rivayette olduğu gibi]

[١٦٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} قَالَ: لَمَّا جَاءَهُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَارَضُوهُ بِالتَّوْرَاةِ فَخَاصَمُوهُ بِهَا، فَاتَّفَقَتِ التَّوْرَاةُ وَالْقُرْآنُ، فَنَبَذُوا التَّوْرَاةَ وَأَخَذُوا بِكِتَابِ آصِفَ وَسِحْرِ هَارُوتَ وَمَارُوتَ؛ فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ: {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}»

1644. Bize Musa’nın, Amr, tarikiyle Esbât’tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ} {وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} *“Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab’ı (Tevrat’ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, Allah’ın Kitab’ını (Tevrat’ı) arkalarına attılar.”*[1040] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Muhammed (sav) onlara Peygamber olarak geldiğinde ona Tevrat ile karşılık verdiler ve onunla tartıştılar. Ancak Tevrat ile Kur’ân (hükümler bakımından) birbirine uyunca Tevrat’ı bir kenara attılar ve Âsaf’ın kitabı ile Harut ve Marut’un sihir kitabını aldılar (Sanki Tevrat’ta Hz. Muhammed’in gönderileceği ve ona uyup onu tasdik etmeleri gerektiği bildirilmemiş gibi). Bu nedenle Allah’ın sözü {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} *‘Sanki bilmiyorlarmış gibi’*[1041] (şeklinde gelmiştir).”[1042]

7. {كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} “Sanki bilmiyorlarmış gibi”

{كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} *“Sanki bilmiyorlarmış gibi”*[1043] sözünün anlamına gelince o da şöyledir: “Sanki Allah’ın Kitabı’nı (onun hükümlerini)

1040 Bakara 2/101.

1041 Bakara 2/101.

1042 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/184 (977, 979) Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/308. Rivayette geçen Âsıf’ın Hz. Süleymanın kâtibi olduğu, Allah’ın İsm-i A‘zamı’nı bildiği, her şeyi Hz. Süleyman’ın emriyle yazdığı ve onun kürsüsünün altında sakladığı, Hz. Süleyman’ın vefatından sonra da şeytanların bu belgeleri oradan çıkardığı ve her iki satır arasına sihir yazdıkları ve böylece küfre düştükleri ifade edilir. Şâkir, 2/404.

1043 Bakara 2/101.

arkalarına fırlatıp atan bu Yahudi âlimleri -onda olanlarla amel edeceklerine dair Allah'a söz verdikleri halde onunla amel etmeyi terk ederek onun hükümleriyle amel edeceklerine dair Allah'a verdikleri sözü ihlal ettiler- Tevrat'tan Hz. Muhammed'in (sav) Peygamber olarak gönderileceğini ve ona uyup tasdik etmeleri gerektiğini bilmiyorlarmış gibi. Bu söz şanı yüce olan Allah'tan onların hakkı bildiklerine ve bu konuda daha önceden bilgileri olduğu halde onu inkâr ettiklerine dair onlar hakkında bir haber vermedir. Aynı zamanda onların Allah'ın emrine karşı çıkarak bunları yerine getirmekle yükümlü olduklarını bilerek ona muhalefet ettiklerini bildirmesidir.

[Şu rivayette olduğu gibi]

[١٦٤٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} يَقُولُ: نَقَضَ فَرِيقٌ {مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} أَيْ أَنَّ الْقَوْمَ كَانُوا يَعْلَمُونَ. وَلَكِنَّهُمْ أَفْسَدُوا عِلْمَهُمْ وَجَحَدُوا وَكَتَمُوا وَكَفَرُوا بِهِ.»

1645. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı attılar."*[1044] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bir grup ihlal ettiler. {مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} *'Kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar.'*[1045] Yani bu topluluk (Peygamber'in hak olduğunu Tevrat'tan) biliyorlardı. Ancak onlar bilgilerini yok saydılar ve onu (hak peygamber olduğunu) reddettiler ve bu konudaki bilgilerini gizleyerek onu inkâr ettiler."[1046] **[2/312]**

1044 Bakara 2/101.

1045 Bakara 2/101.

1046 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/185 (980), Yezîd tarikiyle {وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ} *"sırtlarının arkalarına"* ifadesine kadar rivayet etmiştir. Kalan kısmını ise (981) Şeybân en-Nahvî tarikiyle Katâde'den nakletmiştir. Türkî, 2/312.

[BAKARA SÛRESİ 102. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinde ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!" (Bakara 2/102)

1. {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} *"Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1047] sözüyle

1047 Bakara 2/102.

şunu kastediyor: Şanı yüce olan Allah'ın Musa'ya (as) indirdiği Kitab'ın hak olduğunu bildikleri halde bilmezden gelerek arkalarına attıklarını ve inkâr ettiklerini açıkladığı Yahudi din adamlarından ve âlimlerinden bir grup sanki bilmiyorlarmış gibi davranıyorlardı. Bunun üzerine Allah (bu âyetle) onların katından elçisi Musa'ya (as) indirildiğini bildikleri kendi Kitabı'nı reddettiklerini ve bu Kitap'ta olan hükümlerle amel edeceklerine dair onlardan aldığı ahdi bozduklarını haber verdi. Yine onların Davud b. Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları sihri Tevrat'a tercih ederek ona tâbi olduklarını ve bunun büyük bir hüsran ve apaçık bir dalâlet olduğunu bildirdi.

a. Bu Sözle Kimin Kastedildiği

Müfessirler {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1048] sözüyle kimin kastedildiği konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dedi: "Şanı yüce olan Allah bu sözle Hz. Peygamber'in (sav) hicret ettiği yerde bulunan Yahudileri kastetmiştir. Çünkü onlar Tevrat hakkında Resûlullah (sav) ile tartıştılar. Tevrat ile Kur'ân'ın birbirine muvafık olduğunu ve Tevrat'ın da tıpkı Kur'ân gibi Muhammed'e (sav) tâbi olmayı ve onu tasdik etmeyi emrettiğini görünce bu sefer onunla insanların Süleyman'ın (as) hükümranlığı aleyhine kâhinlere yazdırdığı kitaplarla tartışmaya başladılar." **[2/313]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٤٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}[عَلَى عَهْدِ سُلَيْمَانَ]. قَالَ: كَانَتِ الشَّيَاطِينُ تَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ، فَتَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ، فَيَسْتَمِعُونَ مِنْ كَلَامِ الْمَلَائِكَةِ فِيمَا يَكُونُ فِي الْأَرْضِ مِنْ مَوْتٍ أَوْ غَيْثٍ أَوْ أَمْرٍ، فَيَأْتُونَ الْكَهَنَةَ فَيُخْبِرُونَهُمْ، فَتُحَدِّثُ الْكَهَنَةُ النَّاسَ فَيَجِدُونَهُ كَمَا قَالُوا. حَتَّى إِذَا أَمِنَتْهُمُ الْكَهَنَةُ كَذَبُوا لَهُمْ، فَأَدْخَلُوا فِيهِ غَيْرَهُ فَزَادُوا مَعَ كُلِّ كَلِمَةٍ سَبْعِينَ كَلِمَةً. فَاكْتَتَبَ النَّاسُ ذَلِكَ الْحَدِيثَ فِي الْكُتُبِ وَفَشَا فِي

1048 Bakara 2/102.

بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّ الْجِنَّ تَعْلَمُ الْغَيْبَ. فَبَعَثَ سُلَيْمَانُ فِي النَّاسِ، فَجَمَعَ تِلْكَ الْكُتُبَ فَجَعَلَهَا فِي صُنْدُوقٍ، ثُمَّ دَفَنَهَا تَحْتَ كُرْسِيِّهِ، وَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنَ الشَّيَاطِينِ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَدْنُوَ مِنَ الْكُرْسِيِّ إِلَّا احْتَرَقَ، وَقَالَ: لَا أَسْمَعُ أَحَدًا يَذْكُرُ أَنَّ الشَّيَاطِينَ تَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا ضَرَبْتُ عُنُقَهُ. فَلَمَّا مَاتَ سُلَيْمَانُ، وَذَهَبَتِ الْعُلَمَاءُ الَّذِينَ كَانُوا يَعْرِفُونَ أَمْرَ سُلَيْمَانَ، وَخَلَفَ بَعْدَ ذَلِكَ خَلْفٌ، تَمَثَّلَ الشَّيْطَانُ فِي صُورَةِ إِنْسَانٍ، ثُمَّ أَتَى نَفَرًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَقَالَ: هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى كَنْزٍ لَا تَأْكُلُونَهُ أَبَدًا؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: فَاحْفُرُوا تَحْتَ الْكُرْسِيِّ وَذَهَبَ مَعَهُمْ فَأَرَاهُمُ الْمَكَانَ. فَقَامَ نَاحِيَةً، فَقَالُوا لَهُ: فَاذْنُ. قَالَ: لَا وَلَكِنِّي هَاهُنَا فِي أَيْدِيكُمْ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوهُ فَاقْتُلُونِي. فَحَفَرُوا فَوَجَدُوا تِلْكَ الْكُتُبَ، فَلَمَّا أَخْرَجُوهَا قَالَ الشَّيْطَانُ: إِنَّ سُلَيْمَانَ إِنَّمَا كَانَ يَضْبِطُ الْإِنْسَ وَالشَّيَاطِينَ وَالطَّيْرَ بِهَذَا السِّحْرِ. ثُمَّ طَارَ فَذَهَبَ. وَفَشَا فِي النَّاسِ أَنَّ سُلَيْمَانَ كَانَ سَاحِرًا وَاتَّخَذَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تِلْكَ الْكُتُبَ. فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَمُوهُ بِهَا، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}»

1646. Bana Musa b. Harun'un Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1049] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Süleyman'ın hükümranlığı aleyhine)[1050] demektir. Şeytanlar önceleri gökyüzüne çıkarlar ve orada konuşulanları dinlemek üzere otururlardı. Böylece meleklerin kendi aralarında yeryüzünde olacak olan ölüm, yağmur ve herhangi bir şey hakkında konuştuklarını işitirler ve ardından bu işittiklerini kâhinlere gelip haber verirlerdi. Kâhinler de bunu halka söylerlerdi ve bu söyledikleri onların anlattığı şekilde gerçekleşirdi. (Şeytanların kendilerine anlattıkları her şey gerçekleşince) Kâhinler onlara güvendiler. Kâhinlerin kendilerine duydukları bu güven üzerine şeytanlar onlara yalan söylediler ve getirdikleri bilgilere başka sözler de karıştırdılar. Her söze yetmiş kelime eklediler. Bu sözleri halk kitaplara yazdı ve böylece İsrâiloğulları arasında cinlerin gaybı bildiği haberi yayıldı. Ardından Süleyman Peygamber insanlara

1049 Bakara 2/102.

1050 Parantez içindeki kısım asıl nüshada ilave olarak yer almaktadır. Türkî, 2/313.

peygamber olarak gelince bütün bu kitapları topladı, bir sandığa koydu ve tahtının altına bunları sakladı. Şeytanlardan hiçbirisi, tahta yaklaşamıyordu. Yaklaşmaya çalıştığında bir alevle karşılaşıyordu. Süleyman (as) kavmine şöyle dedi: 'Şeytanların gaybı bileceğini söyleyenin boynunu vururum.' Ta ki Süleyman (as) ölünce onun durumunu bilen âlimler yok olunca onlardan sonra öyle nesiller geldi ki şeytan, insan sûretine girdi ve İsrâiloğulları'ndan bir grubun yanına geldi ve onlara dedi ki:

'Sizin ebediyyen yiyip bitiremeyeceğiniz bir hazineyi size göstereyim mi?' Onlar da,

'Evet' dediler. Şeytan,

'Öyleyse şu tahtın altını kazın' dedi. Onlarla beraber gidip kitapların olduğu yeri gösterdi ve bir kenarda durdu. Kendisine,

'Yaklaş' dediklerinde,

'Hayır ben burada yanınızda duruyorum. Eğer onu bulamazsanız beni öldürün' dedi. Sonra onun gösterdiği yeri kazdılar ve o kitapları buldular. Kitapları çıkardıklarında şeytan onlara dedi ki:

'İşte Süleyman, insanları, şeytanları ve kuşları bu sihirle kontrol altında tutuyordu.' Sonra ortadan kayboldu (uçup gitti). Böylece insanlar arasında Süleyman Peygamber'in büyücü olduğu görüşü yayıldı. İsrâiloğulları bu kitapları aldılar ve Hz. Muhammed (sav) peygamber olarak geldiğinde onunla bu kitaplarla tartıştılar. İşte Allah'ın;

{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}

'*Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler.*'[1051] âyetiyle söylediği budur."[1052]
[2/314]

[١٦٤٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} قَالُوا: إِنَّ الْيَهُودَ سَأَلُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَانًا عَنْ أُمُورٍ مِنَ التَّوْرَاةِ، لَا يَسْأَلُونَهُ عَنْ شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ

1051 Bakara 2/102.
1052 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/186 (987), Amr b. Hammâd tarikiyle إِلَّا احْتَرَقَ ifadesine kadar; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/194; Türkî, 2/314.

إِلَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا سَأَلُوهُ عَنْهُ فَيَخْصِمُهُمْ. فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا: هَذَا أَعْلَمُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا مِنَّا. وَإِنَّهُمْ سَأَلُوهُ عَنِ السِّحْرِ وَخَاصَمُوهُ بِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}. وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ عَمَدُوا إِلَى كِتَابٍ فَكَتَبُوا فِيهِ السِّحْرَ وَالْكَهَانَةَ وَمَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، فَدَفَنُوهُ تَحْتَ مَجْلِسِ سُلَيْمَانَ، وَكَانَ سُلَيْمَانُ لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ، فَلَمَّا فَارَقَ سُلَيْمَانَ الدُّنْيَا اسْتَخْرَجُوا ذَلِكَ السِّحْرَ، وَخَدَعُوا بِهِ النَّاسَ وَقَالُوا: هَذَا عِلْمٌ كَانَ سُلَيْمَانُ يَكْتُمُهُ وَيَحْسُدُ النَّاسَ عَلَيْهِ. فَأَخْبَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا الْحَدِيثِ. فَرَجَعُوا مِنْ عِنْدِهِ، وَقَدْ حَزِنُوا وَأَدْحَضَ اللَّهُ حُجَّتَهُمْ.»

1647. Bana Ammâr b. Hasan'dan nakledilen bir haberde, İbn Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1053] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler zaman zaman Tevrat'ın emirleri hakkında Hz. Peygamber'e sorular soruyorlardı. Onlar, hangi konuda soru sorarlarsa, Allah sordukları konuda onlara bir haber indiriyor ve onları alt ediyordu. Yahudiler bu durumu görünce;

'Bu adam, bize indirileni bizden daha iyi biliyor.' dediler. (Yine bir gün) Hz. Peygamber'e sihir hakkında sorarak bu konuda onunla tartışmaya girdiler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah;

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ
وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}

'Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler.'[1054] âyetini inzâl buyurdu. Şeytanlar Kitab'a yöneldiler ve onun içerisine sihir, kâhinlik ve daha başka şeyler yazdılar

1053 Bakara 2/102.
1054 Bakara 2/102.

ve onu Süleyman'ın (as) tahtının altına gömdüler. -Süleyman (as) gaybı bilmezdi- Dünyadan ayrılınca şeytanlar bu sihri çıkararak onunla insanları aldattılar ve dediler ki:

'İşte bu, Süleyman'ın (as) insanlardan gizleyip sakladığı ilimdir.'

İşte Hz. Peygamber bu hadisle onların bu yaptıklarını Yahudilere bildirdi ve Yahudiler onun yanından üzgün bir şekilde çıktılar. Böylece Allah Teâlâ onların delillerini yok etti."[1055]

[١٦٤٨] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} قَالَ: لَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ {نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} الْآيَةُ. قَالَ: اتَّبَعُوا السِّحْرَ، وَهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ. فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}.

1648. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1056] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) onların yanındakini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak gelince {نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} *'Kendilerine kitap verilenlerden bir grup (Tevrat'ı arkalarına) attılar.'*[1057] Onlar Ehl-i Kitap'tan oldukları halde sihre tâbi oldular. Râvi, âyeti {وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} *'Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler.'*[1058] kısmına kadar okudu."

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah, Süleyman (as) dönemindeki Yahudileri kastetmiştir." **[2/315]**

1055 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/194, 195, Rebî' tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/95, Taberî'ye nispetle ve İbn Ebî Hâtim tarikiyle Ebü'l-Âliye'den rivayetle; Türkî, 2/315.

1056 Bakara 2/102.

1057 Bakara 2/101.

1058 Bakara 2/102.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٤٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «تَلَتِ الشَّيَاطِينُ السِّحْرَ عَلَى الْيَهُودِ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ فَاتَّبَعَتْهُ الْيَهُودُ عَلَى مُلْكِهِ؛ يَعْنِي اتَّبَعُوا السِّحْرَ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ.»

1649. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Şeytanlar Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında Yahudilere sihir uydurdular. Onlar da onun mülküne tâbi oldular. Yani Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkındaki sihre tâbi oldular."

b. Nüzûl Sebebi

[١٦٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: «عَمَدَتِ الشَّيَاطِينُ حِينَ عَرَفَتْ مَوْتَ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَكَتَبُوا أَصْنَافَ السِّحْرِ: مَنْ كَانَ يُحِبُّ أَنْ يَبْلُغَ كَذَا وَكَذَا، فَلْيَفْعَلْ كَذَا وَكَذَا. حَتَّى إِذَا صَنَّفُوا أَصْنَافَ السِّحْرِ، جَعَلُوهُ فِي كِتَابٍ. ثُمَّ خَتَمُوا عَلَيْهِ بِخَاتَمٍ عَلَى نَقْشِ خَاتَمِ سُلَيْمَانَ، وَكَتَبُوا فِي عُنْوَانِهِ: هَذَا مَا كَتَبَ آصَفُ بْنُ بَرْخِيَا الصِّدِّيقُ لِلْمَلِكِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ مِنْ ذَخَائِرِ كُنُوزِ الْعِلْمِ. ثُمَّ دَفَنُوهُ تَحْتَ كُرْسِيِّهِ، فَاسْتَخْرَجَتْهُ بَعْدَ ذَلِكَ بَقَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ حِينَ أَحْدَثُوا مَا أَحْدَثُوا، فَلَمَّا عَثَرُوا عَلَيْهِ قَالُوا: مَا كَانَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ إِلَّا بِهَذَا. فَأَفْشُوا السِّحْرَ فِي النَّاسِ وَتَعَلَّمُوهُ وَعَلَّمُوهُ، فَلَيْسَ فِي أَحَدٍ أَكْثَرَ مِنْهُ فِي يَهُودَ. فَلَمَّا ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا نَزَلَ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ وَعَدَّهُ فِيمَنْ عَدَّهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ، قَالَ مَنْ كَانَ بِالْمَدِينَةِ مِنْ يَهُودَ: أَلَا تَعْجَبُونَ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزْعُمُ أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ كَانَ نَبِيًّا. وَاللَّهِ مَا كَانَ إِلَّا سَاحِرًا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمْ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}» الْآيَةَ.

1650. Bize İbn Humeyd'in Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshâk şöyle demiştir: "Şeytanlar Davud'un (as) oğlu Süleyman Peygamber'in (as) öldüğünü anlayınca, çeşitli büyüler yazdılar (ve şöyle dediler):

‘Şunu ve şunu elde etmek isteyenler, şöyle şöyle desinler.’ Daha sonra bu çeşitli büyüleri toplayıp birleştirdiler ve bir kitap haline getirdiler. Ardından Süleyman’ın (as) yüzüğünün motifinin aynısı bir mühürle bu kitabı mühürlediler ve kitabın başına şöyle yazdılar:

‘Bu kitap, Davud oğlu Kral Süleyman’ın dostu Asaf b. Berhiyâ’nın ilim hazinelerinden yazdığı hazinelerdir.’ Daha sonra bunu Süleyman’ın tahtının altına sakladılar. Süleyman’ın (as) vefatından sonra İsrâiloğulları’nın torunları [insanlara karşı] uydurdukları şeyleri uydururken bunu çıkardılar. İnsanların kafaları karışınca da şöyle dediler:

‘Vallahi! Davud (as) oğlu Süleyman bunlarla insanlara hükmediyordu.’ Böylece insanlar arasında sihri yaydılar. Onlar bu sihri öğrendiler, bunlar da onlara öğrettiler. Böylece sihir Yahudilerin arasında yayıldığı kadar, hiçbir yerde yaygın değildi. Resûlullah (sav), Allah’tan kendisine nâzil olan âyetlerde Davud (as) oğlu Süleyman’ı (as) zikredip onu peygamberler arasında sayınca o sırada Medine’de bulunan Yahudiler şöyle dedi:

‘Muhammed’e (sav) şaşırmıyor musunuz? O, Davud’un (as) peygamber olduğunu ileri sürüyor. Vallahi o, ancak bir sihirbazdır.’ Bunun üzerine Allah onların Muhammed (sav) hakkında söyledikleri bu sözler nedeniyle,

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ}

‘Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.’[1059] âyetini inzâl buyurdu.”[1060] **[2/316]**

[١٦٥٠]/١حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} قَالَ: كَانَ حِينَ ذَهَبَ مُلْكُ سُلَيْمَانَ ارْتَدَّ فِئَامٌ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ. فَلَمَّا رَجَّعَ اللهُ إِلَى سُلَيْمَانَ مُلْكَهُ، قَامَ النَّاسُ عَلَى الدِّينِ كَمَا كَانُوا. وَإِنَّ سُلَيْمَانَ ظَهَرَ عَلَى كُتُبِهِمْ فَدَفَنَهَا تَحْتَ كُرْسِيِّهِ. وَتُوُفِّيَ سُلَيْمَانُ

1059 Bakara 2/102.

1060 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/195; İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/544, özet olarak; Türkî, 2/316.

حِدْثَانَ ذَلِكَ، فَظَهَرَتِ الْجِنُّ وَالْإِنْسُ عَلَى الْكُتُبِ بَعْدَ وَفَاةِ سُلَيْمَانَ، وَقَالُوا: هَذَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ نَزَلَ عَلَى سُلَيْمَانَ أَخْفَاهُ مِنَّا. فَأَخَذُوا بِهِ فَجَعَلُوهُ دِينًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} وَهِيَ الْمَعَازِفُ وَاللُّعَبُ وَكُلُّ شَيْءٍ يَصُدُّ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ.»

1650/1. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, amcası, o babası o da dedesinden rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar küfre girdiler."*[1061] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hz. Süleyman'ın (as) saltanatı yok olunca, cinlerden ve insanlardan bir topluluk irtidad edip nefsanî arzularına uydular. Allah, Hz. Süleyman'a mülkünü tekrar verince insanlar eskiden olduğu dinlerine tekrar döndüler. Hz. Süleyman ellerindeki kitapları görünce bunları alıp tahtının altına gömdü. Daha sonra işin henüz başındayken Hz. Süleyman vefat edince insanlar ve cinler onun vefatından sonra bu kitapları ele geçirdiler ve şöyle dediler:

'Bu, Yüce Allah'ın Süleyman'a gönderdiği ve onun da bizden gizlediği kitaptır.' Kitab'ı alıp ondakileri bir din haline getirdiler. Bunun üzerine Allah:

{وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ}

'Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını (Tevrat'ı) arkalarına attılar. Böylece şeytanların (Süleyman'ın hükümranlığı hakkında) uydurdukları

1061 Bakara 2/102.

yalanların ardına düştüler.'[1062] âyetini indirdi.[1063] Bunlar şeytanların insanlara vesveseyle sevdirdiği çalgılar, oyunlar ve Allah'ı zikretmekten alıkoyan her şeydir."[1064]

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1065] âyetinin tefsiri hakkında en doğru görüş şudur: "Bu âyet şanı yüce olan Allah'ın, Resûlullah'a (dönemine) yetişen, onun Peygamberliğini ve onun Allah'ın gönderdiği bir elçisi olduğunu bildikleri halde onu reddeden Yahudi din adamlarına bir kınamasıdır. Aynı şekilde indirdiği Kitab'ı reddetmeleri ve ellerinde olup onu öğrendikleri ve onun Allah'ın Kitabı olduğunu çok iyi bildikleri halde onunla amel etmeyi terk etmeleri ve kendilerinin, atalarının ve onlardan öncekilerin Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduklarına tâbi olmaları nedeniyle onları azarlamasıdır. Biz daha önce geçtiği üzere atalarının yaptıkları fiillerin onlara (Peygamber dönemi Yahudilerine) izafe etmenin bir üslup şekli olarak caiz olduğunu açıkladık. Burada tekrardan kaçınmak istiyoruz.[1066] **[2/317]**

Biz bu tefsiri tercih ettik. Çünkü Yahudilerden Süleyman ve Allah'ın ondan sonra hak üzere gönderdiği Peygamber'e [Hz. Muhammed'e (sav)] kadar (bütün dönemlerde) şeytanların onların hükümranlıkları hakkında uydurduklarına ve sihir işine tâbi olanlar hiç bitmemiştir.[1067]

c. {وَاتَّبَعُوا} "Ardına düştüler."

Âyette şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّبَعُوا} *"Ardına düştüler."*[1068] sözüyle onlardan bazılarını kastedip diğerlerini kastetmediğine dair bir işaret

---

1062 Bakara 2/101-102.

1063 Bu kısmın tercümesinde Türkî'nin م nüshası ve Şâkir baskısı esas alınmıştır. Krş. Şâkir, 2/408; Türkî, 2/316.

1064 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/185 (984), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 2/317. Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında numaralandırılmamıştır. Şâkir, bu rivayetin bir önceki Taberî rivayetinin devamı mı yoksa onun nüshasında bir eksiklik mi olduğu konusunu bilemediğini ifade etmektedir. O nedenle rivayet numaralarının Şâkir nüshası ile uyumlu olması için bu şekilde bir numaralandırma yaptık. Krş. Şâkir, 2/408; Türkî, 2/316.

1065 Bakara 2/102.

1066 Bk. Türkî, 1/642-643, 2/318.

1067 Bu kısım Türkî'nin م nüshası ve Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/409; Türkî, 2/318.

1068 Bakara 2/102.

yoktur. Çünkü Arapların kullanımlarında, açıkladığımız şeyin -{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} *"Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1069] sözüyle kendilerinden haber verilenlerin atalarının şeytanların uydurduklarına tâbi olmaları- onlardan sonra gelen nesillerine izafe edilmesi fasih ve caizdir. Bunun sadece öncekilere mahsus bir iş (Allah'ın Kitabı'nı reddetme ve şeytanların uydurduklarına tâbi olma) olduğuna dair Resûlullah'tan (sav) nakledilen bir rivayet ve buna işaret eden bir delil yoktur. O nedenle bu konuda söylenmesi gereken (en doğru) söz şudur: Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduklarına tâbi olan bütün Yahudiler açıkladığımız şekilde bu âyetin mânasına dâhildirler.

d. {مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} "Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları"

Şanı yüce olan Allah'ın {مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} *"Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle {مَا تَتْلُوا} *"uydurdukları"*[1070] sözüyle "uyduranlar" mânasını kastetmiştir. Bu durumda âyetin mânası şöyledir: "Şeytanların uydurduklarına tâbi oldular."

e. {تَتْلُوا} "Uydurdular"

Müfessirler {تَتْلُوا} *"uydurdular"*[1071] sözünün tefsiri hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dedi: "{تَتْلُوا} *'uydurdular'*[1072] sözüyle şunu kastetmektedir: 'Anlatır, nakleder, onunla konuşur ve onu haber verir. Tıpkı Kur'ân'ı okuyan birisi gibi. Onun okuması da budur.'" Bu görüşü ileri sürenler bu konudaki yorumlarını şeytanların insanlara sihri öğrettiği ve onlara bunu aktaranlar olduğu anlamına dayandırmışlardır. **[2/318]**

1069 Bakara 2/102.
1070 Bakara 2/102.
1071 Bakara 2/102.
1072 Bakara 2/102.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٥١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} قَالَ: كَانَتِ الشَّيَاطِينُ تَسْمَعُ الْوَحْيَ، فَمَا سَمِعُوا مِنْ كَلِمَةٍ زَادُوا فِيهَا مِائَتَيْنِ مِثْلَهَا، فَأَرْسَلَ سُلَيْمَانَ إِلَى مَا كَتَبُوا مِنْ ذَلِكَ فَجَمَعَهُ. فَلَمَّا تُوُفِّيَ سُلَيْمَانَ وَجَدَتْهُ الشَّيَاطِينُ فَعَلَّمَتْهُ النَّاسَ؛ وَهُوَ السِّحْرُ.»

1651. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Ebû Huzeyfe, Şibl, Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1073] sözü hakkında şöyle demiştir: "Şeytanlar vahyi dinliyorlardı. Ondan bir kelime işittiklerinde üzerine onun iki yüz katı kadar bir kelimeyi ekliyorlardı. Süleyman (as) onların bu yazdıklarını toplamak üzere (adamlarını) gönderdi (ve bunları toplattı). Süleyman (as) vefat edince de şeytanlar onun bu toplattığı şeyleri buldular ve insanlara öğrettiler. (Onların bulup insanlara öğrettikleri) bu (şey) sihirdi."[1074]

[١٦٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} مِنَ الْكِهَانَةِ وَالسِّحْرِ؛ وَذُكِرَ لَنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّ الشَّيَاطِينَ ابْتَدَعْتَ كِتَابًا فِيهِ سِحْرٌ وَأَمْرٌ عَظِيمٌ، ثُمَّ أَفْشَوْهُ فِي النَّاسِ وَعَلَّمُوهُمْ إِيَّاهُ.»

1652. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğinde göre Katâde {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1075] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani kehânet ve sihre tâbi oldular. Bize nakledildiğine göre (doğrusunu Allah bilir) şeytanlar içinde sihir ve önemli şeyler bulunan bir kitap uydurdular. Daha sonra da onu insanlar arasında yaydılar ve onu insanlara öğrettiler."[1076]

1073 Bakara 2/102.

1074 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/195; Türkî, 2/319.

1075 Bakara 2/102.

1076 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/187 (992), benzerini Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den başında bir ilave ile nakletmiştir. Türkî, 2/317.

[١٦٥٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «قَوْلُهُ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} قَالَ: نَرَاهُ مَا تُحَدِّثُ.»

1653. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ} "*Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.*"[1077] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani 'Onların uydurduklarını/söylediklerini görmekteyiz' mânasındadır."[1078]

[١٦٥٤] حَدَّثَنِي سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ السُّوَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «انْطَلَقَتِ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَيَّامِ الَّتِي ابْتُلِيَ فِيهَا سُلَيْمَانَ، فَكَتَبَتْ فِيهَا كُتُبًا فِيهَا سِحْرٌ وَكُفْرٌ، ثُمَّ دَفَنُوهَا تَحْتَ كُرْسِيِّ سُلَيْمَانَ، ثُمَّ أَخْرَجُوهَا فَقَرَءُوهَا عَلَى النَّاسِ.»

1654. Bana Selm b. Cünâde es-Süvâî, Ebû Muâviye, A'meş, Minhâl, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Süleyman'ın (as) imtihan edildiği günlerde şeytanlar gidip içerisinde sihir ve küfür olan bir kitap yazdılar. Sonra da onu Süleyman'ın (as) tahtının altına gizlediler. Ardından (Süleyman bu kitabı oraya saklamış gibi) oradan çıkarıp insanlara onu okudular." **[2/319]**

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "{مَا تَتْلُوا} *'uydurdukları'*[1079] sözünün anlamı 'ona tâbi olan, önderlik eden ve onu yapan' mânasıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٥٥] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَمْرٍو الْعَنْقَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَسْبَاطٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{تَتْلُوا} قَالَ: تَتْبَعُ.»

1655. Bize Hüseyin b. Amr el-Ankazî, ona babası, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, âyette geçen {تَتْلُوا}

1077 Bakara 2/102.
1078 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/96, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/319.
1079 Bakara 2/102.

"uydurdular"[1080] sözünün "tâbi olmak/takip etmek" mânasında olduğunu söylemiştir.[1081]

[١٦٥٦] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، مِثْلَهُ.

1656. Bana Nasr b. Abdurrahman el-Ezdî, Yahya b. İbrahim, Süfyân es-Sevrî, Mansûr tarikiyle Ebû Rezîn'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

Bu konuda en doğru olan şöyle demektir: "Şanı yüce olan Allah kendilerinden haber verdiği kimselerin kendilerinden sonra gelenlerle birlikte Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları şeylere tâbi olduklarını bildirdi."

"O da böyle tilavet ediyor." diyen kimsenin sözüne gelince: Arapçada bu kelimenin تَلَى - يَتْلُو iki mânası vardır:

1- Birincisi: Takip etmek, peşinden gitmek mânasıdır. Tıpkı arkasından yürüyüp gittiğinde ve izini takip ettiğinde تَلَوْتُ فُلَانًا "Falanı takip ettim" denildiği ve şanı yüce olan Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

{هُنَالِكَ تَتْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ}

"Orada herkes daha önce yaptığı şeylerin peşinden gidecek."[1082]

Yani orada herkes daha önce yaptıklarının (kendisini götürdüğü şeyin) peşinden gidecek.

2- Diğeri ise; "Okumak ve araştırmak" mânasıdır.

Tıpkı senin Kur'ân'ı okuyor ve araştırıyor mânasında فُلَانٌ يَتْلُو الْقُرْآنَ demen ve Hassân b. Sâbit'in şu söylediği gibi:

1080 Bakara 2/102.

1081 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/96, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/320.

1082 Yûnus 10/30. Âyetin elimizdeki Mushaflarda geçen {تَبْلُوا} şeklindeki kıraati Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir'in okuyuşudur. Yukarıda geçen {تَتْلُو} şeklindeki okuyuş ise Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 325;Türkî, 2/320; Krş. Şâkir, 2/411.

Taberi, Hamza ve Kisai'nin kıraatini esas alarak ayeti şahit olarak getirmiştir.

نَبِيٌّ يَرَى مَا لَا يَرَى النَّاسُ حَوْلَهُ ... وَيَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ فِي كُلِّ مَشْهَدِ

Peygamber öyle bir peygamberdir ki
insanların etraflarında göremedikleri şeyleri görür
Ve her yerde, her mescidde Allah'ın Kitabı'nı okur[1083] **[2/320]**

f. التِّلَاوَةُ Kelimesi

Şanı yüce olan Allah bize -âyetteki التِّلَاوَة kelimesinin bu anlamlarından hangisinin yani şeytanların Süleyman'ın hükümranlığı ile ilgili sihir uydurdukları ya da peşinden gittikleri şeklindeki bu iki anlamından hangisinin olduğunu yanlış anlamaya dair- mazereti ortadan kaldıracak bir haber bildirmedi. Şeytanların tilâvet etmeleri onların sihri araştırmaları, insanlara öğretmeleri ve onu bizzat yapmaları da olabilir. Yani âyette التِّلَاوَة kelimesinin her iki anlamı da kastedilmiş olabilir. Bu mânaya göre Yahudiler de aynı onların bu yaptıkları gibi yapmışlar yani hem sihir yapmışlar hem de onu insanlara öğretmişlerdir.

g. {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında"

Şanı yüce olan Allah'ın {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} "*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} "*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında*"[1084] sözüyle şunu kastetmektedir: "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında. Çünkü Araplar فِي harf-i ceri yerine عَلَى'yı, عَلَى harfi cerri yerine de فِي harf-i cerini getirirler. Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ} "*ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım.*"[1085] sözü de bu şekildedir. Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ "Mutlaka sizi hurma dallarına (asacağım)." Yine şöyle denildiği gibi: فَعَلْتُ كَذَا فِي عَهْدِ كَذَا ve وَعَلَى عَهْدِ كَذَا "Bunu falanın hükümranlığı hakkında yaptım" aynı mânadadır. Bizim bu konuda söylediğimizi İbn Cüreyc ve İbn İshâk bu âyetin tefsiri hakkında söylemektedirler.

1083 Hassân b. Sâbit, *Dîvânu Hassân*, s. 377; Türkî, 2/320. Bu beyit Hassân b. Sâbit'in Peygamber (sav) Medine'ye hicret için çıktığında Ümmü Ma'bed'in haberi kendisine ulaştığında onun hakkında söylediği beyitlerden birisidir. Şâkir, 2/411.

1084 Bakara 2/102.

1085 Tâhâ 20/71.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٦٥٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ، حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «{عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} يَقُولُ: فِي مُلْكِ سُلَيْمَانَ.»

1657. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, âyetteki {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında"*[1086] sözünden kastın "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında (şeytanların uydurdukları)" olduğunu söylemiştir.[1087]

[١٦٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: «فِي قَوْلِهِ: {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} أَيْ فِي مُلْكِ سُلَيْمَانَ.»

1658. Bize İbn Humeyd'in Seleme tarikiyle İbn İshâk'tan rivayet ettiğine göre o, {عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında"*[1088] sözünden kastın "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında (şeytanların uydurdukları)" olduğunu söylemiştir.[1089] **[2/321]**

2. {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} "Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi; fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler"* sözünün tefsiri:

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Daha önce bir kimsenin Süleyman'a (as) küfür izafe ettiğine dair bir bilgi geçmediği halde {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler."*[1090] sözünün {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların*

1086 Bakara 2/102.
1087 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/96, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/321.
1088 Bakara 2/102.
1089 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/186 (988), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/321.
1090 Bakara 2/102.

ardına düştüler."[1091] âyetinin içerisinde geçmesi ne anlama gelmektedir? Kaldı ki aksine Allah âyette, Süleyman'ın değil Yahudilerden şeytanların Süleyman'ın mülkü hakkında uydurdukları şeylere tâbi olanları zikretti. O halde sihir yapan ve onu Yahudilere öğreten şeytanlara tâbi olanlar hakkında verilen bir bilginin hemen arkasından küfrün Süleyman'dan nefyinin mânası nedir?" Ona şöyle cevap verilir:

Bu sözün anlamı, şanı yüce olan Allah'ın şeytanların Süleyman'ın hükümranlığı hakkında uydurdukları sihre tâbi olmayı ve küfrü, Yahudilere izafe ettiğidir. Ancak onlar şanı yüce olan Allah'ın bu konuda şeytanlara izafe ettiği şeyi Davud (as) oğlu Süleyman'a izafe ettiler ve bu sihir eylemini onun yaptığını ve insanlara bunu öğrettiğini ileri sürdüler. Aynı şekilde o, insanlar, cinler, şeytanlar ve Allah'ın yarattığı diğer mahlûkatı sihirle kendisine boyun eğdiriyordu. Onlardan Allah'ın emir ve yasaklarından habersiz olanlar ve Allah'ın Tevrat'ta bu konuda indirdiklerini bilmeyenler -Allah'ın haram kıldığı sihri yapmayı- sihri güzel gördüler. Süleyman ise bundan -kendisine sihir yapmanın ve onu insanlara öğretmenin kendisine izafe edilmesinden- berîdir. Çünkü o, Allah'ın peygamberi ve onlar gibi bir beşerdir. Yahudiler bu iddialarına ilaveten onun Allah'ın peygamberi olduğunu inkâr ettiler ve şöyle dediler:

"Bilakis o bir sihirbazdır." Bunun üzerine şanı yüce olan Allah onlardan kendilerine -bir kısmını az önce zikrettiğimiz bize ulaşan diğer geriye kalanlarını da ileride zikredeceğimiz sebeplerden dolayı- sihir ve küfrü nispet edenlere karşı Davud (as) oğlu Süleyman'ı (as) sihirden ve küfürden berî kıldı. Kendileri sihir yapan, sihir bilmelerini de cahillere güzel gösteren ve Süleyman'ın (as) da sihir yapmayı bildiğini iddia eden diğerlerini yalanladı ve Allah böylece Süleyman'ın (as) sihirbaz ve kâfir olduğunu reddetti. Yahudilere de Süleyman'ın Allah'a itaatten başka onlara bir şey emretmeyip kendilerine Allah'ın Musa'ya (as) indirdiği Kitabı'ndaki şeylere tâbi olmalarını emrettiği halde onların -sihir yapmaları hakkında- şeytanların Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında uydurdukları saçmalıklara tâbi olduklarını bildirdi. **[2/322]**

Söylediğimizin doğruluğuna delil olan hadisler ve rivayetler şunlardır:

1091 Bakara 2/102.

a. Nüzûl Sebebi

[١٦٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «كَانَ سُلَيْمَانَ يَتَتَبَّعُ مَا فِي أَيْدِي الشَّيَاطِينِ مِنَ السِّحْرِ، فَيَأْخُذُهُ فَيَدْفِنُهُ تَحْتَ كُرْسِيِّهِ فِي بَيْتِ خِزَانَتِهِ. فَلَمْ تَقْدِرِ الشَّيَاطِينُ أَنْ يَصِلُوا إِلَيْهِ، فَدَنَتِ إِلَى الْإِنْسِ، فَقَالُوا لَهُمْ: أَتُرِيدُونَ الْعِلْمَ الَّذِي كَانَ سُلَيْمَانَ يُسَخِّرُ بِهِ الشَّيَاطِينَ وَالرِّيَاحَ وَغَيْرَ ذَلِكَ؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالُوا: فَإِنَّهُ فِي بَيْتِ خِزَانَتِهِ وَتَحْتَ كُرْسِيِّهِ. فَاسْتَثَارَتْهُ الْإِنْسُ فَاسْتَخْرَجُوهُ فَعَمِلُوا بِهِ. فَقَالَ أَهْلُ الْحِجَازِ: كَانَ سُلَيْمَانَ يَعْمَلُ بِهَذَا وَهَذَا سِحْرٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرَاءَةَ سُلَيْمَانَ، فَقَالَ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} الْآيَةَ، فَأَبْرَأَه اللَّهُ سُلَيْمَانَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم.»

1659. Bize İbn Humeyd'in, Yakub el-Kummî, Ca'fer b. Ebî'l-Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Süleyman (as) şeytanların elindeki sihirle ilgili bilgileri araştırıyor ve bunları onların elinden alarak hazinesinin bulunduğu evdeki tahtının altına saklıyordu. Şeytanların bunları almaya güçleri yetmedi. Bu nedenle insanlara yaklaşıp onların zihnine girdiler ve onlara dediler ki:

'Süleyman'ın (as) kendisiyle şeytanları, rüzgârları ve bunların dışındaki diğer şeyleri emrine almasını sağlayan ilmi istiyor musunuz?' Onlar da,

'Evet' dediler. Bunun üzerine şeytanlar dediler ki:

'O ilme ait bilgiler onun hazinesinin bulunduğu evdeki tahtının altındadır.' İnsanlar onların bu söylediklerinin peşine düştüler ve bunları bulup oldukları yerden çıkardılar ve bunlarla büyü yaptılar. Hicaz ehli şöyle dediler:

'Süleyman (as) bu ilimle iş yapıyordu ve bu sihir ilmidir.' Bunun üzerine Allah Teâlâ, Peygamberi Muhammed'in (as) lisanı ile Süleyman'ın (as) sihir işinden berî olduğuna dair âyet indirdi ve şöyle buyurdu:

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}

'Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.'[1092]

Allah bu âyetle Süleyman'ın sihirden berî olduğunu, elçisi Muhammed'in (as) lisanı ile ortaya koymuştur."[1093] **[2/323]**

[١٦٦٠] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ السُّوَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ الَّذِي أَصَابَ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ فِي سَبَبِ أُنَاسٍ مِنْ أَهْلِ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا: جَرَادَةُ، وَكَانَتْ مِنْ أَكْرَمِ نِسَائِهِ عَلَيْهِ، قَالَ: فَكَانَ هَوَى سُلَيْمَانَ أَنْ يَكُونَ الْحَقُّ لِأَهْلِ الْجَرَادَةِ فَيَقْضِيَ لَهُمْ، فَعُوقِبَ حِينَ لَمْ يَكُنْ هَوَاهُ فِيهِمْ وَاحِدًا. قَالَ: وَكَانَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ الْخَلَاءَ أَوْ يَأْتِيَ شَيْئًا مِنْ نِسَائِهِ أَعْطَى الْجَرَادَةَ خَاتَمَهُ. فَلَمَّا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَبْتَلِيَ سُلَيْمَانَ بِالَّذِي ابْتَلَاهُ بِهِ، أَعْطَى الْجَرَادَةَ ذَاتَ يَوْمٍ خَاتَمَهُ، فَجَاءَ الشَّيْطَانُ فِي صُورَةِ سُلَيْمَانَ فَقَالَ لَهَا: هَاتِي خَاتَمِي. فَأَخَذَهُ فَلَبِسَهُ، فَلَمَّا لَبِسَهُ دَانَتْ لَهُ الشَّيَاطِينُ وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ. قَالَ: فَجَاءَهَا سُلَيْمَانُ فَقَالَ: هَاتِي خَاتَمِي. فَقَالَتْ: كَذَبْتَ، لَسْتَ بِسُلَيْمَانَ. قَالَ: فَعَرَفَ سُلَيْمَانُ أَنَّهُ بَلَاءٌ ابْتُلِيَ بِهِ. قَالَ: فَانْطَلَقَتِ الشَّيَاطِينُ فَكَتَبَتْ فِي تِلْكَ الْأَيَّامِ كُتُبًا فِيهَا سِحْرٌ وَكُفْرٌ ثُمَّ دَفَنُوهَا تَحْتَ كُرْسِيِّ سُلَيْمَانَ، ثُمَّ أَخْرَجُوهَا فَقَرَءُوهَا عَلَى النَّاسِ، وَقَالُوا: إِنَّمَا كَانَ سُلَيْمَانُ يَغْلِبُ النَّاسَ بِهَذِهِ الْكُتُبِ. قَالَ: فَبَرِئَ النَّاسُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَأَكْفَرُوهُ، حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ فَأَنْزَلَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}، يَعْنِي الَّذِي كَتَبَ الشَّيَاطِينُ مِنَ السِّحْرِ وَالْكُفْرِ، {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا}، فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ وَعَذَرَهُ.»

1660. Bana Ebu's-Sâib es-Süvâî'nin, Ebû Muâviye, A'meş, Minhâl, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Davud'un (as) oğlu Süleyman'ı (as) Allah, Cerâde denilen ve Süleyman'ın

1092 Bakara 2/102.
1093 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/195; Türkî, 2/323.

(as) en çok değer verdiği eşinin yakınları sebebiyle imtihan etti. Süleyman tuvalete gittiğinde veya bir şey nedeniyle eşlerinin yanına gittiğinde mührü Cerâde'ye veriyordu. Şeytan bir gün Süleyman'ın (as) sûretinde gelerek Cerâde'ye,

'Haydi mührümü ver bana!' dedi. Cerâde mührü verdi. Onu aldı ve parmağına taktı. Şeytan onu parmağına takınca diğer şeytanlar, cinler ve insanlar onun emrine girdiler. Süleyman gelip mührünü isteyince Cerâde ona;

'Sen Süleyman değilsin, sen yalancısın!' dedi. Süleyman bunun kendisinin tâbi tutulduğu bir imtihan olduğunu anladı. İşte o günlerde şeytanlar, içinde sihir ve inkârcılık bulunan bir kitap yazdılar. Sonra onu Süleyman'ın tahtının altına sakladılar. Daha sonra da çıkarıp insanlara okudular ve onlara;

'İşte Süleyman (as) insanlara bu yazılarla galip geliyordu.' dediler. Bu olay üzerine insanlar Süleyman'dan uzaklaştılar ve onu inkârcılıkla suçladılar. Nihayetinde ise şanı yüce olan Allah şu âyetini indirdi:

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}

'Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.'[1094]

Yani sihri yazan ve küfre düşen şeytanlardır.

{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا}

'Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler.'[1095]

İşte şanı yüce olan Allah bu âyeti indirerek Hz. Süleyman'ın suçsuz olduğunu ortaya koymuştur."[1096]

1094 Bakara 2/102.

1095 Bakara 2/102.

1096 Rivayeti Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da (10993), *Tefsîr*'inde (13) Ebû Muâviye tarikiyle buradakinden daha uzun olarak nakletmiştir. İbn Asâkir, *Târîh*, 22/248'de Ca'fer b. Avn, A'meş'ten muhtasar olarak naklederler. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/193'te Taberî'den nakleder. Rivayetin senedi A'meş'in hadisi kesin olarak bizzat hocadan işittiğine delâlet etmeyen "an" lafzıyla nakletmesi

[١٦٦١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُدَيْرٍ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، قَالَ: «أَخَذَ سُلَيْمَانَ مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ عَهْدًا، فَإِذَا أُصِيبَ رَجُلٌ فَسُئِلَ بِذَلِكَ الْعَهْدِ خُلِّيَ عَنْهُ، فَرَأَى النَّاسُ السَّجْعَ وَالسِّحْرَ، وَقَالُوا: هَذَا كَانَ يَعْمَلُ بِهِ سُلَيْمَانَ؛ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}»

1661. Bana Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî'nin, Mu'temir b. Süleyman, İmran b. Hudeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez şöyle demiştir: "Hz. Süleyman, bütün canlılardan, (insanlara zarar vermeyeceklerine) dair söz almıştı. Herhangi bir insan bir varlıktan zarar görür ve o varlığın, Hz. Süleyman'a verdiği sözü hatırlatırsa o kişi ona dokunmazdı. İnsanlar şiir ve sihir gibi şeyleri görünce,

'Süleyman işte bunu yapıyordu' demeye başladılar. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah da şöyle buyurdu:

{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}

'*Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler.*'[1097]

(Yani Süleyman'ın (as), sihir ve benzeri şeylerle alakası olmadığını beyân etti).[1098] **[2/324]**

[١٦٦٢] حَدَّثَنَا إبن حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ: مِنْ أَيْنَ جِئْتَ؟ قَالَ: مِنَ الْعِرَاقِ، قَالَ: مِنْ أَيِّهِ؟ قَالَ: مِنَ الْكُوفَةِ. قَالَ: فَمَا الْخَبَرُ؟ قَالَ: تَرَكْتُهُمْ يَتَحَدَّثُونَ عَلِيًّا خَارِجَ إِلَيْهِمْ. فَفَزِعَ فَقَالَ: مَا تَقُولُ لَا أَبَا لَكَ. لَوْ شَعَرْنَا مَا نَكَحْنَا نِسَاءَهُ

---

nedeniyle zayıftır. Metni ise kabul edilmesinin mümkün olmadığı açıklıktadır. Türkî, 2/324.

1097 Bakara 2/102.

1098 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/196, Taberî'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/96, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/325.

وَلَا قَسَمْنَا مِيرَاثَهُ، أَمَا إِنِّي أُحَدِّثُكُمْ مِنْ ذَلِكَ أَنَّهُ كَانَتِ الشَّيَاطِينُ يَسْتَرِقُونَ السَّمْعَ مِنَ السَّمَاءِ فَيَأْتِي أَحَدُهُمْ بِكَلِمَةٍ حَقٍّ قَدْ سَمِعَهَا، فَإِذَا حَدَثَ مِنْهُ صِدْقٌ كَذَبَ مَعَهَا سَبْعِينَ كِذْبَةً، قَالَ: فَيُشْرِبُهَا قُلُوبَ النَّاسِ؛ فَأَطْلَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا سُلَيْمَانَ فَدَفَنَهَا تَحْتَ كُرْسِيِّهِ. فَلَمَّا تُوُفِّيَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ قَامَ شَيْطَانٌ بِالطَّرِيقِ فَقَالَ: أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى كَنْزِهِ الْمُمَنِّعِ الَّذِي لَا كَنْزَ مِثْلُهُ؟ تَحْتَ الْكُرْسِيِّ. فَأَخْرَجُوهُ، فَقَالُوا: هَذَا سِحْرٌ. فَتَنَاسَخَهَا الْأُمَمُ، حَتَّى بَقَايَاهُمْ مَا يَتَحَدَّثُ بِهِ أَهْلُ الْعِرَاقِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عُذْرَ سُلَيْمَانَ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}»

1662. Bize İbn Humeyd'in Cerîr, Husayn b. Abdurrahman tarikiyle rivayet ettiklerine göre İmrân b. el-Hâris şöyle demiştir: "Biz İbn Abbas'ın yanındayken bir adam çıkageldi. İbn Abbas ona şöyle dedi:

'Sen nereden geliyorsun?' Adam da,

'Irak'tan' dedi. İbn Abbas,

'Hangi şehrinden?' diye sordu o da;

'Kûfe' dedi. İbn Abbas,

'Kûfe'de haberler nasıl?' diye sordu. Adam,

'Onları, Ali'nin (ra) (öldükten sonra tekrar) onların yanına çıkıp geleceğini konuşurlarken duydum.' dedi. Bunun üzerine İbn Abbas birden irkilerek şöyle dedi:

'Ne diyorsun sen. Allah seni kahretsin! Eğer böyle olduğunu bilseydik eşlerini nikâhlamaz, mirasını taksim etmezdik. Ancak ben size bu konuda bir şey söyleyeceğim. Şeytanlar gökyüzünde kulak hırsızlığı yapıyorlar. Yani gökte gayb âleminden gelen sesleri dinliyorlar. Onlardan birisi işittiği hak bir sözle geldiği zaman onun doğru olduğu tecrübe edilince onunla birlikte yetmiş tane daha yalan söylüyorlar.'

İbn Abbas sözlerine devamla der ki: 'Bu yalanlar (şeytanların vesveseleri ile) insanların kalplerine yerleştiriliyordu. Bunun üzerine Allah, Süleyman'a (as) bu durumu bildirdi, o da bunları toplayıp tahtının altına sakladı. Süleyman (as) vefat edince de şeytan kalkıp yola dikildi ve dedi ki:

‘Kendisi gibi bir başka hazinenin olmadığı ve başkalarına yasaklanmış olan Süleyman’ın hazinesini size göstereyim mi? O, Süleyman’ın (as) tahtının altındadır.’ Bunun üzerine insanlar bu hazineyi oradan çıkardılar ve dediler ki:

‘Bu bir sihirdir. Bütün varlıkları kendisine bağlayan budur. -Öyle ki onların kalıntıları bile Irak halkının konuştuğu bir şeydir-. Bunun üzerine Allah, Süleyman’ın suçsuz olduğunu (ve sihir öğreterek küfre düşmediğini) ifade eden şu âyetini indirdi:

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}

‘Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek suretiyle küfre girdiler.’[1099] âyetini indirdi.”[1100] **[2/325]**

[١٦٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «ذُكِرَ لَنَا، وَاللَّهُ أَعْلَمُ: أَنَّ الشَّيَاطِينَ ابْتَدَعَتْ كِتَابًا فِيهِ سِحْرٌ وَأَمْرٌ عَظِيمٌ، ثُمَّ أَفْشَوْهُ فِي النَّاسِ وَأَعْلَمُوهُمْ إِيَّاهُ. فَلَمَّا سَمِعَ بِذَلِكَ سُلَيْمَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَتَبَّعَ تِلْكَ الْكُتُبَ، فَأَتَى بِهَا فَدَفَنَهَا تَحْتَ كُرْسِيِّهِ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَتَعَلَّمَهَا النَّاسُ. فَلَمَّا قَبَضَ اللَّهُ نَبِيَّهُ سُلَيْمَانَ عَمِدَتِ الشَّيَاطِينُ فَاسْتَخْرَجُوهَا مِنْ مَكَانِهَا الَّذِي كَانَتْ فِيهِ فَعَلَّمُوهَا النَّاسَ، فَأَخْبَرُوهُمْ أَنَّ هَذَا عِلْمٌ كَانَ يَكْتُمُهُ سُلَيْمَانَ وَيَسْتَأْثِرُ بِهِ، فَعَذَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ سُلَيْمَانَ وَبَرَّأَهُ مِنْ ذَلِكَ، فَقَالَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا}»

1663. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *‘Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.’*[1101] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Yani kehânet ve

1099 Bakara 2/102.

1100 Hâkim, *Müstedrek*, 2/265, İbn Asâkir, *Târîh*, 22/255, Cerîr tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (207, Tefsîr); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/187 (989) Husayn tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/95, Süfyan b. Uyeyne ve İbn Münzir’e isnadla; Türkî, 2/326.

1101 Bakara 2/102.

sihre tâbi oldular. Bize nakledildiğine göre (doğrusunu Allah bilir) şeytanlar, içinde sihir ve önemli şeyler bulunan bir kitap uydurdular. Daha sonra da onu insanlar arasında yaydılar ve onu insanlara öğrettiler. Allah'ın resûlü Süleyman (as) bunu işitince bu kitapların peşine düştü ve (adamları) bunları bulup kendisine getirdi ve insanların bu sihirleri öğrenmesini istemediği için onları tahtının altına sakladı. Ancak Allah, elçisi Süleyman'ın ruhunu teslim alınca şeytanlar bu kitaplara yöneldiler ve onları bulundukları yerden çıkarıp insanlara öğrettiler. Ayrıca onlara bu kitaplarda yazan şeyin Süleyman'ın insanlardan gizlediği ve sadece kendisine ait bir ilim olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Allah, peygamberi Süleyman'ın bu konuda suçsuz olduğunu ve sihir yapmadığını söyledi. Şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا}

'Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler.'[1102] "[1103]

[١٦٦٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «كَتَبَتِ الشَّيَاطِينُ كُتُبًا فِيهَا سِحْرٌ وَشِرْكٌ، ثُمَّ دَفَنَتْ تِلْكَ الْكُتُبَ تَحْتَ كُرْسِيِّ سُلَيْمَانَ. فَلَمَّا مَاتَ سُلَيْمَانُ اسْتَخْرَجَ النَّاسُ تِلْكَ الْكُتُبَ، فَقَالُوا: هَذَا عِلْمٌ كَتَمَنَاهُ سُلَيْمَانُ. فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}»

1664. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Şeytanlar, içinde sihir ve önemli şeyler bulunan bir kitap uydurdular. Daha sonra da onu insanlar arasında yaydılar ve bunları Süleyman'ın (as) tahtının altına gömdüler. Daha sonra Hz. Süleyman vefat edince insanlar bu kitapları çıkardılar ve şöyle dediler:

'Bu, Süleyman'ın bizden gizlediği ilimdir.' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

1102 Bakara 2/102.

1103 Bu rivayetin bir kısmı 2/319'da geçti. Tahrici de 2/329'da gelecektir. Türkî, 2/326.

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ}

'Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, sihri insanlara öğretmek sûretiyle küfre girdiler.'"[1104] **[3/326]**

[١٦٦٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، ثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ: عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلُهُ: «{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} قَالَ: كَانَتِ الشَّيَاطِينُ تَسْتَمِعُ الْوَحْيَ مِنَ السَّمَاءِ، فَمَا سَمِعُوا مِنْ كَلِمَةٍ زَادُوا فِيهَا مِثْلَهَا. وَإِنَّ سُلَيْمَانَ أَخَذَ مَا كَتَبُوا مِنْ ذَلِكَ فَدَفَنَهُ تَحْتَ كُرْسِيِّهِ؛ فَلَمَّا تُوُفِّيَ وَجَدَتْهُ الشَّيَاطِينُ فَعَلَّمَتْهُ النَّاسَ.»

1665. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1105] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Şeytanlar semada vahyi dinliyorlardı. Ondan bir kelime işittikleri zaman yanına bir benzerini de ilave ediyorlardı. Süleyman ise onların bu duyduklarını yazdıkları kitapları ellerinden aldı ve bunları tahtının altına sakladı. O vefat edince de şeytanlar bunları buldular ve insanlara bu sihirleri öğrettiler."[1106]

[١٦٦٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، قَالَ: «لَمَّا سَلَبَ سُلَيْمَانَ مُلْكَهُ كَانَتِ الشَّيَاطِينُ تَكْتُبُ السِّحْرَ فِي غَيْبَةِ سُلَيْمَانَ، فَكَتَبَتْ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ كَذَا وَكَذَا فَلْيَسْتَقْبِلِ الشَّمْسَ وَلْيَقُلْ كَذَا وَكَذَا، وَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَفْعَلَ كَذَا وَكَذَا فَلْيَسْتَدْبِرِ الشَّمْسَ وَلْيَقُلْ كَذَا وَكَذَا. فَكَتَبَتْهُ وَجَعَلَتْ عُنْوَانَهُ:

1104 Bakara 2/102. Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/53; İbn Asâkir, *Târîh*, 22/254, Ma'mer tarikiyle; Türkî, 2/326.

1105 Bakara 2/102.

1106 Amr b. Dînâr tarikiyle Mücâhid'den nakledilen bu rivayetin tahrici daha önce 2/319'da geçmişti. Türkî, 2/327.

«هَذَا مَا كَتَبَ آصِفُ بْنُ بَرْخِيَا لِلْمَلِكِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ مِنْ ذِخَائِرِ كُنُوزِ الْعِلْمِ.» ثُمَّ دَفَنَتْهُ تَحْتَ كُرْسِيِّهِ. فَلَمَّا مَاتَ سُلَيْمَانَ قَامَ إِبْلِيسُ خَطِيبًا، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ سُلَيْمَانَ لَمْ يَكُنْ نَبِيًّا، وَإِنَّمَا كَانَ سَاحِرًا، فَالْتَمِسُوا سِحْرَهُ فِي مَتَاعِهِ وَبُيُوتِهِ. ثُمَّ دَلَّهُمْ عَلَى الْمَكَانِ الَّذِي دُفِنَ فِيهِ، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ سُلَيْمَانَ سَاحِرًا، هَذَا سِحْرُهُ، بِهَذَا تعَبَّدَنَا، وَبِهَذَا قَهَرَنَا. فَقَالَ الْمُؤْمِنُونَ: بَلْ كَانَ نَبِيًّا مُؤْمِنًا، فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ النَّبِيَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ يَذْكُرُ الْأَنْبِيَاءَ حَتَّى ذَكَرَ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ، فَقَالَتِ الْيَهُودُ: انْظُرُوا إِلَى مُحَمَّدٍ يَخْلِطُ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ، يَذْكُرُ سُلَيْمَانَ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ، وَإِنَّمَا كَانَ سَاحِرًا يَرْكَبُ الرِّيحَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عُذْرَ سُلَيْمَانَ: {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}»

1666. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, Ebû Bekir tarikiyle rivayet ettiğine göre Şehr b. Havşeb şöyle demiştir: "Süleyman'ın (as) hükümdarlığı elinden alınınca şeytanlar onun yokluğunda sihir yazıyorlardı. Onlar şöyle yazmışlardı:

'Şöyle şöyle olmasını isteyenler, güneşin karşısına geçip şöyle şöyle desinler.' Kim de böyle böyle yapmak istiyorsa güneşi arkalarına alıp şöyle şöyle desin diyorladı. Bu sihirleri yapan şeytanlar bunları bir kitaba yazdılar ve kitabın başına da,

'Bu kitap, Davud oğlu Kral Süleyman'ın dostu Asaf b. Berhiyâ'nın ilim hazinelerinden yazdığı kitaptır' yazdılar. Daha sonra bunu Süleyman'ın tahtının altına sakladılar. Süleyman'ın (as) vefatından sonra şeytan insanlara doğru konuşarak ayağa kalktı ve şöyle dedi:

'Ey insanlar! Süleyman, bir peygamber değildi, o yalnızca bir sihirbazdı. Onun büyülerini eşyalarının arasında ve evinde arayın.' Daha sonra insanları büyünün olduğu yere götürdü ve bu durumu gören insanlar şöyle dediler:

'Vallahi Süleyman bir sihirbazmış! İşte bu da onun sihri. Bununla bizi kendine kul köle etmiş ve bizi kontrol etmiş.' Bunun üzerine inananlar da şöyle dediler:

'Süleyman sihirbaz değil o bilakis bir peygamber ve bir mümindir.' Allah, Nebî'yi (sav) peygamber olarak gönderince o peygamberlerin

isimlerini saymaya ve Davud (as) ve Süleyman'ı (as) da bunların arasında zikretmeye başlayınca Yahudiler:

'Muhammed'e (sav) bak! Hak ile bâtılı birbirine karıştırıyor. Süleyman'ın ismini peygamberlerin adlarıyla birlikte söylüyor. O ancak rüzgâra binen bir sihirbazdır' dediler. Bunun üzerine de Allah, Süleyman'ın günahsız olduğuna dair âyet indirdi ve şöyle buyurdu:

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ}

'Şeytanların Süleyman'ın hükümranlığı hakkında uydurdukları saçmalıklara tâbi oldular.'"[1107] **[3/327]**

[١٦٦٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ: «{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا بَلَغَنِي لَمَّا ذَكَرَ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ فِي الْمُرْسَلِينَ، قَالَ بَعْضُ أَحْبَارِ الْيَهُودِ: أَلَا تَعْجَبُونَ مِنْ مُحَمَّدٍ يَزْعُمُ أَنَّ ابْنَ دَاوُدَ كَانَ نَبِيًّا، وَاللَّهِ مَا كَانَ إِلَّا سَاحِرًا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمْ: {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} أَيْ بِاتِّبَاعِهِمُ السِّحْرَ وَعَمَلِهِمْ بِهِ {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ}»

1667. Bize İbn Humeyd'in Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshâk{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, sihri insanlara öğretmek sûretiyle küfre girdiler."*[1108] âyeti hakkında şöyle der: "Bu âyet şu anlama gelmektedir: Resûlullah (sav) -bana ulaştığına göre- Davud (as) oğlu Süleyman'ın (as) peygamberlerden olduğunu söyleyince bazı Yahudi din adamları şöyle dediler:

'Muhammed'e (sav) şaşırmıyor musunuz? O, Davud'un (as) bir peygamber olduğunu ileri sürüyor. Vallahi o, ancak bir sihirbazdır.' Bunun üzerine Allah onların Muhammed'e (sav) Davud (as) hakkında söyledikleri bu sözler nedeniyle şu âyetini inzâl buyurdu:

1107 Bakara 2/102. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/195, Taberî'den naklederek; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/95 Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/326.

1108 Bakara 2/102.

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ}

'Şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.'"[1109]

Bu konuyla ilgili durum bizim açıkladığımız şekilde olunca -Allah'ın;

{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا}

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler."[1110] sözünün tefsiri, bizim söylediğimiz şekildedir- açıktır ki bu âyette söylenilenin kendisine delâlet etmesi nedeniyle onunla yetinildiğinden söylenmesi terk edilen bir ifade vardır. Âyetin mânası da şöyledir: "Şeytanlar, Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında uydurdukları sihre tâbi oldular. Şeytanlar bu sihri Süleyman'a (as) izafe ettiler. Ancak Süleyman (as) sihir yaparak küfre düşmedi. Lakin şeytanlar insanlara sihir öğreterek küfre düştüler."

Katâde, Allah'ın {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler."*[1111] sözünü bizim (az önce yukarıda) zikrettiğimiz şekilde tefsir ediyordu.

[Bu konudaki rivayet şöyledir:]

[١٦٦٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} يَقُولُ: مَا كَانَ عَنْ مَشُورَتِهِ، وَلَا عَنْ رِضًا مِنْهُ؛ وَلَكِنَّهُ شَيْءٌ افْتَعَلَتْهُ الشَّيَاطِينُ دُونَهُ.»

1668. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd kanalıyla Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانَ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler."*[1112] sözünün

1109 Bakara 2/102. Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/544; Türkî, 2/328.
1110 Bakara 2/102.
1111 Bakara 2/102.
1112 Bakara 2/102.

tefsiri hakkında şöyle demiştir. "Bu sihri öğretme işi Süleyman'dan (as) izin alınarak veya onun rızası ile yapılmadı. Ancak bu öğretme işi şeytanların onun bilgisi dışında yaptıkları bir şeydi." **[2/328]**

Biz daha önce {تَتْلُو} *"uydurdular"*[1113] sözünün anlamı hakkında ihtilafa düştüklerini, bu ihtilaflarını ve bu kelimeye kendinden önce mazi bir haber cümlesinin bulunması nedeniyle -ki bu {وَاتَّبَعُوا} *"ardına düştüler"*[1114] sözüdür- "tilâvet etti" mânası verenlere işaret etmiştik ve bunun benzeri olan doğru görüşü de açıklamıştık.[1115] Burada tekrardan kaçınmak istiyorum.

{مَا تَتْلُوا} *"uydurdukları"*[1116] sözünün anlamına gelince bu söz "okunan, öğretilen şey" anlamındadır, o da sihiridir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٦٦٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ: «{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} أَيْ السِّحْرَ.»

1669. Bize İbn Humeyd'in Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshâk{وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ} *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[1117] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani (Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları) sihre (tâbi oldular)."

b. Sihir Sadece Süleyman (as) Zamanında mıydı?

Ola ki bir kimse şöyle dese: "Yoksa sihir sadece Süleyman (as) zamanında mıydı?" Ona şöyle cevap verilir:

Bilakis sihir onun zamanından da önceydi. Zira Allah, Firavun'un sihirbazlarının haber verdikleri şeyleri, onlar hakkında haber verdiği âyetlerle bildirmiştir. Onlar Süleyman'dan (as) önce yaşamışlardır. Allah aynı şekilde Nûh'un (as) kavminin de ona "sihirbaz" dediklerini haber vermiştir. **[2/329]**

1113 Bakara 2/102.
1114 Bakara 2/102.
1115 Bk. Türkî, 2/256, 329.
1116 Bakara 2/102.
1117 Bakara 2/102.

c. Allah Musa'nın (as) ve Nûh'un (as) Zamanında Yahudilerin Şeytanların Uydurdukları Saçmalıklara Tâbi Olduklarını Bildirmeden Onların Süleyman'ın (as) Hükümranlığı Hakkında Şeytanların Uydurdukları Saçmalıklara Tâbi Olduğunu Nasıl Haber Verdi?

Eğer bir kimse; "O halde Allah Musa'nın (as) ve Nûh'un (as) zamanında Yahudilerin şeytanların uydurdukları saçmalıklara tâbi olduklarını bildirmeden onların Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları saçmalıklara tâbi olduğunu nasıl haber verdi?" derse; ona şöyle cevap verilir:

Şanı yüce olan Allah onların, Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları saçmalıklara tâbi olduğunu bu sözle haber verdi. Çünkü onlar sihri Süleyman'a (as) izafe ettiler -daha önce bunu açıkladığımız üzere-. Böylece şanı yüce olan Allah -bize ulaşan ve bizim aktardığımız bu konudaki rivayetlere göre- Yahudilerin haksız yere isnad ettikleri ve ona izafe ettikleri gerek hazineleri arasında gerekse tahtının altında buldukları şeylerden Süleyman'ı (as) berî kılmak istedi. Bu nedenle de her ne kadar şeytanlar bundan önce de sihir ve küfür uyduruyorsalar da Süleyman döneminde (Yahudilerin) şeytanların uydurdukları şeylere tâbi oldukları konusundaki haberi diğer peygamberler dışında Süleyman'a (as) tahsis etti (sadece onun döneminden bahsederek Hz. Süleyman'ı Yahudilerin ithamlarından berî kılmak istedi).

3. {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} "(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} "*(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler).*" sözünün tefsiri:

a. {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} "İki meleğe ilham edilen (sihr)i..." Sözündeki {مَا}'nın Tefsiri

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Müfessirler {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *"İki meleğe ilham edilen (sihr)i..."*[1118] sözündeki {مَا}'nın tefsiri konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dediler: "Bunun anlamı olumsuzluk olup لَمْ mânasındadır." **[2/330]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٦٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَمَا أَنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} فَإِنَّهُ يَقُولُ: لَمْ يُنْزِلِ اللَّهُ السِّحْرَ.»

1670. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, o babası, o amcası, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1119] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah (Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe) sihri indirmemiştir."[1120]

[١٦٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَكَّامٌ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «قَالَ: مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا السِّحْرَ.»

1671. Bize İbn Humeyd, Hakkâm, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *"İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1121] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah bu iki meleğe de sihir indirmemiştir."[1122]

-İbn Abbas ve Rebî' b. Enes'ten naklettiğimiz her ikisinin de {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *"İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre*

1118 Bakara 2/102.
1119 Bakara 2/102.
1120 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/188 (997), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 2/331.
1121 Bakara 2/102.
1122 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/188 (998. rivayetten sonra) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/331.

girdiler).”[1123] sözünü sevk ettikleri “İki meleğe de Allah sihir indirmemiştir.” şeklindeki bu mânaya göre- âyetin tefsiri şöyledir: “Yahudiler Süleyman’ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduğu sihre tâbi oldular. Oysa Süleyman [sihir yaparak] küfre düşmemiştir. Ancak şeytanlar insanlara sihir öğreterek kâfir olmuşlardır. Allah da Babil’deki Harut ve Marut adlı iki meleğe sihir indirmemiştir. Bu durumda {بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *“(Şeytanlar) Babil’deki Harut ve Marut’a.”*[1124] sözü mânası takdim (öne alma) olan muahhar (sonra gelmiş olan) bir sözdür.

b. {بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} “(Şeytanlar) Babil’deki Harut ve Marut’a.” Sözünün Mânasının Önce Getirilmesi

Eğe bir kimse bize; “Bu sözün öne alınma şekli nasıldır?” derse; ona şöyle cevap verilir:

{بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *“(Şeytanlar) Babil’deki Harut ve Marut’a.”*[1125] sözünün takdim edilme şekli (mânasının önce getirilmesi) şöyle demekle olur: “Yahudiler şeytanların Süleyman’ın hükümranlığı hakkında uydurdukları şeylere (yani sihre) tâbi oldular. Süleyman ise küfre girmedi, iki meleğe de sihir indirilmedi. Ancak şeytanlar Babil’deki Harut ve Marut adlı iki meleğe (sihir) öğretmek sûretiyle küfre girdiler. Bu durumda {الْمَلَكَيْنِ} *‘iki melek’*[1126] ifadesiyle Cibrîl ve Mikail kastedilmiş olur.” **[2/331]**

Çünkü Yahudi sihirbazlar, bize bildirildiğine göre Allah’ın sihri Cibrîl’in ve Mikail’in dili üzere Davud (as) oğlu Süleyman’a (as) indirdiğini iddia etmişlerdir. Allah da bu sözüyle onları yalanlamış ve Peygamberi Muhammed’e (sav) Cibrîl’in ve Mikail’in asla bir sihir indirmediğini bildirmiş ve Süleyman’ı (as) onların sihirle ilgili asılsız iddialarından berî kılmış ve onlara, sihrin, şeytanların işi olduğunu ve şeytanların onu Babil’deki insanlara iki kişinin öğrettiğini, bunu onlara öğreten iki kişiden birisinin adının Harut diğerinin adının da Marut olduğunu bildirmiştir. Bu durumda söz konusu tefsire göre Harut ve Marut onlara gelen insanlardan bedel olur (burada adı geçen Harut ve Marut insanlar arasından iki kişidir).

1123 Bakara 2/102.
1124 Bakara 2/102.
1125 Bakara 2/102.
1126 Bakara 2/102.

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "{وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *'İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler).'*[1127] sözündeki {مَا} (ilgi zamiri olan), اَلَّذِي mânasındadır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٧٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: قَالَ مَعْمَرٌ، قَالَ قَتَادَةُ وَالزُّهْرِيُّ، عَنْ عُبَيدِ اللَّهِ: «{وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} كَانَا مَلَكَيْنِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَأُهْبِطَا لِيَحْكُمَا بَيْنَ النَّاسِ. وَذَلِكَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ سَخِرُوا مِنْ أَحْكَامِ بَنِي آدَمَ، قَالَ: فَحَاكَمَتْ إِلَيْهِمَا امْرَأَةٌ فَحَافَا لَهَا، ثُمَّ ذَهَبَا يَصْعَدَانِ، فَحِيلَ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَ ذَلِكَ وَخُيِّرَا بَيْنَ عَذَابِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْآخِرَةِ، فَاخْتَارَا عَذَابَ الدُّنْيَا.»

قَالَ مَعْمَرٌ: قَالَ قَتَادَةُ: «فَكَانَا يُعَلِّمَانِ النَّاسَ السِّحْرَ، فَأُخِذَ عَلَيْهِمَا أَنْ لَا يُعَلِّمَا أَحَدًا {حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}.»

1672. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde ve Zührî'den rivayet ettiğine göre Ubeydullah {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1128] sözü hakkında şöyle demiştir: "Harut ve Marut, meleklerden iki melek olup insanlar arasında hüküm vermek üzere indirilmiştir. Şöyle ki melekler Âdemoğlu hakkında verilen hükümlere şaşırıp dudak büktüler (yani insanlar bu kadar günah işlediği halde Allah onlara nasıl hâlâ yaşama hakkı veriyor diye hayret ettiler). Bu arada bir kadın kendisi hakkında hüküm vermeleri için ikisine müracaat etti. Bu iki melek de (aleyhine hüküm vererek) ona zulmettiler sonra da göğe yükselip gittiler. Bu iki melek (bu yaptıklarına karşılık) dünya azabı ile âhiret azabı arasında bunlardan birisini tercih etmede serbest bırakıldı. Onlar dünya azabını tercih ettiler."

Ma'mer, Katâde'nin şöyle dediğini ifade eder: "Bu iki melek de insanlara sihri öğretiyorlardı. Onlardan insanlara,

---

1127 Bakara 2/102.
1128 Bakara 2/102.

{حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}

'Biz bir fitneyiz (sizin için bir imtihan vesilesiyiz), sakın küfre düşme'demeden'[1129] hiç kimseye sihir öğretmemeleri konusunda söz alındı."[1130] **[2/332]**

[١٦٧٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا قَوْلُهُ: {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} فَهَذَا سِحْرٌ آخَرُ خَاصَمُوهُ بِهِ أَيْضًا؛ يَقُولُ: خَاصَمُوهُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ، وَإِنَّ كَلَامَ الْمَلَائِكَةِ فِيمَا بَيْنَهُمْ إِذَا عَلِمَتْهُ الْإِنْسُ فَصُنِعَ وَعُمِلَ بِهِ كَانَ سِحْرًا.»

1673. Bana Musa'nın Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah'ın {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *'(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler).'*[1131] sözüne gelince burada iki meleğe indirilen şey sihirdir."

[١٦٧٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ}. فَالسِّحْرُ سِحْرَانِ: سِحْرٌ تَعْلَمُهُ الشَّيَاطِينُ، وَسِحْرٌ يَعْلَمُهُ هَارُوتَ وَمَارُوتُ.»

1674. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde{يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) İnsanlara sihri ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri) öğretmek sûretiyle (küfre girdiler)."*[1132] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Sihir iki (çeşit)dir: Şeytanların bildiği sihir ve Harut ve Marut'un bildiği sihirdir."

1129 Bakara 2/102.

1130 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/53; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/99 (996), Abdullah b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/333.

1131 Bakara 2/102.

1132 Bakara 2/102.

[١٦٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ}. قَالَ: التَّفْرِيقُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ.»

1675. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1133] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Âyette bahsedilen sihir) Kişinin eşiyle arasını ayırmaktır."[1134]

[١٦٧٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ}. فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {فَلَا تَكْفُرْ} قَالَ: الشَّيَاطِينُ وَالْمَلَكَانِ يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ.»

1676. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd;

{وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ}

"Fakat şeytanlar insanlara sihri ve iki meleğe indirileni öğretmek suretiyle küfre girdiler."[1135] âyetini {فَلَا تَكْفُرْ} *"Sakın küfre girme!"*[1136] kısmına kadar okumuş ve şöyle demiştir: "Şeytanlar ve (Harut ve Marut adlı) iki melek insanlara sihir öğretiyor (ve böylece küfre düşüyordu)." **[2/333]**

Görüşlerini naklettiğimiz kimselerin bu görüşüne göre söz konusu âyetin tefsiri şöyle olur: "Yahudiler Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduklarına ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe indirilene tâbi olmuşlardır."

Bu görüşü söyleyenler şöyle de demişlerdir: "Allah, sihri Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe indirmiştir. Bu ikisi Allah'ın meleklerinden

---

1133 Bakara 2/102.
1134 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/188 (996), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/96, İbn Münzir'e isnadla; Türkî, 2/334.
1135 Bakara 2/102.
1136 Bakara 2/102.

iki melektir."[1137] Bu iki melek durumları hakkında nakledilen rivayetleri inşallah ileride nakledeceğiz.

c. Allah'ın Sihri İndirmesi Veyahut Allah'ın Meleklerinin İnsanlara Onu Öğretmesi Caiz midir?

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der:[1138] Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Allah'ın sihri indirmesi veyahut Allah'ın meleklerinin insanlara onu öğretmesi caiz midir?" Ona şöyle cevap veririz:

Şanı yüce olan Allah hayrın ve şerrin hepsini yaratmış ve bunların hepsini kullarına açıklayarak peygamberlerine vahyetmiştir. Böylece peygamberlerine insanlara onu öğretmelerini emretmiştir. Bunlar peygamberlerin kendilerine açıkladığı ve işlemekten kendilerini men ettiğini zina, hırsızlık vb. diğer büyük günahlardır. Sihir de Allah'ın bu yasaklandığını bildirdiği ve kendilerine yapmamalarını emrettiği yasak şeylerden birisidir. Sihri öğrenmek; şarap yapmayı, put yontmayı, tambur çalmayı ve oyunları öğrenmek gibi günah değildir. Günah olan ancak onu yapmak ve uydurmaktır. **[2/334]**

Aynı şekilde sihri bilmek de günah değildir. Günah olan onu yapmak ve kendisine zarar vermesi helâl olmayan kimselere onunla zarar vermektir.

Allah'ın sihri yalnızca iki meleğe indirmesinde ve o ikisinin bunu insanlardan bazı kimselere öğretmesinde günah yoktur. Çünkü iki meleğin bunu kendileri için bir imtihan vesilesi olduğunu bildirdikten, sihirden ve onu yapmaktan, küfürden onları men ettikten sonra insanlardan öğrettiği kimselere bu sihri öğretmesi, Allah'ın onu öğretmelerine izin vermesiyledir. Ancak günah, sihri bu melekten öğrenip onu yapan kimseleredir. Zira şanı yüce olan Allah, sihrin öğrenilmesini ve sihir yapılmasını kesin olarak yasaklamıştır. Eğer Allah, Âdemoğluna bunu öğrenmelerini helâl kılmış olsaydı sihri öğrenmekte bir sıkıntı/günah olmazdı. Tıpkı iki meleğin

---

1137 İbn Kesîr'in bu görüşü konusunda Taberî'yi eleştirmesi ve Ahmed Muhammed Şâkir'in ona verdiği cevap ve detaylar için bk. Şâkir, 2/421 (2. dipnot).

1138 Şâkir bu ve aşağıda devamında yer alan ifadelerin Taberî'nin kullanmadığı bir üslup biçimi olduğunu söyler. O nedenle bu kısım ve devamında gelen قالوا ifadelerinin geçtiği yerler Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Zira Türkî baskısında bu kısım وَقَالُوا: إِنْ قَالَ لَنَا قَائِلٌ şeklinde geçmekte ve sözün sahibi hemen yukarıdaki görüş sahiplerine ait olarak gelmektedir. Söz konusu kısım ise Şâkir'de قَالَ أَبُو جَعْفَر إِنْ قَالَ لَنَا قَائِلٌ şeklinde geçmektedir. Şâkir, 2/421 (1 ve 2. dipnotlar) ve 2/422 1 (2 ve 3. dipnotlar); Türkî, 2/334.

öğrenmesinde bir günah olmadığı gibi. Çünkü iki meleğin sihri bilmeleri, Allah'ın onun bilgisini kendilerine indirmesiyledir (bir başkasından değil Allah'tan aldıkları bilgi ile öğrenmişlerdir).

3- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Âyette geçen {مَا}'nın الَّذِي mânasında olması, onun birinci {مَا}'ya atfedilmesiyledir. Ancak şu da var ki;

Birincisi; (مَا) sihir mânasındadır.

Diğeri ise; "karı ile kocayı ayırma" mânasındadır.

O zaman bu görüşe göre âyetin mânası şöyledir: "Yahudiler Süleyman'ın mülkü hakkında şeytanların uydurdukları sihre ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe karı ile koca arasını ayıran sihre uydular.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٦٧٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} وَهُمَا يُعَلِّمَانِ مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ، وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} وَكَانَ يَقُولُ: أَمَّا السِّحْرُ فَإِنَّمَا يُعَلِّمُهُ الشَّيَاطِينُ، وَأَمَّا الَّذِي يُعَلِّمُ الْمَلَكَانِ فَالتَّفْرِيقُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ، كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى.»

1677. Bana Müsennâ'nın, Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1139] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu iki melek karı ile koca arasını ayıran sihri öğretiyorlardı. İşte bu, şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar küfre girdiler."*[1140] âyetinde ifade ettiği durumdur. (Râvi der ki:) Sihre gelince, şeytanlar onu öğretiyordu. Meleklerin onu öğretmesine gelince, Allah'ın âyette buyurduğu gibi onların öğrettikleri, kişi ile karısının arasını ayırmaya dair (şeyler)di."[1141] **[2/335]**

1139 Bakara 2/102.
1140 Bakara 2/102.
1141 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/99, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/333.

4- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Âyette geçen {مَا}'nın الَّذِي mânasında olması da لَمْ mânasında olması da caizdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٧٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، وسَأَلَهُ، رَجُلٌ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، {يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ}. فَقَالَ الرَّجُلُ: «يُعَلِّمَانِ النَّاسَ مَا أُنْزِلَ عَلَيْهِمَا، أَمْ يُعَلِّمَانِ النَّاسَ مَا لَمْ يَنْزِلْ عَلَيْهِمَا؟ قَالَ الْقَاسِمُ: مَا أُبَالِي أَيَّتَهُمَا كَانَتْ.»

1678. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb, Leys b. Sa'd, Yahya b. Saîd, Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre ve bir kimsenin ona Allah'ın {يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) İnsanlara sihri ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri) öğretmek sûretiyle (küfre girdiler)."*[1142] sözü hakkında sorduğuna göre bu kişi şöyle demiştir: "'O iki melek insanlara kendilerine indirileni mi öğretiyordu yoksa kendilerine indirilmeyen bir şeyi mi öğretiyorlardı?' Kâsım şöyle cevap vermiştir:

'Hangisi olursa benim için önemli değildir (ikisini de kabul ederim).'"[1143]

[١٦٧٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ، أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ: «سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} فَقِيلَ لَهُ: أُنْزِلَ أَوْ لَمْ يُنْزَلْ؟ فَقَالَ: لَا أُبَالِي أَيَّ ذَلِكَ كَانَ، إِلَّا أَنِّي آمَنْتُ بِهِ.»

1679. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, Enes[1144] b. İyâz, o bazı arkadaşlarından rivayet ettiğine göre Kâsım b. Muhammed'e Allah'ın {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى

1142 Bakara 2/102.

1143 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/198, Taberî'ye nispetle. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/187; Türkî, 2/336.

1144 Bazı nüshalarda bu isim, "Bişr" olarak kayıtlıdır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/349; Türkî, 2/336. A. M. Şâkir, Taberî'nin râvileri arasında Bişr b. İyâz adında bir râvi bulunmadığını, bunun doğrusunun Enes b. İyâz olduğunu söyleyerek bu görüşüne İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/253'de geçen rivayeti delil getirir. Bk. Şâkir, 2/424.

{الْمَلَكَيْنِ *"İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1145] sözü hakkında sorulmuş ve ona şöyle denilmiştir:

"'(Sihir) bu iki meleğe indirildi mi yoksa indirilmedi mi?' O da şöyle cevap vermiştir:

'Hangisi olursa aldırmam; kabul ederim. Zira ben Kur'ân'a iman ettim.'" [1146]**[2/336]**

Bize göre {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *"İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1147] âyetinde geçen {مَا}'nın anlamı hakkında doğruya en yakın olan görüş; {مَا}'nın, الَّذِي mânasında olduğunu söyleyen görüş olup olumsuzluk anlamında لَمْ olduğunu söyleyen görüş değildir. Ben bu görüşü {مَا}'nın olumsuzluk mânasına sevk edilmesi durumunda sihrin bu iki meleğe indirilmemiş olacağı mânasına geleceğinden ve kendisinden sonra gelen iki ismin- Harut ve Marut'u kastediyorum- bedel olmaktan ve onu açıklamaktan veya {يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} *"İnsanlara sihri öğretiyorlardı."*[1148] âyetindeki {النَّاسَ} *"İnsanlara..."*[1149] kelimesinden bedel ve onun açıklaması olmaktan yoksun olamayacağından (yani tüm bu mânalara gelebileceğinden) dolayı tercih ettim. Eğer iki melekten bedel yapılsaydı ve onu açıklasaydı o zaman şu sözün anlamı geçersiz olurdu:

{وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ
فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ}

"Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir)

1145 Bakara 2/102.

1146 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/198, Taberî'ye nispetle; ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/187; Türkî, 2/337. Bu rivayetin senedinde geçen Yunus b. Abdila'lâ es-Sadefî el-Mısrî, Taberî'nin kendisinden çokça nakilde bulunduğu bilinen bir imamdır. İbn Ebî Hâtim ve Ebû Zür'a da ondan rivayette bulunmuşlardır. İbn Ebî Hâtim, babasının kendisine, Yunus b. Abdila'lâ'nın sika olduğunu ve önemli bir kişi olduğunu söylediğini belirtmiştir. H. 170'te doğmuş ve 264'te vefat etmiştir. Buradaki hocası olan Enes b. İyâz ed-Damre'ye gelince o da sika olup *Kütüb-i Sitte* müellifleri ona eserlerinde yer vermişlerdir. Hakkında bilgi için bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/34; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/289; Şâkir, 2/424.

1147 Bakara 2/102.

1148 Bakara 2/102.

1149 Bakara 2/102.

öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı."[1150]

Çünkü bu iki melek eğer kişi ile karısının arasını ayıran şeyi bilmiyor olsalardı o zaman karı ile koca arasını ayırma konusunda onlara öğretilen şeyler nedir?

Ayrıca {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *"İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1151] âyetinde geçen {مَا} eğer {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre düşmedi."*[1152] sözüne atfedilerek olumsuzluk mânasında olsaydı o zaman bu anlama göre şanı yüce olan Allah {وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ} *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre düşmedi."*[1153] sözüyle Süleyman'ı (as) sihri yapıyor olmaktan ya da onu biliyor ve öğretiyor olmaktan nefyetmiş olur. İki melekten nefyettiği şey ise Süleyman'ı (as) kendisinden nefyettiği şeyin benzeridir (yani sihir yapmak, onu öğrenmek ve öğretmek). -Harut ve Marut iki melektir.- O halde kişi ile karısının arasını ayıran şeyi ondan öğrenen kimdir? Ayrıca Allah'ın;

{وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}

"Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı."[1154] sözüyle haber verdiği kimseler kimlerdir? Kuşkusuz bu görüşün yanlış olduğu açık seçik ortadadır. **[2/337]**

Şayet Allah Teâlâ'nın {هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"Harut ve Marut"*[1155] sözü, {وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} *"Fakat şeytanlar insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler."*[1156] âyetinde geçen {النَّاسَ} *"insanlar"*[1157]dan bedel olsaydı o zaman şeytanların Harut ve Marut'a sihri öğretenler olması, sihirbazların da sihri, Harut ve Marut'tan şeytanların bu ikisine öğrettikleri şekilde öğrenmiş olması gerekirdi.

1150 Bakara 2/102.
1151 Bakara 2/102.
1152 Bakara 2/102.
1153 Bakara 2/102.
1154 Bakara 2/102.
1155 Bakara 2/102.
1156 Bakara 2/102.
1157 Bakara 2/102.

d. Harut ve Marut Melek midir, İnsan mıdır?

Durum bu izah ettiğimiz şekilde olursa bu görüşü ileri süren kimseye göre Harut ve Marut'un şu iki ihtimalden birinden uzak kalması mümkün değildir:

1- Ya Harut ve Marut iki melektir. Eğer onların dediği gibi iki melek olursa o zaman onlar Allah'ı inkâr etme ve günah işlemeyi -bu iki meleğe şeytanlardan sihri ve küfrü öğrenmeyi ve onu insanlara öğretmeyi ve bunlarda ısrar etmeyi ve sürekli yapmayı kendilerine nispet ederek- meleklere yüklemiş olurlar ki bu her iki melek hakkında nakledilen ve onların işledikleri bir günah nedeniyle cezayı hak ettiklerini ifade eden görüşten daha büyük bir yanlıştır. Ayrıca şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} *"Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme!"*[1158] âyetiyle kendileri hakkında verdiği haberde -onların kimseye; "Biz bir imtihanız sakın küfre düşmeyin!" demeden bildikleri sihri öğretmediklerini bildiren- bu görüşün yanlış olduğuna dair daha fazla delile ihtiyaç bırakmayan bir delil vardır.

2- Ya da bu iki meleğin insanlardan iki kişi olmasıdır. Eğer anlam bu şekilde olursa da o zaman da bu ikisinin ölmesiyle insanların arasında sihir yapma ve öğrenmenin de yok olması gerekirdi. Çünkü sihir ilmi eğer bu ikisinden alınıyor ve öğreniliyorsa bu ikisinin ölmesi ya da ortadan kaybolması ile sihrin de ona ulaşma yolu kalmayacağından ancak kendilerinin varlığı ile ulaşılabilen mânaya ulaşılamayacağından sihrin her zaman ve mekânda var oluşu bu görüşün geçersiz olduğuna en açık delildir. Bazen bu görüşü ileri süren, bu ikisinin insanlardan iki kişi olduğunu ve yaratıldıktan sonra hiçbir zaman yok olmadığını ve insanların arasında sihir ortaya çıktıktan sonra da yok olmadıklarını iddia eder. Böylece geçersiz olduğu gizli olmayan bir şey ileri sürmüş olur. **[2/338]**

Geçersiz olduğunu delilleriyle birlikte ortaya koyduğumuz bu görüşler fasit olunca {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ} *"İki meleğe ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler)."*[1159] sözündeki {مَا}'nın anlamının الَّذِي olup Harut ve Marut kelimeleri iki melekten bedel olmuş olur. Bu nedenle de (Harut ve Marut) isimlerinin sonları [bedel mübdelün minhe tâbi olduğundan]

1158 Bakara 2/102.
1159 Bakara 2/102.

fethalı getirilmiştir. Zira bu iki kelime {الْمَلَكَيْنِ} *"iki melek"*[1160] sözüne döndükleri için (onun harekesine uygun olarak) kesralı gelmeleri gereken bir konumda getirilmişlerdir. Ancak şu var ki, bu iki kelime (gayr-ı munsarıf olup da) sonu kesra yapılamayan iki kelime oldukları için (takdîren kesralı olarak) sonları fethalı getirilmiştir.

e. Allah'ın Meleklerinin Kişi ile Karısının Arasını Ayıracak Sihri Öğretmeleri Nasıl Caiz olur?

Her ne kadar cahil bir kimseye bu söylediklerimiz karışık gelse ve o; "Allah'ın meleklerinin kişi ile karısının arasını ayıracak sihri öğretmeleri nasıl caiz olur?" derse de ona şöyle cevap verilir:

Şanı yüce olan Allah, emrettiği ve yasakladığı şeylerin hepsini kullarına açıklamıştır. Daha sonra da kendilerine emredilen ve yasaklanan bu emir ve yasakları tanıyıp bildikten sonra onlara (birtakım şeyleri) emretti ve yasakladı. Her ne kadar bu emir daha önce bildirdiğinden başka olsa da emir ve nehiy bilinen bir mefhum olduğu için isimlerini açıkça zikretmemiştir. Sihir ise Allah'ın Âdemoğlundan kullarına yasakladığı şeylerdendir ve şanı yüce olan Allah'ın Kitabı'nda isimlerini zikrettiği iki meleğe onu öğretmesi ve insanlardan bazı kullarını -tıpkı o ikisinin kendilerine sihir öğrenene;

{إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}

"Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre düşme!"[1161] dediklerini haber verdiği gibi- bu iki melekle kendilerine yasakladığı koca ile karısının arasını ayırma, sihir konusunda imtihan etmek ve onu öğrenmekten kaçınan müminleri ortaya çıkarıp sihri ve küfrü onlardan öğrenmesi nedeniyle de kâfirleri cezalandırmak için onları imtihan vesilesi kılması haram değildir. Ayrıca bu iki melek sihri öğretirken onu öğrettikleri kimselere öğretmelerinde Allah'a itaat üzereyken öğretiyorlardı. Çünkü onlar Allah'ın kendilerine onu öğretmek için verdiği bir izinle öğrettikleri kimseye bu sihri öğretiyorlardı. Allah'ı bırakıp O'nun dostlarından bir topluluğa kullukta bulunuldu, ancak bu onlara zarar vermedi. Çünkü bu kullukta bulunma, onların bizzat kendilerinin

1160 Bakara 2/102.
1161 Bakara 2/102.

emriyle olmadı. Aksine kendisine kullukta bulunulan, böyle yapmaktan men ettiği halde onlardan bazılarına kullukta bulunuldu. Tıpkı bu iki melek de kendilerinden bu sihri ondan nehyedip ona;

{إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}

"Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre düşme!"[1162] sözüyle nasihat ettikten sonra sihri öğrenen kimsenin yaptığı sihir kendilerine zarar vermiyordu. Çünkü melekler bu sözleriyle kendilerine bu konuda emredilen şeyi yerine getiriyorlardı. **[2/339]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٦٨٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَلَا تَكْفُرْ} أُخِذَ عَلَيْهِمَا ذَلِكَ.»

1680. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın, Yahyâ b. Saîd, Avf'tan rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) Allah Teâlâ'nın {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"(Şeytanlar) İnsanlara sihri ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri) öğretmek sûretiyle (küfre girdiler)."*[1163] sözünün {فَلَا تَكْفُرْ} *"(Sihri caiz görüp de) Sakın küfre düşme!"*[1164] sözüne kadar olan bu kısım hakkında şöyle demiştir: "Harut ve Marut'tan (Biz bir imtihanız) {فَلَا تَكْفُرْ} *'Sakın küfre düşme!'*[1165] demeden sihri insanlara öğretmeyeceklerine dair söz alınmıştır."[1166]

İki meleğin durumu hakkındaki bazı rivayetler ve şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ} *"Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i"*[1167] **sözünde zikrettiği iki meleğin Harut ve Marut olduğunu söyleyenlerden gelen rivayetler:**

1162 Bakara 2/102.
1163 Bakara 2/102.
1164 Bakara 2/102.
1165 Bakara 2/102.
1166 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/192'de (1011) Abbâd b. Mansûr tarikiyle Hasan-ı Basrî'den bu rivayetin lafızlarına benzer bir rivayeti tafsilatlı olarak nakletmiştir. Türkî, 2/340.
1167 Bakara 2/102.

[١٦٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو شُعْبَةَ الْعَدَوِيُّ، فِي جِنَازَةِ يُونُسَ بْنِ جُبَيْرٍ أَبِي غَلَّابٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ أَفْرَجَ السَّمَاءَ لِمَلَائِكَتِهِ يَنْظُرُونَ إِلَى أَعْمَالِ بَنِي آدَمَ، فَلَمَّا أَبْصَرُوهُمْ يَعْمَلُونَ الْخَطَايَا، قَالُوا: يَا رَبِّ هَؤُلَاءِ بَنُو آدَمَ الَّذِي خَلَقْتَهُ بِيَدِكَ، وَأَسْجَدْتَ لَهُ مَلَائِكَتَكَ، وَعَلَّمْتَهُ أَسْمَاءَ كُلِّ شَيْءٍ، يَعْمَلُونَ بِالْخَطَايَا قَالَ: أَمَا إِنَّكُمْ لَوْ كُنْتُمْ مَكَانَهُمْ لَعَمِلْتُمْ مِثْلَ أَعْمَالِهِمْ. قَالُوا: سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا، قَالَ: فَأُمِرُوا أَنْ يَخْتَارُوا مَنْ يَهْبِطُ إِلَى الْأَرْضِ. قَالَ: فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَأُهْبِطَا إِلَى الْأَرْضِ، وَأُحِلَّ لَهُمَا مَا فِيهَا مِنْ شَيْءٍ غَيْرَ أَنْ لَا يُشْرِكَا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقَا، وَلَا يَزْنِيَا، وَلَا يَشْرَبَا الْخَمْرَ، وَلَا يَقْتُلَا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ. قَالَ: فَمَا أَشْهَرَا حَتَّى عَرَضَ لَهُمَا امْرَأَةٌ قَدْ قُسِمَ لَهَا نِصْفُ الْحُسْنِ يُقَالُ لَهَا بِيذُخْتُ، فَلَمَّا أَبْصَرَاهَا أَرَادَا بِهَا زِنًا، فَقَالَتْ: لَا إِلَّا أَنْ تُشْرِكَا بِاللَّهِ وَتَشْرَبَا الْخَمْرَ وَتَقْتُلَا النَّفْسَ وَتَسْجُدَا لِهَذَا الصَّنَمِ. فَقَالَا: مَا كُنَّا لِنُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا. فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: ارْجِعْ إِلَيْهَا. فَقَالَتْ: لَا إِلَّا أَنْ تَشْرَبَا الْخَمْرَ. فَشَرِبَا حَتَّى ثَمِلَا، وَدَخَلَ عَلَيْهِمَا سَائِلٌ فَقَتَلَاهُ. فَلَمَّا وَقَعَا فِيهِ مِنَ الشَّرِّ، أَفْرَجَ اللَّهُ السَّمَاءَ لِمَلَائِكَتِهِ، فَقَالُوا: سُبْحَانَكَ كُنْتَ أَعْلَمَ. قَالَ: فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ أَنْ يُخَيِّرَهُمَا بَيْنَ عَذَابِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْآخِرَةِ، فَاخْتَارَا عَذَابَ الدُّنْيَا، فَكُبِّلَا مَنْ أَكْعُبِهِمَا إِلَى أَعْنَاقِهِمَا بِمِثْلِ أَعْنَاقِ الْبُخْتِ وَجُعِلَا بِبَابِلَ.»

1681. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Muâz b. Hişâm, ona babası, ona Katâde, Ebû Şu'be el-Adevî, Yunus b. Cübeyr b. Ebî Ğallâb'ın cenazesinde İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Allah, meleklerin, insanların amellerini görmeleri için semayı açınca, melekler insanların günah işlediklerini gördüler ve,

'Ey Rabbimiz! Bunlar, kendi elinle yarattığın, melekleri kendilerine secde ettirdiğin ve her şeyin ismini öğrettiğin Âdemoğullarıdır ve günah işliyorlar' dediler. Yüce Allah,

'Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı günahları işlerdiniz.' buyurunca melekler,

'Seni tesbih ederiz. Biz böyle yapmayız' dediler. Bunun üzerine onlara yeryüzüne indirilecek iki melek seçmeleri emredildi. Onlar da melekler Harut ve Marut'u seçtiler. Harut ve Marut yeryüzüne indirildiler ve Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, içki içmemeleri, haksız yere kimseyi öldürmemeleri dışındaki şeyler onlara helâl kılındı. Oraya inmelerinin üzerinden bir ay geçmemişti ki bütün güzelliğin yarısı kendisine verilen 'Bîzuht' adında bir kadın karşılarına çıkarılınca onu[n güzelliğini] gördüler ve onunla beraber olmak istediler.[1168] Kadın onlara:

'Allah'a ortak koşmadan, içki içmeden, bir canı öldürmeden ve şu puta secde etmeden isteğinizi kabul etmem.' deyince, ikisi,

'Biz hiçbir şeyi Allah'a ortak koşacak değiliz.' dediler. Meleklerden biri, diğerine

'Kadına yine git sor' dedi ve döndüğünde kadın bu sefer;

'İçki içmezseniz istediğinizi kabul etmem.' dedi. Melekler içkiyi içip sarhoş oldular. Bu arada yanlarına bir dilenci girince onu öldürdüler. İşledikleri kötülükleri işleyince Allah, semayı meleklerine açtı ve melekler (Harut ve Marut'un yaptıklarını görünce),

'Seni tesbih ederiz. Sen en iyi bilensin!' dediler. Allah, Süleyman b. Davud'a (as), Harut ile Marut'un, dünya ve âhiret azabı arasında tercihte bulunmalarını vahyedince, onlar dünya azabını tercih ettiler. Bunun üzerine Horasan develeri gibi ökçelerinden boyunlarına bağlandılar ve Babil'e sürgün edildiler."[1169] **[2/340]**

[١٦٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بن إبرهيمَ، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيُّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُمَا، قَالَا: «لَمَّا كَثُرَ بَنُو آدَمَ وَعَصَوْا، دَعَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهِمْ وَالْأَرْضُ وَالسَّمَاءُ وَالْجِبَالُ: رَبَّنَا أَلَا

1168 Bu kısım Türkî'nin م nüshası ve Şâkir baskısı esas alınarak nakledilmiştir. Krş. Türkî, 2/341; Şâkir, 2/427.

1169 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/99, Taberî'ye nispetle. Senedinde yer alan Ebû Şu'be el-Adevî'nin meçhul bir râvi olması nedeniyle rivayetin isnadı zayıftır. Türkî, 2/333. A. M. Şâkir bu rivayeti İbn Abbas'tan nakleden Ebû Şu'be el-Adevî'nin kim olduğunu bilmediğini, kaynaklarda yaptığı araştırmada da bulamadığını, bu ismin muhtemelen bilmediği bir kimsenin adının yanlış yazımı olduğunu söyler. Şâkir, 2/428.

تُهْلِكُهُمْ؟ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى الْمَلَائِكَةِ: إِنِّي لَوْ أَنْزَلْتُ الشَّهْوَةَ وَالشَّيْطَانَ مِنْ قُلُوبِكُمْ وَنَزَلْتُمْ لَفَعَلْتُمْ أَيْضًا. قَالَ: فَحَدَّثُوا أَنْفُسَهُمْ أَنْ لَوْ ابْتُلُوا اعْتَصَمُوا. فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِمْ أَنِ اخْتَارُوا مَلَكَيْنِ مِنْ أَفْضَلِكُمْ. فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَأُهْبِطَا إِلَى الْأَرْضِ وَأُنْزِلَتِ الزُّهْرَةُ إِلَيْهِمَا فِي صُورَةِ امْرَأَةٍ مِنْ أَهْلِ فَارِسَ، وَكَانَ أَهْلُ فَارِسَ يُسَمُّونَهَا بِيذُخْتْ قَالَ: فَوَقَعَا بِالْخَطِيئَةِ، فَكَانَتِ الْمَلَائِكَةُ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا {رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا}. فَلَمَّا وَقَعَا بِالْخَطِيئَةِ اسْتَغْفَرُوا لِمَنْ فِي الْأَرْضِ: {أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ}. فَخُيِّرَا بَيْنَ عَذَابِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْآخِرَةِ فَاخْتَارَا عَذَابَ الدُّنْيَا.»

1682. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Haccâc b. el-Minhâl, Hammâd, Ali b. Zeyd, Ebû Osman el-Hindî'nin İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o ikisi şöyle demişlerdir: "İnsanlar çoğalıp günah işleyince melekler, yeryüzü ve dağlar onlara beddua ettiler ve,

'Ey Rabbimiz! Onlara mühlet verme!' dediler. Bunun üzerine Allah, meleklere,

'Ben, sizin kalbinize şehvet ve şeytanı indirsem siz de insanlar gibi aynı şeyi yapardınız.' diye vahyedince melekler, içlerinden eğer böyle bir şeyle karşılaşsalar günah işlemeyeceklerini geçirdiler. Bunun üzerine Allah onlara,

'En hayırlılarınızdan iki melek seçin' buyurdu. Melekler, Harut ve Marut'u seçtiler ve bu iki melek yeryüzüne indirildi ve Zühre, karşılarına Fârisîlerden 'Bîzuht' denilen bir kadın şeklinde çıkarıldı. Harut ve Marut (onunla ilişkiye girmek sûretiyle) günaha daldılar. İman edenler için istiğfar eden melekler, Harut ve Marut bu günahı işleyince dediler ki:

{ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا}

'Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe edenleri bağışla!'[1170]

Harut ve Marut bu günahı işleyince yeryüzündeki herkes için istiğfar etmeye başladılar ve dediler ki:

1170 Mü'min 40/7.

{أَلَآ إِنَّ اللهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ}

'İyi bilin ki Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'[1171]

Ardından Harut ve Marut, dünya azabı veya âhiret azabı arasından birini tercih etmeleri konusunda serbest bırakılınca onlar dünya azabını tercih ettiler."[1172] **[2/341]**

[١٦٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عُمَيْرِ بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: «كَانَتِ الزُّهَرَةُ امْرَأَةً جَمِيلَةً مِنْ أَهْلِ فَارِسَ، وَإِنَّهَا خَاصَمَتْ إِلَى الْمَلَكَيْنِ هَارُوتَ وَمَارُوتَ فَرَاوَدَاهَا عَنْ نَفْسِهَا، فَأَبَتْ إِلَّا أَنْ يُعَلِّمَاهَا الْكَلَامَ الَّذِي إِذَا تَكَلَّمَ بِهِ يَعْرُجُ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ. فَعَلَّمَاهَا فَتَكَلَّمَتْ فَعَرَجَتْ إِلَى السَّمَاءِ فَمُسِخَتْ كَوْكَبًا.»

1683. Bana Müsennâ'nın Haccâc, Hammâd, Hâlid el-Hazzâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Umeyr b. Saîd, Hz. Ali'yi (ra) şöyle derken işitmiştir: "Zühre, Fars halkından güzel bir kadındı. O, Harut ve Mârût'a bir kimse ile arasında hüküm vermeleri için gitti ve o ikisi (kadını beğendiler ve) onun nefsini arzuladılar. Zühre, kendisini göğe yükseltecek bir sözü öğretmedikleri takdirde kendisini onlara teslim etmeyeceğini söyledi. Melekler de bu sözü ona öğrettiler. Zühre de onu söyleyince göğe yükseldi ve bir yıldız şekline döndü."[1173] **[2/342]**

1171 Şûrâ 42/5.

1172 İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ukûbât*, s. 221, Hammâd b. Seleme tarikiyle; Türkî, 2/343. Rivayetin senedinde geçen Haccâc b. el-Minhâl el-Enmâtî sika ve fazilet sahibi bir râvidir. Bir grup muhaddis ona eserlerinde yer vermişlerdir. Hocası Hammâd'ın İbn Hacer, *et-Tehzîb*'de onun Hammâdeyn yani Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme'den rivayet ettiğini söylese de bize göre (A. M. Şâkir) tercihen o, Hammâd b. Seleme'dir. Lakin Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/376'da Hammâd b. Seleme hakkında kısa bilgi verir. İbn Ebî Hâtim de *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/167'de aynı şekilde onun hakkında kısa bilgi verir. Bu iki müellifin böyle yapması kendisinden rivayette bulunulmasa da Hammâd b. Zeyd'den daha çok tanınmakta olduğunu gösterir. Bazı nüshalarda senedde geçen "Haccâc" ismi "Hammâd" yerine yanlış olarak yazılmıştır. Doğrusu İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/256'daki rivayettir. Çünkü İbn Kesîr bu rivayeti Taberî'den nakletmiştir. Şâkir, 2/428.

1173 İshâk b. Râhûye, *Müsned –Metâlibü'l-Âliye*'de olduğu gibi (3892)-; İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ukûbât*, 223; Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*,702; Hâkim, *Müstedrek*, 2/265, Umeyr b. Saîd tarikiyle ayrıntılı olarak. Hâkim, rivayetin Buhârî ve Müslim'in

[١٦٨٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، جَمِيعًا، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: «ذَكَرَتِ الْمَلَائِكَةُ أَعْمَالَ بَنِي آدَمَ وَمَا يَأْتُونَ مِنَ الذُّنُوبِ، فَقِيلَ لَهُمْ: اخْتَارُوا مِنْكُمُ اثْنَيْنِ وَقَالَ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى فِي حَدِيثِهِ: اخْتَارُوا مَلَكَيْنِ فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَقِيلَ لَهُمَا: إِنِّي أُرْسِلُ إِلَى بَنِي آدَمَ رُسُلًا، وَلَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ رَسُولٌ، انْزِلَا لَا تُشْرِكَا بِي شَيْئًا، وَلَا تَزْنِيَا، وَلَا تَشْرَبَا الْخَمْرَ.» قَالَ كَعْبٌ: «فَوَاللَّهِ مَا أَمْسَيَا مِنْ يَوْمِهِمَا الَّذِي أُهْبِطَا فِيهِ إِلَى الْأَرْضِ، حَتَّى اسْتَكْمَلَا جَمِيعَ مَا نُهِيَا عَنْهُ. وَقَالَ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى فِي حَدِيثِهِ: فَمَا اسْتَكْمَلَا يَوْمَهُمَا الَّذِي أُنْزِلَا فِيهِ حَتَّى عَمِلَا مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا.»

1684. Bize Muhammed b. Beşşâr, Muhammed b. el-Müsennâ, ikisi, Müemmel b. İsmail'den; bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk'tan hepsinin Süfyân es-Sevrî, Musa b. Ukbe, Sâlim tarikiyle İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre Ka'b şöyle demiştir: "Melekler, Âdemoğlunun amellerini ve işledikleri günahları zikredince, onlara,

'Eğer siz onların yerinde olsaydınız, aynı günahları işlerdiniz. Aranızdan iki kişi seçiniz!' denildi. -Hasan b. Yahyâ hadisinde 'iki melek seçin' denildi.- Melekler Harut ve Marut'u seçince, ikisine,

'Ben Âdemoğluna peygamberler gönderiyorum. Benimle sizin aranızda ise peygamber olmayacaktır. Yeryüzüne inin, orada Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın, zina yapmayın, içki içmeyin' denildi."

şartlarına göre sahih olduğunu söyler. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/199'da Taberî'den nakleder ve bu senedin râvilerinin sika olduklarını ancak rivayetin ileri derecede garip olduğunu söylemiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/97, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/343. Rivayetin senedinde geçen Hâlid el-Hazzâ'nın asıl adı Hâlid b. Mehrân'dır. Sika ve çok hadis rivayet eden bir râvidir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(2)/159; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/352-353. Amr b. Saîd en-Nehâî ise tâbiî olup sikadır. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(1)/376; Şâkir, 2/429. Matbu nüshada senedde "'Umeyr" yerine "Amr" geçmektedir. Doğrusu 'Umeyr'dir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/255; Şâkir, 2/429.

Ka'b der ki: "Vallahi, daha yeryüzüne indirildikleri aynı gün akşam olmadan kendilerine yasaklanan bütün günahları işlediler."

Hasan b. Yahyâ da hadisinde der ki: "Yeryüzüne indirildikleri günü tamamlamadan Allah'ın kendilerine haram kıldığı günahları işlediler."[1174] **[2/343]**

[١٦٨٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ يُحَدِّثُ عَنْ كَعْبِ الْأَحْبَارِ: «أَنَّهُ حَدَّثَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ أَنْكَرُوا أَعْمَالَ بَنِي آدَمَ وَمَا يَأْتُونَ فِي الْأَرْضِ مِنَ الْمَعَاصِي، فَقَالَ اللَّهُ لَهُمْ: إِنَّكُمْ لَوْ كُنْتُمْ مَكَانَهُمْ أَتَيْتُمْ مَا يَأْتُونَ مِنَ الذُّنُوبِ، فَاخْتَارُوا مِنْكُمْ مَلَكَيْنِ. فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَقَالَ اللَّهُ لَهُمَا: إِنِّي أُرْسِلُ رُسُلِي إِلَى النَّاسِ، وَلَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمَا رَسُولٌ، انْزِلَا إِلَى الْأَرْضِ، وَلَا تُشْرِكَا بِي شَيْئًا، وَلَا تَزْنِيَا. فَقَالَ كَعْبٌ: وَالَّذِي نَفْسُ كَعْبٍ بِيَدِهِ مَا اسْتَكْمَلَا يَوْمَهُمَا الَّذِي نُزِّلَا فِيهِ حَتَّى أَتَيَا مَا حَرَّمَ عَلَيْهِمَا.»

1685. Müsennâ'nın bana, Muallâ b. Esed, Abdülaziz b. el-Muhtâr, Musa b. Ukbe, Sâlim'den rivayet ettiğine göre o Abdullah'tan Ka'b'ın şöyle anlattığını işitmiştir: "Ka'b şöyle demiştir: 'Melekler insanların amellerini ve yeryüzünde işledikleri günahları kınadılar. Bunun üzerine Allah da onlara şöyle dedi:

'Eğer siz onların yerinde olsaydınız, aynı günahları işlerdiniz. Aranızdan iki kişi seçin.' Melekler Harut ve Marut'u seçince, ikisine;

'Ben insanlara peygamberlerimi gönderiyorum. Benimle sizin aranızda ise peygamber olmayacaktır. Yeryüzüne inin, orada bana hiçbir şeyi ortak koşmayın, zina yapmayın, içki içmeyin' denildi.'

1174 Buhârî rivayete iki kanaldan, Müemmil b. İsmail ve Abdürrezzâk'tan nakletmiştir. Her ikisi de Süfyân es-Sevrî'den nakletmiştir. Musa b. Ukbe b. Ebî Ayyâş el-Esedî meğâzî eseri sahibi sika bir râvidir. Mâlik onun hakkında şöyle der: "Size Musa b. Ukbe'nin meğâzîsini okumanızı tavsiye ederim. Çünkü o güvenilir bir kimsedir." Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/292; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(1)/154-155; Şâkir, 2/429.

Ka'b der ki: 'Ka'b'ın nefsi elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki, daha yeryüzüne indirildikleri aynı gün akşam olmadan kendilerine yasaklanan bütün günahları işlediler.'"[1175]

[١٦٨٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَنَّهُ كَانَ مِنْ أَمْرِ هَارُوتَ وَمَارُوتَ أَنَّهُمَا طَعَنَا عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فِي أَحْكَامِهِمْ، فَقِيلَ لَهُمَا: إِنِّي أَعْطَيْتُ ابْنَ آدَمَ عَشْرًا مِنَ الشَّهَوَاتِ فَبِهَا يَعْصُونَنِي. قَالَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ: رَبَّنَا لَوْ أَعْطَيْتَنَا تِلْكَ الشَّهَوَاتِ ثُمَّ نَزَلْنَا لَحَكَمْنَا بِالْعَدْلِ. فَقَالَ لَهُمَا: انْزِلَا فَقَدْ أَعْطَيْتُكُمَا تِلْكَ الشَّهَوَاتِ الْعَشْرِ فَاحْكُمَا بَيْنَ النَّاسِ. فَنَزَلَا بِبَابِلَ دُنْبَاوَنْدُ فَكَانَا يَحْكُمَانِ، حَتَّى إِذَا أَمْسَيَا عَرَجَا، فَإِذَا أَصْبَحَا هَبَطَا. فَلَمْ يَزَالَا كَذَلِكَ حَتَّى أَتَتْهُمَا امْرَأَةٌ تُخَاصِمُ زَوْجَهَا، فَأَعْجَبَهُمَا حُسْنُهَا وَاسْمُهَا بِالْعَرَبِيَّةِ الزُّهَرَةُ، وَبِالنَّبَطِيَّةِ بِيذُخْتْ، وَاسْمُهَا بِالْفَارِسِيَّةِ أَنَاهِيذُ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: إِنَّهَا لَتُعْجِبُنِي. فَقَالَ الْآخَرُ: قَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَذْكُرَ لَكَ فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْكَ. فَقَالَ الْآخَرُ: هَلْ لَكَ أَنْ أَذْكُرَهَا لِنَفْسِهَا؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَكِنْ كَيْفَ لَنَا بِعَذَابِ اللَّهِ؟ قَالَ الْآخَرُ: إِنَّا نَرْجُو رَحْمَةَ اللَّهِ. فَلَمَّا جَاءَتْ تُخَاصِمُ زَوْجَهَا ذَكَرَا إِلَيْهَا نَفْسَهَا، فَقَالَتْ: لَا، حَتَّى تَقْضِيَا لِي عَلَى زَوْجِي، فَقَضَيَا لَهَا عَلَى زَوْجِهَا. ثُمَّ وَاعَدَتْهُمَا خَرِبَةً مِنَ الْخِرَبِ يَأْتِيَانِهَا فِيهَا، فَأَتَيَاهَا لِذَلِكَ، فَلَمَّا أَرَادَ الَّذِي يُوَاقِعُهَا، قَالَتْ: مَا أَنَا بِالَّذِي أَفْعَلُ حَتَّى تُخْبِرَانِي بِأَيِّ كَلَامٍ تَصْعَدَانِ إِلَى السَّمَاءِ؟ وَبِأَيِّ كَلَامٍ تَنْزِلَانِ مِنْهَا؟ فَأَخْبَرَاهَا فَتَكَلَّمَتْ فَصَعِدَتْ. فَأَنْسَاهَا اللَّهُ مَا تَنْزِلُ بِهِ فَبَقِيَتْ مَكَانَهَا، وَجَعَلَهَا اللَّهُ كَوْكَبًا فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ كُلَّمَا رَآهَا لَعَنَهَا وَقَالَ: هَذِهِ الَّتِي فَتَنَتْ هَارُوتَ وَمَارُوتَ فَلَمَّا كَانَ اللَّيْلُ أَرَادَا أَنْ يَصْعَدَا فَلَمْ يَسْتَطِيعَا فَعَرَفَا الْهُلْكَ، فَخُيِّرَا بَيْنَ عَذَابِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، فَاخْتَارَا عَذَابَ الدُّنْيَا مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ، فَعُلِّقَا بِبَابِلَ فَجَعَلَا يُكَلِّمَانِ النَّاسَ كَلَامَهُمَا وَهُوَ السِّحْرُ.»

1686. Bana Musa b. Harun'un, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: **"**Harut ve Marut yaptıkları nedeniyle

1175 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/190 (1006), Müemmil tarikiyle; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/53; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 13/186; İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ukûbât*, (224); Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, (164); Süfyân es-Sevrî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/98, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e isnadla; Türkî, 2/344.

yeryüzündeki insanlar hakkında kötü konuştular. Bunun üzerine kendilerine onlara (Allah tarafından),

'Ben insanoğluna şehevî arzularından on kat verdim. Onlar bununla günah işliyorlar' denildi. Harut ve Marut da şöyle dediler:

'Rabbimiz eğer bu şehevî duyguları bize versen ve bizi onlara göndersen biz adaletle hükmederiz.' Allah onlara şöyle dedi:

'Haydi gidin bu on şehevî duygudan size de verdim; insanlar arasında hüküm verin.' **[2/344]**

Bunun üzerine Dünbâvend Babili'ne indiler ve insanlar arasında hükmediyorlardı. Akşam olunca göğe yükseliyolar sabah olunca tekrar iniyorlardı. Durum böyle devam ediyordu. Ta ki bir kadın kocası hakkında davacı olarak kendilerine müracaat edinceye kadar. Harut ve Marut kendilerine hakkında hüküm vermek üzere gelen ve İbranicede 'Zühre', Nabatçada 'Bîzuht' Farsçada 'Enâhîz' denilen bu kadının güzelliğinden etkilendiler. Biri, arkadaşına,

'Ben bu kadını beğeniyorum.' dedi. Diğeri de,

'Ben de sana onu beğendiğimi söyleyecektim ancak senden utandım.' dedi. Diğeri, arkadaşına dedi ki:

'Senin onun nefsini arzuladığını ona söyleyeyim mi?' Arkadaşı,

'Evet ama Allah'ın bize olan azabı nasıl olur!' dedi. Arkadaşı,

'Allah'ın rahmetini umarız.' dedi. Kadın, kocası hakkında davacı olarak kendilerine gelince ona onun nefsini arzuladıklarını söylediler. Ancak kadın,

'Hayır! Ancak kocamla olan davada benim lehime karar vermedikçe olmaz.' dedi. Bunun üzerine kadının lehine kocasının aleyhine hüküm verdiler. Sonra kadın, ikisiyle haraberlerden bir harabede birlikte olmak üzere onlarla randevulaştı. Harut ve Marut bu randevu için gelince onlardan kadınla birlikte olmak isteyen kendisine yaklaşınca kadın şöyle dedi:

'Göğe yükselirken ve gökten inerken söylediğiniz sözün ne olduğunu bana söylemeden dediğini yapmayacağım.' **[2/345]**

Bunun üzerine, Harut ve Marut ona bu sözün ne olduğunu bildirdiler. O da onu söyledi ve göğe yükseldi. Allah da (göğe yükseldikten sonra)

yere inerken söyleyeceği sözü unutturdu. O da bulunduğu yerde kaldı. Allah onu yıldıza dönüştürdü. Abdullah b. Ömer onu her gördüğünde ona lanet eder ve şöyle derdi:

'Bu Harut ve Marut'u günaha düşürendir.' Gece olunca göğe yükselmek istediler ancak buna güçleri yetmeyince helak olduklarını anladılar. (Yaptıklarına karşılık bir ceza olarak) dünya veya âhiret azabından birini tercih etme konusunda muhayyer bırakıldılar. Onlar dünya azabını âhiret azabına tercih ettiler. Babil'e sürgün edildiler. İnsanlara sözlerini öğretmeye başladılar. O sözleri de sihirdi."[1176]

[١٦٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ، ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «لَمَّا وَقَعَ النَّاسُ مِنْ بَعْدِ آدَمَ فِيمَا وَقَعُوا فِيهِ مِنَ الْمَعَاصِي وَالْكُفْرِ بِاللَّهِ، قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ: أَيْ رَبِّ، هَذَا الْعَالَمُ إِنَّمَا خَلَقْتَهُمْ لِعِبَادَتِكَ وَطَاعَتِكَ، وَقَدْ رَكِبُوا الْكُفْرَ، وَقَتْلَ النَّفْسِ الْحَرَامِ، وَأَكْلَ الْمَالِ الْحَرَامِ، وَالسَّرِقَةَ، وَالزِّنَا، وَشُرْبَ الْخَمْرِ. فَجَعَلُوا يَدْعُونَ عَلَيْهِمْ وَلَا يَعْذِرُونَهُمْ. فَقِيلَ لَهُمْ: إِنَّهُمْ فِي غَيْبٍ، فَلَمْ يَعْذِرُوهُمْ، فَقِيلَ لَهُمُ: اخْتَارُوا مِنْكُمْ مَلَكَيْنِ آمُرُهُمَا بِأَمْرِي وَأَنْهَاهُمَا عَنْ مَعْصِيَتِي. فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَأُهْبِطَا إِلَى الْأَرْضِ، وَجُعِلَ بِهِمَا شَهَوَاتُ بَنِي آدَمَ، وَأُمِرَا أَنْ يَعْبُدَا اللَّهَ وَلَا يُشْرِكَا بِهِ شَيْئًا، وَنُهِيَا عَنْ قَتْلِ النَّفْسِ الْحَرَامِ، وَأَكْلِ الْمَالِ الْحَرَامِ، وَالسَّرِقَةِ وَالزِّنَا وَشُرْبِ الْخَمْرِ. فَلَبِثَا عَلَى ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ زَمَانًا يَحْكُمَانِ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ، وَذَلِكَ فِي زَمَانِ إِدْرِيسَ، وَفِي ذَلِكَ الزَّمَانِ امْرَأَةٌ حُسْنُهَا فِي سَائِرِ النَّاسِ كَحُسْنِ الزُّهَرَةِ فِي سَائِرِ الْكَوْكَبِ. وَإِنَّهَا أَتَتْ عَلَيْهِمَا فَخَضَعَا لَهَا بِالْقَوْلِ، وَأَرَادَاهَا عَلَى نَفْسِهَا، وَإِنَّهَا أَبَتْ إِلَّا أَنْ يَكُونَا عَلَى أَمْرِهَا وَدِينِهَا، وَإِنَّهُمَا سَأَلَاهَا عَنْ دِينِهَا الَّتِي هِيَ عَلَيْهِ، فَأَخْرَجَتْ لَهُمَا صَنَمًا وَقَالَتْ: هَذَا أَعْبُدُ. فَقَالَا: لَا حَاجَةَ لَنَا فِي عِبَادَةِ هَذَا. فَذَهَبَا فَصَبِرَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَتَيَا عَلَيْهَا فَخَضَعَا لَهَا بِالْقَوْلِ وَأَرَادَاهَا عَلَى نَفْسِهَا. فَقَالَتْ: لَا إِلَّا أَنْ تَكُونَا عَلَى مَا أَنَا عَلَيْهِ. فَقَالَا: لَا حَاجَةَ لَنَا فِي عِبَادَةِ هَذَا. فَلَمَّا رَأَتْ أَنَّهُمَا أَبَيَا أَنْ يَعْبُدَا الصَّنَمَ، قَالَتْ لَهُمَا: اخْتَارَا إِحْدَى الْخِلَالِ الثَّلَاثِ: إِمَّا أَنْ تَعْبُدَا الصَّنَمَ، أَوْ تَقْتُلَا النَّفْسَ، أَوْ تَشْرَبَا

1176 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/202; Türkî, 2/345.

الْخَمْرَ. فَقَالَا: كُلُّ هَذَا لَا يَنْبَغِي، وَأَهْوَنُ الثَّلَاثَةِ شُرْبُ الْخَمْرِ. فَسَقَتْهُمَا الْخَمْرَ، حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْخَمْرُ فِيهِمَا وَقَعَا بِهَا، فَمَرَّ بِهِمَا إِنْسَانٌ وَهُمَا فِي ذَلِكَ، فَخَشِيَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَيْهِمَا فَقَتَلَاهُ. فَلَمَّا أَنْ ذَهَبَ عَنْهُمَا السُّكْرُ عَرَفَا مَا وَقَعَا فِيهِ مِنَ الْخَطِيئَةِ وَأَرَادَا أَنْ يَصْعَدَا إِلَى السَّمَاءِ فَلَمْ يُطِيقَا، فَحِيلَ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَ ذَلِكَ، وَكُشِفَ الْغِطَاءُ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَ أَهْلِ السَّمَاءِ. فَنَظَرَتِ الْمَلَائِكَةُ إِلَى مَا وَقَعَا فِيهِ مِنَ الذَّنْبِ، فَعَجِبُوا كُلَّ الْعَجَبِ، وَعَلِمُوا أَنَّ مَنْ كَانَ فِي غَيْبٍ فَهُوَ أَقَلُّ غَشْيَةً، فَجَعَلُوا بَعْدَ ذَلِكَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ. وَإِنَّهُمَا لَمَّا وَقَعَا فِيمَا وَقَعَا فِيهِ مِنَ الْخَطِيئَةِ، قِيلَ لَهُمَا: اخْتَارَا عَذَابَ الدُّنْيَا أَوْ عَذَابَ الْآخِرَةِ. فَقَالَا: أَمَّا عَذَابُ الدُّنْيَا فَإِنَّهُ يَنْقَطِعُ، وَأَمَّا عَذَابُ الْآخِرَةِ فَلَا انْقِطَاعَ لَهُ. فَاخْتَارَا عَذَابَ الدُّنْيَا، فَجُعِلَا بِبَابِلَ، فَهُمَا يُعَذَّبَانِ.»

1687. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Âdem'den (as) sonra insanlar Allah'ı inkâr edip günah işleyince gökteki melekler dediler ki:

'Ey Rabbimiz! Sen bu âlemi sana kulluk ve itaat için yarattın. Fakat onlar, burada küfre düştüler, haram kıldığın cana kıydılar, haram malı yediler, hırsızlık yaptılar, zina ettiler ve içki içtiler.' Böylece melekler insanlara beddua etmeye başladılar ve onları mazur görmediler.[1177] Meleklere, insanların Allah'ın âyetleri hakkında kendilerinin bildikleri şeyi bilmedikleri ve (meleklerin) insanları (bu sebeple) mazur görmedikleri söylendi. Ardından onlara şöyle denildi:

'(Madem siz insanları yaptıklarından ötürü kınıyorsunuz) İçinizden seçkin iki melek seçin onlara emirler vereceğim ve yasaklar koyacağım.' Melekler de Harut ve Marut'u seçtiler. Bu iki melek yeryüzüne indirildi ve insanoğluna verilen şehvetler onlara da verildi. Kendilerine Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, Allah'ın haram kıldığı cana kıymamaları, haram mal yememeleri, hırsızlık ve zina yapmamaları ve içki içmemeleri emredildi. Bu hal üzere insanlar arasında adaletle hükmederek bir müddet

1177 A. M. Şâkir buradaki إِنَّهُمْ فِي غَيْبٍ ifadesiyle ne kastedildiğini tam anlayamadığını ancak Allah'ın meleklere: "Ey melekler! (Uzaklığı ve etrafından kopuk ve aşağıda olması hasebiyle) Sizin gördüğünüz Rabbinizin âyetlerini onlar görmemektedirler" mânasında olabileceğini söyler.

kaldılar. Bu dönem İdris (as) dönemiydi. Bu dönemde bir kadın ki onun güzelliğinin diğer kadınlara üstünlüğü Zühre yıldızının diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibiydi. Kadın bu iki meleğe geldi. O ikisi de ona işveli sözler söyleyip ilişmek istediler. Kadın da kendi istediklerini yapmadıkları ve kendi dininden olmadıkları sürece onların isteğini reddetti. Onlar da kadının dinini sordular. O da kendilerine bir put çıkararak dedi ki:

'İşte ben bu puta taparım'. O iki melek,

'Biz puta tapma gereği duymayız.' dediler ve gittiler. Allah'ın takdir ettiği (bir süre) kadar sabrettiler. Sonra tekrar kadına geldiler ve onu elde etmek istediler. Kadın aynı şekilde davrandı. Onlar tekrar gittiler. Sonra kadına gelerek onu elde etmek istediler. Kadın onların puta tapmaktan kaçındıklarını görünce şöyle dedi:

'Şu üç şeyden birini seçin: Ya şu puta taparsınız ya şu cana kıyarsınız ya da bu içkiden içersiniz.' İki melek,

'Biz bunları yapmayız' dediler. Ardından en ehven olan içkidir diyerek içkiyi içtiler ve sarhoş oldular. Nihayet kadınla birleştiler ve bu arada onlar bu durumdayken bir kimse yanlarından geçti. Onun kendilerini ifşa etmesinden korkarak bu kişiyi öldürdüler. Sarhoşluktan ayılıp işledikleri hatayı fark edince de göğe yükselmek istediler ancak buna güç yetiremediler. Göğe çıkmalarına engel olundu. Daha sonra gök ehli ile kendileri arasındaki perdeler kaldırıldı. Melekler, onların yaptıklarına bakıp hayretler içerisinde kaldılar. İşte o zaman, daha az bilenin, daha az korktuğunu anlayarak yeryüzünde bulunanlar için Allah'tan bağışlanma dilemeye başladılar. Onlar işledikleri bu hataları işledikten sonra kendilerine (yaptıklarının cezası olarak):

'Dünya azabını yahut da âhiret azabını seçin' denildi. Onlar da,

'Dünya azabı (nasıl olsa bir gün) biter gider. Âhiret azabı ise asla bitmez!' dediler ve dünya azabını seçtiler. Böylece Babil'e sürgün edildiler ve orada bu ikisine azap olunmaktadır."[1178] **[2/346]**

1178 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/100, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/189 (1005) Ebî Ca'fer Rebî', Kays b. Abbâd tarikiyle İbn Abbas'tan; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/201, İbn Ebî Hâtim'den naklederek şöyle der: "Rivayeti Hâkim, *Müstedrek*'inde Ebû Ca'fer er-Râzî'den uzunca nakleder. Sonra da şöyle der: 'Her ne kadar Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde esere yer vermeseler de rivayetin senedi sahihtir.'" Türkî, 2/347.

[١٦٨٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا فَرَجُ بْنُ فَضَالَةَ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: سَافَرْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ، فَلَمَّا كَانَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ، قَالَ: يَا نَافِعُ انْظُرْ طَلَعَتِ الْحَمْرَاءُ. قَالَهَا مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا. ثُمَّ قُلْتُ: قَدْ طَلَعَتْ. قَالَ: لَا مَرْحَبًا وَلَا أَهْلًا. قُلْتُ: سُبْحَانَ اللَّهِ نَجْمٌ مُسَخَّرٌ سَامِعٌ مُطِيعٌ؟ قَالَ: مَا قُلْتُ لَكَ إِلَّا مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ وَقَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَالَتْ: يَا رَبِّ كَيْفَ صَبْرُكَ عَلَى بَنِي آدَمَ فِي الْخَطَايَا وَالذُّنُوبِ؟ قَالَ: إِنِّي ابْتَلَيْتُهُمْ وَعَافَيْتُكُمْ. قَالُوا: لَوْ كُنَّا مَكَانَهُمْ مَا عَصَيْنَاكَ. قَالَ: فَاخْتَارُوا مَلَكَيْنِ مِنْكُمْ. قَالَ: فَلَمْ يَأْلُوا أَنْ يَخْتَارُوا، فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ.»

1688. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Ferec b. Fedâle, Muâviye b. Sâlih, Nâfi''den rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: "İbn Ömer ile bir yere yolculuk yaptım. Gecenin sonunda İbn Ömer bana iki veya üç defa;

'Ey Nâfi'! Bak bakalım, kızıl yıldız doğmuş mu?' diye sordu. Ben her defasında:

'Hayır' dedim ve en sonunda da, 'Doğdu' cevabını verince İbn Ömer, ona,

'Ne ehlen ve sehlen ne de merhaba!' dedi. Bunun üzerine ben,

'Sübhânallah, bu, Allah'ın emrine boyun eğen itaatkâr bir yıldızdan başka bir şey değildir.' dedim. İbn Ömer bana şöyle karşılık verdi:

'Ben sana, Hz. Peygamber'den (sav) duyduğumu söyledim. O, şöyle buyurdu:

'*Melekler:*

'Ey Rabbimiz, Sen Âdemoğlunun günah ve suçlarına karşı nasıl böyle sabırla davranıyorsun?' diye sorunca, Allah Teâlâ:

'Ben, onları imtihan ettim, sizi ise muaf tuttum' cevabını verdi. Melekler:

'Biz Âdemoğlunun yerinde olsaydık Sana hiç isyan etmezdik.' deyince, Allah:

'Öyleyse, içinizden iki melek seçin.' buyurdu. Onlar da iki aday seçmekte zorluk çekmediler ve içlerinden Harut ve Marut'u seçtiler.'"[1179] **[2/347]**

[١٦٨٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «وَأَمَّا شَأْنُ هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ عَجِبَتْ مِنْ ظُلْمِ بَنِي آدَمَ، وَقَدْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ وَالْكُتُبُ وَالْبَيِّنَاتُ، فَقَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ: اخْتَارُوا مِنْكُمْ مَلَكَيْنِ أُنْزِلُهُمَا يَحْكُمَانِ فِي الْأَرْضِ بَيْنَ بَنِي آدَمَ. فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَقَالَ لَهُمَا حِينَ أَنْزَلَهُمَا: عَجِبْتُمَا مِنْ بَنِي آدَمَ وَمِنْ ظُلْمِهِمْ وَمَعْصِيَتِهِمْ، وَإِنَّمَا تَأْتِيهِمُ الرُّسُلُ وَالْكُتُبُ مِنْ وَرَاءِ وَرَاءَ، وَأَنْتُمَا لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمَا رَسُولٌ، فَافْعَلَا كَذَا وَكَذَا، وَدَعَا كَذَا وَكَذَا. فَأَمَرَهُمَا بِأَمْرٍ وَنَهَاهُمَا، ثُمَّ نَزَلَا عَلَى ذَلِكَ لَيْسَ أَحَدٌ لِلَّهِ أَطْوَعُ مِنْهُمَا، فَحَكَمَا فَعَدَلَا، فَكَانَا يَحْكُمَانِ النَّهَارَ بَيْنَ بَنِي آدَمَ، فَإِذَا أَمْسَيَا عَرَجَا وَكَانَا مَعَ الْمَلَائِكَةِ، وَيَنْزِلَانِ حِينَ يُصْبِحَانِ فَيَحْكُمَانِ فَيَعْدِلَانِ، حَتَّى أُنْزِلَتْ عَلَيْهِمَا الزُّهَرَةُ فِي أَحْسَنِ صُورَةِ امْرَأَةٍ تُخَاصِمُ، فَقَضَيَا عَلَيْهَا. فَلَمَّا قَامَتْ وَجَدَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِي نَفْسِهِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: وَجَدْتَ مِثْلَ مَا وَجَدْتُ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَبَعَثَا إِلَيْهَا أَنِ ائْتِينَا نَقْضِ لَكِ. فَلَمَّا رَجَعَتْ قَالَا لَهَا وَقَضَيَا لَهَا: ائْتِينَا. فَأَتَتْهُمَا، فَكَشَفَا لَهَا عَنْ عَوْرَتِهِمَا. وَإِنَّمَا كَانَتْ شَهْوَتُهُمَا فِي أَنْفُسِهِمَا وَلَمْ يَكُونَا كَبَنِي آدَمَ فِي شَهْوَةِ النِّسَاءِ وَلَذَّتِهَا. فَلَمَّا بَلَغَا ذَلِكَ وَاسْتَحَلَّاهُ وَافْتُتِنَا، طَارَتِ الزُّهَرَةُ فَرَجَعَتْ حَيْثُ كَانَتْ. فَلَمَّا أَمْسَيَا عَرَجَا فَرُدَّا وَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُمَا وَلَمْ تَحْمِلْهُمَا أَجْنِحَتُهُمَا؛ فَاسْتَغَاثَا بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي آدَمَ، فَأَتَيَاهُ فَقَالَا: ادْعُ لَنَا رَبَّكَ. فَقَالَ: كَيْفَ يَشْفَعُ أَهْلُ الْأَرْضِ

1179 Süneyd, *Tefsîr*, -Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/97'de olduğu gibi- onun tarikiyle de Hatîb, 8/42'de ve İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*'ta 1/186; Zehebî, *el-Mîzân*'da 2/236 nakletmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/199'da Taberî'den nakleder ve ileri seviyede garib bir rivayet olduğunu belirtir. Bu konuda söz konusu rivayete en yakın olan Abdullah b. Ömer'in Ka'bü'l-Ahbâr'dan naklettiği rivayet olup Peygamber'den (sav) değildir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/198-200; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/97, 98; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, (912); Türkî, 2/348. Senedde yer alan Ferec b. Fedâle et-Tennûhî el-Kudâî zayıf bir râvidir. Buhârî onun hakkında şöyle der: "Kendisinden hadis almak caiz değildir." Hakkında bilgi için bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/134; *es-Sağîr* 192, 199; *ed-Du'afâ*, 29; Nesâî, *Sünen*, (25); İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(2)/75-76; Şâkir, 2/433.

لِأَهْلِ السَّمَاءِ؟ قَالَا: سَمِعْنَا رَبَّكَ يَذْكُرُكَ بِخَيْرٍ فِي السَّمَاءِ. فَوَعَدَهُمَا يَوْمًا وَغَدَا يَدْعُو لَهُمَا. فَدَعَا لَهُمَا فَاسْتُجِيبَ لَهُ، فَخُيِّرَا بَيْنَ عَذَابِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْآخِرَةِ. فَنَظَرَ أَحَدُهُمَا إِلَى صَاحِبِهِ فَقَالَا: نَعْلَمُ أَنَّ أَنْوَاعَ عَذَابِ اللَّهِ فِي الْآخِرَةِ كَذَا وَكَذَا فِي الْخُلْدِ وَمَعَ الدُّنْيَا سَبْعَ مَرَّاتٍ مِثْلَهَا. فَأُمِرَا أَنْ يَنْزِلَا بِبَابِلَ، فَثَمَّ عَذَابُهُمَا وَزَعَمَ أَنَّهُمَا مُعَلَّقَانِ فِي الْحَدِيدِ مَطْوِيَّانِ يَصْفِّقَانِ بِأَجْنِحَتِهِمَا.»

1689. Bize Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Harut ve Marut'un durumuna gelince: Kendilerine peygamberler, kitaplar ve deliller gelmesine rağmen insanoğlunun zulmetmesinden (günah işmesinden) dolayı hayrete düşünce Rableri onlara şöyle buyurdu:

'İçinizden yeryüzünde insanlar arasında hüküm vermeleri için indireceğim iki melek seçiniz.' Melekler, Harut ve Marut'u seçtiler ve Allah onları yeryüzüne indireceği zaman:

'İnsanların, kendilerine sürekli peygamber ve kitaplar gelmesine, siz ise benimle sizin aranızda bir elçi olmamasına rağmen insanların yaptıkları zulüm ve isyanlara hayret mi ettiniz? Şunları yapın, bunları ise yapmayın.' buyurup iki meleğe bazı şeyleri yasakladı, bazılarını ise emretti. Harut ve Marut kendilerine emir ve yasaklar bildirildikten sonra yeryüzüne indiklerinde yeryüzünde onlardan daha çok Allah'a itaat eden yoktu. İnsanlar hakkında hüküm verdiler ve âdil oldular. Gündüz insanlar arasında hüküm veriyorlar, akşam olduğunda ise semaya meleklerin yanına çıkıyorlardı. Sabah olduğunda da tekrar iniyorlar ve insanlar arasında adaletle hüküm veriyorlardı. Bu durum, Zühre yıldızının, en güzel kadın sûretinde yanlarına davasına bakmaları için gelinceye kadar böyle devam etti. Zühre yıldızının aleyhinde hüküm verdikten sonra Zühre yıldızı kalkınca ikisi de onu arzuladılar ve biri diğerine:

'Benim hissettiğimi sen de hissettin mi?' diye sordu. Öbürü:

'Evet' cevabını verince, ona haber gönderip:

'Gel de senin lehinde hüküm verelim.' dediler. Zühre döndüğünde onun lehine hüküm verdiler ve ona:

'Yanımıza gel!' dediler. Yanlarına gelince de avretlerini açıp ona gösterdiler. Harut ve Marut'un kadınlar hakkındaki nefsanî arzuları ve lezzetleri erkeklerin kadınlar hakkındaki nefsanî arzuları gibi değildi. Kadını elde ederek onunla birlikte olup günaha dalınca Zühre yıldızı uçtu ve olduğu yere geri döndü. Akşam olduğunda göğe çıkmak istediklerinde azarlandılar, kendilerine izin verilmedi ve kanatları kendilerini göğe çıkaramadı. İnsanlardan bir kişiden yardım istediler ve ona gelerek:

'Bizim için Rabbine dua et!' dediler. Adam:

'Yeryüzü ehlinden olan biri sema ehlinden olanlara nasıl yardımcı olur?' cevabını verince, onlar:

'Rabbinin seni semada hayırla zikrettiğini duyduk.' dediler. Bunun üzerine adam kendilerine belirli bir günde dua edeceğini söyledi ve o gün dua edince adamın duasına icabet edildi. Harut ve Marut, dünya azabı ve âhiret azabından birini tercih etmekte serbest bırakılınca biri diğerine bakıp:

'Allah'ın âhiretteki azabının şiddetli ve devamlı olduğunu biliyoruz.' dedi. Diğeri:

'Evet, dünyadaki azabın yedi kat olmasını âhiret azabına tercih ederiz' dedi. Bunun üzerine kendilerine Babil'e gitmeleri emredildi ve şu an oradadırlar. İddia edildiğine göre onlar şimdi iki büklüm şeklinde demire asılmış bir halde kanatlarını çırpıp durmaktadırlar."[1180]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bazı kıraat âlimlerinin bu âyeti{وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلِكَيْنِ} *"İki melike ilham edileni (sihri öğretmek sûretiyle küfre*

1180 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame* (704), Ebû Huzeyfe tarikiyle özetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/192 (1009) İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den özetle. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/203'te tamamını nakleder ve şöyle der: "Tâbiûndan bir topluluktan Mücâhid, Süddî ve Hasan-ı Basrî gibi kimselerden ve diğerlerinden Harut ve Marut kıssası hakkında rivayet nakledilmiş ilk ve son dönem müfessirler de bu kıssayı nakletmişlerdir. Bu nakillerin hepsinin varıp dayandığı nokta detaylarda İsrâiloğulları rivayetleridir. Çünkü bu konuda senedi sahih ve muttasıl hem doğru sözlü olan hem de doğruluğu tasdik edilen ve kendi hevasından konuşmayan masum kimseden (Hz. Peygamber'den) merfû bir hadis yoktur. Ayrıca Kur'ân'ın siyakının zâhirinde de bu konuda sözü detaylandırmadan ve genişçe açıklamadan kıssa özet olarak anlatılmıştır. Biz de şanı yüce olan Allah'ın muradına Kur'ân'da geldiği şekilde iman ederiz. Durumun gerçekleştiği şekli Allah en iyi bilendir. Türkî, 2/349.

girdiler).”[1181] şeklinde okuduğu nakledilmiştir. Bu okuyuşla insanlardan iki kişiyi kastetmiş olur.[1182] **[2/349]**

Biz (âyette geçen Harut ve Marut'un iki insan/melik olduğuna) delil getirme açısından bu şekilde okuyuşun yanlış olduğuna daha önce işaret ettik.[1183] Bu kıraati nakil açısından değerlendirecek olursak da sahabe, tâbiûn ve diğer şehirlerdeki kıraat âlimlerinin bu okuyuşun hatalı olduğunda icmâ etmeleri bu kıraatin yanlışlığına dair yeterli bir delildir.

f. {بِبَابِلَ} “Babil'deki”

Âyette geçen {بِبَابِلَ} *“Babil'deki”*[1184] sözüne gelince, bu bir beldenin veya yeryüzündeki mekânlarlardan birisinin adıdır. Müfessirler buranın neresi olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları buranın “Bâbil-i Dünbâvend” olduğunu söylemiştir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٦٩٠] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ.

1690. Bana (Taberî) bu bilgiyi Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet etmiştir.

2- Bazı müfessirler ise “Bâbilü'l-Irak” olduğunu söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٦٩١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: «فِي قِصَّةٍ ذَكَرَتْهَا عَنِ امْرَأَةٍ، قَدِمَتِ الْمَدِينَةَ، فَذَكَرَتْ أَنَّهَا صَارَتْ فِي الْعِرَاقِ بِبَابِلَ، فَأَتَتْ بِهَا هَارُوتَ وَمَارُوتَ فَتَعَلَّمَتْ مِنْهُمَا السِّحْرَ.»

1181 Bakara 2/102.

1182 İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Dahhâk, İbn Ebzâ bu şekilde okumuş olup bu, şâz bir kıraattir. Bk. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/100; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/329; Türkî, 2/349.

1183 Bk. Türkî, 2/338-339, 350.

1184 Bakara 2/102.

1691. Bana Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Ebi'z-Zinâd, Hişâm b. Urve, o babasından, o da Âişe'den (ra) rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: "Âişe'nin (ra) Medine'ye gelen bir kadın hakkında naklettiği bir kıssaya göre ki bu kadın Irak'ta Bâbil'de olduğu bir zamanda Harut ve Marut bu kadına gelmişler ve kadın bu ikisinden sihir öğrenmiştir."[1185]

g. Sihrin Mânası

Âyette geçen sihrin mânasında ihtilaf edilmiştir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Sihirbazın yaptığı aldatmalar, hokkabazlıklar ve hilelerdir. Öyle ki bunları yaptığı takdirde büyülenen kişi, eşyayı olduğundan farklı bir şekilde görür. Susayan insanın gerçekte olanın aksine uzaktan serabı su zannetmesi, hızla giden bir gemiye binmiş olan birisinin, (etrafında) gördüğü dağların ve ağaçların gemiyle birlikte yürüdüğünü zannetmesi gibi. Büyülenen insan da böyledir. O, sihirbazın sihri kendisine ulaştığında (bir kısım hayallere kapılır ve) bir şeyi olduğundan farklı görmeye ve yapmaya başlar." **[2/350]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٦٩٢] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْوَلِيدِ، وَسُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا سُحِرَ كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّيْءَ وَلَمْ يَفْعَلْهُ.»

1692. Bana Ahmed b. el-Velîd ve Süfyan b. Vekî', Yahya b. Saîd, Hişâm b. Urve, babasından rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle buyurmuştur: "Peygamber (sav) kendisine sihir yapıldığında o, yapmadığı bir şeyi yaptığını zannediyordu."[1186]

1185 Tahrici ileride 2/353'te gelecektir. Türkî, 2/350. Rivayetin senedinde adı geçen Haccâc, İbn Muhammed el-Missîsî el-A'ver'dir. Sika ve faziletli bir kimsedir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn'in hocalarındandır. Hakkında bilgi için bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/166; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/236-239; Şâkir, 2/436.

1186 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/50 (24283); Buhârî, *Sahîh*, (3175), Yahyâ b. Saîd tarikiyle nakletmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, 6/63 (24393); Buhârî, *Sahîh*, (3268); Müslim, *Sahîh*, (2189) ve diğerleri Hişâm tarikiyle; Türkî, 2/352. Hadisin senedine ait diğer tarikler ve bunlarla ilgili değerlendirmeler için bk. Şâkir, 2/437.

[١٦٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «سَحَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَهُودِيٌّ مِنْ يَهُودِ بَنِي زُرَيْقٍ يُقَالُ لَهُ لَبِيدُ بْنُ الْأَعْصَمِ، حَتَّى كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّيْءَ وَمَا يَفْعَلُهُ.»

1693. Bize Vekî''in İbn Nümeyr, Hişâm b. Urve, o babasından rivayet ettiğine göre Hz. Âişe (ra) şöyle buyurmuştur: "Züreyk kabilesinden Lebîd b. el-A'sam adında bir Yahudi, Peygamber'e (sav) sihir yaptı. Öyle ki Peygamber (sav) yapmadığı bir şeyi yaptığını zannediyordu."[1187]

[١٦٩٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: كَانَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ يُحَدِّثَانِ: أَنَّ يَهُودَ بَنِي زُرَيْقٍ، عَقَدُوا عَقْدَ سِحْرٍ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَعَلُوهَا فِي بِئْرِ حَزْمٍ حَتَّى كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُنْكِرُ بَصَرَهُ ودَلَّهُ اللَّهُ عَلَى مَا صَنَعُوا، فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بِئْرِ حَزْمٍ الَّتِي فِيهَا الْعَقْدُ فَانْتَزَعَهَا، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «سَحَرَتْنِي يَهُودُ بَنِي زُرَيْقٍ.»

1694. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb tarikiyle Urve b. Zübeyr ve Saîd b. Müseyyeb'in naklettiklerine göre Züreyk kabilesi Yahudileri Peygamber'e (sav) sihir düğümlerini bağladılar ve onu Hazm/Harm[1188] kuyusuna attılar. Öyle ki Resûlullah (sav) gördüğünü inkâr eder (hayal görür) oldu. Allah ona, Yahudilerin yaptığı şeyi gösterdi. Resûlullah, düğümlerin içinde olduğu Hazm/Harm kuyusuna birilerini gönderdi ve o düğümleri çözdü. Ardından şöyle buyurdu:

1187 Müslim, *Sahîh*, (2189) İbn Nümeyr tarikiyle; Türkî, 2/351.

1188 Söz konusu yer Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında حَزْمٌ şeklinde ز harfiyle geçmektedir. Müslim'in sahihinde ise بِئْرُ ذِي أَرْوَانَ şeklinde geçmektedir. Nevevî, *Müslim Şerhi*'nde 14/177'de Müslim'in bütün nüshalarında bu şekilde geçtiğini ifade eder. Ayrıca Buhârî'nin bazı rivayetlerinde de bu şekilde olmakla birlikte çoğunluğunda ذَرْوَانَ şeklindedir. Her ikisi de sahih olmakla birlikte birincisi daha sahihtir. İbn Kuteybe bu ikincinin doğru olduğunu ileri sürer. Bu Asmâî'nin görüşü olup burası Medine'de Benî Züreyk bahçelerinde bir kuyudur. Türkî, 2/351.

"Benî Züreyk Yahudileri bana sihir yaptı.'"[1189] **[2/351]**

Bu görüşü ileri sürenler sihirbazın sihri ile bir şeyi olduğunun tersine çevirmeye gücünün yetmediğini veya Allah'ın yarattığı şeylerden birisini emrine amade kıldığını kabul etmezler. O, ancak diğer insanların benzerini yapmaya güçlerinin yettiği şeyleri yapabilir. Ya da hokkabazlıklar ve hayalî hileler dışında onu gören insanlara gördükleri şeyleri açıkladığımız gerçekliklerinin tersine farklı göstermek için birtakım cisimler meydana getirmesidir.

Yine bu görüş sahipleri şöyle dediler: "Eğer sihirbazların cisimler meydana getirme ve eşyayı hakikatinin tersine çevirmeye güçleri yetseydi hak ile bâtıl arasında bir ayrım kalmaz ve sihirbazların yaptıkları sihirler nedeniyle bütün somut şeylerin[1190] hakikatinin değişmesi mümkün olurdu."

Bu görüş sahipleri yine şöyle derler: "Şanı yüce olan Allah'ın Firavun'un sihirbazlarını açıkladığı;

1189 Rivayeti, Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*de (19764) İbn Şihâb'dan nakletmiş ancak kuyunun adını zikretmemiştir. İbn Sa'd, İbn Şihâb tarikiyle son kısmını kısaca nakletmekle yetinmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de 10/226, 227'de şöyle demiştir: "Mâzerî der ki: Bazı bid'atçiler bu hadisi kabul etmemişler ve bu rivayetin nübüvvet makamını küçük düşürdüğünü ve onda şüpheye neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bütün bu ileri sürdükleri kabul edilemez. Çünkü deliller Peygamber'in (sav) Allah'tan tebliğ ettiği şeyler konusunda doğruluğuna ve tebliğ ettiği vahiylerde günahsız olduğuna işaret etmektedir. Mucizeler onu tasdik eden delillerdir. Bu delillerin aksini geçerli görmek bâtıldır. Ancak bazı dünya işleriyle ilgili konulara gelince, o peygamber bunlar için gönderilmemiştir. Peygamberlik görevi de bunun için değildir. Ancak nübüvvetin bazı dünya işleriyle ilgili yönü de vardır ki bunlar insanın maruz kaldığı hastalıklar gibi şeylere karşı onu korumak içindir." Kâdı İyâz, *eş-Şifâ*'da 2/865 ve devamında bu konuda faydalı ve güzel bir bölüm açmıştır. Türkî, 2/351-352. Şâkir ise bu hadisin önceki iki hadisin mânasını içerdiğini ancak bu hadisin mürsel olduğunu söyler ve İbn Sa'd'ın (2(2)/5) Zührî'den bunun lafızlarına benzer bir rivayeti özetle naklettiğini ifade eder. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de 10/193'te hadisin Saîd b. Müseyyeb'den mürsel (yani onun sahabî râviyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadis) olduğuna işaret etmiştir. Şâkir, 2/439.

1190 Bu ifadede söz konusu kelimeler Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında ve Şâkir baskısında yer alan المَحْسُوسَاتُ kelimesi esas alınarak çevrilmiştir. Krş. Türkî, 2/352 (4. dipnot); Şâkir, 2/439.

{فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى}

'Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor.'[1191] âyette ve Hz. Âişe'nin (ra) Resûlullah'tan (sav) naklettiği;

'Resûlullah'a sihir yapıldı. Öyle ki o, yapmadığı bir şeyi yapmış zannediyordu.' rivayette onların ileri sürdükleri;

'Sihirbazın eşyanın hakikatini sihirle değiştirdiği ve cansız varlıklar, eşyalar ve hayvanları gibi Âdemoğlundan başkasına boyun eğmesi imkânsız olan şeyleri kendi emirleri altına alıyorlardı' iddialarının geçersizliğine ve bizim söylediklerimizin doğruluğuna dair en açık deliller vardır.

2- Diğer bir kısım âlimler de şöyle demişlerdir: "Sihirbaz, yaptığı sihirle insanı eşeğe çevirebilir, hayvanı ve eşyayı büyüleyebilir, birtakım maddeleri ve cisimleri meydana getirebilir." **[2/352]**

Bu görüşü ileri sürenler bu konuda şu rivayetleri delil getirmişlerdir:

[١٦٩٥] حَدَّثَنَا بِهِ الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، قَالَ: حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتْ: «قَدِمَتْ عَلَيَّ امْرَأَةٌ مِنْ أَهْلِ دُومَةِ الْجَنْدَلِ، جَاءَتْ تَبْتَغِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَوْتِهِ حَدَاثَةَ ذَلِكَ، تَسْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ دَخَلَتْ فِيهِ مِنْ أَمْرِ السِّحْرِ وَلَمْ تَعْمَلْ بِهِ. قَالَتْ عَائِشَةُ لِعُرْوَةَ: يَا ابْنَ أُخْتِي، فَرَأَيْتُهَا تَبْكِي حِينَ لَمْ تَجِدْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَشْفِيَهَا، كَانَتْ تَبْكِي حَتَّى إِنِّي لَأَرْحَمُهَا، وَتَقُولُ: إِنِّي لَأَخَافُ أَنْ أَكُونَ قَدْ هَلَكْتُ، كَانَ لِي زَوْجٌ فَغَابَ عَنِّي، فَدَخَلَتْ عَلَيَّ عَجُوزٌ فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ: إِنْ فَعَلْتِ مَا آمُرُكِ بِهِ فَأَجْعَلُهُ يَأْتِيكِ، فَلَمَّا كَانَ اللَّيْلُ جَاءَتْنِي بِكَلْبَيْنِ أَسْوَدَيْنِ، فَرَكِبَتْ أَحَدَهُمَا وَرَكِبْتُ الْآخَرَ، فَلَمْ يَكُنْ كَشَيْءٍ حَتَّى وَقَفْنَا بِبَابِلَ، فَإِذَا بِرَجُلَيْنِ مُعَلَّقَيْنِ بِأَرْجُلِهِمَا، فَقَالَا: مَا جَاءَ بِكِ؟ فَقُلْتُ: أَتَعَلَّمُ السِّحْرَ؟ فَقَالَا: إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرِي وَارْجِعِي، فَأَبَيْتُ وَقُلْتُ: لَا، فَقَالَا: اذْهَبِي إِلَى ذَلِكَ التَّنُّورِ فَبُولِي فِيهِ. فَذَهَبْتُ فَفَزِعْتُ

1191 Tâhâ 20/66.

فَلَمْ أَفْعَلْ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِمَا، فَقَالَا: أَفَعَلْتِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَا: فَهَلْ رَأَيْتِ شَيْئًا؟ قُلْتُ: لَمْ أَرَ شَيْئًا، فَقَالَا لِي: لَمْ تَفْعَلِي، ارْجِعِي إِلَى بِلَادِكِ وَلَا تَكْفُرِي. فَأَبَيْتُ، فَقَالَا: اذْهَبِي إِلَى ذَلِكَ التَّنُّورِ فَبُولِي فِيهِ. فَذَهَبْتُ، فَاقْشَعْرَرْتُ وَخِفْتُ. ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَيْهِمَا، فَقُلْتُ: قَدْ فَعَلْتُ، فَقَالَا: فَمَا رَأَيْتِ؟ فَقُلْتُ: لَمْ أَرَ شَيْئًا، فَقَالَا: كَذَبْتِ لَمْ تَفْعَلِي، ارْجِعِي إِلَى بِلَادِكِ وَلَا تَكْفُرِي، فَإِنَّكِ عَلَى رَأْسِ أَمْرِكِ. فَأَرْبَبْتُ و أَبَيْتُ، فَقَالَا: اذْهَبِي إِلَى ذَلِكَ التَّنُّورِ فَبُولِي فِيهِ. فَذَهَبْتُ إِلَيْهِ فَبُلْتُ فِيهِ، فَرَأَيْتُ فَارِسًا مُتَقَنِّعًا بِحَدِيدٍ خَرَجَ مِنِّي حَتَّى ذَهَبَ فِي السَّمَاءِ وَغَابَ عَنِّي حَتَّى مَا أُرَاهُ، فَجِئْتُهُمَا فَقُلْتُ: قَدْ فَعَلْتُ، فَقَالَا: مَا رَأَيْتِ؟ فَقُلْتُ: فَارِسًا مُتَقَنِّعًا خَرَجَ مِنِّي فَذَهَبَ فِي السَّمَاءِ حَتَّى مَا أُرَاهُ، فَقَالَا: صَدَقْتِ، ذَلِكِ إِيمَانُكِ خَرَجَ مِنْكِ اذْهَبِي. فَقُلْتُ لِلْمَرْأَةِ: وَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ شَيْئًا وَمَا قَالَا لِي شَيْئًا، فَقَالَتْ: بَلَى، لَنْ تُرِيدِي شَيْئًا إِلَّا كَانَ، خُذِي هَذَا الْقَمْحَ فَابْذُرِي، فَبَذَرْتُ، فَقُلْتُ: أَطْلِعِي، فَأَطْلَعَتْ، وَقُلْتُ: أَحْقِلِي، فَأَحْقَلَتْ، ثُمَّ قُلْتُ: أَفْرِكِي. فَأَفْرَكَتْ، ثُمَّ قُلْتُ: أَيْبِسِي، فَأَيْبَسَتْ، ثُمَّ قُلْتُ: أَطْحِنِي. فَأَطْحَنَتْ، ثُمَّ قُلْتُ: أَخْبِزِي، فَأَخْبَزَتْ. فَلَمَّا رَأَيْتُ أَنِّي لَا أُرِيدُ شَيْئًا إِلَّا كَانَ سُقِطَ فِي يَدِي وَنَدِمْتُ وَاللَّهِ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، وَاللَّهِ مَا فَعَلْتُ شَيْئًا قَطُّ وَلَا أَفْعَلُهُ أَبَدًا.»

1695. Bize Rebî‘ b. Süleyman, İbn Vehb, İbn Ebi’z-Zinâd, Hişâm b. Urve, o babasından rivayet ettiğine göre Resûlullah’ın (sav) eşi Hz. Âişe şöyle demiştir: “Dûmetü’l-Cendel[1192] halkından bir kadın Resûlullah’ın (sav) vefatından sonraki ilk günlerde içine düştüğü ancak kendisinin bizzat yapmadığı bir sihir hakkında Hz. Peygamber’le konuşmak istediğini söyleyerek geldi. Âişe, Urve’ye şöyle demiştir:

‘Ey kız kardeşimin oğlu! Ben o kadını, Resûlullah’ı (sav) derdine çare bulmak için arayıp da bulmayınca ağlamaya başladığını gördüm. Kadın ağlıyor ben ise ona acıyordum. Kadın da bir taraftan,

‘Ben mahvoldum, korkuyorum’ diye ağlarken diğer taraftan şöyle diyordu: ‘Benim bir kocam vardı ve o, bir ara yanımdan kayboldu. Tam bu

---

1192 Dûmetü’l-Cendel: Gımâd Gölü ile Mekke arasındaki bir yerdir. Abdullah b. Abdülaziz el-Endelûsî, *Mu‘cemü Mesta‘ceme*, 2/564; Türkî, 2/353.

esnada yanıma bir kadın girdi ben de kocamla ilgili kadına dert yandım. Kadın:

'Eğer dediklerimi yaparsan ben onu sana getiririm' dedi ve gece olunca yanıma iki siyah köpekle geldi. Köpeklerden birine o, birine de ben bindim ve hiçbir şey olmamış gibi birden kendimizi Babil'de bulduk. Bir de baktım ki orada iki adam ayaklarından asılmıştı. Adamlar bana:

'Niye geldin?' diye sorunca, ben de onlara:

'Sihir öğrenmek için geldim' cevabını verdim. Onlar da bana:

'Bizler ancak bir imtihan vesilesiyiz, inkâra düşme, dön git!' dediler; ancak ben ısrar ettim ve:

'Hayır dönmüyorum.' dedim. Bunun üzerine bana:

'Git şu tandıra idrarını yap.' dediler. **[2/353]**

Tandıra gittim, fakat korktuğum için bir şey yapmadan onların yanına geri döndüm ve onlara,

'Dediğinizi yaptım.' dedim. Bana,

'Bir şey gördün mü?' diye sordular. Ben:

'Hayır bir şey görmedim.' deyince,

'Yalan söylüyorsun idrarını yapmamışsın, dön memleketine git, inkâra düşme. Sen henüz işin başındasın!' dediler. Ben ısrarımı artırıp dönmeyi kabul etmeyince onlar bana tekrar,

'Git o tandıra idrarını yap.' dediler. Bu defa gidip oraya idrarımı yapınca, yüzünü demirden maskeyle kapatmış bir süvarinin içimden çıkıp göğe doğru yükseldiğini sonra da gökte onu göremeyecek şekilde gözden kaybolduğunu gördüm. Sonra o iki kişinin yanına dönerek onlara:

'Dediğinizi yaptım.' deyince, bana:

'Ne gördün?' diye sordular. Ben de:

'Yüzünü demirden maskeyle kapatmış bir süvarinin içimden çıkıp göğe doğru yükseldiğini sonra da gökte onu göremeyecek şekilde gözden kaybolduğunu gördüm' cevabını verince, onlar:

'Şimdi doğru söyledin. Bu senin imanındı. Senden çıkıp gitti. Şimdi git.' dediler. Ben dönüp ihtiyar kadına:

'Vallahi, ben bir şey anlamadım. O iki adam da bana bir şey söylemedi.' deyince, kadın:

'Evet, söylediler. İstediğin her şey artık olacak. Şu buğdayları al ve ek' karşılığını verdi. Ben buğdayları ekip onlara:

'Bitin!' deyince, buğdaylar bittiler.

'Bunları, biç' deyince de biçti,

'Taneler şekline getir!' deyince tanelere ayırdı.

'Kurut!' dediğimde kuruttu, sonra,

'Un haline getir!' dedim, un haline getirdi, sonra,

'Pişir!' deyince ekmek haline getirdi. İstediğim her şeyin olduğunu gördüğümde pişman oldum. Vallahi, ey müminlerin annesi! Ben şimdiye kadar (sihir namına) hiçbir şey yapmadım. Bundan sonra da asla yapmayacağım!"[1193]

Açıkladığımız görüşü ileri süren ve bu naklettiğimiz delili görüşlerini desteklemek için ortaya koyan bu görüş sahipleri şöyle dediler: "Eğer sihirbazın yaptığını iddia ettiği işe gücü yetmiyor olsa kişi ile karısının arasını ayırmaya da gücü yetmez."

Yine bu görüş sahipleri dediler ki: "Şanı yüce olan Allah onların iki melekten kişi ile karısının arasını ayıracak sihirleri öğrendiklerini haber vermiştir. Bu sihir eğer gerçek olmayan hayalî ve zannî bir şey olsaydı gerçekte bir ayırma (kişi ile karısının arasını) olmazdı. Oysa şanı yüce

---

1193 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/194 (1022); Hâkim, *Müstedrek*, 4/155, Beyhakî, *Sünen*, 8/136, Rebî' b. Süleyman tarikiyle hem özet hem de geniş olarak nakletmişlerdir. Hâkim şöyle der: Rivayetin senedi sahihtir. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/203-204'te Taberî'den nakleder ve şöyle der: Garip bir rivayettir. Bağlamı da ilginçtir. Aynı şekilde şöyle der: Hz. Aişe'ye kadar bu rivayetin senedi sahihtir. Türkî, 2/354. Hadisle ilgili benzer değerlendirmeler için bk. Şâkir, 2/440. Şâkir ayrıca söz konusu hadisin senedinde geçen Rebî' b. Süleyman'ın Mısrî el-Müezzin olduğunu İmam Şafiî'nin öğrencisi ve kitaplarını nakleden güvenilir bir râvi olduğunu söyler. Kendisi hakkında bk. İbn Hacer *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/464'te hakkında bilgi mevcuttur. İbn Ebî'z-Zinâd: Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân'dır. Sika bir râvidir. Bazı hadis imamları babasından naklettiği bazı rivayetlerin ve Bağdatlıların kendisinden naklettiği bazı rivayetlerin alınmayacağını söylemiştir. Ancak gerçek şu ki o, sika bir râvidir. Özellikle de Hişâm b. Urve hadisinde güvenilir bir râvidir. Şâkir, 2/440.

olan Allah (bahse konu âyette) onların gerçekte kişi ile karısının arasını ayırdıklarını bildirmiştir."

3- Diğer bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Sihir göz boyamaktır/ gözbağcılıktır." **[2/354]**

4. {وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} "Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} *"Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı."* sözünün tefsiri:

Bu âyetin tefsiri şudur: "Bu iki melek, insanlardan hiç kimseye, kendilerine indirilen kişi ile kocasının arasını ayıracak şeyleri; 'Biz Âdemoğlu için bir fitne ve imtihanız (vesilesiyiz) Rabbini inkâr etme' demeden öğretmezlerdi."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٦٩٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «إِذَا أَتَاهُمَا يَعْنِي هَارُوتَ وَمَارُوتَ إِنْسَانٌ يُرِيدُ السِّحْرَ وَعَظَاهُ وَقَالَا لَهُ: لَا تَكْفُرْ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ. فَإِنْ أَبَى، قَالَا لَهُ: ائْتِ هَذَا الرَّمَادَ فَبُلْ عَلَيْهِ. فَإِذَا بَالَ عَلَيْهِ خَرَجَ مِنْهُ نُورٌ يَسْطَعُ حَتَّى يَدْخُلَ السَّمَاءَ، وَذَلِكَ الْإِيمَانُ وَأَقْبَلَ شَيْءٌ أَسْوَدُ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ حَتَّى يَدْخُلَ فِي مَسَامِعِهِ وَكُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، فَذَلِكَ غَضَبُ اللَّهِ، فَإِذَا أَخْبَرَهُمَا بِذَلِكَ عَلَّمَاهُ السِّحْرَ. فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ: {وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} الْآيَةَ.»

1696. Bana Musa'nın, Amr, Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "O ikisine yani Harut ve Marut'a bir insan sihir öğrenmek için geldiğinde ona nasihat ederler ve,

'Küfre girme. Biz bir imtihanız (vesilesiyiz).' derlerdi. Eğer o kimse denileni tutmaz ve sihir öğrenmede ısrar ederse ona,

‘Şu külü getir ve üzerine idrarını yap.’ derlerdi. O külün üzerine idrarını yaptığında ise ondan parlayan bir nur çıkar ve göğe yükselir giderdi. İşte bu imandır. Daha sonra siyah bir duman şeklinde bir şey kulaklarından ve duyu organlarından içeri girer. İşte bu da Allah’ın gazabıdır. O kişi bunları kendilerine bildirince o iki melek de kendisine sihir öğretirlerdi. İşte bu durum Allah’ın;

{وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}

‘Hâlbuki o iki melek, ‘Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme’ demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı.’[1194] sözünde anlatılan şeydir.”[1195]

[١٦٩٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، وَالْحَسَنِ: «{حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}. قَالَ: أَخَذَ عَلَيْهِمَا أَنْ لَا يُعَلِّمَا أَحَدًا حَتَّى يَقُولَا: {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}.»

1697. Bize Bişr b. Muâz’ın Yezîd, Saîd, Katâde’den rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} “*‘Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) Sakın küfre girme’ demedikçe…’’*[1196] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Allah, her ikisinden {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} *‘Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme!’*[1197] demeden sihir öğretmeyeceklerine dair söz almıştır.”[1198] **[2/355]**

[١٦٩٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ قَتَادَةُ: «كَانَا يُعَلِّمَانِ النَّاسَ السِّحْرَ، فَأُخِذَ عَلَيْهِمَا أَنْ لَا يُعَلِّمَا أَحَدًا حَتَّى يَقُولَا: {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}.»

1194 Bakara 2/102.

1195 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/206, Süddî’den naklederek; Türkî, 2/355.

1196 Bakara 2/102.

1197 Bakara 2/102.

1198 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/103, Taberî’ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/192 (1011, 1012), Abbâd b. Mansûr tarikiyle, Hasan-ı Basrî’den ve Ebû Ca‘fer tarikiyle Katâde’den; Türkî, 2/355.

1698. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Bu ikisi (Harut ve Marut) insanlara sihir öğretiyorlardı. Ancak her ikisinden de {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} *'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme'*[1199] demeden sihir öğretmeyeceklerine dair söz alınmıştır."

[١٦٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ مَعْمَرٍ، قَالَ: قَالَ غَيْرُ قَتَادَةَ: «أُخِذَ عَلَيْهِمَا أَنْ لَا يُعَلِّمَا أَحَدًا حَتَّى يَتَقَدَّمَا إِلَيْهِ فَيَقُولَا: {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}.»

1699. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Ebû Süfyân, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Her ikisinden de (Harut ve Marut) sihir öğrettikleri kimseye gidip, {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} *'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme.'*[1200] demeden sihir öğretmeyeceklerine dair söz alınmıştır."

[١٧٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: أُخِذَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَقُولَا ذَلِكَ.

1700. Bize İbn Beşşâr, Yahyâ b. Saîd, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: "Her ikisinden de (Harut ve Marut), 'Bu sözü (biz sizin için bir imtihanız)' söyleyeceklerine dair söz alınmıştır."

[١٧٠١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: «أُخِذَ الْمِيثَاقُ عَلَيْهِمَا أَنْ لَا يُعَلِّمَا أَحَدًا حَتَّى يَقُولَا: {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ}، لَا يَجْتَرِئُ عَلَى السِّحْرِ إِلَّا كَافِرٌ.»

1701. Bize Kâsım, Hüseyin tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "{إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ} *'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme!'*[1201] sihre ancak kâfir kimse cüret eder' demeden sihir öğretmeyeceklerine dair söz alınmıştır."

1199 Bakara 2/102.
1200 Bakara 2/102.
1201 Bakara 2/102.

Âyette bu bağlamda geçen {فِتْنَةٌ} *"imtihan"*[1202] kelimesine gelince, bu kelime "sınama ve imtihan etme" anlamındadır.

Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

وَقَدْ فُتِنَ النَّاسُ فِي دِينِهِمْ ... وَخَلَّى ابْنُ عَفَّانَ شَرًّا طَوِيلَا

İnsanlar dinleri konusunda imtihan edildiler de (Osman) İbn Affân (vefatıyla ve öldürülmesiyle) ardında uzun (yıllar süren) bir fitne bıraktı[1203] **[2/356]**

Altının kötüsünü ve iyisini bilebilmek için onu test ettiğinde (ateşte erittiğinde) bu mânada şöyle de denilir: فَتَنْتُ الذَّهَبَ فِي النَّارِ "Altını ateşte erittim", muzari formunda أَفْتِنُهُ "onu eritiyorum", mastar olarak da فِتْنَةً ve فُتُونًا "eritmek" şeklinde kullanılır.

Şu rivayette de olduğu gibi:

[١٧٠٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ} أَيْ بَلَاءٌ.»

1702. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ} *"Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz."*[1204] âyetinde geçen "fitne" kelimesinin "imtihan" anlamında olduğunu söylemiştir.[1205]

1202 Bakara 2/102.

1203 Taberî, *Târîh*, 3/462'de bu şiiri, Ferazdak'ın amcası olan Hubâb b. Yezîd el-Mecâşiî'ye nispet eder. İbn Abdilberr, *İstî'âb*, 1/412, Hattât b. Yezîd'e; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/29, Hattât b. Yezîd ve Zeyd'e; İbn Kuteybe, *Mu'cemü'ş-Şu'arâ*, 240; Müberred, *el-Kâmil*, 3/29; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/637, İbnü'l-Gazîr'e; Müberred, *el-Kâmil*, Gazîra en-Nehşelî'ye nispet eder. Şiirin isnadı konusunda Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/228'de ihtilafları zikreder ve şöyle der: "Bu şiiri Ali b. el-Gadîr el-Mudris el-Ğanevî söylemiştir. İhâb b. Hümâm el-Mecâşiî veya İbnü'l-Garîra en-Nehşelî olduğu da söylenir." Türkî, 2/356. Konuyla ilgili ayrıca bk. Şâkir, 2/444.

1204 Bakara 2/102.

1205 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/103, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/192 (1012), Katâde'den naklederek; Türkî, 2/357.

5. {فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ} "Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ} "*Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah'ın {فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا} "*Böylece (insanlar) onlardan öğreniyorlardı.*"[1206] sözü, kendilerine indirileni öğrettiği bildirilen meleklerden bu sihri öğrenenleri bildiren haber cümlesidir. {وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ} "*Hâlbuki o iki melek, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı.*"[1207] sözünün cevabı (cevap cümlesi) değil bilakis başlangıç (ibtidâiyye) cümlesi olarak haberdir. Zaten bu nedenle merfû getirilmiş ve {فَيَتَعَلَّمُونَ} "*Böylece (insanlar) öğreniyorlardı.*"[1208] denilmiştir. Bu durumda âyetin anlamı şöyledir: "Harut ve Marut hiç kimseye: 'Biz sizin için bir imtihanız' demeden sihir öğretmiyorlardı. Ancak onlar bu iki meleğin söylediğini kabule yanaşmıyorlar ve onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı."

Şöyle de denilmiştir: "Allah'ın {فَيَتَعَلَّمُونَ} '*Böylece (insanlar) öğreniyorlardı.*'[1209] sözü Yahudilerden haber veren bir cümle olup,

{وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ
عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ}

'*Fakat şeytanlar insanlara sihri ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edileni (sihri) öğretmek sûretiyle küfre girdiler.*'[1210]

{فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ}

'*Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı.*'[1211] şeklinde kendinden önce gelen söze;

1206 Bakara 2/102.
1207 Bakara 2/102.
1208 Bakara 2/102.
1209 Bakara 2/102.
1210 Bakara 2/102.
1211 Bakara 2/102.

{وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ...}

'Fakat şeytanlar insanlara sihri öğretmek sûretiyle küfre girdiler.'[1212] atfedilmiştir."

Böylece bu görüşü ileri sürenler bu sözü, mânası takdim olan (mâna bakımından önce gelen ancak) muahhar bir söz (lafızda sonra gelen) kılmışlardır.

Bizim söylediğimiz, âyetin tefsirine en uygun olandır. Çünkü bu sözü ({فَيَتَعَلَّمُونَ} *"Böylece (insanlar) öğreniyorlardı."*[1213]), lafızda kendinden sonra gelen söze dâhil etmek -tefsir açısından sahih bir tefsir şekli olan bu durumu- kendisi ile arası bir ara cümle (cümle-yi mu'teriza) ile ayrılan bir söze dâhil etmekten (bir üstteki görüşte olduğu gibi aradaki cümleyi atlayıp ondan önceki cümle olan {وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ...} *"Fakat şeytanlar... öğretmek sûretiyle küfre girdiler."*[1214] âyetine ona atfetmekten) daha evladır.

a. {مِنْهُمَا} "Onlardan"

{مِنْهُمَا} *"onlardan"*[1215] sözündeki "hâ", "mim" ve "elif" {هُمَا} *"onlar"*[1216] iki meleği ifade etmektedir. Bu durumda da mânası şöyledir: "İnsanlar iki melekten kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı." **[2/357]**

b. {يُفَرِّقُونَ} "Ayıracaklar"

{يُفَرِّقُونَ} *"ayıracaklar"*[1217] sözü ile birlikte zikredilen {مَا} ise الَّذِي mânasındadır.

1- Bu sözün mânasının şu şekilde olduğu da söylenmiştir: "Kendisiyle (kişi ile karısınının) arasını ayırdıkları sihir."

2- Yine şöyle de denilmiştir: "Bu sihirden başka bir mânadır."

Biz daha önce geçtiği üzere görüş sahiplerinin bu konudaki ihtilaflarına yer vermiştik.[1218]

1212 Bakara 2/102.
1213 Bakara 2/102.
1214 Bakara 2/102.
1215 Bakara 2/102.
1216 Bakara 2/102.
1217 Bakara 2/102.
1218 Bk. Türkî, 336-337; 2/358.

c. {الْمَرْءِ} "Kişi"

Âyette geçen {الْمَرْءِ} *"kişi"*[1219] ise insanların isimlerinden bir isim olan رَجُلٌ "adam" mânasında olup müennesi de الْمَرْأَةُ'dür. Tekil (müfred), ikil (tesniye) formlarında getirilir. Ancak üç ve daha fazla için aynı lafzıyla cemi yapılmaz. Bu kelimenin kullanımında;هَذَا امْرُؤٌ صَالِحٌ "Bu sâlih bir kimsedir", وَهَذَانِ امْرَآنِ صَالِحَانِ "Bu ikisi sâlih kimselerdir" denilir. Ancak çoğul olarak هَؤُلَاءِ امْرُؤُو صِدْقٍ "Bunlar doğru kimselerdir" denilmez. Fakat (onun yerine) هَؤُلَاءِ رِجَالُ صِدْقٍ "Bu kimseler doğru kimselerdir." denilir. Müennesi de aynı şekilde (kendi lafzıyla) müfred ve tesniye olarak kullanılır. Ancak çoğul formunda kendi lafzıyla çoğul yapılmaz. Şöyle denilir: هَذِهِ امْرَأَةٌ "Bu bir kadındır"وَهَاتَانِ امْرَأَتَانِ "Bu ikisi kadınlardır" ancak هَؤُلَاءِ امْرَآتٌ "Bunlar kadınlardır" denilmez. (Bunun yerine) هَؤُلَاءِ نِسْوَةٌ "bunlar kadınlardır" denilir.

d. {زَوْجِهِ} "Karı"

الزَّوْجُ kelimesine gelince, Hicazlı dilciler bir adamın karısı için erkeğin eşi anlamında هِيَ زَوْجُهُ "O kadın onun eşidir" derler. Allah Teâlâ'nın;

{أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ}

"Eşini nikâhında tut (onu boşama)."[1220] sözündeki الزَّوْجُ kelimesi de bu anlamdadır. Temîmliler ve Kayslıların çoğu ve Necid halkı şöyle derler (الزَّوْجُ kelimesini müennes kullanırlar): هِيَ زَوْجَتُهُ "O kadın adamın eşidir."

Şâirin şu söylediğindeki gibi:

فَإِنَّ الَّذِي يَمْشِي يُحَرِّشُ زَوْجَتِي ... كَمَاشٍ إِلَى أُسْدِ الشَّرَى يَسْتَبِيلُهَا

Eşimle aramı ifsad etmek ve bizi birbirimize düşürmek için laf taşıyan
Tıpkı aslanın idrarını (eline yapmasını) istemek için
onun inine (Şerâ'ya) giden gibidir[1221] **[2/358]**

1219 Bakara 2/102.

1220 Ahzâb 33/37.

1221 Şâir Ferazdak olup beyit onun *Dîvân*'ının şerhinde *Şerhu Dîvânı Ferazdak*, 605'te yer almaktadır. Şiirde geçen الشَّرَى'nın bir yer adı veya aslanın sığındığı ini ya da Fırat nehri ve civarı olduğu ile ilgili farklı bilgiler verilmiştir. Türkî, 2/358.

e. Sihirbaz Kişi İle Karısının Arasını Nasıl Ayırır?

Eğer bir kimse: "Sihirbaz kişi ile karısının arasını nasıl ayırır?" derse, ona şöyle cevap verilir:

Biz daha önce geçtiği üzere "sihir" kelimesinin mânasının bir şeyi bir kimseye aynından ve gerçeğinin aksine hayalî olarak başka bir şey gibi göstermesi olduğunu onu anlamaya muvaffak olan kimseye yetecek kadar delilleriyle birlikte açıklamıştık.[1222] Bizim hakkında delil getirdiğimiz mâna bu şekilde sahih olunca (yani "zevc" kelimesinin hem erkek hem de kadın için eş mânasında kullanıldığı) sihirbazın kişi ile karısının arasını ayırması, onun sihri ile hayalî olarak her ikisinden birini diğerine güzellik ve çekicilik bakımından gerçeğinin aksine farklı bir kimse gibi göstermesi böylece de kişi, yanındakini çirkin bulup yüz çevirmesi ve ondan uzaklaşması ve sonunda karı ile koca arasında ayrılığın meydana gelmesi şeklindedir. Böylece sihirbaz, kişi ile karısı arasında ayrılığa sebep olacak şeyi ortaya koyarak onların arasını ayıran olmuş olur.

Biz daha önce bu kitabımızda geçtiği yerde Arapların her ne kadar bir sebepten dolayı meydana gelen fiili doğrudan kendisi yapmasa da ona sebep olması nedeniyle bir işi onun yapılmasına sebep olana (yapana değil) izafe ettiklerini açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak için bir kez daha açıklamıyoruz. İşte sihirbazın kişi ile karısının arasını ayırması da bu şekildedir (yani sihirbaz kişi ile karısının arasını ayıran değil ayrılmalarına sebep olan şeyi yapandır).

Bizim bu konuda söylediklerimizi pek çok müfessir de söylemiştir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet şöyledir:

[١٧٠٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ}. وَتَفْرِيقِهِمَا أَنْ يُؤْخِذَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَنْ صَاحِبِهِ، وَيُبَغِّضَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى صَاحِبِهِ.»

1703. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'in rivayet ettiğine göre Katâde {فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ} *"Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı."*[1223]

1222 Bk. Türkî, 2/350 ve devamı; 2/359.

1223 Bakara 2/102.

sözü hakkında şöyle demiştir: "Kişi ile karısının arasının ayrılması; her birinin diğerini azarlaması ve her birinin diğerine buğzetmesidir."[1224] **[2/359]**

Harut ve Marut'un kişi ile karısının arasını ayıracak sihri insanlara öğretmiş olmasını kabul etmeyenlere gelince, onlar {فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا} "*Böylece (insanlar) onlardan öğreniyorlardı.*"[1225] sözünü; فَيَتَعَلَّمُونَ مَكَانَ مَا عَلَّمَاهُمْ مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ "O iki meleğin öğrettiği şeylerin yerine kişi ile karısının arasını ayıran şeyleri öğreniyorlardı." şeklinde tefsir etmişlerdir (yani مَكَانَ مَا عَلَّمَاهُمْ takdirinde bulunarak tefsir etmişlerdir).

Tıpkı şöyle diyen birisinin sözü gibi: لَيْتَ لَنَا كَذَا مِنْ كَذَا "Keşke şu değil de bu bizim olsa." Yani مَكَانَ كَذَا (لَيْتَ لَنَا كَذَا) "Keşke bunun yerine (bu bizim olsa)."[1226]

Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:

جَمَعْتَ مِنَ الْخَيْرَاتِ وَطْبًا وَعُلْبَةً ... وَصَرًّا لِأَخْلَافِ الْمُزَنَّمَةِ الْبُزْلِ

وَمِنْ كُلِّ أَخْلَاقِ الْكِرَامِ نَمِيمَةً ... وَسَعْيًا عَلَى الْجَارِ الْمُجَاوِرِ بِالنَّجْلِ

(Sen rezil bir çobansın seçkin, değerli kimselerin develerini
güdersin) Efendilerine hayır namına faydalanacakları
hiçbir iş yapmazsın bunların yerine tek yaptığın güttüğün
develerinin su kırbasını ve matarasını taşımak

Ve kulakları işaretli asil develerin memelerini bağlamaktır
Ve güzel ahlâkın yerine dedikodularını yapmandır
En yakın komşularının ve gıyaplarında aleyhlerine
çalışıp laf taşıman,sövüp saymandır[1227]

Şâir burada جَمَعْتَ مِنَ الْخَيْرَاتِ sözüyle "Dünya hayırlarının yerine bu kötü huyları ve rezil işleri yaptın" mânasını kastetmektedir.

1224 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/193 (1015, 1016), rivayetin bir benzerini Ebû Ca'fer ve Saîd b. Beşîr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/103, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/360.

1225 Bakara 2/102.

1226 Bu kısım Şâkir baskısında ve Türkî'nin م nüshasında yer aldığı şekilde tercüme edilmiştir. Bk. Şâkir, 2/447; Türkî, 2/360.

1227 Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, 2/321'de söyleyeni belli olmadan geçmektedir. Türkî, 2/360. Beyit, Şâkir nüshası esas alınarak aktarılmıştır. Krş. Şâkir, 2/447.

Bir başkasının şu sözü de bu anlamdadır:

صَلَدَتْ صَفَاتُكَ أَنْ تَلِينَ حُيُودُهَا ... وَوَرِثْتَ مِنْ سَلَفِ الْكِرَامِ عُقُوقَا

Hiçbir çıkıntısı törpülenmeyen pürüzsüz bir kaya gibi kaskatı kesildin
Soylu bir selef yerine asi olup soysuzlara varis oldun[1228]

Şâir bu şiiri ile "şerefli atalarına asi olmada anne babanın yerine geçip onlara varis oldun" anlamını kastetmektedir. **[2/360]**

6. {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلا بِإِذْنِ اللَّهِ} "Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلا بِإِذْنِ اللَّهِ} "*Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلا بِإِذْنِ اللَّهِ} "*Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi.*"[1229] sözüyle şunu kastetmektedir: "Meleklerden iki melek olan Harut ve Marut'tan, kişi ile karısının arasını ayıran sihri öğrenenler, bu iki melekten öğrendikleri kişi ile karısının arasını ayıran sihirle herhangi birine zarar verecek değillerdir. Ancak Allah'ın kendisi hakkında sihrin ona zarar vermesine hükmettiği kimse bunun dışındadır. Allah'ın kendisinden sihrin zararını defettiği ve onu sihrin, üfürüğün ve muskanın kötülüğünden koruduğu kimseye gelince o, bunların zararından korunmuştur ve bunların sıkıntısı ona ulaşmaz."

a. {بِإِذْنِ} "İzniyle"

Arapçada "izin" kelimesinin çeşitli anlamları vardır:

1- Bunlardan birisi zorlama olmayacak şekilde emretmektir. Allah'ın {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلا بِإِذْنِ اللَّهِ} "*Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça*

1228 Beytin kaynağının tespit edilemediği söylenmiştir. Krş. Şâkir, 2/448. Şâir burada "İçtenliğin ve samimiyetin taşlaştı, kaskatı oldu. Tıpkı (suyu tutmayan hiçbir şey de bitirmeyen) kaygan pürüzsüz kayalar gibi (sen kaba ve sert birisin, sende hayır yok ve seni hiçbir şey düzeltemez) Şerefli atalarına kaşı gelme konusunda ana-babanın yerine onlara varis olarak sen geçtin. (Siz geçmişlerine lanet eden, onları kınayan, insanların kötü ahlâklısı kimseler olarak bilinirsiniz)" demek istemektedir.

1229 Bakara 2/102.

o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi."[1230] sözünün bu anlamda olması caiz değildir. Çünkü şanı yüce olan Allah sihrin dışında da bir kimse ile eşinin arasını ayırmayı ümmetin ittifakla söylediği üzere haram kılmıştır -nasıl olur da sihir yoluyla bu yasak olmaz? (yani sihir yapma yoluyla ayrılık hayli hayli haramdır)-.

2- "İzin" kelimesinin anlamlarından birisi de (onu serbest bırakmaya) yetkili kimse ile serbest bırakılan kimsenin arasını ayırmaktır (yani yetki elinde olanın serbest bıraktığı kimse ile onu salıvererek kendi arasını ayırmasıdır).

3- "İzin" kelimesinin anlamlarından bir diğeri de "bir şeyi bilmek" mânasıdır.

Hutay'e'nin şu sözü de bu anlamdadır:

أَلَا يَا هِنْدُ إِنْ جَدَّدْتِ وَصْلًا ... وَإِلَّا فَأْذَنِينِي بِانْصِرَامِ

İyi bil ki ey Hind! Madem tekrar (sevgiline) kavuştun
Ancak ayrılmak için benden izin almalısın (bana bildirmelisin)![1231]

(Şâir beyitte geçen فَأْذَنِينِي ifadesi ile) "Bana bildir" anlamını kastetmiştir. **[2/361]**

Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü de bu anlamdadır:

{فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ}

"(Eğer böyle yapmazsanız) Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin."[1232]

Âyetin mânası işte tam da budur. Sanki şanı yüce olan Allah şöyle demiştir: "Onlar hiç kimseye iki melekten (Harut ve Marut) öğrendikleri şeyle Allah'ın ilmi (bilgisi) dışında zarar veremezler." Yani Allah'ın ilminde onlara zarar vermelerinin onun için takdir edilmesiyle/yer almasıyla ancak zarar verebilir.

1230 Bakara 2/102.

1231 Şiir Hutay'e'nin dîvânında değil Tûsî, *et-Tibyân*, 1/380'de geçmektedir. Türkî, 2/361.

1232 Bakara 2/279.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٧٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ} قَالَ: بِقَضَاءِ اللَّهِ.»

1704. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek tarikiyle rivayet ettiğine göre Süfyân (es-Sevrî) {وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi."*[1233] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın takdir etmesi (dışında hiç kimseye bir zarar veremezlerdi)."[1234]

7. {وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ} "(Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ} *"(Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı."* sözünün tefsiri:

a. {وَيَتَعَلَّمُونَ} "Öğreniyorlardı"

Şanı yüce olan Allah {وَيَتَعَلَّمُونَ} *"öğreniyorlardı"*[1235] sözüyle şunu kastetmektedir: "İnsanlar iki melekten kendilerine indirileni (sihri) kişi ile kocası arasını ayıracak mânada öğreniyorlardı. İnsanlar bu iki melekten dinlerinde (onu yaşama konusunda) kendilerine zarar verecek, âhiretleri konusunda da fayda vermeyecek sihri öğreniyorlardı. Ancak peşin olan dünyada olandı. Çünkü onlar sihir sayesinde kazanıyorlar ve onunla geçimlerini temin ediyorlardı."

8. {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."* sözünün tefsiri:

1233 Bakara 2/102.
1234 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/194 (1020), İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Türkî, 2/362.
1235 Bakara 2/102.

Şanı yüce olan Allah {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."*[1236] sözüyle şunu kastetmektedir: "Bir topluluğa, yanlarında olanı tasdik etmek üzere Allah katından kendilerine bir peygamber geldiğinde -onu hiç bilmiyormuş gibi- Allah'ın Kitabı'nı arkalarına attılar ve şeytanların Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında uydurdukları saçmalıkların peşine takıldılar. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

-İsrâiloğulları Yahudilerinden- benim Kitab'ımı bilmezden gelerek (Allah katından olduğunu bildikleri halde) arkalarına atanlar yani Ey Muhammed (bunlar) bu kitabımı onlara yanlarındakini tasdik edici olarak indirdikten ve seni onlara beraberlerinde ve ellerinin altında olan Tevrat'ı kabul ederek gönderdikten sonra onlara getirdiğin (Kur'ân) hakkında sana uymaya dair Tevrat'taki emirlerle amel etmeyi terk edenler ve Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduklarına ve Babil'deki iki meleğe indirilen sihre tâbi olmayı Tevrat'a (onun hükümlerine) tercih edenler(dir)[1237] ki işte onlar, Peygamberime indirdiğim bu Kitab'ıma karşılık sihri satın alan ve sihri ona tercih edenlerin âhirette bir nasiplerinin olmadığını kesin olarak biliyorlardı." **[2/362]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٧٠٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ} اي: لَمَنِ اِسْتَحَبَّهُ {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} يَقُولُ: قَدْ عَلِمَ ذَلِكَ أَهْلُ الْكِتَابِ فِي عَهْدِ اللَّهِ إِلَيْهِمْ أَنَّ السَّاحِرَ لَا خَلَاقَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

1705. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."*[1238] âyeti hakkında şöyle der: "Ehl-i Kitap, Allah'ın kendilerinden aldığı ahdinde sihirbazın kıyamet günü Allah katında bir nasibinin olmadığını kesin olarak biliyordu."[1239]

1236 Bakara 2/102.

1237 Bu kısım Şâkir baskısındaki tasnif dikkate alınarak tercüme edilmiştir. Bk. Şâkir, 2/450-451.

1238 Bakara 2/102.

1239 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1023, 1029), Yezîd tarikiyle لَمَنِ اسْتَحَبَّهُ kısmına kadar nakletmiştir. Devamındaki kısmı ise 1/195'te (1023, 1029) Saîd ve diğerleri

[١٧٠٦] حَدَّثَنَا مُوسَى، قُلْ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} يَعْنِي الْيَهُودَ، يَقُولُ: لَقَدْ عَلِمَتِ الْيَهُودُ أَنَّ مَنْ تَعَلَّمَهُ أَوِ اخْتَارَهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ.»

1706. Bize Musa'nın Amr, Esbât, tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."*[1240] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette kastedilen, Yahudilerdir. Yahudiler biliyorlardı ki, kim sihri öğrenir veya onu Tevrat'a tercih ederse onun kesin olarak âhirette bir nasibi yoktur."[1241]

[١٧٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}. لِمَنِ اشْتَرَى مَا يُفَرِّقُ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ.»

1707. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."*[1242] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Tevrat'a karşılık kişi ile karısının arasını ayıran, sihri satın alan kimse için (âhirette bir nasip yoktur)."[1243]

[١٧٠٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: قَدْ عَلِمَتْ يَهُودُ أَنَّ فِي كِتَابِ اللَّهِ فِي التَّوْرَاةِ أَنَّ مَنِ اشْتَرَى السِّحْرَ وَتَرَكَ دِينَ اللَّهِ، مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ، فَالنَّارُ مَثْوَاهُ وَمَأْوَاهُ.»

1708. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın*

---

tarikiyle Katâde'den nakletmiştir. Türkî, 2/363.

1240 Bakara 2/102.

1241 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1030), Amr b. Hammâd tarikiyle يَعْنِي الْيَهُودَ kısmına kadar nakletmiştir. Türkî, 2/363.

1242 Bakara 2/102.

1243 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1025), Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten naklederek; Türkî, 2/363.

alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."[1244] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler kesin olarak biliyordu ki Allah'ın Kitabı Tevrat'ta kim (Tevrat'a karşılık) sihri satın alır ve Allah'ın dinini terk ederse 'Âhirette onun bir nasibi yoktur, ateş onların sığınağıdır' hükmü vardı."[1245] **[2/363]**

a. {لَمَنِ اشْتَرَاهُ} "Onu satın alan"

Allah Teâlâ'nın {لَمَنِ اشْتَرَاهُ} *"onu satın alan."*[1246] sözüne gelince bu sözdeki {مَنْ} merfu konumda gelmiştir. Bu nedenle {وَلَقَدْ عَلِمُوا} *"Andolsun biliyorlardı."*[1247] sözü onda amel etmez (yani onu meful yapıp nasbetmez). Çünkü {وَلَقَدْ عَلِمُوا} *"Andolsun biliyorlardı."*[1248] sözü yemin mânasındadır. Bu nedenle de merfû bir konumdadır. Çünkü bu söz şu mânadadır: "Allah'a yemin olsun ki, kim sihri satın alırsa onun âhirette bir nasibi yoktur." {عَلِمُوا} *"Biliyorlardı."*[1249] sözü yemin mânasında olması nedeniyle de yemin lâmı (lâmü'l-kasem) ile cevap getirilmiş ve {لَمَنِ اشْتَرَاهُ} *"onu satın alan."*[1250] denilmiştir.

Tıpkı أُقْسِمُ لَمَنْ قَامَ خَيْرٌ مِمَّنْ قَعَدَ "Yemin ederim ki ayakta duran oturandan daha hayırlıdır" ve قَدْ عَلِمْتَ لَعَمْرٌو خَيْرٌ مِنْ أَبِيكَ "Yemin olsun ki Amr'ın babandan daha hayırlı olduğunu öğrendim." denildiği gibi.

b. {مَنْ} "O Kimse"

Âyette geçen {مَنْ} harfine gelince o şart edatıdır. Âyette {مَنْ}'in başına lâmü'l-kasem (yemin lâmı) geldiği için {اشْتَرَاهُ} *"onu satın aldı."*[1251] denilmiş ancak يَشْتَرُوهُ denilmemiştir.[1252] Araplar adetleri üzere şart edatının başına kasem lâmı getirdikleri zaman şartın cevabını cezimli olarak getirmekten hoşlanmadıkları için onunla birlikte fiil kullanmazlar. Ancak sınırlı yerde onu muzari fiil ile değil de mazi fiil ile kullanırlardı.

1244 Bakara 2/102.
1245 Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/364.
1246 Bakara 2/102.
1247 Bakara 2/102.
1248 Bakara 2/102.
1249 Bakara 2/102.
1250 Bakara 2/102.
1251 Bakara 2/102.
1252 Bu kısım Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/452.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde buyurduğu gibi:

{لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ}

"Andolsun, eğer (kardeşleri Medine'den) çıkarılırsa, onlarla beraber çıkmazlar."[1253]

Bazen şartın fiilinin lâm'dan sonra muzari formunda meczum (cezimli) olarak açıktan getirilmesi de caizdir.

Şâirin şu söylediğinde olduğu gibi:

لَئِنْ تَكُ قَدْ ضَاقَتْ عَلَيْكُمْ بُيُوتُكُمْ ... لَيَعْلَمُ رَبِّي أَنَّ بَيْتِيَ وَاسِعُ

Eğer evleriniz size dar gelmişse
Rabbim bilmektedir ki benim evim geniştir[1254] **[2/364]**

c. {مَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ} "Âhirette bir nasibi olmadığını..."

Müfessirler {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"âhirette bir nasibi olmadığını..."*[1255] sözünün tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

d. {خَلاقٍ} "Halak"

1- Bazıları burada âyette geçen الْخَلَاقُ kelimesinin "nasip" anlamında olduğunu söylemişlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٠٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}. يَقُولُ: مِنْ نَصِيبٍ.»

1709. Bana Müsennâ b. İbrahim, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"âhirette*

1253 Haşr 59/12.

1254 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/66. Ferrâ, 2/131'de şiiri Kisâî tarikiyle Kümeyt b. Ma'rûf'a nispet etmiştir. Bkz. Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/68; Türkî, 2/364.

1255 Bakara 2/102.

bir nasibi olmadığını…"[1256] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani onun için âhirette bir nasip yoktur."[1257]

[١٧١٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو بْنُ حَمَّاد، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} مِنْ نَصِيبٍ.»

1710. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'ın rivayet ettiğine göre Süddî {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "*âhirette bir nasibi olmadığını…*"[1258] âyetinin "Onun için âhirette bir nasip yoktur." anlamında olduğunu söylemiştir.[1259]

[١٧١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ سُفْيَانُ: «سَمِعْنَا فِي: {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}. أَنَّهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ.»

1711. Bana Müsennâ'nın, İshâk tarikiyle Vekî''den rivayet ettiğine göre Süfyân{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "*âhirette bir nasibi olmadığını…*"[1260] âyetinin "Onun için âhirette bir nasip yoktur." anlamında olduğunu söylemiştir.

2- Bazıları da burada âyette geçen الْخَلَاقُ kelimesinin "hüccet (delil)"[1261] anlamında olduğunu söylemişlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٧١٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}. قَالَ: لَيْسَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ حُجَّةٌ.»

1712. Bana Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "*âhirette bir nasibi*

1256 Bakara 2/102.

1257 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/10, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1026. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/365.

1258 Bakara 2/102.

1259 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1026. rivayetin ardından) Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/365.

1260 Bakara 2/102.

1261 Bk. Türkî'nin م nüshası ve Şâkir baskısı esas alınmıştır. Türkî metninde الْجِهَةُ "yön" kayıtlıdır. Türkî, 2/365 (5 numaralı dipnot); Şâkir, 2/453.

olmadığını…"[1262] âyetinin "Onun için âhirette bir delil yoktur." anlamında olduğunu söylemiştir.[1263] **[2/365]**

3- Diğer müfessirler de burada âyette geçen الْخَلَاقُ kelimesinin "din" anlamında olduğunu söylemişlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٧١٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ الْحَسَنُ: «{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: لَيْسَ لَهُ دِينٌ.»

1713. Bana Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "*âhirette bir nasibi olmadığını…*"[1264] âyetinin "Onun âhirette dini yoktur." anlamında olduğunu söylemiştir.[1265]

4- Diğerleri ise burada âyette geçen الْخَلَاقُ kelimesinin "الْقِوَامُ; dayanak-esas" anlamında olduğunu söylemişlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٧١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ، حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: قِوَامٌ.»

1714. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "İbn Abbas dedi ki: '{مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} '*âhirette bir nasibi olmadığını…*'[1266] sözündeki {خَلَاقٍ} ifadesi 'dayanak-esas' demektir."[1267]

Şu halde bize göre bu konudaki en doğru görüş الْخَلَاقُ kelimesinin bu âyette "nasip" anlamında olduğunu söyleyenin görüşüdür. Çünkü Arapçada bu kelimenin mânası budur.

1262 Bakara 2/102.
1263 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/54; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1027), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/366.
1264 Bakara 2/102.
1265 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/54; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/195 (1028), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/366.
1266 Bakara 2/102.
1267 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/366.

Peygamber'in (sav) şu sözü de bu anlamdadır:[1268]

[١٧١٥] «لَيُؤَيِّدَنَّ اللَّهُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ.»

1715. *"Allah bu dini, İslâm'da ve dinde nasibi olmayanlarla destekleyecektir."*[1269] **[2/366]**

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şu sözü de bu anlamdadır:

يَدْعُونَ بِالْوَيْلِ فِيهَا لَا خَلَاقَ لَهُمْ ... إِلَّا سَرَابِيلَ مِنْ قِطْرٍ وَأَغْلَالِ

Cehennemde acıyla yardıma çağırıyorlar; ancak onların orada bir nasipleri yoktur
Erimiş bakırdan elbiseler ve şiddetli susuzluktan başka[1270]

Şâir bu sözünde geçen لَا خَلَاقَ لَهُمْ ifadesiyle لَا نَصِيبَ لَهُمْ وَلَا حَظَّ "Onların ne nasipleri vardır ne de payları" mânasını kastetmekte ve (erimiş bakırdan) elbiseler ve şiddetli susuzluktan başka bir nasiplerinin olmadığını ifade etmektedir.

Allah Teâlâ'nın {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"âhirette bir nasibi olmadığını..."*[1271] sözü de bunun gibidir. İmanı, dini ve kendisine karşılık olarak cennette sevabı verilecek sâlih bir ameli olmadığı için ona âhiret hayatında cennetten bir pay yoktur ki böylece cennette de bir nasibi ve payı olmuş olsun. Şanı yüce olan Allah özellikle {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"âhirette bir nasibi olmadığını..."*[1272] buyurmuş ve onu âhirette nasibi olmamakla vasfetmiştir. Allah bu sözüyle onun ateşteki nasibi dışında âhirette cennet, sevap ve mükâfattan bir nasibi bulunmadığına işaret etmiştir. Çünkü şanı yüce olan Allah'ın onların yaptıklarını -âhirette kendilerinin bir nasibi olmaktan onların men edilmesine sebep olan amelleri- kınaması, onların durumlarından haber vermeyi murad ettiğine delildir ve Allah bu sözüyle

---

1268 Hadis sahihtir. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (8885); İbn Hibbân, *Sahîh*, (4517) Enes hadisinden nakledерek; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/45 (el-Meymene) Ebî Bekre hadisinden nakledерek. Lafzı ise ...إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى سَيُؤَيِّدُ şeklindedir. Türkî, 2/366.

1269 Taberî, hadisi bu şekilde senedsiz olarak nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de 5/45'te Ebû Bekre hadisinden إِنَّ اللهَ سَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ lafzıyla nakletmiştir. Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid*'de 5/302'de rivayete yer vermiş, seneddeki râvilerin güvenilir kimseler olduğunu söylemiştir. Rivayetin tahrici ile ilgili diğer detaylar için bkz. Şâkir, 2/454.

1270 Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvânu Ümeyye b. Ebi's-Salt*, s. 54; Türkî, 2/366.

1271 Bakara 2/102.

1272 Bakara 2/102.

onların hayırlardan bir nasiplerinin olmadığını kastetmektedir. Yaptıkları şerlere gelince, cehennemde onların bu şerlerden (cehennem azabından) nasipleri bulunmaktadır.[1273]

9. {وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!"* sözünün tefsiri:

a. {شَرَوْا} "Şerav"

Biz daha önce geçtiği üzere {شَرَوْا} kelimesinin بَاعُوا "sattılar" anlamında olduğunu açıklamıştık.[1274] Öyleyse bu durumda âyetin mânası şöyledir: "Sihir öğrenmeye karşılık nefsini sattığı şey ne kötüdür. Keşke bunun kötü akıbetini bilseydi!"

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٧١٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ}. يَقُولُ: بِئْسَ مَا بَاعُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ.»

1716. Bana Musa'nın, Amr, Esbât kanalıyla rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ} *"Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür!"*[1275] sözü hakkında şöyle demiştir: "Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür."[1276] **[2/367]**

b. Onlar, Karşılığında Nefislerini Sattıkları Sihrin Ne Kötü Olduğunu Bilmedikleri Halde Nasıl Olur da Sihri Öğrenenin Âhirette Bir Nasibinin Olmadığını Bilebilirler?

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Şanı yüce olan Allah daha önce {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *'Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı'*[1277] dediği halde nasıl olur da {وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا

1273 Bu kısım Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/454.
1274 Bk. Türkî, 2/245, 367.
1275 Bakara 2/102.
1276 Rivayetin tahrici daha önce 2/246'da geçmiştir. Türkî, 2/368.
1277 Bakara 2/102.

{بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *'Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!'*[1278] demiştir? Yine onlar, karşılığında nefislerini sattıkları sihrin ne kötü olduğunu bilmedikleri halde nasıl olur da sihri öğrenenin âhirette bir nasibinin olmadığını bilebilirler?"

Buna şöyle cevap verilir: Bunun anlamı senin zannettiğinden başka bir şeydir. Şöyle ki onlar bildikleri şeyi bilmezden gelmekle nitelenmişlerdir. Ancak bu söz, mânası önce gelen ancak lafızda muahhar olan (sonra gelen) bir ifadedir. Âyetin mânası ise şöyledir: "Oysa onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. Onlar kendilerine zarar veren ve fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi! Andolsun ki, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."

{وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!"*[1279] sözü ise şanı yüce olan Allah'ın meleklerden kişi ile karısının arasını ayıracak şeyleri öğrenenlerin yaptıklarını bir kınama ve yine şanı yüce olan Allah'ın, kendilerini helakten kurtaracak olan kurtuluş olan dinlerine karşılık sihre rıza göstererek yaptıkları işin akıbetinin kötü ve ticaretlerindeki satışlarının sonunun kaybetme olduğunu bilmeden kendilerini sattıkları şeyin ne kötü olduğunu haber vermesidir. Zira sihri iki melekten Allah'ı, onun helâllerini ve haramları ile emirlerini ve yasaklarını tanımayan kimseler öğrenmektedir. Ardından Allah, Kitabı'nı, sanki bilmiyormuş gibi arkasına atan kimselere döndü (onlar hakkında bilgi verdi ve) "Onlar Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları saçmalıkların ve iki meleğe indirilenin ardına düştüler." buyurdu. Böylece onların, kim sihri (Kitab'ı karşılığında) satın alırsa onun âhirette nasibinin olmayacağını bildiklerini haber verdi. Yine onların Allah'ın yasakladığı günahları bildikleri halde onları işlediklerini, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ettiklerini, şeytana uymayı ve onun uydurduğu sihri yapmayı Allah'ın Kitabı, vahyi ve Peygamberi'ne indirdiği buyruklarla amel etmeye karşılık sırf inat, peygamberlerine karşı bir kıskançlık ve Allah'ın sınırlarını aşma olsun diye tercih ettiklerini, bütün bunları yapanın Allah katında cezalandırılacağını ve azaba uğrayacağını bilerek yaptıklarını açıkladı. İşte Allah'ın bu âyetinin tefsiri budur. **[2/368]**

1278 Bakara 2/102.
1279 Bakara 2/102.

1- Bazı iddia sahipleri {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."*[1280] sözüyle Allah'ın, şeytanları kastettiğini ileri sürmüşler ve {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Keşke bilselerdi!"*[1281] sözüyle de insanları kastettiğini iddia etmişlerdir. Bu görüş müfessirlerin hepsinin görüşüne aykırıdır. Çünkü onlar {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ} *"Andolsun, onu satın alanın... biliyorlardı."*[1282] sözüyle Yahudilerin kastedildiği, şeytanların kastedilmediği konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca bu görüş Kur'ân'ın işaret ettiği mânanın da hilafınadır. Çünkü {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ} *"Andolsun, onu satın alanın... biliyorlardı."*[1283] sözünden önceki âyetlerde ve {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Keşke bilselerdi!"*[1284] sözünden sonra Allah'ın Yahudileri kınaması vardır. Dalâletleri ve Allah'ın vahyini, Kitabı'nın âyetlerini, yaptıklarının yanlış olduğunu bile bile arkalarına atmaları nedeniyle onları kınaması söz konusudur. {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."*[1285] sözü de Allah'ın onlar(ın yaptıkları) hakkında verdiği bu haberlerden biridir.

2- Bazıları da şöyle demiştir: "Allah'ın {وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *'Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!'*[1286] sözüyle kendilerini tarif ettiği ve ilmi kendilerinden nefyettiği (yani kendilerine karşılık sihri satın alanların âhirette nasiplerinin olmadığını bilmeyenler olduğunu açıkladığı) kimseler olup Allah onları {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *'Andolsun, onu satın alanın âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.'*[1287] sözüyle açıklamıştır. Ayrıca şanı yüce olan Allah onlardan ilmi {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *'Keşke bilselerdi!'*[1288] sözüyle -onların bile bile bunu yaptıklarını {وَلَقَدْ عَلِمُوا} *'Andolsun, biliyorlardı.'*[1289] sözüyle ifade ettikten sonra- onlar bildikleri şeylerle amel etmedikleri için nefyetmiştir (yani kendilerine karşılık sihri satın alanların âhirette nasiplerinin olmadığını bilmediklerini söylemiştir).

1280 Bakara 2/102.
1281 Bakara 2/102.
1282 Bakara 2/102.
1283 Bakara 2/102.
1284 Bakara 2/102.
1285 Bakara 2/102.
1286 Bakara 2/102.
1287 Bakara 2/102.
1288 Bakara 2/102.
1289 Bakara 2/102.

Ayrıca âlimin bildiğiyle amel eden olduğunu, bildiğinin tersini yapanın da cahillerden olduğunu açıklamıştır." Bu görüş sahibi der ki: "Bazen yaptığı bir işi yapması gerekenin tersine yapana 'eğer yaptığını bilseydi' anlamında لَوْ عَلِمْتَ لَأَقْصَرْتَ "Bilseydin, vazgeçerdin" denilir. **[2/369]**

Tıpkı Ka'b b. Züheyr el-Müzenî'nin bir kurdu ve bir kargayı onun yemeğine ve azığına ulaşmaya çalışırken anlattığı şu şiirinde söylediği gibi:

إِذَا حَضَرَانِي قُلْتُ لَوْ تَعْلَمَا بِهِ ... أَلَمْ تَعْلَمَا أَنِّي مِنَ الزَّادِ مُرْمِلُ

O ikisi (kurt ve karga) bana geldiklerinde onlara dedim ki:
Haberi gelmedi mi (bunu bilmeniz gerekmez mi)?

Size benim yiyeceğimin olmadığının, bittiğinin; keşke ikisi
de bunu bilselerdi (kendime yiyecek bir şey bulamıyorum
ki sizi doyuracak bir şey bulayım, nasıl bulayım?)"[1290]

Şâir o ikisine şöyle dediğini bildirmektedir: "Keşke onu (yiyeceğimin olmadığı bilgisini) bilselerdi!" Böylece ikisinden, bilmeyi (yiyeceğinin olmadığı bilgisine sahip olmayı) nefyetti (yani bilmediklerini söyledi). Sonra da onların cevap vermelerini isteyerek şöyle dedi: "Bilmediniz mi?" Bu görüş sahipleri Allah Teâlâ'nın {وَلَقَدْ عَلِمُوا} *"Andolsun, biliyorlardı."*[1291] sözü ve {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Keşke bilselerdi!"*[1292] sözünün de bunun gibi olduğunu söyledi.

Bu bir tefsirdir. Her ne kadar bunun bir kaynağı ve yönü, anlamı olsa da bu görüş Kur'ân'ın hitabının bizzat kendisinden anlaşılan zâhirin (mânanın) hilafınadır. {وَلَقَدْ عَلِمُوا} *"Andolsun, biliyorlardı."*[1293] sözünü ve {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Keşke bilselerdi!"*[1294] ifadesini kastediyorum. Bu görüş ancak bir çıkarsamadır. Kur'ân'ın tefsiri ise gizli olan bâtınının değil, hitabın zâhirinden anlaşılan şey -ta ki kendisine teslim olmayı gerektirecek bir delil Kur'ân'ın kendi lisanları üzere indiği Araplarca bilinen zâhirin işaret ettiği mânanın tersine bir mânaya gelinceye kadar- evla olandır.

1290 *Şerhu Dîvânı Ka'b b. Züheyr*, s. 51; Türkî, 2/370.
1291 Bakara 2/102.
1292 Bakara 2/102.
1293 Bakara 2/102.
1294 Bakara 2/102.

[BAKARA SÛRESİ 103. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!" (Bakara 2/103)

1. {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!"* sözünün tefsiri:

a. {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا} "Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı"

Şanı yüce olan Allah {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı."*[1295] sözüyle şunu kastetmektedir: "Keşke iki melekten (Harut ve Marut) kişi ile karısının arasını ayıran şeyleri öğrenenler, {آمَنُوا} *"iman edip"*[1296] Allah'ı, Resûlü'nü ve Rableri katından kendilerine geleni tasdik etselerdi. {وَاتَّقَوْا} *"Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı"*[1297] Rablerine karşı takvalı olup O'ndan ve (kendilerini) cezalandırmasından korksalardı da farzlarını yerine getirerek O'na itaat edip günahlarından sakınsalardı. Allah'ın onlara olan mükâfatı ve O'na inanmalarına ve yalnız O'ndan korkmalarına karşılık kendilerine verdiği sevabı; sihirden ve onunla kazandıkları şeylerden daha hayırlı olurdu. **[2/370]**

1295 Bakara 2/103.
1296 Bakara 2/103.
1297 Bakara 2/103.

b. {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Keşke bilselerdi!"

{لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Keşke bilselerdi!"*[1298] Keşke kendisine itaatle elde edecekleri Allah'ın mükâfatının; sihirle kazandıklarından daha hayırlı olduğunu bilselerdi. Ancak Allah {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} *"Keşke bilselerdi!"*[1299] sözüyle onların kendisine itaat ederek kazanacakları sevabın miktarının ve mükâfatın ölçüsünün ne kadar çok olduğunu bilmediklerini ifade etmiştir.

c. {لَمَثُوبَةٌ} "Sevap kendileri için"

Arapçada الْمَثُوبَةُ sözü ise şu sözü söyleyenin ifadesinde olduğu gibi mastardır: أَثَبْتُكَ إِثَابَةً وَثَوَابًا وَمَثُوبَةً "Sana tam bir isabetle isabet ettirdim (إِثَابَةً, ثَوَابًا ve مَثُوبَةً kelimelerinin hepsi de "isabet ettirmek, döndürmek" mânasında mastar kelimelerdir)." Bu kelimenin aslı da "döndü" mânasında sana bir şeyi isabet etti ثَابَ إِلَيْكَ الشَّيْءُ sözüdür. Ayrıca "onu sana isabet ettirdim أَثَبْتُهُ إِلَيْكَ" yani onu sana döndürdüm, karşılık olarak verdim رَجَعْتُهُ إِلَيْكَ وَرَدَدْتُهُ" denilir. Sanki bir kimsenin birisine hidâyeti ve bunun dışındaki şeyleri isabet ettirmesi onları ona bir bedel olarak döndürmesi ve karşılık olarak geri vermesi mânasıdır. Ayrıca bir başkasına yaptığı iş, verdiği hediye veya onun kendisine yardımından (el uzatmasından) dolayı her karşılık veren kimseye mükâfat/sevap veren denilir. Allah'ın, amellerine karşılık kullarına sevap vermesi de onlara yaptığının bedelini ve mükâfatını vermesi mânasında bu anlamdadır. Böylece (Allah onlara sevap verince) yapmış oldukları amellerinin karşılığı onlara döner.

d. İ'râbı

1- Basralı bir nahiv âlimi {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı."*[1300] âyetinin sözün mânasına delâlet etmesi nedeniyle şartın söylenip cevabının zikredilmediği bir ifade olduğunu, âyetin وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَأُثِيبُوا şeklinde ve mânasının şu şekilde olduğunu ileri sürmüştür: "Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı karşılık olarak kendilerine sevap verilecekti." Ancak -şart cümlesinin {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış*

1298 Bakara 2/103.
1299 Bakara 2/103.
1300 Bakara 2/103.

olsalardı."[1301] karşılık olan sevaba delâlet etmesi nedeniyle - (bu şartın cevabı olan) لَأُثِيبُوا sözü söylenmemiştir. **[2/371]**

2- Kûfeli bir nahiv âlimi[1302] ise buna karşı çıkmış ve {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı."*[1303] sözünün cevabının {لَمَثُوبَةٌ} *"kazanacakları sevap"*[1304] olduğunu söylemiş ve لَوْ'in cevabının {لَمَثُوبَةٌ} *"kazanacakları sevap"*[1305] olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar لَوْ'in cevapları mazi fiil formunda olması gerekse de cevap cümleleri açısından لَوْ'in mânasının لَئِنْ edatının mânasına yakın olması sebebiyle ki her iki edatın cevabı âyetteki {آمَنُوا} *"iman edip/etselerdi"*[1306] fiilinin cevabıdır, her ikisinden birinin cevabına diğerinin cevabı getirilmiştir ve her ne kadar cevapları farklı olsa da لَوْ'in cevabına لَئِنْ'in cevabı getirilmiş, لَئِنْ'in cevabına da لَوْ'in cevabı getirilmiştir. Her ne kadar لَوْ hükmü ve hakkı kendisine geçmiş zaman (mazi) mânasında bir fiille cevap verilmesi, لَئِنْ'in hükmünün ve hakkının gelecek mânalı bir fiille cevabının gelmesi olsa da (cevapları bu şekilde gelmiştir). Bu görüşü ileri sürenler {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı."*[1307] âyetinin anlamını şöyle tefsir etmişlerdir: "Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı."

Bizim {لَمَثُوبَةٌ} *"kazanacakları sevap"*[1308] sözünün tefsiri hakkında söylediklerimizi müfessirler de söylemişlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧١٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} يَقُولُ: ثَوَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ.»

1301 Bakara 2/103.

1302 Şâkir baskısı ve Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında bu dilcinin Basralılardan olduğu yer almaktadır. Bk. Şâkir, 2/458; Türkî, 2/372.

1303 Bakara 2/103.

1304 Bakara 2/103.

1305 Bakara 2/103.

1306 Bakara 2/103.

1307 Bakara 2/103.

1308 Bakara 2/103.

1717. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *"Allah katında kazanacakları sevap"*[1309] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı) Allah katında kazanacakları sevap (kendileri için daha hayırlı olacaktı)."[1310]

[١٧١٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ}. أَمَّا الْمَثُوبَةُ، فَهُوَ الثَّوَابُ.»

1718. Bana Musa'nın[1311] Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} ayetinde geçen 'الْمَثُوبَةُ' ifadesinin 'sevap' anlamında olduğunu söylemiştir."[1312]

[١٧١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ}. يَقُولُ: لَثَوَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ.»

1719. Bana Müsennâ'nın İshak, İbn Ebî Cafer, o da babasından rivayet ettiğine göre Rebî' {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı"*[1313] âyetinde geçen {لَمَثُوبَةٌ} *"kazanacakları sevap"*[1314] ifadesinin Allah katında kazanacakları sevap anlamında olduğunu söylemiştir.[1315] **[2/372]**

[BAKARA SÛRESİ 104. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

1309 Bakara 2/103.
1310 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/54; Türkî, 2/372.
1311 Bu ravinin adı Türkî'nin م nüshasında ve Şâkir baskısında يُونُسُ olarak geçmektedir. Krş. Türkî, 2/372; Şâkir, 2/459.
1312 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/196 (1033. rivayetin ardından) Amr b. Hammâd'dan Ebû Zür'a tarikiyle; Türkî, 2/372.
1313 Bakara 2/103.
1314 Bakara 2/103.
1315 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/196 (1033. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/373.

"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin, 'unzurnâ (bize bak)' deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır." (Bakara 2/104)

1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} "Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."* sözünün tefsiri:

a. {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} "'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin"

Müfessirler {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1316] sözünün tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları onun tefsiri hakkında şöyle demişlerdir: "Aykırı söz söylemeyin."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا}. قَالَ: لَا تَقُولُوا خِلَافًا.»

1720. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın, Müemmel, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1317] sözünün "Aykırı söz söylemeyin" anlamında olduğunu söylemiştir.[1318]

[١٧٢١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا تَقُولُوا رَاعِنَا}. لَا تَقُولُوا خِلَافًا.»

1721. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1319] sözünün "Aykırı söz söylemeyin" anlamında olduğunu söylemiştir.[1320]

1316 Bakara 2/104.
1317 Bakara 2/104.
1318 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, 1/47, 48; Türkî, 2/373.
1319 Bakara 2/104.
1320 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 210, 283; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/197, 3/966 (1040, 5399), Mücâhid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, 2/168,

[١٧٢٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1722. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti. **[2/373]**

[١٧٢٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ رَجُلٍ عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1723. Bana Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, bir râvi tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١٧٢٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1724. Müsennâ bana, Ebû Nu'aym, Süfyan tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bunun tefsiri şöyledir: 'Bize kulak ver. Yani sen bizi dinle biz de seni dinleyelim demektir.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٢٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {رَاعِنَا} أَيْ أَرْعِنَا سَمْعَكَ.»

1725. Bize İbn Humeyd'in, Seleme (b. Fadl), Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {رَاعِنَا} "'*Râ'inâ (bizi gözet).*'"[1321] sözünün "Bize kulak ver. Yani sen bizi dinle biz de seni dinleyelim." anlamında olduğunu söylemiştir.[1322]

Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Bk. Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 105; Türkî, 2/373.

1321 Bakara 2/104.

1322 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/560; Türkî, 2/374.

[١٧٢٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا}. لَا تَقُولُوا اسْمَعْ مِنَّا وَنَسْمَعُ مِنْكَ.»

1726. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1323] sözü hakkında şöyle demiştir: "'Sen bizi dinle, biz de seni dinleyelim' demeyiniz."[1324]

[١٧٢٧] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ: «يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {رَاعِنَا} قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَقُولُ: أَرْعِنِي سَمْعَكَ.»

1727. Bana Hüseyin b. el-Ferec, Ebû Muâz tarikiyle Ubeyd b. Süleyman'dan rivayet edildiğine göre o Dahhâk'ı {رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)'"*[1325] sözü hakkında şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Müşriklerden bir kimse şöyle diyordu: 'Bana kulak ver.'" **[2/374]**

b. Allah Teâlâ'nın Müminlere {رَاعِنَا} "Râ'inâ (bizi gözet)." Demelerini Yasaklamasının Sebebi

Diğer taraftan müfessirler, Allah Teâlâ'nın müminlere {رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet).'"*[1326] demelerini yasaklamasının sebebi hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu, Yahudilerin alay etmek ve sövmek için kullandıkları bir kelime olduğu için şanı yüce olan Allah, müminlere bu kelimeyi Peygamber'e (sav) söylemelerini yasaklamıştır."

1323 Bakara 2/104.
1324 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/374.
1325 Bakara 2/104.
1326 Bakara 2/104.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٢٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} قَوْلٌ كَانَتْ تَقُولُهُ الْيَهُودُ اسْتِهْزَاءً، فَزَجَرَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَقُولُوا كَقَوْلِهِمْ.»

1728. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1327] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen {رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1328] sözü Yahudilerin alay etmek için kullandıkları bir sözdü. Allah onların sözleri gibi bir söz söylemelerini müminlere yasaklamıştır."[1329]

[١٧٢٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، عَنْ فُضَيْلِ بْنِ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ: «{لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} قَالَ: كَانَ أُنَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ يَقُولُوا أَرْعِنَا سَمْعَكَ، حَتَّى قَالَهَا أُنَاسٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ. فَكَرِهَ اللَّهُ لَهُمْ مَا قَالَتِ الْيَهُودُ، فَقَالَ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} كَمَا قَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.»

1729. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Fudayl b. Merzûk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1330] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerden bazı insanlar 'Bize kulak ver' diyorlardı. Müslümanlardan bazı kimseler de böyle demeye başladılar. Bunun üzerine Allah Müslümanların Yahudilerin söyledikleri sözü söylemelerinden hoşlanmadı ve {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *'Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin'*[1331] tıpkı Yahudi ve Hıristiyanların (birbirlerine) söyledikleri gibi' buyurdu."[1332]

1327 Bakara 2/104.

1328 Bakara 2/104.

1329 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Taberî, Abd b. Humeyd ve Ebû Nuaym'a (*ed-Delâil*'e) nispetle; Türkî, 2/375.

1330 Bakara 2/104.

1331 Bakara 2/104.

1332 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/197, 3/966 (1038, 1039. rivayetlerin ardından) muallak olarak Atıyye tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Taberî ve Ebû

[١٧٣٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} قَالَ: كَانُوا يَقُولُونَ رَاعِنَا سَمْعَكَ، فَكَانَ الْيَهُودُ يَأْتُونَ فَيَقُولُونَ مِثْلَ ذَلِكَ مُسْتَهْزِئِينَ، فَقَالَ اللَّهُ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا}»

1730. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin. 'Unzurnâ (Bize bak)' deyin."*[1333] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler (Hz. Peygamber'e) 'Bize kulak ver' diyorlardı. Onlar Peygamber'e (sav) geliyorlar ve bunun benzeri sözleri onunla alay ederek söylüyorlardı. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu:

{لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا}

'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin, 'unzurnâ (bize bak)' deyin."[1334]"[1335]

[١٧٣١] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} قَالَ: كَانُوا يَقُولُونَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَاعِنَا سَمْعَكَ. وَإِنَّمَا رَاعِنَا كَقَوْلِكَ عَاطِنَا.»

1731. Bana Mincâb'ın Bişr b. Umâra'dan, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1336] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar Peygamber'e (sav) şöyle diyorlardı: 'Bizi dinle!' Buradaki {رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1337] sözü senin 'Bize karşılık ver' demen gibi bir sözdür.[1338] **[2/375]**

Nuaym'a (*ed-Delâil*'e) nispetle; Türkî, 2/375.

1333 Bakara 2/104.

1334 Bakara 2/104.

1335 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/54; ayrıca bk. Türkî, 7/107; 2/375.

1336 Bakara 2/104.

1337 Bakara 2/104.

1338 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/196, 3/966 (1038, 5398); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (12659), Mincâb tarikiyle. Ayrıca bk. Ebû Nuaym, *ed-Delâil*, s. 44 (6); Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 8/163; Türkî, 2/376.

[١٧٣٢] وَحَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} قَالَ: رَاعِنَا الْقَوْلُ الَّذِي قَالَهُ الْقَوْمُ قَالُوا {سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ}. قَالَ: قَالَ هَذَا الرَّاعِنُ، وَالرَّاعِنُ: الْخَطَّاءُ قَالَ: فَقَالَ لِلْمُؤْمِنِينَ: لَا تَقُولُوا خَطَّاءً كَمَا قَالَ الْقَوْمُ وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا، قَالَ: كَانُوا يَنْظُرُونَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُكَلِّمُونَهُ وَيَسْمَعُ مِنْهُمْ، وَيَسْأَلُونَهُ وَيُجِيبُهُمْ.»

1732. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin. 'Unzurnâ (Bize bak)' deyin."*[1339] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen {رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1340] sözü Yahudilerin dedikleri {سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ} *'Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'İşittik, karşı geldik', 'İşit, işitmez olası!' 'Râ'inâ'*[1341] âyetinde yer alan الرَّاعِنُ'dir (yani aynı sözdür). Buradaki الرَّاعِنُ 'günahkâr' anlamındadır. Bu nedenle Allah, müminlere 'günahkâr' demeyin ancak 'Bize bak ve bizi dinle; انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا' deyin diye emretmiştir. Onlar Peygamber'e (sav) bakıyorlar ve onunla konuşuyorlar, o da onları dinliyordu. Onlar soruyor, o da onlara cevap veriyordu."[1342]

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bilakis bu kelime câhiliyye döneminde Hıristiyanların söyledikleri bir sözdü. O nedenle İslâm geldikten sonra Allah bu kelimeyi müminlerin Peygamberi'ne söylemelerini yasaklamıştır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٣٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ عَطَاءٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} قَالَ: كَانَتْ لُغَةً فِي الْأَنْصَارِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} وَلَكِنْ {وَقُولُوا انْظُرْنَا} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

1339 Bakara 2/104.

1340 Bakara 2/104.

1341 Nisâ 4/46.

1342 A. M. Şâkir rivayette geçen الرَّاعِنُ kelimesinin اَلْخَطَّاءُ "günahkar, haddini aşan" mânasının sözlüklerde ve tefsirlerde bulamadığını bunun belki de "hata, yanlış, kusur" anlamında اَلْخَطَأُ kelimesi olabileceğini söyler. Bk. Şâkir, 2/461.

1733. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1343] sözü hakkında şöyle demiştir: "{رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1344] sözü câhiliyyede Ensar'ın kullandığı bir sözdü. Allah onların bu sözü (İslâm geldikten sonra da kullanmaları üzerine) bu âyet: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin.'*[1345] ancak; {وَقُولُوا انْظُرْنَا} *'Unzurnâ (Bize bak)' deyin.'*[1346] âyeti sonuna kadar ({وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *'Kâfirler için acıklı bir azap vardır.'*[1347] ifadesi dâhil) nâzil olmuştur."[1348] **[2/376]**

[١٧٣٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «{لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} قَالَ: كَانَتْ لُغَةً فِي الْأَنْصَارِ.»

1734. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1349] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette geçen {رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1350] sözü câhiliyye döneminde) Ensar'ın kullandığı bir sözdü."

[١٧٣٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

1735. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

1343 Bakara 2/104.
1344 Bakara 2/104.
1345 Bakara 2/104.
1346 Bakara 2/104.
1347 Bakara 2/104.
1348 Nehhâs, *Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 104, Hüşeym tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/197 (1039), Abdülmelik tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/377.
1349 Bakara 2/104.
1350 Bakara 2/104.

[١٧٣٦] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} قَالَ: إِنَّ مُشْرِكِي الْعَرَبِ كَانُوا إِذَا حَدَّثَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا يَقُولُ أَحَدُهُمْ لِصَاحِبِهِ: أَرْعِنِي سَمْعَكَ؛ فَنُهُوا عَنْ ذَلِكَ.»

1736. Müsennâ bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer o babasından Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1351] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Müşrik Araplar birbirleriyle konuşurken onlardan birisi arkadaşına 'Bana kulak ver' derlerdi. Müminler bu sözü birbirlerine söylemekten men edildiler."[1352]

[١٧٣٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «رَاعِنَا، قَوْلُ السَّاخِرِ، فَنَهَاهُمْ أَنْ يَسْخَرُوا مِنْ قَوْلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1737. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "{رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1353] sözü alay eden kimsenin kullandığı bir sözdür. Bu nedenle Allah, Muhammed'e (sav) (alay etme anlamına geldiğini bilmeden söyledikleri) bu sözü söyleyerek onunla alay etmelerinden müminleri men etmiştir."

3- Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: "Tam aksine bu kelime {رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1354] Rufâ'a b. Zeyd adındaki bir Yahudinin bizzat söylediği bir sözdür. O, Peygamber'le konuşurken ona hakaret etmek kastıyla bu sözü Peygamber'e söylüyordu. Müslümanlar da bu kelimeyi ('bize kulak' ver anlamını dikkate alarak hakaret olmadığını düşünerek) ondan öğrendiler bunun üzerine de Allah müminlere bu sözü Nebî'ye (sav) karşı söylenmesini yasakladı." **[2/377]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٣٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{يَا أَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} كَانَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ مِنْ قَبِيلَةٍ مِنَ الْيَهُودِ يُقَالُ

1351 Bakara 2/104.
1352 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/197 (1038. rivayetin ardından) Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/377.
1353 Bakara 2/104.
1354 Bakara 2/104.

لَهُمْ بَنُو قَيْنُقَاعَ كَانَ يُدْعَى رِفَاعَةَ بْنَ زَيْدِ بْنِ السَّائِبِ.» قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: هَذَا خَطَأٌ إِنَّمَا هُوَ ابْنُ التَّابُوتِ لَيْسَ ابْنُ السَّائِبِ؛ كَانَ يَأْتِي النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا لَقِيَهُ فَكَلَّمَهُ قَالَ: أَرْعِنِي سَمْعَكَ {وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ}. فَكَانَ الْمُسْلِمُونَ يَحْسَبُونَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ كَانَتْ تُفَخَّمُ بِهَذَا، فَكَانَ نَاسٌ مِنْهُمْ يَقُولُونَ: اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ، كَقَوْلِكَ اسْمَعْ غَيْرَ صَاغِرٍ، وَهِيَ الَّتِي فِي النِّسَاءِ: {مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ}. يَقُولُ: إِنَّمَا يُرِيدُ بِقَوْلِهِ: {وَطَعْنًا فِي الدِّينِ}. ثُمَّ تَقَدَّمَ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ: {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا}.»

1738. Bana Musa'nın Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {يَا أَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin. 'Unzurnâ (Bize bak)' deyin."*[1355] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Bu sözü söyleyen) Yahudilerden Yahûd kabilesinden kendilerine Benû Kaynukâ' denilen kabileden Rufâ'a b. Zeyd b. es-Sâib adında bir adamdı." -Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu yanlış bir bilgidir. Bu kişi İbnü's-Sâib değil İbnü't-Tâbût'tur-. "O, Peygamber'e (sav) gelirdi onunla karşılaştığında kendisine şöyle derdi:

'Beni dinle; {وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ} *'Bana kulak ver dinlenilmez olası!'*[1356]

Müslümanlar da bu hitapla Yahudiler tarafından peygamberlere saygı gösterildiğini sanıyorlardı. Bu nedenle de bazı kimseler (Hz. Peygamber'e 'Dinle dinlenilmez olası!) diyorlardı. Tıpkı senin اسْمَعْ غَيْرَ صَاغِرٍ 'Beni küçümsemeden/hafife almadan dinle' sözünde olduğu gibi. İşte bu, Nisâ sûresindeki;

{مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ}

'Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'İşittik, karşı geldik, işit, işitmez olası!' 'Râ'inâ' derler'[1357]

1355 Bakara 2/104.
1356 Nisâ 4/46.
1357 Nisâ 4/46.

âyetindeki durumdur. Allah bu âyetteki {وَطَعْنًا فِي الدِّينِ} *'dine saldırarak'*[1358] sözüyle bunu kastetmektedir. Allah bu âyette (Bakara 2/104) daha sonra da müminlere yönelmiş ve onlara şöyle emretmiştir:

{لَا تَقُولُوا رَاعِنَا}

'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin.'[1359]"[1360]

Şanı yüce olan Allah'ın müminlere Peygamberi'ne {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)"*[1361] demelerini yasaklaması hakkında en doğru görüş şöyle demektir: "Bu kelime Allah'ın, müminlerin Peygamberi'ne söylemelerinden hoşlanmadığı bir sözdür. Bunun bir benzeri Nebî'den (sav) onun söylediği nakledilen şu sözlerdir:

[١٧٣٩] «لَا تَقُولُوا لِلْعِنَبِ الْكَرْمَ وَلَكِنْ قُولُوا الْحَبَلَةَ.»

1739. *"Üzüme 'kerm' demeyin! Ona 'habele' yani 'üzüm' deyin."*[1362]

[١٧٤٠] «لَا تَقُولُوا عَبْدِي وَلَكِنْ قُولُوا فَتَايَ.»

1740. *"Sizler (emriniz altında bulunanlara) 'kulum/kölem' demeyin! Ancak* فَتَايَ *'delikanlım/gencim' deyin."*[1363]

Arapçada aynı anlamda kullanılan bu ve benzeri kelimelerin ikisinden birisi getirilerek hoşlanmama ya da yasaklama mânasında kullanılır ve hitaplarda diğeri ona tercih edilir. **[2/378]**

1358 Nisâ 4/46.

1359 Bakara 2/104.

1360 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/214; Türkî, 2/378.

1361 Bakara 2/104.

1362 Dârimî, *Sünen*, 2/118; Müslim, *Sahîh*, (2248), Vâil b. Hucr hadisinden rivayetle; Buhârî, *Sahîh*, (6182); Müslim, *Sahîh*, (2247) ve bu ikisi dışında diğerleri وَلَكِنْ قُولُوا الْحَبَلَةَ sözü hariç Ebû Hüreyre hadisinden naklederek; Türkî, 2/378. Hadisle ilgili benzer izahlar için bk. Şâkir, 2/463.

1363 Buhârî, *Sahîh*, (2552); Müslim, *Sahîh*, (2249), Ebû Hüreyre hadisinden bu rivayetin benzerini; Türkî, 2/378. Hadisle ilgili benzer izahlar için bk. Şâkir, 2/463.

Eğer bir kimse şöyle derse: "Peygamber'in (sav) üzüme اَلْكَرْمُ denilmesini yasaklamasının mânasını anlarız. Emri altında bulunanlara عَبْدٌ denilmesini yasaklamasının mânasını da anlarız. Peki, o zaman kendisi sebebiyle şanı yüce olan Allah'ın müminlere söylemelerini yasakladığı ve hatta onun yerine {اُنْظُرْنَا} *'Unzurnâ (Bize bak)'*[1364] demelerini istediği {رَاعِنَا} *'Râ'inâ (bizi gözet)'*[1365] sözünün mânası nedir?"

Ona şöyle cevap verilir: Bu sözde olan yasaklamada, üzüme "kerm" demesi yasaklanan ve emri altında bulunanlara عَبْدٌ demesi, yasaklanan kimsenin sözünün benzeri bir durum vardır. Zira emri altında bulunana عَبْدٌ diyen bir kimsenin bu sözü Allah'ın bütün kullarının bir özelliğidir. Bu nedenle de Peygamber (sav) bunun Allah dışında O'nun kullarının bir kısmına izafe edilmesini -اَلْعُبُودِيَّةُ "kulluk" anlamında- hoş karşılamamış ve bunun (عَبْدٌ kelimesinin) şanı yüce olan Allah'a izafe edildiği mânanın dışında bir mânanın emir altındaki insanlara izafe edilmesini ve فَتَايَ "gencim" denilmesini emretmiştir. Peygamber'in (sav) üzüme "kerm" denilmesinin yasaklama nedeni de bunun gibi Allah'ın kerem (cömert) vasfını vehmettireceği korkusundandır. Her ne kadar اَلْكَرْمُ şeklinde "râ"nın fethasıyla değil de اَلْكَرْمُ şeklinde "râ" harfi sakin okunarak söylense de (yine de doğru değildir). Çünkü Araplar aynı türden harekeler peş peşe geldiği zaman bazı harekeleri sakin (cezimli) okur. Bu nedenle de üzümün bu sıfatla açıklanmasından (اَلْكَرْمُ denilmesinden) hoşlanmamıştır. Şanı yüce olan Allah'ın, müminleri {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1366] demekten men etmesi de bunun gibidir. Zira {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1367] diyen kimsenin bu sözü Arapların bazılarının bir diğerine "Allah seni korusun ve gözetsin" mânasında رَعَاكَ اللهُ demesi gibi "Bizi koru biz de sonu koruyalım; bizi gözet biz de seni gözetelim!" mânasına gelmektedir. Yine Arapların "Kulağımı onun sözünü dinlemeye hasrettim (ona[konuşmasına] tastamam kulak verdim/onu can kulağıyla dinledim)" anlamında أَرْعَيْتُ بِهِ سَمْعِي veya رَاعَيْتُهُ سَمْعِي رِعَاءً أَوْ مُرَاعَاةً إِرْعَاءً sözlerinden olan أَرْعِنَا سَمْعَكَ "Bize kulak ver" mânasına gelmesi nedeniyle Allah müminleri {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1368] demekten men etmiştir. **[2/379]**

1364 Bakara 2/104.
1365 Bakara 2/104.
1366 Bakara 2/104.
1367 Bakara 2/104.
1368 Bakara 2/104.

Tıpkı A'şâ Meymûn b. Kays'ın şu söylediğinde olduğu gibi:

يُرْعِي إِلَى قَوْلِ سَادَاتِ الرِّجَالِ إِذَا ... أَبْدَوْا لَهُ الْحَزْمَ أَوْ مَا شَاءَهُ ابْتَدَعَا

O, kavmin önde gelen adamlarını dikkatle ve can kulağı ile
(sözlerini bitirinceye kadar) dinler
İster kendisine sert sözler söylesinler isterse
söylemeyip dilediklerini yapsınlar

Şâir buradaki يُرْعِي sözü ile "tamamen ona kulak vermek ve kulağını onun konuşmasına tahsis etmek" anlamını kastetmiştir.

Sanki şanı yüce olan Allah bu âyette müminlere, Peygamberi'ne (sav) hürmet ve ta'zimde bulunmalarını emretmiştir. Hatta onlara, seslerini Peygamber'in sesinin üstüne çıkarmayı, birbirlerine bağırdıkları gibi ona bağırmalarını yasaklamış; böyle yaptıkları takdirde de amellerinin boşa gideceğini haber vererek onları korkutmuştur. Ayrıca onlara kendisinde "cefa" anlamı olan sözler söylemeyi, kendilerini azarlayarak onlara yasaklamıştır. Yine Peygamber'e olan hitaplarında en güzel kelimeleri ve en ince mânaları seçmelerini onlara emretmiştir. Onların {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1369] demelerinin; "Sen bizi dinle; biz de seni dinleyelim!" mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü الْمُفَاعَلَةُ bâbı ancak iki kimse için kullanılır (yani 'müfâ'ale bâbı' Türkçedeki işteş fiiller gibi iki kişi arasında karşılıklı gerçekleşen eylemler için kullanılır). Tıpkı şöyle "Bize şunları yap biz de sana bunları yapalım!" mânasında عَاطِنَا وَحَادِثْنَا وَجَالِسْنَا "Bize karşılık ver, bizimle konuş ve bizimle otur" diyen bir kimsenin sözünde olduğu gibi. Bu durumda أَرْعِنَا سَمْعَكَ sözünün mânası da "Bize kulak ver ki biz seni anlayalım sen de bizi anla!" şeklinde olmuş olur. Böylece şanı yüce olan Allah, Muhammed'in (sav) ashabını bu sözü bu şekilde söylemekten men etti ve onlara Hz. Peygamber'e (sav) sordukları sorulara verdiği cevapları anlayabilmeleri için onu bekleyerek ve zaman ayırarak ondan saygı ve hürmetle istemelerini kendilerine emretti; ona sordukları soruları ve taleplerini Yahudilerin Peygamber'e {وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا} *"Bana kulak ver dinlenilmez olası!"*[1370] sözleriyle yaptıklarında olduğu gibi onlara benzememeleri için ona eziyet verip kötü davranarak, kaba ve sert bir şekilde sormamalarını emretti. **[2/380]**

1369 Bakara 2/104.
1370 Nisâ 4/46.

Bizim bu âyet hakkında söylediklerimizin doğruluğuna, Allah Teâlâ'nın şu sözü delildir:

{مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ}

"Ne Kitab ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir."[1371]

Böylece Allah bu âyette, Peygamber'e demeleri nedeniyle müminleri uyardığı {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1372] sözünün Yahudi ve müşrikleri sevindiren şeylerden olduğuna işaret etmiştir.

Mücâhid'den {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1373] sözünün "aykırı söz söylemek" anlamında olduğuna dair nakledilen görüşe gelince... Bu, Arapça'da bilinmeyen bir anlamdır. Çünkü رَاعَيْتُ ifadesi Arapça'da ancak iki anlamdan birine gelir:

1- Onlardan birisi; الرِّعِيَّةُ mastarından الْمُفَاعَلَةُ "müfâ'ale" bâbında gözetmek ve korumak (الرِّقْبَةُ وَالْكَلَاءَةُ) anlamındadır.

2- Diğeri ise "kulak vermek" anlamıdır ki bu da "ona kulak verdim, dinledim" mânasındadır.

"Aykırı davrandım, muhalefet ettim" anlamındaki رَاعَيْتُ ifadesine gelince... Bunun Arapçada bilinen böyle bir anlamı yoktur. Ancak bu kelimeyi Abdurrahman b. Zeyd'in söylediği şekilde tenvinli olarak ('Râ'ûnen' şeklinde) okuyup الرُّعُونَةُ "boşboğazlık", الْجَهْلُ "cahillik" ve الْخَطَأُ "hata" mânası verirse o zaman bu -her ne kadar kıraat imamlarının okuyuşuna aykırı olsa da- (Araplarca) anlaşılan bir mâna olur.

Atıyye'den ve ondan bu görüşü nakledenlerden rivayet edilen diğer görüşe gelince: {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1374] sözü, Yahudilerin kullandığı hakaret ve alay mânasında bir sözdür. Müminler de onlardan alarak bunu kullanmışlardır. Ancak bu görüş, onların şirk ehlinden, anlamını

1371 Bakara 2/105.
1372 Bakara 2/104.
1373 Bakara 2/104.
1374 Bakara 2/104.

bilmedikleri bir söz alıp kendi aralarında ve Peygamber'e (sav) hitaplarında kullanmaları, müminler hakkında caiz olmayan bir özelliktir (yani müminlerin böyle yapması mümin olma vasıflarına uygun düşmez. Zaten öyle de yapmamışlardır). **[2/381]**

Ancak Katâde'den nakledilen görüşteki gibi olması caizdir. Ona göre bu kelimenin Arapçada sahih ve anlaşılan bir kelime olup Arapça olmayan Yahudilerin dillerindeki bir kelimeyle aynıdır. Bu kelime Yahudilerce hakaret anlamına gelirken Araplara göre "Bana kulak ver ve kulağını, beni anlamak için sadece bana hasret/yönelt." anlamındadır. Böylece şanı yüce olan Allah Yahudilerin Peygamber'e (sav) söyledikleri sözlerinin anlamının bu olduğunu ve onun bu mânasının Arapçada kullanılan mânanın tersine (kötü) bir mâna olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle de şanı yüce olan Allah söz konusu kelimeyi müminlerin kullandığı mânanın dışında bir mânada kullanarak Peygamber'e (sav) söylemek isteyenin buna cüret etmemesi için müminlere Peygamber'e (sav) bu sözü söylemelerini yasaklamıştır. Bu tefsir, onun bu anlamda olduğu konusunda, hakkında bir delilin olduğuna dair herhangi bir rivayetin gelmediği tefsirdir. Âyetin tefsiri ile ilgili izahlar bu şekilde olunca, âyetin tefsirine en uygun olan bizim açıkladığımızdır. Çünkü bu bizim açıkladığımız mâna, âyetin zâhirinden anlaşılan mâna olup bunun dışında bir şey değildir.

Hasan-ı Basrî'den onun bu âyeti "cahillik ve ahmaklık" anlamına gelen الرُّعُونَةُ kökünden "cahilce ve ahmakça biz söz söylemeyin" mânasında لَا تَقُولُوا رَاعِنًا şeklinde tenvinli okuduğuna dair bir görüş nakledilir.

Bu okuyuş şâz olması, ilk ve son dönem kıraat imamlarının okuyuşlarının dışında olması ve Müslümanlardan hüccet olarak gelen kıraatlere aykırı olması nedeniyle Müslümanların kıraat imamlarının okuyuşuna aykırı bir kıraat olup herhangi bir kimseye de onu okumak caiz değildir. {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1375] sözünü رَاعِنًا şeklinde tenvinli okuyan onu {لَا تَقُولُوا} *"demeyin."*[1376] ifadesiyle (onun mef'ûlü olarak) tenvinli olarak رَاعِنًا şeklinde okumuştur. Çünkü o zaman {لَا تَقُولُوا} *"demeyin."*[1377] ifadesi bu kelimede amel etmiştir. Yani onu mef'ûl olarak almıştır. Kim de bu kelimeyi tenvinli olarak okumaz ve tenvini terk ederse bu durumda hikâye üslubuyla (onların dilinden hikâye ederek) onu aktarmıştır. Çünkü Yahudiler

1375 Bakara 2/104.
1376 Bakara 2/104.
1377 Bakara 2/104.

-daha önce geçtiği yerde açıkladığım üzere- Peygamber'den kendilerine ya kulak vermesini ya da onları koruyup gözetmelerini isteme mânasında sanki Peygamber'e (sav) (Müslümanların ağzıyla) {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1378] diyormuş gibiydiler. Bunun üzerine müminlere ondan bir şey isterken {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet).' demeyin."*[1379] denilmiştir. Bu durumda {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1380] sözündeki mâna; emre delâlet eder. Şöyle ki "onu gözettim, koruyup kolladım" anlamındaki رَاعَيْتُهُ ifadesindeki (yani fiilin "müfâ'ale" bâbındaki رَاعَي şeklindeki kullanımında) son harf olan "ya" harfi –{رَاعِنَا}'daki düşmüş olan "ya" yı kastediyorum- düştüğü zaman (zaten {رَاعِنَا}'daki "'ayn" harfinin kesralı olması onun düştüğüne işaret etmektedir) {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1381] ifadesi emir mânasına gelir. **[2/382]**

İbn Mes'ûd'un لَا تَقُولُوا رَاعُونَا şeklinde, bir topluluktan kendilerinin gözetilmesini istemelerine uygun düşen (üslupta bir lafızla) bir emir ifade eden (رَاعُونَا/Bizi gözetin) kıraati nakledilmiştir.[1382]

Eğer onun bu kıraati sahih ise o zaman bu âyete, onların bu hitapları Peygamber'e veya onun dışındakilere olsun fark etmez, bir grubun sanki kendi aralarında birbirlerine hitaplarında bu sözü kullanmaktan men edildikleri şeklinde bir mâna verilir. Ancak biz bu mânanın, rivayetlerin doğruladığı sahih anlamlardan birisi olduğunu bilmiyoruz.

2. {وَقُولُوا انْظُرْنَا} "'Unzurnâ (bize bak)' deyin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقُولُوا انْظُرْنَا} "*'unzurnâ (bize bak)' deyin*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَقُولُوا انْظُرْنَا} "*'unzurnâ (bize bak)' deyin.*"[1383] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Peygamber'inize (sav) '(Bizimle konuşurken ve bize bir şeyler anlatırken hızlıca geçip gitme) bizi bekle ve bizi gözet ki senin bize söylediğin ve öğrettiğin şeyi anlayalım!' deyin."

1378 Bakara 2/104.
1379 Bakara 2/104.
1380 Bakara 2/104.
1381 Bakara 2/104.
1382 Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/338; Türkî, 2/383.
1383 Bakara 2/104.

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

[١٧٤١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَقُولُوا انْظُرْنَا}. فَهِّمْنا بَيِّنْ لَنَا يَا مُحَمَّدُ.»

1741. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقُولُوا انْظُرْنَا} "*'unzurnâ (bize bak)' deyin.*"[1384] sözü hakkında şöyle demiştir: "'Bize anlat ve bize açıkla ey Muhammed!'"[1385]

[١٧٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَقُولُوا انْظُرْنَا}. فَهِّمْنا بَيِّنْ لَنَا يَا مُحَمَّدُ.»

1742. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقُولُوا انْظُرْنَا} "*'unzurnâ (bize bak)' deyin.*"[1386] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bize anlat ve bize açıkla ey Muhammed!"

[١٧٤٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1743. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

Bu mânada (rivayetlerde de geçen yukarıda söylenilen anlamda) şöyle denilir: Bir kimse hakkında "Onu bekledim ve gözettim." mânasında geçmiş zaman kipinde نَظَرْتُ الرَّجُلَ, şimdiki/gelecek zaman kipinde "Onu bekliyorum ve gözetiyorum." mânasında أَنْظُرُهُ ve mastar olarak da نَظْرَةً denilir. **[2/383]**

1384 Bakara 2/104.

1385 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 210; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/198'de (1044) Mücâhid tarikiyle; Türkî, 2/383.

1386 Bakara 2/104.

Hutay'e'nin şu sözü de bu mânadadır:

وَقَدْ نَظَرْتُكُمُ أَعْشَاءَ صَادِرَةٍ ... لِلْخِمْسِ طَالَ بِهَا حَوْزِي وَتَنْسَاسِي

Sizi gece gündüz dört gün bekledim
Sürekli otlayarak susamış ve beşinci gün de şiddetli susuzluk nedeniyle su içmek için süratle öne geçmiş develerin (karınlarını suyla doldurmaları nedeniyle hızla gidemeyip sanki beklercesine) ağır ağır ilerlemesi gibi[1387]

Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü de böyledir:

{يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ}

"Münafık erkeklerle münafık kadınlar, iman edenlere, 'Bizi bekleyin ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım' derler."[1388]

Allah buradaki {انْظُرُونَا} *"Bizi bekleyin."*[1389] ifadesiyle (انْتَظِرُونَا) "bizi bekleyin" mânasını kastemiştir. Bazılarınca bu âyet انْتَظِرُونَا "bizi bekle" anlamını kastederek أَنْظِرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ şeklinde okunmuştur.[1390] Her iki âyette[1391] أَنْظِرْنَا şeklinde kat' hemzesi (harekeli elif) ile de okunmuştur.[1392] Bu okuyuşun sahibi bu kıraatiyle أَخِّرْنَا "Bize mühlet ver" mânasını kastetmiştir.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi:

{قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ}

"İblis: 'Rabbim! Öyle ise onların tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver' dedi."[1393]

Yani "bize mühlet ver" demektir. Ancak onun bu kıraatinin buradaki âyette (Bakara 2/104) geçtiği yerde bu mânaya gelmesinin bir anlamı

1387 Hutay'e, *Dîvânu Hutay'e*, s. 283; Türkî, 2/384.
1388 Hadîd 57/13.
1389 Hadîd 57/13.
1390 Bu Hamza'nın okuyuşudur. Diğerleri elifi vaslederek انْظُرْنَا şeklinde okumuşlardır. Bk. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 699; Türkî, 2/384.
1391 Bakara 2/104; Hadîd 57/13.
1392 Bu Übey ve A'meş'in kıraatidir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/339; Türkî, 2/384.
1393 Hicr 15/36.

yoktur. Çünkü Peygamber'in (sav) ashabı, Resûlullah'a (sav) yakın olmak, onu dinlemek, ona güzel sözle hitapta bulunmak, ona karşı şefkatli davranmak, ondan uzaklaşmamak ve onun herhangi bir isteğini yerine getirmede gecikmemekle emrolunmuşlardır. Bu konuda doğru olan kıraat -şayet bu kıraat bu şekilde ise- elifi vaslederek (vasıl hemzesi yani harekesiz elif yaparak) {انْظُرْنَا} *"'unzurnâ (bize bak)."'*[1394] şeklinde elifi kat' hemzesi (harekeli elif) yapmadan "Bizi bekle" mânasında okuyanın kıraatidir. **[2/384]**

Şöyle de denilmiştir: "أَنْظِرْنَا'nın mânası elifi kat' hemzesi yaparak "Bize mühlet ver" mânasıdır. Bazı Araplardan semâî olarak (işitme yoluyla) şöyle denildiği nakledilmiştir: أَنْظِرْنِي أُكَلِّمْكَ "Bana mühlet ver de seninle konuşayım." Bunu işitenlerin bazıları bu sözün mânasını doğru bulduğunu söylemiş ve bunun "Bana mühlet ver" anlamında olduğunu söylemiştir. Eğer onlardan nakledilen bu kullanım doğru ise فَانْظُرْ ve أَنْظِرْنَا şeklindeki okuyuşlar -kat' hemzesi ile vasıl hemzeli olarak okumak- birbirine yakın anlamlı iki okuyuştur. Ancak şu var ki eğer durum bu şekilde ise benim, kendisinden başkasını okumayı caiz görmediğim kıraat, {وَقُولُوا انْظُرْنَا} *"'unzurnâ (bize bak)' deyin."*[1395] şeklinde "Bizi bekle" mânasında vasıl hemzeli olarak okuyanın kıraatidir. Çünkü bu kıraat, delillerin doğruluğunda birleştiği (icmâ olan) bir kıraattir ve ümmetin, bu kıraat dışındaki diğer kıraatleri reddettiğinde de icmâ vardır.

3. {وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "(Ey iman edenler) Dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *"(Ey iman edenler) Dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

a. {وَاسْمَعُوا} "(Ey iman edenler) Dinleyin."

Şanı yüce olan Allah {وَاسْمَعُوا} *"(Ey iman edenler) Dinleyin."*[1396] sözüyle şunu kastetmektedir: "Size söylenileni ve Rabbinizin Kitabı'ndan size okunanı dinleyin. Bu konuda uyanık, bilinçli olun ve anlayın."

1394 Bakara 2/104.
1395 Bakara 2/104.
1396 Bakara 2/104.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٧٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَاسْمَعُوا} اسْمَعُوا مَا يُقَالُ لَكُمْ.»

1744. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَاسْمَعُوا} *"(Ey iman edenler) Dinleyin."*[1397] sözü hakkında şöyle demiştir: "Size söylenileni dinleyin."[1398]

O halde bu izahlardan sonra âyetin anlamı şöyledir: "Ey iman edenler! Peygamber'inize 'Bize kulak ver ve kulağını bize tahsis et/yönelt de biz seni anlayalım sen de bizim söylediğimizi anla (رَاعِنَا سَمْعَكَ وَفَرِّغْهُ لَنَا نَفْهَمْكَ وَتَفْهَمْ عَنَّا مَا نَقُولُ)' demeyin. Ancak şöyle deyin: '(Bizimle konuşup bir şey söylerken hızlı hareket etme) Bizi bekle ve gözet ki senin bize öğrettiğini ve açıkladığını anlayalım.' Onun size söylediğini dinleyin, söylenilene karşı duyarlı, bilinçli olup onu ezberleyin ve anlayın."

b. {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Kâfirler için acıklı bir azap vardır"

Ardından şanı yüce olan Allah onlara, kendilerinden ve başkalarından, âyetlerini inkâr eden, emirlerine ve yasaklarına muhalefet eden, Peygamberi'ni yalanlayanların âhirette feci bir azaba uğrayacaklarını haber verdi ve şöyle buyurdu: "Beni ve Peygamberimi inkâr edenlere elem verici bir azap vardır."

Allah الْأَلِيمُ sözüyle "acı veren, acıtıcı" mânasını kastetmiştir. Biz daha önce geçtiği yerde[1399] bu mânayı delilleriyle zikrettik ve bu konudaki rivayetleri aktardık. **[2/385]**

1397 Bakara 2/104.
1398 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/385.
1399 Bk. Türkî, 1/291-293; 2/385.

[BAKARA SÛRESİ 105. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾

"Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir." (Bakara 2/105)

1. {مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ} "Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler"

Şanı yüce olan Allah'ın {مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ} *"Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler."* sözünün tefsiri:

a. {مَا يَوَدُّ} "İstemezler"

Allah Teâlâ {مَا يَوَدُّ} *"istemezler"*[1400] sözüyle "arzu etmez, istemez" mânasını kastetmektedir. Yani Ehl-i Kitap'tan çoğu istemez, demektir. Bu mânada şöyle denilir: Geçmiş zaman kipinde وَدَّ فُلَانٌ كَذَا "Falan böyle istedi", şimdi ve gelecek zaman kipinde يَوَدُّ "istiyor" kelimenin mastar formu ise وَدًّا- وُدًّا- مَوَدَّةً "istemek, sevmek" şeklinde gelir.

b. {مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ} "Kitap ehlinden ve Allah'a ortak koşanlar"

Âyetteki {الْمُشْرِكِينَ} *"Allah'a ortak koşanlar."*[1401] ifadesine gelince, onlar âyette yer alan {أَهْلِ الْكِتَابِ} *"Kitap ehli"* [1402]ifadesine atfedilerek kesra konumunda gelmiştir. Sözün anlamı da şudur: "Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler."

1400 Bakara 2/105.
1401 Bakara 2/105.
1402 Bakara 2/105.

c. {أَنْ يُنَزَّلَ} "Gelmesini"

Âyetteki {أَنْ يُنَزَّلَ} *"gelmesini"* [1403]ifadesinde geçen {أَنْ} edatına gelince {يَوَدُّ} *"isterler"* [1404]sözüyle [fiilinin mef'ûlü olarak] mansub (fethalı) yapılmıştır.

d. {مِنْ خَيْرٍ} "Bir iyilik"

{مِنْ خَيْرٍ} *"bir iyilik"* [1405]ifadesine مِنْ'in dâhil edilme şekli ile ilgili açıklama yapmıştık. Daha önce geçtiği üzere başında olumsuzluk (cahd) bulunan bu ve benzeri sözleri de açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak için yeniden açıklamıyorum.[1406]

e. Âyetin Tefsiri

Bu izahlara göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ne de putlara taparak Allah'a ortak koşanlar Allah katında var olan ve sizin üzerinize indireceği bir iyiliğin Rabbiniz katından size gelmesini isterler. Müşrikler ve Kitap ehlinden inkâr edenler Allah'ın müminlere Kur'ân'ı indirmemesini ve Muhammed'e (sav) birtakım hikmetleri ve âyetleri vahyetmemesini isterler. Yahudiler ve onlara tâbi olan müşrikler bunu ancak hasetleri ve kıskançlıkları nedeniyle müminler hakkında isterler." **[2/386]**

Bu âyette şanı yüce olan Allah'ın müminlere Kitap ehlinin ve müşriklerin düşmanlarına meyletmelerini, onların sözlerine kulak vermelerini ve onlardan kendilerine gelen nasihat türünden bir şeyi kabul etmelerini yasakladığına dair apaçık bir delil vardır. Çünkü şanı yüce olan Allah her ne kadar dilleriyle içlerinde gizlediklerinden başka bir şey söyleseler de onların içlerinde gizledikleri kin ve hasetleri bilmektedir.[1407]

1403 Bakara 2/105.
1404 Bakara 2/105.
1405 Bakara 2/105.
1406 Bk. Türkî, 1/14-15; 2/386.
1407 Bu kısım Şâkir baskısı ve Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshaları esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/470; Türkî, 2/387.

2. {وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ} "Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ} *"Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ} *"Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder."* [1408]sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah, nübüvvetini ve risâletini dilediğine tahsis eder, dilediği kimseyi yine kullarından dilediğine peygamber olarak gönderir ve imanla dilediği kimseye lütfederek onu hidâyete ulaştırır."

a. {يَخْتَصُّ} "Tahsis eder."

Âyetteki {يَخْتَصُّ} *"tahsis eder."* [1409]ifadesi Peygamber'i rahmetiyle yarattıklarından sadece bir kısmına gönderip diğerlerine göndermemesi anlamına gelmektedir. Allah, risâletini sadece yarattıklarından kendilerine peygamber olarak gönderdiği kimselere vermesi ve kullarından dilediklerini hidâyete erdirmesini onlara rahmeti kılmıştır. Böylece bununla onları rızasına ve sevgisine ulaştırır ve bunlarla da onları cennetine koyar. Yine bu kimselerin O'nun rahmeti olan cennete girmesi ve Allah'ın övgüsünü hak etmesi, işte bütün bunların hepsi, Allah'ın iman eden kimseye olan rahmetidir.

3. {وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} "Allah, büyük lütuf sahibidir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} *"Allah, büyük lütuf sahibidir."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} *"Allah, büyük lütuf sahibidir."*[1410] sözüne gelince bu söz şanı yüce olan Allah'ın kullarının nâil olduğu dinî ve dünyevî bütün hayırları bildirmesidir. Çünkü bu Allah katından onlara bir başlangıçtır (yani lütfunun en alt kısmıdır) ve daha fazlasını da katından bir lütuf olarak onlar bunu hak etmedikleri halde onlara verir.

1408 Bakara 2/105.
1409 Bakara 2/105.
1410 Bakara 2/105.

Allah Teâlâ'nın {وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} *"Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir."*[1411] sözüne gelince, bu söz şanı yüce olan Allah'ın kendilerine Peygamberi Muhammed'i (sav) peygamber olarak göndermesi ve müminlerin de onlardan hidâyet bakımından daha üstün olduğuna ve nimetlerinin istek ve arzu ile değil (Yahudilerin istemeleri ve beklentiye girmeleriyle değil) kendisinin kullarından dilediğine tahsis etmesiyle ve katından bir lütufla olduğuna dair Ehl-i Kitab'a ince bir mesajdır. **[2/387]**

[BAKARA SÛRESİ 106. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا
أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak veya onu unutturursak (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?" (Bakara 2/106)

1. {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} "Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak"

Şanı yüce olan Allah {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak..."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak..."*[1412] sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz bir âyetin hükmünü diğer başka bir âyete nakledersek onu değiştirip yerine bir başkasını getiririz." Bu helâli haramla, haramı da helâlle, mübahı mübah olmayanla değiştirmek sûretiyle olur. Bu değiştirme ancak emir-nehiy, sınırlama-umuma şamil kılma veya men etme ve mübah kılmada olur. Haber ifade eden âyetlerde nâsih-mensûh (nesheden ve hükmü neshedilen) olmaz.

Neshin aslı "Bir kitabın aslının nüshasını oluşturmak"tır. Bu da bir nüshayı kendi dışında bir başka nüshaya aktarmaktır. Hükmün neshini

1411 Bakara 2/105.
1412 Bakara 2/106.

kendisi dışında bir hükme nakletmenin anlamı da böyledir. Ancak bu o hükmün değiştirilerek ibaresinin/lafzının kendisinden diğerine nakledilmesi (yani hükümle birlikte âyetin metninin de kaldırılması ve nâsih âyetin metninin onun yerine getirilmesi) şeklinde olur. Âyetin neshinin anlamı bu olunca -âyetin hükmü neshedilip kaldırılır, yükümlülüğü değiştirilir ve kullardan kendileri için bağlayıcı olan hüküm/sorumluluk kaldırılırsa- o zaman âyetin metninin sabit kılınıp olduğu gibi bırakılması ya da metnin izinin tamamen ortadan kaldırılıp böylece silinip yok edilmesi ikisi de birdir. Zira her iki durumda da âyet mensûhtur. Kendisiyle, önceki ilk âyetin hükmünün değiştirildiği ve kulların yükümlülüklerinin ona nakledildiği yeni hüküm nâsih olan işte odur. **[2/388]**

Bu mânada geçmiş zaman kipinde: نَسَخَ اللهُ آيَةَ كَذَا وَكَذَا "Allah şu âyeti ve şu âyeti neshetti", şimdiki-gelecek zaman kipinde يَنْسَخُهُ "o âyeti neshediyor" mastar formunda ise نَسْخًا "neshetmek" şeklinde söylenir. Nüsha النُّسْخَةُ kelimesi ise isimdir. Bu konuda bizim söylediklerimizin aynısını Hasan-ı Basrî söylüyor.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[١٧٤٥] حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَالَ: «فِي قَوْلِهِ: {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا} قَالَ: إِنَّ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُقْرِئَ قُرْآنًا ثُمَّ نَسِيَهُ فَلَا يَكُنْ شَيْئًا، وَمِنَ الْقُرْآنِ مَا قَدْ نُسِخَ وَأَنْتُمْ تَقْرَءُونَهُ.»

1745. Bize Sevvâr b. Abdullah el-Anberî'nin, Hâlid b. el-Hâris tarikiyle Avf'tan rivayet ettiğine göre Hasan-ı Basrî {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا} *"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ya da ertelersek),*[1413] *yerine daha hayırlısını getiririz."*[1414] sözü hakkında şöyle demiştir: "Sizin Peygamberinize (sav) Kur'ân'dan bazı âyetler okutuldu. Sonra da hiçbir eser kalmayacak şekilde onu unuttu. Kur'ân'da neshedilen bazı âyetler vardır. Oysa siz onu hala okuyorsunuz."[1415]

1413 Bu kelime Türkî'nin ت٢ ve ت٣ nüshalarında نُنْساهَا şeklinde asıl nüshada ise noktasız yazılmıştır. Hasan-ı Basrî'nin kıraati ise تَنْسَهَا şeklindedir. Bk. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer*, s. 88. Bu kelime ile ilgili kıraatler ileride gelecektir. Türkî, 2/389.

1414 Bakara 2/106.

1415 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/377.

Müfessirler {مَا نَنْسَخْ} *"Biz yürürlükten kaldırırsak..."*[1416] ifadesinin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demiştir:

[١٧٤٦] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ}. أَمَّا نَسْخُهَا فَقَبْضُهَا.»

1746. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Ammâr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak..."*[1417] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyetin neshine gelince, bu onun hükmünü geçersiz kılmaktır."[1418]

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir:

[١٧٤٧] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} يَقُولُ: مَا نُبَدِّلُ مِنْ آيَةٍ.»

1747. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak..."*[1419] sözü hakkında şöyle demiştir: "Biz bir âyeti değiştirirsek..."[1420] **[2/389]**

3- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir:

[١٧٤٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا: «{مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} نُثْبِتُ خَطَّهَا وَنُبَدِّلُ حُكْمَهَا.»

1416 Bakara 2/106.
1417 Bakara 2/106.
1418 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/200 (1057), Ebû Zür'a tarikiyle Amr'dan; Türkî, 2/377.
1419 Bakara 2/106.
1420 Ebû Ubeyde, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 5; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/201 (1065); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (486) Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Abd b. el-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/390.

1748. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşları (öğrencileri) {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak..."*[1421] âyeti hakkında şöyle demişlerdir: "Metnini sabit kılar; hükmünü değiştiririz."[1422]

[١٧٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} نُثْبِتُ خَطَّهَا، وَنُبَدِّلُ حُكْمَهَا، حُدِّثْتُ بِهِ عَنْ أَصْحَابِ ابْنِ مَسْعُودٍ.»

1749. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak..."*[1423] sözü hakkında şöyle demiştir: "'Metnini sabit kılar; hükmünü değiştiririz.' Bu, bana Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşlarından nakledilmiştir."

[١٧٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ شَوْذَبٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَصْحَابِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «{مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} نُثْبِتُ خَطَّهَا.»

1750. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Bekr b. Şevzeb, İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşları, Allah'ın {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak..."*[1424] sözü hakkında şöyle demiştir: "Metnini sabit kılarız."

2. {أَوْ نُنْسِهَا} "ya da onu unutturursak"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."* sözünün tefsiri:

1421 Bakara 2/106.

1422 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 211; Beyhakî *el-Esmâ ve's-Sıfât* (487), Mücâhid tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/199 (1055); en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 58, İbn Ebî Necîh tarikiyle. Nehhâs'ın rivayetinde أَصْحَابُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُود ifadesi yer almaz. Ayrıca bk. Ebû Ubeyde, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 6; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/200 (1062), İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/105, Âdem b. Ebî İyâs ve Ebû Dâvûd'a (*Nâsih*'ine) nispetle; Türkî, 2/390.

1423 Bakara 2/106.

1424 Bakara 2/106.

a. Kırâat

Kırâat âlimleri bu ifadenin okunuşu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan Medine ve Kûfe âlimleri {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1425] şeklinde okumuşlardır.[1426] Bu şekilde okuyanın kırâatine göre âyetin iki çeşit tefsiri vardır:

a. Bunlardan **birincisi**ne göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed (sav) biz bir âyeti nesheder ve böylece onun hükmünü değiştirir veya unutturursak[1427] -bu ifadenin Abdullah b. Mes'ûd'un Mushafı'nda مَا نُنْسِكَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَخْهَا نَجِيءُ بِمِثْلِهَا [1428] şeklinde olduğu zikredilmiştir- onun bir benzerini getiririz." İşte bu, âyette geçen unutmanın tefsiridir. **[2/390]**

Bu tefsire göre bazı müfessirler şöyle demişlerdir:

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٧٥١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} كَانَ يُنْسَخُ الْآيَةُ بِالْآيَةِ بَعْدَهَا، وَيَقْرَأُ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْآيَةَ أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ تُنْسَى وَتُرْفَعُ.»

1751. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey', Saîd (b. Ebî Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde, Allah'ın {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} *"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak veya onu unutturursak (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz."*[1429] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bir âyet kendisinden sonra nâzil olan bir âyetle neshediliyordu. Allah Resûlü (sav) (bu yeni gelen) âyeti ya da ondan daha fazlasını okuyordu. Sonra da bu (neshedilenler) kendisine unutturuluyor ve (Kur'ân'dan) kaldırılıyordu."[1430]

1425 Bakara 2/106.

1426 Bu okuyuş, Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 168; Türkî, 2/320.

1427 Bu kısım Şâkir baskısı ve Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshaları esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 2/474; Türkî, 2/390.

1428 Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 58; Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 10; Türkî, 2/391.

1429 Bakara 2/106.

1430 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, Taberî, İbn Humeyd ve Ebû Dâvûd'a (*Nâsih*'ine) nispetle; Türkî, 2/391.

[١٧٥٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا} قَالَ: كَانَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ يُنْسِي نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا شَاءَ وَيَنْسَخُ مَا شَاءَ.»

1752. Hasan b. Yahyâ'nın bana, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak ya da onu unutturursak..."*[1431] sözü hakkında şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah Nebîsi'ne (sav) dilediğini unutturuyor dilediğini de neshediyordu."[1432]

[١٧٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ يَقُولُ: «{نُنْسِهَا} نَرْفَعُهَا مِنْ عِنْدِكُمْ.»

1753. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Ubeyd b. Umeyr {نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1433] ifadesi hakkında şöyle derdi: "Onu sizin yanınızdan (yanınızdaki Kur'ân'dan) kaldırırız."[1434]

[١٧٥٤] حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَالَ: «فِي قَوْلِهِ: {أَوْ نُنْسِهَا}. قَالَ: إِنَّ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُقْرِئَ قُرْآنًا، ثُمَّ نَسِيَهُ.»

1754. Bize Sevvâr b. Abdullah el-Anberî'nin, Hâlid b. el-Hâris tarikiyle Avf'tan rivayet ettiğine göre Hasan-ı Basrî Allah'ın {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1435] sözü hakkında şöyle demiştir: "Sizin Peygamberinize (sav) Kur'ân okutuldu. Sonra o bunu unuttu." **[2/391]**

1431 Bakara 2/106.
1432 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/55; Türkî, 2/391.
1433 Bakara 2/106.
1434 Rivayetin tamamı ileride 2/400'de gelecek. Türkî, 2/391.
1435 Bakara 2/106.

Sa'd b. Ebî Vakkâs da âyeti bu şekilde tefsir ederdi. Ancak o, âyeti {أَوْ تَنْسَهَا} olarak[1436] Peygamber'e (sav) hitap şeklinde okumuştur. O bu okuyuşuyla sanki şunu kastetmiştir: "veya sen unutursan ey Muhammed!"

Ondan bu konuda gelen rivayetler şunlardır:

[١٧٥٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَعْلَى بْنُ عَطَاءٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، يَقُولُ: «(مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسَهَا) قُلْتُ لَهُ: فَإِنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ يَقْرَؤُهَا: «أَوْ تُنْسَهَا» قَالَ: فَقَالَ سَعْدٌ: إِنَّ الْقُرْآنَ لَمْ يَنْزِلْ عَلَى الْمُسَيِّبِ وَلَا عَلَى آلِ الْمُسَيِّبِ، قَالَ اللَّهُ: {سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى} {وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ}»

1755. Bana Yakub b. İbrâhim, Hüşeym, Ya'lâ b. Atâ, Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı, Allah'ın (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسَهَا) sözü hakkında şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Ona,

'Saîd b. el-Müseyyib bu âyeti أَوْ تُنْسَهَا şeklinde okuyor' dedim. Sa'd da,

'Kur'ân ne Saîd b. el-Müseyyib'e ne de onun ailesine indirilmiştir' dedi. 'Allah {سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى} *'Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.'*[1437] ve {وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ} *'Unuttuğun zaman Rabbini an.'*[1438] buyurmuştur' dedi."[1439]

1436 Söz konusu kıraat Türkî'nin ت١ nüshasında bu şekilde iken ت٢ ve ت٣ nüshlarında نَنْسَاهَا şeklindedir. Bu okuyuş şâzdır. Bk. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 110; Türkî, 2/392.

1437 A'lâ 87/6.

1438 Kehf 18/24.

1439 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/521, Yakub b. İbrahim tarikiyle; Ebû Ubeyd, *Nâsîh*, s. 10; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (208, Tefsîr), İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 96; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/375, Hüşeym tarikiyle. Hâkim rivayetin sahih olduğunu söyler ve Kâsım'ın meçhul bir râvi olduğunu ifade eder. Kaynaklarda râviler arasında yer alan Sa'd ya da Saîd isimli râvinin okunuşunda ihtilaf vardır. Türkî, 2/392. Rivayetin senedinde yer alan Kâsım, Kâsım b. Abdullah b. Rebî'a b. Kânif es-Sekafî olup muhtemelen dedesine nispet edilmiştir. Sahabî hanım Leylâ b. Kânif'in kardeşinin torunudur. Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} sözünü rivayet etmiş ondan da Ya'lâ b. Atâ el-Âmirî rivayet etmiştir. İbn Hibbân kendisini sika râviler arasında zikretmiştir. Şâkir, 2/475.

[١٧٥٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: ثَنَا يَعْلَى بْنُ عَطَاءٍ، قَالَ: ثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ رَبِيعَةَ بْنِ قَانِفٍ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، يَذْكُرُ نَحْوَهُ.

1756. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Hüşeym, Ya'lâ b. Atâ, Kâsım b. Rebî'a b. Kânif es-Sekafî tarikiyle Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan yukarıdaki rivayetin bir benzerini işittiğini nakletmiştir.[1440]

[١٧٥٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَآدَمَ الْعَسْقَلَانِيُّ قَالَا جَمِيعًا، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ رَبِيعَةَ الثَّقَفِيَّ، يَقُولُ: « قُلْتُ لِسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ: إِنِّي سَمِعْتُ ابْنَ الْمُسَيِّبِ، يَقْرَأُ: «مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا.» فَقَالَ سَعْدٌ: إِنَّ اللَّهَ لَمْ يُنْزِلِ الْقُرْآنَ عَلَى الْمُسَيِّبِ وَلَا عَلَى ابْنِهِ، إِنَّمَا هِيَ: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسَهَا) يَا مُحَمَّدُ. ثُمَّ قَرَأَ: {سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى} {وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ}»

1757. Bize Muhammed b. Müsennâ ve Âdem el-Askalânî birlikte, Şu'be, Ya'lâ b. Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Kâsım b. Rebî'a es-Sekafî'yi şöyle derken işittiğini rivayet etmiştir: "Sa'd b. Ebî Vakkâs'a,

'Saîd b. el-Müseyyib'i مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا şeklinde okurken işittim.' dedim. Sa'd da:

'Kur'ân ne Saîd b. el-Müseyyib'e ne de onun oğluna indirilmiştir. Bu âyet şöyledir: .(مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسَهَا) Yani ey Muhammed (sen unutursan) şeklindedir' dedi.'

Sa'd daha sonra {سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى} *'Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.'*[1441] ve {وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ} *'Unuttuğun zaman Rabbini an!'*[1442] âyetlerini okudu."[1443] **[2/392]**

1440 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/55; Türkî, 2/392.

1441 A'lâ 87/6.

1442 Kehf 18/24.

1443 Ebû Dâvûd, *Nâsîh, -et-Tuhfe'*de 3/309'da olduğu gibi-; Nesâî, *el-Kübrâ* (10996); İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 96; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/200 (1059); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/242'de Şu'be tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/104, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/393. Hâkim, *el-Müstedrek*'te 2/242 hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söyler. Şâkir, 2/475.

[١٧٥٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا} يَقُولُ: {نُنْسِهَا}: نَرْفَعْهَا؛ وَكَانَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْزَلَ أُمُورًا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ رَفَعَهَا.»

1758. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak ya da onu unutturursak..."*[1444] âyeti hakkında şöyle demiştir: "{نُنْسِهَا} *'unutturursak...'*[1445] onun hükmünü kaldırırız, demektir. Şanı yüce olan Allah Kur'ân'da bazı emirler indirmiş sonra da onları Kur'ân'dan (hükmünü veya metnini) kaldırmıştır."[1446]

b. {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1447] şeklinde okuyanın kıraatine göre âyetin diğer, ikinci anlamı ise "terk etmek" mânasında olmasıdır. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözündeki gibi:

{نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ}

"Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."[1448]

Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Onlar Allah'ı terk ettiler; Allah da onları terk etti." O zaman bu mânaya göre âyetin tefsiri şöyle olur: "Biz bir âyeti nesheder ve hükmünü değiştirirsek veya terk eder de değiştirmez ve yükümlülüğünü de değiştirmezsek; hükmünü neshettiğimizden daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz.

Bu tefsire göre müfessirlerden bir topluluk bu âyeti tefsir etmişlerdir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٧٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {أَوْ نُنْسِهَا} يَقُولُ: أَوْ نَتْرُكُهَا لَا نُبَدِّلُهَا.»

1444 Bakara 2/106.
1445 Bakara 2/106.
1446 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/201 (1064), İbn Ebî Ca'fer'den rivayetle; Türkî, 2/393.
1447 Bakara 2/106.
1448 Tevbe 9/67.

1759. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1449] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onu olduğu gibi bırakır ve değiştirmeyiz."[1450] **[2/393]**

[١٧٦٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «قَوْلُهُ: {أَوْ نُنْسِهَا} نَتْرُكُهَا لَا نَنْسَخُهَا.»

1760. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah Teâlâ'nın {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1451] sözünün "neshetmeyip bıraktığımız" anlamında olduğunu söylemiştir.[1452]

[١٧٦١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «فِي قَوْلِهِ: {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا}. قَالَ: النَّاسِخُ وَالْمَنْسُوخُ.»

1761. Bize Ebû Küreyb'in Hüşeym tarikiyle Cüveybir'den rivayet ettiğine göre Dahhâk, Allah'ın {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak ya da onu unutturursak..."*[1453] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyette kastedilen) nâsih ve mensûhtur (nesheden ve neshedilendir)."[1454]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Abdurrahman b. Zeyd bu konuda şöyle derdi:

[١٧٦٢] حَدَّثَنِي بِهِ، يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {نُنْسِهَا} نَمْحُهَا.»

1762. Bana Yunus b. Abdüla'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine İbn Zeyd, Allah'ın {نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1455] sözünün "o âyeti silersek/tamamen kaldırırsak" mânasında olduğunu söylemiştir.

1449 Bakara 2/106.
1450 Bu rivayetin baş tarafı 2/389'da geçmiştir. Türkî, 2/393.
1451 Bakara 2/106.
1452 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/201 (1066), Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd'dan naklederek; Türkî, 2/394.
1453 Bakara 2/106.
1454 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/200 (1061), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 2/394.
1455 Bakara 2/106.

2- Diğer kıraât âlimleri de "veya erteleyecek olursak" mânasında "nûn"un fethası ve "sîn"den sonra hemze getirerek (أَوْ نَنْسَأْهَا) şeklinde okumuşlardır.[1456] Senin, geçmiş zaman kipinde نَسَأْتُ هَذَا الْأَمْرَ "Ben bu işi unuttum" şimdiki-gelecek zaman kipinde أَنْسَؤُهُ "Ben bu işi unutuyorum" mastar formunda ise ertelediğin zaman نَسْأً وَنَسَاءً "ertelemek" şeklinde söylemen gibi. Yine bazılarının "Onu vadeli sattım" yani (ödemesini) erteleyerek demeleri de bu anlamdadır.

Tarafe b. el-Abd'in sözü de bu mânada bir kullanımdır:

لَعَمْرُكَ إِنَّ الْمَوْتَ مَا أَنْسَأَ الْفَتَى ... لَكَالطِّوَلِ الْمُرْخَى وَثِنْيَاهُ بِالْيَدِ

Hayatına yemin olsun ki ölüm hiçbir zaman
bir delikanlıyı dahi ertelemez (onu bırakmaz)
O, iki ucu elde tutulan gevşetilmiş bir ipe benzer[1457]

Şâir, beytinde geçen أَنْسَأَ sözüyle أَخَّرَ "ertelemez" mânasını kastetmiştir. Sahabe ve tâbiûndan bu şekilde okuyan bir topluluk ile Kûfe ve Basralılardan yine bu şekilde okuyan bir grup kurrâ da "erteleme" mânasında (أَوْ نَنْسَأْهَا) şeklinde okumuşlardır.[1458] Müfessirlerden bir grup da söz konusu ifadeyi yine bu şekilde tefsir etmişlerdir. **[2/394]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٧٦٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ: «فِي قَوْلِهِ: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَأْهَا) قَالَ: نُؤَخِّرْهَا.»

1763. Bize Ebû Küreyb'in, Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah'ın (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَأْهَا) sözünün "onu ertelersek" mânasında olduğunu söylemiştir.[1459]

1456 Bu kıraat İbn Kesîr ve Ebû Amr kıraatidir. Bk. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 109; Türkî, 2/394.

1457 Tarefe b. el-Abd, *Dîvânu Tarafe*, s. 37; Türkî, 2/394.

1458 Bu kıraat sahabeden Amr ve İbn Abbas'ın kıraatidir. Tâbiînden Nehâî, Atâ, Mücâhid ve Ubeyd b. Umeyr'in kıraatidir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/343.

1459 Ebû Ubeyd, *Nâsih*, 6, Hüşeym ve Mervân b. Muâviye'nin Abdülmelik'ten aldığı tarikle; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (209, Tefsîr) Mervân b. Muâviye'nin Abdülmelik'ten aldığı tarikle; Türkî, 2/395.

[١٧٦٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي نَجِيحٍ: «يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ: (أَوْ نَنْسَأْهَا) قَالَ: نُرْجِئُهَا.»

1764. Bize Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh, Allah'ın (أَوْ نَنْسَأْهَا) sözünün "ertelersek" mânasında olduğunu söylemiştir.[1460]

[١٧٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «(أَوْ نَنْسَأْهَا) نُرْجِئُهَا وَنُؤَخِّرُهَا.»

1765. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın (أَوْ نَنْسَأْهَا) sözünün "ertelersek ve geciktirirsek" mânasında olduğunu söylemiştir.[1461]

[١٧٦٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عَطِيَّةَ: «(أَوْ نَنْسَأْهَا) قَالَ: نُؤَخِّرُهَا فَلَا نَنْسَخُهَا.»

1766. Bize Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî'nin, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Fudayl tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye, Allah'ın (أَوْ نَنْسَأْهَا) sözünün "neshetmeyip geciktirirsek" mânasında olduğunu söylemiştir.

[١٧٦٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ عُبَيْدٍ الْأَزْدِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، «(أَوْ نَنْسَأْهَا) إِرْجَاؤُهَا وَتَأْخِيرُهَا.»

1767. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Abdullah b. Kesîr, Ubeyd el-Ezdî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ubeyd b. Umeyr, Allah'ın (أَوْ نَنْسَأْهَا) sözünün "âyetin [hükmünün] ertelenmesi ve geciktirilmesi" mânasında olduğunu söylemiştir. **[2/395]**

1460 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (487), İbn Ebî Necîh tarikiyle İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden nakleder. Bu rivayet 2/390'da geçen rivayetin devamıdır. Türkî, 2/395.

1461 Ebû Ubeyd, *Nâsih*, s. 6-7, Cerîr b. Hâzım, Humeyd el-A'rac tarikiyle Mücâhid'den naklederek; Türkî, 2/395.

Bize Kâsım'ın, Abdullah b. Kesîr tarikiyle Ubeyd el-Ezdî'den rivayet ettiği bu haberdeki, (Ubeyd değil) Ali el-Ezdî'dir.

[١٧٦٨] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: ثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ سَلَّامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، «أَنَّهُ قَرَأَهَا: (نَنْسَأْهَا).»

1768. Bana Ahmed b. Yûsuf, Kâsım b. Sellâm, Haccâc, İbn Cüreyc, Abdullah b. Kesîr, Ali el-Ezdî tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den rivayet ettiğine göre o bu âyeti (نَنْسَأْهَا) şeklinde okumuştur.[1462]

(أَوْ نَنْسَأْهَا) şeklinde okuyanın tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed, sana indirdiğimiz âyetlerden bazılarının metnini bırakıp hükümlerini değiştirecek olursak veya onu neshetmeyip hükmünü aynen bırakacak olursak, biz, neshettiklerimizden daha hayırlısını veya benzerlerini getiririz."

3- Bazıları da âyeti (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تُنْسَهَا) şeklinde okumuşlardır.[1463] Bu okuyuşun âyeti tefsiri; {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1464] şeklinde okuyanın tefsirinin benzeridir. Ancak (أَوْ تُنْسَهَا)'nın mânası "Sana unutturulursa ey Muhammed (sav)" şeklindedir.

1462 Ebû Ubeyd, *Nâsih*, 7; Türkî, 2/396. Şâkir, Taberî'nin 1767 ve 1768 numaralı rivayetlerden **birincisi**nin, hocası Kâsım'ın senedi عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ عُبَيْدٍ الْأَزْدِيِّ şeklinde naklettiğini bunun doğrusunun عَنْ عُبَيْدٍ الْأَزْدِيِّ değil عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ şeklinde olduğunu açıkladığını nakleder.

Diğer **ikinci** rivayette (1768 numaralı rivayet) ise doğrusuna yer verdiğini söyler. Taberî'nin dediği gibi senedde adı geçen Abdullah b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî olup yedi kıraat imamından birisidir. Sika olup İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'inde ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/144'te kendisi hakkında bilgi vardır. Ali el-Ezdî ise, Ali b. Abdullah el-Ezdî el-Bârikî'dir. Tâbiînden sika bir râvidir. Aynı şekilde, İbn Hacer, *et-Tehzîb*'de ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(1)/193'te kendisi hakkında bilgi vardır. Ubeyd b. Umeyr ise Leysî el-Cündeî el-Mekkî'dir. Sika olup tâbiînin büyüklerindendir. Bazıları onun sahabeden olduğunu ve insanların İbn Ömer'in meclisinde onu hayırla övdüklerini söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; *el-İsâbe*, 5/79; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/341-342; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/2/409; Şâkir, 2/478.

1463 Bu kıraatin Saîd b. el-Müseyyeb'in kıraati olduğu nakledilmiştir. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 1/382; Türkî, 2/396.

1464 Bakara 2/106.

4- Bazıları da (مَا نُنْسِخْ مِنْ آيَةٍ) şeklinde[1465] "Biz sana bir âyeti neshettirirsek" geçmiş zaman kipinde أَنْسَخْتُكَ "Sana geçersiz kıldırdım/yürürlükten kaldırttım", şimdiki/gelecek zaman kipinde أَنَا أُنْسِخُكَ "Sana hükmünü geçersiz kıldırıyorum." mânasında "nûn"un dammesi ve "sîn"in kesrası ile okumuşlardır. Ancak bu kıraat bize göre, nakil yoluyla yaygın/meşhur olarak gelen ve hüccet olan kıraatin dışında olması nedeniyle yanlış bir kıraattir. Aynı şekilde (تُنْسَهَا) ve (أَوْ تَنْسَهَا) kıraatleri de şâz olmaları ve ümmetin kıraat imamlarından hüccet olarak gelen kıraatin dışına çıkması nedeniyle hatalıdır. **[2/396]**

{أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1466] sözü hakkında doğruluk bakımından en tercihe şayan kıraat "âyeti (hükmünü) terk edersek" anlamındaki {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak..."*[1467] şeklinde okuyanın kıraatidir. Çünkü şanı yüce olan Allah, Peygamberi'ne (sav) ne zaman bir hükmü, yerine bir başka hüküm getirerek değiştirir ya da yerine bir hüküm getirmeyip hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi bırakırsa O, bu hükümden daha hayırlısını veya benzerini getirendir. Âyete en uygun olan kıraat budur. Çünkü âyetin mânası böyledir. Çünkü haber öne alınmış, yaratıcı, bir âyetin hükmünü değiştirip yerine bir başkasını getirdiğine dair haberi öne almıştır (mukaddem haber yapmıştır). Bu haberi, ({مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak ..."*[1468] sözünü) yaratıcının "veya onun neshini terk ederiz, değiştirmeyiz" dediği haber takip eder.

Bir grup âlim eğer bununla "unutma" mânası kastedilirse (أَوْ تَنْسَهَا) okuyanın kıraatini kabul etmemişler, şöyle demişlerdir: "Resûlullah'ın neshedilen bir kısım âyetleri unuttuğunu söylemek caiz değildir. Ancak ondan bazı âyetleri unutup tekrar hatırladığını söylemek mümkündür."

Bu âlimler yine şöyle demişlerdir: "Sonra, Resûlullah (sav) Kur'ân'dan bir şey unutsa da onu okuyan ve ezberleyen sahabîlerin de Resûlullah'tan aldıkları âyeti unutmuş olmaları caiz değildir."

Bu görüş sahipleri yine şöyle demişlerdir: "Şanı yüce olan Allah'ın;

1465 Bu kıraat İbn Âmir kıraatidir. Bk. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraât*, 109; Türkî, 2/396.

1466 Bakara 2/106.

1467 Bakara 2/106.

1468 Bakara 2/106.

{وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ}

'Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık (sonra bu konuda bize karşı kendine hiçbir yardımcı da bulamazdın).'[1469] âyetinde şanı yüce olan Allah'ın, Peygamberi'ne verdiği ilimden hiçbir şeyi unutturmadığını bildiren bir delil vardır." **[2/397]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu görüş, Peygamber (sav) ve ashabından gelen apaçık haberlerin, onun fasid ve bâtıl olduğunu bildirdiği görüştür.

Şu ve benzeri rivayetlerde olduğu gibi:

[١٧٦٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: «أَنَّ أُولَئِكَ السَّبْعِينَ مِنَ الْأَنْصَارِ الَّذِينَ قُتِلُوا بِبِئْرِ مَعُونَةَ قَرَأْنَا بِهِمْ وَفِيهِمْ كِتَابًا: «بَلِّغُوا عَنَّا قَوْمَنَا أَنَّا لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا.» ثُمَّ إِنَّ ذَلِكَ رُفِعَ.»

1769. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey', Saîd (b. Ebî Arûbe) tarikiyle Katâde'den rivayet ettiği üzere Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Bi'r-i Maûne hadisesinde öldürülen Ensar'dan bu yetmiş kişi hakkında Kur'ân'dan âyet okumuştuk. Onlar hakkında bir âyet vardı ve bu âyet şöyleydi:

'Kavmimize bildirin; muhakkak biz Rabbimize kavuştuk. O, bizden razı oldu ve bizi de razı etti.'

Ancak daha sonra bu âyet kaldırıldı."[1470]

[١٧٧٠] فَالَّذِي ذُكِرَ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ أَنَّهُمْ كَانُوا يَقْرَءُونَ: «لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَيْنِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى لَهُمَا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ» ثُمَّ رُفِعَ.

1469 İsrâ 17/86.

1470 Buhârî, *Sahîh*, (4090), Yezîd tarikiyle bir benzerini; Türkî, 2/398. Rivayetin senedinde yer alan Yezîd b. Zürey' el-Ayşî sika, hâfız, hüccet (sikanın üstünde daha güvenilir olan ve rivayet ettiği hadisi delil kabul edilen râvi bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 70.) ve güvenilir bir râvidir. Kendisinden Şu'be, Süfyân es-Sevrî ve bu ikisi dışında tebe-i tâbiînin büyükleri kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7(2)/44; ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(2)/263-265. Saîd ise İbn Ebî Arûbe'dir. Şâkir, 2/479.

1770. Ebû Musa el-Eş'ârî'den zikredilen bir rivayete göre onlar; "Şayet Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadiyi ister. İnsanoğlunun karın boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah da tövbe edenlerin tövbesini kabul eder." âyetini okuyorlardı. Ancak daha sonra bu âyet kaldırılmıştır.[1471]

Zikredilmesi halinde kitabın hacmini artıracak bu haberlerin benzeri başka haberler de bulunmaktadır.

Aklı yerinde olan, fıtratı bozulmamış bir insana ve herhangi bir haberin hüccetine göre, Allah Teâlâ'nın, Peygamberi'ne (sav) indirdiği âyetlerden bazısını unutturmuş olabileceği imkânsız değildir. Bu iki mânadan birine göre bu unutturma imkânsız olmayınca bir kimsenin bunun dışında bir şey söylemesi caiz değildir. Buna karşı çıkanların zikrettikleri;

{وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ}

"Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık (sonra bu konuda bize karşı kendine hiçbir yardımcı da bulamazdın)"[1472] âyetine gelince... Şanı yüce olan Allah, âyetinde o kitaptan bir şeyi ortadan kaldırdığını söylemiyor. O, bu âyette, eğer dileseydi vahyettiği şeylerin tümünü alıp götürebileceğini bildiriyor. Elhamdülillah ki böyle birşey yapmamıştır. Bilakis sadece kullarının kendilerine ihtiyacı kalmayan âyetlerini neshedip kaldırmıştır. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

{سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ}

"Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediği başka."[1473]

Allah bu âyette Peygamberi'ne ondan dilediğini unutturur diye bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın (neshettiği ya da unutturarak) kaldırdığı âyetler, işte bu istisna ettiği âyetlerdir. **[2/398]**

1471 Müslim, *Sahîh*, (1050) bir benzerini nakletmiştir. Ayrıca bk. Tayâlisî, *Müsnedü't-Tayâlisî*, (541); Türkî, 2/398. Taberi bu rivayete yorumda bulunmuştur. Rivayet uzun bir hadisin bir kısmıdır. Müslim, *Sahîh*, 1/286'da, Ebû Musa el-Eş'arî hadisinden rivayet etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/150, İbn Merdûye'ye nispetle; Ebû Nu'aym, *el-Hılye*'de, Beyhakî, *ed-Delâil*'de ona nispet etmiştir. Şâkir, 2/480.

1472 İsrâ 17/86.

1473 A'lâ 87/6-7.

Bize gelince biz tercih ettiğimiz tefsiri seçerken sözün mânadaki ahenge uyumunu dikkate alarak tercihte bulunduk. Şanı yüce olan Allah'ın Peygamberi'ne (sav) bazı neshettiği vahiyleri ve âyetleri unutturmuş olması inkâr edilemez (bir durumdur).

3. {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} "Yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz"

Şanı yüce olan Allah'ın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} "*Yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*" sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah Teâlâ'nın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} "*yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*"[1474] sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şu rivayette geçen görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٧٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} يَقُولُ: خَيْرٌ لَكُمْ فِي الْمَنْفَعَةِ وَأَرْفَقُ بِكُمْ.»

1771. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} "*yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*"[1475] sözü hakkında şöyle demiştir: "Size fayda bakımından daha iyisini ve daha yumuşak olanını getiririz."[1476]

2- Diğerleri de şu rivayette gelen görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٧٧٢] حَدَّثَنِي بِهِ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} يَقُولُ: آيَةٌ فِيهَا تَخْفِيفٌ، فِيهَا رَحْمَةٌ، فِيهَا أَمْرٌ، فِيهَا نَهْيٌ.»

1474 Bakara 2/106.

1475 Bakara 2/106.

1476 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/201 (1067), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 54, Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 8/158; Türkî, 2/394.

1772. Bana Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} *"yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz."*[1477] sözü hakkında şöyle demiştir: "Size daha hafif, daha merhametli, içinde emir ve yasaklar bulunan âyeti getiririz."[1478]

3- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Neshettiğimizden daha hayırlısını veya neshetmeyip bıraktığımızın benzerini getiririz." **[2/399]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٧٧٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا} يَقُولُ: نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنَ الَّتِي نَسَخْنَاهَا أَوْ مِثْلِهَا أَوْ مِثْلِ الَّتِي تَرَكْنَاهَا.»

1773. Bana Musa'nın Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah Teâlâ'nın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا} *"yerine daha hayırlısını getiririz."*[1479] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Neshettiğimizden daha hayırlısını veya neshetmeyip bıraktığımızın benzerini getiririz."[1480]

{مِنْهَا} *"onun yerine"*[1481] sözündeki hâ ve elif (هَا zamiri) -bu görüşe göre- {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak..."*[1482] sözündeki {آيَةٍ} *"âyet"*[1483] kelimesine dönmektedir. {أَوْ مِثْلِهَا} *"veya mislini."*[1484] sözündeki hâ ve elif ise {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unutturursak"*[1485] ifadesindeki hâ ve elife dönmektedir.

4- Diğer başka müfessirler ise şu rivayetlerdeki görüşü savunmuşlardır:

[١٧٧٤] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ يَقُولُ: «{نُنْسِهَا} نَرْفَعُهَا مِنْ عِنْدِكُمْ، نَأْتِ بِمِثْلِهَا أَوْ خَيْرٍ مِنْهَا.»

1477 Bakara 2/106.
1478 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/55; Türkî, 2/399.
1479 Bakara 2/106.
1480 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/201, (1069) Ebû Zür'a tarikiyle Amr b. Hammâd'dan naklederek; Türkî, 2/400.
1481 Bakara 2/106.
1482 Bakara 2/106.
1483 Bakara 2/106.
1484 Bakara 2/106.
1485 Bakara 2/106.

1774. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {نُنْسِهَا} *"onu unutturursak"*[1486] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bir âyeti sizden kaldıracak olursak onun bir benzerini veya daha hayırlısını getiririz."[1487]

[١٧٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{أَوْ نُنْسِهَا} نَرْفَعُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ بِمِثْلِهَا.»

1775. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' Allah Teâlâ'nın {أَوْ نُنْسِهَا} *"ya da onu unuttu-rursak"*[1488] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onu kaldırır onun yerine ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz."[1489] **[2/400]**

[١٧٧٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ شَوْذَبٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَصْحَابِ ابْنِ مَسْعُودٍ، مِثْلَهُ .

1776. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Bekr b. Şevzeb, İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşları (öğrencileri) yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmişlerdir.

Bize göre bu âyetin mânası hakkında en doğru görüş şudur: "Biz bir âyetin hükmünü değiştirirsek veya değiştirmez onun hükmünü aynen bırakacak olursak, hükmünü değiştirdiğimiz âyetten, sizin için ya hemen yahut gelecekte daha hayırlı olacak olanını veya değiştirdiğimizin külfet ve sevap bakımından aynısını getiririz."

Bu değiştirme veya olduğu gibi bırakma, dünya hayatı ile ilgili konulardaki âyetlerde ve daha önceden size farz kılınmış bir âyetin hükmünün ağırlığının sizden kaldırılması ve yerine daha hafifinin getirilmesi şeklinde olur. Tıpkı daha önce farz olan gece namazının farz oluşunun müminlerden kaldırılması gibi. Bu, sıkıntının ve sırtlarındaki ağırlığın kalkması bakımından onların dünyaları için daha hayırlıydı. Âhiret ile ilgili konularda

1486 Bakara 2/106.

1487 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 201, 211. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/201 (1064), Mücâhid tarikiyle; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (487), İbn Ebî Necîh tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den naklederek; Türkî, 2/400.

1488 Bakara 2/106.

1489 Rivayetin tahrici daha önce 2/393'te geçmiştir. Türkî, 2/400.

ise sevabının büyüklüğü ve bedeninde taşıdığı yükün ağırlığı sebebiyle kendileri için hayırlı olması nedeniyle (kolay olanın kaldırılıp zor olanın getirilmesi şeklindedir.) Tıpkı daha önceden senenin sayılı günlerinde oruç tutuyorken bunun neshedilerek yerine her yıl tam bir ay Ramazan orucu tutmanın farz kılınması gibi. Her sene tam bir ay oruç tutmanın farz oluşu, insanların bedenlerine, senenin belli günlerinde oruç tutmaya göre daha zordur. Ancak şu da var ki her ne kadar bu şekilde mükelleflerine olan meşakkati, senenin belli günlerinde oruç tutmaktan fazla olsa da onun sevabı daha bol, mükâfatı da daha çoktur. Yine her ne kadar bedenlerine daha zor gelse de sayılı günlerde oruç tutmaya göre sevabının çokluğu ve ecrinin büyüklüğü nedeniyle gelecekte (âhirette) bu onlar için öncesinden (sayılı günlerde oruç tutmaktan) daha hayırlıdır. İşte Allah Teâlâ'nın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا} *"yerine daha hayırlısını getiririz."*[1490] sözünün mânası budur. Çünkü ya dünyada sorumluluğunu üstlenene hafif olması nedeniyle hayırlıdır. Ya da âhirette sevabının büyüklüğü ve ecrinin çokluğu ile hayırlıdır.

Bazen neshedilenin yerine getirilen, bedene olan meşakkati ile ecir ve sevabı bakımından eşit olan bir âyet de olabilir. Şanı yüce olan Allah'ın namazı Beytü'l-Makdis'e (Kudüs'e) doğru kılma yükümlülüğünü neshedip Mescid-i Haram'a yönelerek kılmayı yükümlü kılması gibi. Beytü'l-Makdis'e (Kudüs'e) yönelerek namaz kılmak her ne kadar Mescid-i Haram'a yönelerek kılmaktan farklı olsa da her ikisine doğru yönelerek namaz kılmanın zorluğu aynıdır. Çünkü Beytü'l-Makdis'e (Kudüs) yönelerek namaz kılan kimseye ona doğru yönelmenin bedenine olan meşakkati ile Kâbe'ye yönelmenin zorluğu aynıdır. İşte şanı yüce olan Allah'ın {أَوْ مِثْلِهَا} *"veya mislini."*[1491] âyetinin anlamı, bu mânanın benzeridir. **[2/401]**

Şanı yüce olan Allah {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا} *"Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak ya da onu unutturursak..."*[1492] sözüyle sadece şunu kastetmiştir: "Biz bir âyetin hükmünü kaldırırsak veya unutturursak (ya da kaldırmayıp öylece bırakırsak)." Ancak şu da var ki bu âyetle muhatap olanlar bunun mânasının ne demek olduğunu anladıkları için "âyet" lafzının söylenmesi onun "âyetin hükmü" mânasına da aynı zamanda işaret ettiği ettiği için sadece "âyet" lafzı söylenmekle iktifa edilmiştir (Yani burada lafzın söylenen kısmı, söylenmeyen kısmına da işaret ettiği için حُكْمٌ

1490 Bakara 2/106.
1491 Bakara 2/106.
1492 Bakara 2/106.

kelimesi söylenmemiştir. Bu âyetin açılımı مَا نَنْسَخْ مِنْ حُكْمِ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهِ şeklindedir). Bu durum bu kitabımızda bizim daha önce geçtiği diğer yerlerde[1493] zikrettiğimiz durumun bir benzeridir. Tıpkı "buzağı sevgisi" mânasında;

{وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ}

"*İnkârları yüzünden buzağı (sevgisi) onların kalplerine sindirilmişti*"[1494] buyruğu ve benzeri yerlerdeki gibi (yani burada sadece "buzağı onların kalplerine yerleştirilir" denilmiş ama aklî karîne ile bunun buzağı değil "buzağıya tapma sevgisi/tutkusu" mânası olduğu anlaşıldığından 'sevgi' mânasındaki حُبٌّ kelimesi söylenmemiştir).

Öyleyse bu izahlara göre âyetin mânası şöyledir: "-Ey müminler- Biz bir âyetin hükmünü değiştirip onun yerine başkasını getirirsek ya da değiştirmeyip olduğu gibi bırakırsak size hüküm bakımından ondan daha hayırlısını getiririz. Ya da kolaylık, zorluk, ecir ve sevap bakımlarından onun aynısını getiririz."

Eğer bir kimse bize; "Buzağının kalbe yerleştirilmediğini (aklen) biliyoruz. Dolayısıyla {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ} '*İnkârları yüzünden buzağı (sevgisi) onların kalplerine sindirilmişti.*'[1495] âyetini işitene, onun mânası karışık gelmez ve onun mânasının 'buzağı sevgisi onların kalplerine yerleştirilir' şeklinde olduğunu bilir. Ancak {مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا} '*Biz herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırırsak ya da onu unutturursak yerine daha hayırlısını getiririz.*'[1496] âyetinin bunun bir benzeri olduğunun delili nedir?" derse.

Ona şöyle cevap verilir: Bunun bu şekilde olduğuna delâlet eden, Allah Teâlâ'nın {نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا} "*yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*"[1497] sözüdür. Kur'ân'dan (olan) bir şeyin diğerine üstün olması caiz değildir. Çünkü Kur'ân'ın tamamı Allah kelâmıdır. Aynı şekilde şanı yüce olan Allah'ın sıfatlarının bazılarının diğer bazılarından üstün veya daha hayırlı olduğunu söylemek de caiz değildir. **[2/402]**

1493 Bk. Türkî, 2/265-266, 402.
1494 Bakara 2/93.
1495 Bakara 2/93.
1496 Bakara 2/106.
1497 Bakara 2/106.

4. {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"*[1498] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Bilmez misin ki ben hükümlerimden neshettiklerim veya sana yapmanı emrettiğim farzlarımdan değiştirdiklerimin yerine bir başkasını getirmeye sen ve beraberindeki mümin kullarım için dilediklerimden daha hayırlısını ve faydalısını dünyada hemen; âhirette ise tehir edilmiş olarak getirmeye kâdir değil miyim? Ya da onun yerini fayda bakımından dünyada peşin, âhirette ise ileride olmak üzere aynısıyla veya sana ve müminlere kolaylık açısından bir benzeriyle değiştirmeye kâdir değil miyim? Ey Muhammed! Bil ki benim buna ve her şeye gücüm yeter."

a. {قَدِيرٌ} "Gücü hakkıyla yeter"

Allah Teâlâ'nın {قَدِيرٌ} *"gücü hakkıyla yeter."*[1499] sözünün anlamı ise bu âyette "güçlüdür" mânasındadır. Bu anlamda şöyle denilir: Bir şeye gücün yettiğinde;

Geçmiş zaman kipinde قَدْ قَدَرْتُ عَلَى كَذَا وَكَذَا "Ben şuna şuna güç yetirdim."

Şimdiki ve gelecek zaman kipinde ise أَقْدِرُ عَلَيْهِ veya أَقْدُرُ عَلَيْهِ,

Mastar formunda ise قِدْرَانٌ-قُدْرَةٌ veya مَقْدِرَةٌ "güç yetirmek" denilir. Gatafânoğulları'ndan Benî Mürre, dâl harfinin kesrası ile قَدِرْتُ عَلَيْهِ derlerdi.

قَدَرْتُ الشَّيْءَ "Bir şeye güç yetirdim" diyen birisinin bu sözündeki anlam takdirine gelince: Onun bu kullanımında;

Geçmiş zaman için قَدَرْتُهُ "Ona güç yetirdim/gücüm yetti",

Şimdiki ve gelecek zaman kipinde ise أَقْدِرُهُ "Ona güç yetiriyorum/gücüm yetiyor",

Mastar formunda ise قَدْرًا ve قَدَرًا "güç yetirmek" denilir. **[2/403]**

1498 Bakara 2/106.
1499 Bakara 2/106.

[BAKARA SÛRESİ 107. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

"Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır." (Bakara 2/107)

1. {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ} "Bilmez misin ki Allah'ındır"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ} *"Bilmez misin ki Allah'ındır."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Eğer bir kimse bize, "Hz. Muhammed (sav), Allah'ın her şeye kâdir olduğunu, göklerin ve yerin mülkünün O'na ait olduğunu bilmiyor muydu da Allah Teâlâ ona bunları bildirdi?" derse ona şöyle cevap verilir:

Evet biliyordu. Nitekim bazıları şöyle demiştir: "Bu âyet, Muhammed'in (sav) bunu bildiğine dair şanı yüce olan Allah'ın bir haber vermesidir. Ancak Allah bu sözü onaylatma makamında getirmiştir. Tıpkı Arapların birbirlerine hitap ettiklerinde birisinin arkadaşına ona ikramda ve lütufta bulunması anlamında أَلَمْ أُكْرِمْكَ؟ 'Sana ikram etmedim mi?', أَلَمْ أَتَفَضَّلْ عَلَيْكَ؟ 'Sana lütufta bulunmadım mı?' diyerek 'Sen bunları biliyorsun.' anlamında أَلَيْسَ قَدْ أَكْرَمْتُكَ؟ 'Sana ikramda bulundum değil mi?' ve أَلَيْسَ قَدْ أَفْضَلْتُ عَلَيْكَ؟ 'Sana lütufta bulundum değil mi?' mânasını kastetmesi gibi."

Bu görüş bize göre anlamı olmayan bir görüştür. Zira şanı yüce olan Allah'ın {أَلَمْ تَعْلَمْ} *"Bilmez misin ki..."*[1500] sözünün anlamı sadece "Bilmedin mi?"dir. Buradaki {لَمْ} inkâr (cahd) edatı olup soru edatı olan hemzeye ({أَلَمْ} şeklinde) bitişik gelmiştir. İstifham harfleri bir sözün başına ya bir şeyi ortaya koymak, ispat etmek istemek mânasında ya da olumsuzluk (nefiy) mânasında getirilir. Bir şeyi ispat etmek mânasında gelişine baktığımızda bu, Araplarca bilinmeyen bir kullanımdır. Özellikle de inkâr edatlarının başına geldiğinde (bu şekilde kullanımı Araplarca bilinmeyen bir kullanımdır). Ancak bana göre her ne kadar âyetin başlangıcında hitap

---

1500 Bakara 2/107.

{أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır."*[1501] sözüyle Resûlullah'a (sav) ise de aslında sonunda Allah, onun ashabını ve müminleri kastetmiş ve onlara {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin. 'Unzurnâ (Bize bak)' deyin."*[1502] buyurmuştur. Bu âyetteki hitabın bu şekilde olduğuna, Allah'ın {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} *"Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır."*[1503] sözü işaret etmektedir. **[2/404]**

Böylece âyetin başında {أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır."*[1504] sözüyle Peygamber'e hitapla başladığı âyetin sonunda hitabı hepsine yöneltmiştir. Çünkü bu hitapla kastedilen, durumlarını açıkladığım Peygamber'in ashabıdır. Bu hitap ise Arapçada yaygın ve fasih bir usuldür. Bu hitap Araplardan hitapta bulunan bir kimsenin içlerinden bazılarına hitapta bulunarak aslında onun dışındakileri kastetmesi veya içlerinden birisine hitap ederek onunla kendisi dışındaki bir topluluğu kastetmesi şeklinde olduğu gibi hepsine hitap eder, ancak içlerinden birisini kastetmesi şeklinde olur. Hitabın bir topluluğa olup da kastedilenin onlardan birisinin olduğu hitap şekli, Allah'ın;

{يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعْ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ}

"Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme."[1505] buyurduktan sonra;

{وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا}

"Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."[1506] demesi bunun örneğidir. Birinci âyet ve bu ikinci ayet Peygamber'e (sav) hitapla başladığı halde ikinci âyetin devamında bir topluluğa dönmüştür.

Bunun bir benzeri Kümeyt b. Zeyd'in Resûlullah'ı (sav) medh-ü sena ederken söylediği şu sözdür:

1501 Bakara 2/107.
1502 Bakara 2/104.
1503 Bakara 2/104.
1504 Bakara 2/107.
1505 Ahzâb 33/1.
1506 Ahzâb 33/2.

إِلَى السِّرَاجِ الْمُنِيرِ أَحْمَدَ لَا ... يَعْدِلُنِي رَغْبَةٌ وَلَا رَهَبُ

عَنْهُ إِلَى غَيْرِهِ وَلَوْ رَفَعَ ... النَّاسُ إِلَيَّ الْعُيُونَ وَارْتَقَبُوا

وَقِيلَ أَفْرَطْتَ بَلْ قَصَدْتُ وَلَوْ ... عَنَّفَنِي الْقَائِلُونَ أَوْ ثَلَبُوا

لَجَّ بِتَفْضِيلِكَ اللِّسَانُ وَلَوْ ... أُكْثِرَ فِيكَ الضِّجَاجُ وَاللَّجَبُ

أَنْتَ الْمُصَفَّى الْمَحْضُ الْمُهَذَّبُ ... فِي النِّسْبَةِ إِنْ نَصَّ قَوْمَكَ النَّسَبُ

Etrafı aydınlatan kandil Ahmed'e!
Ne bir mal sevgisi ne de bir korku hiçbir şey beni ondan alıkoyup

Başkasına yöneltemez
Velev ki insanlar beni tehdit edip pusuda bekleseler de

Denildi ki: Ona sevginde aşırı gittin. Aksine mutedil oldum
Ona olan sevgimin aşırı olduğunu söyleyenler beni çok kınadılar ve ayıpladılar Dilim, haykırıp bağırarak yüksek sesle seni medhetse de

o seni övmede yorgun düştü
Sen soyca ayıplardan arınmış sırf arı duru tertemizsin.
Her ne kadar kavmini, nesepleri onları
diğerlerinden üstün kılsa da[1507] **[2/405]**

O, bu şiirinde onun Ehl-i Beyti'ni kastettiği halde Peygamber'e hitap eder bir şekilde şiirini söylemiştir. Peygamber'i (sav) zikrederek Ehl-i Beyti'ni, onların özelliklerini ve övgülerini kinaye yoluyla söylemiş ve yine "kâilûn" diyerek, kendisinin övgüde aşırıya gittiğini söyleyenlerin de Ümeyyeoğulları olduğunu kinaye yoluyla ifade etmiştir. Çünkü malumdur ki Müslümanlardan hiç kimse Peygamber'i (sav) methederek faziletini sayana, zor kullanmakla vasfedilemez. Yine onun faziletini uzun uzun sayıp dökme konusunda yaygara yapmak ve çok bağırıp çağırmakla nitelenemez.

Tıpkı Cemil b. Ma'mer'in şu söylediği gibi:

1507 Beyit için bk. Câhız, *el-Hayevân*, 5/170; Türkî, 2/405.

أَلَا إِنَّ جِيرَانِي الْعَشِيَّةَ رَائِحُ ... دَعَتْهُمْ دَوَاعٍ مِنْ هَوًى وَمَنَادِحُ

Komşularım, hayat geçip gitmekte değil mi?
Sebepler onları tutkulara ve uçsuz bucaksız yerlere çağırır[1508]

O, أَلَا إِنَّ جِيرَانِي الْعَشِيَّةَ diyerek komşularından bir topluluktan haber vererek söze başlamış sonra da رَائِحُ demiştir. Çünkü onun sözüne onların hepsinden haber vererek bu şekilde başlamasındaki kastı onların hepsinden değil içlerinden sadece birisinden haber vermektir.

Yine Cemil'in bir başka sözünde şu söylediği gibi:

خَلِيلَيَّ فِيمَا عِشْتُمَا هَلْ رَأَيْتُمَا ... قَتِيلًا بَكَى مِنْ حُبِّ قَاتِلِهِ قَبْلِي

İki dostum! Yaşadığınız hayatta gördünüz mü?
Benden önce katilinin sevgisinden ötürü ağlayan bir maktul[1509]

Şâir kendisinin katilini kastediyor. Çünkü bu beytinde bir kadını anlatmaktadır ve onu bir adamın vasfıyla kinaye etmekte ancak onu kastetmektedir. Allah Teâlâ'nın;

{أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}

"Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"[1510]

{أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

"Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır."[1511] sözü de bunun gibidir. Her ne kadar sözün zâhiri Peygamber'e (sav) hitap şeklinde olsa da bu sözle onun ashabı kastedilmektedir. Bu mânanın böyle olduğu Allah Teâlâ'nın bu âyetten (105) sonraki üç âyetin;[1512]

1508 Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 1/401.
1509 Bk. Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, 2/74; Ebü'l-Ferec, *el-Eğânî*, 1/117; Türkî, 2/406.
1510 Bakara 2/106.
1511 Bakara 2/107.
1512 Bakara 2/106-108.

{وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ}

"Sizin için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır."[1513]

{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ}

"Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"[1514] delâletiyle apaçıktır. **[2/406]**

2. {لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır."*[1515] sözüne gelince... Allah Teâlâ bu sözünde مِلْكُ السَّمَاوَاتِ demememiştir. O bu sözüyle sultanın mülkünü ve ülkesini kastetmiştir; mal ve servetini (الْمِلْكُ) değil. Araplar bir kralın mülkü olan ülkesinden haber vermek istediklerinde şöyle derler: مَلَكَ اللهُ الْخَلْقَ مُلْكًا "Allah varlıklarına tastamam mâlik oldu." Sultanın malından/servetinden (الْمِلْكُ) haber vermek istediklerinde geçmiş zaman kipinde مَلَكَ فُلَانٌ هَذَا الشَّيْءَ "Falanca bu mala sahip oldu", şimdiki/gelecek zaman kipinde فَهُوَ يَمْلِكُهُ "O bu mala sahip oluyor" mastar formunda ise مِلْكًا-مَلَكَةً- وَمَلْكًا "sahip olmak" şeklinde çekimlenir.

O halde bu izahlara göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed! Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı benden başka kimsenin değil sadece benimdir. Bu ikisi ve onların içindekilere dilediğim gibi hükmeder yine yerlere, göklere ve her ikisinde bulununlara dilediğim şeyleri emreder, dilediğim şeylerden onları men eder, kullarım hakkında dilediğim zaman dilediğim hükümleri neshedip yerine başkasını getiririm; dilediğimde de o hükümleri değiştirmez; olduğu gibi bırakırım."

Bu haber (âyet) her ne kadar şanı yüce olan Allah'ın Peygamberi Muhammed'e (as) yüceliğini bildirir şekilde hitabı olsa da bu, şanı yüce

1513 Bakara 2/107.
1514 Bakara 2/108.
1515 Bakara 2/107.

olan Allah'ın Tevrat'ın hükümlerini ortadan kaldırıldığını inkâr eden ve Tevrat'taki hükümleri değiştiren vahiyleri Allah katından getirdikleri için İsa'nın (as) ve Muhammed'in (sav) peygamberliğini inkâr eden Yahudileri yalanlanlamasıdır. Böylece Allah onlara yerlerin ve göklerin mülkünün ve hükümranlığının kendisinin olduğunu, mahlûkatın ise onun ülkesinin halkı ve kendisine itaat edenler olduğunu, onların görevlerinin ise ona itaat etmek, buyruklarını ve yasaklarını dinlemek olduğunu bildirmiştir.

Yine onlara dilediği şeyleri emretme dilediğini de yasaklama yetkisinin Allah'ın olduğunu, dilediği hükümleri olduğu gibi bırakıp dilediklerinin hükmünü kaldırma, emir ve yasaklarından dilediklerini unutturma yetkisinin kendinde olduğunu bildirmiştir. **[2/407]**

Ardından da Peygamberi'ne (sav) ve onun yanındaki müminlere şöyle demiştir: "Benim buyruğuma boyun eğin, hükmünü kaldırmayıp olduğu gibi bıraktığım şeylerde bana itaate yönelin. Ben hükümlerinden, cezalarımdan ve farzlarımdan bazılarının geçerliliğini kaldırmam. Benim emirlerime ve yasaklarıma, nâsihime ve mensûhuma muhalefet edenin muhalefeti sizi ürkütmesin (bunları yapmaktan uzaklaştırmasın). Çünkü benim dışımda sizin işlerinizi üstlenecek ve benden başka size yardım edecek kimse yoktur. Ben sizin veliniz olmada ve sizi korumada tekim. Yine size yardım etmede size karşı düşmanca ve hiddetle davranan, düşmanlık savaşını kendisiyle sizin aranızda meydana getirenlere karşı gücüm, otoritem ve kuvvetimle tekim. Öyle ki sizin delillerinizi yüceltir ve bu delilleri onların aleyhine sizin lehinize dönüştürürüm.

3. {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} "Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} *"Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır."* sözünün tefsiri:

a. {وَلِيٍّ} "Veli: dost"

Âyette geçen الْوَلِيُّ kelimesi فَعِيلٌ veznindedir. O bir işi yöneten olduğunda;

Geçmiş zaman kipinde وَلِيتُ أَمْرَ فُلَانٍ "Falanın işini, sorumluluğunu üstüme aldım.",

Şimdiki ve gelecek zaman kipinde فَأَنَا أَلِيهِ "O işin sorumluluğunu üstüme alıyorum."

İsim formunda فَهُوَ وَلِيُّهُ وَقَيِّمُهُ "O falanın velisi ve yöneticisi" diyen birisinin bu sözünde olduğu gibi. Bu anlamda şöyle de denilmiştir: فُلَانٌ وَلِيُّ عَهْدِ الْمُسْلِمِينَ Bununla "Müslümanların işlerinden kendisine emanet edilenleri yönetendir." demek istemektedir.

b. {نَصِيرٍ} "Nasîr: yardımcı"

النَّصِيرُ kelimesine gelince. O da aynı şekilde فَعِيلٌ veznindedir. Senin şu sözünde olduğu gibi:

Geçmiş zaman kipinde نَصَرْتُكَ "Sana yardım ettim",

Şimdiki ve gelecek zaman kipinde أَنْصُرُكَ "Sana yardım ediyorum" ve,

İsim formunda أَنَا نَاصِرُكَ ve نَصِيرُكَ "Ben senin yardımcınım." Bu kelimenin (النَّصِيرُ) anlamı "destekleyen ve güç veren" demektir.

4. {مِنْ دُونِ اللَّهِ} "Allah'tan başka"

Allah Teâlâ'nın {مِنْ دُونِ اللَّهِ} *"Allah'tan başka"*[1516] sözüne gelince... Bu söz "Allah dışında ve Allah'tan sonra" mânasındadır.

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şu sözü de bu anlamdadır:

يَا نَفْسُ مَالَكِ دُونَ اللَّهِ مِنْ وَاقِي ... وَمَا عَلَى حَدَثَانِ الدَّهْرِ مِنْ بَاقِي

Ey nefis! Senin Allah'tan başka bir koruyucun yoktur
Felaketlerden sonra da geriye kalacak kimse yoktur[1517]

Şâir bu beytinde şunu kastetmektedir: "Seni güçlük ve zorluklara karşı Allah'tan başka ve O'ndan sonra koruyacak kimse yoktur." **[2/408]**

O halde bu izahlara göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey müminler! Sizin Allah'tan sonra işlerinizi sevk ve idare edecek, sizi destekleyip güçlendirecek ve düşmanlarınıza karşı size yardım edecek hiç kimse yoktur."

1516 Bakara 2/107.
1517 Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvânu Ümeyye*, s. 21; Türkî, 2/408.

[BAKARA SÛRESİ 108. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾

"Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Her kim imanı küfre değişirse, o artık doğru yoldan sapmış olur." (Bakara 2/108)

1. {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} "Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} *"Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"* sözünün tefsiri:

a. Bu Ayetin Kendisi Nedeniyle İndiği Şeyin Ne Olduğu Konusu

Müfessirler bu âyetin kendisi nedeniyle indiği şeyin ne olduğu konusunda ihtilaf ettiler:

b. Nüzûl Sebebi

1- Bazıları şu rivayetteki görüşü savunmuştur:

[١٧٧٧] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالَ رَافِعُ بْنُ حُرَيْمِلَةَ وَوَهْبُ بْنُ زَيْدٍ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ائْتِنَا بِكِتَابٍ تُنَزِّلُهُ عَلَيْنَا مِنَ السَّمَاءِ نَقْرَؤُهُ وَفَجِّرْ لَنَا أَنْهَارًا نَتَّبِعْكَ وَنُصَدِّقْكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمْ: {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} الْآيَةَ.»

1777. Bize Ebû Küreyb'in, Yunus b. Bükeyr'den ve İbn Humeyd'in Seleme b. Fadl'dan, her ikisinin Muhammed b. İshâk, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle Saîd b. Cübeyr veya İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Râfi b. Hureymile ve Vehb b. Zeyd, Resûlullah'a (sav);

'Ey Muhammed! Bize semadan inen bir kitap getir de biz onu okuyalım ve bize nehirler aç, sana tâbi olalım ve seni tasdik edelim' deyince, Allah:

{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ}

'Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?'[1518] âyetini indirdi."[1519]

2- Diğer müfessirler de şu rivayetlerde yer alan görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٧٧٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} وَكَانَ مُوسَى يَسْأَلُ فَقِيلَ لَهُ: {أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً}»

1778. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle Saîd'in rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} *"Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"*[1520] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Musa (as), Allah'tan (kavminin kendinden istedikleri şeyi) istiyordu (onların bu istekleri bitmiyordu ve en nihayetinde kavmi tarafından ona) şöyle denildi:

{أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً}

'Bize Allah'ı açıktan göster!'[1521]"[1522]

1518 Bakara 2/108.

1519 İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 1/548; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/202 (1074), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/409.

1520 Bakara 2/108.

1521 Nisâ 4/153.

1522 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/203 (1077. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/409.

[١٧٧٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا، رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} أَنْ يُرِيَهُمُ اللَّهَ جَهْرَةً، فَسَأَلَتِ الْعَرَبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بِاللَّهِ فَيَرَوْهُ جَهْرَةً.»

1779. Bana Musa b. Harun'un, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا، رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} *"Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"*[1523] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler, Peygamber'den Allah'ı kendilerine açıktan göstemesini istediler. Araplar da Resûlullah'tan (sav) Allah'ı getirmesini ve böylece O'nu açıktan görmeyi istediler."[1524] **[2/409]**

3- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir:

[١٧٨٠] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} أَنْ يُرِيَهُمُ اللَّهَ جَهْرَةً. فَسَأَلَتْ قُرَيْشٌ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُ الصَّفَا ذَهَبًا، قَالَ: «نَعَمْ، وَهُوَ لَكُمْ كَمَائِدَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنْ كَفَرْتُمْ.» فَأَبَوْا وَرَجَعُوا.»

1780. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} *"Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"*[1525] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar Peygamber'den Allah'ı kendilerine açıktan göstermesini istediler. Kureyş de Muhammed'den (sav) Allah'ın, Safa tepesini kendilerine altın yapmasını istedi. Bunun üzerine Peygamber (sav):

'Peki, bu size İsrâiloğulları'na inen sofra gibi olur. Eğer Safa tepesi altın yapıldığı halde inkârınıza devam ederseniz, onlar gibi sizi cezalandırır.' buyurdu. Bunun üzerine Peygamber'e bu teklifi yapanlar tekliflerinden vazgeçtiler."

1523 Bakara 2/108.

1524 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/203 (1077), Ebû Zür'a tarikiyle Amr b. Hammâd'dan; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, (1107) İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/410.

1525 Bakara 2/108.

[١٧٨١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «سَأَلَتْ قُرَيْشٌ مُحَمَّدًا أَنْ يَجْعَلَ لَهُمُ الصَّفَا ذَهَبًا، فَقَالَ: «نَعَمْ، وَهُوَ لَكُمْ كَالْمَائِدَةِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِنْ كَفَرْتُمْ.» فَأَبَوْا وَرَجَعُوا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ} أَنْ يُرِيَهُمُ اللَّهَ جَهْرَةً.»

1781. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Kureyş Muhammed'den (sav) kendilerine Safa tepesini altın yapmasını istediler. Bunun üzerine Peygamber (sav) onlara:

'*Peki tamam. Eğer inkârınıza devam ederseniz bu size İsrâiloğulları'na inen sofra gibi olur (yani eğer Safa tepesi altın yapıldığı halde inkâra devam ederseniz onlar gibi sizi de cezalandırır).*' buyurdu. Bu cevap üzerine isteklerinden vazgeçtiler de ardından Allah

{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ}

'*Yoksa daha önce Mûsâ'nın sorguya çekildiği gibi siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?*'[1526] âyetini indirdi. Yani (İsrâiloğulları'nın Allah'ı açıktan görmek istemeleri gibi onlar da) Peygamber'den (sav) Allah'ı kendilerine açıktan göstermesini istediler."

[١٧٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

1782. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

4- Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir:

[١٧٨٣] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ كَانَتْ كَفَّارَاتُنَا كَفَّارَاتِ بَنِي إِسْرَائِيلَ.» فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ لَا نَبْغِيهَا، مَا أَعْطَاكُمُ اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا

1526 Bakara 2/108.

أَعْطَى بَنِي إِسْرَائِيلَ» فَقَالَ النَّبِيُّ: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِذَا فَعَلَ أَحَدُهُمُ الْخَطِيئَةَ وَجَدَهَا مَكْتُوبَةً عَلَى بَابِهِ وَكَفَّارَتَهَا، فَإِنْ كَفَّرَهَا كَانَتْ لَهُ خِزْيًا فِي الدُّنْيَا، وَإِنْ لَمْ يُكَفِّرْهَا كَانَتْ لَهُ خِزْيًا فِي الْآخِرَةِ، وَقَدْ أَعْطَاكُمُ اللَّهُ خَيْرًا مِمَّا أَعْطَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، قَالَ: {وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا}» قَالَ: وَقَالَ: «الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ وَقَالَ: «مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا، وَلَا يَهْلِكُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا هَالِكٌ.» فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ}»

1783. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Bir adam Resûlullah'a (sav):

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizim günahlarımızın kefareti İsrâiloğullarının günahlarının kefareti gibi olsaydı!' deyince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu:

'Allah size ne verdiyse hayırdır. İsrâiloğulları'ndan birine bir hata isabet etse, hatayı ve onun kefaretini kapısına yazılmış olarak bulurdu. Eğer bu kimse onun kefaretini yerine getirirse bu onun için dünyada bir ceza olurdu. Yok, eğer kefaretini yerine getirmez ise bu ona âhirette bir ceza olurdu. Allah, size bundan daha hayırlısını verdi. Nitekim Allah şöyle buyurdu:

{وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا}

'Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlama dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.'[1527]

Peygamber (sav) sözlerine devamla şöyle dedi: *'Beş vakit namaz, vakit namazları arasında işlenen küçük günahlara, cuma, gelecek cumaya kadar işlenen günahlara kefarettir.'*

Hz. Peygamber sözlerine devamla şöyle tekrar buyurdu: *'Kim bir iyiliği yapmaya niyet eder de onu yapmaya imkân bulamazsa ona bir iyilik*

1527 Nisâ 4/110.

sevabı yazılır. Eğer bu iyiliği yaparsa on iyilik sevabı yazılır. Allah katında ancak (işlediği günahlarla) helaki hak eden, helak edilir.' Ardından Allah Teâlâ şu âyetini indirdi:

{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ}

'Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?'[1528]"[1529] **[2/410]**

c. {أَمْ} "Yoksa" Edatı

Arap dilbilimciler {أَمْ تُرِيدُونَ} *"Yoksa siz.... istiyorsunuz?"*[1530] sözündeki {أَمْ} *"Yoksa"*[1531] edatının mânası konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı Basralılar şöyle demişlerdir: "Bu edat istifham mânasındadır. Bu mânaya göre âyetin tefsiri şöyledir: 'Siz Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?'"

2- Basralılardan diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyette gelecek anlamında olan istifham-ı munkatı'dır (Buradaki {أَمْ} *'Yoksa'*[1532] edatı, بَلْ 'Bilakis, hayır' anlamındaki أَمْ olup iki müstakil cümleyi birbirinden ayırdığı için munkatı' denilmiştir. Öncesindeki ifadeden dönüp, soru sorma edatı olarak getirilir yani 'Bilakis siz istiyor musunuz/isteyecek misiniz?' mânasındadır.) Sanki sen onu başa döndürmek istiyormuşsun gibi. Arapların şu kullanımında olduğu gibi: '-Ey kavmim- Şu bir deve sürüsü mü yoksa koyun sürüsü mü? Aslında o, şöyle şöyleydi, yok yok içime doğan bu şekilde.'" **[2/411]**

Bu görüş sahipleri yine şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın {أَمْ تُرِيدُونَ} *'Yoksa siz.... istiyorsunuz?'*[1533] sözü[n deki {أَمْ} *'Yoksa'*[1534] edatı] şüphe

---

1528 Bakara 2/108.

1529 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/203 (1076), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle. Rivayet mürseldir. الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ... ve devamını Müslim, *Sahîh*'te (233), Ebû Hüreyre hadisinden nakletmiştir. Yine Müslim, *Sahîh*'te (131), "مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا..." ifadesi ve devamını İbn Abbas hadisinden nakletmiştir. Türkî, 2/411. Rivayetler ilgili değerlendirmeler için bk. Şâkir, 2/491.

1530 Bakara 2/108.

1531 Bakara 2/108.

1532 Bakara 2/108.

1533 Bakara 2/108.

1534 Bakara 2/108.

mânasında değildir. Ancak bu sözü Allah onların yaptıklarını kınamak için söylemiştir."

Bu görüş sahipleri sözlerine Ahtal'ın şu beytini delil getirmişlerdir:

كَذَبَتْكَ عَيْنُكَ أَمْ رَأَيْتَ بِوَاسِطٍ ... غَلَسَ الظَّلَامِ مِنَ الرَّبَابِ خَيَالَا

Gözlerin seni yanılttı; bilakis sen gördün
Alacakaranlık nedeniyle sevgilin Rebâb'ın hayalini[1535]

3- Kûfeli nahiv âlimi de şöyle demiştir: "Sen dilersen, Allah Teâlâ'nın {أَمْ تُرِيدُونَ} *'Yoksa siz.... istiyorsunuz?'*[1536] sözün deki {أَمْ} *'Yoksa'*[1537] edatını, başına geldiği kelimenin mübtedası olarak istifham edatı yapabilirsin.

Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

{الم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ}

'Elif Lâm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu Kitab'ın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafındandır. Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar?'[1538]

Bu âyette {أَمْ} *'Yoksa'*[1539] edatı kendinden önce istifham bulunmadan gelmiştir."

Bu görüşü savunana göre de bu durum âyetteki {أَمْ تُرِيدُونَ} *'Yoksa siz.... istiyorsunuz?'*[1540] ifadesindeki {أَمْ} *'Yoksa'*[1541] edatının, başına geldiği kelimeye istifham olarak geldiğine delildir.

Bu görüşü savunan kimse şöyle der: "أَمْ edatı mânada iki açıdan istifham edatı olarak gelir:

Birincisi: أَيُّ edatının mânasını (bir araya getirmiş olduğu mânayı) dağıtmak, birbirinden ayırmak için (أَمْ'i muttasıla),

---

1535 Bk. Îliyyâ Selim Hâvî, *Şerhu Dîvânı Ahtal*, 2/42; Türkî, 2/412.
1536 Bakara 2/108.
1537 Bakara 2/108.
1538 Secde 32/1-3.
1539 Bakara 2/108.
1540 Bakara 2/108.
1541 Bakara 2/108.

Diğeri de istifham mânasında gelmesidir. أَيٌّ edatı, mânasını ayırmak için atf-ı nesak şeklinde (atıf harfi olarak) gelirken أَمْ'i başa getirme kastedildiğinde ancak kendinden önceki bir söze bitişik olarak gelir. Eğer أَمْ'i kendinden önce bir sözün geçmediği (müstakil) bir cümlenin başına getirirsen ve istifham mânası verirsen o zaman ancak öncesinde elif (أ) veya هَلْ edatları olan bir cümle gelmeli ki istifham mânası olsun (bu nedenle de eğer أَمْ'e istifham mânası verilerek kendinden önce bir cümlenin geçtiği sözün başına getirilecekse öncesinde elif (أ) veya هَلْ edatları geçen bir cümle getirmek gerekir)."

Yine bu görüş sahibi şöyle der: "Eğer sen dilersen {أَمْ تُرِيدُونَ} *'Yoksa siz.... istiyorsunuz?'*[1542] sözü hakkında şöyle dersin: 'Bu sözün öncesinde (önceki âyetlerde) soru cümlesi gelmiş ve ona atfedilmiştir.' Söz konusu soru cümlesi de Allah Teâlâ'nın;

{أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}

'Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?'[1543] âyetindeki sözüdür." **[2/412]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bana göre bu konuda en doğru söz -müfessirlerden naklettiğimiz rivayetlerde geldiği üzere- {أَمْ} *"Yoksa"*[1544] ifadesinin; "Ey Yahudiler siz Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?" mânasında âyetin başında istifham edatı olarak gelmesidir. {أَمْ} *"Yoksa"*[1545] edatı ile Yahudilere soru sorulması -her ne kadar أَمْ'in şartlarından birisinin istifhama (istifham mânasında bir kelimeye) atfedilmesi olsa da- başına geldiği sözün önce gelmesi (tekaddüm etmesi) nedeniyle caizdir. Çünkü أَمْ edatı önünde daha önce geçen bir cümlenin bulunduğu sözün başına gelirse istifham olur. Kendinden önce bir söz gelmediğinde أَمْ ile istifhamın kastedildiği, Araplardan duyulan bir şey değildir.

1542 Bakara 2/108.
1543 Bakara 2/106.
1544 Bakara 2/108.
1545 Bakara 2/108.

Bunun bir benzeri, şanı yüce olan Allah'ın şu sözüdür:

{الم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ}

"Elif Lâm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu Kitab'ın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafındandır. Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar?"[1546]

أَمْ edatı bazen أَيُّ anlamına uygun olmayan bir istifham kendinden önce geldiği zaman بَلْ mânasında gelir. Araplar şöyle derler: هَلْ لَكَ قِبَلَنَا حَقٌّ، أَمْ أَنْتَ رَجُلٌ مَعْرُوفٌ بِالظُّلْمِ؟ "Senin bizim nezdimizde (bize karşı) bir hakkın var mı? Yoksa sen zulmüyle tanınan bir adam mısın?" Bununla şu anlam kastedilir: "Aksine sen zulüm işlemekle bilinen bir kimsesin."

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

فَوَاللَّهِ مَا أَدْرِي أَسَلْمَى تَغَوَّلَتْ ... أَمِ النَّوْمُ أَمْ كُلٌّ إِلَيَّ حَبِيبُ

Vallahi bilmiyorum Selma mı bana göründü?
Ya da tam tersi uykuda (rüyada) mıyım, yok yok
herkes bana sevgili (gibi görünüyor)"[1547]

Bazıları şöyle demektedir: "{أَمْ تُرِيدُونَ} *'Yoksa siz.... istiyorsunuz?'*[1548] sözündeki {أَمْ} *'Yoksa'*[1549] edatıyla sözü başına döndürmeyi isteyen ve onun sözde gelecek mânasında munkatı' bir istifham edatı olduğunu söyleyenlerin görüşünü reddederek-: (أَمْ'i munkatı'dan önce gelen cümle iki şekilde gelir).

Birincisi haber cümlesi,

İkincisi ise istifhamdır.

İstifham haberde olmaz (haber cümlesinde soru mânası olmaz) haber de istifhamda bulunmaz (soru cümlesinde de haber anlamı bulunmaz) ancak (Allah âyette) öncesinde haber ifadesi geçtikten sonra -bu görüş sahibinin iddiasına göre- istifham getirerek bu söze şüphe katmıştır. **[2/413]**

1546 Secde 32/1-3.
1547 Beyit için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/72; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 168; Türkî, 2/413.
1548 Bakara 2/108.
1549 Bakara 2/108.

أَمْ edatının anlamı, açıkladığımız şekilde olunca bu durumda âyetin tefsiri de şöyle olur: "Ey (Yahudiler) topluluğu! Sizden önce Musa'nın kavminin ondan istediği şeylerin benzerini siz de Peygamberinizden mi istiyorsunuz? Böylece ondan istemekten men edildiğiniz şey Allah'ın size hikmeti gereği istenmesi caiz olmayan bir şey olursa ya küfre düşersiniz ya da hikmetinde istemeniz caiz olan bir şey olur da onu size verirse sonra da nankörlük ederseniz. Bu nankörlüğünüzün ardından helak olursunuz. Tıpkı sizden önce peygamberlerinden, kendilerinden istenmemesi gereken şeyleri isteyip de sonra da bunlar kendilerine verilince nankörlük yapan ve Allah'ın kendilerine istedikleri şeyleri vermesinin ardından nankörlük yapmaları nedeniyle cezalandırılmaları hızlı gerçekleşerek helak olan toplumlar gibi helak olursunuz.

2. {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ} "Her kim imanı küfre değişirse"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ} *"Her kim imanı küfre değişirse..."* sözünün tefsiri:

a. {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ} "Her kim değişirse"

Şanı yüce olan Allah {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ} *"Her kim değişirse"*[1550] sözüyle "kim değişirse/değiştirirse" anlamını kastetmektedir.

b. {الْكُفْرَ} "küfre"

{الْكُفْرَ} *"küfre"*[1551] sözüyle ise; "küfürle Allah'ı ve âyetlerini inkâr ederek" anlamını kastetmektedir.

c. {بِالْإِيمَانِ} "imanı"

{بِالْإِيمَانِ} *"imanı"*[1552] sözüyle de "Allah'ı ve âyetlerini tasdik edip onları kabul etme" anlamını kastetmektedir.

Şöyle de denilmiştir: "Allah bu âyette 'küfür'le şiddeti, 'iman'la da huzur ve rahat yaşamı kastetmiştir."

Ben "küfür" kelimesinin anlamları içerisinde "şiddet" mânasının, "iman" kelimesinin anlamları içerisinde de "huzur ve rahat yaşam"

1550 Bakara 2/108.
1551 Bakara 2/108.
1552 Bakara 2/108.

mânası olduğunu bilmiyorum. Ancak bunu söyleyen, bu görüşüyle -burada küfrü "şiddet" mânasında, imanı da "huzur ve rahat yaşam" mânasında tefsir ederek- Allah'ın kâfirlere hazırladığı şiddetleri (azapları) ve müminlere hazırladığı nimetleri kastetmişse o zaman bu yaklaşım her ne kadar âyetin hitabının zâhirinden uzak olsa da farklı bir bakış açısı olabilir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٧٨٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ}. يَقُولُ: يَتَبَدَّلِ الشِّدَّةَ بِالرَّخَاءِ.»

1784. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o, babası tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ} *"Her kim imanı küfre değişirse..."*[1553] sözü hakkında şöyle demiştir: "Şiddeti, huzur ve rahat yaşamla değiştirir(se)."[1554] **[2/414]**

[١٧٨٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ بِمِثْلِهِ.

1785. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Ebî Ca'fer, Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

{وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} *"Her kim imanı küfre değişirse, o artık doğru yoldan sapmış olur."*[1555] sözünde ise bizim bu âyetin {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1556] âyeti gibi âyetlerden olduğuna dair söylediğimizin doğruluğuna (şu açılardan) açık bir delil vardır: Bu âyet, Allah'ın Resûlullah'ın (sav) ashabından müminlere bir hitap ve katından onlara, Yahudileri sevindirip Resûlullah'ın (sav) ve Allah'ın hoşuna gitmeyecek bir iş yapmaları nedeniyle de bir kınamadır. Yine Allah bu âyette, müminlere, Yahudilerin kendilerini aldatan bir topluluk olduğunu, kendilerini kıskandıklarını ve onlar hak-

1553 Bakara 2/108.
1554 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/204 (1078), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/415.
1555 Bakara 2/108.
1556 Bakara 2/104.

kında çirkin şeyleri arzu ettiklerini ve onların kötülüklerini istediklerini bildirmiştir. (Bu kötülükleri istemeleri nedeniyle de) Allah, müminleri onların sözlerini dinlemekten men ederek kendilerine; kim dininden dönerek Allah'a ve Peygamberi'ne olan imanını küfre değişirse onun, hakkın yolundan ayrılmış olacağını haber vermiştir.

3. {فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} "O artık doğru yoldan sapmış olur"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} *"O artık doğru yoldan sapmış olur."* sözünün tefsiri:

a. {فَقَدْ ضَلَّ} "O artık sapmış olur"

Allah Teâlâ'nın {فَقَدْ ضَلَّ} *"O artık sapmış olur."*[1557] sözünün anlamına gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "O kimse ayrılıp gitti ve saptı." Bir şeyde dalâletin aslı ondan ayrılıp gitmek ve sapmaktır. Ayrıca الضَّلَالُ kelimesi; helak olan şey ve önemsenmeyen şey hakkında kullanılır. Arapların adı bilinmeyen ve tanınmayan bir kimse hakkında ضُلُّ بْنُ ضَلٍّ ve قُلُّ بْنُ قُلٍّ demeleri de böyledir. **[2/415]**

Yine Ahtal'ın helak olup giden şey hakkında الضَّلَالُ ifadesini kullandığı şu sözü de bunun gibidir:

كُنْتَ الْقَذَى فِي مَوْجِ أكدَرَ مُزْبِدٍ ... قَذَفَ الْأَتِيُّ بِهِ فَضَلَّ ضَلَالَا

Sen köpüklü bulanık bir dalganın üzerindeki çöp gibiydin
Nereden geldiği bilinmeyen selin attığı ve helak olup giden[1558]

Şâir burada الضَّلَالُ kelimesiyle "helak olup gitti" mânasını kastetmektedir.

Şanı yüce olan Allah'ın {فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} *"O artık doğru yoldan sapmış olur."*[1559] sözüyle kastettiği ise şudur: "O, doğru yoldan ayrılıp gitti ve ondan saptı."

1557 Bakara 2/108.
1558 Bk. Îliyyâ Selim Hâvî, *Şerhu Dîvânı Ahtal*, 396; Türkî, 2/416.
1559 Bakara 2/108.

b. {سَوَاءَ السَّبِيلِ} "doğru yoldan"

Allah Teâlâ'nın {سَوَاءَ السَّبِيلِ} *"doğru yoldan"*[1560] sözünün tefsirine gelince ise Allah {سَوَاءَ} *"doğru"*[1561] sözüyle "orta yolu tutma ve belli bir yolu/rotayı takip etme" mânasını kastetmiştir. سَوَاءَ kelimesinin aslı "orta" demektir. İsa b. Ömer en-Nahvî'den onun şöyle söylediği nakledilmiştir: مَا زِلْتُ أَكْتُبُ حَتَّى انْقَطَعَ سَوَائِي "Belim kopuncaya kadar yazmaya devam ettim." O bu ifadesindeki سَوَائِي sözüyle وَسَطِي "belim" mânasını kastetmiştir.

Hassân b. Sâbit de şöyle demiştir:

يَا وَيْحَ أَنْصَارِ النَّبِيِّ وَنَسْلِهِ ... بَعْدَ الْمُغَيَّبِ فِي سَوَاءِ الْمُلْحَدِ

Ey Peygamber'in Ensar'ı ve Muhacirleri vay size![1562]
Kabrin ortasına gizlen(diril)en zattan sonra[1563]

Şâir beytinde geçen سَوَاءِ kelimesiyle "ortası" anlamını kastetmektedir. Araplar "هُوَ فِي سَوَاءِ السَّبِيلِ"[1564] dediklerinde bununla "yolun orta yerinde/ortasında" anlamını kastederler. Yine onlara göre سَوَاءُ الْأَرْضِ yerin düzlüğü, düzgün ve doğru olması mânasındadır.

Âyetteki السَّبِيلُ kelimesine gelince o da "geçilen, gidilen yol" anlamında olup مَفْعُولٌ kalıbındaki الْمَسْبُولُ yerine فَعِيلٌ kalıbında sülasi olarak سَبِيلٌ getirilmiştir. **[2/416]**

O halde bu izahlara göre âyetin anlamı şöyledir: "Kim Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne iman etmeyi küfre değişir ve dininden dönerse o, takip etmesi gereken besbelli yoldan ve gitmesi gereken apaçık kısmı olan ortasından sapmıştır."

Bu âyetin zahiri imanı küfre değişenin, yolunu kaybettiğini haber veren bir sözdür. Bu sözden kastedilen, imanı küfre değişenin Allah'ın

---

1560 Bakara 2/108.

1561 Bakara 2/108.

1562 A. M. Şâkir beyitte geçen وَنَسْلِه kelimesinin nâsihin hatalı yazımı olduğunu doğrusunun ise وَرَهْطِه şeklinde olduğunu bunun da Muhacirler olduğunu söyler. Bk. Şâkir, 2/496.

1563 Enbârî, *el-Ezdâd*, 42; Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/157. Söz konusu bu beyit ileride Enfâl sûresi 58. âyetin tefsirinde yeniden gelecektir. Türkî, 2/416.

1564 Bu kısım Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshalarında ve Şâkir baskısında geçtiği şekil esas alınarak yazılmıştır. Türkî, 2/416; Şâkir, 2/496.

kullarından razı olduğu ve onu rızasına götürecek bir yol kıldığı, sevgisini elde etmeye ve cennetlerini kazanmaya götürecek olan dinini terk ettiğine dair bir bildirimdir. Böylece şanı yüce olan Allah, kullarını çağırdığı bu yolu -içinde diğer yollarının yer aldığı ve ortasını takip etmeyi gerekli kıldığı, kendisini kurtarıp ihtiyacına ulaştığı ve talebini elde ettiği yolu- onların dinini anlamaları için bir örnek kılmıştır ki -o yoldan ayrılmadan ve ona tâbi olarak (giderlerse)- böylece âhiretlerindeki isteklerine ulaşsınlar. Tıpkı âhirette kendisinden (cehennemden) kurtulma konusundaki arzularını elde etmeyi ve kendisine varmayı ve ulaşmayı arzu ettiği yere (cennet) kavuşmak için o ana yoldan ayrılmayıp ona bağlanan -yalnızca ona bağlanan- kimse gibi (hedefine ulaşsın).

Yine, Allah, dininden dönen kimsenin ve kullarını uymaları için çağırdığı şeye uymaktan sapanların -ameliyle âhirette elde etmeyi arzuladığı şeylerde hüsrana uğramasında, onunla hedefine ulaşamayan ve amelinin sevabından umduğu şeyin yok olup gitmesindeki ve yaptığı bu ameli ile Rabbinden uzaklaşmasındaki- durumunu kendisini takip ettiği yönden gittikçe saptıran, ihtiyaç duyduğu yerden ve kendisine yönelerek arzuladığı mekândan (cennet) ancak uzaklığını artıran, takip ettiği yolun rotasından ve hak yoldan ayıranın durumuna benzetti. **[2/417]**

İşte bu yol, Allah'ın kendisinden haber verdiği yolun ta kendisidir. Öyle ki bu yol imanı küfre değişenin doğru olanından saptığı, kendisine ulaşmayı istememiz;

{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}

"Bizi doğru yola; kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet!"[1565] âyetiyle emrolunan, sırât-ı müstakîm olan yoldur.

1565 Fâtiha 1/6-7.

[BAKARA SÛRESİ 109. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir." (Bakara 2/109)

1. {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا} "Kitap ehlinden birçoğu, sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا} *"Kitap ehlinden birçoğu, sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu söz; şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا} *"Ey iman edenler! 'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1566] sözüyle bu âyetlerin hepsinde hitapta bulunduğu şeyi açıklamıştır. Her ne kadar sözün bir kısmında Peygamber'e (sav) hitaba dönülmüşse de bu onun (Peygamber) ashabından müminlere bir hitabı, onları kınaması, Yahudilerle şirk ehlinden benzerlerinin sözlerini dinlemelerini yasaklaması ve dine dair işlerinde onların görüşlerini kabul etmelerini yasaklamasıdır. Bu âyet aynı zamanda müminlerin, Resûlullah'a seslenirken ya da ondan bir şey istediklerinde kabalık yaptıklarına ve bu konuda Yahudileri veya birbirlerini örnek alarak onun yanında ona yapmanın uygun olmadığı şeyleri yaptıklarına ve bunun üzerine de Rablerinin onlara bu kelimeyi {رَاعِنَا} *"Râ'inâ (bizi gözet)."*[1567] kullanmalarını yasaklayarak onlara; "Yahudileri örnek alarak Peygamberinize (sav) Yahudilerin söylediği

1566 Bakara 2/104.
1567 Bakara 2/104.

gibi; {لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا} *"'Râ'inâ (bizi gözet)' demeyin."*[1568] Lakin; {وَقُولُوا انْظُرْنَا} *"'Unzurnâ (Bize bak)' deyin."*[1569] dediğini göstermektedir. Muhakkak, Resûlullah'a eziyet etmek ise beni inkâr etmek ve benim Peygamber'i yüceltmek ve ona değer vermek konusunda sizin üzerinizdeki haklarıma karşı bana nankörlük etmek olur ki, kim beni inkâr ederse onun cezası elem verici bir azaptır. (Yahudileri ve müşrikleri dinlemeyin) Çünkü onlar Rabbinizden size herhangi bir hayrın gelmesini istemezler. Bilakis onların çoğu Muhammed'in (sav) hak Peygamber olduğu ortaya çıktıktan sonra sırf sizi ve Peygamberiniz Muhammed'i (sav) kıskanmalarından dolayı ve onun, benim, size ve bütün insanlığa gönderdiğim elçim olmasından dolayı sizi imanınızdan sonra tekrar küfre döndürmek isterler.

a. Ayette Bahsedilen Kişi

1- Şöyle de denilmiştir: "Şanı yüce olan Allah {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} *'Kitap ehlinden birçoğu...isterler.'*[1570] sözüyle Ka'b b. el-Eşref'i kastetmiştir." **[2/418]**

Şu rivayetlerde olduğu olduğu üzere:

[١٧٨٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: «فِي قَوْلِهِ: {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} هُوَ كَعْبُ بْنُ الْأَشْرَفِ.»

1786. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Zührî; {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} *"Kitap ehlinden birçoğu...isterler."*[1571] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette bahsedilen kişi Ka'b b. el-Eşref'tir."[1572]

[١٧٨٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو سُفْيَانَ الْمَعْمَرِيُّ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَتَادَةَ: «{وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ}. قَالَ: كَعْبُ بْنُ الْأَشْرَفِ.»

1568 Bakara 2/104.
1569 Bakara 2/104.
1570 Bakara 2/109.
1571 Bakara 2/109.
1572 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/55; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/204 (1082), Hasan b. Yahya tarikiyle; Türkî, 1/419.

1787. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Ebû Süfyân el-Ma'merî'nin, Ma'mer tarikiyle Zührî'den rivayet ettiğine göre Katâde; "'{وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} *'Kitap ehlinden birçoğu...isterler.'*[1573] âyetinde bahsedilen kişi Ka'b b. el-Eşref'tir' demiştir."[1574]

b. Nüzûl Sebebi

2- Bazıları da şu rivayette gelen görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٧٨٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ حُيَيُّ بْنُ أَخْطَبَ وَأَبُو يَاسِرِ بْنُ أَخْطَبَ مِنْ أَشَدِّ يَهُودَ لِلْعَرَبِ حَسَدًا، إِذْ خَصَّهُمُ اللَّهُ بِرَسُولِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَا جَاهِدَيْنِ فِي رَدِّ النَّاسِ عَنِ الْإِسْلَامِ بِمَا اسْتَطَاعَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمَا: {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ} الْآيَةَ.»

1788. Bize İbn Humeyd'in, Seleme (b. Fadl), (Muhammed) İbn İshâk tarikiyle ve Ebû Küreyb'in bize Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk tarikiyle, Zeyd b. Sâbit'in mevlâsı Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Huyey b. Ahtab ve Ebû Yâsir b. Ahtab Yahudilerden Arapları en çok kıskanan kimselerdi. Bu nedenle Allah, Peygamberi'ne (sav) özellikle bunları bildirdi. Bu ikisi, insanları İslâm'dan döndürmek için var güçleriyle çabalıyorlardı. Bunun üzerine Allah onlar hakkında;

1573 Bakara 2/109.

1574 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/107, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/419. Hadisin senedinde geçen Ebû Süfyân el-Ma'merî'nin tam adı Muhammed b. Humeyd el-Yeşkürî el-Ma'merî el-Basrî olup Bağdat'a yerleşmiştir. Kendisine "Ma'merî" denilmiştir. Çünkü Ma'mer b. Râşid'e gitmiş, ondan ilim tahsil etmiştir. Sika bir râvi olup İbn Hibbân onu sika râviler arasında saymıştır. H. 182'de vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/132; Şâkir, 2/499.

{وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ}

'Kitap ehlinden birçoğu sizi, (imanınızdan sonra küfre) döndürmek isterler.'[1575] âyetini indirdi."[1576] **[2/419]**

Allah Teâlâ'nın {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} *"Kitap ehlinden birçoğu... isterler."*[1577] âyetiyle Ka'b b. el-Eşref'i kastettiğini söyleyenin görüşü, âyetten anlaşılan bir mâna değildir. Çünkü Ka'b b. el-Eşref tek kişidir. Şanı yüce olan Allah ise âyette Ehl-i Kitap'tan çoğunun, müminleri imanlarından sonra küfre döndürmek istediklerini bildirmektedir. Tek kişi hakkında sayıda çokluk anlamına gelen كَثِيرٌ denilmez. Ancak bu görüşü ileri süren Allah'ın bu âyette çoklukla nitelediği kimseyi kavmi ve aşireti içinde şeref ve itibarının çok olduğu mânasını kastediyorsa o zaman başka. Tıpkı şöyle denildiği gibi: فُلَانٌ فِي النَّاسِ كَثِيرٌ "Falan kimse insanlar arasında çoktur." Bununla onun konumunun ve değerinin çokluğu kastedilir. Eğer bunu kastetmişse bile hata etmiştir. Çünkü şanı yüce olan Allah onları çokluk sıfatı ile nitelemiş (yani çoğul sîga kullanmış) ve şöyle buyurmuştur:

{لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا}

"...sizi, kıskançlıktan ötürü imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."[1578]

Allah'ın bu sözü de onun bu âyette sayı bakımından çokluğu kastettiğine delildir. Ya da bu kimse bahse konu âyetin bir topluluktan haber veren söz yerine getirildiğini, kastın ise tek kişi olduğunu zannetmiştir. Az önce güzel bir beyitte söylediğimizin bir benzerinde olduğu gibi. Bu durumda da yine bu görüş sahibi hata etmiştir. Çünkü eğer söz bu anlam ile olursa mânasının bu olduğuna işaret eden bir delil olması gerekir.

1575 Bakara 2/109.
1576 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/548; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/204 (1081), Seleme tarikiyle; Türkî, 1/419.
1577 Bakara 2/109.
1578 Bakara 2/109.

c. {وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} "Kitap ehlinden birçoğu... isterler"

{وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ} *"Kitap ehlinden birçoğu... isterler."*[1579] sözünde ise kastedilen çok kişiden oluşan bir topluluk değil de tek kişi olduğuna işaret eden bir delil olmadığından âyetin tefsirini bu mânaya döndürmeyi ve âyetin zâhirinin işaret ettiği mânayı, kullanımda yaygın olmayan bir mânaya sevk etmeyi caiz görmek mümkün değildir (yani âyette kastedilenin Ka'b b. el-Eşref olduğunu söylemek âyetin zâhirine uygun düşmemektedir).

2. {حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} "içlerindeki kıskançlıktan ötürü"

Şanı yüce olan Allah'ın {حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} *"içlerindeki kıskançlıktan ötürü"* sözünün tefsiri:

a. {حَسَدًا} "kıskançlıktan ötürü"

Şanı yüce olan Allah {حَسَدًا} *"kıskançlıktan ötürü"*[1580] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ehl-i Kitap'tan çoğu, şanı yüce olan Allah'ın onların müminler hakkında istediklerini haber verdiği şeyi, imanlarından küfre dönmeyi, onlara haset ettikleri için ve onlara zulüm olsun diye isterler." **[2/420]**

Bu mânaya göre {حَسَدًا} *"kıskançlıktan ötürü"*[1581] kelimesi mansûbdur fakat kâfirlerin sıfatı olarak mansûb değildir. Bu kelime ancak lafzı, masterın lafzından başka olan sözün (yani {وَدَّ} *"isterler"*[1582] sözünün), mânasından da farklı olan mastar şeklinde gelmiştir (yani mef'ûl-i mutlak gelmiştir fakat mef'ûl-i mutlak, fiilin lafzından ya da mânasından türetilir, burada ise böyle olmamıştır). Tıpkı başkasına şöyle diyen birisinin sözü gibi: تَمَنَّيْتُ لَكَ مَا تَمَنَّيْتُ مِنَ السُّوءِ حَسَدًا مِنِّي لَكَ "Senin için istediğim kötülüğü seni kıskandığım için istedim." Bu cümledeki حَسَدًا kelimesi, حَسَدْتُكَ عَلَى ذَلِكَ "Seni bu nedenle kıskandım." diyenin bu sözünde kastettiği mânada mastar olmuş olur. Bu mâna üzere حَسَدًا kelimesi mansûb okunmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın;

1579 Bakara 2/109.
1580 Bakara 2/109.
1581 Bakara 2/109.
1582 Bakara 2/109.

{وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا}

"Kitap ehlinden birçoğu sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."[1583] sözünde de bu mâna vardır: Allah'ın size verdiği başarı, dininde ferâset ve Allah'a ve Peygamberi'ne iman etmenizi size lütfetmesi, size olan merhameti ve şefkati nedeniyle içinizden birinizi size gönderdiği elçisi kılarak size ayrıcalık tanıması ve bu elçiyi onlardan göndermemesi ve böylece sizin onlara tâbi olmamanız nedeniyle Ehl-i Kitap sizi kıskandılar. İşte Allah Teâlâ'nın {حَسَدًا} *"kıskançlıktan ötürü"*[1584] sözü bu mânada bir mastardır.

b. {مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} "içlerindeki"

Allah Teâlâ'nın {مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} *"içlerindeki"*[1585] sözüne gelince... O, bu sözü ile şu mânayı kastetmektedir: "Kendileri tarafından/kendilerince." Tıpkı "Benim senin yanında/sende" anlamında لِي عِنْدَكَ كَذَا وَكَذَا "Benim sende şu şu haklarım var." diyenin bu söylediği gibi.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[١٧٨٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «قَوْلُهُ: {مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} قَالَ: مِنْ قِبَلِ أَنْفُسِهِمْ.»

1789. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' b. Enes {مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} *"içlerindeki"*[1586] sözünün "kendileri tarafından" anlamında olduğunu söylemiştir.[1587]

Ayrıca (bu âyetle), şanı yüce olan Allah müminlere Ehl-i Kitap'ın bizzat kendilerinin (içlerindeki kıskançlıktan ötürü) müminlerin küfre dönmelerini istediğini, katından bir bilgi olarak onların kitaplarında böyle bir şeyle emredilmediklerini ve yaptıkları hasedi Allah'ın kendilerine yasakladığını bildikleri halde yaptıklarını müminlere haber vermiştir. **[2/421]**

1583 Bakara 2/109.
1584 Bakara 2/109.
1585 Bakara 2/109.
1586 Bakara 2/109.
1587 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/205 (1085), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 1/421.

3. {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} "hak kendilerine belirdikten sonra"

Şanı yüce olan Allah'ın {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *"hak kendilerine belirdikten sonra"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *"hak kendilerine belirdikten sonra"*[1588] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ehl-i Kitap'tan -sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak döndürmeyi isteyen- bu çoğunluğa Muhammed'in (sav) peygamberliğinin, onun Rabbi katından getirdiği Kitab'ın ve kendisine çağırdığı dinin ve onlara kendisinden şüphe etmemeleri gereken hak bir din olduğunu açıkladığı İslâm'ın hak olduğu apaçık ortaya çıktıktan sonra..."

[Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٧٩٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْإِسْلَامَ دِينُ اللَّهِ.»

1790. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, şöyle demiştir: "{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *'hak kendilerine belirdikten sonra'*[1589] âyeti 'Onlara Muhammed'in (sav) Allah'ın elçisi olduğu ve İslâm'ın Allah'ın dini olduğu onlar için apaçık ortaya çıktıktan sonra' anlamındadır."[1590]

[١٧٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ}. يَقُولُ: تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

1791. Bize Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o, babasından Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ

1588 Bakara 2/109.

1589 Bakara 2/109.

1590 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/107, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/422.

{الْحَقُّ ‘*hak kendilerine belirdikten sonra*’[1591] âyeti ‘Yanlarında yazılı olarak buldukları Tevrat’ta ve İncil’de Muhammed’in (sav) Allah’ın elçisi olduğu kendilerine hak olarak belirdikten sonra’ anlamındadır.”[1592]

[١٧٩٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ؛ وَزَادَ فِيهِ: فَكَفَرُوا بِهِ حَسَدًا وَبَغْيًا، إِذْ كَانَ مِنْ غَيْرِهِمْ.

1792. Bana Ammâr (b. Hasan), İbn Ebî Ca‘fer, o, babası tarikiyle Rebî‘’den yukarıdaki rivayetin aynısını rivayet etmiştir. Ancak rivayette, “Peygamber’in (sav) peygamberliğini haset ve düşmanlıkları nedeniyle inkâr ettiler. Çünkü o, kendileri dışında bir topluluktan peygamber olarak gelmişti” ifadesi ilave olarak yer almıştır.

[١٧٩٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} قَالَ: الْحَقُّ: هُوَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ فَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ هُوَ الرَّسُولُ.»

1793. Bana Musa’nın, Amr tarikiyle Esbât’tan rivayet ettiğine göre Süddî {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *“hak kendilerine belirdikten sonra”*[1593] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Âyette geçen ‘hak’, Muhammed’dir (sav). Onlara, onun peygamber olduğu apaçık belirmiştir.” **[2/422]**

[١٧٩٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} قَالَ: قَدْ تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ.»

1794. Bana Yunus’un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *“hak kendilerine belirdikten sonra”*[1594] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Onlara, onun Allah’ın Peygamberi olduğu apaçık belirmiştir.”

1591 Bakara 2/109.

1592 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/205 (1087. rivayetin ardından), Ebû Zür‘a tarikiyle Amr b. Hammâd’dan; Türkî, 1/422.

1593 Bakara 2/109.

1594 Bakara 2/109.

Allah Teâlâ bu beyânı ile söz konusu bu âyette kıssalarını anlattığı Ehl-i Kitap'ın Allah'ı ve Peygamberi'ni inkâr etmelerinin bir inat olduğuna ve onların bildikleri ve tanıdıkları halde Allah'a iftira eden müfteriler olduklarına işaret etmiştir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٧٩٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: مِنْ بَعْدِ مَا أَضَاءَ لَهُمُ الْحَقُّ لَمْ يَجْهَلُوا مِنْهُ شَيْئًا، وَلَكِنَّ الْحَسَدَ حَمَلَهُمْ عَلَى الْجَحْدِ. فَغَيَّرَهُمُ اللَّهُ وَلَامَهُمْ وَوَبَّخَهُمْ أَشَدَّ الْمَلَامَةِ.»

1795. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ} *"hak kendilerine belirdikten sonra"*[1595] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah bu âyette şöyle demektedir: 'O hak olarak kendilerine aşikâr olduktan sonra kendisi hakkında bilmedikleri hiçbir şey kalmadı. Ancak haset onları inkâra zorladı. Allah da onları (onlar hakkındaki hükmünü) değiştirmiş, onları şiddetle lanetlemiş ve azarlamıştır."[1596]

4. {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} "Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} *"Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün."* sözünün tefsiri:

a. {فَاعْفُوا} "Siz şimdilik affedin"

Şanı yüce olan Allah {فَاعْفُوا} *"affedin"*[1597] sözüyle şunu kastetmiştir: "Dininiz hakkında sizi ondan alıkoymak ve imanınızdan sonra sizi ondan döndürmek için size tavsiye ettikleri görüşlerde size yaptıkları kötülük ve hatalarından ve yine Peygamberinize geçmişte onların söyledikleri;

1595 Bakara 2/109.
1596 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/205 (1086), Ebû Küreyb tarikiyle; Türkî, 1/423.
1597 Bakara 2/109.

{وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ}

'Dillerini eğip bükerek ve 'İşit, işitmez olası!' 'Râ'inâ'[1598] sözlerinden vazgeçip affedin ve {وَاصْفَحُوا} *'hoşgörün.'*[1599] bu konudaki cahillikleri nedeniyle onları hoşgörün; {حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} *'Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar'*[1600] onlar hakkında dilediği emrini size bildirip istediği hükmü verinceye kadar (onları affedin ve hoşgörün.)" **[2/423]**

b. Nesh

Daha sonra şanı yüce olan Allah onlar hakkında hükmünü bildirdi ve emrini getirerek Peygamberi'ne (sav) ve ona inanan müminlere şöyle buyurdu:

{قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ}

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."[1601]

Böylece Allah bu âyetle yukarıdaki âyette yer alan onları affetme ve hoşgörme hükmünü müminlere, Ehl-i Kitap'a karşı onların ve müminlerin söyledikleri tevhid kelimesi aynı oluncaya ya da küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar onlarla savaşmayı farz kılarak neshetmiştir.

Bu konuyla ilgili şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٧٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَنَسْخُ ذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ}»

1598 Nisâ 4/46.
1599 Bakara 2/109.
1600 Bakara 2/109.
1601 Tevbe 9/29.

1796. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talhâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir."*[1602] âyetinin {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} *"Puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün."*[1603] âyetiyle neshedildiğini söylemiştir.[1604]

[١٧٩٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ}. فَأَتَى اللَّهُ بِأَمْرِهِ فَقَالَ: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ} حَتَّى بَلَغَ: {وَهُمْ صَاغِرُونَ} أَيْ صَغَارًا وَنِقْمَةً لَهُمْ؛ فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مَا كَانَ قَبْلَهَا: {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ}»

1797. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: " {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} *'Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün'*[1605] âyetinden sonra onlar hakkındaki emrini getirdi ve şöyle buyurdu: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenlerle savaşın.'*[1606] Râvi ayetin sonundaki {وَهُمْ صَاغِرُونَ} *'küçülerek (boyun eğerek)'*[1607] ifadesine kadar okudu. Bu ifade şu anlamdadır: 'Yani onlar için bir zillet ve ceza olarak.' İşte bu âyet kendinden önceki {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} *'Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün'*[1608] âyetini neshetmiştir."[1609]

1602 Bakara 2/109.

1603 Tevbe 9/5.

1604 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/206 (1089), Ebû Salih tarikiyle; Türkî, 1/424.

1605 Bakara 2/109.

1606 Söz konusu âyetin tamamının meâli şöyledir:

{قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ}

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın." (Tevbe 9/29)

1607 Tevbe 9/29.

1608 Bakara 2/109.

1609 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 132, Hemmâm tarikiyle Katâde'den; Türkî, 1/424.

[١٧٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ}. قَالَ: اعْفُوا عَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ حَتَّى يُحْدِثَ اللَّهُ أَمْرًا. فَأَحْدَثَ اللَّهُ بَعْدُ فَقَالَ: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ} إِلَى: {وَهُمْ صَاغِرُونَ}»

1798. Bize Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} *"Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün."*[1610] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Siz (şimdilik) Allah, Ehl-i Kitap hakkında bir hüküm getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Bu âyetten sonra Allah hükmünü ortaya koydu ve şöyle buyurdu:

{قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ}

'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenlerle savaşın.'[1611] Râvi, âyetin sonundaki {وَهُمْ صَاغِرُونَ} *'küçülerek (boyun eğerek) (kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın).'*[1612] ifadesine kadar okudu."[1613]

[١٧٩٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنَّا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} قَالَ: نَسَخَتْهَا: {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ}»

1799. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu ayeti {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} *"Puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün"*[1614] âyeti neshetmiştir."[1615] **[2/424]**

1610 Bakara 2/109.
1611 Tevbe 9/29.
1612 Tevbe 9/29.
1613 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/206 (1090. rivayetin ardından) Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 1/424.
1614 Tevbe 9/5.
1615 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/55; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 137, Abdürrezzâk'ın tarikiyle; Türkî, 1/425.

[١٨٠٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ} قَالَ: هَذَا مَنْسُوخٌ، نَسَخَهُ {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَهُمْ صَاغِرُونَ}»

1800. Bana Musa'nın Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِ} *"Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün."*[1616] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet;

{قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ}

'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenlerle savaşın.'[1617] âyetiyle neshedilmiştir. Râvi, âyetin sonundaki {وَهُمْ صَاغِرُونَ} *'küçülerek (boyun eğerek) (kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın).'*[1618] ifadesine kadar okudu."[1619]

5. {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir."* sözünün tefsiri:

Ebû Cafer et-Taberî şöyle der: Biz daha önce geçtiği yerde الْقَدِيرُ kelimesinin mânasının "güçlü" demek olduğuna işaret etmiştik.[1620] Buna göre burada âyetin mânası şöyledir: "Allah -durumlarını açıkladığım Ehl-i Kitap ve onların dışındakilerden hepsine- dilediği ve istediği herkese gücü yetendir. İsterse Rablerine karşı inatlarından dolayı onlardan intikam almayı diler, onların hidâyetini dilerse de sizi hidâyetiyle imana ulaştırdığı gibi onları da hidâyete ulaştırır. Dilediği hiçbir şey O'na güç gelmez ve yapmak istediği hiçbir iş O'na imkânsız değildir. Çünkü yaratma da emir de O'nundur."

1616 Bakara 2/109.
1617 Tevbe 9/29.
1618 Tevbe 9/29.
1619 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/206 (1090. rivayetin ardından); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 106, Amr tarikiyle; Türkî, 1/425.
1620 Bk. Türkî, 2/403, 425.

[BAKARA SÛRESİ 110. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür." (Bakara 2/110)

1. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ} "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ} *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz."* sözünün tefsiri:

a. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin"

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Biz daha önce geçtiği yerde namazı ikâme etmenin mânasının, namazı usullerine ve farzlarına riâyet ederek hakkıyla eda etmek olduğuna ve {الصَّلَاةَ} *"namaz"*[1621] kelimesinin tefsirine ve aslının ne olduğuna işaret ettiğimiz gibi yine zekâtı vermenin mânasının "verenin gönül rızası ile farz ve yükümlü kılındığı şekliyle vermesi" olduğuna zekâtın mânası konusunda farklı görüşler ortaya koyanların ihtilaflarına ve bu konuda tercih ettiğimiz görüşün sahih olduğuna dair delillere işaret ettik. Bunları burada tekrar etmek istemiyorum.[1622] **[2/425]**

1621 Bakara 2/110.

1622 Taberî'nin bu konuda daha önce geçen izahları için bk. 1/247, 611 ve devamı; Türkî, 2/426.

b. {وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ} "Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz"

Allah Teâlâ'nın {وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ} *"Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz."*[1623] sözüne gelince... Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Hayatınızda her ne sâlih amel işlemişseniz ve vefatınızdan önce âhiretinizde kendi nefsiniz için her ne biriktirip önceden sunarsanız bu yaptıklarınızın sevabını kıyamet günü Rabbiniz katında bulacaksınız ve O, bunlara karşılık size mükâfatınızı verecek."

Âyette geçen الْخَيْرُ: Allah'ın razı olduğu ameldir.

Allah âyette ayrıca {تَجِدُوهُ} *"onu bulursunuz."*[1624] demiştir. Bunun anlamı; "Onun sevabını bulursunuz" demektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٨٠١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {تَجِدُوهُ} يَعْنِي: تَجِدُوا ثَوَابَهُ عِنْدَ اللَّهِ.»

1801. Bana Ammâr b. Hasan'dan İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' Allah'ın {تَجِدُوهُ} *"onu bulursunuz."*[1625] sözüyle "(yaptığınız iyiliklerin) karşılığını Allah katında bulursunuz" anlamını kastettiğini söylemiştir.[1626]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyeti işitenin kendinden kastedilen mânayı âyetin zâhirinin işareti ile anlayacağı için ثَوَابٌ kelimesi âyette ayrıca zikredilmemiştir.

Ömer b. Lece'nin şu söylediği gibi:

وَسَبَّحَتِ الْمَدِينَةُ لَا تَلُمْهَا ... رَأَتْ قَمَرًا بِسُوقِهِمُ نَهَارًا

Medine halkı Allah'ı tesbih etti (Sübhanallah! dedi) onları kınama!
Onlar çarşılarında güpegündüz bir ay gördüler[1627]

1623 Bakara 2/110.
1624 Bakara 2/110.
1625 Bakara 2/110.
1626 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/206 (1092. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/426.
1627 Şiirin tahrici daha önce 1/287'de geçmiştir. Türkî, 2/426.

Şâir bu beytinde, "Medine" derken "Medine halkını" kastetmiştir. Şanı yüce olan Allah da burada onlara emrettiği namaz kılma ve zekât verme gibi ibadetleri ve kendileri için hayırlar sunmalarını bunlarla Yahudilerin sözlerini dinleyerek yaptıkları hatadan, onlara destek verenlerin de bu desteklerinden (onun günahından) ve Resûlullah'a (sav) hitaplarında "Râinâ" diyerek kaba davrananların bu kabalıklarının vebalinden temizlenmeleri için emretmiştir. Çünkü namazları hakkıyla kılmak, günahlara kefaret olduğu gibi zekâtı vermek de ruhlarını ve bedenlerini günahların kirlerinden temizler. Birtakım hayırları dünyada iken âhiret için önceden sunmada ise Allah'ın rızasını kazanmayı elde etme vardır. **[2/426]**

2. {إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} "Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızı görür"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} *"Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızı görür."* sözünün tefsiri:

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'ın bu âyetlerle kendilerine hitapta bulunduğu müminlere, onlar ne zaman açıktan ya da gizlice bir hayır yapar ya da kötülük işlerlerse onu gördüğünü, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığını ve iyiliğe karşılığını verdiği gibi kötülüğe de misliyle cezasını vereceğini haber vermesidir.

Her ne kadar bu söz haber yerine söylenmiş bir söz olsa da onun mânasında Allah'ın vaadi ve va'îdi (mükâfat ve cezası), emri ve kınaması vardır. Bu, Allah'ın kendisine taatte çabalamaları için müminlere onların bütün yaptıklarını gördüğünü bildirdirdiği anlamına gelmektedir. Çünkü onların yaptıkları bu ameller, O'nun katında kendilerine sevap vermek için biriktirilmektedir.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

{وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ}

"Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz."[1628]

Yine aynı şekilde bu âyet, onların kendisine karşı günah işlemekten sakınmaları için Allah'ın onlara bütün yaptıklarını bildiğini haber vermesidir.

1628 Bakara 2/110.

Çünkü Allah, işleyen kimseye ceza vereceğini kendisine bildirdikten sonra o günahı işleyeni bilmektedir. Şanı yüce olan Rabbimizin kendisi hakkında tehditte bulunduğu şeylere gelince… Bunlar, yasaklanmış(lar) olup sevap vaad ettiği şeyler ise yapılması emredilmiş olanlardır.

a. {بَصِيرٌ} "Besîr: görür"

Allah Teâlâ'nın {بَصِيرٌ} *"görür."*[1629] sözüne gelince, bu sözün aslı مُبْصِرٌ "gören, farkında olan" olup bunun yerine بَصِيرٌ denilmiştir.

Tıpkı مُبْدِعٌ "yaratan" yerine بَدِيعٌ ve مُؤْلِمٌ "acı veren" yerine أَلِيمٌ denildiği gibi.

[BAKARA SÛRESİ 111. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

"Bir de (Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek' dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.'" (Bakara 2/111)

1. {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} "Bir de (Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek' dediler. Bu, onların kuruntuları!"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} *"Bir de (Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek' dediler. Bu, onların kuruntuları!"* sözünün tefsiri:

a. {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ} "…cennete girmeyecek' dediler"

Şanı yüce olan Allah {وَقَالُوا} *"Dediler"*[1630] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yahudi ve Hıristiyanlar dediler ki: {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ} *'Cennete asla girmeyecek.'*[1631]" **[2/427]**

1629 Bakara 2/110.
1630 Bakara 2/111.
1631 Bakara 2/111.

Eğer bir kimse şöyle derse: "Yahudiler, Hıristiyanların Allah'ın sevabından nasipleri olmadığını Hıristiyanlar da aynı şekilde Yahudilerin Allah'ın sevabından bir nasipleri olmadığını söyledikleri halde bu iki grubun da sözleri birbirinden farklı olduğu halde nasıl olur da Allah bu âyette ikisini bir arada kullanmıştır? (Yani ikisinin de cennete giremeyeceğini âyette birlikte ifade etmiştir.)"

Ona şöyle cevap verilir: Âyetin anlamı, senin ileri sürdüğün görüşün tersinedir. Allah âyette sadece şunu kastetmiştir: "Yahudiler dediler ki: 'Cennete Yahudilerden başkası asla giremeyecektir.' Hıristiyanlar da dediler ki: 'Hıristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecektir.'" Ancak âyetin anlamı; muhataplarınca anlaşıldığından dolayı her iki grup da kendileri hakkında verilen haber konusunda birlikte zikredilmiş ve {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ} *"'Cennete asla girmeyecek.' dediler."*[1632] buyrulmuştur.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٨٠٢][1633] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} الْآيَةَ. قَالَتِ الْيَهُودُ: لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَهُودِيًّا، وَقَالَتِ النَّصَارَى: لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا.»

1802. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"Bir de (Yahudiler) 'Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek' dediler."*[1634] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler dediler ki: 'Cennete Yahudilerden başkası asla gireyemecektir.' Hıristiyanlar da dediler ki: 'Hıristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecektir.'"[1635]

1632 Bakara 2/111.

1633 Türkî nüshasında yer alan bu rivayet Şâkir baskısında yer almamaktadır. Krş. Şâkir, 2/507.

1634 Bakara 2/111.

1635 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/205 (1087. rivayetin ardından) Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/428.

b. {إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} "Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası"

Allah Teâlâ'nın {مَنْ كَانَ هُودًا} *"Yahudi ... "*[1636] sözüne gelince... هُودٌ kelimesi hakkında iki görüş vardır:

1- Bunlardan **birincisi:** هَائِدٌ kelimesinin çoğulu olarak geldiği görüşüdür. Tıpkı عُوطٌ kelimesinin عَائِطٌ "bağırıp çağıran" kelimesinin çoğulu olarak, عُوذٌ kelimesinin عَائِذٌ sığınan" kelimesinin çoğulu olarak ve حُولٌ kelimesinin حَائِلٌ "engel/ayıran" kelimesinin çoğulu olarak geldiği gibi gelmesi ve hem müzekker hem de müenneste aynı lafızla çoğul olarak kullanılmasıdır. الْهَائِدُ tövbe edip hakka dönendir. **[2/428]**

2- Diğeri ise; çoğul yerine geçen mastar bir kelime olmasıdır. Tıpkı şöyle denildiği gibi: رَجُلٌ صَوْمٌ "Oruç tutan bir adam", قَوْمٌ صَوْمٌ "Oruç tutan bir topluluk" ve رَجُلٌ فِطْرٌ "İftar eden bir adam", قَوْمٌ فِطْرٌ "İftar eden bir topluluk" ve نِسْوَةٌ فِطْرٌ "İftar eden kadınlar."

c. Kıraat

Şöyle de denilmiştir: "{إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا} *'Yahudi ... başkası'*[1637] sözü إِلَّا مَنْ كَانَ يَهُودِيًّا anlamındadır. Ancak zâid olan yâ harfi hazfedilmiş ve Yahudilik anlamındaki يَهُودًا ifadesi yerine fiile dönülmüş (fiil getirilmiş) ve {هُودًا} *'Hıristiyanlar'*[1638] denilmiştir."

Yine {إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} kelimesinin Übey b. Ka'b'ın kıraatinde إِلَّا مَنْ كَانَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا şeklinde olduğu da söylenmiştir.[1639]

Biz daha önce geçtiği yerde النَّصَارَى kelimesinin niçin bu şekilde isimlendirildiğini ve neden bu iki kelimenin {هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"Yahudi ve Hıristiyanlar"*[1640] birlikte kullanıldığını açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak için yeniden açıklamıyorum.[1641]

1636 Bakara 2/111.
1637 Bakara 2/111.
1638 Bakara 2/111.
1639 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/73. Burada söz konusu okuyuşun İbn Mes'ûd'un kıraati olduğu yer almaktadır. Türkî, 1/429.
1640 Bakara 2/111.
1641 Bk. Türkî, 2/32-34; 429.

d. {تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} "Bu, onların kuruntuları!"

Allah Teâlâ'nın {تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} *"Bu, onların kuruntuları!"*[1642] sözüne gelince, şanı yüce olan Allah bu sözle {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek."*[1643] diyenlerin sözünü (anlamını) haber vermektedir. Öyle ki bu söz, onların Allah hakkında haksız yere delilsiz ve ispatsız olarak ileri sürdükleri ve iddia ettikleri şeyin doğruluğuna dair hiçbir gerçek bilginin olmadığı, ancak onların ortaya attıkları bâtıl şeyler ve yalancı nefislerinin uydurduğu kuruntulardır.

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

[١٨٠٢]/١[1644] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} أَمَانِيُّ يَتَمَنَّوْنَهَا عَلَى اللَّهِ كَاذِبَةٌ.»

1802/1. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde; {تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} *"Bu, onların kuruntuları!"*[1645] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bunlar) onların Allah hakkında uydurdukları yalan kuruntulardır."[1646]

[١٨٠٣]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} قَالَ: أَمَانِيُّ تَمَنَّوْا عَلَى اللَّهِ بِغَيْرِ الْحَقِّ.»

1803. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' Allah'ın {تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ} *"Bu, onların kuruntuları!"*[1647] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onların Allah hakkında haksız yere uydurdukları kuruntulardır."[1648]

1642 Bakara 2/111.

1643 Bakara 2/111.

1644 Yukarıdaki 1802 numaralı rivayet Türkî baskısında yer alıp Şâkir baskısında yer almadığından rivayetlerin numaralandırılmasında da Şâkir baskısı esas alındığından sıralamayı bozmamak ve Şâkir baskısı ile uyumlu olarak devam ettirmek için bu rivayet 1802/1 şeklinde numaralandırılmıştır.

1645 Bakara 2/111.

1646 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/207 (1095. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/429.

1647 Bakara 2/111.

1648 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/207 (1095. rivayetin ardından) İbn Ebî Cafer tarikiyle; Türkî, 2/429.

2. {قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.'"* sözünün tefsiri: **[2/429]**

Bu söz şanı yüce olan Allah'ın, Peygamberi'ne (sav) {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek."*[1649] diyenleri Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar olarak hepsini, bütün dinler arasında âdil bir işe çağırması emridir. Bu iş onların ileri sürdükleri {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek."*[1650] iddialarına dair delil getirmeleridir. Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle demektedir: "Ey Muhammed! Cennete (Yahudilere göre) Yahudi ve (Hıristiyanlara göre) Hıristiyanlardan başkasının girmeyeceğini ileri sürenlere -onların dışındaki diğer insanlara değil- de ki: 'Eğer iddianızda -cennete (Yahudilere göre) Yahudi ve (Hıristiyanlara göre) Hıristiyanlardan başkasının girmeyeceği konusunda- doğru sözlü iseniz haydi ileri sürdüğünüz bu iddianızla ilgili delilinizi getirin de sizin söylediklerinizi kabul edelim.'"

a. {بُرْهَانَكُمْ} "Burhân"

الْبُرْهَانُ kelimesinin anlamı ise; "Açıklama, delil ve apaçık kanıt" demektir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٨٠٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} هَاتُوا بَيِّنَتَكُمْ.»

1649 Bakara 2/111.
1650 Bakara 2/111.

1804. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} *"delilinizi getirin.'"*[1651] sözünün "Açık kanıt(lar)ınızı getirin" anlamında olduğunu söylemiştir.[1652]

[١٨٠٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} هَاتُوا حُجَّتَكُمْ.»

1805. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah Teâlâ'nın {هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} *"delilinizi getirin.'"*[1653] sözünün; "De ki: 'Haydi o zaman delilinizi getirin'" anlamında olduğunu söylemiştir.[1654]

[١٨٠٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} قَالَ: حُجَّتَكُمْ.»

1806. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} *"delilinizi getirin.'"*[1655] sözünün "De ki: 'Haydi o zaman delilinizi getirin'" anlamında olduğunu söylemiştir.[1656]

[١٨٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} أَيْ حُجَّتَكُمْ.»

1807. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o da babasından rivayet ettiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} *"De ki: 'Delilinizi getirin.'"*[1657] sözünün "De ki: 'Haydi o zaman delilinizi getirin.'" anlamında olduğunu söylemiştir.[1658] **[2/430]**

1651 Bakara 2/111.

1652 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/207 (1097. rivayetin ardından) Şeybân tarikiyle Katâde'den bu rivayetin bir benzerini; Türkî, 2/430.

1653 Bakara 2/111.

1654 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/207 (1096. rivayetin ardından) Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/430.

1655 Bakara 2/111.

1656 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/207 (1096. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/430.

1657 Bakara 2/111.

1658 İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 1/207 (1096. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/431.

Bu âyet ({قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.'"*[1659]) her ne kadar zâhiri {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek."*[1660] diyenleri bu konuda ileri sürdükleri iddialarına dair bir delil getirmeye çağırsa da aslında bu âyet Allah'ın ileri sürdükleri bu iddialarında onları yalanlamasıdır. Çünkü onların ileri sürdükleri bu iddialarına dair delil getirmeye güçleri asla yetmiyordu.

Allah'ın {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ} *"Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."*[1661] sözü, Allah'ın kendilerinden bahsettiği Yahudi ve Hıristiyanları, iddiaları konusunda yalanlama mânası olduğuna dair bizim söylediğimizi açıklamaktadır.

{قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} *"De ki: 'Delilinizi getirin.'"*[1662] sözünün tefsirine gelince bu söz şu anlamdadır: "Delillerinizi getirin ve onları sunun."

[BAKARA SÛRESİ 112. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

"Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara 2/112)

1. {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ} "Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."

Şanı yüce olan Allah'ın {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ} *"Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."* sözünün tefsiri:

1659 Bakara 2/111.
1660 Bakara 2/111.
1661 Bakara 2/112.
1662 Bakara 2/111.

a. {بَلَى} "Hayır, öyle değil!"

Şanı yüce olan Allah {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ} *"Hayır, öyle değil! Kim (özünü Allah'a) teslim ederse..."*[1663] sözüyle şunu kastetmektedir: "Durum; {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} *'(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek'*[1664] iddiasında bulununanların dediği gibi değildir. Aksine kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse, o, cennete girecek ve ve orada nimetlendirilecektir."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٨٠٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «أَخْبَرَهُمْ أَنَّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ هُوَ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ الْآيَةَ.»

1809. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah onlara, özünü Allah'a teslim edenlerin cennete gireceğini haber vermiştir."[1665]

Biz daha önce geçtiği yerde {بَلَى} *"Hayır, öyle değil"*[1666]in mânasının ne olduğunu açıklamıştık. **[2/431]**

b. {مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} "Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."

Allah Teâlâ'nın {مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} *"Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."*[1667] sözüne gelince, Allah bu sözüyle kişinin itaatkâr olan özünün Müslüman olarak Allah'a taate boyun eğmesi ve emrine itaat etmesini kastetmektedir. الْإِسْلَامُ kelimesinin aslı teslim olmak, boyun eğmektir. Çünkü bu kelime اسْتَسْلَمْتُ لِأَمْرِهِ sözündeki mânadadır. Bu da onun emrine boyun eğmektir. Müslüman, bütün azaları ile Rabbinin taatine boyun eğdiği için "Müslüman" diye isimlendirilmiştir.

1663 Bakara 2/112.

1664 Bakara 2/111.

1665 Rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında [1808] sıra numarası atlanmıştır. Biz de sıralamayı bozmamak için bu şekilde numaralandırdık ve Şâkir baskısındaki sıralamayı esas alarak devam ettik. Krş. Şâkir, 2/510.

1666 Bakara 2/112.

1667 Bakara 2/112.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٨١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} يَقُولُ: أَخْلَصَ لِلَّهِ.»

1810. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o da babasından rivayet ettiğine göre Rebî' {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} *"Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."*[1668] âyetinin "Allah'a karşı samimi olanlar" anlamında olduğunu söylemiştir.[1669]

Yine Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in şu sözünde olduğu gibi:

وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمَتْ ... لَهُ الْمُزْنُ تَحْمِلُ عَذْبًا زُلَالَا

Özümü o kimseye teslim ettim
O ki tatlı, akıcı ve soğuk-saf sular yüklenmiş
olan bulutun kendisine boyun eğdiği[1670]

Şâir bu beytinde şunu kastetmektedir: "Allah'ın taatine boyun eğmiş yağmur bulutu gibi O'na taate boyun eğdim ve itaat ettim."

Şanı yüce olan Allah {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} *"Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah'a teslim ederse..."*[1671] sözüyle bütün azalarıyla birlikte yüzünü Allah'a teslim eden kimseden bahsederken özellikle yüzünden haber vermiştir. Çünkü insanın azalarının en mükerrem olanı yüzüdür, saygı ve değer bakımından en üstünüdür. İnsan bedenindeki uzuvlarından en değerli olan yüzünü bir şeye eğdiği zaman bedenindeki diğer uzuvları ona haydi haydi boyun eğer. Bundan dolayı Araplar konuşmalarında bir şeyden haber verirken onun yüzüne izafe ederler. Onlar bununla bir şeyin kendisini ve aynını (yani bedenin tümünü) kastederler. **[2/432]**

1668 Bakara 2/112.
1669 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/208 (1099. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/432.
1670 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/231; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğânî*, 3/138; Türkî, 2/432.
1671 Bakara 2/112.

Tıpkı A'şâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

أُؤَوِّلُ الْحُكْمَ عَلَى وَجْهِهِ ... لَيْسَ قَضَائِي بِالْهَوَى الْجَائِرِ

Ben hükmü(mü) bir şeyin kendisine göre açıklarım
Benim hükmüm heva ve zulüm değildir[1672]

Şâir عَلَى وَجْهِهِ sözüyle şunu kastediyor: "O kişinin sözünün hakkaniyetine ve doğruluğuna göre demektir."

Tıpkı Zürrumme'nin şu dediği gibi:

فَطَاوَعْتُ هَمِّي وَانْجَلَى وَجْهُ بَازِلٍ ... مِنَ الْأَمْرِ لَمْ يَتْرُكْ خِلَاجًا بُزُولُهَا

Nefsime ve onun telkinlerine boyun eğdim de kesin ve şüphe arasını ayırarak işin iç yüzünü (gerçeği) benim için ortaya çıkardı
Ve bana karar verme konusunda bir imkân bırakmadı"[1673]

Şâir bu beyitte "işin iç yüzü, gerçeği ortaya çıktı" vb. bir mâna kastetmektedir. Çünkü her şeyin güzelliği veya çirkinliği yüzüne yansır. Şâirin bir şeyi tanımlamada onun yüzünü söylemesi onun bizzat kendisini açıklamak içindir. Şanı yüce olan Allah'ın {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} *"Hayır, öyle değil! Kim özünü Allah'a teslim ederse..."*[1674] sözü de böyledir. Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Bilakis kim kendisini Allah'a teslim eder ve bedeni O'na itaatle boyun eğerse o bedenini O'na teslim etmekle itaatini en güzel şekilde yapmıştır ve O'nun mükâfatı Rabbinin katındadır. Allah, kişinin yüzünü söyleyerek bedenini kastetmiştir. Çünkü bu söz, yüzün söylenmesiyle neyin kastedildiğine işaret etmektedir.

c. {وَهُوَ مُحْسِنٌ} "iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak"

Allah Teâlâ'nın {وَهُوَ مُحْسِنٌ} *"iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak"*[1675] sözüne gelince... O, bununla şunu kastediyor: "İyilik yaptığı bir durumda." Âyetin tefsiri de şöyledir: "Aksine kim kulluğunda ve ibadetinde bu konudaki işlerinde iyilik yaparak ihlaslı olursa (onun mükâfatı Rabbinin katındadır)."

1672 A'şâ, *Dîvânu A'şâ*, s. 143; Türkî, 2/432.
1673 Zürrumme, *Dîvânu Zürrumme*, 2/938; Türkî, 2/433.
1674 Bakara 2/112.
1675 Bakara 2/112.

2. {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."* sözünün tefsiri:

a. {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ} "Onun mükâfatı Rabbinin katındadır"

Şanı yüce olan Allah {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ} *"Onun mükâfatı Rabbinin katındadır."*[1676] sözüyle şunu kastediyor: "Özünü/bütün benliğini iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak Allah'a teslim ederse onun Rabbine bu teslimiyeti ve itaatının mükâfatı ve sevabı âhiret gününde Allah katındadır." **[2/433]**

b. {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} "Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir"

Yine Allah Teâlâ {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} *"Artık onlara korku yoktur."*[1677] sözüyle şunu kastetmektedir: "Özlerini iyilik yaparak ve dini Allah'a has kılarak O'na teslim eden Müslümanlara bu teslimiyetleri ve Allah'a sundukları (sâlih) amellerinden dolayı âhirette Allah'ın cezalandırmasından ve cehennemin azabından dolayı korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."

c. {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onlar üzülmeyeceklerdir"

Allah Teâlâ {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Onlar üzülmeyeceklerdir."*[1678] sözüyle şunu kastediyor: "Dünyada arkalarında bıraktıkları şeylere üzülmedikleri gibi Allah'ın kendisine itaat edenlere hazırladığı nimetlere ulaşmaktan da men edilmezler."

Bununla beraber şanı yüce olan Allah daha önce {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ} *"Onun mükâfatı Rabbinin katındadır."*[1679] dediği halde {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Artık onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir."*[1680] demiştir (yani {فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ} *"Onun mükâfatı Rabbinin katındadır."*[1681]

1676 Bakara 2/112.
1677 Bakara 2/112.
1678 Bakara 2/112.
1679 Bakara 2/112.
1680 Bakara 2/112.
1681 Bakara 2/112.

sözündeki zamirler müfred (tekil) getirildiği halde devamındaki {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Artık onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir."*[1682] sözündeki zamirler çoğul getirilmiştir). Çünkü {بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ} *"Hayır, öyle değil! Kim özünü Allah'a teslim ederse..."*[1683] âyetindeki {مَنْ} *"Kim"*[1684] tek bir lafız olduğu halde çoğul mâna ifade etmektedir. {فَلَهُ أَجْرُهُ} *"Onun mükâfatı."*[1685] sözünde müfred (tekil) lafız getirilmişken {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} *"Artık onlara korku yoktur."*[1686] sözündeki çoğul kullanım mânayı çoğul yapmak için getirilmiştir.

[BAKARA SÛRESİ 113. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾

"Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler. Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar. (Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir." (Bakara 2/113)

1. {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} "Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ} *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler."* sözünün tefsiri:

1682 Bakara 2/112.
1683 Bakara 2/112.
1684 Bakara 2/112.
1685 Bakara 2/112.
1686 Bakara 2/112.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bize rivayet edildiğine göre bu âyet her iki Kitap ehlinden de Resûlullah (sav) hakkında birbirleriyle tartışan ve bu sözü birbirlerine söyleyenler hakkında inmiştir. **[2/434]**

a. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨١١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ:»لَمَّا قَدِمَ أَهْلُ نَجْرَانَ مِنَ النَّصَارَى عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَتَتْهُمْ أَحْبَارُ يَهُودَ، فَتَنَازَعُوا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَافِعُ بْنُ حُرَيْمِلَةَ: مَا أَنْتُمْ عَلَى شَيْءٍ؛ وَكَفَرَ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَبِالْإِنْجِيلِ. فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ نَجْرَانَ مِنَ النَّصَارَى: مَا أَنْتُمْ عَلَى شَيْءٍ؛ وَجَحَدَ نُبُوَّةَ مُوسَى وَكَفَرَ بِالتَّوْرَاةِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمَا: {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} إِلَى قَوْلِهِ: {فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ}«

1811. Bize İbn Humeyd'in Seleme; Ebû Küreyb'in, Yunus b. Bükeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre ikisi birlikte şöyle demişlerdir: "Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed'in bana, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Necrân Hıristiyanları Resûlullah'ın (sav) huzuruna gelince Yahudi hahamlar da geldiler ve Resûlullah'ın (sav) huzurunda tartıştılar. Râfi' b. Hureymile,

'Siz hak bir şey üzere değilsiniz.' dedi ve İsa b. Meryem'i (as) ve İncil'i inkâr etti. Necrânlılardan bir kişi de Yahudilere:

'Asıl siz hak bir şey üzere değilsiniz.' deyip Hz. Musa'nın peygamberliğini ve Tevrat'ı inkâr etti. Onların bu sözleri üzerine şanı yüce olan Allah;

{وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ}

'Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler.'[1687] âyetini sonundaki {فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ} *'Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, (kıyamet gününde hükmü Allah verecektir).'*[1688] kısmına kadar indirdi."[1689]

[١٨١٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ}. قَالَ: هَؤُلَاءِ أَهْلُ الْكِتَابِ الَّذِينَ كَانُوا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1812. Bana Ammâr'dan gelen bir haberde İbn Ebî Cafer'in, babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} *'Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler.'*[1690] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette bahsedilenler Peygamber (sav) dönemindeki Ehl-i Kitap'tır."[1691]

Âyetin tefsirine gelince şu şekildedir: "Yahudiler şöyle dediler: 'Hıristiyanlar dinlerinde doğru bir şey üzere değildirler.' Hıristiyanlar da şöyle dediler: 'Yahudiler dinlerinde doğru bir şey üzere değildirler.'" **[2/435]**

Allah bu âyette onların söylediği bu sözleri onlardan her bir grubun, Kitab'ın doğruluğuna ve onun Allah katından olduğuna dair Kitab'ın hükmünü tahrif ettiklerini, katından onlar hakkında bir bilgilendirme olarak müminlere haber vermiştir. Yine bununla birlikte onların Allah'ın Kitap'ta indirdiği farzlarını inkâr ettiklerini bu âyette haber vermiştir. Çünkü Hıristiyanların sıhhatini ve hak Kitap olduğunu kabul ettikleri İncil, Tevrat'ta

1687 Bakara 2/113.
1688 Bakara 2/113.
1689 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/549; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/208 (1103), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/435.
1690 Bakara 2/113.
1691 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/208 (1105. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/435.

Musa'nın (as) peygamberliğine dair yer alan hükmü ve Allah'ın İsrâiloğulları'na onda farz kıldığı emirleri doğruluyor ve aynı şekilde Yahudilerin sıhhatini ve hak Kitap olduğunu kabul ettikleri Tevrat da İsa'nın (as) peygamberliğini ve Allah'ın onda indirdiği hükümleri ve farzları tasdik ediyordu. Ancak buna rağmen her bir grup diğerine, Allah'ın {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler."*[1692] âyetinde kendilerinden haber verdiği sözü, kendi Kitaplarını okudukları halde söylemiştir ki o okudukları kendi Kitapları onların bu sözlerinin yalan olduğu hakkında aleyhlerine şahitlik eder (yani Yahudi ve Hıristiyanlar birbirlerine söyledikleri bu sözleriyle aslında kendi Kitaplarında yer alan hakikati yalanlamışlardır).

Böylece şanı yüce olan Allah, bu iki gruptan her birinin söylediği bu sözü söylerken, bâtıl/geçersiz olduğunu bilerek söylediklerini bildirdi. Yine inkâr ettikleri şeyi inkâr ederken bunun kendilerini dinden çıkardığını bildiklerini haber verdi.

b. Yahudiler Veya Hıristiyanlar Allah Teâlâ, Resûlullah'ı (sav) Bir Din Üzere Gönderdikten Sonra Bu İki Fırkadan Diğerine Bu Sözü Söyleyen, Bu Konudaki Sözüyle Zaten Bâtıl Bir Söz Söylemiş Olmaz mı?

Bir kimse bize şöyle derse: "Yahudiler veya Hıristiyanlar Allah Teâlâ, Resûlullah'ı (sav) bir din üzere gönderdikten sonra bu iki fırkadan diğerine bu sözü söyleyen, bu konudaki sözüyle zaten bâtıl bir söz söylemiş olmaz mı?"

Ona şöyle cevap verilir: Biz daha önce İbn Abbas'tan zikrettiğimiz haberde şunu rivayet etmiştik: "Onlardan her bir grubun inkârı, ancak Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkârdır ki bu inkâr da hem onu tasdik etmeyi inkârdır hem de onun kendileri dışındaki (Müslümanlara) diğer gruba getirdiğini inkârdır. Peygamberimiz Muhammed'in (sav) peygamberliğini inkârı sebebiyle -Allah'ın Peygamberimizi (sav) gönderdiği bir durumda- onların kendilerinden başka bir grubun (Hıristiyan ya da Yahudilerin) dininde bir şey üzere olduğunu reddetmek demek değildir." Allah Teâlâ'nın, hakkında bu âyeti indirdiği bir durumda her iki topluluk da

1692 Bakara 2/113.

Peygamberimizin (sav) peygamberliğini inkâr ediyorken Peygamberimiz (sav) gönderildikten sonra bu âyetin anlamının her iki topluluktan birinin ötekini inkârının diğerinin hak üzere olduğu mânasına gelmesi nasıl caiz olur! Oysa bu âyetin anlamı şudur: "Yahudiler dediler ki: 'Hıristiyanlar kendisini din edineli beri dinlerindeki hiçbir emre uymadılar.' Hıristiyanlar da dediler ki: 'Yahudiler kendisini din edineli beri dinlerindeki hiçbir emre uymadılar.'" Bu mâna, az önce İbn Abbas'tan naklettiğim rivayetin anlamıdır. Böylelikle Allah her iki topluluğu da söyledikleri sözleri nedeniyle yalanlamıştır. **[2/436]**

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٨١٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ} قَالَ: بَلَى قَدْ كَانَتْ أَوَائِلُ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ، وَلَكِنَّهُمُ ابْتَدَعُوا وَتَفَرَّقُوا؛ وَقَالَتِ النَّصَارَى: لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ. وَلَكِنَّ الْقَوْمَ افْتَرَوا وَتَفَرَّقُوا وَابْتَدَعُوا.»

1813. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ} *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler."*[1693] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bilakis ilk Hıristiyanlar dinlerinde doğru bir yol üzereydiler. Ancak onlar dinde olmayan şeyler ortaya koydular ve ayrılığa düştüler. Hıristiyanlar dediler ki: 'Yahudiler dinde doğru bir yol üzere değildirler.' (Aksine ilk Yahudiler de dinlerinde doğru bir yol üzereydiler.) Ancak onlardan sonra gelen topluluk yalan şeyler uydurdular, din konusunda aralarında ayrılığa düştüler ve dinlerinde olmayan şeyleri ortaya koydular."[1694]

[١٨١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ}. قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «قَدْ كَانَتْ أَوَائِلُ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ.»

1693 Bakara 2/113.

1694 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/223; Türkî, 2/427.

1814. Bize Kâsım'ın Hüseyin tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler."*[1695] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Mücâhid şöyle demiştir: 'Yahudi ve Hırıstiyanların ilk inananları, dinde doğru bir yol üzereydiler.'"[1696]

2. {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ} "Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ} *"Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ} *"Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar."*[1697] sözüne gelince: O, bu sözüyle Allah'ın Kitabı olan Tevrat'ı ve İncil'i kastetmiştir. Bu iki Kitap da Yahudi ve Hıristiyan toplulukların inkârına ve Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere aykırı davranmaları konusunda onların aleyhlerine şahittir.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[١٨١٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} أَيْ كُلٌّ يَتْلُو فِي كِتَابِهِ تَصْدِيقَ مَا كَفَرَ بِهِ: أَيْ يَكْفُرُ الْيَهُودُ بِعِيسَى وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ الْمِيثَاقِ عَلَى لِسَانِ مُوسَى بِالتَّصْدِيقِ بِعِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَفِي الْإِنْجِيلِ مِمَّا جَاءَ بِهِ عِيسَى تَصْدِيقُ مُوسَى، وَمَا جَاءَ بِهِ مِنَ التَّوْرَاةِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ؛ وَكُلٌّ يَكْفُرُ بِمَا فِي يَدِ صَاحِبِهِ.»

1815. Bize Ebû Küreyb'in, Yunus b. Bükeyr; İbn Humeyd'in de Seleme b. Fadl tarikiyle rivayet ettiğine göre ikisi birlikte şöyle demişlerdir: "Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed b. Ebî Muhammed'in bana, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah

1695 Bakara 2/113.
1696 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/223; Türkî, 2/427.
1697 Bakara 2/113.

Teâlâ'nın {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar. (Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti."*[1698] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani her iki topluluk da inkâr ettiği şeyi tasdik etmesi gerektiğini kendi Kitabı'ndan okuyordu. Yani Yahudiler, Musa'nın (as) dili ile Allah'ın kendilerinden aldığı misakın yer aldığı yanlarındaki Tevrat'ta İsa'nın (as) peygamberliğini tasdik etme emri olduğu halde İsa'yı inkâr ediyordu. İsa'nın (as) getirdiği İncil'de de Musa'nın (as) ve onun Allah katından getirdiği Tevrat'ın tasdik edilmesi emri yer alıyordu. Bu iki din mensubundan her biri diğerinin elinde olanı inkâr ediyordu."[1699] **[2/437]**

3. {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} "(Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"(Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti."*sözünün tefsiri:

a. {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} "(Kitab'ı) bilmeyenler de demişti"

Müfessirler Allah'ın {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} *"(Kitab'ı) bilmeyenler de demişti."*[1700]sözüyle kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şu rivayetlerdeki görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٨١٦] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} قَالَ: وَقَالَتِ النَّصَارَى مِثْلَ قَوْلِ الْيَهُودِ قَبْلَهُمْ.»

1816. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Cafer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî' Allah'ın {قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"(Kitab'ı) bilmeyenler de bunların söyledikleri gibi demişti."*[1701]sözü hakkında şöyle demiştir: "Hıristiyanlar kendilerinden önce Yahudilerin söylediğinin aynısını söylemişlerdir."[1702]

1698 Bakara 2/113.

1699 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/549; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/208 (1103), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/438.

1700 Bakara 2/113.

1701 Bakara 2/113.

1702 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/209 (1109. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/438.

[١٨١٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} قَالَ: قَالَتِ النَّصَارَى مِثْلَ قَوْلِ الْيَهُودِ قَبْلَهُمْ.»

1817. Bize Bişr, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'den rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"(Kitab'ı) bilmeyenler de bunların söyledikleri gibi demişti."*[1703]sözü hakkında şöyle demiştir: "Hıristiyanlar kendilerinden önce Yahudilerin söylediğinin aynısını söylemişlerdir."[1704]

2- Diğer müfessirler şu rivayetteki görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٨١٨] حَدَّثَنَا بِهِ الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «قُلْتُ لِعَطَاءٍ: مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؟ قَالَ: أُمَمٌ كَانَتْ قَبْلَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى، وَقَبْلَ التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

1818. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Ben Atâ'ya dedim ki:

'Bu (Kitab'ı) bilmeyenler kimlerdir?' O da:

'Yahudi ve Hıristiyanlardan önceki ile Tevrat ve İncil'den önceki ümmetlerdir.' dedi."[1705]

3- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişledir: "Allah bu sözüyle müşrik Arapları kastetmiştir. Çünkü onlar Ehl-i Kitap olmayıp bilgisizlik kendilerine nispet edilmiş ve bundan dolayı da bilmedikleri söylenmiştir." **[2/438]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٨١٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} فَهُمُ الْعَرَبُ، قَالُوا: لَيْسَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى شَيْءٍ.»

1703 Bakara 2/113.

1704 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/209 (1109. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/438.

1705 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/209 (1108), Haccâc tarikiyle; Türkî, 2/438.

1819. Bana Musa b. Harun'un, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî Allah'ın {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"(Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti."*[1706]sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Araplardır. Onlar dediler ki: 'Muhammed (sav) doğru bir şey üzere değildir.'"[1707]

Bize göre bu konudaki görüşlerden en doğru olanı şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah bir topluluğu cahil olmakla niteledi ve onların Yahudi ve Hıristiyanların bildikleri şeyleri bilmedikleri halde cahilliklerine rağmen Yahudi ve Hıristiyanların {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} *'Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler."*[1708] âyetinde birbirlerine söylediklerini haber verdiği şeyin bir benzerini söylediklerini bildirdi. Bu cahil topluluğun müşrik Araplar olması caiz olduğu gibi Yahudi ve Hıristiyanlardan önceki bir topluluk olması da caizdir. Bir topluluk için 'Bu âyette kastedilenin topluluk budur.' demek öncelikli değildir. Çünkü bu topluluğun hangisi olduğuna dair âyetin kendisinde bir delil olmadığı gibi Resûlullah'tan (sav) bunu tespit etmeye dair naklen gelen ne meşhur bir haber ne de âdil bir râvinin tek başına (naklettiği) bir haber (haber-i vâhid) bulunmaktadır."

Bütün bunlarla birlikte şanı yüce olan Allah {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"(Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti."*[1709] sözüyle müminlere, Yahudi ve Hıristiyanların -bâtıl sözler söylemek, Allah hakkında O'na iftira ederek yalan söylemek, nebîlerin ve resûllerin peygamberliğini inkâr etmek ve Ehl-i Kitap olduklarını ve bâtıl şeyleri söylediklerini, inkâr ettikleri şeylerin kendilerini dinlerinden çıkardığını ve Allah'a iftirada bulunduklarını bildikleri halde- Allah'ın kendilerine ne bir peygamber gönderdiği ne de Kitap vahyettiği cahillerin, O'nun kitabı ve peygamberleri hakkında söyledikleri şeyi söylediklerini bildirmeyi amaçlamıştır. **[2/439]**

Bu âyet aynı zamanda kim Allah'ın yasakladığı şeylerden bir şeyi, O'nun yasakladığı günahlarından birisi olduğunu bilerek işlerse onun dini

---

1706 Bakara 2/113.
1707 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/209 (1108), Ebî Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/439.
1708 Bakara 2/113.
1709 Bakara 2/113.

konusunda karşılaşacağı cezanın, cahil olarak, bilmeden bu günahı işleyenin cezasından daha büyük olacağını haber vermektedir. Çünkü şanı yüce olan Allah, Yahudi ve Hıristiyanları azarladığı sözündeki azarlamasını -onlara söylediğini haber verdiği şu sözüyle, {وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ} *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler."*[1710] - üst perdeden şiddetli bir şekilde yapmıştır. Çünkü onlar Ehl-i Kitap'tandılar ve bu konuda söyledikleri şeyleri kendilerinin bâtıl şeyler söylediklerini bildikleri halde söylediler.

4. {فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ} "Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ} *"Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah Teâlâ birbirlerine 'Siz, dininiz konusunda hiçbir şey üzere değilsiniz.' diyerek birbirleriyle tartışan bu grupların arasını ayırarak onlar hakkında hüküm vermektedir. Bütün insanların Rablerinin huzuruna çıkmak üzere kabirlerinden kalktıkları gün, Allah'ın sâlih amellerine karşılık taat ehline vaad ettiği mükâfatı vermesi, bâtıl üzere olanlara da dünya hayatında dinlerinde ve inançlarında ihtilaf ettikleri konularda küfre düşmeleri sebebiyle küfür ehline vaad ettiği cezaları vermesiyle onların hak üzere olanlarını bâtıl üzere olanlarından ayırt ederek açıkça ortaya çıkacaktır."

a. {الْقِيَامَةِ} "Kıyamet"

Allah'ın {الْقِيَامَةِ} *"kıyamet"*[1711] sözüne gelince, bu kelime;

Geçmiş zaman kipinde قُمْتُ "kalktım",

Mastar formunda da قِيَامًا ve قِيَامَةً "kalkmak" diyen birisinin sözünde olduğu gibi mastar bir kelimedir. Tıpkı عُدْتُ فُلَانًا عِيَادَةً "Falanı tekrar tekrar ziyaret ettim" ve صُنْتُ هَذَا الْأَمْرَ صِيَانَةً "Bu işi özen göstererek yaptım"

1710 Bakara 2/113.
1711 Bakara 2/113.

denildiği gibi. Allah buradaki {الْقِيَامَةِ} *"kıyamet"*[1712] sözüyle yalnızca insanların kabirlerinden mahşer yerinde Rablerinin huzuruna çıkmak için kalkmalarını kastetmiştir. Buna göre {يَوْمَ الْقِيَامَةِ} *"kıyamet günü"*[1713] sözü insanların kabirlerinden Rablerinin huzurunda toplanmaları için kalktıkları gün mânasındadır. **[2/440]**

[BAKARA SÛRESİ 114. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir? Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, âhirette de büyük bir azap vardır." (Bakara 2/114)

1. {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?"* sözünün tefsiri:

a. {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ} "Allah'ın mescitlerinde... yasak eden... kim daha zalimdir?"

Biz daha önce geçtiği yerde الظُّلْمُ kelimesinin anlamının bir şeyi kendi yeri dışında bir yere koymak olduğunu açıklamıştık.[1714]

1712 Bakara 2/113.
1713 Bakara 2/113.
1714 Bk. Türkî, 1/559-560; 2/441.

b. {وَمَنْ أَظْلَمُ} "Kim daha zalimdir?"

Bu mânaya göre {وَمَنْ أَظْلَمُ} *"Kim daha zalimdir?"*[1715] sözünün tefsiri şöyledir: "Hangi kişi Allah'ın mescitlerinde O'na ibadet edilmesinden men eden kimseden, O'nun emrine karşı gelip haddini aşmada ve cüretkâr davranmada daha hadsiz ve cüretkâr olabilir?"

c. {مَسَاجِدَ} "Mescitleri"

{مَسَاجِدَ} *"mescitleri"*[1716] kelimesi مَسْجِدٌ kelimesinin çoğulu olup "Allah'a ibadet edilen her yer" mânasındadır. Biz daha önce geçtiği yerde سُجُودٌ kelimesinin anlamını açıklamıştık.[1717] مَسْجِدٌ kelimesinin anlamına gelince; mescit, kendisinde Allah'a secde edilen yerdir. Tıpkı oturulan yere الْمَجْلِسُ ve inilen, varılan ve konaklanan yere مَنْزِلٌ denildiği gibi. Secde edilen yere de مَسْجِدٌ denilir ve مَسْجِدٌ kelimesi مَسَاجِدُ şeklinde çoğul yapıldığı gibi bu iki kelime de مَنَازِلُ ve مَجَالِسُ şeklinde çoğul yapılır. Bazı Araplardan semâî olarak مَسَاجِدُ kelimesinin tekilinin مَسْجَدٌ şeklinde olduğuna dair bir görüş nakledilse de bu görüş sahibi gibi bu şekilde okuyuş da hatalıdır.

d. {أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} "Orada O'nun adının anılmasını..."

Allah Teâlâ'nın {أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *"Orada O'nun adının anılmasını..."*[1718] sözünün tefsirine gelince, bu sözün tefsiri iki şekildedir:

1- Birincisi: Bu sözün anlamının; وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللهِ مِنْ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayandan daha zalim kim vardır?" şeklinde olmasıdır.

a. Bu durumda أَنْ edatı bazı Arap dilbilimcilerin görüşüne göre kesralığın ortadan kalkması (أَنْ edatından önce yer alan مِنْ harf-i cerrinin hazfedilmesi) ve fiilin (مَنَعَ) kendisine müteallak olmasıyla (مَنَعَ fiilinin ikinci mef'ûlü olarak) mansûb (fetha) olur.

b. Bazılarının görüşlerine göre ise her ne kadar lafızda açıkça مِنْ harf-i cerri olmasa da مِنْ mânasında olmasından dolayı mecrûrdur. Çünkü sözde bu mânaya işaret bulunmaktadır.

1715 Bakara 2/114.
1716 Bakara 2/114.
1717 Bk. Türkî, 1/710; 2/441.
1718 Bakara 2/114.

2- İkincisi ise, âyetin mânasının şöyle olmasıdır: "Mescitlerinde Allah'ın adınının anılmasını yasaklayandan daha zalim kimdir?" Bu durumda أَنْ edatı مَسَاجِدَ kelimesinden bedel-i iştimâl olarak ona döndüğü için nasb mahallinde mansûbdur.[1719] **[2/441]**

e. {وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} "onların yıkılması için çalışan"

Allah Teâlâ'nın {وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"onların yıkılması için çalışan."*[1720] sözüne gelince, bu söz şu anlamdadır: "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?" Bu mânaya göre {سَعَى} *"çalıştı/çalışan."*[1721] kelimesi {مَنَعَ} *"yasakladı/yasaklayan"*[1722] fiiline atfedilmiştir.

f. Kastedilen Kimseler, Bu Mescitler Hangileridir?

Bir kimse eğer bize şöyle derse: "Allah Teâlâ'nın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *'Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?'*[1723] sözünde kastettiği kimdir? Bu mescitler hangileridir?"

Ona şöyle cevap verilir: Müfessirler bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır:

1- Onlardan bazıları şöyle demiştir: "Âyette bahsedilen Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayanlar Hıristiyanlar, mescit ise Beytü'l-Makdis'tir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٢٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} أَنَّهُمُ النَّصَارَى.»

1719 Taberî'nin burada kullandığı تَكْرِيرًا ifadesiyle kastettiği bedel-i iştimâldir. Bk. Şâkir, 2/441.

1720 Bakara 2/114.

1721 Bakara 2/114.

1722 Bakara 2/114.

1723 Bakara 2/114.

1820. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, o babası, o amcası, o, babası tarikiyle onun babasından rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?"*[1724] sözünde kastedilenin Hıristiyanlar olduğunu söylemiştir.[1725]

[١٨٢١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا}. النَّصَارَى كَانُوا يَطْرَحُونَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ الْأَذَى، وَيَمْنَعُونَ النَّاسَ أَنْ يُصَلُّوا فِيهِ.»

1821. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?"*[1726] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hıristiyanlar Beytü'l-Makdis'e insanlara eziyet veren şeyler atıyorlar ve onları orada namaz kılmaktan men ediyorlardı."[1727] **[2/442]**

[١٨٢٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1822. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Hayır sadece Hıristiyanlar değil Buhtunnasr ve askerleri ile onlara yardım eden Hıristiyanlardır. Mescit ise Beytü'l-Makdis Mescidi'dir."

1724 Bakara 2/114.

1725 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/210 (1111), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 2/442.

1726 Bakara 2/114.

1727 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 212; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/210 (1112), Mücâhid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/108, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/438.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٢٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} الْآيَةَ، أُولَئِكَ أَعْدَاءُ اللَّهِ النَّصَارَى، حَمَلَهُمْ بَعْضُ الْيَهُودِ عَلَى أَنْ أَعَانُوا بُخْتَنَصَّرَ الْبَابِلِيَّ الْمَجُوسِيَّ عَلَى تَخْرِيبِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

1823. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?"*[1728] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Allah'ın düşmanı olan Hırıstiyanlardır. Bazı Yahudiler onları Babilli Mecûsî Buhtunnasr'a Beytü'l-Makdis'i yıkma konusunda yardım etmeye zorlamıştır."[1729]

[١٨٢٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا}. قَالَ: هُوَ بُخْتَنَصَّرَ وَأَصْحَابُهُ خَرَّبَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، وَأَعَانَهُ عَلَى ذَلِكَ النَّصَارَى.»

1824. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?"*[1730] sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyette kastedilen Buhtunnasr ve adamları olup onlar Beytü'l-Makdis'i yıkmışlar, bu konuda Hırıstiyanlar da ona yardım etmişlerdir."[1731]

[١٨٢٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا}. قَالَ: الرُّومُ، كَانُوا ظَاهَرُوا

1728 Bakara 2/114.
1729 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/108, Abd b. Humeyd'e nispetle; Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/224; Türkî, 2/438.
1730 Bakara 2/114.
1731 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/56; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/210 (1113), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/442.

بُخْتَنَصَّرَ عَلَى خَرَابِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، حَتَّى خَرَّبَهُ وَأَمَرَ بِهِ أَنْ تُطْرَحَ فِيهِ الْجِيَفُ؛ وَإِنَّمَا أَعَانَهُ الرُّومُ عَلَى خَرَابِهِ مِنْ أَجْلِ أَنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَتَلُوا يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا.»

1825. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?"*[1732] sözü hakkında şöyle demiştir: "Rumlar Beytü'l-Makdis'in tahrip edilmesi konusunda Buhtunnasr'a yardım ettiler. Öyle ki onu tahrip edip oraya pisliklerin atılmasını emrettiler. Rumlar, İsrâiloğulları'nın Hz. Zekeriyya'nın (as) oğlu Yahya'yı (as) öldürdükleri gerekçesiyle Beytü'l-Makdis'in tahrip edilmesi konusunda ona yardım ettiler."[1733] **[2/443]**

3- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Hayır, bu âyette şanı yüce olan Allah Kureyş müşriklerini kastetmiştir. Çünkü onlar Resûlullah'ın Mescid-i Haram'a girmesini yasaklamışlardı."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٢٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} قَالَ: هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكُونَ، حِينَ حَالُوا بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ وَبَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ مَكَّةَ حَتَّى نَحَرَ هَدْيَهُ بِذِي طُوًى وَهَادَنَهُمْ، وَقَالَ لَهُمْ: «مَا كَانَ أَحَدٌ يَرُدُّ عَنْ هَذَا الْبَيْتِ.» وَقَدْ كَانَ الرَّجُلُ يَلْقَى قَاتِلَ أَبِيهِ أَوْ أَخِيهِ فِيهِ فَمَا يَصُدُّهُ، وَقَالَ: لَا يَدْخُلُ عَلَيْنَا مَنْ قَتَلَ آبَاءَنَا يَوْمَ بَدْرٍ وَفِينَا بَاقٍ «وَفِي قَوْلِهِ: {وَسَعَى فِي خَرَابِهَا}. قَالُوا: إِذْ قَطَعُوا مَنْ يَعْمُرَهَا بِذِكْرِهِ وَيَأْتِيهَا لِلْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ.»

1826. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ı {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak eden ve onların*

1732 Bakara 2/114.

1733 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/211 (1116), Ebî Zür'a ve Amr Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/444.

yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?"[1734] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette bahsedilenler Hudeybiye gününde Resûlullah'ı (sav) Mekke'ye girmekten alıkoyan müşriklerdir. Öyle ki Resûlullah (sav), kurbanını Zî Tuvâ'da keserek onlarla anlaşma yapmış ve onlara şöyle demiştir:

'Hiç kimse bu eve (Kâbe'ye girmekten alıkonulamaz).'

Zira Kureyşlilerin örflerine göre kişi, babasının ya da kardeşinin katilinin dahi Mekke'ye girmesine engel olmuyordu ki ona engel olsunlar. Onlar dediler ki:

'Bedir gününde babalarımızı öldüren birisi biz burada olduğumuz sürece buraya giremez.'

{وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *'onların yıkılması için çalışan'*[1735] sözünün anlamı da şöyledir: 'Allah'ı zikrederek orayı tamir edenlere ve hac-umre için gelenlere engel olup oraya sokmamalarıdır.'"[1736]

Âyetin tefsiri ile ilgili aktardığımız bu görüşler içerisinde en doğru olan şu görüşü ileri sürenin söylediğidir: "Şanı yüce olan Allah {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *'Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?'*[1737] sözüyle Hıristiyanları kastetmiştir. Çünkü onlar Beytü'l-Makdis'in yıkılması için çalışmışlar ve Buhtunnasr'a bu konuda yardım etmişler, İsrâiloğulları'ndan mümin olanların Buhtunnasr ülkelerinden ayrıldıktan sonra Beytü'l-Makdis'te namaz kılmalarını yasaklamışlardır." **[2/444]**

Bu konuda söylediğimizin doğruluğuna delil ise bu âyetin mânası hakkında aktardığımız üç görüşten birisi dışında diğerlerinin bir delil ortaya koymaması ve şanı yüce olan Allah'ın {فِي خَرَابِهَا} *"onların yıkılması için"*[1738] sözüyle de ya Beytü'l-Makdis ya da Mescid-i Haram dışında bu iki mescitten başka bir mescidi kastetmemesidir. Durum bu açıkladığımız şekilde olunca -yine malumdur ki Kureyş müşrikleri her ne kadar bazı zamanlarda Resûlullah'ın (sav) ve ashabının orada namaz kılmasına izin vermeseler de asla Mescid-i Haram'ı yıkmak için çalışmadılar- şanı

1734 Bakara 2/114.
1735 Bakara 2/114.
1736 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/224, Taberî'den nakille; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/108, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/438.
1737 Bakara 2/114.
1738 Bakara 2/114.

yüce olan Allah'ın mescitlerini yıkmaya çalışmakla nitelediği kimselerin onun imarı için çalışanların dışında kimseler olduğu sahih ve sabit olur. Çünkü her ne kadar onlar, Mescid-i Haram'da yaptıkları bazı fiilleri Allah'ın hoşlanmadığı şekilde yapmış olsalar da Kureyş müşrikleri Câhiliyye döneminde Mesci-i Haram'ı inşa etmişler ve onu yapmış olmakla da iftihar etmişlerdir.

Diğer taraftan {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?"*[1739] âyetinden önceki âyette, Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında ve yaptıklarının kınandığı ile ilgili bilgi verilmiştir. Sonraki âyette de hemen peşinden Hıristiyanların kınanmaları ve Rablerine iftirada bulunmaları haber verilmiş, âyette ne Kureyş ne müşrik Araplardan ne de öncesinde Mescid-i Haram'dan bahsedilmiştir ki şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?"*[1740] sözündeki bilgi ne onlar ne de Mescid-i Haram mânasına hamledilsin. Âyetle ilgili durum bu şekilde olunca âyet hakkında en doğru olan, onun anlamını, önceki ve sonraki âyette anlatılanın benzeri olan Hıristiyanlar mânasına tefsir etmektir. Çünkü bu âyetin verdiği bilgi, biçim ve şekil açısından öncesindeki ve sonrasındaki iki âyetin verdiği bilgiyle aynıdır. Ancak bu âyetlerin anlattığı konular birbiriyle uyumlu ve benzer olmasına rağmen bunun aksine kabul edilebilecek bir delil ortaya konulursa o zaman başka (yani böyle bir durumda onu kabul ederiz). **[2/445]**

Eğer bir kimse; "Bizim bu âyetin mânası hakkında söylediğimiz hakkında, âyetin anlamı bizim söylediğimiz gibi değildir." diye düşünürse -çünkü Müslümanlar, Beytü'l-Makdis Mescidi'nde sadece farz namaz kılmakla yükümlü kılınmamışlardır ki onlar orada namaz kılmaktan men edilmiş olsunlar ve bu nedenle Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *"Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?"*[1741] sözüyle "Beytü'l-Makdis Mescidi" mânasının kastedildiğini söylemek caiz olsun- diye düşünürse o, bu konudaki düşüncesinde hata etmiştir. Onların düşüncesi şudur: "Şanı yüce olan Allah Beytü'l-Makdis Mescidi'nde kendilerine namazın farz kılındığı İsrâiloğul-

1739 Bakara 2/114.
1740 Bakara 2/114.
1741 Bakara 2/114.

ları müminlerine engel olanı zalim olarak nitelemiş ve bu âyetteki zulüm işleyenler ve mescidin yıkılması için çalışanlar hakkında verdiği haber ile de sadece onları kastetmiştir. Her ne kadar {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} *'Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasak edenden kim daha zalimdir?'*[1742] âyeti umumî mânasıyla Allah'ın mescidlerinde kıldığı namaz farz veya nafile olsun orada namaz kılanı engelleyen ve o mescitlerin yıkılması için çalışan herkese işaret ederek onun haddi aşanlardan ve zalimlerden olduğuna işaret etse de."

2. {أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} "Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} *"Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler."* sözünün tefsiri:

Bu âyet şanı yüce olan Allah'ın, Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayanlar hakkında haber vermesidir. Öyle ki Allah onlara, yıkılması için çalıştıkları ve Allah'ın mümin kullarının orada şanı yüce olan Allah'ı anmalarını engellemeleri sebebiyle (Müslümanlara karşı) savaş halinde olduklarını bildirmeye devam ettirdikleri sürece mescitlere girmelerini yasaklamış, girmeleri durumunda da ancak cezalandırma korkusu ve kaygısı içinde olacaklarını bildirmiştir.

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٨٢٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ}. وَهُمُ الْيَوْمَ كَذَلِكَ، لَا يُوجَدُ نَصْرَانِيٌّ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ إِلَّا نُهِكَ ضَرْبًا وَأُبْلِغَ إِلَيْهِ فِي الْعُقُوبَةِ.»

1827. Bize Bişr'in Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} *"oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler."*[1743] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar bugün de aynıdırlar. Beytü'l-Makdis'te bir Hıristiyan bulunmayagörsün iyice dövülür ve ağır ceza verilir."

1742 Bakara 2/114.
1743 Bakara 2/114.

[١٨٢٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ}. وَهُمُ النَّصَارَى، فَلَا يَدْخُلُونَ الْمَسْجِدَ إِلَّا مُسَارَقَةً، إِنْ قُدِرَ عَلَيْهِمْ عُوقِبُوا.»

1828. Bize Hasan'ın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: {مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} *"oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler."*[1744] Onlar Hıristiyanlardır. Onlar mescide ancak habersiz olarak gizlice girebilirler şayet yakalanırlarsa cezalandırılırlar.[1745] **[2/446]**

[١٨٢٩] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ}. فَلَيْسَ فِي الْأَرْضِ رُومِيٌّ يَدْخُلُهَا الْيَوْمَ إِلَّا وَهُوَ خَائِفٌ أَنْ تُضْرَبَ عُنُقُهُ، أَوْ قَدْ أُخِيفَ بِأَدَاءِ الْجِزْيَةِ فَهُوَ يُؤَدِّيهَا.»

1829. Bize Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, {أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} *"Öyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler."*[1746] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bugün yeryüzünde, Beytü'l-Makdis'e giren hiçbir Rum yoktur ki öldürülme korkusu ya da ödemesi gereken bir cizyeyi ödemekle sindirilmiş olarak oraya girmiş olmasın."[1747]

[١٨٣٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ}. قَالَ: نَادَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.» قَالَ: فَجَعَلَ الْمُشْرِكُونَ يَقُولُونَ: اللَّهُمَّ إِنَّا مُنِعْنَا أَنْ نَنْزِلَ.»

1744 Bakara 2/114.

1745 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/56; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/211 (1117), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/447.

1746 Bakara 2/114.

1747 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/211 (1116), Ebî Zür'a ve Amr Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/447.

1830. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} *"Öyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler."*[1748] sözü hakkında şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle seslenmiştir:

'Bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecek ve Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmeyecektir!'

Bu yasaklamanın ardından müşrikler şöyle demeye başladılar:

'Ey Allah'ım biz oraya girmekten men edildik.'"[1749]

Bununla beraber şöyle de denilmiştir: "{أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ} *'Öyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler.'*[1750]sözü Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayan bütün herkesi ifade edecek bir haber şeklinde söylendiği de ileri sürülmüştür. Çünkü âyette geçen {مَنْ} *'kim'*[1751] edatı her ne kadar lafzı tekil olsa da çoğul mânasındadır."

3. {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ} "Bunlar için dünyada rezillik, âhirette de büyük bir azap vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ} *"Bunlar için dünyada rezillik, âhirette de büyük bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

a. {لَهُمْ} "Bunlar için"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَهُمْ} *"Bunlar için"*[1752] sözüne gelince o, bu sözüyle şunu kastetmektedir: Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasakladıklarını haber verdiği kimselere (dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır). **[2/447]**

1748 Bakara 2/114.

1749 Bu rivayetin son kısmındaki أَنْ نَنْزِلَ ifadesi Türkî'nin م-ت١-ت٢-ت٣ nüshaları ve Şâkir baskısında bu şekildedir. Biz de bunu tercih ettik. Krş. Türkî, 2/447; Şâkir, 2/525. Bu rivayetin Ebû Hüreyre hadisinde geçen لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ kısmı ve devamı müttefekun aleyhtir (Buhârî ve Müslim'de geçen hadis). Bk. İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, 2/401-402. Rivayet ileride Tevbe sûresinin başında yeniden gelecektir. Türkî, 2/447.

1750 Bakara 2/114.

1751 Bakara 2/114.

1752 Bakara 2/114.

b. {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} "Bunlar için dünyada rezillik vardır."

Allah Teâlâ'nın {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} *"Bunlar için dünyada rezillik vardır."*[1753] sözüne gelince Allah bu sözündeki {خِزْيٌ} *"rezillik"*[1754] kelimesi ile fenalığı, rezilliği ve alçaklığı kastetmektedir. (Bu da onları dünyada) ya öldürme ve esir alma ya da cizye alarak zelil kılma ve hakir düşürmektir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٨٣١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} قَالَ: يُعْطُونَ الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ.»

1831. Bize Hasan'ın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} *"Bunlar için dünyada rezillik vardır."*[1755] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar kendi elleriyle zelil düşmüş bir halde cizye veriyorlardı."[1756]

[١٨٣٢] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «قَوْلُهُ: {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ}. أَمَّا خِزْيُهُمْ فِي الدُّنْيَا: فَإِنَّهُمْ إِذَا قَامَ الْمَهْدِيُّ وَفُتِحَتِ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ قَتَلَهُمْ، فَذَلِكَ الْخِزْيُ؛ وَأَمَّا الْعَذَابُ الْعَظِيمُ: فَإِنَّهُ عَذَابُ جَهَنَّمَ الَّذِي لَا يُخَفَّفُ عَنْ أَهْلِهِ، وَلَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فِيهَا فَيَمُوتُوا.»

1832. Bize Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} *"Bunlar için dünyada rezillik vardır."*[1757] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onların dünyadaki zelil düşmelerine gelince bu şudur: Onlar Mehdî geldiğinde ve İstanbul fethedildiğinde onları (cizye ödemeyi kabul etmemeleri nedeniyle) öldürmesidir.[1758] On-

1753 Bakara 2/114.
1754 Bakara 2/114.
1755 Bakara 2/114.
1756 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/56; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/211 (1119), Hasan b. Yahya tarikiyle; Türkî, 2/448.
1757 Bakara 2/114.
1758 Buradan sonraki kısım Türkî baskısında rivayetten ayrı ele alınmıştır. Şâkir nüshasında ise rivayetin devamı olarak aktarılmıştır. Bağlama daha uygun düştüğü için bu kısmı rivayete dâhil ederek aktarmayı tercih ettik. Krş. Türkî, 2/448; Şâkir, 2/525. Rivayetin Türkî'de geçen kısmını İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/211 (1118), Amr tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 2/448.

lar için âhiretteki büyük azaba gelince o, oraya girenlere hafifletilmeyen ve ölümlerine de izin verilmeyenlerin sürekli görecekleri cehennem azabıdır."

Âyetin tefsiri ise şöyledir: "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklamaları ve onların yıkılması için çalışmaları nedeniyle onlara dünyada zillet, alçaklık, öldürme ve esir edilme cezası, âhirette ise Rablerini inkâr etmeleri ve yeryüzünde fesat çıkarmak için çabalamaları nedeniyle cehennem azabı vardır. O büyük bir azaptır."

[BAKARA SÛRESİ 115. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

"Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." ***(Bakara 2/115)***

1. {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} "Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."* sözünün tefsiri: **[2/448]**

a. {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} "Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır."

Şanı yüce olan Allah {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} *"Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır."*[1759] sözüyle şunu kastetmektedir: "Doğunun da batının da hükümranlığı ve yönetimi Allah'ındır." Tıpkı şöyle denildiği gibi: لِفُلَانٍ هَذِهِ الدَّارُ "Bu ev falanındır." Yani bu ev onun mülküdür. İşte Allah'ın {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} *"Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır."*[1760] sözü de bunun gibidir. Allah bu sözüyle doğunun da batının da sahibi ve yaratıcısı olduğunu kastetmektedir.

1759 Bakara 2/115.
1760 Bakara 2/115.

b. {الْمَشْرِقُ} "Doğu"

الْمَشْرِقُ; güneşin doğuş yeridir. O da kendisinden ortaya çıkıp göründüğü yerdir.

c. {وَالْمَغْرِبُ} "Batı"

الْمَغْرِبُ de aynı bunun gibi güneşin battığı yerdir. Güneşin kendisinden ortaya çıktığı yere lâm'ın kesrası ile مَطْلِعٌ denildiği gibi (battığı yere de مَغْرِبٌ denilir). Az önce مَسْجِدٌ kelimesinin anlamını açıkladığımız gibi.

d. Allah Sadece Tek Bir Doğunun ve Tek Bir Batının Sahibi midir de {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} 'Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır.' Denildi?

Bir kimse şöyle derse: "Allah sadece tek bir doğunun ve tek bir batının sahibi midir de {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} *'Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır.'*[1761] denildi?"

Ona şöyle cevap verilir: Bunun anlamı senin ileri sürdüğün anlamdan başkadır. Bu sözün anlamı ancak şudur: "Güneşin her gün doğduğu doğu ve her gün battığı batı, Allah'ındır." Bu sözün anlamı böyle olunca âyetin anlamı da şöyle olur: "Doğunun iki tarafı ve batının iki tarafı arasındaki her şey Allah'ındır. Zira güneşin doğuşu her gün doğudaki bir yerdendir ki o, kendisinden doğduktan sonra oraya tekrar bir daha dönmediği bir yerdir. Batışı da her gün aynı şekildedir."

Eğer bir kimse "-eğer âyetin tefsiri senin söylediğin gibiyse- bu ikisinden başka diğer her şey de Allah'ın değil midir ve bütün varlıklar O'nun yaratıkları değil midir?" derse ona;

"Tabii öyledir" şeklinde cevap verilir.

e. Bütün Yaratıklar Allah'ın Yaratıkları Olduğu Halde Bu Âyette Neden Özellikle Doğular ve Batılar Zikredilmiştir?

(Bu cevabımıza karşılık) bir kimse şöyle derse: "Peki nasıl oluyor da bu ikisi dışındaki bütün yaratıklar Allah'ın yaratıkları olduğu halde bu âyette neden özellikle doğular ve batılar zikredilmiştir?" ona şöyle cevap verilir:

1761 Bakara 2/115.

Müfessirler Allah'ın bu âyette bu ikisini zikretmesinin nedeni üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Biz onların bu konudaki görüşlerini aktardıktan sonra âyetin tefsirine en uygun düşen görüşü açıklayacağız:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Allah bu bilgiyi özellikle zikretmiştir. Çünkü Yahudiler namazlarında yüzlerini Beytü'l-Makdis'e dönüyorlardı. Resûlullah (sav) ve ashabı da bir müddet böyle yapmıştı. Daha sonra (Allah'ın emriyle) Kâbe'ye döndürüldüler. Bunun üzerine Yahudiler Peygamber'in (sav) bu yaptığını kınadılar ve şöyle dediler:

{مَا وَلَّيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا}

'Onları (Müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'[1762]

Bunun üzerine de şanı yüce olan Allah onlara şöyle dedi: 'Bütün doğular ve batılar hepsi benimdir. Kullarımın yüzlerini ondan dilediğime çeviririm. Her nereye dönerseler Allah'ın yüzü oradadır.'" **[2/449]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

f. Kur'ân'da İlk Neshedilen Âyet: Nüzûl Sebebi

[١٨٣٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ أَوَّلُ مَا نُسِخَ مِنَ الْقُرْآنِ الْقِبْلَةُ، وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا هَاجَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ وَكَانَ أَكْثَرُ أَهْلِهَا الْيَهُودُ، أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَسْتَقْبِلَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَفَرِحَتِ الْيَهُودُ، فَاسْتَقْبَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِضْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ قِبْلَةَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَكَانَ يَدْعُو وَيَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَوَلُّوا وجُوهَكُمْ شَطْرَهُ}. فَارْتَابَ مِنْ ذَلِكَ الْيَهُودُ، وَقَالُوا: {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا}. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ}. وَقَالَ: {أَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}»

1762 Bakara 2/142.

1833. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kur'ân'da ilk neshedilen âyet, kıble ile ilgilidir. Çünkü Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiğinde oranın halkının çoğu Yahudi idi. Şanı yüce olan Allah, ona Beytu'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmasını emredince Yahudiler bu duruma sevindiler. Resûlullah (sav) on küsur ay oraya dönerek namaz kıldı. Resûlullah (sav) İbrahim'in (as) kıblesine dönmeyi istiyor ve bunun için de göğe bakarak dua ediyordu. Onun bu isteği üzerine şanı yüce olan Allah;

{قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ}

'(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz.'[1763] âyetini, devamındaki {فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *'Siz de yüzünüzü onun yönüne çevirin.'*[1764] kısmına kadar indirdi. Yahudiler bundan tedirgin oldular ve şöyle dediler:

{مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا}

'Bunları, daha önce yöneldikleri kıbleden çeviren nedir?'[1765]

Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} *'De ki: Doğu da batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır.'*[1766] âyetini, devamındaki {أَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1767] kısmına kadar indirdi."[1768]

1763 Bakara 2/144.
1764 Bakara 2/144.
1765 Bakara 2/142.
1766 Bakara 2/115.
1767 Bakara 2/115.
1768 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/248, 253 (1329, 1355); Nehhâs, *en-Nâsih*, 71; Beyhakî, *Sünen*, 2/12, 13, Ebû Sâlih tarikiyle. Ayrıca Atâ el-Horasânî tarikiyle İbn Abbas'tan bu rivayetin bir benzeri için bk. Ebû Ubeyd, *en-Nâsih*, 16; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/212 (1123); Beyhakî, *Sünen* 2/12; İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, 144, Ancak 2/84'te geçtiği gibi Atâ, İbn Abbas'tan herhangi bir şey işitmemiştir. Rivayet sayfa 2/616'da özet olarak ve 2/622, 657'de gelecektir. Türkî, 2/45. Rivayetin senedinde adı geçen Ali'nin tam adı, İbn Ebî Talha el-Hâşimî olup sika bir râvidir. Rivayeti itibar için alınan bir râvi olduğu da ifade edilmiştir. Şâkir bu yaklaşımda bulunanların onun Şiî olduğu için böyle söylediklerini ifade eder. Ancak Ali b. Ebî Talha, İbn Abbas'tan bir şey işitmemiştir. İbn Ebî Hâtim *el-Merâsîl*, s. 52'de Duheym'den rivayetle şöyle demiştir: "Ali b. Ebî Talha, İbn

[١٨٣٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ بِنَحْوِهِ.

1834. Bana Musa, Amr tarikiyle Esbât'tan Süddî tarikiyle yukarıdaki rivayetin bir benzerini rivayet etmiştir.[1769] **[2/450]**

2- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah bu âyeti, Peygamberi Muhammed'e (sav) ve müminlere, Mescid-i Haram'a doğru yönelmelerini emretmeden önce indirmiştir. Bu âyeti özellikle Peygamberi'ne ve onun ashabına, namazda doğu ve batı yönlerinden hangisine isterlerse dönebileceklerini öğretmek için indirmiştir. Çünkü onlar yüzlerini bu yönlerden herhangi birisine ve bir tarafa döndürmüyorlardı ki şanı yüce olan Allah'ın yüzü bu yönde ve tarafta olmasın. Çünkü doğular ve batılar O'nundur. O ise hiçbir mekânda yok değildir, her yerdedir.[1770] Şanı yüce olan Allah'ın şu söylediğinde olduğu gibi:

{وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَمَا كَانُوا}

'Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir.'[1771] "

Abbas'tan tefsir işitmemiştir. Bu sened inkıta sebebiyle zayıftır. Ancak rivayetin mânası İbn Abbas'tan sabit olup bir yönüyle sahihtir. Hâkim de rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söyler. Zehebî de bu konuda ona muvâfakat eder." Şâkir, 2/527.

1769 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/212 (1123), Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle. Ayrıca bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/108, 109; Türkî, 2/447.

1770 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/227'de Taberî'nin bu sözünü açıklayarak şöyle der: "Taberî şöyle demiştir: "وَأَنَّهُ تَعَالَى لَا يَخْلُو مِنْهُ مَكَانٌ." Eğer o bu sözüyle Allah'ın ilmini kastetmişse bu doğrudur. Çünkü Allah'ın ilmi bütün bilgileri kuşatmıştır. Eğer bu sözüyle Allah'ın zatını kastetmişse O, yarattıkları için geçerli olan bir şeyle yani mekânda bulunmakla sınırlandırılamaz. Allah böyle mekânda olmaktan şanı yücedir ve çok uludur. Taberî'nin Mücâdele sûresinde âyetin tefsiri hakkında söyleyeceği de işte budur." Türkî, 2/421.

1771 Mücâdele 58/7. âyetin meâlinin tamamı şöyledir:

{أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَٰثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُواْ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَٰمَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ}

"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar,

Bu görüşü ileri sürenler dediler ki: "Daha sonra Allah bu âyeti onların Mescid-i Haram'a yönelmelerini emrettiği âyetle neshetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٣٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ جَلَّ وَعَزَّ: {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}. ثُمَّ نَسَخَ ذَلِكَ بَعْدَ ذَلِكَ، فَقَالَ اللَّهُ: {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}»

1835. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şanı yüce olan Allah'ın; {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1772] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ardından Allah bu âyeti bundan sonraki âyetle neshetti ve şöyle buyurdu:

{وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}

'(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön.'"[1773]

[١٨٣٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}. قَالَ: هِيَ الْقِبْلَةُ، ثُمَّ نَسَخَتْهَا الْقِبْلَةُ إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.»

1836. Bana Hasan'dan, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet edilen bir habere göre Katâde, Allah'ın {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1774] sözü hakkında şöyle demiştir:

O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını kıyamet günü haber verecektir. Allah, her şeyi hakkıyla bilir."

1772 Bakara 2/115.

1773 Bakara 2/149. Rivayet için bk. Tirmizî, *Sünen*, (2958) Yezîd tarikiyle; İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, 144, Saîd tarikiyle rivayetin bir benzerini; İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, 146, Şeybân tarikiyle Katâde'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/109, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/451.

1774 Bakara 2/115.

"Burası kıbledir. Daha sonra bu âyeti kıblenin Mescid-i Haram olduğunu söyleyen âyet neshetmiştir." **[2/451]**

[١٨٣٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}. قَالَ: كَانُوا يُصَلُّونَ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ قَبْلَ الْهِجْرَةِ، وَبَعْدَ مَا هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ وُجِّهَ بَعْدَ ذَلِكَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ الْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَنَسَخَهَا اللَّهُ فِي آيَةٍ أُخْرَى: {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} إِلَى: {وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} قَالَ: فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مَا كَانَ قَبْلَهَا مِنْ أَمْرِ الْقِبْلَةِ.»

1837. Bana Müsennâ'nın, Haccâc b. el-Minhâl, Hemmâm, Yahyâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1775] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler Beytül-Makdis'e, Resûlullah da (sav) hicretten önce Mekke'ye yönelerek namaz kılıyordu. Resûlullah (sav) hicret ettikten sonra ise on altı ay Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı. Daha sonra yüzünü Beytü'l-Haram'daki Kâbe'ye dönerek namaz kıldı. Allah bir başka âyetteki hükümle, {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} *'İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz.'*[1776] ve devamındaki {وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *'(Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.'*[1777] ifadesine kadar olan kısımla bu âyeti (Bakara 2/115) neshetti."

Katâde sözlerine şöyle devam etti: "Bu âyet (Bakara 2/144) kendinden önceki kıble emrinin yer aldığı âyeti (Bakara 2/115) neshetmiştir."[1778]

[١٨٣٨] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُهُ - يَعْنِي زَيْدًا - يَقُولُ: «قَالَ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}. قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَؤُلَاءِ قَوْمُ يَهُودَ يَسْتَقْبِلُونَ بَيْتًا مِنْ بُيُوتِ

1775 Bakara 2/115.
1776 Bakara 2/144.
1777 Bakara 2/115.
1778 İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, s. 144, rivayetin bir benzerini Hemmâm tarikiyle; Türkî, 2/452.

اللَّهِ لَوْ أَنَّا اسْتَقْبَلْنَاهُ.» فَاسْتَقْبَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا. فَبَلَغَهُ أَنَّ يَهُودَ تَقُولُ: وَاللَّهِ مَا دَرَى مُحَمَّدٌ وَأَصْحَابُهُ أَيْنَ قِبْلَتُهُمْ حَتَّى هَدَيْنَاهُمْ. فَكَرِهَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَفَعَ وَجْهَهُ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ}» الْآيَة.

1838. Bize Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ben Zeyd'i şöyle derken işittim: 'Şanı yüce olan Allah, Peygamberi'ne (sav) şöyle demiştir:

{فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}

'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.'[1779]

(Bu âyet nâzil olunca) Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

'Bunlar Allah'ın evlerinden bir eve yönelen Yahudi bir topluluktur. Keşke biz de ona doğru yönelseydik!'

Ardından Nebî (sav) on altı ay oraya doğru yönelerek namaz kıldı. Ancak Yahudiler;

'Vallahi biz kendilerine göstermeseydik Muhammed (sav) ve ashabı kıblelerinin nerede olduğunu bilemezdi.' dediler. Bunu işiten Nebî (sav) duyduklarından hoşlanmadı ve yüzünü göğe çevirerek yukarı baktı. Ardından şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ}

'(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz.'[1780]

3- Diğer müfessirler de şöyle demiştir: "Bilakis bu âyet şanı yüce olan Allah'ın Peygamber'e (sav) yolculuğu esnasında nafile namaz kılarken doğu ya da batı yönlerinden hangisine isterse ona yönelebileceğine dair

---

1779 Bakara 2/115.

1780 Bakara 2/144. Rivayet için bk. Nehhâs, *Nâsih*, s. 76, 77, muallak olarak; Türkî, 2/452.

bir izin olarak inmiştir. Savaş, şiddetli korku ve bir sürüngenle karşılaşma korkusu durumunda da farzları aynı şekilde istediği tarafa doğru kılabileceğine dair bir izindir. Allah aynı zamanda {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1781] sözüyle ona, yüzünü her ne tarafa çevirirse çevirsin orada olduğunu bildirmiştir." **[2/452]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ رَاحِلَتُهُ، وَيُذْكَرُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ، وَيَتَأَوَّلُ هَذِهِ الْآيَةَ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}»

1839. Bize Ebû Küreyb'in İbn İdris, Abdülmelik, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre: "İbn Ömer, bineğinin döndüğü tarafa doğru namaz kılar ve bu esnada Resûlullah'ın (sav) da böyle yaptığını söyler ve {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1782] âyetini okurdu."[1783]

[١٨٤٠] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّمَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} أَنْ تُصَلِّيَ حَيْثُمَا تَوَجَّهَتْ بِكَ رَاحِلَتُكَ فِي السَّفَرِ تَطَوُّعًا، كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَجَعَ مِنْ مَكَّةَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ تَطَوُّعًا يُومِئُ بِرَأْسِهِ نَحْوَ الْمَدِينَةِ.»

1781 Bakara 2/115.

1782 Bakara 2/115.

1783 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/48 (5001), Abdullah b. İdrîs'ten; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/337 (4714); Müslim, *Sahîh*, (700/33, 34); Mervezî, *es-Sünen*, (377); Nesâî, *Sünen*, (490); İbn Mâce, *Sünen*, (1667); Nehhâs, *Nâsih*, 78; Hâkim, *Müstedrek*, 2/266; Beyhakî, *Sünen*, 2/4; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*; 25; İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, 141, Abdülmelik tarikiyle; Türkî, 2/453; Rivayetin senedinde adı geçen İbn İdrîs, Abdullah b. İdrîs el-Evdî'dir. Güvenilir oluşu ile ilgili bilgi daha önce 2/438'de geçmiştir. Abdülmelik ise İbn Ebî Süleyman'dır. Bunun güvenilirliği ile bilgi de 1455 numaralı rivayette geçti. Şâkir, 2/530.

1840. Bana Ebu's-Sâib'in, İbn Fudayl, Abdülmelik b. Ebû Süleyman, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "{فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1784] âyeti, yolculuğunda bineğin seni nafile namaz kılarken ne tarafa döndürürse o tarafa doğru namaz kılman hakkında inmiştir.[1785] Peygamber (sav) Mekke'den döndüğü zaman bineği üzerinde nafile namaz kılardı ve başıyla Medine'ye doğru işaret ederdi."

4- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Aksine bu âyet kıbleyi karıştıran ve onun ne tarafta olduğunu bilemeyen, bu nedenle farklı yönlere doğru namaz kılanlar hakkında nâzil olmuştur. Şanı yüce olan Allah da onlara şöyle demiştir: 'Doğular da batılar da benimdir. Yüzünüzü nereye çevirdiyseniz benim yüzüm oradadır ve orası sizin kıblenizdir.' Allah bu sözüyle onlara geçmiş namazlarının durumunu bildirmiştir." **[2/453]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٤١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِي، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِي، قَالَ: ثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ السَّمَّانُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي لَيْلَةٍ سَوْدَاءَ مُظْلِمَةٍ، فَنَزَلْنَا مَنْزِلًا، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَأْخُذُ الْأَحْجَارَ فَيَعْمَلُ مَسْجِدًا يُصَلِّي فِيهِ. فَلَمَّا أَصْبَحْنَا، إِذَا نَحْنُ قَدْ صَلَّيْنَا عَلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْنَا لَيْلَتَنَا هَذِهِ لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}»

1841. Bana Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî'nin Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Ebü'r-Rebî' es-Semmân, Âsım b. Ubeydullah, Abdullah b. Âmir b. Rebî'a, o da babasından rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: "Karanlık bir gecede Hz. Peygamber'le (sav) beraberken, bir yerde konakladık. İçimizden bir adam taşlarla içinde namaz kılacağı bir mescid yapmaya başladı. Biz kıble dışından bir yere doğru namaz kılmış olarak sabaha ulaştığımızda Peygamber'e (sav):

1784 Bakara 2/115.

1785 İbn Huzeyme, *Sahîh*, (1269); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/212 (1121), İbn Fudayl tarikiyle; Türkî, 2/453. Rivayetin senedinde geçen İbn Fudayl, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed-Dabî olup sika bir râvidir. Şâkir, 2/530.

'Ya Resûlallah, biz geceleyin kıble dışında bir yere doğru namaz kıldık.' dedik. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah:

{وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}

'Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.'[1786] âyetini indirdi."[1787]

[١٨٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: قُلْتُ لِلنَّخَعِيِّ: إِنِّي كُنْتُ اسْتَيْقَظْتُ أَوْ قَالَ أُوقِظْتُ، شَكَّ الطَّبَرِيُّ فَكَانَ فِي السَّمَاءِ سَحَابٌ، فَصَلَّيْتُ لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ. قَالَ: «مَضَتْ صَلَاتُكَ، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}»

1842. Bana Müsennâ'nın Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Hammâd şöyle demiştir: "Ben, en-Nehaî'ye dedim ki:

'Ben kendim uyandım ya da uyandırıldım -Taberî rivayetin bu kısmında şüphe etmiştir- gökyüzü ise bulutluydu. Bu durumda ben namazımı kıble dışında bir yere yönelerek kıldım.' en-Nehaî bana dedi ki:

'Namazın geçerli olmuştur. Çünkü şanı yüce olan Allah şöyle buyurmaktadır:

1786 Bakara 2/115.

1787 Hadis zayıftır. Tayâlisî, *Müsned*, (1241); Abd b. Humeyd, *Müsned*, (316); İbn Mâce, *Sünen*, (1020); Bezzâr, *Müsned*, (3812); Ukaylî, *Du'afâ*, 1/31; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/21 (1120); Taberânî, *el-Evsat* (360); Dârekutnî, *Sünen*, 1/272; Beyhakî, *Sünen*, 2/11; Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 1/179; İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, 138, 139, Ebü'r-Rebî' es-Sem'ân tarikiyle. Ebü'r-Rebî' ve Âsım zayıf râvilerdir. Ukaylî şöyle der: "Âmir b. Rebî'a'nın herhangi bir şekilde metni sabit olarak kendisinden hadis nakledilmez." Ayrıca İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/228, 229'a bakılabilir. Türkî, 2/453. Senedde geçen Ahmed, Taberî'nin hocası olup tam adı, Ahmed b. İshâk b. İsa el-Ehvâzî'dir. Güvenilir bir râvi olup Ebû Dâvûd'un hocalarındandır. Ebû Ahmed ise; ez-Zübeyrî olup tam adı, Muhammed b. Abdillah b. ez-Zübeyr b. Ömer b. Dirhem'dir. Sika ve hâfız olup İmam Ahmed'in hocalarındandır. Ebü'r-Rebî': Eş'at b. Saîd'dir. İleri derecede zayıf bir râvidir. Onun zayıf bir râvi olduğu ile ilgili bilgileri *Şerhu'l-Müsned*'de 5229'da açıkladık. Abdullah b. Âmir b. Rebî'a ise, tâbiûnun büyüklerinden sika bir râvidir. Babası Muhâcirlerin ilklerinden olan meşhur bir sahâbîdir. İki defa hicret etmiş ve Bedir Savaşı'nda şehit olmuştur. Bk. Şâkir, 2/531.

{فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}

'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.'"[1788]

[١٨٤٣] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ أَشْعَثَ السَّمَّانِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي لَيْلَةٍ مُظْلِمَةٍ فِي سَفَرٍ، فَلَمْ نَدْرِ أَيْنَ الْقِبْلَةُ فَصَلَّيْنَا، فَصَلَّى كُلُّ وَاحِدٍ مِنَّا عَلَى حِيَالِهِ. ثُمَّ أَصْبَحْنَا فَذَكَرْنَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}»

1843. Bize Süfyân, Vekî', ona babası, o, Eş'as b. Semmân, Âsım b. Ubeydullah, Abdullah b. Âmir b. Rebî'a, o babasında rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: "Biz karanlık bir gecede Peygamber'le (sav) birlikte bir yolculukta beraberdik. Gece olması nedeniyle kıblenin neresi olduğunu bilemedik, bu şekilde namazı kıldık. Her birimiz bulunduğu tarafa doğru kıldı. Sabah olduğunda durumu Resûlullah'a (sav) anlattık. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1789] âyetini indirdi."[1790] **[2/454]**

5- Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bu âyet Necâşî sebebiyle inmiştir. Çünkü Resûlullah'ın (sav) ashabı onun durumu hakkında tartıştılar. Çünkü o, kıbleye dönerek namaz kılmadan önce vefat etti. Allah Teâlâ da onlara şöyle dedi: 'Doğular da batılar da tümüyle benimdir. Kim yüzünü beni kastederek ve bana ibadet etmeyi isteyerek bunlardan birisine yöneltirse beni orada bulur.' Allah bu sözüyle 'Necâşî her ne kadar kıbleye doğru namaz kılmamış olsa da o, yüzünü bazı doğu ve batı yönlerine doğru yöneltmiştir. Bununla da namazında Allah'ın rızasını arzulamıştır.' anlamını kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٨٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ أَخَاكُمُ النَّجَاشِيَّ قَدْ مَاتَ فَصَلُّوا عَلَيْهِ.» قَالُوا: نُصَلِّي

1788 Nehhâs, *Nâsih*, s. 77, muallak olarak; Türkî, 2/454.
1789 Bakara 2/115.
1790 Tirmizî, *Sünen*, (345, 2957); Dârekutnî, *Sünen*, 1/272; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 25, Vekî' tarikiyle; Türkî, 2/455.

عَلَى رَجُلٍ لَيْسَ بِمُسْلِمٍ. قَالَ: فَنَزَلَتْ: {وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ}. قَالَ قَتَادَةُ: فَقَالُوا إِنَّهُ كَانَ لَا يُصَلِّي إِلَى الْقِبْلَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}»

1844. Bize İbn Beşşâr'ın, Hişâm b. Muâz, o, babasından rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Peygamber (sav):

'*Kardeşiniz Necâşî vefat etti. Onun cenaze namazını kılınız.*' buyurunca, sahabe:

'Müslüman olmayan birinin cenaze namazını mı kılacağız?' diye sordu. Bunun üzerine:

{وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ}

'*Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar.*'[1791] âyeti indi. Sahabe:

'Necâşî kıbleye yönelerek namaz kılmazdı.' deyince ise, şanı yüce olan Allah,

{وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}

'*Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.*'[1792] âyetini indirdi."[1793] **[2/455]**

Bu konudaki doğru olan görüş şöyle demektir: "Şanı yüce olan Allah bu âyette doğunun ve batının kendi mülkü olduğunu özellikle bildirmiştir -her ne kadar O'nun mülkü olmayan hiçbir şey yoksa da-. Bunu da katından mümin kullarına bu ikisinin ve onlar arasındaki bütün varlıkların kendi mülkü olduğunu ve bütün müminlerin -çünkü onların hükümranlığı Allah'ındır- emrettiği ve yasakladığı şeylerde ve kendilerine farz kıldıklarını yerine getirmede Allah'a itaat etmelerinin ve yöneltildikleri yöne dönmelerinin onların görevi olduğunu bildirmek için yapmıştır. Çünkü sahip olunan şeylerin görevi, sahiplerine itaat etmektir (yani doğunun ve

1791 Âl-i İmrân 3/199.
1792 Bakara 2/115.
1793 Rivayetin tahrici ileride Âl-i İmrân sûresinde gelecektir. Türkî, 2/454.

batının sahibi Allah olduğu için her ikisi de O'na itaatle mükelleftir). Böylece Allah bu âyetle doğu ve batıdan haber vermiştir. Ancak daha önce açıkladığım şekilde bir şeyin sebebinden haber vermekle yetinerek (mâna anlaşıldığı için) onun kendisinden haber vermemek üslubunda olduğu gibi Allah'ın doğu-batıdan haber vermekten (onların sahibi olmasından) kastı ikisi arasındaki insanlardır (insanların sahibi ve Rabbi olduğudur). Tıpkı;

{وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ}

'Kalplerine buzağı sevgisi yerleştirilmişti.'[1794] âyeti vb. âyetlerde olduğu gibi."[1795]

O halde bütün bu izahlara göre âyetin anlamı şöyledir: "Doğu ve batı arasındaki insanların hükümranlığı Allah'ındır. Dilediği şekilde onları kendisine ibadet ettirir ve onlar üzerinde dilediği şekilde hükmeder. Onların görevi O'na itaat etmektir. Öyleyse ey müminler! Yüzlerinizi benim yüzüme doğru döndürün. Muhakkak ki siz yüzlerinizi ne tarafa döndürürseniz benim yüzüm oradadır."

g. Bu Âyet Nâsih midir Yoksa Mensûh mudur? Yoksa Ne Nâsih ve Ne de Mensûh mudur?

"Bu âyet nâsih midir yoksa mensûh mudur? Yoksa ne nâsih ve ne de mensûh mudur?" sorusuna gelince. Bu konuda doğru olan görüş şöyle denilmesidir: "Bu âyet, umum mâna (genel) ifade eden bir âyet olarak gelmiştir. Ancak ondan kastedilen hususî mânadır. Çünkü {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.'*[1796] sözü şu mânaya gelebilir: 'Yüzünüzü yolculuk halinde nafile namaz kılarken ve düşmanlarınızla savaşırken, nafileleriniz ve farz namazlarınızda her ne tarafa döndürürseniz Allah'ın yüzü oradadır.' Tıpkı İbn Ömer, İbrahim en-Nehaî ve az önce kendisinden bu konudaki görüşünü zikrettiğimiz kimselerin dediği gibi." **[2/456]**

Şu mânaya da gelebilir: "Allah'ın arzında yüzünüzü O'nunla olmanız için her ne tarafa çevirirseniz yüzlerinizi kendisine döndürdüğünüz Allah'ın kıblesi işte oradadır. Çünkü Kâbe'ye oradan yönelmeniz sizin için mümkündür."

1794 Bakara 2/93.
1795 Bu âyetle ilgili geniş izah için bk. Türkî, 2/265-266.
1796 Bakara 2/115.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٨٤٥] قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، وَالنَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}. قَالَ: قِبْلَةُ اللَّهِ، فَأَيْنَمَا كُنْتَ مِنْ شَرْقٍ أَوْ غَرْبٍ فَاسْتَقْبِلْهَا.»

1845. Ebû Küreyb'in Vekî', Ebû Sinân, Dahhâk ve Nadr b. Arabî tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, şanı yüce olan Allah'ın {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1797] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu, Allah'ın kıblesidir (Kâbe'dir). Doğu ya da batı her ne tarafta olursan ona yönel."[1798]

[١٨٤٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «حَيْثُمَا كُنْتُمْ فَلَكُمْ قِبْلَةٌ تَسْتَقْبِلُونَهَا، قَالَ: الْكَعْبَةُ.»

1846. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbrahim, İbn Ebî Bekr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Nerede olursanız olun size orada Allah'ın kendisine yöneleceğiniz kıblesi vardır. O da Kâbe'dir."[1799]

Şu mânaya da gelebilir: "Dualarınızda yüzlerinizi her nereye dönerseniz benim yüzüm oradadır. Sizin dualarınıza icabet ederim."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen şu rivayette olduğu gibi:

[١٨٤٧] كَمَا حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ ، قَالَ مُجَاهِدٌ: «لَمَّا نَزَلَتِ: {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ}. قَالُوا: إِلَى أَيْنَ؟ فَنَزَلَتْ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}»

1797 Bakara 2/115.

1798 Tirmizî, *Sünen*, 5/189 (2958), Ebû Küreyb, Nadr tarikiyle Mücâhid'den; Beyhakî, *Sünen*, 2/13, Üsâme tarikiyle Nadr'dan; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/109, İbn Ebî Şeybe tarikiyle Abd b. Humeyd'den rivayetle; Türkî, 2/457.

1799 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/212 (1122), Haccâc tarikiyle; Türkî, 2/457.

1847. Bana Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Allah'ın {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} *'Bana dua edin; duanıza icabet edeyim.'*[1800] âyeti nâzil olunca,

'Nereye yöneleceğiz?' dediler. Bunun üzerine,

{فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1801] âyeti nâzil oldu."[1802] **[2/457]**

Allah'ın {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1803] sözünün bu zikrettiğimiz mânalardan birisine gelme ihtimali olunca, bir kimsenin bu âyetin nâsih ya da mensûh olduğunu iddia etmesi mümkün değildir. Ancak kabul edilmeyi gerektirecek bir delil ortaya koyarsa o zaman başka. Çünkü nâsih âyet, ancak mensûh bir âyet varsa nâsih olur. {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1804] âyetiyle "Yüzünüzü namazınızda her nereye çevirirseniz orası kıblenizdir." mânasının kastedildiğine dair kabul edilecek bir delil yoktur. Aynı şekilde bu âyet Resûlullah'ın (sav) ve ashabının Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmasından sonra Allah'tan onlara Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kılmalarına dair bir emir olarak da inmemiştir ki sonra inen bu âyet Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmayı neshetmiş olsun. Çünkü Resûlullah'ın (sav) ashabından ilim ehli olanlardan ve tâbiûn imamlarından bu âyetin bu mânada indiğini kabul etmeyenler vardır. Ayrıca Resûlullah'tan (sav) âyetin bu konuda indiğine dair sıhhati sabit bir hadis yoktur. Dolayısıyla âyet hakkında benim açıkladığım çerçevede bir ihtilaf söz konusudur. Yine aynı şekilde -açıkladığımız üzere bu âyet nâsih olmayınca- onun mensûh olduğuna dair bir delil de yoktur. Zira açıkladığımız üzere âyetin umumî mâna üzere gelmiş olması ve eğer âyetle namazda kıbleye yönelme kastedilmişse, anlamın sadece bir duruma işaret edip başkaca durumları ifade etmemesi; eğer âyetle dua kastedilirse de bütün mânaları ve bunun dışında bizim zikrettiğimiz diğer anlamları içermesi (nedeniyle mensûh olamaz).

Biz, *Kitâbü'l-Beyân 'an Usûli'l-Ahkâm* adlı kitabımızda nâsih ve mensûhu delillerle şu şekilde açıklamıştık: "Nâsih, gerek Kur'ân-ı

1800 Mü'min 40/60.
1801 Bakara 2/115.
1802 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/230, Taberî'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/109, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/457.
1803 Bakara 2/115.
1804 Bakara 2/115.

Kerîm'in âyetlerinden gerekse Resûlullah'ın hadislerinden, sabit olan bir hükmü kaldırıp kullara hükmünü gerekli kılan ne zâhiri ne de bâtını başka bir şekilde yorumlanabilen âyettir. Şayet âyet veya hadis başka bir şekilde yorumlanabiliyorsa -bir istisna mânası ifade ediyorsa veya umûm-husûs ya da mücmel-müfesser olması gibi- bu ifade nâsih veya mensûhun dışındadır. Tekrardan kaçınmak için burada yeniden açıklamıyorum. Mensûh, daha önce hükmü sabit ve kesin iken bu hükmü kesin olarak kaldırılandır. Kabul etmeyi gerektiren bir delile göre {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1805] âyetinde bu iki mânadan birisi söz konusu değildir ki bu âyet hakkında nâsihtir ya da mensûhtur denilebilsin."

h. {فَأَيْنَمَا} "Nereye"

Allah Teâlâ'nın {فَأَيْنَمَا} *"Nereye"*[1806] sözüne gelince bunun anlamı şudur: "Nerede olursa olsun." **[2/458]**

i. {تُوَلُّوا} "dönerseniz"

Allah Teâlâ'nın {تُوَلُّوا} *"dönerseniz"*[1807] sözüne gelince, bu sözün tefsiri konusunda en uygun olan "ona doğru ve ona yöneliyorsunuz" şeklinde olmasıdır. Tıpkı şöyle diyenin sözünde olduğu gibi: "Onunla karşı karşıya oldum ve onunla yüz yüze oldum." anlamında, yüzümü ona doğru döndüm وَلَّيْتُ وَجْهِي نَحْوَهُ ve yüzümü ona döndüm وَلَّيْتُهُ إِلَيْهِ.

Bu izahlardan sonra şöyle deriz: Delillerin, âyetin tefsirinin bu şekilde olduğunda birleşmesi ve âyeti; "Ondan (Kâbe'den) yüz çevirirseniz ve ona sırt dönerseniz. Sizin kendisine yöneleceğiniz yer Allah'ın yüzüdür. Yani 'Allah'ın yüzü' ifadesi 'Allah'ın kıblesi' demektir." mânasına tefsir edenlerin bu tefsirlerinin şâz olması nedeniyle âyetin tefsirine en uygun olan bu (yukarıda söylediğimiz) mânadır.

Allah Teâlâ'nın {تُوَلُّوا} *"dönerseniz"*[1808] sözü şart edatı ile meczûm olup bu edat da {فَأَيْنَمَا} *"Nereye"*[1809] sözüdür.

1805 Bakara 2/115.
1806 Bakara 2/115.
1807 Bakara 2/115.
1808 Bakara 2/115.
1809 Bakara 2/115.

j. {فَثَمَّ} "işte oradadır"

{فَثَمَّ} *"işte oradadır"*[1810] sözüne gelince bu söz "orada, orası" mânasındadır.

k. {فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} "Allah'ın yüzü işte oradadır."

Allah Teâlâ'nın {فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1811] sözünün tefsirinde ihtilaf edilmiştir:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Bu sözün tefsiri şöyledir: 'Allah'ın kıblesi oradadır.' Bununla Allah kendisine yöneldiğiniz yüzünü kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٤٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}. قَالَ: قِبْلَةُ اللَّهِ.»

1848. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî' tarikiyle Nadr b. Arabî'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *"Allah'ın yüzü işte oradadır."*[1812] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kıblesi oradadır."[1813]

[١٨٤٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «حَيْثُمَا كُنْتُمْ فَلَكُمْ قِبْلَةٌ تَسْتَقْبِلُونَهَا.»

1849. Bana Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Nerede olursanız olun (nereye yönelirseniz yönelin) orada sizin için Allah'ın kendisine yöneleceğiniz kıblesi vardır."

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Şanı yüce olan Allah'ın {فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1814] sözünün anlamı 'Allah (ın zatı) oradadır' şeklindedir." **[2/459]**

1810 Bakara 2/115.
1811 Bakara 2/115.
1812 Bakara 2/115.
1813 Rivayetin tahrici 2/457'de geçmiştir. Türkî, 2/459.
1814 Bakara 2/115.

3- Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın {فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} *'Allah'ın yüzü işte oradadır.'*[1815] sözünün anlamı şudur: 'Orası kendisine yönelmekle Allah'ın Kerîm yüzü olan rızasını elde edeceğiniz yerdir.'"

4- Diğer bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Allah bu âyette اَلْوَجْهُ 'yüz' ile 'yüz sahibi olan' mânasını kastetmiştir. Bu görüşü ileri sürenler {وَجْهُ اللَّهِ} *'Allah'ın yüzü'*[1816] ifadesinin O'nun sıfatı olduğunu söylemişlerdir."

l. Bu Âyetin Kendinden Önceki Âyetle Olan Münasebeti Nedir?"

Eğer bir kimse; "Bu âyetin kendinden önceki âyetle olan münasebeti nedir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Bu âyetin önceki âyetle bir anlam bağı vardır. Bunun anlamı da şudur: "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayan ve onların yıkılması için çalışan Hıristiyanlardan daha zalim kimdir? Oysa doğu da batı da Allah'ındır. Her ne tarafa yüzünüzü dönerseniz Allah'ı zikredin. Muhakkak ki Allah oradadır. O'nun lütfu, yeryüzü ve ülkeleri size yeter. O, sizin yaptıklarınızı bilir ve Beytü'l-Makdis'i tahrip ederek Allah'ın evlerini yıkanların verdiği tahribat ve onların Allah'ı anmaktan men ettikleri kimselere bu yasaklamaları sizi Allah'ın arzında her nerede bulunursanız bulunun, O'nun rızasını arayarak O'nu anmaktan alıkoymasın."

2. {إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} "Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *"Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. {وَاسِعٌ} "Vâsi': lütfu geniş olandır."

Şanı yüce olan Allah {وَاسِعٌ} *"lütfu geniş olandır."*[1817] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah bütün yarattıklarının hepsine kudretiyle, lütfuyla, cömertliğiyle ve yönetimiyle yeter.

1815 Bakara 2/115.
1816 Bakara 2/115.
1817 Bakara 2/115.

b. {عَلِيمٌ} "Alîm: hakkıyla bilendir."

{عَلِيمٌ} "Alîm: hakkıyla bilendir."[1818] sözüne gelince, şanı yüce olan Allah bu sözüyle kullarının bütün yaptıklarını bildiğini, hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını, O'nun ilminden uzak kalamayacağını aksine bütün hepsini bildiğini kastetmektedir.

[BAKARA SÛRESİ 116. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ﴾

"'Allah, çocuk edindi' dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. Hepsi O'na boyun eğmiştir." (Bakara 2/116)

1. {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}
"'Allah, çocuk edindi' dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"'Allah, çocuk edindi' dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır."* sözünün tefsiri:

a. {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا} "'Allah, çocuk edindi' dediler."

Şanı yüce olan Allah {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا} *"'Allah, çocuk edindi' dediler."*[1819] sözüyle Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayanları kastetmiştir. {وَقَالُوا} *"dediler"* sözü de {وَسَعَى فِي خَرَابِهَا} *"Onların yıkılması için çalışan"*[1820] sözüne atfedilmiştir. **[2/460]**

Bu duruma göre âyetin tefsiri şöyledir: "'Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayan ve onların yıkılması için çalışandan daha zalim kimdir?' Onlar: 'Allah çocuk edindi.' dediler. Bunlar, İsa'nın (as) Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Hıristiyanlardır. Onların bu sözlerine karşılık şanı yüce olan Allah bu söyledikleri sözler ile ilgili olarak onları

1818 Bakara 2/115.
1819 Bakara 2/116.
1820 Bakara 2/114.

yalanlayarak ve haksız isnatlarını ve yalanlarıyla ve iftiralarıyla O'na izafe ettikleri şeyleri büsbütün reddederek {سُبْحَانَهُ} *'O, bundan uzaktır.'*[1821] demiştir. Şanı yüce olan Allah bu sözüyle, Allah'ın bu iftiralardan münezzeh olduğunu ve çocuğu olmaktan berî ve bütün bu konudaki eksikliklerden üstün ve yüce oluşunu kastetmektedir."

Biz daha önce geçtiği yerde سُبْحَانَ اللهِ diyen kişinin bu sözünün mânasını açıkladık. Burada tekrardan kaçınmak için yeniden açıklamıyoruz.[1822]

Ardından şanı yüce olan Allah göklerin ve yerlerin hükümranlığının ve yaratılışının kendisine ait olduğunu haber vermiştir. Bunun anlamı şudur: "İsa (as) ya bu yerlerden (gökler ve arasındaki) bazılarında ya gökyüzünde ya da yeryüzünde herhangi bir yerde bulunmayan birisi olmadığı halde (yani Allah'ın bu ikisi arasındaki yaratıklardan birisi olduğu halde) ve her ikisinin sahibi de Allah olduğu halde o, nasıl olur da Allah'ın oğlu olur? Eğer İsa (as) sizin iddia ettiğiniz gibi Allah'ın oğlu olsaydı kendisinde sanatının izlerinin ortaya çıkması bakımından o, Allah'ın göklerdeki ve yeryüzündeki diğer yarattıkları ve kulları gibi olmazdı (yani onlardan farklı olurdu. Oysa o da Allah'ın yarattığı diğer varlıklarda ortaya çıkan sanatının izlerini taşımaktadır)." **[2/461]**

2. {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} "Hepsi O'na boyun eğmiştir"

Şanı yüce olan Allah'ın {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1823] sözünün tefsiri: Müfessirler bu sözün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları bunun mânası; "Bütün varlıklar O'na itaat etmektedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٥٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} مُطِيعُونَ.»

1821 Bakara 2/116.
1822 Bk. Türkî, 1/504-505; 2/461.
1823 Bakara 2/116.

1850. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1824] sözünün "Hepsi O'na itaat ederler." anlamında olduğunu söylemiştir.[1825]

[١٨٥١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ}. قَالَ: مُطِيعُونَ قَالَ: طَاعَةُ الْكَافِرِ فِي سُجُودِ ظِلِّهِ.»

1851. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şanı yüce olan Allah'ın {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1826] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar Allah'a itaat ederler. Kâfirin itaati ise Allah'ın (arşının) gölgesinde secde etmesidir."[1827]

[١٨٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِمِثْلِهِ، إِلَّا أَنَّهُ زَادَ: بِسُجُودِ ظِلِّهِ وَهُوَ كَارِهٌ.

1852. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını "Allah, hoşlanmadığı halde O'nun (arşının) gölgesinde secde ederler." ilavesiyle nakletmiştir.[1828]

[١٨٥٣] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} يَقُولُ: كُلٌّ لَهُ مُطِيعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

1853. Bize Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1829] sözünün "Kıyamet günü hepsi itaat ederler." anlamında olduğunu söylemiştir.[1830]

1824 Bakara 2/116.

1825 Rivayet için ilerideki 4/383-389'a ve Rûm sûresi 26. âyetin tefsiri ile Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/110'a bakılabilir. Türkî, 2/462.

1826 Bakara 2/116.

1827 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 212; Türkî, 2/462.

1828 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/213 (1129), babası tarikiyle Ebû Huzeyfe'den; Türkî, 2/462.

1829 Bakara 2/116.

1830 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/231, Süddî'den rivayetle; Türkî, 2/462.

[١٨٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ عِكْرِمَةَ: «{كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} قَالَ: الطَّاعَةُ.»

1854. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Yahyâ b. Saîd tarikiyle İkrime'den nakledenlerden aktardığına göre o, {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1831] sözünün "itaat" anlamında olduğunu söylemiştir.

[١٨٥٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{قَانِتُونَ} مُطِيعُونَ.»

1855. Bana Mincâb b. Hâris'in, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {قَانِتُونَ} *"boyun eğmiştir."*[1832] sözünün "itaat edenler" anlamında olduğunu söylemiştir.[1833]

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Bu sözün anlamı şudur: 'Bütün varlıklar O'na kulluklarını itiraf etmişlerdir.'" **[2/462]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٨٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} كُلٌّ مُقِرٌّ لَهُ بِالْعُبُودِيَّةِ.»

1856. Bize İbn Humeyd'in, Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin b. Vâkıd tarikiyle Yezîd en-Nahvî'den rivayet ettiğine göre İkrime {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1834] sözünün "Hepsi kulluklarını itiraf ederler." anlamında olduğunu söylemiştir.[1835]

3- Diğerleri ise şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[١٨٥٧] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ}. قَالَ: كُلٌّ لَهُ قَائِمٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

1831 Bakara 2/116.
1832 Bakara 2/116.
1833 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/110, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/462.
1834 Bakara 2/116.
1835 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/2134 (1132), Hüseyin b. Vâkıd tarikiyle; Türkî, 2/463.

1857. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o da babası kanalıyla rivayet ettiğine göre Rebî' {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1836] âyetinin "Bütün hepsi kıyamet günü ayağa kalkıp dikilecek" anlamında olduğunu söylemiştir.[1837]

a. الْقُنُوتُ Kelimesi

Arapların lisanında الْقُنُوتُ kelimesinin birden çok anlamı vardır:

1. Bunlardan birisi, itaattir.

2. Diğeri kıyam/ayağa kalkmadır.

3. Üçüncüsü; konuşmayı bırakmak ve konuşmaktan kaçınmaktır.

Allah Teâlâ'nın {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1838] sözündeki الْقُنُوتُ kelimesinin mânalarından en tercihe şayan olanı şudur: "(İnsanların) Allah'ın sanatının izlerini taşıyan bedenlerinin Allah'ın vahdaniyetine ve O'nun kendilerinin yoktan var edeni ve yaratıcısı olduğuna şahitlik etmesi ve delil olması nedeniyle şanı yüce olan Allah'a kullukla O'na itaat etmek ve O'na boyun eğmektir. Çünkü Allah'ın çocuğu olduğunu ileri sürenleri Allah {بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *'Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır.'*[1839] sözüyle yalanlamış, bilakis sahibi ve yaratıcısı olması bakımından yerlerde ve göklerde olan her şeyin O'nun olduğunu söylemiştir. Ardından gökler ve yerler arasında bulunan her şeyin O'nun Rabbi ve yaratıcısı oluşuna işaret ederek bunu tasdik edip emrine rıza gösterdiğini haber vermiştir. Yine aynı şekilde Allah'ın göklerde ve yerlerde olanların var edicisi ve yaratıcısı olduğunu -her ne kadar bazıları dilleriyle bunu inkâr etseler de- bedenlerinde yer alan Allah'ın yaratmadaki sanatının izlerinin şahitliği ile O'na itaat ederek boyun eğdiklerini ve İsa'nın (as) onlardan birisi (yani onlar gibi bir beşer) olduğunu, bu sıfata sahip olan birisinin de Allah'ın oğlu olmaktan uzak olduğunu haber verir." **[2/463]**

Bu söze, verilmesi gereken mânayı verecek kadar yeterli bilgisi olmayan bazıları, Allah'ın {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."*[1840] sözünü itaat edenlere tahsis edip onun umumî (âm) mâna içermediğini ileri

---

1836 Bakara 2/116.
1837 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/2134 (1133), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/463.
1838 Bakara 2/116.
1839 Bakara 2/116.
1840 Bakara 2/116.

sürmektedirler. Daha önce *Kitâbü'l-Beyân 'an Usûli'l-Ahkâm* adlı kitabımızda açıkladığımız üzere zâhiri âm (genel mâna içeren) bir lafzın kabul etmeyi gerektiren bir delil olmadıkça hususî mâna içerdiğini söylemek caiz değildir.

Bu ayet şanı yüce olan Allah'ın İsa'nın (as) -Hıristiyanların onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettikleri- ve gökler ve yerler arasındakilerin gerek dilleriyle gerekse ortaya koydukları delillerle onları yalanladığını haber verdiği bir âyettir. Çünkü şanı yüce olan Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsinin O'na itaat ettiğini, O'na kulluklarını itiraf ettiklerini {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا} "*'Allah, çocuk edindi' dediler*"[1841] sözünün hemen ardından haber vermiştir. Bu da bizim söylediklerimizin doğruluğuna delildir.

[BAKARA SÛRESİ 117. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

"O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir." (Bakara 2/117)

1. {بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır"

Şanı yüce olan Allah'ın {بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "*O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "*O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır.*"[1842] sözüyle şunu kastetmektedir: "O, göklerin ve yerlerin yoktan var edicisidir." {بَدِيعُ} "*örneksiz yaratandır.*"[1843] kelimesi مُفْعِلٌ kalıbında مُبْدِعٌ şeklinde söylenmesi gerekirken tıpkı مُؤْلِمٌ yerine أَلِيمٌ ve مُسْمِعٌ yerine سَمِيعٌ getirildiği gibi فَعِيلٌ kalıbında بَدِيعٌ şeklinde getirilmiştir.

الْمُبْدِعُ'un mânası şudur: "Yaratılmasında ve ortaya çıkarılmasında kendisinden önce hiç kimsenin benzerini yaratmadığı şeyi yaratan ve meydana getirendir." Bundan dolayı dinde kendisinden başka daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir şeyi ortaya çıkarana الْمُبْتَدِعُ denilmiştir. Aynı şekilde söz

1841 Bakara 2/116.
1842 Bakara 2/117.
1843 Bakara 2/117.

olsun, fiil olsun kendisinden önce hiç kimsenin ortaya çıkarmadığı şey de böyledir. Çünkü Araplar bu kimseyi "mübtedî'" olarak isimlendirirler.

A'şâ b. Sa'lebe'nin Hevze bint Ali el-Hanefî'yi medhettiği şu sözü de bu mânadadır:

يُرْعِي إِلَى قَوْلِ سَادَاتِ الرِّجَالِ إِذَا ... أَبْدَوْا لَهُ الْحَزْمَ أَوْ مَا شَاءَهُ ابْتَدَعَا

O, kavmin önde gelen adamlarını kendisine ister sert sözler söylesinler isterse hiç kimsenin söylemediği yeni sözler ortaya koyup söylesinler (sözlerini bitirinceye kadar) onları dikkatle ve can kulağı ile dinler[1844]

Şâir buradaki ابْتَدَعَا sözüyle "dilediğini söyleyen/ortaya koyan, anlatan" mânasını kastetmiştir. **[2/464]**

Yine Ru'be b. el-'Accâc'ın şu sözü bu anlamdadır:

فَأَيُّهَا الْغَاشِي الْقِذَافَ الْأَتْبَعَا

إِنْ كُنْتَ لِلَّهِ التَّقِيَّ الْأَطْوَعَا

فَلَيْسَ وَجْهُ الْحَقِّ أَنْ تَبَدَّعَا

Ey yolun mutat, alışılmış olanından uzak ve bilinmeyenlerine süratle yönelip kaçan[1845]

Eğer Allah'a karşı takvalı ve itaatkârsan

Hakkın şekli böyle kaçmak ve uzaklaşmak değildir (hakkın böyle bir şekli yoktur)[1846]

Şâir bu sözüyle "dinde olmayanı ortaya çıkarman" mânasını kastetmektedir.

Bu izaha göre âyetin anlamı şöyledir: "Allah (çocuğu olmaktan) münezzehtir. Nasıl olur da O, göklerde ve yerde olan her şeyin sahibi olduğu

1844 Beytin şerhi daha önce 2/380'de geçti. Türkî, 2/464.

1845 Bu kelime şâirin *Dîvân*'ında الأَتْبَعَا şeklindedir. الأَتْبَعَا: "Ahmaklıkta acele eden hızlı davranan kimse" anlamındadır. Türkî, 2/455.

1846 Şiir için bk. *Dîvânu Ru'be* (*Mecmû'atü Eş'âri'l-Arab* içinde), s. 87; Türkî, 2/464.

halde O'nun çocuğu olur. (Oysa) Göklerdeki ve yerdeki her şey işaretleriyle topluca O'nun vahdaniyetine şahitlik eder; O'na itaat ederek teslim olur. O ise bütün göklerdekilerin ve yerdekilerin önünde örnek aldığı bir model olmadan benzersiz bir biçimde ve dilediği şekilde yoktan yaratanıdır."

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'ın evlat olarak kendisine izafe ettikleri Mesih konusunda kendisine delil olan şeyleri kullarına bildirmesidir. Yine aynı şekilde gökleri ve yeri, aslı olmadan ve örneksiz bir biçimde yoktan var eden, Mesih'i de babasız olarak kendi kudretiyle yaratan olduğunu Allah'ın haber vermesidir.

Bizim bu konuda söylediğimizin bir benzerini müfessirlerden bir grup söylemiştir.

[Bizim söylediğimizin benzerini] söyleyenlerden gelen rivayetler şöyledir:

[١٨٥٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}. يَقُولُ: ابْتَدَعَ خَلْقَهَا، وَلَمْ يُشْرِكْهُ فِي خَلْقِهَا أَحَدٌ.»

1858. Bize Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır."*[1847] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu ikisindeki varlıkları yoktan var etmiş ve onların yaratılmasında hiçbir şey O'na ortak olmamıştır."[1848]

[١٨٥٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} يَقُولُ: ابْتَدَعَهَا فَخَلَقَهَا، وَلَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا شَيْئًا فَيَتَمَثَّلَ بِهِ.»

1859. Bana Musa'nın 'Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, {بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır."*[1849] sözü hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah gökler ve yerler arasındakileri

---

1847 Bakara 2/117.

1848 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/214 (1135), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/110, Taberî'ye ve Ebü'l-Âliye tarikiyle İbn Ebî Hâtim'e nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/214 (1135) Ebû Ca'fer tarikiyle, Rebî' ve Ebü'l-Âliye tarikiyle; Türkî, 2/465.

1849 Bakara 2/117.

yoktan var etmiş ve onları yaratmıştır. Daha önce göklere ve yere benzer[1850] bir şey de yaratılmamıştı ki Allah onu örnek alsın."[1851] **[2/465]**

2. {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} "Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا} "Bir işe hükmetti mi..."

Şanı yüce olan Allah {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا} *"Bir işe hükmetti mi..."*[1852] sözüyle şunu kastetmektedir: "Bir işi muhkem kılıp ona, olması gerektiği şekilde hükmettiği zaman." Bütün قضاءُ أمرٍ ifadelerinin aslı "bir şeyi sapasağlam yapmak ve bitirmek" mânasındadır. Bu nedenle insanlar arasında اَلْقَاضِي denmesi de onun davalılar/hasımlar arasını hükmüyle ayırması ve aralarında kesin hüküm verip aralarındaki davayı bu hükümle sonlandırması nedeniyledir. Bu mânada ölen kimseye قَدْ قَضَى denilir. Bu sözle "Dünyada işi bitti ve ondan ayrıldı" mânası kastedilir. Yine bu anlamda مَا يَنْقَضِي عَجَبِي مِنْ فُلَانٍ denilir. Bununla "Benim falana olan hayranlığım/şaşırmam hiç bitmiyor" anlamı kastedilir.

Yine bu anlamda تَقْضِي النَّهَارَ denilir ki bununla "Sen günü geçiriyorsun" mânası kastedilir. Şanı yüce olan Allah'ın;

{وَقَضَى رَبُّكَ أَلا تَعْبُدُوا إِلا إِيَّاهُ}

"Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi kesin olarak emretti."[1853] sözü de böyledir. Yani, Allah kendisine ibadet konusunda sadece onlara olan bu emriyle kulları arasında kesin hüküm verdi. Allah'ın şu sözü de böyledir:

1850 Şâkir, فَتَتَمَثَّلَ بِهِ şeklindeki yazımın yanlış olduğunu söylemiş ve bu yazımın doğruluğuna işaret etmiştir. Biz de bu yazımı tercih ettik. Bk. Şâkir 2/541.

1851 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/214 (1136), Ebû Zür'a, Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/466.

1852 Bakara 2/117.

1853 İsrâ 17/23.

{وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرائِيلَ فِي الْكِتَابِ}

"Biz, Kitap'ta (Tevrat'ta) İsrâiloğulları'na, ('Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz' diye) hükmettik."[1854]

Yani, onlara bunu bildirdik ve emri kendilerine haber verip onlara bu emrimizi tamamladık (kesin olarak böyle emrettik).

Ebû Züeyb'in şu sözü de bu mânadadır:

وَعَلَيْهِمَا مَسْرُودَتَانِ قَضَاهُمَا ... دَاوُدُ أَوْ صَنَعَ السَّوَابِغَ تُبَّعُ

O iki kahramanın üzerinde iki zırh vardır ki onları yapıp bitirmiştir
Ya Dâvûd (as) ya da tepeden tırnağa örten zırhları
yapmada usta olan Tübba' (kavmi) yapmıştır[1855]

Beytin ilk mısrası (benzer anlama gelecek şekilde) şöyle de rivayet edilmiştir:

وَتَعَاوَرَا مَسْرُودَتَيْنِ قَضَاهُمَا

Şâir bu mısrada geçen قَضَاهُمَا sözüyle "O ikisini (zırhı) sapasağlam yaptı" mânasını kastetmiştir. **[2/466]**

Ömer b. Hattâb'ı (ra) medheden bir başka şiirindeki şu sözü(nde geçen قَضَى kelimesi) de bu anlamdadır:

قَضَيْتَ أُمُورًا ثُمَّ غَادَرْتَ بَعْدَهَا ... بَوَائِقَ فِي أَكْمَامِهَا لَمْ تَفَتَّقِ

Birtakım işleri tastamam bitirdin sonra da çekip gittin
Senin ardından açtığı gediklerin kapanmadığı öyle büyük belalar ortaya çıktı ki meyveleri kabuğunun içinde ve henüz kesilip içi yarılmamıştır[1856]

1854 İsrâ 17/4.

1855 Bk. *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, 1/19; Türkî, 2/466.

1856 Beyit için bk. İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şu'arâ*, 1/133; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, 343; İbrahim b. Ali b. et-Temîmî, *Zehru'l-Âdâb*, 2/968; Beyit, Şemmâh'a nisbet edilir. Kardeşi Cüz' b. Dırâr'a ve cinlere de nispet edilmiştir. Şâir bu beyitte Hz. Ömer'in halifeliği döneminde insanların

Beyitte geçen بَوَائِقَ kelimesinin بَوَائِحَ şeklinde[1857] olduğu da nakledilmiştir.

b. {فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} "Ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir"

Allah Teâlâ'nın {فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1858] sözüne gelince... O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah bir işi sapasağlam yapıp bitirdiğinde ona 'ol' der. Bu iş de olmasını emrettiği ve dilediği şekilde derhal olur."

Eğer bir kimse bize; "Allah'ın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *'Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir.'*[1859] sözünün anlamı nedir? Allah hangi durumda gerçekleşmesini istediği işe 'ol' der? O'nun yokluğu durumunda mı -ki bu durumda Allah'ın ona emretmesi caiz değildir. Çünkü emredilen olmadan O'na bir şey emretmek imkânsızdır. Emredilen olmayınca emir de imkânsız olur. Tıpkı emreden olmadan emrin olmasının mümkün olmadığı gibi. Aynı şekilde emredilen olmadan emreden tarafından bir şeyin emredilmesi de mümkün değildir- yoksa var olduğu bir durumda mı ona 'ol' der? Bu durumda sonradan ol emrini ona vermesi caiz değildir. Çünkü o zaten sonradan olmuş mevcut olan bir şeydir. Var olan bir şeye 'var ol' denmez. Ancak bir şeyin aynıyla meydana gelmesini emretme mânasından başka bir mâna olabilir." derse ona şöyle cevap verilir:

Bu sözün anlamını tefsir edenler aralarında tartıştılar. Biz onların bu konuda ileri sürdükleri görüşleri naklediyoruz ve her görüş sahibinin kendi görüşünü haklı göstermek için bu konuda gerekçe gösterdikleri dayanakları aktarıyoruz:

1- Onlardan bazıları şöyle demiştir: "Bu söz Allah'ın kesin olan emrini bildirmektedir ki O bir şeyi emrettiği zaman -mevcut olan varlıklarından kendisi hakkında hüküm verdiklerine bu hüküm kesin olarak gerçekleşecek şekilde- onda hükmünü kesin olarak gerçekleştirir ve bir aksama olmadan başarıyla tamamlanır. Tıpkı İsrâiloğulları'ndan aşağılık maymunlar

---

işlerine çekidüzen verdiği, vefatından sonra da işlerinin darmadağın olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Türkî, 2/466; Şâkir, 2/543.

1857 Bu kelime بَائِجَةٌ kelimesinin çoğulu olup "insanları kuşatan bela ve musibeler" demektir. Türkî, 2/466; Şâkir, 2/543.

1858 Bakara 2/117.

1859 Bakara 2/117.

olmalarını kendilerine emrettiği kimselere Allah'ın kendilerine olan bu emri anında mevcut olmaları, onlara olan hükmünü emrettiği şekilde kesin olarak bitirdiği gibi. Yine tıpkı kendisini ve evini barkını yerin dibine batırdığı (Kârûn)[1860] ve buna benzer emrinde ve hükmünde varlıklarından kendilerine kesin olarak emrettiklerinin O'nun bu kesin emri anında mevcut oldukları gibi." **[2/467]**

Bu görüşü ileri sürenler {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1861] âyetinin özel bir mâna (husus) ifade ettiğini, genel bir anlam (umum) içermediğini ileri sürmüşlerdir.

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bilakis âyet, zâhirine göre âmdır (genel bir anlam içermektedir). Kabul edilecek bir delil olmadan hiç kimse âyeti, zâhirini bırakıp bâtınî mânaya götüremez."

Bu görüşü ileri sürenler demişlerdir ki: "Şanı yüce olan Allah var olan şeyleri onlar var olmadan önce bilmektedir. Durum bu şekilde olunca henüz var olmayan şeylerin hepsi -var olmazdan önce O'nun bunları bilmesi nedeniyle zaten vardır- aslında var olan şeylerin bir benzeridir. Bu nedenle onlara 'olun' demesi caiz olduğu gibi onlara yokluk halinden varlık haline çıkmalarını emretmesi de Allah'ın onların hepsini yokluk halinde görmesi ve bilmesi nedeniyle caizdir."

3- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Aksine âyetin zâhiri umum (genel mâna) ifade etse de onun anlamı hususdur (özel mânadır). Çünkü daha önce açıkladığım üzere emredilen olmadan bir şeyi emretmek geçerli değildir."

Bu görüşü ileri sürenler demişlerdir ki: "Durum bu açıkladığımız şekilde olunca âyetin tefsiri şöyledir: 'Allah bir ölüyü diriltmek veya bir diriyi öldürmek gibi bir şeye hükmettiği zaman diri olana 'öl' dediği gibi ölüye de 'diril' der. Buna benzeyen emirler de böyledir (yani Allah hem mevcut olana hem de olmayana emredebilir)."

4- Bir başka müfessir grubu da şöyle demiştir: "Bilakis bu âyet Allah Teâlâ'nın yarattığı ve meydana getirdiği bütün şeyleri ona hükmettiği ve yaratıp ortaya çıkardığında onun var olduğunu bildirmesidir."

1860 Kasas 28/81.
1861 Bakara 2/117.

Bu görüşü ileri sürenlere göre bu söz, yaratılanın var olması durumunda söylenir. Yine bu görüşü savunanlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *'Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir.'*[1862] sözü, eliyle işaret ettiğinde veya başını salladığında hiçbir şey demediği halde قَالَ فُلَانٌ بِرَأْسِهِ 'Filan kimse başını salladı.' ve قَالَ بِيَدِهِ 'Eliyle işaret etti' diyen birisinin sözü gibidir.

Tıpkı Ebü'n-Necm'in şu sözünde olduğu gibi:

وَقَالَتِ الْأَنْسَاعُ لِلْبَطْنِ الْحَقِ ... قِدْمًا فَآضَتْ كَالْفَنِيقِ الْمُحَنَّقِ

(Deve çok yürümekten bitkin ve zayıf düşünce) sırtına bağlanan geniş kayışlar, devenin karnına 'İyice sarıl, yapış!' dediğinde
Öfkeli asil bir deveye dönüştü[1863] **[2/468]**

Bu beyitte ortada söylenmiş bir söz yoktur. Ancak şâir bu ifadesiyle sırtın (zayıflık nedeniyle) karna yapışmasını kastetmiştir.

Tıpkı Amr b. Humeme ed-Devsî'nin şu söylediği gibi:

فَأَصْبَحْتُ مِثْلَ النِّسْرِ طَارَتْ فِرَاخُهُ ... إِذَا رَامَ تِطْيَارًا يُقَالُ لَهُ قَعِ

Ben yavruları uçmuş bir kartal gibi oldum.
Birisi uçan bir kuşu avladığında ona: "Düş" denilir[1864]

Burada da söylenmiş bir söz yoktur. Bunun mânası şudur: "Bir kuş avlayıp o yere düştüğünde..."

Tıpkı bir başka şâirin şu sözünde söylediği gibi:

امْتَلَأَ الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي ... سَيْلًا رُوَيْدًا قَدْ مَلَأْتَ بَطْنِي

Havuz doldu ve dedi ki: "Yeter bana
Yavaş ak[1865] karnım doldu"[1866]

1862 Bakara 2/117.

1863 Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ح ن ق; Türkî, 2/468.

1864 Bk. Merzübânî, *Mu'cemu'ş-Şu'arâ*, 17; Türkî, 2/469.

1865 سَيْلًا kelimesi, Türkî'nin م, ت٢, ت٣ nüshalarında مَهْلًا şeklinde geçmektedir: Türkî, 2/469.

1866 İbnü'ş-Şecerî, *Emâlî*, 1/313; Sa'leb, *Mecâlisü Sa'leb*, s. 189; Türkî, 2/469.

Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1867] sözünün tefsiri konusunda ileri sürülen görüşlerin en doğru olanı şöyle denilmesidir: "Bu âyet Allah'ın hükmettiği ve düzenlediği bütün şeylerde zâhiri umum ifade eden bir âyettir. Çünkü âyetin zâhiri, umum ifade eden bir zâhirdir. Bu nedenle daha önce *Kitâbü'l-Beyân 'an Usûli'l-Ahkâm* adlı kitabımızda açıkladığımız üzere delilsiz bir teville âyeti zâhirî mânasından bâtınî bir mânaya götürmek caiz değildir. Durum bizim açıkladığımız gibi olunca şanı yüce olan Allah mevcut olan bir şeye onu yaratmak istediği zaman sadece onun var olmasını istediği anda ona {كُنْ} *'ol'*[1868] der. Allah'ın var etmeyi ve meydana getirmeyi istediği şeyin var olması O'nun o şeyi yaratmayı dilemesinin önüne geçmez. O'nun bir şeyin olmasını ve meydana gelmesini emretmesi, olmasını istediği şeyden sonra da olmaz. (Yani bir şeyin var olması Allah iradesinden ve emrinden önce olmadığı gibi sonra da olmaz. Allah ona olmasını emrettiği an ne önce ne de sonra olmadan o anda bu şey var olur). Bir şeyin var olmasının emredilmesi ve aynı şekilde istenmesi o ancak mevcut iken caizdir. Mevcudun var oluşu da ancak onun emredilmesi ve murad edilmesiyle olur." **[2/469]**

Bunun bir benzeri, Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1869] sözü ve {وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ} *"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz."*[1870] sözüdür. İnsanların kabirlerinden çıkışı, Allah'ın onları kabirlerinden çıkmaya çağırmasıyla birlikte gerçekleşir; ne bu çağrıdan önce ne de sonra olur.

Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1871] sözünün tefsiri hakkında -mevcut olmayana emretmenin caiz olmadığını gerekçe göstererek- bu âyetin husus (özel) mâna içerdiğini ileri sürenlere, kabirdekilerin dirilmeleri çağrısı hakkında "Onların kabirlerinden kalkıp dirilmeleri çağrısı,

1867 Bakara 2/117.
1868 Bakara 2/117.
1869 Bakara 2/117.
1870 Rûm 30/25.
1871 Bakara 2/117.

kabirlerinden çıkmalarından önce midir yoksa sonra mıdır?" veya bu emir/çağrı (hususî mânada olup) sadece insanlar için midir?" diye sorulur. Sonuçta buna benzer bir söz söylemek zorunda olup bu konuda başka bir söz söylemesi mümkün değildir.

Şânı yüce olana Allah'ın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1872] sözünün başını salladığında veya eliyle işaret ettiğinde (hiçbir şey demediği halde) قَالَ فُلَانٌ بِرَأْسِهِ "Filan kimse başını salladı" veya قَالَ بِيَدِهِ "Eliyle işaret etti" diyen birisinin sözü gibi olduğunu söyleyen ve yine devesinden bahseden şâirin:

تَقُولُ إِذَا دَرَأْتُ لَهَا وَضِينِي ... أَهَذَا دِينُهُ أَبَدًا وَدِينِي

Onun için (deve) yükünü bağlamak üzere geniş kemerimi yere serdiğimde der ki:
Ebediyen onun âdeti ve benim âdetim bu mudur?[1873]

sözünün ve bunun gibi sözlerin bu kullanımın bir benzeri olduğunu söyleyenlerin bu görüşüne gelince... Bu iddiayı ileri sürenler ne dilde doğru olan esaslara ne Allah'ın Kitabı'na isabet etmişler ne de peşine düştükleri deliller bu söylediklerinin sıhhatine işaret etmiştir. Ayrıca bu görüşü ileri sürenlere şöyle cevap verilir:

Şanı yüce olan Allah bu âyette kendisinin bir şeyin olmasına hükmedip ona emrettiğinde ona {كُنْ} *"ol"*[1874] dediğini haber vermiştir. Yoksa Allah'ın böyle dediğini inkâr mı ediyorsunuz? Eğer bunu inkâr ediyorlarsa Kur'ân'ı inkâr etmiş ve dinden çıkmış olurlar.

Eğer şöyle derlerse: "Hayır aksine biz Kur'ân'a inanıyoruz ancak biz bunu tıpkı قَالَ الْحَائِطُ فَمَالَ 'Duvar konuştu ve eğildi' sözünün bir benzeri olduğunu ileri sürüyoruz. Oysa duvar hiçbir şey dememiştir. Ancak bu ifade sadece onun eğildiğinden haber vermek için söylenmiştir." **[2/470]**

Onların bu iddialarına şöyle cevap verilir: Duvarın eğildiğini haber veren birisinin "Muhakkak ki duvarın sözü eğilmek istediğinde bunu söylemesidir ve sonra eğilir." demesini geçerli görüyor musunuz?

1872 Bakara 2/117.
1873 Beyit, Müsakkab el-Abdî'ye ait olup onun *Dîvân*'ında s. 195'te geçmektedir. Türkî, 2/470.
1874 Bakara 2/117.

Eğer bunu geçerli görüyorlarsa Arapçanın bilinen kaidelerinin dışına çıktıkları gibi dilin mantığına ve dilde bilinen şeylere (kaidelere) de muhalif davranmışlardır.

Eğer "Bu caiz değildir." derlerse bu durumda da onlara şöyle denilir:

Şanı yüce olan Allah bu âyette kendisinin bir şeyin olmasına hükmedip ona emrettiğinde ona {كُنْ} *"ol"*[1875] dediğini onun da derhal olduğunu; {فَيَكُونُ} *"o da hemen oluverir."*[1876] haber vermiştir. Böylece Allah (bu âyetle) kullarına bir şeyin kendisiyle meydana geldiği sözünü (sözünün ne olduğunu) bildirmiş, onu açıklamış ve teyit etmiştir. Bu ise size göre sözde konuşması ve açıklaması olmayan şeyler hakkında caiz olmayan bir kullanımdır. قَالَ الْحَائِطُ فَمَالَ "Duvar konuştu ve eğildi" diyen bir kimsenin sözündeki gibi. Bu durumda Allah Teâlâ'nın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1877] sözüyle قَالَ الْحَائِطُ فَمَالَ diyen birisinin sözü arasındaki farkı nasıl bilmezler? Bu sözün fasit olduğunun açıklaması bunun dışında başka bir yerde gelecektir. Biz bu sözle ilgili yeterli açıklamayı orada getireceğiz inşallah.

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} *"Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[1878] sözünün anlamı, bizim, 'Allah'ın bir şeye var olmasını emrettiği anın, emredilenin var olduğu an' olduğu şeklindeki açıklamamız gibi olunca bu anlama göre {فَيَكُونُ} *"o da hemen oluverir."*[1879] sözünün {يَقُولُ} *"der"*[1880] sözüne atfedilerek merfû olmasının tercihe şayan olduğu apaçık ortadadır. Çünkü sözün (Allah'ın "ol" sözü) ve var olmanın (emredilenin derhal olmasının) zamanları aynıdır. Bu تَابَ فُلَانٌ فَاهْتَدَى ve فُلَانٌ فَتَابَ وَاهْتَدَى diyenin sözünün bir benzeridir. Çünkü tövbe eden ancak hidâyete eren kimse olduğu gibi hiçbir hidâyete eren yoktur ki o da tövbe etmiş olmasın. Bunun gibi Allah, emredilen olmadan bir şeye var olmasını emreden olmadığı gibi, hiçbir varlık da yoktur ki onun var olmasını Allah emretmiş olmasın.

1875 Bakara 2/117.
1876 Bakara 2/117.
1877 Bakara 2/117.
1878 Bakara 2/117.
1879 Bakara 2/117.
1880 Bakara 2/117.

Bu nedenle {إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونَ} *"Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, 'ol' dememizdir. O da hemen oluverir."*[1881] âyetindeki mansûb okuyuşa cevaz veren, bu âyette de {فَيَكُونَ} *"o da hemen oluverir."*[1882] şeklinde bizim açıkladığımız mânaya göre أَنْ نَقُولَ فَيَكُونَ okuyuşunun mânası üzere fethalı olarak okumayı caiz görmüştür. Merfû okuyan da böyledir (yani bu mânayı vermiştir). Çünkü o da âyette Allah'ın verdiği haberin ancak {إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ} *"Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman (sözümüz sadece) ona, 'ol' dememizdir."*[1883] sözüyle tamamlandığı görüşündedir. Çünkü malumdur ki Allah Teâlâ bir şey üzerine hükmünü kesin olarak tamamladığında kesin olarak tamamlanan şey artık mevcuttur, vardır. Ardından {فَيَكُونُ} *"o da hemen oluverir."*[1884] sözüyle başlar. **[2/471]**

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın {لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ} *"...size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz."*[1885] sözü gibi.

Yine İbn Ahmer'in şu söylediği gibi:

يُعَالِجُ عَاقِرًا أَعْيَتْ عَلَيْهِ ... لِيُلْقِحَهَا فَيَنْتِجُهَا حُوَارَا

Bitkin ve yorgun bir kısırı tedavi ediyor
Onu döllemesi ve bir deve yavrusu doğurması için[1886]

Şâir burada şunu kastediyor: فَإِذَا هُوَ يَنْتِجُهَا حُوَارٌ (يُنْتِجُهَا kelimesinin dammeli okunuşuna bu beyit örnek verilmiştir).

Bu izahlara göre âyetin anlamı şöyledir: "Onlar 'Allah evlat edindi.' dediler. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Bilakis O, göklerin ve yerin ve bu iki arasındakilerin sahibidir. Bütün bunlar O'nun vahdaniyetine işaret ederek O'na kulluk eder ve O'na boyun eğer. O, tıpkı İsa'yı kendisine dilediğinde hiçbir şeyin imkânsız olmadığı kudreti ve hükümranlığı ile babasız yarattığı gibi gökleri ve yerleri yoktan var ettiği halde O'nun nasıl çocuğu olur? Bilakis O bir şeyin olmasına hükmettiğinde ve onun

---

1881 Nahl 16/40.
1882 Bakara 2/117.
1883 Nahl 16/40.
1884 Bakara 2/117.
1885 Hac 22/5.
1886 İbn Kuteybe, *el-Meâni'l-Kebîr*, 2/846; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/45; Türkî, 2/472.

meydana gelmesini murad ettiğinde ona 'o' der o da O'nun dilediği ve istediği şekilde derhal oluverir. İşte O'nun İsa'yı (as) yaratması ve inşa etmesi de böyledir. Çünkü onu babasız yaratmayı dilemiştir."

[BAKARA SÛRESİ 118. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor. Biz âyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık." (Bakara 2/118)

1. {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} "Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler."* sözünün tefsiri:

a. Bu Sözle Kastedilenler

Müfessirler Allah Teâlâ'nın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa!' derler."*[1887] sözüyle kimi kastettiğinde ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları, "Allah bununla Hıristiyanları kastetmiştir." demektedirler. **[2/472]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٦٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ}. قَالَ: النَّصَارَى تَقُولُهُ.»

1887 Bakara 2/118.

1860. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o, şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler."*[1888] sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen sözü (*'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!'*) Hıristiyanlar söylemiştir."[1889]

[١٨٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ؛ وَزَادَ فِيهِ {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ}

1861. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını "{وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} النَّصَارَى *'Bilmeyenler, derler.'*[1890] sözündekiler; Hıristiyanlardır" ilavesiyle nakletmiştir.

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah bu sözüyle Peygamber (sav) zamanındaki Yahudileri kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

b. Nüzûl Sebebi

[١٨٦٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَافِعُ بْنُ حُرَيْمِلَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ كُنْتَ رَسُولًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَمَا تَقُولُ، فَقُلْ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلْيُكَلِّمْنَا حَتَّى نَسْمَعَ كَلَامَهُ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِ: {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} الْآيَةَ كُلَّهَا.»

1888 Bakara 2/118.

1889 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 212; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, (2/215) (1142), Mücâhid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/474.

1890 Bakara 2/118.

1862. Ebû Küreyb'in bize Yunus b. Bükeyr tarikiyle; İbn Humeyd'in de Seleme b. Fadl tarikiyle her ikisinin birlikte naklettiğine göre Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Râfi' b. Hureymele Peygamber'e (sav) şöyle demiştir:

"Eğer sen iddia ettiğin gibi Allah'ın Resûlü isen şanı yüce olan Allah'a söyle de bizimle konuşsun da böylece onun konuşmasını işitelim." Bunun üzerine şanı yüce olan Allah bu konuda; {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler."*[1891] âyetinin tamamını indirdi.[1892] **[2/473]**

3- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah bu âyette Arap müşriklerini kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} وَهُمْ كُفَّارُ الْعَرَبِ.»

1863. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya!' derler."*[1893] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Arapların kâfirleridir."[1894]

[١٨٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ}. قَالَ: هُمْ كُفَّارُ الْعَرَبِ.»

1864. Müsennâ'nın bana İshak, İbn Ebî Cafer, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' Allah'ın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ}

1891 Bakara 2/118.

1892 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/549; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/215 (1140), Seleme tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/232; Türkî, 2/474.

1893 Bakara 2/118.

1894 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/215 (1140. rivayetin ardından), muallak olarak; Türkî, 2/474.

"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa!' derler."[1895] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bunlar kâfirlerdir."[1896]

[١٨٦٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ}. أَمَا الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ: فَهُمُ الْعَرَبُ.»

1865. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan naklettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa!' derler."*[1897] sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen bilmeyenlere gelince bunlar Araplardır."[1898] **[2/474]**

Bu sözlerin sıhhat ve doğruluk bakımından en tercihe şayan olanı şu görüş sahibinin söylediğidir: "Şanı yüce olan Allah {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} *'Bilmeyenler derler.'*[1899] sözüyle Hıristiyanları kastetmiştir, diğerlerini kastetmemiştir. Çünkü bu söz Allah'ın Hıristiyanlardan ve onların kendisine olan iftiralarını ve O'nun çocuk edindiği iddialarını haber verdiği bir bağlamda gelmiştir. Böylece şanı yüce olan Allah onların {اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا} *'Allah, çocuk edindi'*[1900] sözleriyle Allah'a yalan iftirada bulunduklarını ve aynı zamanda dalâlette olduklarını haber verdiği bir bağlamda onlar hakkında haber vererek bu sözü {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} *'Bilmeyenler derler.'*[1901] söylemiştir. Onlar Allah hakkında bâtıl şeyleri temenni ettiler ve bunları Allah'a karşı cahillikleri nedeniyle söylediler ve Allah'ın yanındaki konumlarına rağmen onlar Allah'a şirk koşarak Allah, peygamberleriyle konuştuğu gibi {لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} *'Allah bizimle konuşsa!'*[1902] ya da onlara mucize geldiği gibi {تَأْتِينَا آيَةٌ} *'bize bir mucize gelse ya!'*[1903] dediler. Allah'ın dostlarından başka kimseyle konuşması, O'nun için gerekli değildir. Yine O, bir iddiacının iddası üzerine âciz bırakan bir mucizeyi, ancak davasında hak üzere olan, kendi dinine ve tevhidine çağıran kimseye getirir. Davasında yalancı olan

1895 Bakara 2/118.
1896 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/215 (1141. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/474.
1897 Bakara 2/118.
1898 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/233, Süddî'den rivayetle; Türkî, 2/476.
1899 Bakara 2/118.
1900 Bakara 2/116.
1901 Bakara 2/118.
1902 Bakara 2/118.
1903 Bakara 2/118.

ve bir iftiraya, O'nun oğulları ve kızları olduğu iddiasına (inanmaya) çağıranlarla şanı yüce olan Allah'ın konuşması ya da ona Allah hakkındaki yalanını ve iftirasını destekleyen (karşısındakini) âciz bırakıcı bir mucize vermesi kabul edilemez.

c. {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} "Bilmeyenler derler."

Allah'ın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} *"Bilmeyenler derler."*[1904] sözüyle Arapları kastettiğini iddia edene gelince, bu kimse sıhhati konusunda hakkında bir bilginin ve gerçekliğine dair Kur'ân'ın zâhirinde açık bir delilin olmadığı sözü söylemektedir. Bu görüş bu durumda olunca yanlış olduğu açıktır. Çünkü bu görüşü savunan kimse doğruluğuna dair delil olmayan bir iddiada bulunmuştur. Bunun gibi iddialar ise hiç kimseye asla zor değildir (yani delilsiz olduktan sonra herkes bu tür iddialar ileri sürebilir).

d. {لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} "Allah bizimle konuşsa!"

Allah Teâlâ'nın {لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} *"Allah bizimle konuşsa!"*[1905] sözüne gelince bu söz şu anlamdadır: "Allah bizimle konuşmalı değil midir?" **[2/475]**

Tıpkı Eşheb b. Rumeyle'nin[1906] şu söylediği gibi:

تَعُدُّونَ عَقْرَ النِّيبِ أَفْضَلَ مَجْدِكُمْ ... بَنِي ضَوْطَرَى لَوْلَا الْكَمِيَّ الْمُقَنَّعَا

Uzun dişli, yaşlı develeri boğazlamayı övünülecek
en şerefli[1907] işlerinizden sayıyorsunuz

Ey ahmakların çocukları! Siz zırhlı (miğferli ve kalkanlı)
kahramanlarla övünmeli değil miydiniz?[1908]

1904 Bakara 2/118.

1905 Bakara 2/118.

1906 Beyit Cerîr'in olup Eşheb'in değildir. Muhtemelen Taberî, *Mecâzü'l-Kur'ân*'da bunun Eşheb'e ait olduğunu söyleyen Ebû Ubeyde'ye tâbi olarak böyle demiştir. Ancak Ebû Ubeyde, *en-Nekâiz*'de 2/833'te bu beyti, Cerîr'e nispet etmiştir. O da *Dîvân*'ında 2/907'de yer vermiştir. Türkî, 2/476.

1907 Bu kelime *Dîvân*'da ve *en-Nekâiz*'de سَعْيِكُمْ şeklinde geçmektedir. Türkî, 2/476.

1908 Cerîr bu beyti, babası Gâlib b. Sa'sa'a ve Suhaym b. Vesil'e karşı -Arapların âdeti olduğu üzere- çok deve kesmekle üstünlük ve şeref yarışına giren ve üstün gelen babasıyla övünen Ferezdak'a karşı söylemiştir. Bk. Şâkir, 2/553.

Şâir şu mânayı kastetmektedir: فَهَلَّا تَعُدُّونَ الْكَمِيَّ الْمُقَنَّعَ؟ (Beytin ikinci mısrasında تَعُدُّونَ ifadesi geçmediği halde birinci mısrada geçtiği için onun delâletiyle bu şekilde geçiyormuş gibi anlaşılır).

Şu rivayette de olduğu gibi:

[١٨٦٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ}. قَالَ: فَهَلَّا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ.»

1866. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} *"Allah bizimle konuşsa!"*[1909] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Bu söz) 'Allah, bizimle konuşmalı değil mi?' (yani لَوْلَا sözü فَهَلَّا) anlamındadır."[1910]

e. {آيَةٌ} "Âyet"

Bu âyette geçen الْآيَةُ kelimesinin anlamına gelince daha önce geçtiği yerde bu kelimenin "alâmet" mânasında olduğunu açıklamıştım.[1911] Allah onların "Bize nebîlere ve resûllere geldiği gibi dilediğimiz ve istediğimiz bir âyet gelmeli değil mi?" dediklerini haber vermiş ve şöyle buyurmuştur:

{كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ}

"Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti."[1912]

2. {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} "Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti."* sözünün tefsiri:

1909 Bakara 2/118.

1910 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/215 (1143. rivayetin ardından) Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/476.

1911 Bk. Türkî, 1/104; 2/476.

1912 Bakara 2/118.

a. Kimselerin Kastedildiği

Müfessirler Allah Teâlâ'nın {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti."*[1913] sözüyle kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bu âyet hakkında şöyle demişlerdir:

[١٨٦٧] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ}. هُمُ الْيَهُودُ.» [٢/٤٧٦]

1867. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti."*[1914] âyetinde kastedilenlerin Yahudiler olduğunu söylemiştir.

[١٨٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} الْيَهُودُ.»

1868. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"Bunlardan öncekiler de, bunların dedikleri gibi demişti."*[1915] âyetinde kastedilenlerin Yahudiler olduğunu söylemiştir.

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Bu âyette kastedilen Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Çünkü âyette bilmeyenlerden kasıt Araplardır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٦٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ}. يَعْنِي الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى وَغَيْرَهُمْ.»

1869. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} *"Bunlardan*

1913 Bakara 2/118.
1914 Bakara 2/118.
1915 Bakara 2/118.

öncekiler de demişti."[1916] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Allah bu sözüyle) Yahudileri, Hıristiyanları ve onların dışındakileri kastetmektedir."[1917]

[١٨٧٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «قَالُوا: يَعْنِي الْعَرَبَ، كَمَا قَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى مِنْ قَبْلِهِمْ.»

1870. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Onlar yani Araplar kendilerinden önceki Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi dediler."[1918]

[١٨٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ}. يَعْنِي الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى.»

1871. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ} *"Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti."*[1919] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani Yahudiler ve Hıristiyanlar."[1920] **[2/477]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Biz şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa!' derler."*[1921] sözüyle kastettiği kimselerin Hıristiyanlar olduğunu delilleriyle birlikte daha önce açıkladık. Hıristiyanlar, Yahudilerin söyledikleri sözün benzerini söylemişlerdir. Çünkü Yahudiler Musa'dan (as) Rablerini kendilerine açıktan göstermesini ve Rablerinin konuşmasını kendilerine işittirmesini -bu kitabımızda daha önce geçtiği yerde açıkladığımız gibi- ve Rableri hakkında hüküm vermek için istememeleri gereken birtakım mucizeleri ondan istemişlerdir.

Böylece şanı yüce olan Allah, Hıristiyanların, Rableri hakkında hüküm vermek için O'nun, sözünü kendilerine işittirmesi ve istediği mucizeleri

---

1916 Bakara 2/118.

1917 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/216 (1144. rivayetin ardından), muallak olarak; Türkî, 2/477.

1918 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/216 (1144. rivayetin ardından), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/477.

1919 Bakara 2/118.

1920 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/215 (1143. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/477.

1921 Bakara 2/118.

onlara göstermesini talep etmeleri nedeniyle Yahudilerin söyledikleri sözün bir benzerini söylediklerini ve Rableri hakkında kuruntularının benzeri kuruntuları temmenni ettiklerini haber vermiştir. Yine dalâlette ve Allah'ı inkâr etmede kalpleri birbirine benzediği için onların bu söyledikleri sözler Yahudilerin sözlerine benzemektedir.

3. {تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ} "Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor"

Şanı yüce olan Allah'ın {تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ} *"Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor."* sözünün tefsiri:

Onlar her ne kadar dinleri farklı olsa da Allah hakkında yalan uydurmada ve O'na iftira atmada, Rablerini inkâr etmede, O'na iftira atmada ve Allah'ın resûllerine ve nebîlerine (as) zorbalık konusunda kalpleri birbirine benzemektedir.

1- Bizim bu konuda söylediğimizin aynısını (şu rivayette) Mücâhid söylemiştir:

[١٨٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ}. قُلُوبُ النَّصَارَى وَالْيَهُودِ.»

1872. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ} *"Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor."*[1922] âyetinde kastedilenin Hıristiyanların ve Yahudilerin kalpleri olduğunu söylemiştir.

2- Onun dışındakiler de şöyle demiştir: "Bu sözün mânası şudur: 'Arapların kâfir olanlarının, Yahudilerin, Hıristiyanların ve diğerlerinin kalpleri birbirine benzemiştir.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٨٧٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ} يَعْنِي الْعَرَبَ وَالْيَهُودَ وَالنَّصَارَى وَغَيْرَهُمْ.»

1922 Bakara 2/118.

1873. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ} *"Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor."*[1923] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözüyle Yahudileri, Hıristiyanları ve bunların dışındakileri kastetmektedir." **[2/478]**

[١٨٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ

1874. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından, o da Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

a. {تَشَابَهَتْ} Sözünün Kıraati

Allah Teâlâ'nın {تَشَابَهَتِ} sözünde teskîl (şeddeli okuma) caiz değildir. Çünkü kelimenin başında gelen tâ zaid olup تَفَاعَلَ bâbına uygun olması için getirilmiştir. Eğer şeddeli olursa o zaman iki tane tâ harfi olur ki bu durumda da aynı mânaya gelen iki zâid tâ harfini getirmek dilde caiz değildir. Bu ancak gelecek mânasında kullanıldığında bu harfin de anlamları birbirinden farklı olacağından getirilmesi caizdir. Çünkü bunlardan birisi gelecek mânasına işaret etmek için diğeri de تَفَاعَلَ bâbına uygun olması için getirilmiştir. Daha sonra bunlardan biri diğerine idğam edilir ve şeddeli okunurak تَشَابَهَ بَعْدَ الْيَوْمِ قُلُوبُنَا "Bugünden sonra kalplerimiz birbirine benzeyecek." denilir.

Bu izaha göre âyetin anlamı şöyledir: "Allah ve O'nun azameti hakkında cahil olan Hıristiyanlar şöyle dediler:

'Rabbimiz Allah, nebîleri ve resûlleri ile konuştuğu gibi bizimle konuşmalı değil miydi? Ya da bize Allah'tan kendisiyle üzerinde bulunduğumuz durumun doğruluğunu bileceğimiz bir alâmet, bizim istediğimiz ve dilediğimiz şekilde bize gelmeli değil miydi?' Şanı yüce olan Allah (bu âyette) şöyle dedi:

'Hıristiyanlardan bu cahillerin söylediği gibi söyleyen ve Rablerinden birtakım şeyler temenni edenlerin söylediğini onlardan önceki Yahudiler de söylediler ve Rablerinden kendisini açıktan onlara göstermesini ve onlara bir alâmet göndermesini ve böylece de O'nun ve peygamberlerinin gözetiminde olmayı temenni ettiler. Yine birtakım kuruntular temenni ettiler ve böylece Yahudilerin ve Hıristiyanların Allah'a karşı isyan etmede ve

1923 Bakara 2/118.

O'nun azametini yeterince bilememede ve peygamberlerine karşı küstahça davranışlarında kalpleri birbirine benzedi. Tıpkı söyledikleri sözlerin birbirine benzediği gibi."

4. {قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} "Biz âyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} *"Biz âyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} *"Biz âyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık."*[1924] sözüyle şunu kastediyor: "Biz Allah'ın kendisi sebebiyle Yahudilere gazap ettiği alâmetleri, onları maymunlar, domuzlar kıldığını ve âhiretlerinde onlara alçaltıcı bir azabı hazırladığını açıkladık. Yine kendisi sebebiyle Allah'ın Hıristiyanları dünyada rezil ettiği, âhirette de onlara hazırladığı alçaltılmışlığı ve elem verici azabı hatırlattık. (Bundan başka) Yüzünü Allah'a yönelterek iyilik yapan cennet sakinlerine bu sûrede ve bunun dışındaki sûrelerde kendisi sebebiyle onlardan her bir grubun Allah'tan almayı hak ettiği mükâfatı elde etmesine sebep olan bu yaptığı şeyin ne olduğunu onlara bildirmiştir. **[2/479]**

Böylece Allah bu sözü kendisine kesin inananlara has kılmıştır. Çünkü onlar, işlerinde doğruluktan ayrılmayan, eşyanın hakikatinin bilgisini kesin ve sahih olarak elde etmeyi isteyen kimselerdir. Böylece Allah bu sözüyle vasıfları bu açıkladıkları özellikler olan kimseye, bu açıkladığı şeylerin şüphesini gidermesi ve işin hakikatini bilmesi için açıkladığını haber verdi. Çünkü bu söz şanı yüce olan Allah'ın haber vermesidir. Allah'ın bildirdiği bir haberde işitenin şüphe duyması kabul edilemez. Bazen bunun (Allah'ın verdiği haberlerin) dışındaki haberlerde arızî sebeplerden dolayı yanılma, hata etme ve yalan olma ihtimali olabilir. Ancak Allah'ın verdiği haberler için bu geçerli değildir.

1924 Bakara 2/118.

[BAKARA SÛRESİ 119. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾

"Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin." (Bakara 2/119)

1. {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا} "Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا} *"Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."* sözünün tefsiri:

"Ey Muhammed (sav) biz o hak bir din iken kendisinden başka diğer dinlerden hiçbirini kabul etmediğim İslâm ile seni gönderdik. Sana tâbi olup itaat eden ve senin çağırdığın hak dini kabul edenlere, dünyada Allah'ın yardımı, âhirette de sevaba ulaşma ve kendileri için hazırlanmış nimetleri elde etmeyi müjdele. Sana karşı gelerek muhalefet eden ve çağırdığın hak dini reddedenleri de dünyada horlanma ve aşağılık kimseler kılmayla âhirette de alçaltıcı bir azapla uyar."

2. {وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} "Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} *"Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der:

1- Kıraat imamlarının çoğunluğu {وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} *"Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."*[1925] âyetini tâ harfinin dammesi ile تُسْأَلُ şeklinde lâm harfini de aynı şekilde merfû olarak haber mânasında okumuş olup âyetin mânası şöyledir: "Ey Muhammed (sav)! Biz seni hak bir din ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sana gönderilen şeyi tebliğ et. Senin görevin ancak tebliğ etmek ve uyarmaktır.

1925 Bakara 2/119.

Sen onların sana hak olarak gelen vahiyleri inkâr edenlerin cehennem ehli olmasından sorumlu değilsin.” **[2/480]**

2- Bazı Medineli kıraat âlimleri وَلَا تَسْأَلْ şeklinde nehiy mânasında cezimli olarak tâ’nın fethası ve lâm’ın cezmi ile تَسْأَلْ şeklinde okumuşlardır.[1926] Bu şekilde okuyanların kıraatine göre bu âyetin mânası şöyledir: “Biz seni kendine gönderileni tebliğ etmen için hak üzere bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Cehennemlikler hakkında sorman için değil. O halde onların durumları hakkında sorma.”

Bu kıraat üzere okuyanlar âyeti şu rivayetlerde geldiği gibi tefsir ettiler:

b. Nüzûl Sebebi

[١٨٧٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْتَ شِعْرِي مَا فَعَلَ أَبَوَايَ.» «فَنَزَلَتْ (وَلَا تَسْأَلْ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ)»

1875. Bize Ebû Küreyb’in Vekî‘, Musa b. Ubeyde, Muhammed b. Ka‘b’dan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “Peygamber (sav): *‘Anneme ve babama ne oldu (âhiretteki durumları nedir)? Keşke bilsem!’* deyince, (وَلَا تَسْأَلْ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) ‘Sen cehennemlik olanlardan sorma!’ âyeti nâzil oldu.”[1927]

[١٨٧٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْتَ شِعْرِي مَا فَعَلَ أَبَوَايَ. لَيْتَ شِعْرِي مَا فَعَلَ أَبَوَايَ. لَيْتَ شِعْرِي مَا

1926 Bu Nâfi‘ kıraâtidir. Diğerleri birinci vechi okumuşlardır. Bk. Ebû Zür‘a, *Huccetü’l-Kırâat*, 111; Türkî, 2/481.

1927 Bu rivayeti Vekî‘ -Suyûtî’nin *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/111) naklettiği gibi- nakletmiştir. Onun tarikiyle da el-A‘râbî, *Mu‘cem*’inde (701) kendisinden sonra gelen rivayetteki ilaveyle birlikte nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/111) İbn Uyeyne, Abd b. Humeyd ve İbnü’l-Münzir’e nispet ederek bu senedin mürsel ve zayıf olduğunu ve delil olarak kullanılmayacağını söyler. Yine bk. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr* 1/134; Türkî, 2/481.

فَعَلَ أَبَوَايَ»، ثَلَاثًا، فَنَزَلَتْ: (إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تَسْأَلْ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) فَمَا ذَكَرَهُمَا حَتَّى تُوُفِّيَ اللَّهُ.»

1876. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Süfyân es-Sevrî, Musa b. Ubeyde, Muhammed Ka'b el-Kurazî'den rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle demiştir:

'*Keşke (ölen) anne babama ne şekilde muamele edildiğini bir bilebilsem*' diye üç defa söyleyince,[1928]

(إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تَسْأَلْ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) 'Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorma!' âyeti nâzil olmuştur. Bu âyet nâzil olduktan sonra Resûlullah (sav) artık vefat edene kadar anne babasından bahsetmedi.[1929]

[١٨٧٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ: «لَيْتَ شِعْرِي أَيْنَ أَبَوَايَ؟» فَنَزَلَتْ: (إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تَسْأَلْ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ)»

1877. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Dâvûd b. Âsım şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü (sav) bir gün;

1928 Bu ifade Türkî'nin ت١, ت٢, ت٣ nüshalarında geçmektedir. Türkî, 2/481. Şâkir de aynı şekilde bu rivayet ile bundan önceki "1875" numaralı rivayetin mürsel olduğuna işaret ederek bu rivayette geçen Muhammed b. Ka'b b. Selim el-Kurazî'nin tâbiûndan olduğunu, dolayısıyla onun Peygamber'i görme imkânı olmadığını ve bu nedenle hadisin mürsel olduğunu yani arada bir sahabenin atlandığını söylemektedir. Bu nedenle de hadisin hüccet olmadığını ifade etmektedir. Her iki rivayetin senedlerinin râvileri nedeniyle zayıf olduğunu söyler. Senedde geçen Musa b. Ubeyde b. Neşît er-Rebezî'nin ileri derecede zayıf olduğu ifade edilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/291; *es-Sağîr*, 172-173; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(1)/151. Buhârî "münkerü'l-hadîs" yani kendisinden hadis almanın helâl olmadığı bir kimse olduğunu söylemiştir. Rivayetin diğer değerlendirmeleri için bk. Şâkir, 2/558.

1929 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/59; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/217, (1151), Sevrî tarikiyle; Türkî, 2/481.

'Annem ve babam nerede (âhiretteki durumlar nedir)? Keşke bilsem!' deyince,

(إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تَسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) 'Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorma!' âyeti nâzil oldu."[1930] **[2/481]**

Bana göre bu kıraatlerden merfû olarak âyeti haber mânasında okuyanın kıraati doğrudur. Çünkü şanı yüce olan Allah, Yahudi ve Hıristiyanların kavimlerinin kıssalarını burada anlattı; onların dalâletlerini ve Allah'ı inkâr etmelerini, peygamberlerine karşı cüretkâr davranmalarını haber verdi. Ardından da Nebî'ye (sav) şöyle dedi: "Ey Muhammed! Biz seni kıssalarını anlattığım ve anlatmadığım kimselerden sana inanan ve itaat edenlere bir müjdeleyici, senin peygamberliğini inkâr ederek sana muhalefet edenlere de bir uyarıcı olarak gönderdik. O halde benim risâletimi tebliğ et. Seni inkâr edenlerin yaptıklarından dolayı -sen onlara benim risâletimi tebliğ ettikten sonra- sana mesuliyet olmadığı gibi bundan sonra da onların yaptıklarından sorumlu değilsin. Peygamber'den (sav) cehennemliklerin durumuna dair Rabbinden bir soru geçmedi ki Allah'ın sözü (وَلَا تَسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) 'Sen cehennemlik olanlardan sorma!' şeklinde bir okunuşla okunsun. Ayrıca sözün anlamı ancak zâhirinin kendisine delâlet ettiği mânaya tevcih edilir. Tâ ki zâhirinin delâlet ettiği mânanın dışında bir mânanın kastedildiğine dair hüccet olabilecek açık bir delil oluncaya kadar. Yine Peygamber'in (sav) bu âyette cehennemliklerin durumundan soru sormasının kendisine yasaklandığını ifade eden delil olabilecek bir hadis yoktur. Yine âyetteki mânanın bu şekilde olduğuna dair Kur'ân'ın zâhirinde bir işaret yoktur. Bu haberin (âyetin) olması gereken tefsiri, bu âyetten önce bahsi geçtiği üzere ondan sonraki âyetlerde de Hz. Peygamber'in (sav) Yahudi ve Hıristiyanlardan, bunların dışındaki küfür ehli hakkında sormasından nehyedilmediğidir."

1930 Rivayetin senedi mürsel olup İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/234) Taberî'den nakleder. Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/111) yine Taberî'ye isnad ederek senedin mu'dal ve zayıf olduğunu ve rivayetin hüccet olmadığını söyler. Türkî, 2/481. Senedde yer alan Dâvûd b. Âsım b. Urve b. Mes'ûd es-Sekafî, tâbiûndan sika bir râvi olup hakkında *et-Tehzîb*'de ve Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (2(1)/210) ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (1(2)/421) bilgi mevcuttur. Rivayetin diğer değerlendirmeleri için bk. Şâkir, 2/559.

Eğer bir kimse Muhammed b. Ka'b'dan rivayet edilen haberin sahih olduğunu zannederse Peygamber'den (sav) şüphenin imkânsız oluşu -cehennemliklerden şirk ehli ve anne-babasının onlar arasında bulunması konusunda- Muhammed b. Ka'b'ın söylediğinin sahih olduğunu reddetmektedir. Eğer ondan nakledilen haber sahih olsaydı Allah'ın {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا} *"Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."*[1931] sözünden sonra bu haberin başında vâv harfini getirmesi ve bu haberle öncesindeki ifadenin arasını bitiştirmek için başında fâ getirmeyi terk etmesi ve (âyetin başında fâ olmadan) {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} *"Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."*[1932] buyurması, {وَلَا تُسْأَلُ} *"sorumlu tutulacak değilsin."*[1933] sözünün haber olarak gelmesinin nehiy olarak gelmesinden daha evla olduğuna en açık delillerden birisi olduğu gibi yine merfû okunmasının da cezimli okunmasından evla olduğuna dair de en açık delillerdendir. **[2/482]**

Bu okuyuşun {وَلَا تُسْأَلُ} *"sorumlu tutulacak değilsin."*[1934] Übeyy b. Ka'b'ın kıraatinde (وَمَا تُسْأَلُ) şeklinde İbn Mes'ûd'un kıraatinde de (وَلَنْ تُسْأَلَ) şeklinde olduğu nakledilmiştir.[1935] Her iki kıraat de haber olarak merfû okumanın sahih olduğuna delildir. Nehiy olarak okumanın değil.

Basralı bir nahiv âlimi Allah Teâlâ'nın {وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} *"Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."*[1936] sözünü hâl mânasına alır. Bu durumda âyetin mânasını sanki şöyleymiş gibi düşünür: "Biz seni bir müjdeci bir uyarıcı olarak cehennemliklerden mesul olmadığın halde gönderdik." Bu mâna tâ harfini haber mânasında dammeli okuduğunda olur. Bu görüşü ileri süren (وَلَا تَسْأَلُ) kelimesini tâ'nın fethası ve lâm'ın dammesi ile haber şeklinde okuyan "Biz seni hak üzere bir müjdeci ve bir uyarıcı ve cehennemliklerden sormayan olarak gönderdik." mânasına cevaz verir.

1931 Bakara 2/119.
1932 Bakara 2/119.
1933 Bakara 2/119.
1934 Bakara 2/119.
1935 Her iki kıraat de şâz kıraattir. bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît* 1/367; Türkî, 2/483.
1936 Bakara 2/119.

Basralı âlimden naklettiğim bu iki görüşü İbn Mes‘ûd ve Übeyy b. Ka‘b’ın kıraatleri reddetmektedir. Bu ikisini, naklettiğim kıraatlerden birisinde bu kelimenin başına مَا diğerinde لَنْ getirmeleri ve kelimenin başında {وَلَا تُسْأَلُ} *“sorumlu tutulacak değilsin.”*[1937] şeklinde vâv harfinin yer alması bu sözün öncesiyle bir bağının olmadığına delildir. Bu söz kendi başına yeni bir cümle (ibtidâ) olunca da hâl olması mümkün olmaz.

c. {أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} “cehennemlikler”

{أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} *“cehennemlikler”*[1938] ifadesine gelince bu “cehennem ehli” mânasındadır. Bu sözdeki {الْجَحِيمُ} ateşi alevlendiğinde bizzat ateşin kendisidir.

Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın şu sözü de bu anlamdadır:

إِذَا شَبَّتْ جَهَنَّمُ ثُمَّ فَارَتْ ... وَأَعْرَضَ عَنْ قَوَابِسِهَا الْجَحِيمُ

Cehennem harlandığı sonra da fokurdadığı[1939]
Ve kendisinden bir şûle/köz almaya gelenden[1940] sakındığında[1941] **[2/483]**

[BAKARA SÛRESİ 120. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

“Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: ‘Allah’ın yolu asıl doğru yoldur.’ Sana gelen

---

1937 Bakara 2/119.

1938 Bakara 2/119.

1939 Bu kelime şâirin *Dîvân*’ında bu şekilde geçtiği için biz de bunu tercih ettik. Krş. Türkî, 2/484; Şâkir, 2/562.

1940 Şâkir, bu kelimenin anlamına vâkıf olamadığını muhtemelen bu kelimenin “büyük ve sert kaya/taş” mânasına gelen قُدْمُوسٌ kelimesinin çoğulu olduğunu ve şiirdeki kısmında قَدَامِسَهَا şeklinde olduğunu ifade eder. Şâkir, 2/562. Ancak kelime bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla قَابِسٌ kelimesinin çoğulu olup “ateşten bir köz alan” mânasına gelmektedir. Krş. Umer, *Mu’cemu’l-Lugati’l-Arabiyyeti’l-Mu’âsıra*, 3/1765.

1941 Ümeyye b. Ebi’s-Salt, *Dîvânu Ümeyye*, s. 81; Türkî, 2/483.

ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, Allah'tan sana ne bir dost ne bir yardımcı vardır." (Bakara 2/120)

1. {وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى} "Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: 'Allah'ın yolu asıl doğru yoldur'"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى} *"Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: 'Allah'ın yolu asıl doğru yoldur.'"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ} *"Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar."*[1942] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed (sav)! Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar senden ebediyyen razı değildirler. Bu nedenle onları razı edecek şeyleri talep etmeyi ve onların muvâfakatını istemeyi bırak. Allah'ın seni hak üzere gönderdiği şeylere onları çağırmada Allah'ın rızasını elde etmeye yönel. Çünkü onları çağırdığın bu şey, dosdoğru din ve ülfet üzere seninle beraber toplanmaya çağırdığın bu yoldur. Senin onları razı etmek için onların dinlerine tâbi olmandan başka senin için çıkar bir yol yoktur. Çünkü Yahudiler, Hıristiyanlara karşıdırlar; Hıristiyanlar da onlara karşıdırlar. Hıristiyanlık ve Yahudilik tek bir kimsede tek bir durumda bir araya gelemez. Sen Yahudi ve Hıristiyan olmadığın sürece Yahudiler ve Hıristiyanlar seni razı etmede bir araya gelmezler. Bu senin için ebeden asla olmayacak bir iştir. Çünkü sen tek bir kişisin ve sende birbirine zıt iki din bir halde asla bir arada olmaz. Senin o ikisini kendi üzerinde tek bir zamanda toplamana bir yol senin için mümkün olmayınca bu iki grubu razı etme yolu da yoktur. Buna yol mümkün olmayınca da bütün insanlara ülfete imkân tanıyan Allah'ın hidâyetine sarıl."

Âyette geçen الْمِلَّةُ kelimesine gelince o "din" anlamında olup çoğulu الْمِلَلُ'dür.

Ardından şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (as) şöyle dedi: "Ey Muhammed! {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى} '(Yahudiler)

1942 Bakara 2/120.

Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek.'[1943] diyen bu Yahudi ve Hıristiyanlara; {قُلْ} *'De ki:* {إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى} *'Allah'ın yolu asıl doğru yoldur.'*[1944] Bununla şunu kastediyor: 'Allah'ın açıklaması ikna edici bir beyân, hükmü de bizimle sizin aranızı ayıran bir hükümdür. O yüzden Allah'ın Kitabı'na ve kullarına, üzerinde ihtilaf ettikleri şeyleri açıklayan beyânına -o sizin hep birlikte Allah katından olduğu konusunda üzerinde ittifak ettiğiniz Tevrat'tır- gelin ki bizden hak olanla bâtıl olan size apaçık göründüğü gibi hangimizin cennet ehli hangimizin cehennem ehli olduğu yine hangimizin doğru yaptığı hangimizin yanlış yaptığı da apaçık ortaya çıksın.'" **[2/484]**

Muhakkak ki Allah, Peygamberi'ne onları hidâyetine ve beyânına çağırmasını emretti. Çünkü O'nun beyânında Yahudileri ve Hıristiyanları "Cennete (Yahudilere göre) Yahudiler ya da (Hıristiyanlara göre) Hıristiyanlardan başkası giremeyecek." sözlerini yalanlama ve Muhammed'in (sav) Allah'ın Resûlü olduğunu tasdik edenler dışında onu yalanlayanın cehennem ehli olduğunu açıklama vardır.

2. {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} "Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, Allah'tan sana ne bir dost ne bir yardımcı vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} *"Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, Allah'tan sana ne bir dost ne bir yardımcı vardır."* sözünü tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Eğer sen Rabbinden sana onların dalâlette oldukları ve Rablerini inkâr ettiklerine dair bir bilgi geldikten sonra ve yine bu sûrede sana ben onların haberlerini anlattıktan sonra Yahudi ve Hıristiyan olursan senden razı olacakları konusunda bu Yahudilerin ve Hıristiyanların hevâlarına uyarsan böylece onları razı ederek sevgilerini kazanırsan;

1943 Bakara 2/111.
1944 Bakara 2/120.

{مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ}

'Bilmiş ol ki, Allah'tan sana ne bir dost vardır.'[1945]

Bunun anlamı şudur: 'Ey Muhammed! Senin işlerini üstlenecek bir velî ve onları düzenleyip yönetecek bir yönetici bulamazsın.'

a. {وَلَا نَصِيرٍ} "Ne bir yardımcı vardır."

{وَلَا نَصِيرٍ} *'ne bir yardımcı vardır.'*[1946] Allah'tan sana inecek bir azaba karşı eğer Rabbin bu azabı sana helâl kılmışsa bu azabı senden uzaklaştırmada ve seni ondan alıkoymada Allah'tan sana yardım edecek bir yardımcı (bulamazsın)."

Biz daha önce geçtiği yerde الْوَلِيُّ ve النَّصِيرُ kelimelerini açıkladık.[1947] **[2/485]**

Şöyle denilmiştir: "Şanı yüce olan Allah bu âyeti Peygamberi'ne (as) indirmiştir. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar onu kendi dinlerine çağırmışlar ve onlarda her bir grup 'Hidâyet bizim üzerinde olduğumuz şeydir (takip ettiğimiz yoldur) bizim dışımızdaki diğer dinlerin üzerinde oldukları şey değildir.' demiştir. Bunun üzerine de Allah böyle yapmasını ona öğütlemiş ve her bir grubun iddia ettiği şeylerde onların aralarını ayıran delilleri ona öğretmiştir."

[BAKARA SÛRESİ 121. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." (Bakara 2/121)

1. {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"

Şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler..."* sözünün tefsiri:

1945 Bakara 2/120.
1946 Bakara 2/120.
1947 Bk. Türkî, 2/408, 486.

a. Kimlerin Kastedildiği

Müfessirler şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler..."*[1948] sözüyle kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Bunlar Resûlullah'a ve onun getirdiklerine iman eden ashabıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet şöyledir:

[١٨٧٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ}. هَؤُلَاءِ أَصْحَابُ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، آمَنُوا بِكِتَابِ اللَّهِ وَصَدَّقُوا بِهِ.»

1878. Bize Bişr Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler..."*[1949] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Allah'ın Peygamberi'nin (sav) ashabıdır. Allah'ın Kitabı'na iman edip onu tasdik etmişlerdir."[1950]

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Hayır, bu âyetle Allah, Allah'a iman edip O'nun peygamberlerini tasdik eden, kendilerine Muhammed'e (sav) tâbi olmak ve ona iman ederek Allah'tan getirdiği şeylerde onu tasdik etmek konusunda Allah'ın emrettiği şeyleri yapan İsrâiloğulları âlimlerini kastetmiştir." **[2/486]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet şöyledir:

[١٨٧٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} قَالَ: مَنْ كَفَرَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَهُودٍ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ.»

1948 Bakara 2/121.

1949 Bakara 2/121.

1950 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/218, (1161), Şeybân tarikiyle Katâde'den bir benzerini nakleder. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/111, Taberî ve Abd b. Humeyd'e Katâde'den bir benzerini nispet eder. Onda fazlalık da mevcuttur. Türkî, 2/488.

1879. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[1951] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerden kim Peygamber'i (sav) inkâr ederse onlar hüsrana uğrayanlardır."[1952]

Bu görüş Katâde'den nakledilen görüşe göre doğruya yakın olan görüştür. Çünkü bundan önceki âyetler iki Ehl-i Kitap hakkında haberler, onlardan Allah'ın indirdiği Kitabı değiştiren, onların onu tevili dışında tefsir etmeleri ve Allah hakkında bâtıl iddialar ileri sürmeleri hakkında gelmiştir. Bu âyetten önceki âyette Muhammed'in (sav) ashabına dair bir ifade gelmemiştir ki Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler..."*[1953] sözü onlardan haber veren bir mânaya tevcih edilsin. Aynı şekilde bu âyetten sonra okudukları âyette de onlarla ilgili bir ifade yoktur ki âyet, Allah diğer kavimlerin kıssalarını bitirdikten sonra Peygamber'in (sav) ashabının kıssalarından haber veren yeni bir cümle mânasına tevcih edilsin. Bundan başka bu âyetin Peygamber'in ashabından haber vermek üzere geldiğini ifade eden kabul edilecek bir rivayet de yoktur.

Âyette kastedilenlerle ilgili durum bu şekilde olunca, âyetin mânasının tevcih edilmesi en uygun anlam, onun Allah'ın öncesindeki ve sonrasındaki âyette kıssalarını anlattığı -ki bunlar Ehl-i Kitap'tır- kimselerden haber verdiğini söylemektir. Bunlar da iki Kitap ehli yani Tevrat ve İncil ehlidir. Âyetin kastettiği kimseler bu şekilde olunca âyetin tefsiri de şöyle olur: "Ey Muhammed! Kendilerine senin kesin olarak bildiğin Kitab'ı -ki o Tevrat'tır- verdiklerimiz onu okudular, onda olanlara tâbi olanlar seni tasdik edip sana ve katımdan sana gelenlere (vahiylere) iman ettiler. İşte onlar o Kitab'ı (Tevrat'ı) hakkıyla okuyanlardır. Âyetteki {الْكِتَابَ} *"kitap"*[1954] kelimesinin başına elif-lâm getirildiği için bu kelime marifedir. Çünkü Peygamber (sav) ve ashabı Allah'ın hangi Kitab'ı kastettiğini kesin olarak biliyorlardı.

1951 Bakara 2/121.
1952 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/235; Türkî, 2/487.
1953 Bakara 2/121.
1954 Bakara 2/121.

2. {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} "Onu gereği gibi okurlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."* sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1955] sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: "Bu sözün anlamı şudur: 'Ona (içindeki emir ve yasaklara) uyulması gerektiği gibi uyuyorlardı.'" **[2/487]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler şunlardır:

[١٨٨٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْأَعْلَى، وَحَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، جَمِيعًا، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1880. Bana Muhammed b. Müsennâ'nın İbn Ebî Adî ve Abdüla'lâ'dan Amr b. Ali'nin de İbn Ebî Adî'den hepsinin Dâvûd'dan İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1956] sözünün "Ona (Tevrat'a) uyması gerektiği gibi uyarlar." anlamında olduğunu söylemiştir.[1957]

[١٨٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ بِمِثْلِهِ.

1881. Bana Müsennâ, Abdülvehhâb, Dâvûd tarikiyle İkrime'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٨٨٢] وَحَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدَ، عَنْ عِكْرِمَةَ مِثْلَهُ.

1955 Bakara 2/121.

1956 Bakara 2/121.

1957 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/218 (1159); İbnü'l-Mukri', *Mu'cem*, s. 105, Dâvûd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/111; İbnü'l-Münzir ve Herevî'ye (*Fedâil*'ine) nispetle. İbn Ebî Hâtim, ilavede bulunmuş ve{وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا} *"Onu izlediği zaman aya."* âyetini (Şems 91/2) okumuş ve "Onu takip eder" demiştir. Türkî, 2/488.

1882. Bize Amr b. Ali, Yezîd b. Zürey', Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle İkrime'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1958]

[١٨٨٣] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو الْعَنْقَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَسْبَاطَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يُحِلُّونَ حَلَالَهُ وَيُحَرِّمُونَ حَرَامَهُ وَلَا يُحَرِّفُونَ.»

1883. Bana Hasan b. Amr el-Ankazî, o babası, o Esbât, Süddî tarikiyle Ebû Mâlik'ten rivayet ettiğine göre İbn Abbas şanı yüce olan Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1959] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu sözde kastedilenler, Kitab'ın helâl kıldığını helâl, haram kıldığını haram sayan ve onu tahrif etmeyenlerdir."[1960]

[١٨٨٤] حَدَّثَنِي مُوسَى قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ قَالَ: قَالَ أَبُو مَالِكٍ: أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ فِي: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} فَذَكَرَ مِثْلَهُ؛ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: وَلَا يُحَرِّفُونَهُ عَنْ مَوَاضِعِهِ.»

1884. Bana Musa, Amr, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1961] sözü hakkında yukarıdaki rivayetin aynısını söylemiş ancak (son kısmını) "Onun kelimelerinin yerlerini değiştirmezler." şeklinde ifade etmiştir.[1962]

[١٨٨٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا الْمُؤَمَّلُ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1958 İleride 2/492'de gelecektir. Türkî, 2/488.

1959 Bakara 2/121.

1960 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/218 (1158) Amr b. Muhammed el-Ankazî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/111, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/488.

1961 Bakara 2/121.

1962 Hâkim, *Müstedrek*, 2/266, Amr b. Hammâd tarikiyle nakleder ve senedinin sahih olduğunu söyler. Türkî, 2/488.

1885. Bize Amr b. Ali'nin Müemmel, Süfyân, Yezîd, Mürre tarikiyle Abdullah'tan (İbn Mes'ûd) rivayet ettiğine göre o, şanı yüce olan Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1963] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ona (Tevrat'a) gereği gibi tâbi olurlar."[1964] **[2/488]**

[١٨٨٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أَنْ يُحِلَّ حَلَالَهُ وَيُحَرِّمَ حَرَامَهُ، وَيَقْرَأَهُ كَمَا أَنْزَلَهُ اللَّهُ، وَلَا يُحَرِّفَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ، وَلَا يَتَأَوَّلَ مِنْهُ شَيْئًا عَلَى غَيْرِ تَأْوِيلِهِ.»

1886. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, babası, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki onun, hakkı ile okunması; helâlini helâl, haramını haram bilip onu Allah'ın indirdiği şekliyle okumak ve sözlerinin yerini değiştirmemek, uygun olmayan bir şekilde tevil etmemektir."[1965]

[١٨٨٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ وَمَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} أَنْ يُحِلَّ حَلَالَهُ وَيُحَرِّمَ حَرَامَهُ، وَلَا يُحَرِّفَهُ عَنْ مَوَاضِعِهِ.»

1887. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde ve Mansûr b. el-Mu'temir tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Mes'ûd, Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1966] sözü hakkında şöyle demiştir: "Helâlini helâl, haramını haram bilip onun sözlerinin yerini değiştirmemektir."[1967]

[١٨٨٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: ثَنَا الزُّبَيْرِيُّ قَالَ: ثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1963 Bakara 2/121.
1964 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/236, Süfyân'dan rivayetle; Türkî, 2/489.
1965 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/235, Ebü'l-Âliye tarikiyle; Türkî, 2/489.
1966 Bakara 2/121.
1967 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/56, 57. Katâde ve Mansûr, İbn Mes'ûd'a yetişmemişlerdir. Türkî, 2/489.

1888. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Zübeyrî, Abbâd b. el-Avvâm, İkrime'den nakledenlerden rivayet ettiğine göre İbn Abbas {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1968] sözünün "Tevrat'a, uyulması gerektiği gibi uyanlar" mânasında olduğunu söylemiştir.[1969]

[١٨٨٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءٍ، بِمِثْلِهِ.

1889. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Abbâd b. el-Avvâm, Haccâc tarikiyle Atâ'dan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1970]

[١٨٩٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1890. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle Mansûr'dan rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn, Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1971] sözünün "Tevrat'a, uyulması gerektiği gibi uyanlar" mânasında olduğunu söylemiştir. **[2/489]**

[١٨٩١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، وَحَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَزْدِيُّ قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ سُفْيَانَ قَالُوا جَمِيعًا: عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، مِثْلَهُ.

1891. Bize Amr b. Ali, Müemmel, Süfyân tarikiyle; Müsennâ, Ebû Nu'aym, Süfyân tarikiyle; Nasr b. Abdurrahman el-Ezdî[1972] ise bana, Yahyâ b. İbrahim, Süfyân tarikiyle, hepsi Mansûr'dan, o da Ebû Rezîn'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

1968 Bakara 2/121.

1969 Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 61; Türkî, 2/489.

1970 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/218 (1159. rivayetten sonra), muallak olarak; Türkî, 2/489.

1971 Bakara 2/121.

1972 Türkî'de bu nisbe "el-Evdî" olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/490.

[١٨٩٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} قَالَ: عَمَلًا بِهِ.»

1892. Bize İbn Humeyd, Cerîr tarikiyle Muğîre'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1973] sözünün "Onunla amel edenler" mânasında olduğunu söylemiştir.[1974]

[١٨٩٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ؛ أَلَمْ تَرَ إِلَى قَوْلِهِ: {وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا} يَعْنِي الشَّمْسَ إِذَا تَبِعَهَا الْقَمَرُ.»

1893. Bana Yakub'un, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Kays b. Sa'd,[1975] {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1976] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ona gereği gibi tâbi olurlar. Allah'ın {وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا} *'Onu izlediği zaman aya.'*[1977] âyetine bakmaz mısın? Allah bununla 'ay güneşi takip ettiği zaman' mânasını kastetmiştir."[1978]

[١٨٩٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، وَقَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَعْمَلُونَ بِهِ حَقَّ عَمَلِهِ.»

1894. Bana Müsennâ'nın, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Abdülmelik b. Ebî Süleyman, Atâ ve Kays b. Sa'd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1979] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onun amel edilmesi gerektiği gibi amel edenler."

1973 Bakara 2/121.
1974 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, s. 48; Türkî, 2/490.
1975 Türkî'de, عَنْ مُجَاهِد ilavesiyle, Kays b. Sa'd'ın Mücâhid'den aktardığı kayıtlıdır. Türkî, 2/490.
1976 Bakara 2/121.
1977 Şems 91/2.
1978 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 62, Hüşeym'den rivayetle; Türkî, 2/489.
1979 Bakara 2/121.

[١٨٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1895. Bana Müsennâ'nın Amr b. Avn, Hüşeym, Abdülmelik, Kays b. Sa'd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid (Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1980] sözünün); "Ona gereği gibi tâbi olurlar." anlamında olduğunu söylemiştir. **[2/490]**

[١٨٩٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1896. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٨٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. يَعْمَلُونَ بِهِ حَقَّ عَمَلِهِ.»

1897. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre Mücâhid; {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1981] sözünün "Onunla gereği gibi amel ederler." anlamında olduğunu söylemiştir.[1982]

[١٨٩٨] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1898. Bize Amr b. Ali'nin, Müemmel b. İsmail, Hammâd b. Zeyd tarikiyle Eyyûb'den rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1983] sözünün "Ona (Tevrat'ın emir ve yasaklarına) uyulması gerektiği gibi uyarlar" anlamında olduğunu söylemiştir.

1980 Bakara 2/121.
1981 Bakara 2/121.
1982 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 212, 213; Ayrıca Saîd b. Mansûr, *Sünen* (211, Tefsir), Husayf tarikiyle Mücâhid'den nakletmiştir. Türkî, 2/489.
1983 Bakara 2/121.

[١٨٩٩] حَدَّثَنِي عَمْرٌو قَالَ: ثَنَا أَبُو قُتَيْبَةَ قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ.»

1899. Bana Amr'ın Ebû Kuteybe, Hasan b. Cafer, Ebû Eyyûb, Ebû Halil tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1984] "Ona (Tevrat'ın emir ve yasaklarına) uyulması gerektiği gibi uyarlar." anlamında olduğunu söylemiştir.[1985]

[١٩٠٠] حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ: ثَنَا يَحْيَى الْقَطَّانُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ: «قَوْلَهُ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ، يَعْمَلُونَ بِهِ حَقَّ عَمَلِهِ.»

1900. Bize Amr'ın Yahyâ el-Kattân tarikiyle Abdülmelik'ten rivayet ettiğine göre Atâ, Allah Teâlâ'nın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1986] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona, uyulması gerektiği gibi uyarlar; onunla (emirleriyle) hakkıyla amel ederler."[1987] **[2/491]**

[١٩٠١] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنِ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} قَالَ: يَعْمَلُونَ بِمُحْكَمِهِ وَيُؤْمِنُونَ بِمُتَشَابِهِهِ، وَيَكِلُونَ مَا أَشْكَلَ عَلَيْهِمْ إِلَى عَالِمِهِ.»

1901. Bize Süfyân b. Vekî''in babası tarikiyle Mübârek'ten rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) Allah Teâlâ'nın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1988] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onun hükümleriyle amel

---

1984 Bakara 2/121.

1985 Senedde geçen Ebû Kuteybe, Selm b. Kuteybe eş-Şe'arî el-Horasânî olup sika ve güvenilir bir kimsedir. Buhârî ve Sünen sahipleri onun hadisini eserlerine almışlardır. Hayatı hakkında *et-Tehzîb*'de ve *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (2(2)/160) ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (2(1)/1226) bilgi mevcuttur. Hasan b. Ca'fer el-Cefrî ise hadisi itibar için alınan bir râvidir. Buhârî'ye göre hiçbir sûrette kendisinden hadis alınmaz. Hayatı hakkında *et-Tehzîb*'de ve *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (1(2)/286) ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (1(2)/29) bilgi mevcuttur. Ebû Halîl, Sâlih b. Ebî Meryem ed-Dab'î olup sika bir râvidir. Hayatı hakkında et-*Tehzîb*'de ve *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (2(2)/290) ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (2(1)/415-416) bilgi mevcuttur. Şâkir, 2/568.

1986 Bakara 2/121.

1987 Hadisin tahrici bir başka açıdan Atâ'dan 2/489'da geçti. Türkî, 2/492.

1988 Bakara 2/121.

ederler. Müteşâbihlerine iman ederler ve müşkil olanlarını da onu bilen âlime havale ederler."[1989]

[١٩٠٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: أَحَلُّوا حَلَالَهُ، وَحَرَّمُوا حَرَامَهُ، وَعَمِلُوا بِمَا فِيهِ » ذُكِرَ لَنَا أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ كَانَ يَقُولُ: «إِنَّ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أَنْ يُحِلَّ حَلَالَهُ، وَيُحَرِّمَ حَرَامَهُ، وَأَنْ يَقْرَأَهُ كَمَا أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَا يُحَرِّفَهُ عَنْ مَوَاضِعِهِ.»

1902. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1990] sözünün "Helâlini helâl, haramını da haram sayarlar. Onunla amel ederler." mânasında olduğunu söylemiştir. Yine Katâde dedi ki: "İbn Mes'ûd'dan bize söylendiğine göre o (bu sözün tefsiri) hakkında şöyle diyordu: 'Onun tilâvetini hakkıyla yapmak; helâl saydığını helâl, haram kıldığını haram kılmak ve onu, şanı yüce olan Allah'ın indirdiği şekilde okumak ve onun kelimelerinin yerini değiştirmemektir.'"[1991]

[١٩٠٣] حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ عَطِيَّةَ، سَمِعْتُ قَتَادَةَ يَقُولُ: «{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ قَالَ: اتِّبَاعُهُ يُحِلُّونَ حَلَالَهُ، وَيُحَرِّمُونَ حَرَامَهُ، وَيَقْرَءُونَهُ كَمَا أُنْزِلَ.»

1903. Bize Amr'ın, Ebû Dâvûd, Hakem b. Atıyye tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1992] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ona uyulması gerektiği gibi uymaktır. Ona uymak ise şudur: 'Helâl saydığını helâl sayıyorlar, haram kıldığını haram kılıyorlar ve onu şanı yüce olan Allah'ın indirdiği şekilde okuyorlar.'"

1989 Vekî' *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da geçtiği üzere- ve onun tarikiyle da İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/218) (1108) bu rivayeti nakletmiştir. Türkî, 1/492. Rivayette geçen Mübârek b. Fedâle'dir. Hasan-ı Basrî'ye göre insanların en hayırlılarındandır. Şâkir, 2/569.

1990 Bakara 2/121.

1991 Daha önce 2/ 486, 489'da geçen rivayetlere bakılabilir. Türkî, 492.

1992 Bakara 2/121.

[١٩٠٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ}. قَالَ: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتِّبَاعِهِ، أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا}؟ قَالَ: إِذَا تَبِعَهَا.»

1904. Bize Müsennâ'nın Amr b. Avn, Hüşeym tarikiyle Davud'dan rivayet ettiğine göre İkrime Allah'ın {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1993] sözünün "Ona uyulması gerektiği gibi uyarlar" anlamında olduğunu söylemiş ve demiştir ki: "Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا} *'Onu izlediği zaman aya.'*[1994] sözünü duymadınız mı? O burada 'ay, güneşi takip ettiğinde' demiştir."[1995]

2- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "{يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *'Onu gereği gibi okurlar.'*[1996] sözü; 'Onu (Tevrat'ı), okunması gerektiği gibi okuyorlardı.' anlamındadır." **[2/492]**

Bu görüşlerden doğru olanı, bu sözü şu mânada tefsir edenlerin görüşüdür: "Ona (Tevrat'a) uyulması gerektiği gibi uyuyorlardı. Birisinin izini takip ettiği zaman مَا زِلْتُ أَتْلُو أَثَرَهُ 'Devamlı onun izini takip ettim, hemen peşinden gittim.' diyen birisinin bu sözünde olduğu gibi."

Müfessirlerin, âyetin tefsirinin bu şekilde olduğunda ittifak etmeleri nedeniyle doğru olan görüş budur. Âyetin tefsiri de bu şekilde olunca bu sözün mânası şöyledir: "Ey Muhammed (sav)! Tevrat'ı kendilerine indirdiklerimizden sana ve katımdan onlara getirdiğin hakka iman edenler, peygamberim Musa'ya (as) indirdiğim Kitab'ıma tâbi olup ona inanan, onda yer alan senin övgünü ve özelliklerini kabul edip senin benim elçim olduğunu ve sana iman etmenin bana itaat için onlara zorunlu olduğuna inananlardır. (Yine onlar öyle kimselerdir ki) Katımdan kendilerine getirdiğini tasdik eder, kendilerine helâl kıldığım şeyleri bilirler ve yasakladıklarımdan kaçınırlar. Kendilerine indirdiğim kelimelerin yerlerini tahrif etmezler, onları değiştirmezler ve benim kendilerine indirdiğim o kelimeleri kaldırıp yerine bir tefsir veya başka bir şey getirerek onları bozmazlar."

1993 Bakara 2/121.

1994 Şems 91/2.

1995 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 62, Hüşeym tarikiyle; *Garîbü'l-Hadîs*, 4/173, Abbâd b. el-Evvâm, Dâvûd'dan rivayetle. Ayrıca bk. Türkî, 2/488; 492.

1996 Bakara 2/121.

a. {حَقَّ تِلَاوَتِهِ} "Onu gereği gibi bir okuyuşla (okurlar)."

{حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi bir okuyuşla (okurlar)."*[1997] sözüne gelince bu söz, onların Tevrat'a uymadaki vasıfları ve onunla amel etmeye sıkı sıkıya bağlanmaları nedeniyle mübalağa ifade etmektedir. Tıpkı şöyle denildiği gibi: إِنَّ فُلَانًا لَعَالِمٌ حَقَّ عَالِمٍ "Falan kimse tam anlamıyla âlimdir." ve yine إِنَّ فُلَانًا لَفَاضِلٌ كُلَّ فَاضِلٍ "Falan kimse tam anlamıyla faziletli bir kimsedir."

Arap dil âlimleri {حَقَّ} ifadesinin marife bir kelimeye muzaf (tamlanan isim) yapılması konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Kûfeli dilcilerden bazıları şöyle demiştir: "Bu kelimenin marife bir kelimeye izafe edilmesi caiz değildir. Çünkü bu kelime 'أَيُّ (ne...(adam, ne okuyuş vb))' mânasındadır ve senin şu sözünün anlamındadır: أَفْضَلُ رَجُلٍ فُلَانٌ 'Herhangi falan kimse en faziletli adamdır.' أَفْعَلُ kalıbındaki bir kelime, tekil olarak gelen bir marifeye muzâ'af yapılmaz. Çünkü bu kalıp (bir şeyin bir kısmının bir kısmına üstünlüğünü ifade etmek için) bölünebilme, cüzlere ayrılma mânası içerir. Tekil marife bir kelime ise bölünebilme, cüzlere ayrılma mânası içermez."

Bu görüşü ileri sürenler (kendi görüşlerini desteklemek için) şu ifadelere atıfta bulundular (delil getirdiler): مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ حَقَّ الرَّجُلِ "Adamlık vasfını hakkıyla taşıyan bir adama uğradım." ve مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ جَدَّ الرَّجُلِ "Gerçek bir adama uğradım." tıpkı مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ أَيِّ الرَّجُلِ "Adamlık vasıflarına sahip bir adama uğradım." sözüne atıfta bulundukları gibi.

Yine bu görüşü benimseyenler ("مَرَرْتُ بِ..." kalıbının devamında) كُلِّ الرَّجُلِ "basbayağı adam", عَيْنِ الرَّجُلِ "bizzat adam" ve نَفْسِ الرَّجُلِ "adamın kendisi" kullanımlarının gelmesinin de caiz olduğunu ileri sürdüler ve şöyle dediler: "Biz bu kullanımın caiz olduğunu söylüyoruz. Çünkü bu harfler aslında tekittirler (pekiştirme/tekit harfleridirler). Ancak medh (övme) anlamında kullanılınca asılları üzere marife olarak medh mânasında bırakılmışlardır." **[2/493]**

Bu görüş sahipleri {يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi okurlar."*[1998] sözünde {حَقَّ} *"gereği gibi"*[1999] kelimesinin التِّلَاوَةُ kelimesine muzâ'af yapılmasının caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir: "Bu kelime (âyette) marife bir

1997 Bakara 2/121.
1998 Bakara 2/121.
1999 Bakara 2/121.

kelimeye muzâ'af olmuştur. Çünkü Araplar bir kelime nekra olarak yine nekra bir kelimeye dönerse (atfedilirse) onu hâ ile müteaddî yaparlar ve şöyle derler: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ وَاحِدِ أُمِّهِ 'Annesinin tek çocuğu/oğlu (olan adama uğradım).', وَنَسِيجِ وَحْدِهِ 'Tekden/biricik (olan adama uğradım).' ve وَسَيِّدِ قَوْمِهِ 'Kavminin efendisi olan (adama uğradım).'"

Bu görüş sahipleri sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın {حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *'Onu gereği gibi bir okuyuşla (okurlar).'*[2000] sözü de böyle olup nekra sınıfındaki bunun benzeri kelimelerdeki (sonlarındaki) hâ zamirini Araplar muzâ'af'a döndürdükleri için {حَقَّ} *'gereği gibi'*[2001] kelimesinin التِّلَاوَةُ kelimesine muzâ'af yapılması caiz olmuştur."

2- Basralı bir nahiv âlimi ise şöyle demiştir: "حَقَّ kelimesi, nekra kelimelere ancak nekra kelimelerle muzâ'af yapılırken, marife kelimelere izafeti de aynı şekilde marife kelimelerle birlikte olur. Bu kullanım ancak şu sözü söyleyenin sözünde olduğu gibidir: مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ غُلَامِ الرَّجُلِ، وَبِرَجُلٍ غُلَامِ رَجُلٍ 'Falan adamın oğlu olan adama ve bir adamın oğlu olan bir adama uğradım.'"

Bu görüşü ileri sürenlerin izahına göre âyetin tefsiri şöyledir: "Kitab'ı kendine verdiklerimiz, onu, okunması gerektiği gibi okurlar."

Bize göre bu konuda doğruya en yakın olan birinci görüştür. Çünkü Allah'ın {حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi bir okuyuşla (okurlar)."*[2002] sözü, onların okudukları tilâvetin medhedilmesi ve üstün olması mânasında "Hangi tilâvet olursa olsun" anlamındadır.

أَيُّ kelimesine gelince… Bunların hepsine göre onu tekil marife bir kelimeye izafe etmek caiz olmadığı gibi حَقَّ kelimesini de tekil marife bir kelimeye izafe etmek caiz değidir. Ancak {حَقَّ تِلَاوَتِهِ} *"Onu gereği gibi bir okuyuşla (okurlar)."*[2003] sözünde hâ olan bir kelimeye onunla ilgili daha önce açıkladığımız gerekçeden dolayı izafe edilmiştir. **[2/494]**

3. {أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ} "İşte bunlar ona inanırlar"

Şanı yüce olana Allah'ın {أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ} *"İşte bunlar ona inanırlar."* sözünün tefsiri:

2000 Bakara 2/121.
2001 Bakara 2/121.
2002 Bakara 2/121.
2003 Bakara 2/121.

a. {أُولَئِكَ} "İşte bunlar..."

Şanı yüce olan Allah {أُولَئِكَ} *"İşte bunlar..."*[2004] sözüyle şunu kastetmektedir: "İşte onlar, kendilerine verilen Kitab'ı hakkıyla tilâvet ettiklerini Allah'ın haber verdiği kimselerdir."

b. {يُؤْمِنُونَ بِهِ} "Ona inanırlar"

Allah Teâlâ'nın {يُؤْمِنُونَ بِهِ} *"ona inanırlar."*[2005] sözüne gelince... O, bununla, onu tasdik ederek ona inananları kastetmektedir. Allah'ın {بِهِ} *"ona"*[2006] sözündeki hâ zamiri ise {تِلَاوَتِهِ} *"onu okuyuş"*[2007] sözündeki hâ'ya dönmektedir. Her ikisi de birlikte Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler..."*[2008] sözündeki {الْكِتَابَ} *"kitap"*[2009] kelimesini ifade etmektedir.

Böylece şanı yüce olan Allah bu sözüyle, Tevrat'a inanan, onun helâllerine ve haramlarına uyanlar, yine ona inananların onda yer alan, Allah'ın kendilerine emrettiği farzlarla amel edenler olduğunu bildirmiştir. Tevrat ehli olanların ise; onu tahrif eden, tefsirinin yerine başka açıklamalar getiren ve Allah'ın Tevrat'ta yer alan, kendisine yönelik farzlarını terk ederek ondaki yasaları değiştirenlerin dışında bu vasıfları taşıyan kimseler olduğunu haber vermiştir.

Bundan başka, şanı yüce olan Allah bu âyette, özelliklerini tanıttığı kimseleri, Tevrat'a tâbi olanları tanıttığı şeylerle tanıttı ve Tevrat'a tâbi olanları övdüğü şeylerle onları övdü. Çünkü Tevrat'a tâbi olmada Muhammed'e (sav) tâbi olma ve onu tasdik etme vardır. Zira Tevrat, ona tâbi olanlara bunu emretmekte ve şanı yüce olan Allah'tan Tevrat'a inananlara onun nübüvvetini ve Âdemoğlunun yaratılmışlarının hepsine Muhammed'e (sav) uymanın farz olduğunu bildirdiği gibi Muhammed'i (sav) yalanlamanın da Tevrat'ı yalanlamak olduğunu haber vermiştir. Ayrıca şanı yüce olan Allah, Tevrat'a uyanların Muhammed'e (sav) inananlar olduğunu ve onda yer alan şeylerle amel edenler olduğunu haber vermiştir.

2004 Bakara 2/121.
2005 Bakara 2/121.
2006 Bakara 2/121.
2007 Bakara 2/121.
2008 Bakara 2/121.
2009 Bakara 2/121.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[١٩٠٥] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ}. قَالَ: مَنْ آمَنَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَبِالتَّوْرَاةِ، وَأَنَّ الْكَافِرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الْكَافِرُ بِهَا الْخَاسِرُ، كَمَا قَالَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ}»

1905. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ} *"İşte bunlar ona inanırlar."*[2010] sözü hakkında şöyle demiştir: "İman edenler, İsrâiloğulları'ndan Resûlullah'a (sav) ve Tevrat'a iman edenlerdir. Muhammed'i (sav) inkâr eden ise Tevrat'ı inkâr eden hüsrana uğramış kimsedir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde buyurduğu gibi:

{وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ}

'Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.'"[2011] **[2/495]**

4. {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} "Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} *"Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."* sözünün tefsiri:

a. {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ} "Onu inkâr edenlere gelince."

Şanı yüce olan Allah {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ} *"Onu inkâr edenlere gelince."*[2012] sözüyle şunu kastetmektedir: "Müminlerden kim kendisine gelen Kitab'ı hakkıyla okuduğunu bildirdiği Kitab'ı inkâr ederse."

2010 Bakara 2/121.
2011 Bakara 2/121.
2012 Bakara 2/121.

Şanı yüce olan Allah {يَكْفُرُ} *"inkâr eder."*[2013] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah'ın Kitab'da olan emirlerini ve Muhammed'in (sav) nübüvvetini inkâr eder, onu değiştirip tahrif ederse; işte onlar, ilimleri ve amelleri boşa gidenlerdir. Bunlar nefislerinin hazlarını, Allah'ın rahmetine karşılık değersiz olarak satmışlar ve onu, Allah'ın öfkesi ve gazabıyla değiştirmişlerdir."

İbn Zeyd bu konudaki şu rivayette şöyle der:

[١٩٠٦] حَدَّثَنِي بِهِ، يُونُس قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} قَالَ: مَنْ كَفَرَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَهُودٍ، {فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ}»

1906. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd Allah'ın {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} *"Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[2014] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerden kim Peygamber'i (sav) inkâr ederse; {فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} *'İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.'*[2015]"

[BAKARA SÛRESİ 122. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün tuttuğumu hatırlayın." (Bakara 2/122)

1. {يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün tuttuğumu hatırlayın"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün tuttuğumu hatırlayın."* sözünün tefsiri:

2013 Bakara 2/121.
2014 Bakara 2/121.
2015 Bakara 2/121.

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'tan Peygamber'in (sav) Muhacirleri arasında yaşayan Yahudilere bir nasihat, dinini kabul etmeleri ve elçisi Muhammed'i (sav) tasdik etmeleri sebebiyle onlara katından bir şefkat olarak atalarına geçmişte yapmış olduğu yardımları katından kendilerine bir hatırlatmadır. Bu nedenle Allah, onlara şöyle dedi: "Ey İsrâiloğulları! Benim gönderdiğim Peygamber'e tâbi olarak, onu ve onun benim katımdan size getirdiklerini tasdik edip dalâlette ve günahta diretmeyi bırakarak bana itaat ettiğiniz günlerde size olan nimetlerimi ve iyiliklerimi, sizi düşmanınız olan Firavun ve kavminin elinden kurtarmamı hatırlayın. Yine (o itaat günlerinizde) Tîh çölünde yolunuzu kaybettiğinizde size kudret helvası ve bıldırcın verdiğimi, horlanıp ezildiğinizde sizi birtakım beldelere yerleştirdiğimi, içinizden peygamberler seçip gönderdiğimi ve kendi zamanınızda aralarında bulunduğunuz insanların tümüne sizi üstün kıldığımı hatırlayın." **[2/496]**

Biz daha önce geçtiği yerde Allah'ın İsrâiloğulları'na verdiği nimetleri, şanı yüce olan Allah'ın onlara olan nimetlerini hatırlattığı mânaları ve kendisine üstün kılındıkları âlemi, birtakım rivayetler ve delillerle açıkladık.[2016] Bu konuda söylediklerimizi tekrar ederek yazmayı uzatmak istemiyoruz. Çünkü bu konuyla ilgili burada söylenecek mâna ile oradaki mâna aynıdır.

[BAKARA SÛRESİ 123. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾

"Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının." (Bakara 2/497)

2016 Bk. Türkî, 1/594-596, 629, 630; 2/496.

1. {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} *"Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının."* sözünün tefsiri:

Bu âyet, şanı yüce olan Allah'ın bundan önceki âyette kendilerine birtakım şeylerle öğütte bulunduğundan bahsettiği kimselere (İsrâiloğulları'na) bir tehdittir. Allah onlara şöyle demektedir: "-Ey benim Kitab'ımı ve indirdiğimi başka mânalara tevil ederek değiştiren, Peygamberim Muhammed'i (sav) yalanlayan İsrâiloğulları!- Beni inkâr etmeniz ve Peygamberimi yalanlamanız üzere helak edilmeniz ve bu hal üzere ölmeniz durumunda hiç kimsenin bir başkası hakkında hüküm veremeyeceği ve ondan hiçbir servetin kendisini kurtaramayacağı günün azabından korkun! Çünkü o öyle bir gündür ki hiçbir nefisten kendisi için gerekli olan fidye kabul edilmez ve üzerine gerekli olan haklar konusunda hiçbir şefaatçi ona şefaat edemediği gibi Allah günahları nedeniyle ondan intikam aldığında hiçbir yardımcı ona yardım edemez."[2017]

Bu âyetin mânalarının hepsiyle ilgili açıklama daha önce bunun benzeri bir âyette geçtiği için[2018] burada tekrardan kaçınmak için bu izahlara yer vermeyeceğim. **[2/497]**

2017 Bu kısım birtakım yazım hataları nedeniyle Şâkir baskısı esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Türkî, 2/497; Şâkir, 2/574.

2018 Bk. Türkî, 1/631 vd.; 2/497.

DİZİN

İSİMLER

A

Abd b. Humeyd 42, 54, 63, 78, 85, 97, 98, 101, 103, 108, 113, 114, 136, 202, 206, 215, 223, 278, 372, 374, 399, 419, 421, 424, 442, 489, 515, 524, 525, 538, 543, 547, 570, 581, 589
Abdullah b. Abdülaziz el-Endelûsî 388
Abdullah b. Ahmed 278
Abdullah b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî 452
Abdullah b. Zübeyr 127
Abdurrahman el-Bennâ 422, 456
Abdülhamîd 32, 37, 38, 41, 82, 87, 165, 214, 244, 269, 318
Abdülkâdir el-Bağdâdî 127, 214
Âdem b. Ebî İyâs 161, 443
Ahfeş el-Esğar 271
Ahmed b. Hanbel 36, 37, 65, 82, 83, 184, 247, 278, 384, 409, 541
Ahmed b. İshak el-Ehvâzî 186
Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî 441
Ahmed Muhammed Şâkir 65, 66, 315, 360
Âsıf 323
Âsım 34, 42, 55, 70, 78, 85, 101, 103, 108, 114, 124, 132, 156, 159, 162, 182, 183, 198, 201, 218, 220, 263, 296, 299, 338, 418, 420, 433, 443, 444, 451, 471, 523, 542, 543, 544, 554, 570, 575, 582, 583, 596
Asmâî 232, 385
Avfî 96, 273

B

Begavî 223
Belâzürî 394
Benî Âmir 37
Beyhakî 88, 199, 201, 204, 278, 374, 390, 442, 443, 451, 455, 458, 536, 541, 543, 547
Bezzâr 247, 543
Bişr b. Muâz 25, 34, 54, 68, 71, 85, 93, 108, 143, 158, 170, 186, 192, 196, 202, 215, 222, 251, 286, 295, 305, 318, 324, 336, 347, 352, 358, 392, 394, 398, 403, 421, 444, 454, 470, 489, 493, 502, 504, 515, 525, 538, 571, 575, 578, 598
Buhârî 36, 65, 81, 82, 83, 113, 142, 177, 278, 285, 308, 363, 371, 372, 373, 378, 380, 384, 385, 427, 447, 454, 531, 537, 582, 583, 597

C

Cevherî 76

D

Dârekutnî 543, 544
Dârimî 427

E

Ebî 'Amr 132
Ebû Ali el-Kâlî 59, 243, 399, 465
Ebû Amr ed-Dânî 163
Ebubekir b. Hazm 31

Ebû Ca'fer 26, 30, 32, 41, 44, 53, 54, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 76, 77, 79, 83, 86, 90, 94, 95, 104, 109, 126, 135, 136, 143, 144, 145, 146, 155, 160, 161, 162, 163, 187, 203, 210, 212, 216, 223, 228, 239, 242, 246, 249, 252, 253, 258, 262, 264, 265, 270, 272, 287, 308, 355, 360, 378, 382, 392, 399, 425, 426, 449, 454, 462, 476, 483, 494, 496, 497, 511, 559, 576, 580
Ebû Ca'fer el-Medenî 77
Ebû Hayyân 132, 297, 319, 383, 432, 434, 450, 584
Ebû Münkif 37
Ebû Nuaym 116, 184, 248, 421, 422, 543
Ebû Temmâm 74
Ebû Ubeyd 444, 446, 450, 451, 452, 536, 594, 595, 599
Ebû Ubeyde 24, 174, 442, 443, 573
Ebû Zür'a İbn Zencele 434, 446, 450, 453
Ebü'l-Esved ed-Düelî 28, 318, 383
Ebü'l-Ferec el-İsfehânî 31, 154, 271, 297, 507
Ebü'ş-Şeyh 300, 371, 382
el-A'râbî 581
Enbârî 37, 214, 481
er-Râcukûtî 74
ez-Zeccâcî 214

F

Ferrâ 30, 165, 212, 233, 243, 244, 269, 406, 477, 501
Firyâbî 85

H

Hâkim 262, 268, 308, 347, 371, 378, 390, 446, 447, 537, 541, 592
Hamza 28, 124, 132, 156, 162, 183, 266, 296, 338, 434, 444
Harun b. İdris el-Esam 136
Hatîb el-Bağdâdî 384
Herevî 591
Heysemî 409

I

Îliyyâ Selim Hâvî 475, 480

İ

İbn Abdilberr 394
İbn Âmir 124, 132, 162, 183, 338, 444, 453
İbn Asâkir 344, 347, 349
İbn Atıyye 319, 452
İbn Cinnî 383
İbn Ebî Dâvûd 444, 446, 447
İbn Ebi'd-Dünyâ 88, 136, 371, 374
İbn Ebî Hâtim 26, 33, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 54, 55, 57, 63, 64, 66, 68, 71, 72, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 94, 96, 97, 98, 101, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 119, 122, 123, 126, 135, 136, 138, 140, 143, 144, 146, 153, 154, 156, 158, 161, 170, 174, 176, 177, 178, 180, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 196, 197, 200, 203, 205, 206, 213, 214, 216, 221, 223, 224, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 240, 241, 242, 248, 249, 252, 253, 258, 262, 263, 264, 265, 267, 272, 278, 285, 292, 294, 295, 299, 300, 301, 308, 313, 317, 319, 321, 323, 324, 328, 330, 334, 336, 340, 347, 355, 359, 363, 367, 371, 372, 373, 374, 378, 380, 382, 384, 390, 392, 394, 399, 402, 403, 404, 407, 408, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 433, 442, 443, 447, 448, 449, 452, 454, 456, 457, 458, 470, 471, 474, 479, 484, 486, 488, 490, 491, 493, 494, 495, 497, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 512, 513, 516, 517, 518, 523, 524, 525, 526, 530, 532, 536, 537, 542, 543, 547, 554, 555, 556, 559, 560, 570, 571, 572, 574, 576, 582, 583, 589, 591, 592, 594, 597, 598
İbn Ebzâ 383
İbn Fâris 232, 477

İbn Hacer 80, 81, 82, 83, 113, 177, 201, 247, 285, 301, 363, 371, 372, 380, 384, 386, 390, 394, 452, 454, 485
İbn Hâlûye 297
İbn Hibbân 409, 446, 485
İbn Hişâm 33, 79, 101, 119, 122, 140, 146, 153, 174, 177, 199, 221, 258, 262, 265, 281, 313, 317, 332, 352, 419, 470, 486, 507, 512, 516, 571
İbn Huzeyme 542
İbn Kesîr 33, 36, 44, 46, 50, 56, 59, 60, 67, 79, 82, 84, 85, 90, 96, 124, 132, 161, 162, 167, 183, 188, 266, 268, 269, 273, 278, 281, 299, 312, 317, 328, 330, 332, 336, 338, 343, 344, 345, 351, 360, 362, 363, 371, 372, 376, 378, 380, 382, 390, 392, 427, 450, 515, 525, 527, 537, 543, 548, 554, 571, 572, 581, 583, 590, 593
İbn Kuteybe 385, 394, 561, 568
İbn Mâce 541, 543
İbn Manzûr 76, 211, 232, 243, 244, 564
İbn Merdûye 247, 455
İbn Mücâhid 124, 132, 183, 296, 338, 444
İbn Münzir 199, 347, 359
İbn Sa'd 82, 247, 278, 362, 363, 386, 452, 454
İbn Sellâm el-Cumahî 561
İbnü'l-Cevzî 135, 380, 493, 494, 536, 538, 539, 541, 543
İbnü'l-Enbârî 37, 214
İbnü'l-Mukri' 591
İbnü'l-Mübârek 65, 81, 83, 88, 402, 595
İbnü'ş-Şecerî 564
İbn Yaîş 194
İbrahim b. Ali b. et-Temîmî 561
İshâk b. Râhûye 285, 371

K

Kâdı İyâz 386
Kisâî 124, 132, 156, 162, 183, 296, 338, 406, 444

M

Ma'mer b. Müsennâ 318, 481
Ma'mer b. Râşid 386, 485
Mervezî 541
Merzûkî 127
Merzübânî 74, 564
Mizzî 181, 299, 362, 446
Mufaddal b. Seleme 297
Mufaddal ed-Dabbî 37
Muhammed b. Ahmed el-Ezherî 76
Muhammed Ivad 76
Muhyiddîn b. Ahmed Dervîş 269
Müberred 175, 194, 394
Müslim 37, 65, 142, 206, 262, 268, 278, 371, 378, 384, 385, 427, 447, 455, 474, 531, 537, 541

N

Nâfi' 124, 132, 162, 167, 183, 338, 379, 444, 581
Necdî 283
Nehhâs 135, 419, 424, 443, 456, 495, 536, 540, 541, 544
Nesâî 247, 344, 380, 409, 447, 541

S

Saîd b. Mansûr 268, 347, 446, 450, 596
Sa'leb 242, 564
Sîbeveyh 75, 232, 568
Suyûtî 41, 42, 54, 55, 63, 67, 69, 70, 71, 72, 78, 84, 85, 86, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 105, 108, 113, 114, 116, 117, 136, 139, 186, 199, 201, 202, 206, 215, 223, 248, 255, 268, 273, 285, 287, 290, 292, 299, 301, 308, 312, 319, 330, 337, 338, 340, 345, 347, 351, 358, 359, 361, 369, 372, 374, 378, 380, 392, 394, 399, 407, 408, 418, 420, 421, 424, 427, 436, 442, 443, 444, 447, 455, 471, 485, 489, 515, 524, 525, 527, 537, 538, 547, 548, 554, 555, 559, 570, 581, 583, 589, 591, 592, 609
Süneyd 281, 380

Ş

Şâkir 26, 27, 30, 32, 36, 40, 58, 60, 62, 65, 66, 69, 73, 74, 75, 81, 82, 83, 91, 93, 98, 99, 103, 108, 113, 114, 127, 128, 131, 136, 142, 144, 150, 151, 152, 164, 165, 177, 181, 184, 189, 201, 202, 205, 212, 213, 232, 239, 244, 247, 248, 249, 253, 262, 263, 264, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 278, 281, 285, 292, 299, 303, 308, 313, 315, 317, 318, 320, 323, 334, 338, 339, 360, 362, 363, 369, 371, 372, 373, 377, 380, 384, 386, 390, 394, 399, 400, 403, 405, 407, 409, 410, 416, 417, 423, 427, 438, 444, 446, 447, 452, 454, 455, 474, 481, 485, 500, 502, 506, 522, 531, 532, 536, 537, 541, 542, 543, 560, 562, 574, 582, 583, 585, 597, 598

T

Taberânî 101, 184, 278, 422, 543
Talhâ b. Musarrif 132
Tayâlisî 37, 278, 455, 543
Tirmizî 83, 538, 544, 547
Tûsî 401, 405, 465

U

Ukaylî 380, 543
Umeyr b. el-Ethem 75
Umeyr b. Eşyem 75

Ü

Übeyy 130, 132, 501, 584, 585

V

Vâhidî 96, 101, 541, 544
Velid b. Abdülmelik 31

Y

Yakub 82, 136, 167, 280, 286, 292, 293, 302, 342, 424, 446, 450, 595

Z

Zebîdî 211
Zehebî 308, 380, 537
Züheyr 76, 174, 176, 242, 291, 292, 413

ŞAİRLER

A

Abdullah b. Zübeyr el-Esedî 127
Accâc 174, 556
Ahtal 74, 474, 479
Ali b. el-Gadîr el-Mudris el-Ğanevî 393
Amr b. Ebî Rebî'a 127
Amr b. el-Eyhem et-Tağlibî en-Nasrânî 74
Amr b. Humeme ed-Devsî 562
A'şâ 41, 59, 74, 214, 428, 507, 556
A'şâ b. Sa'lebe 556

C

Cemil b. Ma'mer 463
Cüz' b. Dırâr 559

E

Ebü'l-Esved ed-Düelî 28, 317, 382
Es'ar b. el-Ca'fî 59
Eşheb b. Rumeyle 571

F

Fâris 232, 476

G

Gazîra en-Nehşelî 393

H

Hassân b. Sâbit 337, 338, 480
Hattât b. Yezîd 393
Hubâb b. Yezîd el-Mecâşiî 393

İ

İbn Ahmer 566
İbnü'l-Garîra en-Nehşelî 393
İbnü'l-Gazîr 393
İhâb b. Hümâm el-Mecâşiî 393

K

Ka'b b. Züheyr 412
Ka'b b. Züheyr el-Müzenî 412
Kays b. el-Haddâdî 271
Kuseyyir Azze 131
Kümeyt b. Ma'rûf 405
Kümeyt b. Zeyd 462

L

Lebîd b. Rebîa 91

M

Meymûn b. Kays 428
Muhammed b. Hamrân 59
Mühelhil 194
Müsakkab el-Abdî 564
Müseyyib b. Ales 214

Ö

Ömer b. Lece' 31

R

Rebî' b. Ziyâd el-Absî 297

S

Süveyd b. Ebî Kâhil 37

Ş

Şemmâh b. Dırâr 191
Şemr b. Amr el-Hanefî 232

T

Tarafe b. Abd 125

U

Ukaybe b. Hubeyra 127

Ü

Ümeyye b. Ebi's-Salt 408, 467, 583

Y

Yezîd b. Müferriğ el-Himyerî 214

Z

Zeyd b. Amr b. Nüfeyl 506
Züfer b. el-Hıyâr 211
Züheyr b. Ebî Sülmâ 76
Zü'l-Hırak et-Tuhavî 243
Zürrumme 507

RÂVİLER

A

Abbas b. Muhammed 186
Abdulhamid b. Behrâm 276
Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebi'l-Hüseyin 176
Abdullah b. Âmir b. Rebî'a 543, 544, 545
Abdullah b. Hâris 298
Abdullah b. Mes'ûd 319, 444, 445, 459, 594
Abdullah b. Salih 138
Abdurrahman b. Ebî Leylâ 308
Abdurrahman b. Mağrâ Ebû Züheyr 291
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî 136
Abdurrahman b. Zeyd 431, 450
Abdüla'lâ 450, 592
Abdülaziz b. el-Muhtâr 373
Abdülhamîd b. Ca'fer 82, 87
Abdülkerim el-Cezerî 248
Abdülmelik b. Ebî Süleyman 596
Âdem b. Ebî İyâs 161, 444
Âdem el-Askalânî 448
Affân 73, 82, 87, 394
Ahmed b. el-Velîd 384
Ahmed b. İshak 186
Ahmed b. Yûsuf 453
Âişe 384, 385, 387, 388
Ali b. Cerîr 82, 87
Ali b. Ebî Talha 72, 138, 359, 443, 450, 457, 537
Ali b. Ebî Tâlib 56
Ali b. Hüseyin 299, 300
Ali b. Ma'bed 98
Ali b. Sehl b. er-Remlî 81
Ali b. Zeyd 370
Ali el-Ezdî 201, 220, 453
A'meş 112, 113, 116, 117, 184, 186, 247, 248, 266, 268, 298, 337, 343, 344, 435
Âmir 37, 124, 132, 162, 183, 285, 338, 445, 454, 543, 544, 545
Ammâr b. Hasan 40, 44, 109, 144, 197, 216, 329, 498
Amr 34, 42, 43, 51, 55, 57, 70, 74, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 94, 101, 103, 105, 107, 108, 109, 114, 117, 119, 124, 127, 132, 153, 154, 159, 162, 163, 175, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 201, 204, 212, 213, 215, 219, 220, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 241, 242, 247, 248, 263, 270, 289, 296, 298, 299, 300, 321, 323, 327, 328, 336, 337, 338, 349, 358, 372, 374, 383, 391, 404, 405, 407, 410, 417, 419, 420, 427, 434, 437, 443, 444, 450, 451, 452, 458, 472, 491, 496, 501, 502, 505, 507, 508, 519, 524, 527, 531, 533, 538, 555, 560, 561, 565, 571, 573, 576, 577, 592, 593, 594, 595, 597, 598, 599, 600
Amr b. Ali 592, 593, 594, 595, 597
Amr b. Ammâr 443
Amr b. Avn 597, 600
Amr b. Dînâr 349
Amr b. Hammâd 43, 51, 57, 94, 117, 153, 175, 213, 219, 229, 231, 233, 234, 235, 241, 289, 321, 323, 328, 404, 407, 417, 450, 458, 472, 491, 502, 505, 519, 538, 561, 577, 593
Amr b. Hâris 82
Amr b. Mürre 184
Amr b. Mürre el-Cemelî 184
Antere 263
A'rac 452
Âsım b. Ömer b. Katâde el-Ensârî 198, 218
Âsım b. Ubeydullah 543, 545
Assâm b. Ali 247
Atâ b. Ebî Rebâh 136
Atâ b. Yesâr 88, 181
Atâ el-Horasânî 537
Atekî 307, 308
Atıyye 29, 38, 189, 296, 310, 319, 422, 431, 452, 453, 599
Avf 154, 367, 393, 442, 446

B

Bekr b. Şevzeb 444, 459
Beşşâr 80, 107, 221, 367, 368, 372, 393, 418, 546, 595
Beyân 2, 3, 549, 558, 566
Bişr 25, 34, 41, 50, 52, 54, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 79, 80, 81, 84, 85, 90, 92, 93, 104, 108, 114, 134, 137, 138, 139, 143, 158, 170, 178, 186, 190, 192, 196, 199, 202, 206, 215, 219, 222, 228, 251, 255, 256, 258, 260, 286, 294, 295, 303, 305, 312, 318, 324, 336, 347, 352, 358, 362, 392, 394, 398, 403, 422, 423, 445, 455, 471, 490, 492, 494, 503, 505, 516, 518, 526, 530, 539, 556, 572, 576, 579, 590, 599
Bişr b. Muâz 25, 34, 54, 68, 71, 85, 93, 108, 143, 158, 170, 186, 192, 196, 202, 215, 222, 251, 286, 295, 305, 318, 324, 336, 347, 352, 358, 392, 394, 398, 403, 422, 445, 455, 471, 490, 494, 503, 505, 516, 526, 539, 572, 576, 579, 599
Bişr b. ʿUmâra 80

C

Caʿfer 26, 30, 32, 40, 41, 44, 53, 54, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 76, 77, 79, 82, 83, 86, 87, 90, 94, 95, 104, 109, 110, 117, 126, 135, 136, 143, 144, 145, 146, 155, 160, 161, 162, 163, 176, 180, 187, 197, 203, 210, 212, 216, 219, 223, 228, 239, 241, 242, 246, 249, 252, 253, 258, 262, 263, 264, 265, 268, 270, 272, 287, 295, 303, 308, 329, 342, 344, 355, 360, 377, 378, 382, 392, 399, 418, 426, 427, 449, 450, 455, 459, 463, 474, 475, 477, 480, 484, 489, 490, 491, 495, 497, 498, 504, 506, 508, 512, 514, 518, 557, 560, 573, 577, 579, 581, 594, 598
Caʿfer b. Avn 344
Cerîr b. Nûh 113, 298
Cerîr b. Nûh el-Himmânî 298
Cüveybir 98, 174, 176, 450

D

Dâvûd b. Âsım 583, 584
Dâvûd b. Ebî Hind 593
Derrâc 82, 83

E

Ebî Caʿfer 40, 44, 65, 79, 110, 117, 126, 144, 160, 176, 180, 197, 216, 219, 228, 241, 253, 263, 270, 272, 295, 303, 308, 329, 355, 377, 378, 418, 426, 449, 459, 474, 475, 480, 489, 490, 491, 495, 498, 504, 506, 508, 514, 518, 557, 560, 573, 577, 579, 594
Ebî Necîh 34, 42, 43, 55, 56, 70, 71, 78, 85, 101, 103, 108, 114, 115, 159, 182, 201, 220, 223, 263, 267, 361, 381, 404, 406, 419, 420, 434, 444, 446, 452, 459, 472, 473, 524, 525, 555, 571, 576, 578, 597
Ebî Saîd 82
Ebû Ahmed 116, 186, 189, 299, 419, 422, 425, 452, 543, 544, 595
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî 116, 186, 299, 419, 422, 452, 543
Ebû Âsım 34, 42, 55, 70, 78, 85, 101, 103, 108, 114, 159, 182, 201, 220, 263, 419, 420, 434, 444, 452, 472, 524, 555, 571, 576, 597
Ebû Bükeyr 221
Ebû Caʿfer 26, 30, 32, 41, 44, 53, 54, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 76, 77, 79, 83, 86, 90, 94, 95, 104, 109, 126, 135, 136, 143, 144, 145, 146, 155, 160, 161, 162, 163, 187, 203, 210, 212, 216, 223, 228, 239, 242, 246, 249, 252, 253, 258, 262, 264, 265, 270, 272, 287, 308, 355, 360, 378, 382, 392, 399,

426, 427, 450, 455, 463, 477, 484, 495, 497, 498, 512, 560, 577, 581
Ebû Ca'fer er-Râzî 378
Ebû Dâvûd 65, 444, 445, 448, 544, 599
Ebû Eyyûb 88, 598
Ebû Halil 598
Ebû Hamza 162, 266
Ebû Huzeyfe 43, 56, 71, 78, 85, 101, 103, 108, 115, 186, 201, 336, 381, 382, 404, 406, 419, 434, 444, 446, 452, 459, 473, 525, 555, 571, 576, 578, 597
Ebû Hüreyre 201, 428, 475, 532
Ebû Kuteybe 598
Ebû Küreyb 112, 113, 134, 136, 137, 138, 139, 221, 247, 255, 256, 258, 260, 276, 294, 298, 303, 312, 313, 317, 450, 451, 471, 486, 492, 512, 517, 542, 548, 551, 572, 582
Ebû Mâlik 337, 593
Ebû Miclez 302, 345
Ebû Muâviye 98, 268, 337, 343, 344
Ebû Muâz 420
Ebû Musa el-Eş'arî 456
Ebû Nu'aym 184, 200, 419, 456, 595
Ebû Osman el-Hindî 370
Ebû Ravk 50, 52, 66, 70, 80, 84, 90, 92, 104, 112, 134, 137, 138, 139, 178, 190, 206, 255, 256, 258, 260, 294, 303, 312, 423, 492, 556
Ebû Rezîn 113, 116, 338, 595
Ebû Saîd el-Hudrî 83, 184
Ebû Sinân 548
Ebu's-Sâib 343, 543
Ebu's-Sâib es-Süvâî 343
Ebû Süfyân 193, 393, 486
Ebû Süfyân el-Ma'merî 486
Ebû Şu'be el-Adevî 368, 369
Ebû Ubeyd 445, 447, 451, 452, 453, 537, 595, 596, 600
Ebû Ubeyde 24, 174, 443, 444, 574
Ebû Vâil 107, 108
Ebû Züheyr 174, 176, 291
Ebü'l-Âliye 63, 64, 68, 72, 79, 86, 90, 94, 126, 135, 143, 144, 146, 155, 160, 161, 187, 203, 216, 219, 223, 228, 240, 241, 252, 262, 264, 270, 272, 330, 426, 474, 480, 490, 560, 594
Ebü'l-Bahterî 184
Ebü'l-Heysem 82, 83
Ebü'l-Hıcâb 206
Ebü'r-Rebî' es-Semmân 543
el-Eş'arî 176, 177, 279, 456
el-Fezârî 278
el-Hakem 184
el-Mincâb 178
el-Muhâribî 136
el-Müsennâ 372
Enes b. Mâlik 455
Eş'as 545
Eş'as b. Semmân 545

F

Ferec b. Fedâle 379, 380
Fudayl b. Merzûk 189, 422

H

Haccâc b. el-Minhâl 370, 371, 540
Haccâc b. Muhammed 281
Hafs b. Ömer 97
Hakem b. Atıyye 599
Hakem b. Beşîr 184
Hakem b. Beşîr b. Selmân 184
Hakem b. Ebân 97, 98
Hakkâm 355
Hâlid b. el-Hâris 442, 446
Hâlid el-Hazzâ 371, 372
Hammâd b. Seleme 82, 87, 371
Hammâd b. Zeyd 371, 597
Harun b. İdris 136
Harun b. İdris el-Esam 136
Hasan b. Amr el-Ankazî 593
Hasan b. Cafer 598
Hasan b. Yahya 26, 35, 248, 357, 485, 533
Himmânî 298
Hişâm b. Muâz 546
Hişâm b. Urve 384, 385, 388, 390
Husayf 301, 597
Husayn b. Abdurrahman 292, 308, 346
Huzeyfe 34, 43, 56, 71, 78, 85, 101, 103, 108, 115, 184, 186, 201, 223, 336, 361, 381, 382, 404, 406, 419, 434, 444, 446, 452, 459, 473, 525, 555, 571, 576, 578, 597

Hüseyin 35, 56, 65, 72, 78, 98, 102, 109, 117, 118, 126, 135, 161, 176, 177, 193, 204, 205, 214, 224, 242, 259, 260, 279, 281, 298, 299, 300, 319, 331, 337, 340, 349, 350, 379, 384, 393, 408, 420, 426, 434, 452, 473, 480, 486, 505, 516, 519, 548, 549, 551, 556, 583
Hüseyin b. Amr b. Muhammed el-Ankazî 299
Hüseyin b. Amr el-Ankazî 337
Hüseyin b. el-Ferec 420
Hüseyin b. Vâkıd 298, 556
Hüseyin b. Yezîd ed-Dahhâk 299
Hüşeym 136, 292, 293, 425, 447, 448, 450, 451, 596, 597, 600
Hz. Âişe 384, 385, 387, 388
Hz. Ali 55, 56, 75, 371

İ

İbn Abbas 25, 33, 35, 45, 49, 50, 52, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 79, 80, 84, 90, 92, 95, 96, 100, 101, 104, 105, 106, 113, 119, 121, 123, 134, 138, 139, 140, 145, 152, 159, 173, 178, 185, 190, 199, 200, 201, 205, 206, 221, 247, 248, 249, 250, 254, 255, 256, 258, 260, 262, 265, 266, 267, 268, 272, 273, 276, 294, 298, 303, 312, 313, 317, 333, 337, 343, 346, 355, 359, 368, 369, 370, 378, 383, 408, 420, 423, 443, 450, 451, 457, 471, 475, 486, 492, 494, 513, 515, 517, 524, 537, 538, 556, 572, 592, 593, 595
İbn Abbas'ın mevlâsı Umeyr 298
İbn Âmir 124, 132, 162, 183, 338, 445, 454
İbn Atıyye 319, 453
İbn Beşşâr 80, 393, 546
İbn Cüreyc 35, 56, 65, 72, 78, 98, 102, 109, 118, 126, 135, 161, 186, 204, 205, 214, 224, 242, 259, 260, 281, 319, 331, 337, 339, 340, 349, 382, 393, 408, 418, 426, 434, 444, 452, 453, 473, 505, 516, 519, 548, 549, 551, 583
İbn Ebî Adî 592
İbn Ebî Bekr 548
İbn Ebî Ca'fer 40, 44, 65, 79, 110, 117, 126, 144, 160, 176, 180, 197, 216, 219, 228, 241, 253, 263, 270, 272, 295, 303, 308, 329, 355, 377, 418, 426, 449, 459, 474, 475, 480, 489, 490, 491, 495, 498, 504, 506, 508, 514, 518, 557, 560, 573, 577, 579, 594
İbn Ebî Leylâ 292
İbn Ebî Necîh 34, 42, 43, 55, 56, 70, 71, 78, 85, 101, 103, 108, 114, 115, 159, 182, 201, 220, 223, 263, 267, 361, 381, 404, 406, 419, 420, 434, 444, 446, 452, 459, 472, 473, 524, 525, 555, 571, 576, 578, 597
İbn Ebi'z-Zinâd 384, 388
İbn Fudayl 543
İbn Humeyd 33, 44, 45, 50, 52, 69, 79, 81, 101, 113, 121, 123, 140, 145, 152, 159, 173, 176, 184, 185, 198, 199, 218, 221, 222, 249, 250, 262, 265, 272, 279, 298, 300, 307, 312, 317, 331, 340, 342, 346, 351, 353, 355, 420, 425, 445, 471, 486, 512, 517, 556, 572, 596
İbn İdrîs 542
İbn İshâk 113, 121, 159, 176, 177, 185, 198, 199, 200, 218, 221, 250, 258, 265, 272, 300, 312, 313, 317, 331, 339, 340, 351, 353, 486
İbn Küreyb 200
İbn Ma'bed 267
İbn Mehdî 80, 81
İbn Mes'ûd 137, 319, 370, 433, 452, 502, 585, 586, 594, 599
İbn Nümeyr 385
İbn Ömer 201, 372, 379, 453, 542, 543, 547
İbn Sa'd 82, 247, 278, 362, 363, 386, 453, 455
İbn Şihâb 385, 386

İbn Uleyye 267, 285, 286, 302
İbn Uyeyne 582
İbnü'l-Mübârek 65, 81, 83, 88, 402, 596
İbn Vehb 43, 44, 58, 66, 69, 73, 82, 88, 99, 122, 155, 177, 181, 188, 207, 265, 267, 271, 273, 330, 359, 362, 385, 388, 404, 424, 450, 491, 527, 532, 541, 591, 604
İbn Vekî' 301
İbn Yemân 112
İbn Zeyd 43, 58, 66, 69, 73, 99, 122, 155, 177, 181, 188, 207, 265, 267, 271, 273, 330, 359, 404, 424, 450, 491, 527, 532, 591, 604
İbrahim b. Abdüsselâm 82, 87
İbrahim b. Abdüsselâm b. Salih el-Kuşeyrî 82
(İbrahim b.) Beşşâr 221
İbrahim b. Saîd 267
İbrahim en-Nehaî 67, 547
İkrime 33, 45, 50, 52, 69, 79, 97, 98, 100, 101, 106, 113, 119, 121, 123, 140, 145, 152, 159, 173, 185, 199, 200, 221, 222, 247, 248, 249, 250, 258, 262, 265, 272, 298, 299, 301, 312, 313, 317, 420, 471, 486, 513, 517, 556, 572, 592, 593, 595, 600
İmrân b. el-Hâris 346
İmran b. Hudeyr 345
İshâk b. Haccâc er-Râzî 291
İshâk b. Mansûr 299
İsmail b. Uleyye 267, 285
İsrâil 276, 280, 298, 300

K

Ka'b el-Kurazî 583
Kabîsa b. Ukbe 299
Kâsım b. Ebî Bezze 56, 281
Kâsım b. Hasan 135
Kâsım b. Muhammed 362
Kâsım b. Rebî'a b. Kânif es-Sekafî 448
Kâsım b. Sellâm 453
Katâde 25, 26, 34, 35, 41, 54, 63, 68, 71, 79, 85, 86, 93, 95, 104, 105, 108, 109, 114, 115, 143, 144, 158, 160, 170, 175, 186, 187, 192, 193, 196, 198, 202, 203, 215, 218, 219, 222, 228, 240, 251, 267, 286, 287, 288, 295, 303, 304, 305, 318, 324, 336, 347, 348, 352, 357, 358, 368, 392, 393, 394, 398, 403, 404, 408, 417, 422, 423, 432, 445, 446, 455, 458, 471, 486, 490, 494, 495, 503, 505, 516, 518, 526, 530, 531, 533, 539, 540, 546, 555, 572, 575, 576, 579, 590, 591, 594, 599
Kays 75, 184, 268, 271, 296, 299, 378, 430, 596, 597
Kays b. Rebî' 268
Kays b. Sa'd 596, 597
Kinâne el-'Adevî 82

L

Leys b. Sa'd 362

M

Ma'bed 98, 267, 339
Ma'mer 26, 35, 54, 68, 71, 86, 93, 109, 175, 187, 192, 193, 203, 240, 248, 288, 318, 348, 349, 357, 386, 393, 408, 417, 423, 446, 458, 465, 482, 485, 486, 495, 526, 531, 533, 539, 555, 575, 594
Mansûr b. el-Mu'temir 594
Mervân b. Muâviye 451
Mes'ûd Ebû Rezîn 116
Mihrân 81
Mincâb b. Hâris 556
Minhâl b. Amr 298
Muallâ b. Esed 373
Muâviye b. Salih 138
Muâz b. Hişâm 368
Muhammed b. Abdila'lâ 345
Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî 345
Muhammed b. Aclân 88
Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk 266
Muhammed b. Amr 34, 42, 55, 70, 78, 85, 101, 103, 108, 114, 159, 182, 201, 220, 263, 299, 300, 419, 420, 434, 444, 452, 472, 524, 555, 571, 576, 597
Muhammed b. Amr b. Atâ 299, 300

Muhammed b. Beşşâr 107, 367, 368, 372, 418, 595
Muhammed b. Ebî Muhammed 33, 50, 52, 69, 79, 100, 101, 106, 113, 119, 121, 123, 140, 145, 152, 159, 173, 185, 199, 200, 221, 249, 250, 258, 262, 265, 272, 312, 313, 317, 420, 471, 486, 512, 517, 572
Muhammed b. el-Müsennâ 372
Muhammed b. Fudayl 543
Muhammed b. Humeyd 106, 119, 258, 486
Muhammed b. İshak 45, 50, 101, 140, 313
Muhammed b. Ka'b 582, 583, 585
Muhammed b. Muhammed 45
Muhammed b. Müsennâ 283, 448, 592
Muhammed b. Sa'd 25, 35, 49, 95, 96, 200, 273, 333, 334, 355, 524
Muhammed b. Umâra el-Esedî 189
Muhammed el-Medenî 299
Muhammed İbn İshâk 258
Muhâribî 136
Musa b. Harun 105, 119, 153, 175, 241, 289, 321, 327, 374, 407, 443, 472, 519
Musa b. Ubeyde 582, 583
Musa b. Ukbe 372, 373
Mu'temir b. Süleyman 345
Mücahid 115
Mücâlid 291, 292
Müemmel b. İsmail 372, 597
Müsennâ b. İbrahim 87, 336, 370, 402, 406
Müseyyib 214, 447, 448
Müslim el-Batîn 206
Müşerref b. Ebân el-Hattâb 81

N

Nadr b. Arabî 548, 551
Nâfi' 124, 132, 162, 167, 183, 338, 379, 445, 582
Nasr b. Abdurrahman el-Ezdî 338, 595
Nu'aym b. Hammâd 88
Nuaym en-Nahvî 267

O

Osman b. Affân 73, 82, 87
Osman b. Saîd 50, 52, 66, 70, 80, 84, 90, 92, 104, 134, 137, 138, 139, 255, 256, 258, 260, 294, 303, 312, 492

Ö

Ömer b. Hattâb 162, 282, 286, 287, 562

R

Rebî' b. Enes 46, 161, 355, 489
Rebî' b. Huseym 113
Rebî' b. Süleyman 388, 390
Ribî' b. Uleyye 283

S

Sa'd b. Ebî Vakkâs 447, 448
Sâib 267, 343, 427, 543
Saîd 25, 33, 34, 41, 45, 50, 52, 54, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 79, 80, 82, 83, 84, 88, 90, 92, 93, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 113, 114, 119, 121, 123, 134, 137, 138, 139, 140, 143, 145, 152, 158, 159, 173, 181, 184, 185, 186, 187, 192, 196, 199, 200, 202, 206, 215, 219, 221, 222, 228, 248, 249, 250, 251, 255, 256, 258, 260, 262, 265, 267, 268, 272, 286, 292, 294, 295, 298, 303, 305, 312, 313, 317, 318, 324, 336, 337, 342, 343, 347, 352, 358, 362, 367, 371, 372, 384, 385, 386, 392, 393, 394, 398, 399, 403, 420, 422, 445, 447, 448, 451, 453, 455, 471, 486, 490, 492, 494, 503, 505, 513, 516, 517, 518, 526, 530, 539, 542, 543, 544, 556, 572, 576, 579, 590, 597, 599
Saîd b. Arûbe 93
Saîd b. Beşîr 336, 399
Saîd b. Cübeyr 33, 45, 50, 52, 69, 79, 100, 101, 106, 113, 119, 121, 123, 140, 145, 152, 159, 173, 185, 199, 200, 206, 221, 248, 249, 258, 262, 265, 267, 272, 298, 313,

317, 337, 342, 343, 420, 471, 486, 512, 517, 542, 543, 572
Saîd b. Ebî Hilâl b. Üsâme 181
Saîd b. Ebû Eyyûb 88
Saîd b. Müseyyeb 385, 386
Sa'sa'a 574
Seleme b. Fadl 50, 221, 249, 471, 517, 572
Sellâm b. Miskîn 115
Selm b. Cünâde es-Süvâî 337
Selm b. Kuteybe 598
Sevrî 80, 113, 135, 222, 338, 372, 373, 374, 402, 418, 455, 583, 596
Süddî 43, 51, 57, 84, 94, 105, 109, 117, 119, 153, 175, 180, 188, 204, 213, 215, 219, 224, 229, 231, 241, 248, 289, 321, 323, 327, 337, 358, 374, 382, 383, 391, 392, 404, 407, 410, 417, 427, 437, 443, 450, 458, 472, 491, 496, 505, 507, 519, 527, 531, 533, 538, 555, 560, 573, 577, 593
Süfyan b. Vekî' 384
Süfyan es-Sevrî 135
Süleyman et-Teymî 302
Süveyd b. Nasr 65, 402, 596

Ş

Şa'bî 222, 283, 285, 286, 291, 292
Şakîk 266
Şehr b. Havşeb 176, 177, 276, 279, 350
Şehr b. Havşeb el-Eş'arî 176, 177, 279
Şerîk 186, 206
Şeybânî 278
Şibl 34, 43, 56, 71, 78, 85, 101, 103, 108, 115, 186, 201, 223, 336, 361, 381, 404, 406, 419, 434, 444, 446, 452, 459, 473, 525, 555, 571, 576, 578, 597
Şu'be 368, 369, 448, 455

U

Ubeyd b. Esbât b. Muhammed 189
Ubeyd b. Esbât b. Muhammed el-Kureşî 189
Ubeyd b. Süleyman 420
Ubeyd b. 'Umeyr 224
Ubeyd b. Umeyr 446, 451, 452, 453, 459
Ubeyd el-Ezdî 452, 453
Ubeydullah b. Abdullah 308
Ubeydullah b. Amr 247
Umeyr b. Saîd 371
Urve 384, 385, 388, 390, 584
Urve b. Zübeyr 385

Y

Yahya b. İbrahim 338
Yahya b. Saîd 362, 384
Yahyâ b. Vâdıh 298, 307, 556
Yahyâ b. Yemân 221
Yahyâ el-Kattân 598
Yakub b. İbrahim 292, 293, 302, 425, 447, 451
Yakub el-Kummî 342
Ya'lâ b. Atâ 447, 448
Yezîd b. Zürey' 54, 71, 93, 108, 143, 158, 186, 192, 196, 251, 286, 305, 398, 403, 445, 455, 490, 494, 503, 505, 526, 572, 576, 590, 593, 599
Yezîd en-Nahvî 298, 556
Yunus 43, 58, 69, 73, 82, 88, 98, 99, 100, 122, 155, 177, 181, 188, 200, 207, 265, 267, 271, 273, 276, 278, 313, 317, 330, 359, 362, 363, 368, 385, 404, 424, 450, 471, 486, 491, 512, 517, 527, 532, 541, 572, 591, 604
Yunus b. Abdila'lâ 98, 122, 267, 362, 363, 527
Yunus b. Abdila'lâ es-Sadefî 363
Yunus b. Bükeyr 100, 200, 276, 278, 313, 317, 471, 486, 512, 517, 572

Z

Zekeriyya 527
Zekeriyyâ b. Adî 247
Zeyd b. Ebî Zerkâ 81
Zeyd b. Eslem 88, 99
Zeyd b. Sâbit 100, 199, 200, 312, 313, 317, 471, 486, 512, 517
Ziyâd b. Feyyâz 80, 81
Zübeyrî 116, 186, 299, 419, 422, 452, 543, 544, 595
Zührî 357, 386, 485, 486

KAVRAMLAR

A

Ahd 13, 316
Âhiret 12, 254, 378, 459
Âhiret yurdu 12, 254
Akıl 6, 61
Alîm 20, 553
Allah 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 157, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 385, 386, 390, 391, 392, 395, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570,

571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 602, 603, 604
Allah'ın yüzü 20, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552
Arapça 163, 297, 432
Âyet 20, 21, 122, 536, 547, 575
Azap 80, 90

B

Babil 15, 325, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 367, 369, 376, 378, 382, 383, 389, 395, 403
Basralı 125, 132, 150, 210, 231, 315, 416, 585, 586, 602
Bâtıl 19, 73, 515
Beyit 38, 232, 242, 243, 297, 399, 465, 478, 562, 567, 574
Beytü'l-Makdis 460, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 536, 540, 549, 552
Burhân 19, 504
Buzağı sevgisi 240, 241, 242

C

Caiz 15, 360, 366
Cebrâil 9, 175, 178, 301
Cehennem 586
Cerh 81, 82, 83, 278, 285, 308, 363, 371, 372, 373, 380, 384, 390, 453, 455, 583, 584, 598
Cüz 562

D

Delil 304
Din 19, 515
Dirhem 544

E

Ebedî 7, 119
Ehl-i Kitab 441
Ensar 198, 425, 455, 482
Esbât 43, 51, 57, 84, 94, 105, 109, 117, 119, 153, 175, 180, 188, 189, 204, 213, 215, 219, 224, 229, 231, 241, 248, 289, 321, 323, 327, 337, 358, 374, 383, 391, 404, 407, 411, 417, 437, 443, 450, 458, 472, 491, 496, 501, 505, 507, 519, 527, 531, 533, 538, 555, 560, 573, 577, 593

F

Farsça 266
Firavun 237, 353, 386

G

Garîb 82
Gazap 221
Günah 360
Günahkâr 225

H

Haber 15, 131, 354, 441
Hac 569
Hadis 281, 409, 455, 544
Hak 351
Hanefî 232, 559
Haram 460, 527, 528, 529, 538, 539, 540
Harut 15, 323, 325, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 384, 391, 393, 395, 399, 400, 401, 415
Haşr 181, 406
Helâl 599
Hıristiyan 247, 515, 516, 530, 587, 588
Hicazlı 397
Hidâyet 589

İ

İbadet 127, 131
İblis 273, 435
İlim 188, 189
İmam 390, 544
İman 6, 7, 11, 48, 49, 50, 51, 53, 62, 110, 120, 121, 122, 226, 370, 604
İnkâr 11, 13, 209, 211, 218, 221, 225, 227, 265, 296
İyilik 510

K

Kıraat 6, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 76, 123, 130, 156, 162, 163, 167, 183, 319, 502, 581

Kıyamet 9, 148, 167, 168, 555
Kıyamet günü 555
Kitap ehli 438, 591
Kûfe 132, 161, 346, 445, 451
Kur'ân-ı Kerîm 549
Kutsal 180
Kütüb-i Sitte 363

L

Lânet 10, 191

M

Marut 15, 323, 325, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 384, 391, 393, 395, 399, 400, 401, 415
Mastar 41, 462, 521
Mecûsî 526
Medenî 77, 82, 299
Medine 38, 58, 59, 101, 132, 152, 155, 246, 283, 289, 296, 332, 339, 384, 385, 406, 445, 499, 537, 543
Mekke 388, 528, 540, 543
Mekkî 176, 177, 279, 453
Melek 15, 365
Mensûh 20, 419, 425, 443, 444, 445, 457, 494, 495, 496, 547, 550
Merfû 211, 212, 569
Meryem oğlu İsa 9, 171, 173, 178, 182, 220
Mescid 460, 527, 528, 529, 538, 539, 540
Meşhur 111
Mikail 13, 274, 284, 285, 287, 288, 290, 291, 292, 298, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 356
Minber 36
Musa 9, 11, 15, 17, 29, 41, 43, 45, 46, 48, 51, 57, 73, 83, 84, 94, 99, 105, 109, 117, 119, 146, 147, 153, 166, 171, 172, 175, 180, 182, 188, 189, 195, 204, 207, 213, 215, 216, 219, 224, 227, 229, 230, 231, 236, 237, 241, 248, 276, 277, 287, 289, 290, 291, 303, 321, 323, 326, 327, 341, 354, 358, 372, 373, 374, 383, 391, 404, 407, 411, 417, 427, 437, 443, 450, 456, 458, 467, 470, 471, 472, 475, 479, 491, 496, 501, 505, 507, 513, 514, 517, 519, 527, 531, 533, 538, 555, 560, 573, 577, 582, 583, 593, 600
Mübâhele 246
Münafık 435
Müslüman 37, 199, 276, 508, 546
Müsned 36, 37, 65, 83, 177, 184, 247, 266, 278, 285, 371, 384, 409, 542, 544
Müşrik 426

N

Nahiv 35
Nâsih 20, 135, 419, 425, 443, 444, 445, 451, 452, 453, 457, 494, 495, 496, 537, 539, 540, 541, 542, 544, 545, 547, 550
Necid 41, 397
Nehiy 585
Nesh 18, 493
Nûh 15, 113, 298, 303, 353, 354
Nüsha 442

P

Peygamber 12, 14, 36, 37, 44, 53, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 77, 82, 97, 98, 99, 101, 110, 140, 142, 145, 147, 155, 176, 195, 197, 198, 201, 205, 207, 215, 217, 223, 224, 234, 246, 247, 249, 250, 261, 274, 276, 277, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 290, 291, 294, 307, 316, 321, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 339, 379, 380, 382, 384, 385, 386, 388, 409, 421, 423, 424, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 436, 437, 440, 447, 455, 464, 465, 466, 472, 473, 474, 482, 484, 485, 491, 514, 515, 536, 541, 543, 545, 546, 571, 572, 582, 583, 584, 585, 591

R

Ramazan 460
Râvi 80, 181, 205, 207, 330, 361, 494, 495, 496
Rivayet 81, 90, 114, 159, 253, 266, 278, 281, 456, 475, 532, 537, 539, 541, 555
Rûh 9, 175, 177, 178, 179
Rûhu'l-Kudüs 175, 176, 182
Rum 531

S

Sahabî 447
Salih 72, 82, 138, 494
Sayılı günler 96
Secde 476, 478
Selef 78
Sened 101
Sevap 16, 415
Seyyie 7, 107
Sihir 14, 353, 358, 360, 363, 366, 389, 391, 410
Sika 113, 201, 247, 372, 384, 390, 453, 486, 544
Süleyman 2, 14, 15, 83, 101, 136, 302, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 359, 361, 364, 369, 388, 390, 403, 412, 421, 542, 543, 596

Ş

Şâir 37, 74, 125, 133, 175, 184, 215, 232, 233, 234, 239, 243, 271, 310, 397, 399, 400, 401, 409, 413, 430, 451, 466, 469, 481, 482, 499, 508, 509, 559, 562, 569, 575
Şeyh 300, 371, 382
Şeytan 182, 328, 344
Şiir 211, 214, 310, 401, 559

T

Tâbût 427
Tahsis 17, 440
Tashih 2
Tefsir 506, 597
Tercüme 2
Tevbe 301, 302, 449, 493, 494, 495, 496, 532
Tevrat 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 79, 83, 85, 87, 89, 95, 99, 130, 140, 145, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 169, 171, 172, 173, 179, 182, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 219, 221, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 235, 238, 240, 244, 245, 258, 260, 265, 276, 277, 283, 284, 286, 287, 289, 290, 291, 303, 311, 313, 314, 316, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 329, 330, 333, 341, 403, 404, 405, 468, 491, 513, 514, 516, 517, 519, 562, 588, 591, 592, 594, 595, 597, 598, 600, 601, 603, 604
Tîh
Tûr 12, 45, 99, 130, 237, 238, 239, 241, 289, 290, 291, 315

Ü

Ümmî 67

V

Vâsi' 20, 552
Veli 17, 468
Veyl 80, 81, 82, 83, 88, 89

Y

Yahudi 18, 39, 88, 102, 164, 168, 249, 251, 252, 253, 255, 265, 308, 322, 324, 326, 334, 351, 356, 385, 422, 431, 500, 501, 502, 503, 504, 506, 507, 513, 514, 516, 519, 520, 529, 537, 541, 584, 587, 588
Yalan 98, 99, 389
Yemin 405

Z

Zan 74
Zelil 9, 166
Zühd 81, 83, 88